Հայկական գիտահետազոտական հանգույց
Armenian Research & Academic Repository

Սույն աշխատանքն արտոնագրված է «Ստեղծագործական համայնքներ ոչ առևտրային իրավասություն 3.0» արտոնագրով

This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonComercial 3.0 Unported (CC BY-NC 3.0) **license.**

Դու կարող ես.

պատճենել և տարածել նյութը ցանկացած ձևաչափով կամ կրիչով
ձևափոխել կամ օգտագործել առկա նյութը ստեղծելու համար նորը

You are free to:

Share — copy and redistribute the material in any medium or format
Adapt — remix, transform, and build upon the material

935

1 Ա/Տ
Ս-61

Ա Մատեան
Ա-6
Կ.

ԻՆՔՆՕԳՆՈՒԹԻՒՆ
ԿԱՄ
ՆԿԱՐԱԳԻՐ, ՎԱՐՄՈՒՆՔ
ԵՒ
ՅԱՐԱՏԵՒՈՒԹԻՒՆ
ԼՈՒՍԱԲԱՆԵԱԼ ԿԵՆՍԱԳՐՈՒԹԵԱՄԲ

ՀԵՂԻՆԱԿ

ՍԱՄՈՒԻԼ ՍՄԱԻԼՄ

ԹԱՐԳՄԱՆԵՑ ԳԱՂԼԻԵՐԷՆԷ

ՀԱՆԴԵՐՁ ԾԱՆՕԹՈՒԹԵԱՄԲ ԵՒ ՅԱՒԵԼՈՒԱԾՈՎ

Ս. ԽՄԻՔՅԱՆԵԱՆ

ԳՐԱԽԱՆՈՒԹԻՒՆ „ԳՐԱՍՏՈՒՆ“
17 La Belle Ave., H.P.
Detroit, Mich.
ARMENIAN BOOK STORE
ՀԱՅԿԱԿԱՆ „ԱՐԱՐԱՏ“
Ս. Գալֆա
Armenian Ararat Publishing Co.

Կ. ՊՕԼԻՍ
ՏՊԱԳՐՈՒԹԻՒՆ Ց. ԳԱՎԱՖԵԱՆ
1874

9199-44

ГУЛАГ-СОРА.

725
39

Թարգմանչին ստորագրութիւնը
չկրող օրինակները խարդախեալ
պիտի սեպուի։

Ամ

ՄԵԾ· ՅՈՎՀԱՆՆԷՍ ԿԻՒՄՇԵԱՆ

Մեծարգոյ Տէր.

Ձեր սիրելի երկոց երկար Մեծապատիւ կարապետի որդւոց Յովհաննու եւ Մարգսի կրթուելեան հոգը ինձ յանձնելնուդ առիթ տեսայ որ ողջամիտ գաղափարաց ազգին մէջ տարածուելու համար ԻՆՔՆՕԳՆՈՒԹԻՒՆ (SELF HELP) անուն գիրքը հրատարակել տալու յաղնանք մը կրնամ Ձեր մէջ։

Ասոր Ձեր այս յաղնանքին կատարման եւ սիրելի ազգիս փորձիկ ծառայութեան մը մատուցանելու փափաքով կը համարձակիմ խնդրել Ձեր Մեծապատուութենեն որ չարունակաբար ներել ինձ թարգմանել նոյն գիրքը, որ անհատականութիւնը զօրացնող գիրք մը ըլլալով մեր ազգին ներկայ վիճակին շատ յարմար է եւ ամեն կարգի մարդոց ալ յոյժ օգտակար կրնայ ըլլալ։

Ապաւէնով ողջունեմ Ձեր հրաշանիքին

Մնամ

1873 նոյեմբեր 18 — Խոնարհ ծառայ

Պէշիքթաշ — Ս· ԷՄԻՒՐՁԵԱՆ

ԱՄ

Պ. Ս. ԽՄԻՐԶԵԱՆ

Պարո՛ն

Ներկայ ամսոյս 17 թուակիրս ինձ գրած նամակիդ ընծեռցայ , որով սիրելի ազգիս մատուցանելու համար իմ ընտրած ԻՆՔՆՕԳՆՈՒԹԻՒՆ (SELF HELP) *անուն օգտակար գրքին հայերէնի թարգմանութեան ծանր հոգը ստանձնելուս բաղձալի յայտներ էք :*

Այսպիսի գովելի բաղձանքներն ինձ շատ հաճոյ են , ուստի եւ սոյն մասին իմ շնորհակալութիւնս կը յայտնեմ ձեզ :

Ձիրայ բան մը որ առանց պատճառի ըլլայ , կամ թէ վերջինը առաջինէն պարտական ըլլայ , ինչպէս որ յիշեալ գիրքը Մեծ. Կարապետ Գարակիօզեան իմ ազգիս եւ հազարապիտ բարեկամս խնամատարից խրատական նամակաւ մը որոյ օրինակը 'ի տուրն կը տեսնուի , համ սիրելի եղբօր Մեծ· Կարապետի որդւոյն Պ. Քալիորին նուիրած է ի խրախոյս յառաջիկայ իւր , որով պատճառ եղած է սիրելի ազգիս ծառայութեան մը մատուցանելու նոյնին Հայերէն հրատարակութեանը առիթ տալովը , եւ որոյ համար կը յայտնեմ իրեն իմ խորին շնորհակալութիւնս :

ՅՈՎՀԱՆՆԷՍ ԿԻՒՄՇԵԱՆ

1873 Նոյեմբեր 20
Պէշիքթաշ

ԱՒԵԼԻՔ ՔԱԿՈՒԹԻՒՆ

Վարժարանական բնութեան առիթ գոհունակութեամբ տեսայ այն յառաջադիմութիւնը զոր ունեցեր էս քու ուսանելոյդ մէջ : Յուսամ եմ որ քու վրադ տարուած խնամքներն անպտուղ չեն սպասուած , այն աչքը որ քու ներկայդ կը հսկէ եւ ապագայդ կը նախատեսէ՝ բերկրութեամբ տեսած ինձի հետ քու վրադ պարարտած իր սիրելութեանց կատարման հնարաւոր ընծոյը :

Երանի՜ է քեզ . որ հազարապիտ բարերարութեամբ մը տեսանուած հոգատարութեանց առարկայ եղած էս այնպիսի պատուական եւ ուսումնասէր անձի մը , ըսել կուգամ քեզ հօրեղբայր եւ ինձ սիրելի բարեկամ Մեծ. Բոլիւանիկս Կիւմշեանի կողմանէ , գիտցի՛ր իր արժէքը եւ երախտագէտ սրտիդ չանուն չնուռ իր բաղձանքը :

Գիտութիւնը մեծ զօրութիւն մըն է , տգիտութիւնը տկարութիւն ըսել է , կրկնապատիկ ուրեմն քու ձիգդ առնել յառաջ երթալուդ , վասն զի քու տորմածդ տակաւին թերի է . յաւելմանութիւն սիրէ . եւ հաստատմանութեամբ կատարեալ ըլլալու ձգտէ :

Բայց զգոյշ լեր ի ցոյցս մարդկան ուսանելէդ , արհամարհէ ստէպ փառքը եւ կեղծ խնամատութիւնը , քու մեծութիւնդ քու արժէքիդ մէջը փնտռէ :

Մի՛ մոռնար եւս քու մտաւոր զարգացմանդ հետ

կցորդել մարդու բարոյականութիւնը, գիտցիր որ առանց սուրբ գիտութիւնը վտանգաւոր է:

Որտեղ մշակի նման բուն սիրտդ, աշխատէ որ զգացողութիւնդ ազնուացնես, վարժէ ինքզինքդ սիրել ճշմարիտը, գործել բարին, եւ ձգտիլ առ որ կատարեալ է եւ գեղեցիկ. այն ատեն կըլլաս առնչի սիրելի յաչս ամենեցուն եւ իմ:

1868 մարտ 18 **ԿԱՐԱՊԵՏ ԳԱՐԱԿԷՕԶԵԱՆ**

Պէհիկթաշ

Ք. Գ, Ցամաքիս հետ միատեղ պիտի տառնաս **(SELF HELP)** *անուն գրանցներեն գիրք մը, աշխատէ զանի թարգմանելու եւ խմաստուն ըմբռնելու, թող այն քեզ առաջնորդ ըլլայ, ճշդիւ հետեւէ անոր սկզբունքներուն եւ վստահ ըլլալ որ ապագայդ երջանիկ կ'ըլլայ:*

Կ. Գ.

Ամի

Պ. ՅԱԿՈԲԻԿ ԿԻՒՄՇԵԱՆ

ՅԱՌԱՋԱԲԱՆ

Ամէն քանի մը տարի յառաջ Անգղիոյ քաղաքներէն մէկուն մէջ մի քանի աղքատ երիտասարդներ մէկ տեղ գալով որոշեցին որ երեկոյները հաւաքուին եւ ինքզինքնին կըրթելու, կատարելագործելու աշխատին իւրաքանչիւր ոք իր գիտցածը ընկերին հաղորդելով:

Ասոնց թիւը երթալով աւելցաւ եւ մինչեւ հարիւրի չափ եղան, որք զանազան գիտութեանց եւ լեզուաց մէջ զարգանալու աշխատիլ սկսան, ամեն երեկոյ գործերնին լըմնցնելէն յետոյ որոշեալ տեղը ժողվուելով:

Այս իրերավարժ երիտասարդ ուսանողները (չափահաս մարդիկ ալ կային մէջերը) Պ. Սամուէլ Սմայլըն հրաւիրեցին որ երբեմն երբեմն գայ եւ իրենց առեղնաբանութիւններ ընէ:

Պ. Սմայլը ասոնց իրարու եւ իրենք իրենց օգնելու համար ցոյց տուած ջանքէն խանդավառուած յանձն առաւ ընել իրենց գիտաւորութեան մէջ ըսբացողքանի մը քաջալերական խօսքեր ուղղել:

Ահա այս ոգւով Պ. Սմայլը քանի մ'անգամ առեղնաբանեց, և ամեն անգամուն ալ իր ունկնդիրներուն ուշը դարձուց գլխաւորապէս այն անձանց վրայ, որք մի միայն իրենց ջանքովը, յարատեւութեամբը և կորովովը իրենց հանդիպած ամեն դժուարութեանց յաղթեր, իրենց յառաջադրած նպատակին հասեր, և ընդհանուր մարդկութեան անհուն ծառայութիւններ մատուցանելով, բոլոր սիրելոց յարգանաց արժանացեր ու անմահացեր էին:

Պ. Սմայլս իր ունկնդիրներուն ցոյց թէ գործնական կենաց մէջ իրենց երջանկութիւնը և բարեկեցութիւնը գլխաւորապէս իրենցմէ, այսինքն իրենց կրթութեան, դաստիարակութեան և գործունէութեան աստիճանէն և մանաւանդ իրենց պարտուց անթերի և յօժարակամ կատարումէն կախումն ունի:

Այս ուսանողները իրենց դասերը աւարտելով կանգնի

մէջ մնան և իրենցմէ շատերը յոյժ կարեւոր և օգտակար պաշտօններ ստացան ։

Պ. Սմայլս յետոյ այս ատենաբանութիւնները կարգի դնելով և կոկելով ի լոյս ընծայեց ԻՆՔՆՕՕՆՈՒԹԻՒՆ (SELF HELP) անունով, ուսկից դի իրենք իրենց օգնողներու ուղղեր էր այդ խօսքերը, և անոր մէջ յառաջ բերած օրինակներն այնպիսի մարդիկ էին՝ որք միայն իրենք իրենց օգնելով յառաջադիմեր էին ։

Այս գիրքը իր յանկուցիչ նկարագրովը յոյժ մեծ ընդունելութիւն գտաւ թէ՛ Անգղիոյ և թէ՛ Ամերիկայի և թէ՛ Եւրոպայի միւս երկիրներուն մէջ ։ Անգղիերէն լեզուաւ բիւրաւոր օրինակներ տպուեցան և հրատարակուեցան Անգղիոյ և Ամերիկայի մէջ ։

Նոյնպէս գաղղիերէն, գերմաներէն, հոլանտերէն, ռուսերէն և Տանիմարքացւոց լեզուաւ թարգմանուելով բիւրաւոր օրինակներ ալ այն ազգաց մէջ սպառեցան շատ կարճ միջոցի մը մէջ ։

Գաղղիերէն թարգմանութիւնը արդէն չորրորդ տպագրութեան հասած է ։

Անգղիերէնէ գաղղիերէնի թարգմանողն է Պ. Ալֆրէտ Թալանտիէ, որուն թարգմանութենէն ահա մեք ալ հայերէնի դարձնելով ազգայնոց կը նուիրենք ։

Երկու խօսք ալ մեր թարգմանութեան վրայ ։

Այն գիրքին սկիզբը դրուած նամակներէն ընթերցողք արդէն կրցան ճանչնալ անոր ի լոյս ընծայուելուն շարժառիթը և պատճառը, ուստի այս տեղ ինձ կը մնայ միայն իմ խորին շնորհակալութիւններն յայտնել առ Մեծ. ՅՈՎՀԱՆՆԷՍ ԿԻՒՄՐՆԵԱՆ որ բարեհաճեցաւ այսպիսի օգտակար գիրք մը նուիրել ազգին իմ միջնորդութեամբը ։

Բնագրին մէջ յիշուած երեւելի անձանց մեծագոյն մասը ամեն կարգի ընթերցողաց ալ ընտանի ըլլալով արժան դատեցինք ճանչցնել զանոնք համառօտ ծանօթութեամբ զորս Պուլտէի Պատմութեան և ալբոհոբոնի բառարանն քաղեցինք ։

Յոյժ փափաքեցանք որ բնագրին մէջ յառաջ բերուած երեւելի մարդոց նման ազգասիրի օրինակներ ալ գտնուին

այն գրքին մէջ, համոզուած ըլլալով թէ անոնց օրինակը աւելի ազդեցութիւն ունի մեր վրայ քան թէ օտարներունը ։

Ուստի մեր ազգային պատմութենէն ալ միայն Պարոյրի, Լուսաւորչի, Մեծին Ներսիսի, Սահակայ և Պէզճեանի օրինակները մէջ բերինք բնագրին մէջի համանման անձանց յիշատակութեան առթիւ ։

Այն Պարոյրն իսկ իր այնքան փառքովն ու համբաւովը անծանօթ պիտի մնար մեզ, եթէ իր յոյն աշակերտը նմանարիս նորա վարքը չ՚աւանդեր մեզ ։

Պարոյր այնքան նշանաւոր էր իր ժամանակին, որ Հռոմայեցւոց պէս լուսաւորեալ ազգ մը զինքը խոյս կամ դէսպոտութեան խորհուրդ կուտար և իրը այն, արձան մ՚ալ կանգնեց Հռոմայ մէջ, այսպիսի պատիւ մը ուրիշի մ՚ալ տրուած ըլլալը չգիտենք մենք Հայերէն պատմութեանց պատմութեան ։ Հեղինակը ։

Այս գրքին նպատակն ըլլալով ցուցնել թէ երիտասարդք պէտք է աշխատին բարեբաստիկ օրեր վայելելու համար—թէ իրական արժէք ունեցող բան մը բնաւ ձեռք չի բերուիր առանց գործունէութեան և փութով— թէ ուսանող ք դժուարութիւններէ ընկճելու չեն . այլ համբերութեամբ և յարատեւութեամբ յաղթելու են անոնց— և ասոնցմէ աւելի— թէ մարդիկ աղնիւ և առնի բնաւորութիւն մ՚ունենալու ջանալու են , առանց որոյ ամեն գիտութիւն և աշխարհային յաջողութիւնք ոչինչ են , արդ եթէ ընթերցողք ալ ուշի ուշով և լրջմտութեամբ կարդան Պ. Սմայլսի խորհրդածութիւնները և անոր յառաջ բերած երեւելի արանց յարատեւութեան , հաստատամտութեան և գործունէութեան օրինակին հետեւին՝ արդէն լիուլի վարձատրուած կը համարուի անոր

ԹԱՐԳՄԱՆԻՉԸ

՝ Պատմութիւն Հայերէն դպրութեանց , Վենետիկ , 1865 ։

Ա.յս գրքին վրայ գաղղիական մամուլին յայտնած կարծիքները.

«Ա.յս գրքին անյուսալի յաջողութիւնը որով իսկոյն քաղաքաց ու գիւղերու թանգարաններուն եւ գործատորաց անակներուն մէջ իսկ տարածուեցաւ՝ նշանաւոր ապացոյց մ'է անգղիական հանճարին միամանց։

ԻՆՔՆՕԳՆՈՒԹԵԱՆ որոշիչ նկարագիրն է մեծագոյն խմաստութիւն մը զոր կրնանք ողջմտութեան փայլիւնը կամ արտայայտութիւնը կոչել, ինչպէս Պղատոն գեղեցիկը ճշմարտին փայլիւնը կամ արտայայտութիւնը կը կոչէր։

Պ. Թալանտիէի թարգմանութիւնը հաւատարիմ, ազդու եւ գեղեցիկ է, որով Պ. Սմայլսի ողջամիտ գաղափարները Ֆրանսայի մէջ դիւրաւ պիտի տարածուին։ Ռըվիւ փէ փէօ տէնթ։

—«ԻՆՔՆՕՔՆՈՒՆԸ կամ ՆԱԽԱՔԱՅԼԸ ՀԱՐՏՈՒՆՔ ԵՒ ՅԱՐԱՔԱՐՁՈՒՆԸ պարկեշտ եւ լուրջ գիրք մ'է զոր մարդ ախորժելով կը կարդայ. ոգոյ համար չատ պարզութեամբ գրուած է այս գիրքը, որ ընթերցողին կ'ըսէ թէ աղքատութիւնը սուրբ է. թէ մարդ իր խղճէն զատ ուրիշ բան մը հոգ ընելու չ'է, ճարտարութիւնը կը պատուէ սա եւ քաջասրտութիւն կ'ուսուցանէ, ակարները կը զօրացնէ, զօրաւորները կը խոնարհեցնէ, կենաց ամեն պարագաներուն յարմար առածներ կուտայ ընթերցողին. բոլոր իր խրատները փոքրիկ պատմութեամբ մը աւելի զդալի կ'ընէ եւ անոնց ճշտութիւնը կ'ապացուցանէ, — Լը Մօնթ Իլլիւսթրէ։

—«Պ. Սմայլսի գիրքը նոր գործնական բարոյագիտութիւն մ'է, բայց սա առաւելութիւնն ունի որ կատարեալ, կանոնաւոր, բանաւոր եւ մանաւանդ ներկայ ժամանակաց ճաշակներուն եւ միտքերուն յարմարցուած է։

Բարոյական գրոց մեծագոյն մասը (ցաւօք սրտի կըսենք, բայց ճշմարիտ է) տաղտկալի են, առանց հեղինակները իրենց առարկային չափազանց կարեւորութիւն տալով, ճշմարտութիւնը բնաւ զարդարել եւ հաճելի կերպարանքի մը տակ տալ չեն ուզեր։

Ա.յս պատճառաւ այդ գրոց մեծագոյն մասը չ'են կարդացուիր եւ հասարակութիւնն ալ բնաւ օգուտ մը չի կրնար քաղել առանցմէ։ Ինքնօգնութիւնը բոլորովին տարբեր կերպով գրուած է. ամենէն մաքուր, ամենէն ողջամիտ բարոյականը ամենէն յանկուցիչ կերպարանքի մը տակ ներկայացուած է. այս գրքին ընթերցանութիւնը ուրիշ ամեն գրոց ընթերցանութենէ աւելի հաճելի եւ օգտակար է։ Ռըվիւ փէ լէնթրէթէնօ քէնէտ։

—«Գեղմէ զատ ուրիշ մէկու մը վրայ մի՛ դներ յոյսդ» ասի հասարակ առած մ'է բաւած է անմահն Լաֆոնդէն։ Ա.յս օգտակար ճշմարտութիւնը նորերս ի լոյս եկաւ կամ լաւ եւս լուսաբանուեցաւ անգղիերէն լաւ գրքի մը մէջ որուն վրայով ձեզ պիտի խօսիմ։ Ինքնօգնութիւն ըսելով պէտք է հասկնալ չվարանիլ աշխատութեան առջեւ, եռանդեան եւ ծանրութեան դիմադրել,

ամեն տեսակ մոլութեանց կամ լաւ եւս ինք իրեն յաղթել։ Ինչ մեծ յաղթանակ։ Կը յիշէք հին իմաստունի մը սա խօսքը, « եթէ դուն քեզի կարենաս յաղթել, աշխարհի ալ կրնաս յաղթել »։

Արդարեւ, ինքնօգնութիւնը· որ անդղիերէնէն գաղղիերէնի թարգմանուեցաւ պերճաբան վսեմաբան մ'է ի նպաստ յանձն վստահութեան· առանց հպարտութեան եւ զուրիչները արհամարհելու· եւ աշխատութեան ընկերական ու մարդկային ազնուապետութեան։ Դուք որ կ'ուզէք ուսանիլ թէ ձեր վարժարանի մէջ կը կրթուին մարդիկ—մարդ որ կ'ըսեմ պէտք է իմանալ այն հազուագիւտ էակները զորս Դիոգինէս կանթեղին լուսովը կը փնտռէր— կարդացէք ինքնօգնութիւնը եւ խորհրդածեցէք անոր վրայ։ Լ՚Ամանչինել պ՚ո Ժ՚ի-ր՚։

—« Լաւ գրքի մը վրայ պիտի խօսիմ ձեզ։ Բազմաթիւ գրքեր կան բայց այդ տպեալ թուղթերու դէզին մէջէն լաւ գրքերը ճանչնալու ինչ մասնաւոր նշան կայ։ Այս առեններս հրատարակուած գրքերը Պ. Ամբէր հետեւեալ կերպով կը սահմանէր։ « Հիմակուան գրքերը հետաքրքրական եւ յանկուցիչ են, սակայն մէկը կարդացածին պէս մասնաւոր տպաւորութիւն մը կունենայ, այնպէս կը թուի թէ մարդ զգեստները թօթվելու եւ ձեռքերը լուալու պէտք մը կ'զգայ։» Լաւ գրքերը առաւել կամ նուազ փափուկ բայց առողջարար եւ զօրացուցիչ կերակուրներ են որք հոգին ու խիղճը կ'առողջացնեն։ Մարդ այսպիսի գիրք մը որ կարդայ ինքզինքը առաջբընէ լաւա-

գոյն եւ երջանկագոյն կ'զգայ, եւ կարդալէն վերջը ալ օրուան գոհունակութեամբ կը յիշէ անոր ազդեցութիւնները։

Այսպիսի գրքերէ յոյս ու հաւատք կ'ստանանք որով ներկայ վիճակներնէս կրնանք գոհ ըլլալ եւ խաղաղութեամբ կը դիմագրաւենք ապագային։ Այս ամեն նկատմամբ Ինքնօգնութիւնը պատուական գիրք մ'է եւ յատկապէս ձեզ կը յանձնարարեմ որ ուշի ուշով կարդաք զայն։ Պ. Սմայլսի գիրքը զոր Պ. Թալանտիէ գաղղիերէնի թարգմանեց, իրեն արժանի՝ այսինքն լաւ ու առաքինի գրքի մ'արժանի ամեն յաջողութիւնը պիտի գտնէ »։

Լը Մ՚ընէվ՚ոյ պ՚ո Սոսար

A. DEVEJIAN LIBRARY
NEW YORK
Ա· ՏԵՎԷՃԵԱՆ ԳՐԱՏՈՒՆ

ՑԱՆԿ ՆԻՒԹՈՑ

Յառաջաբան . . . . . ի·

ԳԼՈՒԽ Ա·

Դու քեզ օգնէ , երկինք քեզ պիտի օգնեն,— Մարդկային Սահմանադրութիւնք ,— յառաջադիմութիւն եւ անկումն ազգաց ,— Թէ կառավարութիւնը ազգային անհատականութեան անդրադարձութիւնն է , եւ նկարագրի կամ բնաւորութեան զօրութիւնն է հիմունք ազատութեան·— Քաղաքակրթիչք ·— Գործնական կենաց վարժարանը ·— Ժողովրդեան ստորին դասերէն ելած երեւելի մարդիկ ,— Աստեղաբաշխք ,— Գիտունք ,— Վօքլէն , Տիւբիւյթրէն , Պարոյր Հայկազն , Կէմնէր , Ռամիւա ,— Աշխարհագրական գիւտերու հեղինակներ ·— Արուեստագէտք ·— Ադրիանոս Զ ,— Գաղղիական յեղափոխութեան մեծ զօրապետները ,— Ժողովրդեան բանաստեղծները , Պէրանժէ , Ռըլուլ · Փաամէն ,— Անդղիացի բանաստեղծք ·— Շէքսպիր , աշխատութեան եւ եռանդի ընդունած վարձատրութիւնները ,— Պլիֆօն կոմսը , իր անխոնջ գործունէութիւնը ·— Տը Թօքվիլ ,— Իրաւ եւ ինք իրեն օգնելու կարեւորութիւնը ,— Օկիւսթէն Թիէրի 1

ԳԼՈՒԽ Բ·

ՀԻՄՆԱԴԻՐՔ ՁԱՐՏԱՐՈՒԹԵԱՆՑ

Թէ անհատական նկարագիրն է ազգային ճարտարութեան խարիսխը ,— Թէ աշխատութիւնը հարկ մը միանգամայն եւ պարտաւորութիւն մ'է ,— Կարծիք Հիւկ Միլլէրի ,— Պատմութիւն խեցեկերտութեան իբր ապացոյց այս ճշմարտութեան ,— Լուքա Տէլլա Ռօպիա ,— Պէրնար Բալիսի , իր աշխատութիւնքը · իր յոգնութիւնքը , իր անպարտելի յոյսը , իր դէմ եղած դժուարութիւնները ,— Կիտուածի վրայ ըրած փորձերը վերջապէս կը յաջողին ,— Իր յաջողութիւնքը · իր թշուառութիւնքը , իր բանտարկութիւնքը եւ մահը ի Պասթիլլ ,— Կարծր յախճապակիին գիւտը ի Պէօթկէրէ , Սաքսի կայսրընտիրին ալքիմիագործը ,— Պէօթկէրի վիպասանական պատմութիւնը եւ ողբերգական վախճանը ,— Խեցեկերտութիւն յԱնգղիա ,— Ուէճվուտ (ձօղիա) իր կեանքը · իր աշխատութիւնները , իր բնաւորութիւնը · · 45

ԳԼՈՒԽ Գ·

ՀՆԱՐԻՉՔ ԵՒ ԱՐՏԱԴՐԻՉՔ

Հնարիչներու ազգային կարեւորութիւնը ,— Ճշմարիտ հնարիչը , ամբողջ մարդկային սեռն է ,— Իրենց ժամանակէն յառաջ ծնած հնարիչք ,— Վերստին ծնած հնարք ,— Շոգեշարժ մեքենային ,—

Սալօմօն տը Քօս եւ Ցրնի Բաբէնի ,— Բաբէնի չո-
գենաւին օրինակը ,— Ձէյմս Ուօթի ասպարէզը ,
իր նեղութիւնները , իր յարատեւութիւնը .— Սըր
Ռիչարտ Արքրայթ եւ բամբակէ կերպասուց տա-
րազործութիւնը ,— Մաթիու Պօլթըն Պիրմին-
կամի ,— Թօզէֆ Թաքարի ասպարէզը , Վօքան-
սօն եւ իր ինքնաշարժ մեքենայները ;— Թաքա-
րի հնարած ոստայնանկելու արհեստը ,— Ֆիլիբ
տը Ժիրար ,— Ճօզիւա Հայլման եւ բամբակը
սանտրելու մեքենայն . . . 89

ԳԼՈՒԽ Դ.

ՋԱՆՔ ԵՒ ՅԱՐԱՏԵՒՈՒԹԻՒՆ Ի ԳԻՏՈՒԹԻՒՆՍ ԵՒ Ի ԳՐԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆ ,

Թէ հանճարը համբերութիւն է . — Նիւթըն
եւ ձեւը . — Բարձրաստիճան մարդոց գործու-
նէութիւնը . — Սըր Ռօպէրթ Բիլ . — Միքայէլ-
Անճէլօ եւ Նիքօլա Բուսէն . — Կիրառութիւն ի-
մացականութեան ի դիտողութիւն . — Կալիլէ . —
Դիպուածով եղած գիւտեր եւ հնարքներ . — փո-
քըր բաներու փիլիսոփայութիւնը . — Ֆրանքլին
եւ Կալվանի . — Մեծ հնարիչներու գործածած
դէշ գործիքները . — Լի եւ Սթօն . — Սըր Ուօլ-
թըր Սքօթ–Բրիսթլի . — Սըր Հըմֆրի Տէվի . —
Ֆարատէյ . — Քիւվիէ . — Հիւկ Միլլեր . — հար-

կաւորութիւն յարատեւութեան ի ջանս ,— Տալ-
թօն ,— Թէ ինչպէս կարելի է ժամանակը օգտա-
կար կերպով գործածել ,— Տակէսսօ եւ Պէնթամ ,
— Հարվի , արեան շրջանի գիւտը ,— Ամպրու-
ազ Բարէ ,— Ձէննէր , պատուաստի գիւտը ,—
Սըր Չարլս Պէլ , Սըր Վիլհէլմ Հէրշէլ . 147

ԳԼՈՒԽ Ե.

ՋԱՆՔ ԵՒ ՅԱՐԱՏԵՒՈՒԹԻՒՆ Ի ԳԵՂԱՐՈՒԵՍՏՍ

Թէ արուեստից մէջ գերազանցութիւնը ուա-
ման եւ աշխատութեան արդիւնք է ,— Սըր Ճո-
զիւա Ռէյնօլտս ,— Շատ մը մեծ արուեստագէտ-
ներու աղքատութիւնը ,— Միքայէլ—Անճէլօ ,—
Լը Թիթիէն ,— Քլօտ Լօրէն ,— Թիւրնէր ,—Ու-
էսդ ,—Ուիլսըն ,— Պլէք ,— Հօկարդ ,— Ֆրան-
սուա Ռէբրէ . ժաք Քալօ ,— Պէնվէնութօ Չէլլի-
նիի արկածալից ասպարէզը ,— Իր հանճարին
ընդհանրականութիւնը ,— Պէրսէոսի ձուլումը ,—
Նիքօլա Բուսէն , իր աշխատասիրից ասպարէզը , իր
յաջողութիւնքը ,— Ակի Շէֆֆէր ,— Ֆլաքսմէնի
ասպարէզը ,— Զէնթրի ,— Ուիլքի ,— Էթի . ար-
ուեստագէտներու կրած զրկանքները ,— Մար-
թէն ,— Մեծ երաժիշտներու աշխատասիրութիւ-
նը ,— Հանտէլ , Հէյտըն , Պէթօվէն , Մէյէրպէր .
. . 207

ԳԼՈՒԽ Զ.

ԿՈՐՈՎ ԵՒ ՔԱՋԱՍՐՏՈՒԹԻՒՆ

Սալին վրայ ուժով զարնող մարդիկ ,— Նկարագրի զօրութեան հիմունքը ,— Հաստատ որոշում ,— Արի Շէֆֆէր , Շուէտի կարոլոս Թ. թագաւորը ,— կարողութիւն կամաց ,— Անձնիշխանութեան իրականութիւնը ,— Լամբնէի եւ Պիւքմէրնի խօսքերը ,— Սուվարօ ,— Նաբօլէօն , — Սըր Զարլս Նաբիր ,— Ուարէն Հասթինկս ,— Սեպաձեւ արձանագրութեանց գիւտերը ։ Ռօլինսըն եւ Լայարտ ,— Անգղիացի մի քանի ազնուական ընտանեաց նախնիքները ,— Ռիչարտ Ֆօլի , Ուիլյըմ Ֆիրս ,— Մեծ առաքեալք եւ քարոզիչք ,— Լուսաւորիչ ,— Ինեաս որ Լօյօլա ,— Ֆրանսուա Քսավիէ ,— Քարլ , Ուիլյըմս , Լիվինկըսթըն ,— Մեծ Մարգասէրք ,— Ս. Վէնսան Բօլի աշխատութիւնները ,— Ս. Բիէր աբբայն ,— Մեծն Ներսէս , Յարութիւն Պէզճեան ,— Սեւեռու գերութիւնը ջնջելու աշխատողները ,— Կրանվիլ Շարք ,— Թոմաս Քլարքսն , Ֆաուէլ Փիքըսթըն 271

ԳԼՈՒԽ Է.

ԳՈՐԾԻ ՄԱՐԴԻԿ

Գործի մարդոց յատկութիւնները, — Մեծ մարդիկ որք գործի մարդ եղած են ,— Պլատոն ,— Սըիւնօզա , Լիննէ , Շէքսպիր ,— Միլթըն , Քաուբըր .

Ուիքարտօ , Կրօթ . Միլ ,— յաջողութիւն ի գործս ,— թէ աշխատելու հարկը օրհնութիւն մ՚է ,— Բարեբաղդութիւն եւ դժբաղդութիւն,— Ձօնսըն եւ Ուօշինկթըն Իրվին ,—Փոքր բաներու տրուած ուշադրութիւն, աշխատասիրութիւն, Մեթոտ, ճշտութիւն.— Զարլս Ֆօքս Սէքսիլ , տը Վիթ ,— աշխատութեան բարոյական օգուտը . ժամանակը օգտակար կերպով գործածել ,— Ճշդութիւն (այսինքն ամեն բան ճիշդ իր ժամանակին ընել) , ճարտար դատողութիւն . ընտրողութիւն ,— (Գաղղիոյ) Հարաւային Ջրանցքը չինող Բիէր — Բօլ Ռիքէի կենսագրութիւնը ,— Նաբօլէօն իր վարիչ ,— Ռիչար— Լընուարի կենսագրութիւնը ,— Սըր Ուօլթըր Սքօթ , իր քնաւորութիւնը եւ իր գործի մարդու յատուկ առաքինութիւնները 355

ԳԼՈՒԽ Ը.

ԴՐԱՄ—ԻՐ ԼԱՒ ԵՒ ՑՈՒԻ ԴՈՐԾԱԾՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ

Դրամին լաւ գործածութիւնը մարդուն գործնական իմաստութեան փորձաքարն է ,— Ով որ անկախութիւն կուզէ , խնայութիւն ընելու է ,— Ընկերութեան անհրաժեշտ դասերուն անկարողութիւնը ,— Պ. Պ. Քօպտէնի եւ Պրայթի ճառերը ,— Խնայութեան առաւելութիւնները ,— Մարդ իր եկամուտներէն աւելի ծախք ընելու չ՚է ,— Պարտուց պատճառած չարիքները ,— լաւ բռնուած հաշուոց օգուտները , պարտքի եւ ա-

նոր հետեւանաց վրայ ձօնսընի, Լօքի ։ Ուէլլինկթընի եւ ձէրվիս ծովապետին կարծիքները ,— Ամեն բան լաւ կերպով սկսելու է ,— Ընկերական փառասիրութիւն ,— Արուեստ ցոյցերէ հեռի կենալու ,— Ցիմար ծախքերու վրայ Սըր Զարլս Նաբիրի կարծիքը ,— Երիտասարդաց պատահած փորձութիւնները ։— Հիւկ Միլլէրի անձնուրացութիւնը ,— հարստանալու գաղանիքը եւ ժողովրդական առածներ ,— Թէ ամեն աշխատութիւն պատուաւոր է ,— Ագահ եւ կծծիք · Արծաթասիրութիւն ,— անյագութիւն ,— Դրամին տրուած չափազանց կարողութիւնը ,— Սրտի հարստութիւնը նիւթական հարստութենէն աւելի կ'արժէ ,— Ցարգելութիւն ,— Լորտ Բօլինկրուուք ,— Մեծագումար հարստութեանց տէրեր ,— Վաճառականութիւն եւ նկարագիր ,— Թէ պարկեշտութիւնը ամենէն լաւ քաղաքագիտութիւնն է ,— անպարկեշտ վաճառականք ,— վաճառականական պատուոյ վրայ պարոն Տիւբէնի կարծիքը · · 409

ԳԼՈՒԽ Թ.

ԱՆՁԻՆ ԴԱՍՏԻԱՐԱԿՈՒԹԻՒՆ ԻՐ ԴԻՒՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐՆ ՈՒ ԴԺՈՒԱՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ

Բնական դաստիարակութիւն ,— Օգտակարութիւն մարմնական աշխատութեան ,— Սըր Այզըք Նիւթընի վաղահաս մարմնական զարգացումը ,— Առողջութիւնը հարկաւոր է աղատական

*արուեստից մէջ ,— Լորտ Բալմէրսթընը եւ Պրուկամ ,— Ուօլթըր Սքօթի առողջութիւնը ,— Ցոյժ զօրաւոր քահանայներ ,— Մտաւորական աշխատասիրութիւն ,— Հաստատամտութիւն յուսմունքի ,— Կարողութիւն աշխատութեան ,— Խորութիւն եւ ճշտութիւն ,— Ուսումնասէր մարդոց առածները ,— Որոշում եւ արագութիւն ,— Կարեւորութիւն անձին դաստիարակութեան ,— Տօքթէօր Առնօլտի կարծիքը ,— Գիտութիւն եւ իմաստութիւն ,— Թէ գրքերը ամենէն լաւ վարպետները չ'են ,— Դաստիարակութեան ամենէն բարձր վախճանները ,— Անձին կրթութիւն եւ յարդութիւն ,— Մի քանի մարդոց դաստիարակութեան վրայ ունեցած տորին եւ գէուժ գազափարը ,— Ցաղթելիք դժուարութիւններ ,— Օրինակներ ,— Ուիլլըմ Քօպէթ ,— Լօնտոն աքսորեալ գաղղիացիի մը յարատեւութիւնը ,— Ամեն ժամանակ մարդ կրնայ սովրիլ ,— Վաղահասութիւն , իր վտանգները ,— Իրենց տղայութեան պինտ դլուխ եղող մարդիկ՝ որք ապա երեւելի հանդիսացած են · · · 451

ԳԼՈՒԽ Ժ.

ԱԶՆՈՒԱՒՈՒԹԻՒՆ ԲԱՐՈՒՑ ՁՇՄԱՐԻՏ ԱԶՆՈՒԱԿԱՆԸ

Թէ բարուց ազնուութիւնը ամենէն թանկագին հարստութիւնն է ,— Թէ անի կարողութիւն մ'է ,— Քաննին , Ֆրանքլին , Մօնթէյն ,— Սթիւ-

ֆքն ու ֆօլօնա ,— Լորտ Էրսքայն ,— Նմանեալիք օրինակներ ,— կարողութիւն Օրինակին ,— Ապացոյցներ ,— թէ չ'կայ գործ մը որ իր ետեւէն հետեւութեանց երկայն չղթայ մը չի ձգէ ,— Համեմատչութիւն մարդկային ,— Բարի օրինակ մը տալը ամեն մարդու պարտաւորութիւնն է ,— Մալէբպի անձնական ազդեցութիւնը ,— Հանճարեղ մարդոց իրարու վրայ ունեցած զարմացումը ,— Փայլուքեան արդիւնքը վատասիրտ մարդոց վրայ , Օգտակարութիւն կենսագրութեանց ,— թէ ինչպէս կը փոխանցուի նուիրական հուրը ,— Աչխատութեամբ մարդուս վայելած ուրախութիւնը ,— Սովորութեան կարողութիւնը ,— Ամեն բանի աղէկ կողմը տեսնելու տրամադրութիւն ,— Բարեբարոյութիւն եւ կերպերու քաղաքավարութիւն ,— Սոսկումն սատիսօսութենէ ,— Ձչմարիտ ազնուականին յատկութիւնները 302

ԻՆՔՆՕԳՆՈՒԹԻՒՆ

կամ

ՆԿԱՐԱԳԻՐ, ՎԱՐՄՈՒՆՔ

եւ

ՅԱՐԱՏԵՒՈՒԹԻՒՆ

ՆԵՐԱԾՈՒԹԻՒՆ

« Տէրութեան մը արժանիքը
« պայն բազկացնող անհատից
« արժանիքէն կախեալ է » ։

ՅՕՆ ՍԹԻՒԱՐԹ ՄԻԼ

« Կեանքը ո՛չ հաճոյք մը ո՛չ
« ալ վիշտ մ՛է. այլ ծանր գործ
« մը զոր վրանիս առած ենք և
« պէտք է որ պատուաւոր կեր-
« պով վարենք ու կատարենք » ։

ԱԼԷՔՍԻՍ ՏԸ ԹՕՔՎԻԼ [1]

« Դու ինչ օգնէ, Ապահաճ ալ ինչ պիտի օգնէ » · ասի լաւ փորձուած առած մ՛է, որ իր համառօտութեամբը բազմամեայ փորձառութեան արդիւնքները կը պարունակէ ։

---

[1] Ալէքսիս Տը Թօքվիլ ծնաւ ի Վերնէյլ 1805 ին և մեռաւ 1859 ին, 54 տարեկան. սա երեւելի դրագէտ, պատմաբան, ճեմարանի անդամ, ազգային երեսփոխան և 1849 ին արտաքին գործոց պաշտօնեայ էր ։ Ասոր գրած գրքերն են Ի-մ-ի-ո-կ-ր-ա-թ-ի-ա ԱՄԵՐԻՔԱ և ուրիշ պատմական գործեր ։

Անհատի մը ամեն տեսակ զարգացման աղբիւրը ինքնօգնութեան ոգին է եւ երբ ասիկա բացմաթիւ մարդոց վրայ երեւայ, ազգային զօրութեան եւ ուժոյ ճշմարիտ հիմունքը կ'ըլլայ։

Դրսէն եղած օգնութիւն մը չատ անգամ կը տկարացնէ զայն ընդունողը, իսկ անհատին ներսէն բղխած օգնութիւնը չարունակ կը զօրացնէ պինդը։

Ինչ որ մեզի համար եղած է եւ ինչ որ կը յուսանք թէ ուրիշ մը մեզի համար պիտի ընէ, զայն մեր ձեռքովը ընելու պէտքը, հետեւաբար եւ փափաքը կը վերցնէ մեզմէ մինչեւ մէկ աստիճան. եւ ուր որ անհատը չափազանց պաշտպանութեան եւ կառավարութեան ենթարկեալ է, այս դրութեան անխուսափելի հետեւանքը անհատը անկարողութեան վիճակի մը դատապարտելն է։

Ամենէն լաւ օրէնք մարդուս գործնական օգնութիւն մը չեն կրնար մատուցանել։ Օրինաց ըրած լաւագոյն բանն է մարդը ազատ թողուլ գործադնալու եւ ուզածին պէս իր անհատական վիճակը բարւոքելու համար։

Սակայն ամեն ժամանակ մարդիկ հակամէտ եղած են կարծելու թէ իրենց բարեկեցութիւնը եւ երջանկութիւնը աւելի անմիջականութեամբ ապահովեալ են քան թէ իրենց յատուկ վարմունքովը, եւ այսպիսով օրէնսդրութեան գործոյն չափազանց կարեւորութիւն տուած են եւ մարդկային յառաջադիմութեան ամենէն զօրաւոր գործիքը զայն նկատած են։

Երեք կամ հինգ տարին անգամ մը, մի կամ

երկու երեսփոխանի համար քուէ տալը օրէնսդրութեան մը մէկ միլիոներորդ մասը կը կազմէ եւ որչափ խղճի մտօք ալ ըլլայ այդ ընտրութիւնը դարձեալ մարդուս կենաց եւ բնաւորութեան վրայ չոյժ քիչ ազդեցութիւն ունի։ Ասկէց զատ օրէ օր աւելի բացայայտ կ'երեւնայ թէ կառավարութեան պաշտօնը աւելի ժխտական եւ ամփոփիչ է քան դրական եւ գործնական. եւ մեծաւ մասամբ պաշտպանողական դրութեան մը կը վերածի, այսինքն պաշտպանութիւն կենաց, պաշտպանութիւն ազատութեան եւ ընչից։

Չ'կայ իշխանութիւն մը որ ծոյլին գործունէութիւն, չայլին՝ խնայութիւն, դինովին՝ ժուժկալութիւն կարենայ տալ, մի միայն անհատն է որ (ինքնիրեն) կրնայ այս առաքինութիւններէն մին կամ բոլորը սահմանել չօժարութեամբ եւ անձնական փափք զոհողութեամբք։

Արդարեւ աշխարհի բոլոր փորձառութիւնը կը հաստատէ թէ տէրութեան մը կամ ազգի մը արժանիքը կամ զօրութիւնը աւելի զայն բաղկացնող անհատից արժանիքէն կամ բնաւորութենէն կախումն ունի քան թէ նոյն տէրութեան կառավարելու եղանակէն։

Արդարեւ Ազգ մը ուրիշ բան չ'է, այլ մանաւոր անհատից համախմբութիւնը, եւ քաղաքակրթութիւնն իսկ ուրիշ բան չ'է այլ անհատից վիճակին բարւոքման խնդիր մը։

Ազգային չառաջադիմութիւնը նոյն ազգին անհատից եւ առաքինութենէն, գործունէութենէն եւ աշխուժի բռնադատութիւնն է, ինչպէս նաեւ

Ան բնական է։

Ազնիւ ազգ մը միշտ ազնուաբար կը կառավարուի, եւ ազէտ ու ապականուած ազգ մ՚ալ միշտ անարդ կերպով կը կառավարուի։ Ազատութիւնը մի միայն քաղաքական զարդացման մը արդիւնքը չ՚է, այլ ամենատնդ բարոյական զարդացման մը, անհատական անկախութեան, գործելու ազատութեան, գործօնութեան արդիւնքն է։

Մարդու մը ինչպէս կառավարուիլը անհուն կարեւորութիւն մը չունի, բայց անոր ինքզինք ինչպէս կառավարելէն կախեալ է ամէն բան։ Արդարեւ ամենէն թշուառ դերին այն չէ որ բռնապետի մը քմահաճութեանց ենթարկեալ է, այլ այն որ իր յատուկ մոլութեանց, իր եսութեան եւ ագիտութեան գերին է։

Ան ազգերը որ այնպէս սրտով գերիներ են, այն ազգերուն ազատութիւնը սահմանադրութիւնին կամ ափերնին փոխելով չ՚ըլլար, եւ քանի որ այս ազետալի ցնորքը տիրէ, թէ ազատութիւնը կառավարութեան ձեւէն կախումն ունի, յեղափոխութիւնք որչափ սուղի ալ նստին, տեւական արդիւնք մը եւ արժէք մը չպիտի ունենան, այլ անոնց ըրածը մոդական լաստերի մը պատկերին փոխելուն պիտի նմանի։ Ազատութիւնը անհատական քնաւորութեանց զօրութեան վրայ հիմնուած է, անկէ զատ ուրիշ հաստատուն հիմ չի կրնար ունենալ, զարձեալ այս զօրութեան մէջ կը գտնուի ազգային յառաջադիմութեան եւ հասարակաց ապահովութեան ամենէն ապահով երաշխաւորութիւնը։

ազգային անկումը նոյն ազգին անդամոց ծուլութեանց, անձնասիրութեանց եւ մոլութեանց բռնադատութիւնն է։

Եթէ մօտէն դիտենք ինչ որ ընկերական մեծ վէրքեր կամ մոլութիւններ կանուանենք, պիտի տեսնենք որ անոնք ուրիշ բան չ՚են բայց եթէ մեր մոլութեանց արտաքոյ կարգի աճումը, եւ ունայն տեղ աշխատած կ՚ըլլանք երբ օրէնքներու ձեռքով ջնջել, անհետացնել ուզենք այդ մոլութիւնները որք ուրիշ կերպարանքի մը տակ նորէն երեւան պիտի գան աւելի ուժով, քանի որ մեր անհատական զարդացման պայմանները ի հիմանց չի բարւոքին։ Եթէ այս տեսութիւնը ուղիղ է, կը հետեւի թէ ամենամեծ հայրենասիրութիւնը եւ ամենէն վեհանձն մարդասիրութիւնը օրէնքները վերանորոգելու եւ սահմանադրութիւնները փոփոխելու մէջ չէ այնչափ որչափ ուրիշներու օգնելու մէջ, որով կարենան իրենց յատուկ կամաց անկախ եւ ազատ գործունէութեամբը ինքզինքին կառավարատրծեն եւ կրթուին։ Ազգի մը կառավարութիւնը ընդհանրապէս նոյն ազգը բաղկացնող անհատից պատկերը, անդրադարձութիւնն է։

Ան կառավարութիւնը որ ժողովրդէն յառաջ անցած է, ի հարկէ եա կը դառնայ ինչպէս նաեւ այն կառավարութիւնը որ եա ետնացած է ի հարկէ յառաջ կը մղուի։ Ինչպէս ջուրը հարթ հաւասար (niveau) երես մը կ՚առնու անշուշտ։ այնպէս ալ ազգ մը, իր օրէնքները եւ կառավարութեան կերպերը իր բնաւորութեան կը յարմարցնէ անշուշտ։

Ճոն Սթիւարթ Միլ չատ իրաւամբ կ'ըսէ թէ՝ «բռնապետութիւնն իակ չի կրնար իր ամենավատթար արդիւնքներն արտադրել քանի որ անհատական քնաւորութեանց զօրութիւնը ջնջած չ'է, եւ ինչ որ անհատականութիւնը ջնջել կը նկըրտի, բռնապետութիւն է, ինչ անուն ալ որ տան անոր ։»

Երկրի ազգերը այսօրուան իրենց դանուած վիճակը անցեալ սերնդոց մտաւորական եւ ֆիզիքական աշխատութեանց կը պարտին ։

Ամեն դասու եւ վիճակի համբերող եւ յարատեւող աշխատողք, երկրագործք, հանքահանք, հնարողք եւ նորանոր երկիրներ դանողները, դործաւորք եւ ձեռագէտք, արուեստագէտք եւ բանաստեղծք, քաղաքագէտք եւ փիլիսոփայք, ամենն ալ ներկայ վիճակնուս այս աստիճանին հասնելուն օգնած են եւ ամեն նոր սերունդք իրենց ժամանակցաց հետ նախորդ սերնդոց աշխատութիւնները յառաջ տանելով, գործը ներկայ մեծութեան հասուցած են ։

Աղնիւ աշխատաւորաց, քաղաքակրթութեան այս գործաւորներուն յարատեւ յաջորդութեան չնորհիւ, ճարտարութեան, դիտութեանց եւ արուեստից մէջ տիրած քաոսէն (խառնակութիւն) վերջապէս ներդաշնակութիւնը երեւան եկած է ։ Բոլոր մարդկային ազգին ճարտարութեամբը եւ յաջողակութեամբը յառաջ եկած մեծ ու դեղեցիկ արդեանց ժառանգորդը ներկայ սերունդն է, այս դեղեցիկ ժառանգը մեզի թողուած է որպէս զի մենք ալ մեր կարդին զայն մշակենք եւ մեր

յաջորդաց յանձնենք չէ թէ միայն ինչպէս որ ընդունեցինք այլ աւելի կատարելագործեալ ։ Անցեալոյն մեծ աշխատաւորաց մէջէն խումբ մը մարդիկ, ամբոխէն բարձրանալով եւ միւսներէն անհամեմատ կերպով բարձր ըլլալով, մարդկային սեռին յարգանքն ընդունելու արժանացած են ։ Սակայն մեր յառաջադիմութիւնը պարտինք նաեւ ուրիշ բազմաթիւ մարդոց որք թէեւ նուազ մեծ եւ նուազ ծանօթ են բայց իրենց արժանիքը նուազ չ'է, եւ պէտք չէ մոռնալ թէ, որչափ որ պատմութիւնը միայն մեծ ճակատամարտներու մէջ երեւելի հանդիսացող զօրավարներու անունը կը յիշէ, սակայն յաղթութիւնք մեծ մասամբ պարզ զօրականներու դիւցազնութեամբն եւ անհատական քաջութիւններովն վաստկուած են ։ Ո՛րչափ մարդիկ կան որոց կեանքը գրի առնուած չ'է, սակայն ասոնք ալ արձանագրուած մեծ անձանց չափ օգնած են յառաջադիմութեան եւ քաղաքակրթութեան ։ Մէկը, որչափ խոնարհ աստիճանի մէջ ալ գտնուի երբ իր նմանեաց յարատեւ աշխատութեան, ժուժկալութեան, պարկեշտութեան եւ հաստատամտութեան օրինակ կուտայ, այնպիսին իր երկրին բարեկեցութեան մեծապէս օգնած կ'ըլլայ, վասն զի իր վարքն ու բնաւորութիւնը վերջապէս ուրիշներու կը հաղորդուի առանց անոնք իմանալու եւ այսպէս այդ բարի օրինակը բոլոր ապագայ ժամանակաց մէջ կը չարունակուի ։

Ուրեմն պէտք է ճանչնալ թէ անհատականութեան գործօնութիւնը ուրիշին կենաց եւ գործե-

բուն վրայ մեծ ազդեցութիւն ունի, որ իր ներգործութեամբը ամենաւաւ գործնական դաստիարակութիւնը կ'ուսուցանէ։

Ի՞նչ պիտի ըլլան ասոր քով վարժարաններու եւ ճեմարաններու մէջ ընդունուած սկզբնական կրթութիւնները։ Ամենէն կարեւոր, ամենէն իրական դաստիարակութիւնը ան դաստիարակութիւնն է զոր կ'ընդունինք մեր ընտանեաց, քաղաքաց, գիւղերու, գործարաններու, դրասենեակաց, մթերանոցներու, դրամատուններու, եւ բոլոր մարդկային ազգի աշխատութեան կեդրոններուն մէջ։ Ընկերութեան իր անդամոց տուած այս վերջին դաստիարակութիւնն է զոր Շիլլեր[1] «Մարդկային սեռին դաստիարակութիւնը» կը կոչէր։ Այս դաստիարակութիւնը գործելու, վարմունքի, ինքնաբուղխ ջանից եւ կատարելագործութեան օրինակներու վրայ կը կայանայ, որոնցմով մարդուն ամենաբարձր կարողութիւնները կը կրթուին եւ կենաց պարտքերն ու պիտոյքները կատարելու յարմար կ'ըլլան։

Արդ՝ այս դաստիարակութիւնը բնաւ գրքերէն չառնուիր եւ բնաւ չկայ լոկ դրական կըր-

[1] Շիլլեր երեւելի բանաստեղծ մ'էր Գերմանացի, որ ծնաւ ի Վիւրթեմպերկ 1759 ին եւ մեռաւ 1805 ին 46 տարեկան. սա նախ իրաւագիտութիւն, բժշկութիւն եւ վերջապէս փիլիսոփայութիւն ուսաւ։ բայց յետոյ իր բնական յարմարութեան հետեւելով բանաստեղծութիւններ գրելու ձեռնարկեց։ Շիլլեր շատ մը բանաստեղծական, թատերգական եւ պատմական գործեր թողուց որոցմէ Յովհաննա Տ'Արքը Հայերէնի թարգմանուած է։

թութիւն մը որ կարենայ այս դաստիարակութիւնը տալ։ Պաքոն[1] իրեն յատուկ բացատրութեան ազդուութեամբը այսպէս կ'ըսէ. «Ուսմունք, սովրածնիս գործածելու եղանակը չ'են ուսուցաներ ընաւ» թէ «այդ իմաստութիւնը անոնցմէ դուրս եւ բարձր է եւ միմիայն դիտողութեամբ կ'ստացուի»։ Այս դիտողութիւնը գործնական կենաց եւ իմացականութեան մշակութեան ալ կը յարմարի, վասն զի ամեն փորձառութիւն սա ճշմարտութիւնը կատարացուցանէ թէ մարդ մը անհամեմատ կերպով կը յառաջադիմէ, կը կատարելագործուի աշխատութեամբ քան թէ ընթերցանութեամբ, եւ թէ գրականութենէն աւելի կեանքը, ուսուսմէն աւելի գործը, վարուց պատմութենէն աւելի վարուց ներգործութիւնն մարդկութիւնը չարունակ կը վերանորոգեն։

Երեւելի մարդոց եւ մանաւանդ պատկառելի բարի մարդոց կենսագրութիւնները, յոյժ կրթիչ եւ օգտակար են իրը օգնական, առաջնորդ եւ դրդռիչ։

Անոնցմէ ամենէն ընտիրները գրեթէ աւետարաններ կարժեն լաւ մտածել, լաւ ապրիլ, մեր եւ ուրիշներու օգտին գործունէութեամբ աշխատիլ սովրեցնելու մասին։

[1] Պաքոն Ֆրանսիացի երեւելի փիլիսոփայ մ'է, որ ծնաւ ի Լոնտոն 1561 ին եւ մեռաւ 1626 ին 67 տարեկան. սա նախ քաղաքական ասպարէզներու մէջ մտնելով ամենաբարձր աստիճաններու հասաւ, բայց յետոյ հրաժարեցաւ քաղաքական ասպարէզներէ եւ ինքզինք փիլիսոփայական աշխատութեանց տուաւ։ Սա իրաւաբանութեան, քաղաքագիտութեան, պատմութեան, փիլիսոփայութեան եւ բարոյականի վրայ գրուածներ թողուց։

կենսագրութեանց ցցուցած աղնիւ բնաւորութեանց, ջանից, յարատեւ աշխատութեան եւ հաստատամտութեան օրինակները մարդուս կը սորվեցնեն յոյժ հասկանալի լեզուով մը թէ մարդս ինչեր կրնայ ընել իրեն համար. ասոնք կը ցուցընեն թէ մարդս ամենէն խոնարհ վիճակի մէջ գտնուած առենն իսկ եթէ ինքզինք յարդէ եւ իր վրայ վստահութիւն ունենայ, կրնայ բարեկեցիկ ըլլալ եւ հաստատուն համբաւ մը առնուլ:

Մեծ գիտուններըՙ մեծ դրագէտները, մեծ արուեստագէտները այսինքն ամենաբարձր ճըշմարտութեանց եւ քաջասրտութեան առաքեալները ընկերութեան ոչ մէկ դասուն կամ կարգին վերաբերած չ'են:

Ասոնք ամեն դասերէ ամեն կարգերէ ալ յառաջ եկած են, զորօրինակ դործարանէն ինչպէս նաեւ ագարակէն, տնակէն ինչպէս նաեւ դըղեակէն ալ մեծ մարդիկ եղած են:

Աստուծոյ ամենամեծ առաքեալներէն մէկ քանին ընկերութեան յետին դասերէն յառաջ եկած են:

Ամենէն աղքատները երբեմն ամենաբարձր աստիճանի հասած են եւ բնաւ դժուարութիւն մը դիրենք իրենց ճամբէն ետ կեցուցած չէ:

Շատ պարագաներու մէջ իսկ կարծես թէ այդ դժուարութիւնները իրենց լաւագոյն օժանդակներն եղած են. վասն զի այդ դժուարութիւններըն ստիպած են այս մեծ առաքեալները, ընել ինչ որ կրնային ընել եւ կենդանացուցած են այնպիսի կարողութիւններ, որք թերեւս առանց այդ

դժուարութեանց միշտ քուն վիճակի մը մէջ պիտի մնային:

Ասպէս յաղթուած արդելքներու եւ վաստրկուած յաղթութիւններու օրինակները այնչափ բազմաթիւ են որ կրնան հետեւեալ ասացուածը արդարացնել. աշխատութիւնը ոչնչ չաղեցուր է:

Գիտութեան մէջ ամենէն երեւելիները այնպիսի վիճակներու մէջ ծնած են, որոցմէ մեծ մարդիկ եւ մանաւանդ գիտութեան մէջ մեծ մարդիկ երբեք ամենեւին չ'էր սպասուէր: Զոր օրինակ աստեղագիտութիւնը ամենէն աւելի յառաջ տանողները, Կոպէրնիկ [1] Բոլոնիացի հացագործի մը որդի էր, Քէպլէր [2] Գերմանացի գինեվաճառի մը

---

[1] Կոպէրնիկ երեւելի աստեղաբաշխ մ'էր որ ծնաւ Թօրն քաղաքը 1473 ին եւ մեռաւ 1545 ին 70 տարեկան. սա թէպէտ մը ճանապարհորդութիւններ ըրաւ, սակայ աստեղաբաշխական գրեթէ ամեն գրութիւնները կարդաց եւ անոնցմէ առած փաքրիկ նշոյլովը գտաւ թէ երկիրը և բոլոր մոլորակները Արեւուն շուրջը կը դառնան արեւմուտքէն դէպ ի արեւելք, բայց վախնալով այս կարծիքը չի կրցաւ հրատարակել և միայն իր մտերմանէն յետոյ հրատարակուեցաւ:

[2] Քէպլէր ալ Գերմանացի աստեղաբաշխ մ'էր, որ 1571 ին Վիւրթեմպէրկի մէջ ծնաւ և 1630 ին մեռաւ 59 տարեկան: Քէպլէր Կոպէրնիկի դրութիւնը աւելի հաստատ հիմանց վրայ հաստատեց և արդի աստեղաբաշխութեան ամենէն մեծ սկզբունքները ինք գտաւ, անծանօթ մոլորակներու դիւթիւնը գուշակեց և ուրիշ շատ մը աստեղաբաշխական գիւտեր ըրաւ:

որդի եւ ինքն ալ գինեւտան ապաստւոր էր · Տալամպէը [1] ձմեռուան գիշեր մը փարիզի Սէն–ժան լը Ռօն եկեղեցւոյն սանդուխներուն վրայ գըտնուած տղայ մ'էր եւ ապակեզործի մը կինը մեծցուց զինքը ։

Նիւթըն [2] Անգղիացի վարձակալի եւ Լաբլաս [3]

---

[1] Տալամպէը Գաղղիացի երեւելի չափագէտը ծնաւ ի փարիզ 1717 ին և մեռաւ 1783 ին 60 տարեկան . սա կանոնէին չափագիտական ուսմանց համար միասամ և փոփաք գգալով շատ եռանգով աշխատեցաւ անոնց , որով դեռ 22 տարեկան գիտութեանց ճեմարանին անդամ ընդունուեցաւ ։ Մեքենագիտութեան վրայ հրատարակած գործերովը իր ժամանակին առաջին կարգի երկրաչափներուն կարգը բարձրացաւ ։

Տէտրօյի հետ միանալով Հ–ծ–ն–ե–ր Բ–ո–ք–ն–ի հեղինակութեան աշխատեցաւ ։ Տալամպէը շատ մը փիլոսոփայական չափագիտական , աստեղաբաշխական գրութիւններ թողուցած է ։

[2] Աւժըք Նիւթըն (Հասակ Նեւտօն) Անգղիացի երեւելի գիտունը ծնաւ 1642 ին և մեռաւ 1727 ին 85 տարեկան , որ առաջին կարգի չափագէտ , աստեղաբաշխ և բնագէտ էր ։ Սա Քեմպրիճի համալսարանը աւարտեց իր ուսումը և 23 տարեկան չեղած հանրահաշուի մէջ ամենէն երեւելի գիտուն բրաւ ։ Նիւթըն գտաւ ձգողութեան օրէնքը խնձորի մը անկումէն . 1692 ին պատահած հրդեհ մը իր թղթերուն մեծագոյն մասը այրելով թերեւս պատճառ եղաւ սոյա թեղքը վայրկեան մը ցնորելուն որ արդէն շատ յոգնած էր ։ Դարձեալ Նիւթըն գտաւ լուսոյ բաղադրութիւնը և լուսաբանութեան շատ մը գլխաւոր օրէնքները ։ Հեռադիտակն ալ սոր Հանճարին ծնունդն է ։ Նիւթըն շատ մը գիտական ճեմարաններու անդամ եղաւ և շատ մը քաղաքական կարեւոր պաշտօններ ալ կատարեց ։

[3] Սիմոն Լաբլաս երեւելի երկրաչափը ծնաւ 1759 ին

ալ աղքատ գիւղացւոյ մը զաւակներ էին ։ Կեանքի մէջ մեռած վայրկեաններնէն իրենց դէմ եղած անյաջող պարագաներուն հակառակ , այս մեծ մարդիկը միմիայն իրենց կարողութիւնները դրծածելով այնպիսի հաստատուն եւ տեւական համբաւ մը առացան , զոր աշխարհի բոլոր հարստութիւնները չ'են կրնար տալ ։ Հարստութիւնը կարելի է իրենց աղքատութենէն աւելի արդելք պիտի ըլլար իրենց ։

Լակրանժ [1] աստեղագէտին եւ չափագէտին հայրը Թուրինի մէջ պատերազմական գանձապետ մ'էր ։ Սա անյաջող չահախնդրութիւններով բոլոր հարստութիւնը փճացուց եւ իր ընտանիքն ալ աղքատութեան մէջ ինկաւ ։

Գաղղիոյ Քալվատոս նահանգին մէջ և մեռաւ 1827 ին 76 տարեկան . Լաբլաս 19 տարեկան չափագիտութեան դասատու եղաւ . սա Նիւթընի գտած ձգողութեան օրէնքը պարզեց և ժողովրդական բրաւ իր հանճարեղ գրուածներովը , աստեղաբաշխութեան վրայ շատ մը գրուածներ ունի սա , որոցմով գիտութեան ճեմարանին անդամ ընդունուեցաւ և քաղաքական շատ մը կարեւոր պաշտօններ կատարեց ։

[1] Լակրանժ ծնաւ 1736 ին Թուրինի մէջ և մեռաւ 1813 ին ի փարիզ 69 տարեկան . սա ալ 19 տարեկան հասակէն Թուրինի Թնդանօթարանի վարժարանին չափագիտութեան դասատու եղաւ ։ փարիզի գիտութեանց ճեմարանը հինգ անգամ խնդիրներ առաջարկեց , հինգ անգամն ալ Լակրանժ լուծեց այդ խնդիրները ։ Սա Պերլինի Թուրինի և փարիզի ճեմարաններուն անդամ եղաւ և նպաստեցաւ իրեն շատ պատիւներ տուաւ չափագիտութեան մէջ բրած գիւտերուն համար ։

Արդ Լակրանժ իր երջանկութիւնը եւ համբաւը այս պարագային կուտար ըսելով « եթէ հարուստ եղած ըլլայի հաւանականաբար երբէք չափագէտ չպիտի ըլլայի »։

Հօթֆէօյլի արքան որ ուրիշ երեւելի բնագէտ եւ մեքենագէտ մ'է, Օրլէանցի հացագործի մը որդի էր։ Կասէնտիի[1] հայրը խեղճ գիւղացի մ'էր։ Հաիւյի[2] հանքաբանը ոստայնանկի մը որդի էր։ Վօքլէն[3] տարրաբանին հայրը Քալվատոսցի գիւղացի մ'էր, Վօքլէն իր տղայութեան վարժարանին մէջ թէեւ իր հանդերձից պերճութեամբը չ'էր պայլէր սակայն ատոր փոխարէն իր իմացականութեամբը կը պայլէր եւ իրեն կարդալ գրել սորվե-

---

[1] Կասէնտի ծնաւ 1592 ին եւ մեռաւ 1655 ին ի Փարիզ 63 տարեկան. սա տիեզերական բոլորելու արժանի գիտուն մ'էր, վասն զի նշանաւոր հանդիսացաւ իբր փիլիսոփայ, չափագէտ, աստեղաբաշխ, պատմաբան, հնագէտ։ Բայց մանաւանդ նշանաւոր էր իբր փիլիսոփայ, սա բնածին դաղափարաց դէմ խօսելով կը հաստատէր թէ ամեն գաղափար զգայարանաց միջոցաւ կընդունինք։ Կասէնտի աստեղաբաշխութեան մէջ ալ կարեւոր գիւտեր ըրաւ։

[2] Հաիւյի Գաղղիացի երեւելի հանքաբանը ծնաւ 1743 ին եւ մեռաւ 1822 ին 79 տարեկան. սա նշանաւոր է հանքաբանութեան մէջ ըրած գիւտերովը, բիւրեղագրութիւնը ասի հնարեց։

Փարիզի ամենէն բարձր վարժարաններուն մէջ հանքաբանութիւն եւ բուսաբանութիւն դաս տուաւ։

[3] Վօքլէն ծնաւ 1763 ին եւ մեռաւ 1829 ին 66 տարեկան. սա նշանաւոր էր մանաւանդ տարրագրութեան մէջ, քրոմ մետաղը եւ նիւթը իր գիւտերն են։

ցընող վարժապետը գինքը դովելով միշտ կըսէր. « աշխատէ, ուսիր Վոլէն եւ օր մը թաղին եկեղեցպանին պէս գեղեցիկ հագուստներ պիտի հագնիս »։ Գիւղացի դեղագործ մը վարժարան գալով տղուն ուժեղ բազուկներուն վրայ զարմացաւ եւ ուզեց զանի իր քով սպասաւոր առնուլ, որուն Վօքլէն ալ հաճեցաւ, յուսալով թէ իր դասերն ալ պիտի կրնայ չարունակել։ Բայց դեղագործը քնաւ չ'էր ուզեր որ Վօքլէն ուսնելու համար քիչ մը ժամանակ կորսնցնէ. որուն համար Վօքլէն անմիջապէս որոշեց թողուլ այս տեղը։ Փարիզ երթալու համար ճամբայ ելաւ պարկը կռնակը եւ գրպանն ալ երկու սկուտ (երկու արծաթ դրամ) փարիզ հասնելով իբր դեղագործի սպասաւոր տեղ կը բնտռէ բայց բնաւ չի դտներ։ Հոգեբոյլ եւ յոգնութիւններով ծանրաբեռնուած հիւանդացաւ եւ Օթէլ-Տիէօ հիւանդանոցը տարուեցաւ ուր քիչ մնաց պիտի մեռնէր։ Բայց « դործուելիք կտաւին Աստուած թել կը ղրկէ »։ խեղճ Վօքլէնի համար լաւագոյն օրեր պահուած էին։ Առողջացաւ նա եւ նորէն տեղ բնտռելով դեղագործի մը քով տեղ մը դտաւ։

Փիչ ժամանակէն երեւելի Ֆուրքրուա[1] տար-

---

[1] Ֆուրքրուա ծնաւ 1755 ին ի փարիզ եւ մեռաւ 1809 ին 54 տարեկան. սա նախ տարրաբանութեան դաստատուեցաւ, յետոյ շատ մը քաղաքական կարեւոր պաշտօններու մէջ մտաւ եւ վերջապէս հասարակաց կրթութեան պաշտօնեայ եղաւ եւ մեծ եռանդով աշխատեցաւ բարձրագոյն վարժարանները բարեկարգելու. տարրաբանութեան մէջ շատ մը գիւտեր ըրած է։

բաբանին հետ ծանօթացաւ, որն որ այնչափ հաւնեցաւ որ իրեն քով իբր գրագիր առաւ, շատ տարիներ յետոյ այս մեծ փիլիսոփային մահուանէն առքը Վօլթէրն անոր յաջորդեց իբր դասատու տարրաբանութեան բժշկական ճեմարանին մէջ։

Վերջապէս 1829 ին Գալվատոսցիք զանի եւ թեափոհան ընտրեցին եւ յաղթանակաւ մտաւ այն գիւղը ուրկէ այնքան աղքատ եւ այնքան աննշան էր։

Անգղիացի ձօն Հիւնթէր [1] վիրաբոյժին պէս Գաղղիացի Ամպրուաս Փարէ [2] եւ Տիւբիւյթրէյն [3] վիրաբոյժներն ալ յոյժ տոորին վիճակի մէջ ծնան։ Տիւբիւյթրէյն 3 տարեկան եղած ատեն հարուստ ախկին մը գ'անի իր ծնողաց ձեռքէն առաւ որ իրեն որդեգիր ընել կուզէր։ Իր ծնողքը որչափ որ

---

[1] Ձօն ծնաւ 1728 ին, մեռաւ 1793 ին 64 տարեկան. սա շատ մը անդամակցնական գիւտեր ընելով երեւելի հանդիսացաւ իբր վիրաբոյժ. և Անգղիոյ Թագաւորին վիրաբոյժն եղաւ։

[2] Փարէ Գաղղիական վիրաբուժութեան հայրը ծնաւ ի Լաւալ 1517 ին և մեռաւ 1590 ին 75 տարեկան. սա վիրաբուժութիւնը անդամակցնութեան վրայ հիմնեց։

[3] Տիւբիւյթրէյն ծնաւ 1777 ին և մեռաւ 1835 ին 58 տարեկան. սա ալ դեռ մանուկ հասակէն դասատուութեան սկսաւ և վիրաբուժութեան մէջ շատ մը նորանոր գիւտեր բրաւ. իր փորձերուն մէջ այնքան յանդուգն էր որ զինքը անզգայ և իբր վայրենաբարոյ մէկը կը համարէին։ Տիւբիւյթրէյն 3,000,000 ֆրանքի չափ հարստութիւն դիզելով 200,000 ֆրանքը մեռած ատեն Գաղղիոյ բժշկական ճեմարանին թողուց։

աղքատ էին, իրենց զաւկէն բաժնուիլ չուզելով եաւ աոին զանի. որ մեծնալով իր քաղաքավարութեամբը բարի վարմունքովը եւ անուշ բնաւորութեամբը բազմաթիւ բարեկամներ ստացաւ, որոցմէ մին իրեն փարիզ երթալու եւ բժշկութիւն ուսանելու միջոցները դիւրացնել ուզեց։

Արդ՝ Տիւբիւյթրէյն ճամբայ ելաւ փարիզ երթալու համար։

Ասոր համար կը պատմեն թէ Մարչի ճեմարանը ուսած աոին աշակերտակցի մը հետ սենեակ մը բռնած էր, որուն բոլոր կահկարասիքը երեք աթոռ, սեղան մը եւ անկողնոյ նման բան մ'էր, որուն մէջ երկու ուսանողները յաջորդաբար կը քնանային [1]։

[1] Ասոր պէս ուսանող մ'ալ մեր Հայերս ունեցած ենք Դ. դարուն մէջ, այս ուսանողն է Պրոյեբեսիոս կամ Պարսիր Հայկազն, սա իր պատանեկութեան աոին Հայաստանէն երթալով Աղտիոք գնաց և այն տեղի ճարտարախօսութեան լսարանին դասերուն հետեւեցաւ. և ամենէն երեւելի հանդիսացաւ։ Պարսիր Աղտիոքէն Աթենք գնաց ուր Հեփեստիոն անուն ընկեր մ'ունեցաւ. սոսնք ալ սենեակ մ'ունէին բայց սոսնց կահկարասիքը միայն քանի մը պատռտած կապերտի կտորտանք էին և երկուքը միատեղ մէկ պատմուճան ու մէկ վերարկու ունէին. երբ մէկը դուրս երթեր միւսը կ'սպասէր սենեակը մնալու, վասն զի երկուքը մէկ դրսի զգեստ մը ճարած էին և փոխոխակի կը հագնէին։ Պատմութիւնը կըսէ թէ Պարսիր իր ժամանակի մարդոց սիրելին երկայնահասակն էր, վասն զի երկայնութիւնը 8 ոտք էր. Պարսիր յոյժ վայելչադէմ մարդ մ'էր. Պարսիր ճարտարախօսութեան մէջ այնչափ երեւելի եղաւ որ Հռոմ ու Աթենք քաղաքներուն մէջ երեմն արձանները կանդնեցին. Հը-

СССР

Իրենց չքաւորութիւնը այն աստիճանի էր որ չատ անգամ ցամաք հացը ջուրը թաթխելով կուտէին։

Բայց այս վիճակը Տիւբիւյթրէնի ի բոլոր սրբատանց աչխատելուն քնաւ արդելք չ'էր, որն որ առաւօտեան ժամը չորսէն գործի կ'սկսէր։

Տիւբիւյթրէն իր կենաց վերջին տարիներուն մէջ իր ժամանակի ամենէն երեւելի վիրաբոյժն եղաւ։

Աղքատութիւնը վառաւորող երեւելի մարդոց իբր օրինակ կրնանք յառաջ բերել Ժօզէֆ Ֆուրիէ[1], որ դերձակի մը որդի էր. Փարիզի բազ-

---

ռանց մէջ աթոռ մը կար ի պատիւ Պարոյրի կանգնուած, որուն վրայ այսպէս գրուած էր

ԹԱԳՈՒՀԻՆ ՀՌՈՄ ԹԱԳԱՒՈՐԻ ԲԱՆԻՆ

այսպիսի պատիւ մը ուրիշի տրուած ըլլալը չի յիշուիր։ Կոստանդ կայսրը զինքը մեծ պատուով ընդունած է և ցուլիանոս ալ Պարոյրի գրած մէկ նամակին մէջ զանի յ-ը-ր-ո-ր և ա-ն-ա-բ-ն-ւ ֆէա պէշ-ճ-խ-ո-ւ-ր-ն-ա-ն կ'անուանէ։ Պարոյր դրեթէ 95 տարեկան հասակին մէջ մեռաւ լի տարեօք և փառօք։ Կեսարիոյ Ս. Բարսեղ և Գրիգոր աստուածաբան իրեն աշակերտած են։ Դժբաղդաբար իր գրուածքները մեր ձեռքը հասած չեն։

[1] Ժօզէֆ Ֆուրիէ ծնաւ ի Գաղղիա 1768 ին, մեռաւ 1830 ին 62 տարեկան. սա Բենեդիկտեանց վանքին մէջ առնելով իր ուսումը կրօնաւորութեան սահմանուած էր, բայց ինք նախասիրեց հասնիլ ի պետութեան հեռեւիլ։ Ֆուրիէ շատ մը քաղաքական և պետական կարեւոր պաշտօններ կատարեց, ճեմարանի անդամ եղաւ. սա նշանաւոր եղաւ մանաւանդ տաքութեան վրայ ըրած խուզարկութիւնն. ներովը։

մարուեստից վարժարանին ճարտարապետութեան դասատուն Տիւբան, որ Փարիզցի կօշկակարի մը որդի էր. Գոնթատ Կեռնէր[1] բնաբանը, որ ցուրիխցի խաղախորդի մը որդի էր։

Այս վերջինը իր ասպարիզին սկզբնաւորութենէն սոսկալած էր աղքատութեան, հիւանդութեան եւ ընտանեկան դժբաղդութեանց արգելքներուն դիմանալ, որք քնաւ չի կրցան իր եռանդը պաղեցնել եւ զինքը իր յառաջադիմութենէն կասեցնել։

Իր կեանքը երեւելի ապացոյց մ'եղած է հետեւեալ առածին ճշմարտութեան թէ «անանկ որ չատ դործ ունին ընելիք, եթէ կամք ալ ունենան, ժամանակ չի պակսիր քնաւ։

Աւոր նման օրինակ մ'ալ Բիէռ Ռամիւս[2] կուտայ։ Ան Բիքարտիոյ մէջ աղքատ ընտանիքէ մը ծնաւ, իր տղայութեան մէջ ոչխար արածելու բախտ ունեցաւ։ Սակայն այս զբաղմունքը իր ճաշակին քնաւ չի դալով, Փարիզ փախաւ, ուր չատ մը թշուառութիւններ քաշելէն յետոյ յաջողեցաւ Նաւարրի ճեմարանը մտնել իբր ապատաւոր։

---

[1] Կեռնէր, Գերմանիոյ Պլէնսուը ծնաւ 1516 ին ի Ցուրիխ և մեռաւ 1565 ին 49 տարեկան. սա իր աղքատութեան դժբաղդութեանց հակառակ ամենայն եռանդով աշխատեցաւ բնական պատմութեան և բժշկութեան և չատ երեւելի եղաւ։

[2] Բէթրուս Ռամիւս ծնաւ 1515 ին և մեռաւ 1572 ին 57 տարեկան. սա հռչակաւոր եղաւ փիլիսոփայութեան և չափազանցութեան մէջ, Բողոքական ըլլալուն համար Ս. Բարդուղիմէոսի կոտորածին առեն խեղդուեցաւ։

Այս պաշտօնը որչափ որ սարսին էր, իրեն դիտուխեան ճամբան բացաւ եւ քիչ առենէն իր ժամանակին ամենէն երեւելի դիտուները եղաւ։

Այս տեսակ օրինակներ անթիւ են։

Մարդկային գործունէութեան ամեն ճիւղերուն, գեղարուեստիդ, գրականութեան գործի մէջ այս տեսակ օրինակներ այնչափ բազմաթիւ են որ եթէ աչխատասիրութեամբ եւ հաստատամտութեամբ յառաջացող մարդոց ցանկը չկենանք մեծահատոր գիրք մը կունենանք։

Բաւական է որ աչխարհագրութեան վրայ (օրինակի համար) ակնարկ մը նետենք, հոն երեւելի դիւտերու հեղինակներու մէջէն պիտի տեսնենք Քրիսթոֆ Գօլոմպոս [1] որ Ճենովացի բուրդ

[1] Քրիսթոֆ Գօլոմպ ծնաւ 1436 ին ի Ճենովա. սա աչխարհագրութիւն, երկրաչափութիւն, աստղագիտութիւն եւ ուիւերագրութիւն ուսնելէն յետոյ բոլոր ծանօթ աչխարհին ծովերը նաւարկեց եւ այն առեն ըսաւ թէ Եւրոպայի արեւմտեան դին Ատլանտեանէն անդին ուրիշ աչխարհներ ալ ըլլալու են կամ անկէ շիտակ Հնդկաստան երթալու ճանապարհ ըլլալու է. այս խնդրութիւնը ընելու համար Ճենովացոց եւ Բորթուկալցոց դիմեց, բայց անոնք չընդունելով Սպանիոյ Ֆերդինան թագաւորին գնաց և 8 տարի շարունակ թախանձելէ յետոյ վերջապէս երեք նաւ առնելով մեկնեցաւ և 65 օր նաւարկելէ յետոյ 1492 ին Հոկտեմբեր 8 ին ցամաքը գտաւ, ապա Սպանիա վերադառնալով նոր գտած երկիրներուն փոխարքայ եղաւ։ 1495 ին երկրորդ ճանապարհորդութեան մը ձեռնարկեց. և երրորդ չորրորդ ճանապարհորդութիւններով շատ մը երկիրներ գտաւ և Ամերիկայի եզերքները պտրտեցաւ։ Գօլոմպ 1506 ին 70 տարեկան մեռաւ յոգնութիւններէ և հիւանդութիւններէ ծանրաբեռնեալ։

գղողի մը որդի էր, Բուք [1] որ Եօրքչայրի փերեզակի մը աչակերտ էր. եւ Լէվինկսթըն [2] որ Կլասկոյի մօտ բամբակ մանող գործաւոր մ'էր։

Գեղարուեստի վարպետներէն Գլօտ [3] կարկանդակավաճառի մը որդի էր. Փիթ հացագործի մը որդի էր եւ Լէոբոլտ Ռօպէր ժամագործի մը որդի էր. Ինչպէս ձօնս ալ ատաղձագործ մ'էր. Հէյտն [4] սայլագործ եւ Տակէռ [5] Փարիզի Օբէբա

[1] Ձէյմս Բուք Անգղիացի նաւապետը ծնաւ 1728 ին Յունքչայրը և մեռաւ 1779 ին 51 տարեկան. սա ինք իրեն և առանց վարպետի չափագիտութիւն և նաւարկութեան հարկաւոր ատեղագրաչխատութիւն ուսաւ։ Բուք Անգղիոյ կառավարութեան հրամանաւ երեք անգամ երկրիս շուրջը պտրտեցաւ և Նոր-Զէլանտայի և զերբները և ուրիշ կղզիներ գտաւ։ Վերջին ճանապարհորդութեան առեն Ամերիկայի բնիկներուն հետ իր նաւատուեաց ունեցած մէկ կռուին մէջ Բուք զարնուեցաւ մեռաւ։

[2] Տեվիտ Լէվինկսթըն ծնաւ 1817 ին ի Պլասկօ և մեռաւ 1875 ին յունիսի մէջ Ամերիկէի Պէմպէ լճին քով 56 տարեկան։ Սա իբր գործաւոր աչխատասէր առեն ինքզինք կրթելու չկանալով կարողացաւ մինչև բժչկութիւն և աստուածաբանութիւն ուսնիլ և 1840 ին Անգղիոյէն մեկնեցաւ Ամերիկէ առաքելութեան երթալու համար. այս առենէն գրեթէ 30 տարի Ամերիկէի խորերը պտրտեցաւ վայրենի ժողովրդոց բարքն իմանալու և աչխարհագրական տեղեկութիւններ հաւաքելու և քրիստոնէութիւնը տարածելու համար։

[3] Գլօտ Լօռէն ծնաւ 1600 ին ի Լօռէն և մեռաւ 1682 ին ի Հռոմ 82 տարեկան. սա նշանաւոր է մանաւանդ գիւղական և ծովային նկարներու մէջ։

[4] Հէյտն Գերմանացի երեւելի երաժիչտը ծնաւ 1732 ին Վիէննայի քով և մեռաւ 1809 ին 77 տարեկան. սա Լօթոն կանչուելով մեծ համակրութեամբ ընդունուեցաւ և իր երեւելի գործերէն շատը այն տեղ շարադրեց։ Հէյտն շատ մը երաժչտութիւններ գրած է որոց մէջ ամենէն երեւելին իր (création ուրբաթօրիոն) օրատորիան է։

[5] Տակէռ լուսանկարի հնարիչներէն մին ծնաւ 1788 ին և

թատրոնին զարդերուն նկարիչ էր։ Պապերուն մէջէն Գրիգոր Ե. աստղագործի մը, Սիքստոս Ե. հովուի մը, եւ Ադրիանոս Զ. խեղճ նաւագործի մը որդի էին։ Ադրիանոս իր երիտասարդութեան առեն այնչափ աղքատ էր որ ճրագ դնելու ստակ չունենալով իր դասերը փողոցները եւ եկեղեցեաց դաւիթները լուսաւորող կանթեղներու լուսովը կը պատրաստէր։ ու այսպէս զարմանալի համբերութեան եւ եռանդուն աշխատասիրութեան օրինակ մը տուաւ որք իր ապագայ մեծութեան պատճառ եղան։

1792 ի Գաղղիոյ յեղափոխութեան առեն, «ապստամբէլը պղտնդնէրու քոց է» առածին ճշմարտութեան չատ մը երեւելի ապացոյցներ տուեցան։ Հօշ, Հիւմպէր, Փիշկրիւ եւ դեռ ուրիշներ ապստամբէզ մտան իրը պարզ դինուորներ։ Հիւմպէր իր տղայութեան անառակ մէկն էր եւ 16 տարեկան հօրը անէն փախաւ։ Հետզհետէ Նանսիի մէջ վաճառականի ապաւաւոր, Լիօնի մէջ գործաւոր եւ ապա ճապարի մորթի վաճառական եղաւ։ 1792 ին կամաւոր գրուեցաւ եւ տարիէ մը զօրապետ անուանեցաւ։ Գլէպէր, Լեֆեվր, Սիւշէ, Վիքթօր, Լան, Սուլ, Մասէնա, Սէն-Սիր, տ'Էրլօն. Միւրա, Անժրօ, Գէսիէս, Նէյ, ասոնց ալ պարզ դինուորութենէ բարձրացան։ Ասոնցմէ ոմանց բարձրանալը արագ ոմանցն ալ չատ եղաւ։

Սէն-Սիր, որ Թուլոնի ազքատ խաղախորդի մը որդի էր նախ դերասան եղաւ ուրկէ եաքը որսորդ գինուորաց բանակը մտաւ եւ տարիէ մը զօրապետ եղաւ։

Վիքթօր, որ յետոյ Պելիւնի դուքս եղաւ 1781 ին թնդանօթաձիգ զօրաց Դ. գնդին մէջ մտաւ։ Յեղափոխութեան պատահարներուն առեն պաշտօնէն արձակուեցաւ. բայց պատերազմը ըսկսելուն պէս նորէն պաշտօնի կանչուեցաւ եւ քանի մ'ամսէն իր աներկիւղութեան եւ ճարպիկութեան չնորհիւ գնդապետի պաշտօն առացաւ։

Միւրա, որուն մականունը «ճաքոտ ջրջրէչ» էր պանդոկապետի մը որդի էր եւ երիտասարդութեան առեն հօրը պանդոկին ձիերը կը դարմանէր։

Միւրա, նախ որսորդ գինուորաց գնդին մէջ մտաւ, ուրկէ անհնազանդութեան պատճառաւ ճամբայ տուին իրեն, բայց յեղափոխութեան պատերազմները սկսած առեն նորէն գինուորութեան մէջ մանելով չուտով գնդապետի պաշտօն ընդունեցաւ։

Նէյ, առեն եւ ութ տարեկան հասակին մէջ հնծեալզօրաց գնդի մը մէջ մտաւ եւ կամաց կամաց աստիճանէ աստիճան բարձրացաւ։ Գլէպէր որ չուտով ասոր արժանիքը ճանչցաւ, զանի «անխոնջ» անուանեց եւ օգնական զօրապետի պաշտօնին բարձրացուց որ առեն քան եւ հինգ տարեկան էր։ Միւս կողմանէ ալ կը տեսնենք որ Սուլ

մեռաւ 1851 ին 65 տարեկան։ Մեռածէ առեթատիներու վերայ լուսոյ ապդեցութեամբը պատկերներ շինելու գիւտը սա 1839 ին ըրաւ, որուն համար շատ մը պատիւներ եւ վարձատրութիւններ ընդունեց։

իբր տղայութեան առեն բնաւ կրթութիւն մը ըստացած չ'էր եւ աշխարհագրութիւնն իսկ Գաղղիոյ արտաքին գործոց պաշտօնեայ եղած առեն ուսաւ։

Գիտութեան այս ճիւղին ուսումը իրեն մեծ հաճոյք կը պատճառէր։

Յիսնապետի աստիճանին հասնելէն առաջ վեց տարի թագաւորական հետեւակ զօրաց գնդին մէջ մնաց։ Սակայն Սուլի յառաջանալը Մասէնային նայելով արագ եղաւ վասն զի այս յետինը յիսնապետի աստիճանին հասնելէն յառաջ թագաւորական Խաչեան գնդին մէջ 14 տարի ծառայեց եւ թէեւ նաքը աստիճան առ աստիճան գնդապետի, զօրապետի եւ մարաջախտի աստիճաններուն հասաւ բայց միշտ կ'ըսէր թէ յիսնապետի աստիճանը ամենէն դժար կրցեր էր առնել։

-Եթէ բանաստեղծութեան մէջ երեւելի եղողներուն վրայ ակնարկ մը ընեմք պիտի տեսնենք որ Մարմոնթել, Մէթաստազ, Ժան-Պաթիսթ Ռուսօ[1], Մոլիէր[2] ասոնց ամենն ալ աղ-

[1] Ժան-Պաթիսթ Ռուսօ Գաղղիացի քննարկիչ բանաստեղծը ծնաւ 1671 ին և մեռաւ 1741 ին. սա կոչիարի մը որդի էր բայց իր ջանքովը և աշխատութեամբ իր ժամանակին երեւելի բանաստեղծներէն մին եղաւ։

[2] Մոլիէր, ծիծաղաշարժ բանաստեղծներու իշխանը ծնաւ 1622 ին ի փարիզ և մեռաւ 1673 ին 51 տարեկան. սա բազմաթիւ գործեր գրած է, զորս մինչև հիմա ոչ ոք գերազանցած է և նոյն իսկ ոչ ոք հաւասարած է անոնց։ Մոլիէր սքանչելի կերպով կը նկարագրէ մարդոց բնաւորութիւնը և շատ վարպետութեամբ կը ծաղրէ անոնց մոլութիւնները։

քաւութեան մէջ ծնած են։ Այժմ եթէ գործաւորներէ յառաջ եկած բանաստեղծներու ցանկը դրել ուզենք մեծահատոր գիրք մը կը չինուի։ Մինչդեռ Գաղղիոյ հին բանաստեղծները ազնուականութենէ յառաջ եկած են զոր օրինակ Հանրի Դ. Թիպօ, կոմս Շամբանյի, Լուսինեան. կոմս Մարչի, Ռաուլ, Պլօնտէլ եւ Պասլէն որուն երգերը իր որթերուն հիւթին չափ անուշ էին[1], ժամանակակից բանաստեղծներէն մէկ քանին ընդհակառակն ամենէն ստորին աստիճաններու մէջ ծնած են, զոր օրինակ Պէրանժէ[2] տպագրիչ, Ռըպուլ[3] հացագործ եւ ժասմէն սափրիչ էին։ Երգարաններու առաջինն Պէրանժէ որը մնալով իր խեղճ դերձակ պապը մեծցուց զինքը զոր «Գերձակ եւ Վհուկ» երգին մէջ գեղեցիկ կերպով կը յիշէ։

Պէրանժէ իր առաջին աստիճանէ ըլլալուն վրայ բնաւ չ'էր կարմրեր, ընդհակառակն սիգաւոր կ'երգէր «Ես գեղջուկ եւ յպյժ գեղջուկ եմ»։ Ան ալ կրնար Միշլէի պէս ըսել որ իրեն պէս ե-

[1] Պասլէն ընդարձակ այգիներ ունէր և իր գինիները իր երգերուն չափ երեւելի էին։

[2] Պէրանժէ Գաղղիոյ ամենէն երեւելի երգահանը ծնաւ 1780 ին և մեռաւ 1857 ին 77 տարեկան. սա անկասկածելիօրէն իր գաղափարները յայտնելու համար բնաւ հասարակաց պաշտօն մը յանձն չառաւ, նոյն իսկ ճեմարանի անդամ ըլլալու եւեւէ իսկ չեղաւ։

[3] Ռըպուլ հացագործ բանաստեղծը ծնաւ 1796 ին և մեռաւ 1864 ին։

բնաւաարդութեան առեն տպագրիչ եղած էր, «Փարիզի երկու սալայատակներուն մէջ արեւ չ'տեսած խոտի մը պէս ծնած էի։»

Պէրանժէ աղաւաւթեան սիրահար էր։ Ժողովրդեան որդի միշտ ժողովրդին համար կը գրէր յամենայն դէպս։ «Երգերս» կ'ըսէր նա «ես եմ» կամ ինչպէս Սկովտիացի Նիքօլ բանաստեղծը իր յաւուրկ երգերուն համար կըսէր «սիրտս երգերուս մէջ դրած եմ»։

Ռըպուլ եւ Ժասմէն հաւասարապէս երեւելի մարդոց տիպարներ են որք իրենց դեղեցիկ եւ ազնիւ մտածութիւններովը աղքատութիւնը աղնուացուցած են։ «Հրեչտակ եւ Մանուկ» երգը որ Ռըպուլի գրչէն ելած փոքրիկ դոհար մ'է բանաստեղծութեան, ամբողջ Գաղղիա եւ Թարգմանութեանց չնորհիւ ամբողջ Եւրոպա կը ճանչնայ[1]։ Ռըպուլ որչափ որ կենդանութեան առեն չատ պատիւներ ընդունեց սակայն իր գործատուրի վիճակը չի մոռցաւ եւ չ'անարգեց եւ իր հացագործի արհեստը չարունակեց պարապ ժամերուն ալ բանաստեղծութեան զբաղելով։

Իր կնոջ եւ որդւոյն կորուստեան վշտէն հասկըցաւ թէ ինք բանաստեղծի տաղանդ ունի եւ այս պատճառաւ է որ իր բանաստեղծութիւնները ծանր եւ մտախոհ նկարագիր մ'ունին։ Ժասմէն տափրիչ–բանաստեղծ մ'էր։ Ասի իր բանաստեղծութիւնը իր զուարթ բնութեան կը պարտի։ Սա-

[1] Եթէ չենք սխալիր այս երգը Հայերէնի ալ թարգմանուած է լրագիրներէն մէկուն մէջ։

կայն տղայութեան առենէն բաղդին խստութիւններուն դիմանալու ստիպուած էր։ Իր հայրը սապատող եւ մայրը կաղ էր։ Երբ իր ոգեվար պապը բազկաթոռի մը վրայ դրած հիւանդանոց կը տանէին, Ժասմէն որ անոր հետ կ'երթար պապուն հարցուց թէ «ուր կ'երթաս պապ» «տղաս» պատասխանեց ծերը «հիւանդանոց կերթամ վասըն զի Ժասմէնք հոն կը մեռնին»։

Այս դէպքը Ժասմենի ամենէն հին յիշատակներէն մին է, այս եւ ասոր նման իր տղայութեան խանդաղատալի յիշատակներէն Ժասմէն «Յիշատակք իմ» վերնագրով իր կենսագրութիւնը գրեց որուն մէջի փոքրիկ նկարագիրները, փոքր դիպուածները չատ վարպետութեամբ գրուած են։

Ժասմէն տղայութենէն վարժարան զրկուեցաւ ուր իր դործունեայ աչակերտ մ'ըլլալը ցոյց եւ մրցանակներ վաստկեցաւ։ Յետոյ տափրիչի մը քով դրուեցաւ ուր ցերեկը իր արհեստը սորվելու աշխատելով, պարապ ժամերն ալ տպիչին անդիէն փոխ առած գրքերը կը կարդար։ Վերջապէս յաջողեցաւ իրեն յատուկ խանութ մը բանալ եւ իր զբաղմունքէն եան չի կենալով հանդերձ երգեր գրելու ձեռնարկեց որք տպագրուելով չուտով կը ծախուէին։ Վերջապէս, երիտասարդ տափրիչին վիճակը այնքան լաւացաւ որ Ժասմէն օր մը բանաստեղծական քորքոքման մէջ զարկաւ կտոր կտոր ըրաւ այն բազկաթոռը որուն վրայ այնքան Ժասմէններ հիւանդանոց գացած եւ այն տեղ մեռած էին։

Իր կինը նախ գրելուն դէմ կեցած էր եւ մինչեւ անդամ իր թուղթին ու գրիչը կը պահէր բայց երբ տեսաւ թէ ուսանողները կը ծախսուին կարծիքը բոլորովին փոխեց եւ այն աստենէն առաջին թուղթ եւ գրիչ տուողն ինք եղաւ այսպէս ըսելով « սիրտ մը, իւրաքանչիւր ուսանողը կղմինար մ'է զոր կը չաւղես բոլոր տունը ծածկելու համար » : Արդարեւ գործերն այնքան յաջողեցան որ քիչ աստենէն ծաւմէն կրցաւ տուն մը դնել որուն մէջ կ'ապրէր :

Անդղիան ալ իր գործաւոր բանաստեղծներն ունեցաւ, Պրընս մշակ, Գլար գիւղացի. Պըլումֆիլտ ազատակի սպասաւոր. Թանննհիլ, ոսկերչական, Քուբըր կոշկակար եւ Բրիչլի Բրէնտ գործարանի գործաւոր էին : Բայց ասոնցմէ ամենէն հռչակաւորը Շէքսպիր [1] յոյժ ստորին վիճակի մէջ ծնաւ : Իր հայրը մսագործ էր եւ արջառ կը պահէր եւ աւանդութեան մը նայելով Շէքսպիր ինքն ալ բաւական ատեն, մինչդեռ ուրիշ կենսագիրներ ալ կ'ըսեն թէ Շէքսպիր նախ դասապետ, ապա գրագիր եղաւ. սակայն իր գրուածները կարդացողը կ'ըսէ թէ նա նաւաստի, լուսարար, երեւելի դատաւոր եւ ձիավաճառ միանգամայն եղած է վասն զի իր գրուածոց մէջ այս արհեստներուն վերաբերեալ բառերը ամենայն ճշդութեամբ գործածուած են : Սա հաւանական է որ Շէքսպիր դերասան չ'եղած քանի մ'արհեստներու ձեռնարկած է եւ փորձառութեան եւ դիտողութեան ընդարձակ դաշտին մէջ դիտութեան անհուն քանքար հաւաքած է. իր անհամեմատ եռանդով եւ զարմանալի մտադրութեամբ աշխատելուն եւ ուսանելուն բնաւ տարակոյս չ'կայ :

Այսպիսի մարդիկ թէեւ արժանեօք իրարմէ չատ տարբեր, ճարտարութեան եւ աշխատասիրութեան անգին օրինակներ են եւ իրենց կեանքը չատ օգտակար է որ եւ իցէ ճիւղի մը մէջ յառաջադիմել ուզողներու պէտք եղած ճամբան ցուցնելով :

Այս մարդիկները միմիայն իրենց կարողութիւնները գործածելով յառաջադիմել մաքերնին դրած ըլլալով, անխոնջ կերպով աշխատած են եւ պէտք է լաւ գիտնալ թէ ամեն տեսակ պատուաւոր աստիճան կամ մեծարանք ամենամեծ ջանքերով միայն կրնայ ստացուիլ եւ ծուլութեամբ յառաջադիմել կամ լաւագոյն վիճակի հասնիլ անկարելի է :

Ուղեղի եւ ձեռաց գործունէութեամբ միայն կրնանք մեր դիտութեան եւ իմաստութեան քանքարը աւելցնել ու գործի մէջ յաջողիլ :

Անոնք իսկ որ հարստութեանց եւ մեծու-

---

[1] Շէքսպիր Անգղիոյ առաջին թատերգակ բանաստեղծը ծնաւ 1564 ին, իր հայրը մսավաճառ մը կամ բուրդի վաճառական մ'ըլլալ կը կարծուի : Շէքսպիր հանճարաւոր մարդու մը ամեն յատկութիւնները ունի. իր նկարագրութիւնները շատ աքանչելի եւ ճիշդ են. արդի վեպասանական գպրոցին հայրը Շէքսպիր կը համարուի որ 35 տարբեր գործեր գրած է, որոց մէջէն երեւելիներն են Մուդէ, Համլէտ, Յուլիոս Կեսար, Վենետիկ վաճառականը եւ այլ. Շէքսպիր 1616 ին մեռաւ 52 տարեկան :

թեանց մէջ կը ծնին, անոնք ալ առանց ջանքի եւ գործունէութեան հաստատուն համբաւ մը չ'են կրնար վաստկիլ վասն զի ծնողք թէեւ իրենց որդւոց հարստութիւն կը ձգեն բայց որ եւ իցէ կերպով իրենց դիտութիւնն ու իմաստութիւնը ժառանգ չ'են կրնար թողուլ։

Հարուստը առակի միջոցաւ ուրիշները իրեն համար կրնայ աշխատցնել բայց չի կրնար ուրիշները իրեն համար մտածել տալ եւ իւրաքանչիւր մարդու ինք իրեն տալիք դաստիարակութիւնը ոչ մէկ չուկայի մը մէջ չի վաճառուիր։ Այն վարդապետութիւնը թէ որեւ իցէ ճիւղի մը մէջ յառաջանալու համար ջանք եւ գործունէութիւն պէտք է, ինչպէս որ հարուստին համար ճշմարիտ է, այնպէս ալ ճշմարիտ է ձիփօրտի համար որ թէեւ հին մուճակներ կարողի մը խանութէն ուրիշ վարժարան չունեցաւ, սակայն Քոլիճըլէ Ինվէսթրագրին խմբագրապետն եղաւ նոյնպէս ճշմարիտ է Հիւկ Միլլէր երկրաբանին համար որ իր ուսումը Քրօմարթի քարահանքերուն մէջ սորվեցաւ։

Մարդ մի միայն իրեն յատուկ կարողութիւնները գործածելով դիտութիւն եւ փորձառութիւն կրնայ առնալ որոց միութիւնը իր իմաստութիւնը կը բաղկացնէ, ինչպէս որ սերմ չի ցանուած տեղէ մը հունձ յուսալը յիմարութիւն է, այնպէս ալ առանց աշխատութեան եւ յոգնութեան այս բարիքները վայելել յուսալը յիմարութիւն է։

Ամերիկայի Լինգոլն նահանգին եպիսկոպոս

Քրօնթէզի համար որ իր ժամանակին նշանաւոր մարդ մ'էր, կը պատմեն թէ օր մը իր ծոյլ ու տգէտ եղբայրը եկաւ իրեն աղաչեց որ զինքը մեծ մարդ ընէ։ «Եղբայր իմ» պատասխանեց եպիսկոպոսը «եթէ արօրդ կոտրած է կրնամ նորոգել տալ եւ եթէ եղնիկդ մկկը կորուսած ես, կրնամ քեզի ուրիշ մը գնել բայց քեզ մեծ մարդ չեմ կրնար ընել։ քեզ երկրագործ գտայ եւ աւաղ դարձեալ երկրագործ թողլոյ ստիպուած եմ»։ Բոլորովին յայտնի է թէ մարդկային բնութեան ամենաբարձր կարողութիւնները զարգացնելու համար հարստութիւն եւ բարեկեցութիւն բնաւ հարկաւոր չեն, եթէ այնպէս ըլլար աշխարհի սկիզբէն 'ի վեր ընկերութեան ատորին աստիճաններէն այնչափ երեւելի մարդիկ չի ստիպի ելնէին։

Դիւրակեաց եւ ճոխ կեանքը հնարք մտածելու եւ դժուարութեանց դէմ դնելու յարմար մարդիկ չի հասցուներ եւ քուն կը պահէ մեր ունեցած կարողութեան գիտակցութիւնը, առանց որոյ մարդկային գործունէութիւնը բնաւ աշխուժութիւն եւ զօրութիւն չունենար։

Արդարեւ աղքատութիւնը չարիք մ'ըլլալու տեղ, եթէ աղքատը գործունէութիւն եւ անհատական կամակորութիւն (ինքնիրմէն բան մ'ընելու դրդում եւ յօժարութիւն) ունենայ, աղքատութիւնը այն ատեն բարիք մը կ'ըլլայ։ զի մարդուս զգացնել կուտայ աշխարհի հետ մաքառելու հարկը՝ յորում ցաւութեամբ հարստացողներու անկման հակառակ, արդարն ու քաջասիրտը զօ-

բութիւն, վստահութիւն եւ յաղթանակ կը գտնէ։

Մարդիկ կըսէ Պաքըն «ոչ իրենց հարստութեան եւ ոչ իրենց զօրութեան ճիշդ չափը կը տեսնեն. իրենց հարստութեան մեծ արժէք կընծայեն եւ իրենց զօրութեան չափ սակաւ կարեւորութիւն կուտան։ Անձին վստահութիւնը եւ բաղձանաց չափաւորութիւնը կրնան ամեն մարդու սորվեցնել որ իր գաւաթէն ջուր խմէ, իր հայը բարեհամ գտնէ եւ աշխատութեամբ իր ապրուստը ճարելուն համար ինքզինք երջանիկ համարի եւ իրեն յանձնուած բարիքները լաւագոյն կերպով գործածէ»։

Հարստութիւնք մարդուս համար մեծ փորձութիւններ են, վասն զի ամեն մարդ նուաղ կամ առաւել բարեկեցիկ ըլլալ եւ հաճոյքներ վայելել կը փափաքի. ուրեմն աւելի փառաց արժանի են անոնք՝ որք ճոխութեան մէջ ծնելով իսկ իրենց նմանեաց համար յամենայն սրտէ աշխատած են. հաճոյքները արհամարհելով և աշխուժաբեր կեանք մը վարելով։

Մանաւորապէս զգոյշ պահելու ենք անոնց վրայ որք հաւատով ներշնչեալ եւ իրենց նմանեաց բարիք ընելու եռանդով բորբոքուած, կամովին պատիւներէ եւ հաճոյքներէ հրաժարած են եւ իրենց բարձր դիրքէն իջնելով ամբոխին մէջ խառնուած են աղքատին եւ չքաւորին ծառայելու համար։ Այսպիսի մարդոց օրինակ են Ֆրանսուա Փաւիէ եւ Ֆրանսուա տը Սալ որք հարստութեան եւ մեծութեան մէջ ծնած մարդիկ ըլլալով իրենց կենաց օրինակով աշխարհը ցուցին, թէ բարձր

աստիճաններու հասնելու եւ հարստութիւններ դիզելու փափաքէն աւելի ազնիւ եւ գեղեցիկ բաներ կան աշխարհի վրայ։ Ֆրանսուա Փաւիէ չատ մը յոգնութիւններէ, նեղութիւններէ եւ աղքատութենէ վերջն ալ մարտիրոս եղաւ. բայց այս մարտիրոսութիւնը կորուստ մ'ըլլալու տեղ երեւելի յաջողութիւն մ'եղաւ։

Ֆէնելօն[1], Շաթոպրիան[2], Մոնթէյն[3] եւ Փիւֆոն[4]. ալ հարուստ ընտանեաց զաւակներ էին,

---

[1] Ֆէնելօն Քամպրէի արքեպիսկոպոսը ծնաւ 1651 ին և մեռաւ 1715 ին. սա իր ժամանակին նշանաւոր քարոզիչներէն մին էր և երեւելի էր մանաւանդ իր գործազութեամբ։ Իր գործերէն ապրիստոս և Տելմաք Հայերէնի թարգմանուած են. իր տետութիւնները արգի ժամանակաց գաղափարներուն չատմամբ չեն։

[2] Շաթոպրիան ծնաւ 1768 ին և մեռաւ 1848 ին 80 տարեկան. սա այս դարուս Գաղղիացի ամենէն երեւելի գրագէտներէն մին է, բնութեան տեսարանները աքանչելի կերպով կը նկարէ, իր բոլոր գրուածոց մէջ իր ազնիւ և խանդակաթ զգացումը միշտ մեզմանգամութեան հետ խառնուած են։ Շաթոպրիան Ամերիկա, Փոքր-Ասիա, Յունաստան և Երուսաղէմ ճանապարհորդութիւններ ընելով այդ տեղերը բնութեան իր վրայ բրած ներգործութիւնները Նէչէ և Մէտէյէ վէպերուն մէջ արտայայտած է. Շաթոպրիան չատ մը քաղաքական կարեւոր և բարձր պաշտօններ ալ կատարած է։

[3] Մոնթէյն Գաղղիացի բարոյագէտ փիլիսոփայն ծնաւ 1533 ին և մեռաւ 1592 ին 59 տարեկան. սա նշանաւոր է զանազան նիւթոց վրայ գրած ճառերովը։

[4] Փիւֆոն Գաղղիացի երեւելի բնաբանը ծնաւ 1707 ին և մեռաւ 1788 ին 81 տարեկան. սա կանուխ հասակէն բը-

բայց աշխատասէր կեանք մը վարեցին։ Պլիֆօն զարմանալի գործունէութիւն մ'ունէր. այս այն մարդոցմէն էր որոց համար հին Հռովմայեցիք կ'ըսէին. « incredibile industria, diligentia singulari »։ Պլիֆօն ժամանակը սահմանափակ գանձ մը կը նկատէր եւ կը հաւատար թէ կորսուած ժամանակը մէկ մ'ալ ձեռք ձգել անկարելի է, ուստի յոյժ խնայութեամբ կը գործածէր զայն։ Մինչեւ որ հանգստանալու պէտք չ'զգար, բոլոր ժամանակ կ'աշխատէր։ Պլիֆօն իր տղայութեան չափաւոր տաղանդի մը տէր էր, բայց իր աշխատասիրութեամբը բնական պատմութեան մէջ շատ երեւելի հանդիսացաւ։

Իր մեծաւոր կարողութիւնները ուշ զարգացան, մանաւանդ թէ իր ուսած բաները արտայայտելու դժուարութիւն ունէր։ Ակէց զատ Պլիֆօն — որչափ որ անհաւատալի կերեւայ — անհոգ ծոյլ մէկն էր։ Իր կենաց առաջին մասին մէջ շատ ժամանակ կորնչուց առաւօտները անկողնէն չուտով չի կարենալ ելնելու սովորութեամբը։

Պլիֆօն այս սովորութիւնը մոռնալու կ'աշ-

Նական գիտութեանց համար եռանդուն փափաք մ'ունենալով ինքզինք անոնց նուիրեց, որոց մէջ շատ երեւելի եղաւ, ուստի և գիտութեանց ճեմարանը զինք անդամ ընդունեց։ Գաղղիական ճեմարանն ալ իր ոճին գեղեցկութեան համար իր անդամոց մէջ առաւ Պլիֆօնը. ասոր ամենէն երեւելի գործն է Բնական պատմութիւնը որ շատ աքանչելի ոճով գրուած է, բայց գիտութեան արդի տեսութեանց յարմար չէ։

խատէր եւ իր ծոզէֆ սպասաւորին օգնութեամբը վերջապէս յաղթեց անոր։ Իր սպասաւորին պատուիրած էր որ զինքը կանուխ արթնցնէ եւ եթէ յաջողի ժամը վեցէն (եւրոպական) առաջ արթընցնել իւրաքանչիւր անգամուն համար մէկ ըսկուդ պիտի տար։ Առաջին օրերը Պլիֆօն երկար չ'ուզեց հիւանդ եւ սպասաւորին բարկանալ ձեւանալով, որ իր հանգստութիւնը վրդովելու կը յանդգնէր. եւ սակայն յետոյ ծոզէֆ միշտ յանդիմանութիւն կը լսէր իր տէրը անկողնէն չի կարենալ հանելուն համար։ Վերջապէս սպասաւորը միտքը դրաւ խոստացուած սկուդը վաստկիլ եւ հետզհետէ սոսկաց իր տէրը որ անկողնէն ելնէ անոր աղաչանաց, յանդիմանութեանց եւ պաշտօնէն արձակելու համար ըրած սպառնալեաց ականջ չի կախելով։ Առաւօտ մ'ալ Պլիֆօն սովրականէն աւելի յամառ երեւնալով, ծոզէֆ ըզգաց որ զօրաւոր միջոցներու դիմելու է, ասոնց մը պաղ ջուր թափեց Պլիֆօնի կուրծքին վրայ. այսպիսի միջոցներ երկար ատեն կրկնուելով Պլիֆօն իր դէշ սովորութենէն ազատեցաւ եւ յետոյ այսպէս կ'ըսէր « Քնական պոռնկութիւնս երեք կամ չորս հատորները ծոզէֆի կը պարտիմ »։ Քառասուն տարի Պլիֆօն իր գրասեղանին առջեւ կ'աշխատէր ամեն առաւօտ ժամը 9 էն մինչեւ երկու եւ երեկոյներն ալ հինգէն մինչեւ ինը։

Իր աշխատասիրութիւնը այնքան հաստատ եւ կանոնաւոր էր որ իր բոլոր կենաց մէջ իրեն սովորութիւն դարձած էր։ « Աշխատութիւնը իրեն համար պիտոյք մը դարձած էր » կ'ըսէ իր կեն-

սագիրը · « ուսնիլը իրեն ամենամեծ հաճոյքն էր եւ իր փառաւոր ասպարիզին ծայրը հասած աւելն իսկ տակաւին երեք կամ չորս տարի եւս կրնամ տակաւին ուսմանցս զոհել » կ'ըսէր : Պիւֆօն միշտ կը ջանար իր լաւագոյն մտածումները լաւագոյն ձեւերով տալ ընթերցողին : Իր չարաքրութիւնները կրկին եւ կրկին անգամ կը կարդար , անանկ որ իր ոճին համար կրնանք ըսել թէ կարելի եղածին չափ կատարելութեան մօտ է :

Իր ժամանակէ բնութիւն (*epoque de la nature*) անուն գիրքը տասն եւ մէկ անգամ օրինակեց մինչեւ որ անոր հաւնեցաւ , եւ այս գրքին չափ բազրութեան համար չիտուն տարիի չափ խորհած էր : Պիւֆօն կատարեալ գործի մարդ ալ էր , ամեն բան բարեկարգութեամբ կը տեսնէր , եւ սովորութիւն ունէր ըսելու թէ ոտանոց նկարչի հանճարը իր կարողութեան եղեռ աղբիւրը կը նկատուի :

Պիւֆօն միմիայն իր աշխատասիրութեամբը եւ ջանքովը մեծ գրագէտ մ'եղաւ . տիկին Նէքքէր կըսէ թէ « Պիւֆօն միշտ համոզուած ըլլալով թէ հանճարը միշտ միեւնոյն առարկային վրայ ուղղուած խորին ուշադրութեան մը պտուղն է , որչափ որ առջի գրութիւնները չարագրած աւեն չատ կը ձանձրանար մանաւանդ երբ հարկ կ'ղգար անոնց վրայէն անցնելու եւ ուղղելու , բայց հետզհետէ այս սրբագրութեան մէջ մեծ հաճոյք կ'ղգար իր չարագրութիւնները եւս քան զեւս լաւ տեսնելով » : Սա եւս պէտք է գիտնալ թէ Պիւֆօն իր մեծ գործերը գրած եւ հրատարակած աւեն ամենէն գէշ հիւանդութեամբ մը կը չարչարուէր :

Ալէքսիս տը Թօքվիլ ալ Պիւֆօնի պէս աղնուականի որդի էր , որ իր աշխատութիւններով երեւելի հանդիսացաւ : Իր հայրը կոմս տը Թօքվիլ Գաղղիոյ ատենակալ էր եւ իր մայրն ալ Մալէրպի թոռն էր · իր տղայութենէն իր ունեցած ընտանեկան եւ ամեն տեսակ առաւելութիւններուն հակառակ միտքը դրաւ որ « միմիայն իր ջանքովը յառաջ երթայ » :

Գան եւ մէկ տարեկան հասակին Վերսայլի մէջ ունկնդիր դատաւոր անուանուեցաւ , սակայն այս ասպարէզին մէջ յառաջանալու իր բոլոր յոյսերը թողլով , դէպ ի Միացեալ Նահանգս ընելիք ճանապարհորդութեան համար պատրաստած յատակագծին գործադրութեան սկսաւ . այս ճանապարհորդութենէն յետոյ իր Ուոշինկթոնիկան յԱմերիկա անուն գեղեցիկ գիրքը հրատարակեց : Այս ճանապարհորդութեան մէջ իր անխոնջ դործունէութեան նկարագրութիւնը այսպէս կրնէ իր բարեկամը Կիւսթաւ տը Պոմօն :

« Հանդիսաւ իր բնութեան հակառակ էր » կըսէ « եւ մարմինը չարժման եւ կամ հանդիսաւ վիճակի մէջ · իր խմացականութիւնը միշտ կ'աշխատէր · · · · Ալէքսիսի համար ամենէն հաճելի խօսակցութիւնը այն էր որ օգտակարութիւն մը ունէր : Պարապ կամ ոչինչ զրաղմունքով անցուցած օրը իրեն համար գէշ օր մ'էր , ժամանակի ամենափոքր կորուսաը իրեն համար վիշտ էր » :

Թօքվիլ ինք իր մէկ բարեկամին նամակին մէջ այսպէս ըսած է « աշխարհս փոքրոանիանքրոան է » · · · մեր կենաց մէջ բնաւ ժամանակ մը չիկայ հանգ-

չելու եւ աշխատութիւն ու ջանք միշտ հարկաւոր են, ծերութեան առեն երիտասարդութեան առենէն աւելի հարկաւոր են։

Մարդս հետզհետէ աւելի ցուրտ երկիր դիմող ճանապարհորդի մը կը նմանի կըսէ, որ քանի հեռուն երթայ այնքան աւելի չարժում ընելու ստիպուած է որպէս զի չի պաղի։ Հոբ-ան Ֆեթ հնտանքոնինը ձուլոնինն է։ Այսպիսի սոսկալի հիւանդութեան մը դարմանը աշխատութեամբ իր նմանեցաց եւ աշխարհային գործերու հետ չարաչարութեամբ միտքը չարժման մէջ պահելն է։ Տը Թօքվիլ որչափ որ անկախ եւ զօրաւոր բնաւորութեան տէր մէկն էր, սակայն ամեն մարդէ աւելի կը ճանչնար մարդոց իրարմէ ընդունած քաջալերութեան եւ օգնութեան արժէքը։ Մարդոց բնաւորութիւնը կամ նկարագիրը դեռ հաստատութիւն չի գտած հազարումէկ նուրբ ազդեցութիւններով զորօրինակ, ուրիշին օրինակովը, ապրելու եղանակովը, խրատներովը եւ դրականութեամբ, ծնողաց եւ բարեկամաց ազդեցութեամբը փոփոխութիւններ կը կրէ. մեր նախնեաց մեծագործութեանց եւ ազնիւ օրինակներու յիշատակն ալ մեծ ազդեցութիւն ունի մեր բնաւորութեան վրայ։

Այսպէս որչափ որ այս դրքին ճակատը Ինքնօգնութիւն (SELF HELP) դրինք, մէջը պարունակուած բնաւորութեանց եւ վարմանց օրինակները քննելով պիտի տեսնեն ընթերցողք թէ իր նպատակն անունին ցցուցածէն աւելի ընդարձակ է։

Խմասաուրը որչափ որ ինք իր լաւագոյն օգնականն է, դարձեալ ուրիշ կենդանի եւ մեռեալ մարքերու եւ վարպետներու չատ կը պարտի։ Թօքվիլ ալ իր երկու բարեկամաց իրեն մատուցած օգնութիւնը երբէք չ'էր մոռնար։ Այս բարեկամներէն մին էր Ֆէրկօրէյ որ մատուցած է, իսկ միւս բարեկամն էր Սթօֆէլ որ համակրական եւ բարոյական օգնութիւն մատոյց իրեն։ Միով բանիւ Թօքվիլի բնաւորութիւնը Անգղիացի Վօրտսվորթի բանաստեղծին հետեւեալ առածին ճշմարտութիւնը յոյժ բացայայտ կը ցուցնէ։ «Սա երկու բաները որչափ որ առ երեւոյթս իրարու հակառակ կ'երեւան, բայց բնաւ իրարմէ զատուելու չեն..., ազնիւ հպատակութիւն մը եւ վեհանձն անկախութիւն մը, արժանաւոր վստահութիւն մը առ ընկերն եւ ազնիւ վստահութիւն մը առ անձն»։

Ալէքսիս Տօժարութեամբ կը խոստովանէր թէ իր ուսմանց հետեւելու բնաւորութիւնն ու տրամադրութիւնը, իր ազնիւ եւ մաքուր կողակցին կը պարտէր մեծաւ մասամբ։ Այս այն կինն էր որոյ համար Անգղիացի հեղինակ մ'ըսած է թէ մարդ այսպիսի կին մը սիրելով արդէն աղատական դաստիարակութիւն մ'առած կ'ըլլայ[1]։

---

[1] «Ձեզ չեմ կրնար բացատրել» կը գրէ Թօքվիլ իր Ֆէրկօրէյ բարեկամին «այն հաճոյքը զոր շաքարնակ իրեն (կնոջը) հետ ապրելով կը գտնեմ և այն ապաւէնը զոր ամեն վայրկեան իր սրտին մէջ կը գտնեմ։ Դու դիտես որ ճանապարհորդութեան առեն ուրիշ առեններէ աւելի, անհամբեր, անհատատ և դիւրագրգիռ եմ։ Ուսոի շատ

Հասարակաց ասացուած մը կայ որ կ'ըսէ «ով որ յառաջադիմել յաջողիլ կը փափաքի նախ իր կընոջ խորհուրդ հարցնելու է։» Անուրանալի ճշմարտութիւն մ'է թէ կնոջ մարդուս բարոյական կենաց զարգացման վրայ ունեցած ազդեցութիւնը մեր կարծածէն յոյժ առաւել է։

Ռուսօ[1] շատ իրաւամբ ըսած է թէ «մարդիկ միշտ կանանց ուղածին պէս պիտի ըլլան։» «Կենացս մէջ հարիւր անգամ այնպիսի տկար մարդիկներ տեսայ» կըսէ Թօքվիլ որք մեծ քաջասրտութիւններ ցցուցած են վասն զի այնպիսի կիներ ունէին իրենց քովը որք իրենց օգնած են չ'էթէ այս կամ այն մասնաւոր գործը խրատելով այլ գործացուցիչ ազդեցութիւն մը ներգործած են իրենց ամուսիններուն պարտուց կատարման

անգամ իրեն կը բարկանամ և գրեթէ միշտ յանիրաւի սակայն այս իւրաքանչիւր անգամն ալ իր գործովը և ներողամտութեան անհատնում քանքարն յայտնի եղաւ ինձ։

Ջեմ կրնար բացատրել քեզ այն երջանկութիւնը զոր կզգենայ մարդ ապրելով այնպիսի կնոջ մը հետ որուն վրայ աւրքն բարի յատկութիւնները կ'անդրադառնան ըստ ոտէ և ալ աւելի գեղեցիկ կ'երեւան. Թեպէտ տէր իր հոգւոյն և կամաց բայց կարծեմ ինձմէ ալ կը վախնայ և քանի որ սիրեմ զինքը ինչպէս մինչեւ հիմայ, շատ ապահով եմ թէ սխալ քայլ մը չի պիտի առնեմ»։

(Գործք և թղթակցութիւնք. Ա. 332)

[1] Ժան Ժաք Ռուսօ հռչակաւոր գրագէտը ծնաւ 1712 ին ի Ժընեվա, իր հայրը ժամագործ մ'էր. սա նշանաւոր հանդիսացաւ իր փիլիսոփայական մտածմութիւններովը զորս հրատարակեց Բնութեան դէմ, Յաղթութիւն անհաւատութեան խոցելն և Իմիլ փիլիսոփայական վիպասանութեան մէջ։ Ռուսօ մեռաւ 1778 ին 66 տարեկան։

եւ նոյն իսկ փառասիրութեան վրայ։ Գարձեալ ուրիշ մարդիկ ալ տեսած եմ որք ի քնէ վեհանձն անշահախնդիր եւ մեծոգի էին բայց իրենց կանանց ազդեցութեամբն, փառասէր, վատ, զբահիկ եւ եսական եղած են, որք իրենց հայրենեաց գործերուն մէջ իրենց մասնաւոր շահէն ուրիշ բան չ'էին փնտռեր[1]»։

Այս գլուխը չի վերջացուցած աւելորդ չ'ենք համարիր Գաղղիոյ երեւելի պատմաբան Օկիւսթէն Թիէրրի[2] վրայ քանի մը համառօտ տեղեկութիւններ տալ, որ երեւելի է իր աշխատասիրութեամբը եւ հանճարովը։ Օկիւսթէն միայն պատմաբան չ'էր այլ նաեւ դեղարուեստի վարպետ, բառին ամբողջ նշանակութեամբը։

Սակայն իր արուեստը ծածկելու չատ վարպետ էր։ Օկիւսթէն իր պերճախօսութեամբ եւ նկարագրութեանց ճշդութեամբը պատմութեան սպիտակ ոսկորոտեանց մարմին զգեցուցած է եւ կարծես թէ իր նկարագրած հին դարերու մարդիկը տակաւին մեր աչաց առջեւ կ'ապրին։ Իր վէպէ վերվենէեան ժամանակաց եւ պատմական արշաւանաց Նորմանդացւոց յԱնգղիա անուն գրքերը իր անխոնջ աշխատասիրութեան եւ դեղեցիկ հանճարին յատուկենական յիշատակարաններն են ու պիտի մնան։ Իր կեանքը ազդու եւ դորովալի դաս մ'է չէ թէ միայն դրագիտաց այլ ամեն մարդոց

---

[1] Գործք և թղթակցութիւնք. Բ. 549

[2] Թիէրրի պատմաբանը ծնաւ 1795 ին և մեռաւ 1856 ին։ Շաթոպրիան զինքը պատմութեան Համբը անուանած է։

համար , վասն զի կը ցուցնէ թէ գեղեցիկ իմացա-
կանութեամբ օժտեալ մարդ մը երբ իր միտքը
աղնիւ խորհուրդ մը դրած է , կենաց դժուարու-
թիւններուն կրնայ յաղթել : Օկիւանէին պատմու-
թեան սիրահար էր եւ անոր մէջ իրեն համար
մեծ հաճոյք կը գտնէր : Իր ամբողջ կեանքը զար-
մանալի օրինակ մ'է յարատեւութեան , գործու-
նէութեան , անձին կրթութեան եւ անձնուիրու-
թեան առ գիտութիւն : Ձափազանց աշխատու-
թենէն նախ տեսութիւնը ապա եւ առողջութիւ-
նը կորոյս բայց ճշմարտութեան սէրը երբէք չի
կորոյս :

Հիւանդութեան վերջին օրերուն մէջ երբ
այնչափ տկարացած էր որ հիւանդապահ մը գըր-
կած զանի սենեակէ սենեակ կը տանէր տկար տը-
ղու մը պէս , այս վիճակին մէջ անդամ իր քա-
ջասրտութիւնը ձեռքէ չի թողուց եւ կոյր ու
անկարող իր գրական ասպարէզը հետեւեալ ազ-
նիւ խօսքերով աւարտեց : « Եթէ գիտութեան չա-
հը ազգային մեծ չահերու կարգը կը սեպուի .
ինչպէս որ ես այնպէս ըլլալուն կը սիրեմ հաւա-
տալ , ես ալ հայրենեացս տուի ինչ որ պատե-
րազմի դաշտին վրայ մէկ անդամը կորուսանող
զօրականը կուտայ :

Իմ գործերուս ճակատագիրն ինչ որ ալ ըլ-
լայ , կը յուսամ թէ իմ օրինակս չպիտի կորսուի :
Կը փափաքիմ որ անի ներկայ սերնդեան քարո-
յական վարժարութեան դարման մ'ըլլայ եւ կե-
նաց ուղիղ ճամբուն մէջ բերէ այն մեղկ հոգինե-
րը որք իրենց վրայ վստահութիւն չունին եւ չ'են

գիտեր թէ ուրկէ սկսին եւ ամեն տեղ աչխատու-
թեան եւ անձնուիրութեան նիւթ մը կը բնտռեն
առանց գտնելու : Ինչու համար այնչափ դառնու-
թեամբ ըսել թէ այսպիսի կազմակերպեալ աչ-
խարհի մը մէջ ամեն կուրծքերու համար օդ չը-
կայ եւ թէ ամեն իմացական կարողութեան հա-
մար գործ չ'կայ :

Ահա լուրջ ուսման ասպարէզը ամենուն առ-
ջեւ բաց է · եւ միթէ անի ամենուս համար ա-
պաստանարան մը , տոյտ մը չ'է :

Ուսմամբ վատթար օրերը կ'անցնինք առանց
անոնց ծանրութիւնն զգալու , այսպէս մարդ ի-
րեն համար ապագայ մը կը պատրաստէ եւ իր
կեանքը աղնիւ կերպով գործածած կըլլայ : Ես
այսպէս ըրի եւ դարձեալ այսպէս պիտի ընէի եւ
թէ իմ կեանքս նորէն սկսէի այն ճամբէն պիտի
երթայի որ զիս հոս բերաւ : Կոյր եւ հիւանդ ա-
ռանց յուսոյ եւ դրեթէ առանց դադարման կըր-
նամ սա վկայութիւնը տալ առանց երկբայութեան
թէ աչխարհի մէջ քան մը կայ որ նիւթական վա-
յելքներէ , հարստութենէ եւ նոյն իսկ առողջու-
թենէ նախապատիւ է , որ է անձնուիրութիւն
առ գիտութիւնն [1] » :

---

[1] Տես մեր պատմական ուսումնագ (Յուշեր) Փարիզ . 1856 :

ԳԼՈՒԽ Բ.

ՀԻՄՆԱԴԻՐՔ ՁԱՐՏԱՐՈՒԹԵԱՆՑ

« Ցայսմ հետէ աշխարհիս տէ-
« րերը աշխատութիւնը ու
« գիտութիւնն են ։

ՏՐ. ՍԱԼՎԱՆՏԻ

Երկրագնդիս բոլոր մեծ ազգերն ալ իրենց բարեբաստութեան ու յաջողութեան հիմունքը իրենց ժողովրդոց ճարտարութեան եւ արուեստից վրայ դրած են. չկայ ազգ մը որուն բարգաւաճումն ու ազգային զօրութիւնը նոյն ազգին անդամոց անհատական գործունէութենէն եւ աշխատող դլուխներու եւ բազուկներու թիւէն յառաջ եկած չ'ըլլայ. որք ըստ ժամանակաց երկրագործութեան, օգտակար ապրանքներու արտադրութեան, մեքենաներ եւ գործիքներ չինելու, գրքերու եւ օրագիրներու հրատարակութեան եւ գեղարուեստի գործերու համար հզօրապէս աշխատած են։ Ինչպէս որ այս առեղծիչ գործունէութեան ոգին ազգաց յառաջադիմութեան եւ բարգաւաճման կենսական տարրն է. դարձեալ այս ոգին է որ մարդկային սեռ սահմանադրութիւններէ եւ օրէնքներէ յառաջ եկած վնասներու տեղը կը լեցնէ։ Ասկէց զատ արուեստք եւ ճարտարութիւնք մի միայն ազգաց բարգաւաճման պատճառ չեն, այլ եւ դաստիարակութեան հզօր միջոցներ են։

Նախախնամութիւնը աշխատութիւնը երջանկութեան անհրաժեշտ պայման մը դրած է։ Դիւթ (չաստուածք) կրսէ բանաստեղծը, աշխատութիւնն ու յոգնութիւնը Եդիսեան դաշտն առջնորդող ծառքուն վրայ դրած են։ Սա ճշմարիտ է թէ մարդուս համար իր ֆիզիքական եւ մտաւորական աշխատութեամբ վաստակած հացէն աւելի անտրժանամ հաց չկայ։

Նաեւ յոյժ յայտնի բան մ'է թէ աշխատութեամբ ամեն տեսակ բարիք կրնանք ձեռք ձգել եւ ամեն տեսակ վայելք կրնայ տալ մեզ աշխատութիւնը։

Մարդ աշխատութեամբ չէ թէ միայն վայրենի վիճակէն ազատած է այլ նաեւ աշխատութեամբ է որ քաղաքակրթութեան ամեն բարիքները եւ յառաջադիմութիւնները կը վայելէ։

Նափօլէոն [1] — ուշադրութեան արժանի է անոր այս վարմունքը — երբ մեքենականութեան երեւելի գործ մը կը դիտէր, միշտ մեկնելէ յառաջ մեքենագէտին կը մօտենար եւ գլխարկը վար առնելով յարգանօք կը բարեւէր զայն։

Օր մը Սէնթ-Հելէնի մէջ տիկին Պալքօմի հետ չրջագայած ատեն, քանի մը սպասաւորներ որք

[1] Նաբօլէոն Ա. Պոնապարթի ծնաւ Այաչչօ 1769 ին։ 1802 ին հիւպատոս եղաւ ցկեանս եւ 1804 ին կայսր անուանեցաւ, բայց 1814 ին յաղթուելով Ֆոնթէնբլոյի մէջ կայսրութենէն հրաժարեցաւ. սակայն 1815 ին նորէն փարիզ գալով կայսր եղաւ, բայց 100 օր յետոյ նորէն պարտուելով Ս. Հելէն կղզին աքսորուեցաւ. ուր 1821 ին մեռաւ 52 տարեկան։

ծանր բեռներով բեռնաւորած էին, Նափօլէոնի հանդիպելով կանգնիլ չուզեցին, որուն վրայ իրենց տիրուհին բարկանալով հրամայեց իրենց որ մէկ դի կենան։ Սակայն Նափօլէոն միջամտեց այսպէս ըսելով «իրենց բեռը յարգեցէք», տիկին։

Յայտնի է թէ աշխատութիւն մը որչափ կաշխատասիրին ալ ըլլայ դարձեալ կերպով մը ընդհանուր բարեկեցութեան աճելուն կ'օգնէ, ցոյժ գովութեան արժանի է Զինացի կայսեր մը իմաստութիւնը որ կըսէր թէ «ամեն չաշխատող մարդու եւ ամեն ծոյլ կնոջ համար կայսրութեան մէջ ուրիշ մէկը կայ որ անօթութենէ եւ ցրտէ կը նեղուի»։

Աշխատութիւնը երջանկութեան անհրաժեշտ պայմաններէն մին ըլլալուն անուրանալի ճշմարտութիւն մ'է.

Ծոյլը զայն պատիժ մը՝ իսկ բանաւոր մարդը օրհնութիւն կը համարի։

Արդարեւ աշխատութեան օրէնքը մարդուն կազմութեան մէջ, մսին եւ իր անդամոց. միանեներուն, իր ձեռաց կազմակերպութեան իր ջղերուն թելերուն եւ իր ուղեղին մէջ գրուած է, բոլոր այս մասերը ներդաշնակ կերպով աշխատցընելով է միայն որ կրնանք ամենամեծ վայելքներ ունենալ։

Ակնկէ զատ աշխատութիւնը պատուական դպրոց մ'է ուր չատ դիւրաւ գործնական դիտութիւն կը սորվուի. եթէ մտաւոր բարձր կրթութիւն առնող մարդ մ'իսկ մարմնաւոր աշխատութեամբ պարապի քնաւ ատոր նսեմացած չըլլար։

Հիւկ Միլլէր որ իր երիտասարդութեան քար տաշող գործաւոր մ'էր, ուրիշ չատ մը երկրաբանական գործերէ զատ հին Լոնտոնի նշանաւոր անունով գիրք մ'ալ գրած է որ իր հեղինակութիւնը կ'ապացուցանէ։

Հիւկ Միլլէր իբր իր փորձառութեան դրական արդիւնքը ցոյց կու տայ թէ ամենաողջունելի աշխատութիւնն իսկ կրթութեան եւ հաճոյից առատ աղբիւր մ'է։

Իրեն նայելով պարկեշտ աշխատութիւն մը ամենէն լաւ դաստիարակն է եւ աշխատութեան դպրոցը՝ ամենէն ազնիւ դպրոցն է (ի բաց առեալ Քրիստոսի դպրոցը) վասն զի մարդ այս վարժարանին մէջ լինք իրեն օգտակար ըլլալը սորվելով հանդերձ անկախութեան ոգի եւ յարատեւ ջանից սովորութիւն կ'ստանայ։

Մարդ մը երբ աշխատութեամբ պարապի, իր դիտելու կարողութիւնները կը զօրանան, ամեն օր նոր եւ գործնական բաներու վրայ կ'ըզբաղի եւ յոյժ փորձառու կ'ըլլայ կեանքի մէջ՝ որով կարող կ'ըլլայ աշխարհի մէջ լաւ ապրելու եւ ինքզինք մարդ մ'ընելու բառին ամենաբարձր նշանակութեամբը՝ մարդ այս նպատակին ուրիշ որ եւ իցէ դրութեամբ չի կրնար հասնիլ։

Առաջին գլխոյն մէջ յառաջ բերած մեծ մարդոց անունները որք սորին աստիճաններէ ելնելով երեւելի հանդիսացեր են դիտութեան, վաճառականութեան, գրականութեան, գեղարուեստից միով բանիւ ամեն տեսակ ասպարէզներու մէջ, այս մարդոց անունները կը ցուցնեն թէ

աղքատութեան եւ աշխատութեան ճամբուն վրայ երեւան ելած դժուարութենից յաղթել անկարելի բան մը չ'է։

Արուեստք եւ ճարտարութիւնք Եւրոպայի ազգաց կարողութեան եւ հարստութեան աղբիւրներն եղած են։ Սակայն այս արուեստից եւ ճարտարութենից հիմնադիրներն ալ ընկերութեան ամենաստորին աստիճաններէն ելած են։

Եթէ առնց ըրածը մէկ դի առնենք, պիտի տեսնենք որ ուրիշ կարգի մարդոց ըրածը չատ քիչ բան մ'է։

Առնենք, օրինակի համար խեցեղէն անօթներ չինելու պատմութիւնը, անի մեզ պիտի ցուցնէ թէ մարդուս ճարտարութեան եւ հանճարի կարողութիւնը որչափ զօրաւոր է։

Թէեւ հին ազգերէն չատերը կոշտ խեցեղէն անօթներ չինելը գիտէին, բայց գնդեղ անօթներ չինել չատ քիչերը գիտէին։

Սակայն հին ազգաց մէջէն Եարուբացիք (հին Հռովմայեցւոց մէկ ցեղը) այս արուեստը մչակեցին, առնցմէ մնացած ամաններ մինչեւ հիմայ թանգարաններու զարդեր են։

Այս արուեստը կորսուեցաւ եւ իրեն մնացորդները վերջին տասներորդ գտնուեցաւ աւերակներու տակէն։

Եարուբացւոց խեցեղէն անօթները հին ազգաց քով մեծ արժէք ունէին, եւ Օգոստոս կայսեր ժամանակ Եարուբեան անօթ մը իր ծանրութեամբ ոսկիի կամ արծաթի դէն ունէր։

Կ'երեւայ թէ Արաբացիք այս արուեստին ծա-

նօթուխիւնը իրենց մէջ պահեցին, վասն զի Փլորացիք [1] 1115 ին Մայօրքա կղզիին տիրած ատենին, կղզւոյն բնակիչները կը գործէին այս արուեստը, եւ Փիզացւոց աւարներուն մէջ Մաւրիտանական արուեստին նշխարներէն չատ մը կար, զորս ինչան յաղթութեան Փիզայի մէջ չատ մը եկեղեցիներու պատերուն մէջ տեղաւորեցին, որք մինչեւ այսօր կը տեսնուին։ Գրեթէ երկու դար ետքը, Խաւլացիք իրենք ալ այս արուեստին տեսակ մը նմանութիւնը սկսան որուն Մայօրիքա անունը տուին, իրենց տիպերը Մայօրքա կղզիէն բերած ըլլալնուն համար։

Խաւլիոյ մէջ կիտուածակերտ խեցեղէն աշխատիլը չինելու արուեստին վերահաստատիչը կամ վերստին հնարողը եղաւ Լուքա Տէլլա Ռօպպիա [2] որ Ֆիօրէնցացի քանդակագործ մ'էր։

Ասոր համար Վազարի կըսէ թէ անխոնջ եւ չատ աշխատող մարդ մ'էր, որ բոլոր օրը իր քանդակագործութեան գրիչը ձեռքէ չէր թողուր եւ գիշերուան մեծագոյն մասն ալ մատիտով պատկերներ գծագրելու կ'աշխատէր, այնպիսի չատութեամբ որ ձմեռը ցրտէն ոտքերը չի թմրելու համար լաթի կտորտանքներով լի կողովի մը մէջ կը դնէր զանոնք։ Այսպէս իր ոտքերը տաք պահելով կրնար իր աշխատութիւնն ալ չարունակել։ « Ասի բնաւ իմ զարմանքս չի տանիր » կըսէ

[1] Գաղաք Իտալիա։

[2] Լուքա Տէլլա Ռօպիա Իտալացի քանդակագործ մ'է որ ծնաւ 1388 ին և մեռաւ 1450 ին 62 տարեկան։

Վազարի « վասն զի այն մարդը որ վաղուց ցրտի եւ տաքի, անօթութեան ու ծարաւի եւ ուրիշ ամեն տեսակ դժուարութեանց դիմանալ սովրած չ'է, այն մարդը որ եւ իսկ արուեստի մը մէջ երեւելի չի կրնար հանդիսանալ։ չատ կը խաբուին անոնք՝ որ կը կարծեն թէ ամեն տեսակ հաճոյքներու եւ վայելքներու մէջ կրնան պատուաւոր համբաւ մ'առանալ »։

Չէ թէ քննալով, այլ հսկելով, խորհելով եւ անդադար աշխատելով է որ մարդ մը կրնայ կատարելագործութեան հասնիլ եւ երեւելի հանդիսանալ։

Սակայն Լուքա, իր յարատեւութեան հակառակ, իրր քանդակագործ չի կրցաւ ապրելու չափ բաւական տակ չահիլ։ վասնորոյ խորհեցաւ որ մարմարիոնէն զատ ուրիշ նիւթ մը փնտռէ որ ձուլելու աւելի յարմար եւ աւելի արժան ըլլայ։ Նախ սկսաւ կաւի վրայ աշխատիլ եւ չատ մը փորձեր ըրաւ այնպիսի միջոց մը գտնելու որով կարենար իր կաղապարները ծեփել եւ եփել որպէս զի երկար տանին դիմանային։

Շատ մը փորձերէ յետոյ տիրապետական բաղադրութիւն մը գտաւ որ կաւին վրայ դրուելով եւ թրծուելով տեսակ մը կիտուածի (մինէ) կը փոխուէր եւ գրեթէ չէր ուրուեր, եւ քիչ մը եռքէն ալ այդ կիտուածը ներկելու համար ալ կերպ մը գտնելով իր գիւտը կատարելագործեց։ այս գտնուածութիւնը իր կիտուածներուն չատ գեղեցկութիւն կուտար։

Լուքայի համբաւը չուտով Եւրոպայի մէջ տա-

բաժուեցաւ եւ ամեն դիէ սկսան իր անօթներէն վինտռել, մանաւանդ Ֆրանսայի եւ Սպանիոյ մէջ ուր չատ մը ղրկուեցան։

Ֆրանսա այն առեններեը միայն հողէ կոչտ սափորներ եւ ամաններ կրնար չինել։

Այս վիճակը մինչեւ Պէրնար Բալիսիի առեղծը տեւեց որն որ գիւտագնութեամբ անագին դրժուարութիւններու յաղթեց եւ Ֆրանսայի համար խեցեղէն անօթներ չինելու արուեստին ասպարէզը բացաւ։

Կ'ըսեն թէ Բալիսի 1510 ին Շարէլ–Պիրօն անուն փոքրիկ գիւղին մէջ ծնաւ որ Լօ եւ Տօրտօնյը գետերուն մէջ տեղը կ'իյնայ, իր հայրը ապակեգործ էր, Պէրնար ալ ապակեգործ եղաւ։ Իր ծննդոդքը չատ աղքատ էին. այնչափ աղքատ որ չը կրցան իրեն դպրոցական կրթութիւն մը տալ։ « Ես երկնքէն ու երկրէն զատ ուրիշ գիրք չունեցայ » կըսէ ինքը, « այս գրքերն ալ ամեն մարդոց համար բաց են եւ ամեն մարդ կրնայ կարդալ »։

Նախ ապակիի վրայ նկարել, գծագրել եւ քիչ մը հետն ալ կարդալ ու գրել սովրեցաւ։ Տատն եւ ութ տարեկան Բալիսի տեսնելով որ ապակեգործութեամբ բաւական ստակ չի կրնար շահիլ, պարկը կռնակը գարկած հայրենական տունէն մեկնեցաւ եւ սկսաւ տեղ մը վինտռել։

Նախ դէպ ի Կասքօնիա ուղղուեցաւ ուր իրեն գործ գտած տանն կ'աշխատէր եւ պարապ առեններն ալ արուեստագիտութիւն սովրելու տեւեր էզաւ։ Ցետոյ դէպ ի հիւսիս ուղղուեցաւ եւ հետզհետէ Ֆրանսայի, Ֆլանտրիոյ եւ Սաորին–Գերմանիոյ մէջ բնակեցաւ։

Այսպէս տասը տարի անցան ուրիկէ հետը ամուսնացաւ։

Այն առեն թափառական կեանքը թողլով ըսկըսաւ գործել իբր ապակիի վրայ նկարիչ եւ իբր արուեստի, իր բնակութիւնն ալ Սէնթ փոքրիկ քաղաքը հաստատեց։ Այն տեղ չատ մը զաւակներ ունեցաւ, որով թէ իր պատասխանատուութիւնը եւ թէ իր ծախքերը աւելցան, մինչդեռ միւս կողմանէ որչափ որ կ'աշխատէր իր մտաքը միեւնոյն համեմատութեամբ չէր աւելնար. ուրեմն պէտք էր որ սովորականէն աւելի աշխատէր։

Միւս կողմանէ ալ կ'զգար թէ ինք ապակիի վրայ նկարելէն աւելի լաւագոյն բանի մը կարող էր եւ իր ուշադրութիւնը իր արհեստին քիչ չատ նման ուրիշ արհեստի մը դարձուց որ էր խեցեղէն անօթներու վրայ նկարելու եւ կիսաւարտկատ անօթներ պատրաստելու արհեստը։ Սակայն ինք այս արուեստին վրայ բան մը չ'էր գիտեր։

Իր փորձէն առաջ երբէք անօթներ թրծել տեսած չ'էր։

Ուրեմն ամեն բան նոր պիտի սկսէր սովրիլ, ան ալ առանց վարպետի, առանց օգնականի եւ միայն։

Սակայն սա գիտնալու է թէ Պէրնար մեծ յոյս, ուսնելու անզուսպ փափաք, եւ անսահման հաստատամտութիւն ունէր։

Բալիսի Լուքա Տելլա Ռոպպիայի անօթներէն գեղեցիկ թաս մը տեսնելով էր որ այս նոր արհեստին հետեւելու փափաք ունեցաւ։

Այսպիսի անոնչան պարագայ մը հասարակ մար-

դու մը վրայ բնաւ արդիւնք մը չունենար եւ նոյն իսկ Բալիսի վրայ ալ ներգործութիւն մը չպիտի ընէր, եթէ նոյն առեններըը արուեստը փոխելու դիտաւորութեան մէջ չ'ըլլար. այս թասին տեսքը լուսոյ ճառագայթ մ'եղաւ որ իր միտքը լուսաւորեց եւ անդիմադրելի փափաք մը ծնաւ իր սրտին մէջ նոյն թասին պէս թաս մը չինելու համար։ Իր բոլոր կեանքը այս դիպուածով տակն ու վրայ եղաւ եւ այն օրէն իր բոլոր մտածումը նոյն թասին վրայի կիտուածը գտնելու վրայ հաստատուած էր։

Իսկ եթէ Բալիսի ամուսնացած չ'ըլլար կրնար Իտալիա երթալ փափաքած գաղանիքը բնտռելու համար՝ բայց ընտանեկան քաղցր ու զօրաւոր կապերով կապուած ըլլալով իր կնոջ եւ զաւակաց քով մնաց եւ որոշեց մութի մէջ խարխափելով բնտռել այն գաղտնիքը որ գինքը կը բորբոքէր։

Բալիսի նախ ենթադրութիւններ ըրաւ կիտուածին բաղադրութիւնը գտնելու համար եւ չատ մը փորձեր ըրաւ անոր բաղադրութիւնը ճիշդ հասկնալու համար։ Ինչ նիւթեր որ կ'ենթադրէր թէ կիտուածին մէջ կային, գնեց եւ հասարակ հողէ ամաններ ալ առաւ կոտրեց զանոնք եւ ամէն մէկ կտորը զանազան բաղադրութիւններով ծեփեց եւ ասոր համար պատրաստած փուռն մէջ թրծեց զանոնք։

Այս փորձին մէջ երբէք չի յաջողեցաւ, իր ստացած արդիւնքը միմիայն հողէ ամաններու կտորտուանք էին այնչափ փայտ վառելէն յետոյ, այնքան նիւթ, ժամանակ եւ աշխատութիւն վատնելէն յետոյ։

Կանայք ընդհանրապէս համակրութիւն չեն ցուցներ այնպիսի փորձերու համար որք իրենց որդւոց անդեամն եւ զգեստի պէտք եղած ստակը կը վատնեն, Բալիսիի կինն ալ որչափ որ իր էրկան հպատակ էր, չատ դժգոհութիւն կը ցուցնէր որ հողէ ամաններու կը վատնէր իր ստակը միմիայն կտոր կտոր ընելու համար, սակայն ձեռքէն ինչ կուգար հնազանդիլ պէտք էր. վասն զի Բալիսի հաստատ որոշած էր որ ոչ մէկ բանի համար իր դիտաւորութենէն այսինքն կիտուածի գաղանիքը գտնելու դիտաւորութենէն ետ կենալիք չունէր։ Ամբողջ ամիսներ եւ տարիներ չարունակեց իր փորձերը։ Առջի չինած փուռին չի հասնելով տրնէն դուրս ուրիշ փուռ մը չկրնար։ Հոն դեռ ուրիշ փայտեր վառեց, ուրիշ դեղեր ու ամաններ աւրից եւ այնքան ժամանակ ու ստակ կորնչուց որ բոլոր ընտանիքովը չքաւորութեան ճիրաններուն մէջ ընկաւ։

Փորձ չըրած ժամանակները իր առջի արհեստն կ'աշխատէր այսինքն ապակիի վրայ կը նկարէր, պատկերներ կը գծագրէր եւ արտեր կը չափէր, սակայն այս ամէն աշխատութեամբ վաստկածը չատ քիչ բան մ'էր։

Վերջապէս իր աղքատութիւնը այն աստիճան հասաւ որ իր փորձերուն համար պէտք եղած փայտը իրեն ծանր բեռ մ'էր, անանկ որ իր փորձերը այլ եւս չի կրցաւ իր փուռն մէջ չարունակել։

Սակայն դարձեալ ետ չի կեցաւ առջի պէս վնասուած (ավարեալ) ամաններ առնելէ, զորս կտոր կտոր կընէր եւ զանազան տարրաբանական

բաղադրութիւններով կը ծեփեր զանոնք, սակայն չի կրնալով զանոնք իր փառն մէջ թրծել, Սէնթէն մէկուկէս փարասախ հեռու գործարան մը կը տանէր զանոնք հասարակ փուռի մը մէջ թրծելու համար։

Ինք ալ գնաց եւ գործին գլուխը կենալով առնոր վրայ կը հսկէր, սակայն այս անգամ ալ մեծ վշտով տեսաւ որ դարձեալ չի յաջողեցաւ։ Բոլոր յոյսերը ի դերեւ ելան սակայն անյաղթելի Բալիսի որոշեց իսկոյն «նորէն սկսիլ ամեն բան»։

Այս առեւտրը կառավարութիւնը Սէնթ դիւզաքաղաքին բոլորտիքը գտնուած աղի լճերուն յատակագիծը հանել տալ ուզելով, Բալիսի այս գործին եռեւէն եղաւ որով քիչ մը ժամանակ իր փորձերը չի կրցաւ չարունակել։ Բալիսի այս գործով բաւական ատակ չահեցաւ, բայց այս գործը լմնցուց չի լմնցուց նորէն աւելի եռանդով իր կիտուածը բնտռելու սկսաւ։

Նախ 36 հատ նոր հողէ ամաններ կոտրտեց եւ իւրաքանչիւր կտորը զատ զատ բաղադրութիւններով ծեփեց եւ մօտակայ ապակեգործի մը փուռը տարաւ թրծելու համար։

Ասոնց արդիւնքէն բաւական սիրտ առաւ, ապակիի փառն սաստիկ տաքութիւնը այս բաղադրութիւններէն մի քանին հալեցուցեր եւ հողէ ամանին հետ միացուցեր էր։

Սակայն Բալիսի չատ բնտռեց որ ապիտակ կիտուածի մը հետքը գտնէ, բայց ի զուր։

Տակաւին երկու տարի ալ իր փորձերը չարունակեց առանց երեւելի արդիւնք մը ձեռք բերելու, այս միջոցին իր արտաչափութեամբ վաստակած բոլոր ստակը հատցուց եւ նորէն աղքատութեան մէջ ընկաւ։

Այն ատեն որոշեց վերջին եւ արտաքոյ կարգի փորձ մ'ընել եւ ուրիշ առեւտրէ աւելի աման կոտրտեց։

Երեք հարիւր կտորի չափ զանազան բաղադրութիւններով ծեփելով ապակեգործին փուռը ղրկեց եւ ինքն ալ անոնց եռեւէն գնաց իր փորձին արդիւնքը հաւկնալու համար։

Ամբողջ չորս ժամ անոնց թրծուելուն հսկեց։

Վերջապէս փուռը բացուեցաւ երեք հարիւր կտորներէն միայն մէկին վրայ հալեր էր կիտուածը զոր պաղեցուց։ Կարծրանալով անի ճերմկեցաւ եւ փայլուն մակերեւոյթ մ'ունէր։ Արդարեւ այս հողէ ամանին կտորը կիտուածով ծածկուած էր զոր Բալիսի «յոյժ գեղեցիկ» կը գտնէր։ Ցիրաւի այնպէս ալ ըլլալու էր այնչափ երկար եւ տաժանելի աշխատութենէն եռքը։ Շուտով տուն վազեց այն կտորը իր կնոջ ցուցնելու համար, այն ատեն Բալիսի ինքզինք «նոր մարդ մը» կը կարծէր։ Սակայն տակաւին իր յոդնութիւնները վերջացած չ'էին, վասն զի այս վերջին փորձին մասնական յաջողութիւնը դինքը ստիպեց նոր փորձերու եւ նոր անյաջողութիւններու ձեռք զարնել։ Իր գիւտին կատարելագործութեան գաղտնի եւ ազատ կերպով աշխատելու համար իր տանը քով ապակիի փուռ մը չինել որոշեց իր ձեռքով եւ անմիջապէս գործի սկսաւ։

Կղմինտրները եւ աղիւսները ինք իր կռնակով

կը կրէր , կը չոկէր , կը չարէր · վերջապէս ամէն պէտք եղած աշխատութիւնները ինք կը կատարէր առանց մէկու մը օգնութեան ։

Երբ կամ ուր ամսէ յետոյ փուռը չինեց լըմընցուց ուր պիտի թրծէր իր պատրաստած անօթները , վասն զի փուռը չինելու զբաղած ատենը խել մը ամաններ ալ չիներ էր որք պատրաստ էին իր կիտուածը ընդունելու ։ Թեթեւ կերպով զանոնք թրծելէ յետոյ իր կիտուածի բաղադրութեամբը ձեփեց զանոնք եւ նորէն փուռին մէջ դրաւ վերջին եւ որոշիչ փորձը կատարելու համար ։

Այս պատրաստութեան ժամանակներուն մէջ իր աղքատութեան հակառակ չատ մը փայտեր հաւաքեր էր եւ կը կարծէր թէ իր վերջին ջանքին համար բաւական պիտի ըլլան անոնք ։

Կրակը բռնկցուց եւ գործողութիւնը սկսաւ ։ Բալիսի վայրկեան մ'ալ իր փուռին քովէն չի հեռացաւ · բոլոր օրը այսպէս անցաւ , դիչերը վրայ հասաւ · Բալիսի միչտ կը հսկէր եւ կրակը վառ կը պահէր , սակայն կիտուածը չէր հալէր ։ Արեւը նորէն ծագեցաւ , կինը իր դեղձուկ նախաճաչիկի բաժինը բերաւ , սակայն Բալիսի ոչ մէկ բանի համար կուզէր իր փուռը թողուլ որուն մէջ երբեմն երբեմն փայտ կը նետէր ։

Երկրորդ օրն ալ անցաւ բայց կիտուածը չի հալեցաւ · արեւը մարը մտաւ բայց Բալիսի տակաւին չէր քնանար ։

Բալիսի դունատ , տաժանադէմ , յուսահատ եղած էր , բայց երբէք վհատելով փուռը չէր թո-

ղուր եւ աչքերը բացած կը դիտէր թէ արդեօք կիտուածը չի պիտի հալէր ։ Երրորդ օր մը եւ երրորդ դիչեր մ'անցան վերջապէս չորրորդ , հինգերորդ , վեցերորդ օրն եղաւ , այո ամբողջ վեց երկայն օրեր եւ դիչերներ անցան , սակայն անպարտելին Բալիսի իր բոլոր յոյսերը ի դերեւ ելնելը տեսնելով հանդերձ հսկեց եւ աչխատեցաւ . . . բայց կիտուածը չի հալեցաւ ։

Այն ատեն միտքը եկաւ թէ կարելի է իր անյաջողութիւնը գործածած նիւթերուն որակութենէն է որ կատարելապէս չ'էին հալեր վանտրոյ սկսաւ նոր նիւթեր ձեծել եւ խառնել որպէս զի նոր փորձ մը սկսի ։ Այսպէս երկու երեք չաբաթ անցան բայց չ'էր գիտեր թէ ուսկից առնու նոր հողէ ամաններ գնելու համար պէտք եղած ստակը ։

Ասկէ առջի փորձին համար իր ձեռքով պատրաստած հողէ ամանները չափազանց թրծուելով այնչափ աւրուեր էին որ ալ քանի չ'էին գար ։

Ուրիչ ամաններ պէտք էին , սակայն Բալիսի ստակ չունէր ։ Միայն մէկ միջոց մը այսինքն փոխառութեան միջոցը մնացած էր ։

Որչափ որ կինն ու զրացիները զինքը կ'ամբաստանէին թէ ունեցածը անօգուտ փորձերու կը վատնէ , սակայն Բալիսի բարի համբաւ մ'ունէր ։

Գիւրաւ իրեն պէտք եղած ստակը գտաւ եւ չուտով ամաններ ու փայտ գնեց եւ ամէն բան պատրաստեց նոր փորձին ձեռնարկելու համար ։

Հողէ անօթները չատ խնամով ձեփեց եւ փռանի մէջ զետեղելով կրակը նորէն բռնկցուց ։

Արդարեւ այս փորձը վերջին եւ յուսահատութեան փորձն էր, ուստի Բալիսի բոցակէզ կրակ մը վառեց սակայն փուռն աստիկ տաքութեան հակառակ կիտուածը չ'էր հալեր. փայտն ալ արդէն հատնիլ սկսեր էր, ինչպէս կրնար Բալիսի իր փուռը բորբոքեալ պահել, իր բոլորտիքը կը նայի եւ պարտէզին ջիլերը իր աչքին կը հանդիպին, որք չոր ըլլալով վառելու չատ յարմար էին։

Խակոյն կը քակէ եւ փուռը կը նետէ վասն զի այնպիսի զոհ մը իր մեծ փորձին առջեւ ոչինչ կրնեւար իրեն եւ թերեւս փորձին յաջողութիւնն ալ այն քանի մը կտոր փայտէն կախեալ էր։ Սակայն 'ի զուր՝ կիտուածը դարձեալ չի հալիր։ Կը յուսար թէ եթէ տակաւին տասը վայրկեան ալ շարունակէր կրակը թերեւս պիտի յաջողէր. փայտ պէտք էր, տակաւին փայտ. ինչ որ ալ ըլլար, աւելի լաւ էր իրեն համար իր կարասիքը վառել քան թէ իր փորձին անյաջողութիւնը տեսնել։

Սոսկալի ազազակ մ'է կը լսուի տանը մէջ եւ իր կնոջ ու զաւակաց աղաղակներուն մէջ սա իր աթոռներն ու սեղանները ջարդելով կը բերէ փըռան մէջ կը նետէ, այս անգամ իր կինը չատ կը վախնայ որ մի գուցէ իր ամուսինը խելքը կորուսած ըլլայ։

Բայց դարձեալ կիտուածը չի հալիր. վառելու համար տանը տախտակամածէն զատ ուրիշ բան մնացած չ'էր, ուստի տախտակամածը քակելու կը վազէ։

Մուրճը առած տախտակամածը քակելու կ'ըսկսի եւ փրցուցածը փուռն մէջ կը նետէ։ Այս

անգամ կինն ու զաւակները փղոց կը թափին եւ յուսահատ կ'սկսին քաղքին մէջ պտիլ աղաղակելով թէ խեղճ Բալիսի խելքը կորուսած է եւ թէ իր տունը այրելու վրայ է իր անօթները թրծելու համար։

Սակայն Բալիսի ամէ մ'ի վեր ճերմակեղէնը փոխած չ'էր եւ յոգնութեամբ, ծոմապահութեամբ հակոզութեամբ ու սրտմաշուքով բոլորովին տկարացած էր։

Ակէց զատ պարտատէր եւ չքաւորութեան յետին աստիճանին հասած կը կարծուէր բայց այնպէս չ'էր, վասն զի գաղտնիքը գտած էր, վասն զի փուռն մէջ նետուած վերջի փայտի կտորները կիտուածը հալեցուցեր էին եւ գորշագոյն հողէ կոշտ ամաններըը, ազնիւ խեցեղէն անօթներու (չինի) դարձուցեր էին։

Ակէց ետքը Բալիսի ամէն յանդիմանութեանց ամէն անարգանաց ամէն նախատանաց կրնար համբերութեամբ տանիլ։ Հանճարաւոր մարդը իր հասատատամութեան չնորհիւ յաղթութիւնը վաստակած էր, բնութենէն գաղտնիք մը խլած էր եւ կրնար ապահով որ իր գիւտէն օգուտ քաղէ պատեհութիւնը եկած առեն։

Այս դիպուածէն յետոյ Բալիսի առաջին գործն եղաւ խեցեղէն անօթներ չինող գործաւոր մը բռնել որուն պէտք եղած կաղապարները տուաւ որոց համեմատ պէտք էր աշխատիլ. այն առեն ինքն ալ կաւէ մոլէներ չինելու կ'զբաղէր զորս յետոյ պիտի կիտուածէր։

Բայց ինչպէս պիտի ապրէին ինքն ու ընտա-

նիքը մինչեւ որ իր անօթները ծախուելու յարմար ըլլային ։

Յոյժ բարեբաղդաբար Սէնթի մէջ տակաւին մարդ մը կար որ Բալիսիի պարկեշտութեան կը հաւատար ։

Այս մարդը պանդոկապետ մ'էր որ հաճեցաւ Բալիսիի ընտանիքը վեց ամիս պահել մինչեւ որ սկսուած գործերը լմնային ։ Սակայն բռնած գործաւորին վարձքն ինչպէս պիտի տար , վասն զի քիչ առենէն տեսաւ որ անոր թոշակը վճարելու անկարող էր ։

Տանը մէջ բան մը մնացած չ'էր եւ Բալիսի քանի մը զգեստներէ զատ ուրիշ բան չունէր , զորս վաճառեց իր գործաւորին թոշակը վճարելու համար ։

Այն առեն Բալիսի նոր , կատարելագործուած փուռ մը չինեց , սակայն դժբաղդաբար անոր շինութեան համար կայծքար գործածեր էր , որն որ երբ փուռը տաքցաւ պայթեցաւ եւ կոր կոր եղաւ , անանկ որ փուռն մէջ թրծուելու համար դրուած անօթները կայծքարի փոշիով ծածկուեցան ։

Սակայն կիտուածը յաջողեցաւ բայց նոր շինած փուռը բոլորովին աւրուեր եւ այսպէս վեց ամսուան աշխատութիւնը կորսուեր էր ։

Բարեբաղդաբար Բալիսի իր աւրուած խեցիներուն համար գնող գտաւ բայց չուզեց ծախել , համոզուած ըլլալով թէ իր գէշ ապրանքները այժմ վար գնով ծախելով « գէշ համբաւ պիտի հանէր եւ ապագային մէջ իր պատիւը վտանգի

մէջ դրած պիտի ըլլար » ։ Բոլոր փուռը հազար կոտր ըրաւ ։

Սակայն Բալիսի իր փորձերուն այս աստիճանին հասած առեն , մեքամաղձոտութեամբ ու յուսահատութեամբ ընկճեալ էր ։

Իւր ընտանիքը զինքը կ'անարդէր իբր անհոգ եւ իր դրացիները իր յիմար յամառութիւնը կը մեղադրէին ։

Ինքն ալ դունատ եւ կմախքի մը պէս վտիտ , վրան միմիայն ցնցոտիներ մնացած էր . սակայն տակաւին կը յուսար ։

Բայց ստիպուեցաւ իր փորձերը թողուլ եւ իր առջի արհեստը բանիլ սկսաւ իր զաւակաց հացը ճարելու համար ։

Շարունակ տարի մ'աշխատեցաւ իր ընտանիքը աղքատութեան ճիրաններէն ազատելու եւ իր դրացիներուն մէջ իր վարկը հաստատելու համար , յետոյ նորէն իր ամենասիրելի աշխատութիւնը սկսաւ ։

Վերջապէս ամենէն մեծ դժուարութեանց յաղթեր եւ իր գառն նեղութիւնները վերջացեր էին , որչափ որ ութ ամբողջ տարիներ նորանոր դժուարութիւններու հանդիպեր եւ անոնց յաղթեր էր , սակայն տակաւին ութ տարի ալ չբաւչար աշխատեցաւ իր գիւտը կատարելագործելու համար ։

Բալիսի իր փորձառութեան չնորհիւ կարող եղաւ վերջապէս աջողակութեամբ եւ վստահութեամբ աշխատիլ , չատ մը անյաջողութիւններէ վերջը գործնական հմտութիւն ստացաւ իր արհեստին վրայով ։

Իւրաքանչիւր դիպուած իրեն համար դաս մ՛եղ՛եր էր որ կիտուածին մէկ յատկութիւնը, գործածած հողերուն կակղութիւնը եւ իր ամանները թրծելու կերպը կը սորվեցնէր իրեն։

Ա.յսպէս տասն եւ վեց ամբողջ տարիներ անդադար աշխատելով Բալիսի բնաւ տեղեկութիւն չունեցած մէկ արհեստը ուսաւ եւ անկէ ետքը ալ ինք իր վրայ վստահ էր թէ խեցեղէն անօթներ չկրնալու կարող է եւ սկսաւ իր չինած անօթները վաճառել որով ընտանիքն ալ բարեկեցիկ ըլլալ սկսաւ։

Իսկ ինքը բնաւ չի հանդչեցաւ եւ միշտ կաշխատէր իր արհեստը կատարելագործել։

Իր օրինակները բնութենէն կառնէր եւ այնքան յաջողութեամբ կ՛օրինակէր զանոնք որ Պիւֆֆոն իր վրայ խօսած ատեն այսպէս կըսէ «Դիմացի բնակիչը կ՛ըսղէր ոչինչ բնութիւնը մը հասցընել»։

Բալիսիի կիտուածակերտ անօթները այսօր արուեստական ամենէն թանկագին գործերու կարգը կը համարուին եւ անհատատալի կերպով սուղ կը ծախուին[1]։

Իր անօթներուն վրայ նկարագրած զարդերուն մեծագոյն մասը, վայրենի կենդանիներու,

[1] Լոնտոնի մէջ Պերնալ անունով մէկը իր հետաքրքրական գործերէն վաճառած ատեն մէջը Բալիսիի շինած պղնձակներէն հատ մը կար տասն երկու մետր արամագծով, մէջ տեղն ալ մոզէզ մը կար, այս պնակը 4030 ֆրանքի վաճառուեցաւ։

մողէզներու, առնիկներու պատկերներ են, զորս աքանչելի ճշդութեամբ նկարած է։

Երբ Բալիսի ինք իր վրայ վստահութիւն ունեցաւ թէ ալ իւր արուեստը կարելի եղած կատարելագործութեան հասած է, ինքզինք կոչեց «Հողի գործաւոր և հնարքի կիտուածակերտ անօթներու»։ Իր գործը լմնցած էր, կիտուածակերտ անօթներու հնարքը կատարելագործուած էր։ Բալիսի, այն հողի գերագոյն գործաւորը, քանի տարի չարունակ աշխատելով իր ազգին այնպիսի թանկագին եւ նոր արուեստ մը թողուց։

Գանի մը խօսք ալ Բալիսիի կրած ուրիշ տեսակ չարչարանաց վրայ ընելով անոր կենսագրութիւնը կ՛աւարտենք։

Բալիսի այն տաղանդները մեծագոյն մասին խոստովանած կրօնական դաստիարակութենէն տարբեր կարծիքներ ունէր, զորս ազատութեամբ եւ առանց ծածկելու կը յայտնէր, վասն որոյ սկսան զինքը նկատել իբր թշնամի կրօնից, ընտանեաց, եւ ստացուածոց, վասն զի անհերոդամտութեան եւ բռնութեան դարու մը մէջ կ՛ապրէր եւ ամեն մարդ ազատ չ՛էր իր կարծիքը յայտնելու։

Ամբաստանուեցաւ եւ արդարութեան (այսինքն անիրաւութեան) պաշտօնակալները իր տունը կոխեցին եւ իր գործարանը տպէտ ու նախապաշարեալ ամբոխի մը ձեռքը թողուցին, որք անոր թանկագին անօթները ջարդ ու բուրդ ըրին եւ աւարի առին, Բալիսին ալ բռնելով Փօրտօ տարին ուր բանտարկուեցաւ եւ կ՛սպասէր այրուելու կամ գլխատուելու։

Բարեբաղդաբար կարող իշխան մը, Մոնմո-
րանսիի Գունդստապլը իր կեանքը ազատելու մի-
ջամտեց, բայց այս ըրածը չէ թէ Բալիսիի կար-
ծիքներուն այլ խեցեղէն անօթներուն համար էր։

Գունդստապլը այն առենները էքսուանի մէջ
չքեղ դղեակ մը չունենալու հետ էր եւ անոր սրահ-
ներուն սալայատակներուն համար պէտք եղած
կիտուածակերտ աղիւսները Բալիսիէն զատ մէկը
չէր կրնար չունենալ։ Այս նկատմամբ իշխանը բոլոր
իր ազդեցութիւնը բանեցուց մինչեւ որ անոր
կեանքը ազատեց եւ անկէ ետքը Բալիսի արքա-
յական պալատին եւ Գունդստապլին տանը խե-
ցեղէն անօթներ պատրաստողն եղաւ։ Այս վճռով
Բալիսի Ֆօրտոյի դատաստանական առեանէն ա-
զատեցաւ եւ Սէնթ վերադարձաւ, ուր ամէն բան
աւերեր ու ապականեր էին։

Այն առեն իր ոտից փոշին թօթուելով Սէն-
թէն մեկնեցաւ մէկ մ'ալ չի վերադառնալու դի-
տաւորութեամբ։

Փարիզ գնաց Մայր Թագուհիէն եւ Գունդըս-
տապլէն իրեն յանձնուած գործերուն սկսելու
համար եւ իր աշխատութեան տեւողութեան մի-
ջոցին Թիւյլըրիի պալատին մէջ իրեն բնակարան
մը տուին։ Բալիսի իր երկու որդւոց օգնականու-
թեամբ իր գործին զբաղած առեն, իր կենաց վեր-
ջին տարիներուն մէջ խեցեղէն անօթներ չունենալու
արուեստին վրայ դրքեր ալ գրեց եւ հրատարա-
կեց, որպէս զի իր հայրենակիցները զանոնք կար-
դալով իր հանդիպած դժուարութեանց մէջ չ'ընկ-
նին եւ իր փորձերէն օգուտ քաղեն։ Առնցմէ

զատ Բալիսի երկրագործութեան, ամրոցներ շի-
նելու եւ բնական պատմութեան վրայ ալ գրեց
եւ նոյն իսկ այս վերջին նիւթին վրայ դասախօ-
սութիւն ալ ըրաւ։ Սակայն Բալիսի շարունակ
աստեղագիտութեան, ալքիմիայի եւ կախարդու-
թեան հաւատացողներուն եւ ուրիշ մոլորեցու-
ցիչներու հակառակ խօսելովը շատ թշնամիներ
ունեցաւ, որք դարձեալ գինքը հերետիկոս ամ-
բաստանեցին, նորէն բռնուեցաւ եւ Պաստիլի
բանտը ձգուեցաւ ուր հինգ տարի մնալէն յետոյ
1589 ին մեռաւ ութսուն տարեկան հասակին մէջ,
այսպէս վարձատրուեցաւ «խեղճ հողի ծորձաորը
և չէռոռաձակէրպ անօթներու հեղինակը»։

Կարծր յախճապակիի (ֆարֆուրի) գիւտը
Գաղղիոյ համար խեցեղէն անօթներու գիւտէն
աւելի չահաւոր եղած է, վասն զի թէ ասոր ար-
տադրած ապրանքներուն արժէքը մեծ է եւ թէ
անոնց համար գործածուած գործաւորները աւելի
բազմաթիւ են, այս գիւտն ալ Պէօթկէռ անու-
նով Գերմանացի մ'ըրած է, որուն աղետալի կեն-
սագրութիւնը կարդացողը պիտի կարծէ թէ կար-
գացածը վիպասանութիւն մ'է ու չէ թէ իրական
դէպք մը։

Պէօթկէռ ծնաւ 1685 ին Ֆօյդլանտի մօտ Շը-
լէյցի մէջ եւ տասն երկու տարեկան Պէրլինի մէջ
դեղագործի մը քով աշակերտ դրուեցաւ։

Կերեւայ թէ տղայութենէն տաքրարանու-
թեան համար մասնաւոր փափաք մ'ունէր եւ իր
պարապուց ժամերուն մէջ փորձեր կ'ընէր որոց նպա-
տակն էր հասարակ մետաղները ոսկիի դարձնել։

Գանի մը տարի վերջը Պէօթիկէռ կը հաստատէր թէ լինք ալքիմիաբաններու այնքան փընտռած հեղուկը կամ ներկը գտած է եւ անով ոսկի չինած է ։ Իր վարպետին , Ցէօրն դեղագործին առջեւ իր կարծեցեալ կարողութեան մէկ փորձն ըրաւ եւ չի գիտցու իր ինչ խաբեբայութեամբ անոր եւ ուրիշ շատ մը վկայներու հաւատացուց թէ յիրաւի պղինձը ոսկիի դարձուց ։

Դեղագործի աշակերտին այս ոսկի չինելու գաղտնիքը գտնելուն լուրը չուտով ամէն կողմ տարածուեցաւ եւ ամէն կողմէ դէպ ի դեղագործի խանութը կը դիմէին գոնէ մէկ անգամ մը « ոսկէ շինող ըբմանալէ եբէթասուբդը » տեսնելու համար ։

Ֆրէտէրիկ առաջին ալ փափաքեցաւ այս երիտասարդը տեսնել եւ անոր հետ խօսիլ , ուստի Պէօթիկէռ թագաւորին կտոր մը ոսկի ցցուց ըսելով թէ պղնձի կտոր մ'էր անիկայ , թագաւորը շատ ուրախացաւ թէ իր գանձերը ոսկիով պիտի լեցնէ որուն այն ատեն Բրուսիա մեծ պէտք ունէր , ուստի որոշեց որ Պէօթիկէռ թագաւորական գանձին համար ոսկի չինելու աշխատի եւ ալ աւելի ապահով ըլլալու համար Սբանտօ ամրոցը ղրկեց ։

Երիտասարդ դեղավաճառը աճապարանօք փախաւ եւ յաջողեցաւ Սաքսօնիոյ սահմանագլուխը անցնիլ ։

Թագաւորը զայն բռնողին հազար թալէր խոստացաւ , բայց մէկը չի կրցաւ ։

Պէօթիկէռ Վիւրթէմպէրկ հասնելուն պէս ինքզինքը Բոլոնիոյ թագաւոր եւ Սաքսօնիոյ կայսրընտիր Ֆրէտէրիկ Օգոստոս առաջինի պաշտպանութեան տակ դրաւ որ « ղբրաոր » կը կոչուէր ։

Ֆրէտէրիկ ալ այն աստեն ստակի շատ պէտք ունենալով յոյժ ուրախացաւ որ ուզածին չափ ոսկի պիտի ունենար երիտասարդ ալքիմիագէտին միջոցաւ , Դաղտնի գանի Տրէզտէն ղրկից թագաւորական զօրքերով չրջապատեալ ։

Պէօթիկէռ հազիւ թէ Վիւրթէմպէրկէն մեկներ էր , խումբ մը Բրուսիոյ զօրքեր եկան քաղքին դուռը եւ Պէօթիկէռը կը պահանջէին ։ Բայց շատ ուշ էր , Պէօթիկէռ արդէն Տրէզտէն հասած էր եւ Մէյսըն–ա'Օռէ պալատը կը բնակէր ուր շատ պատուով կ'ապրէր , բայց խիստ հսկողութեան ներքեւ էր ։

Նոյն միջոցին Բոլոնիա խռովութեան մէջ ըլլալով , կայսրընտիրն ալ սպասեցաւ իր թագաւորութեան աթոռը դառնալ , եւ թողուլ Պէօթիկէռը որ ինք իրեն աշխատի ։

Բայց ոսկի ունենալու փափաքը եւ անհամբերութիւնը այնքան մեծ էր որ Վարչապետին Պէօթիկէռի կը գրէր որ ոսկի չինելու գաղտնիքը իրեն ալ հաղորդէ որպէս զի ինք ալ աշխատելու սկսի ։

Երիտասարդ « ոսկեայ խոհարարը » Ֆրէտէրիկի կարմրագոյն հեղուկով մը լի չիշ մը ղրկեց ուրկէ – կըսէր Պէօթիկէռ – որ հալած մետաղին վրայ ալ լեցնէք իսկոյն ոսկիի կը փոխուի ։

Այս թանկագին չիշը Թուրպ Ցօն Ֆիւրթէնպէրկի իշխանը առնելով պահապան զօրաց գունդով մը Վարշաւիա երթալու համար ճամբայ ելաւ ։

Հանելուն պէս անմիջապէս որոշուեցաւ որ փորձը ընեն։

Թագաւորն ու իշխանը պալատին մէկ դաղտնի սենեակը փակուեցան, կաչիէ գոգնոցը (պըրոսակա) կապեցին եւ իբր «ճշմարիտ ոսկւոյ խոհարարներ» գործի սկսան։

Հալոցի մը մէջ պղինձ հալեցուցին յետոյ Պէօթիկէռի կարմրագոյն հեղուկէն ալ վրան լեցուցին, բայց քնաւ արդիւնք մը չունեցաւ, վասն զի ինչ որ ալ ըրին պղինձը միշտ պղինձ մնաց։

Սակայն թագաւորը ալքիմիաբանին հրահանգները վերատին կարդալով տեսաւ որ յաջողելու համար պէտք է որ հեղուկը դործածած առեն առին տեսակ պղծութենէ հեռի ըլլալ եւ որովհետեւ նորին վեհափառութիւնը գիտէր թէ առջի երեկոյին դէշ ընկերութեան մէջ անցուցեր էր, փորձին անյաջողութիւնն ալ այս պատճառին տուաւ։

Երկրորդ փորձ մ'ալ առջինին պէս անյաջող դնաց որ առեն թագաւորը սաստիկ բարկացաւ, վասն զի խոստովանած եւ արձակումն ընդունած էր այս երկրորդ փորձին ձեռք չի զարկած։

Ֆրէնէրիկ առեն կողմէ սաստկի մեծ նեղութեան մէջ ըլլալով վերջապէս որոշեց որ Պէօթիկէռի թանկագին գաղտնիքը բռնի հանկնայ։ Ալքիմիաբանը թագաւորին իր նկատմամբ ունեցած դիտաւորութիւնը լսելով դարձեալ կ'աչխատէր որ փախչելով ազատի։

Յաջողեցաւ իր պահապաններուն ձեռքէն փախչիլ եւ երեք օր քալելէն յետոյ Աւսարիա, Էնս հասաւ ուր ինքզինք ապահով կարծեց։

Սակայն Սաքսօնիոյ կայսրընտիրին զօրքերը իր հետեւէն ընկած էին եւ իրեն հետեւելով մինչեւ Սէրֆ ա'Օր պանդոկը հասան եւ պաշարեցին զայն եւ Պէօթիկէռը իր անկողնին մէջ բռնեցին իր դիմադրութեան հակառակ։ Պէօթիկէռ Աւսարիոյ կառավարութիւնն ալ պաշտպանութեան կոչեց բայց ի զուր, զինքը բռնի Տրէզտէն տարին։

Ան տեղ ամեն ժամանակէ աւելի խիստ հրսկողութեան ներքեւ դրուեցաւ եւ քիչ առենէն Բէօնիկչթայնի ամրոցը փոխադրուեցաւ ուր իրեն հասկացուցին թէ թագաւորին անտուկները բոլորովին պարապ են եւ թէ իր չինելիք ոսկիին կ'սպասէին որով Բոլոնիացի տասն դուսդերու եւ մնացած ամսականները պիտի վճարէին, որք ցըրուելու կ'սպասէին, եւ եթէ անմիջապէս ոսկի չհնելու չ'սկսէր, պիտի կախուէր։

Տարիներ անցան բայց տակաւին կտոր մը ոսկի չհնել չի կրցան, սակայն Պէօթիկէռ ալ չի կախուեցաւ, իրեն վերապահեալ էր մեռաղները ոսկիի դարձնելու գիւտին մը, որ էր կաւը յախճապակիի դարձնելու գիւտը։

Բորթուդալցիք Զինասատանէն քանի մը կտոր յախճապակիներ բերած էին եւ ոսկիի ծանրութեամբ կամ ալ աւելի կը վաճառէին զանոնք։ Վոլթէռ Զիրնհաւզ որ իրեն պէս ալքիմիաբան եւ տեսաբանական գործիքներ չհնող մէկն էր, Պէօթիկէռի ուշադրութիւնը այդ անօթներուն վրայ դարձուց։

Զիրնհաւզ լաւ կրթուած եւ նշանաւոր մարդ

մ'էր եւ Ֆիւրսթէնպէրկի իշխանին ու կայսրընտիրին քով մեծ յարգ ունէր ։

Պէօհմէն տակաւին կախուելու վախին մէջ գտնուած առեն սա անոր կ'ըսէ « եթէ ոսկի չէք կրնար չինել , փորձեցէք ուրիշ բան մ'ընել այսինքն հողը անօթ չինել » ։

Ալքիմիաբանը երկու անգամ ըսել չի տուաւ , անմիջապէս փորձելու սկսաւ այնպիսի եռանդով մը որ գիշեր ցերեկ չէր դադրեր ։

Իր յարատեւ աշխատութեան հակառակ երկար ժամանակ երեւելի արդիւնք մը չ'ստացաւ ։ Վերջապէս իր ուշադրութիւնը կարմիր կաւի մը վրայ դարձուց ուրիկ կը չինէր իր հալոցները , սկսաւ այդ կաւին վրայ փորձել ։

Տեսաւ որ այդ կաւը սաստիկ տաքութեամբ ապակի կը դառնար իրեն տրուած ձեւն ալ կը պահէր եւ եթէ իր դունաւորութիւնն ու անթափանցկութիւնը մէկդի առնուէը , յախճապակիի կը նմանէր ։

Ուստի դիպուածով կարմիր յախճապակին դըտեր էր եւ անմիջապէս սկսաւ անով անօթներ չինել եւ վաճառել իբր ճշմարիտ յախճապակի ։

Սակայն Պէօհմէն լաւ դիտեր թէ սպիտակ դոյնը ճշմարիտ յախճապակիին էական մէկ յատկութիւնն է՝ եւ իր փորձերը չարունակեց յուսալով թէ վերջապէս բաղձացուած գաղանիքը կը գտնէ ։

Սակայն բազմաթիւ տարիներ անցան այսպէս առանց որեւ է յաջողութեան նշոյլ մը տեսնելու մինչեւ որ նորէն դիպուածով սպիտակ յախճապակիի գաղանիքը գտաւ ։

1707 ին օր մը Պէօհմէն տեսաւ որ գործածած չինծու մաղերը սովորականէն աւելի ծանր էին եւ իր սպասաւորին հարցուց այս արտաքոյ կարգի երեւոյթին պատճառը ։

Սպասաւորն ալ իրեն խնացուց թէ ասոր պատճառը , ուրիշ բան չ'է բայց եթէ իր մաղերուն վրայ գտնուած սպիտակ փոշիին ծանրութիւնը զոր այն առեն կեղծ մաղերու վրայ կը դնէին ։

Այն առեն Պէօհմէն վառվռուն երեւակայութեամբը ըսաւ ինքնիրեն « թէ արդեօք բնտռած հողս այս սպիտակ փոշին չ'ըլլայ , ինչ որ ալ ըլլայ բնաւ առիթը ձեռքէ հանելու չ'է հասկնալու համար թէ ինչ բանի կուգայ այդ փոշին » , անմիջապէս գործի սկսաւ ։

Իր յոգնութիւնները եւ հակղութիւնները վարձատրուեցան վասն զի գտաւ թէ այդ փոշիին բաղադրիչ մասերէն գլխաւորը թօղէն կամ յախճապակիի հողն էր · զոր մինչեւ հիմայ չի ճանչնալուն համար այնչափ դժուարութեանց հանդիպեր էր ։

Նոր դիւտը Պէօհմէնի ժրաջանութեամբ չուտով կատարելագործուեցաւ եւ դէպքերը հաստատեցին թէ այս դիւտը փիլիսոփայական քարին (այսինքն հասարակ մետաղները ոսկիի դարձնելու միջոցը) դիւտէն աւելի օգտակար էր ։

1707 ին օգոստոս ամսուն իր չինած յախճապակիին օրինակը ներկայացուց Բոլոնիոյ թագաւորին որ չատ ուրախացաւ եւ անմիջապէս որոշեց որ Պէօհմէնի պէտք եղած միջոցները տրուին իր դիւտը կատարելագործելու համար ։

Տէլֆթէն փորձառու դործաւոր մը բերել տա-
լով անմիջապէս յախճապակի չինելու սկսաւ։ Այս
առենէն ալքիմիան բոլորովին Թողուց եւ միայն
յախճապակիին վրայ դարձուց իր ուշադրութիւնը
եւ այս երեւելի դէպքին յիշատակը պահելու հա-
մար հետեւեալ ոտանաւորը դրեց իր դրան վրայ։

Es machte Gott. der grosse Schöpfer
Aus einem Goldmacher einen Zöpfer

Ամենակարողն Աստուած, հզօր արարիչ
Ոսկի շինողը բրուտի դարձուց

Սակայն Պէօթկէռ միշտ թագաւորին ոսոխական-
ներուն խիստ հակողութեան ներքեւ էր վասն զի
կը վախնար թէ չ'ըլլայ որ Պէօթկէռ փախչի եւ
իր գաղտնիքը ուրիշներուն հաղորդէ։

Նոր շինուած գործարաններն ու յախճապա-
կիի փուռերը միշտ խումբ մը զօրաց հսկողու-
թեան ներքեւ էին եւ վեց բարձրաստիճան պաշ-
տօնակալներ ալ Պէօթկէռի կենաց համար պա-
տասխանատու էին։

Նոր շինուած փուռերուն մէջ երած փորձերը
յաջողութեամբ պսակուելով ամեն դիէ իր շինած
յախճապակիին կը փնտռէին վասն որոյ որոշուե-
ցաւ որ յախճապակիի թագաւորական գործարան
մը հաստատուի։

Ամեն մարդ գիտէր որ Տէլֆթի խեցեղէն ա-
նօթներու գործարանը Հոլանտան հարստացուցեր
էր, յախճապակիի այս գործարանն ալ հարկաւ
Բոլոնիոյ թագաւորութիւնը պիտի հարստացնէր։
1710 ին յունվար 23 ին վճռուեցաւ որ Մայէնսի

մէջ Այլբէխթպուրկի դղեակը «յախճապակիի մեծ
դործարան մը» հաստատուի։ Այս վճռոյն մէջ որ
Լատիներէնի, Գաղիերէնի, Հոլանտերէնի թարգ-
մանուելով Բոլոնիոյ թագաւորին եւ կայսրընտա-
րին կողմանէ Եւրոպայի բոլոր արքունեաց հա-
ղորդուեցաւ, Օգոստոս Ֆրէտէրիկ կ'ըսէր թէ
Սաքսօնիոյ բարեկեցութեան համար, որ Շուե-
տացւոց արշաւանքէն չատ վնասուած էր, իր ու-
չադրութիւնը ստորերկրեայ հարստութեանց (unter
irdischen schätze) վրայ դարձուցեր էր եւ այս հո-
դը կարող մարդոց յանձնելով վերջապէս յաջողեր
էին տեսակ մը կարմիր անօթ (linart rothe rbefässe)
չինել որ Հնդկաստանէն եկածէն չատ աւելի ա-
ղէկ էր[1] եւ թէ այս նոր պնակներն ու խեցե-
ղէն անօթները ամեն դոյնով մեծութեամբ եւ
կազապարով կրնային ըլլալ. վերջապէս ամեն
նկատմամբ Հնդկաստանի անօթներուն կը հաւա-
սարէին»։ ասկէց զատ սպիտակ յախճապակի չի-
նելու ալ յաջողած էին եւ ամեն կերպով կրնային
յուսալ թէ ուղածնուն չափ պիտի կրնան չինել
այդ անօթներէն։ Թագաւորը իր չրջաբերականին
վերջաբանին մէջ «օտար արուեստագէտներն ու
դործաւորները» Սաքսօնիա կը հրաւիրէր որպէս
զի գան առատ ամսականով եւ թագաւորին մաս-

[1] Այն առիններդ Չինաստանէն ձարունէն եկած յախճա-
պակիներն ալ Հնդկաստանի յախճապակի կ'ըսուէին, վա-
սըն զի յախճապակիի առաջին օրինակները Հնդկաստանէն
բերուած էին Բորթուգալցի վաճառ որ կամայի ձեռամբ
որն որ առաջին անգամ Բարկիւսոյ գլխէն անցնելով Հընդ-
կաստան գնաց։

նաւուր պաշտպանութեան տակ նոր գործարանին յառաջդիմութեան աշխատին։

Պէօթիկէռի գիւտին կարեւորութիւնը թագաւորին այս չրջաբերականէն չատ լաւ կը հասկըցուի։ Քանի մը Գերմանական լրագիրներու մէջ հրատարակեցին թէ Պէօթիկէռ, ի վարձատրութիւն իր Սաքսոնիոյ եւ կայսրընտիրին մատուցած ծառայութեանց, յախճապակիի թագաւորական գործարանին Տնօրէն անուանուեր եւ Պարոն տիտղոս ընդուներ էր։

Արդարեւ այս պատուոյն արժանի էր, բայց երբէք չ'ընդունեց, ընդհակառակն յոյժ բարբարոս եւ տմարդի կերպով վարուեցան հետը։

Կառավարութեան երկու բարձրաստիճան պաշտօնատարներ, Մաթիէօ եւ Նէմից Ֆոքֆաբանին պըտնօլին անուանեցան, մինչդեռ Պէօթիկէռ ինքը իբր առաջին գործաւոր եւ իբր արքունական բանտարկեալ աշխատեցաւ։

Գործարանը չինուելու առենը Պէօթիկէռի ներկայութիւնը եւ հսկողութիւնը անհրաժեշտ ըլլալով, ամեն օր Տրէզտէնէն Մայէնս, Մայէնսէն Տրէզտէն կերթար պահապան զօրականներու հսկողութեան ներքեւ։ այս աշխատութիւնները լմնցնելէն ետքն ալ երբ Պէօթիկէռ իր պարզ գործաւոր կ'աշխատէր, ամեն իրիկուն ինքը իր սենեկին մէջ կը բանտարկէին։

Այս տեսակ վարմունքնին խեղճ Պէօթիկէռը մելամաղձոտութեան մէջ ձգեցին եւ քանի մ'անգամ թագաւորին ազերբագիրներ տուաւ որպէս զի իրեն հետ այսպիսի խստութեամբ չի վարուին։

Իր նամակներէն մէկ քանին յոյժ խանդաղատելի են։

«Հոգիս ու մարմինս յախճապակի չինելու պիտի նուիրեմ եւ ոչ մէկ հնարքի չըրածը ընելու պիտի աշխատիմ, բայց կ'աղաչեմ ձեզ դարձուցէք ինձ իմ ազատութիւնս, ահ ազատութիւնս'.»,

բայց անողոք թագաւորը այս ամեն աղաչանքները մերիկ չ'լրաւ։ Եթէ Պէօթիկէռ տակ եւ աստիճաններ կը խնդրէ չատ լաւ կ'ըսէր, բայց ազատութիւն երբէք տանալիք չունի։

Պէօթիկէռը իր գերին կը նկատէր, այսպիսի հալածանքներով Պէօթիկէռ տակաւին քիչ մ'ալ չարունակեց աշխատելու բայց մէկ կամ երկու տարիէն ամեն բան երեսի վրայ թողուց։

Աշխարհէս եւ ինք իրմէն զզուելով, ինքզինքը գինովութեան տուաւ, Մայէնսի գործարանին բոլոր գործաւորներն ալ իրենց վարպետին օրինակին հետեւելով իրենք ալ խմել սկսան։

Այսպէս ամեն օր գործարանին մէջ կռիւներ եւ ծեծկըռուքներ պակաս չ'էին, այնպէս որ քանի մ'անգամ զօրքերը միջամտելով կրցան խաղաղութիւնը վերահաստատել յախճապակիի գործաւորներուն մէջ։

Քիչ ժամանակէն անկարգութիւնը այն աստիճանի հասաւ որ բոլոր գործաւորները որ երեք հարիւր հատ էին, Ալպրէխթսպուրկի միջնաբերդին մէջ բանտարկուեցան եւ անոնց հետ արքունական բանտարկեալներու պէս վարուեցան։

Վերջապէս Պէօթիկէռ ծանր հիւանդ եղաւ եւ 1713 ին մէկ վայրկեանէն միւսը անոր հոգին փը-

չելուն կ'սպասէին, թագաւորը այն առեն այսպիսի թանկագին գերի մը կորսնցնելուն վրայ ցաւ զգալով հրամայեց որ կառքով պտոյտներ ընէ, բայց գարձեալ զօրականներու հսկողութեան ներքեւ, այսպէս քիչ մ'ինքզինք գանելով հրաման տուին իրեն որ երթեւեկն Տրէզտէն երթայ։

Օգոստոս ամսուն մէջ ալ թագաւորը իր ձեռօք նամակ մը գրեց իրեն որուն մէջ իրեն կատարեալ աղատութիւն կը խոստանար, բայց չատուչ էր։ Հոգւով մարմնով տկարացած Պէօթիկէռ քանի մը տարի ալ ապրեցաւ երբեմն աշխատելով երբեմն գինովնալով, բայց միշտ հիւանդ։ Վերջապէս 1719 ին մարտ 13 ին մեռնելով ազատեցաւ իր թշուառ վիճակէն։

Պէօթիկէռ գեռ երեսուն եւ հինգ տարեկան էր։ Գիւղերէնց Մայնսի Սէն-Ժան գերեզմանատան մէջ թագուեցաւ չան դիակի մը պէս։

Ա.յսպիսի թշուառ վախճան մ'ունեցաւ Սաքսոնիոյ առնէն մեծ բարերարներէն մէկուն կեանքը։ Ա.յս առենէն սկսեալ յախճապակիի գործարանը չահու երեւելի աղբիւր մ'եղաւ Սաքսոնիոյ կայսրընտիրին համար, այնպէս որ Եւրոպայի միւս վեհապետներն ալ իր օրինակին հետեւելով գործարաններ հաստատեցին։

Որչափ որ Պէօթիկէռի գիւտէն 14 տարի յառաջ Սէն-Քլու ի մէջ կակուղ յախճապակի կը շինէին, բայց կարծր յախճապակիին առաւելութիւնը ճանչցուելով առն առ տարածուեցաւ անոր գործածութիւնը։

1770 ին Սեվրի մէջ կարծր յախճապակիի գործարան մը չինեցին եւ այն օրէն մինչեւ այսօր Սեվրի մէջ ուրիշ բան չեն չիներ, այս տեղէն ելած յախճապակիները ուրիշ առն տեղ չինուածներէն անուանի են իրենց գեղեցկութեամբը։

Ա.յժմ խեցեգործութիւնը Գաղղիոյ ճարտարութեան առնէն երեւելի ճիւղերէն մին է եւ անթիւ հարստութեան աղբիւր։

Անդղիոյ Սթաֆորշայրի մէջ ունեցած խեցեղէն անօթներու գործարաններուն հիմնադիրն է Ճոզիա Ուէճվուտ որուն կեանքն ալ պիտի ապացուցանէ թէ երկիր մը որչափ կարեւորութիւն տալու է այնպիսի մարդոց որք կարող են իրենց բոլոր զօրութեամբը արուեստից մշակութեան եւ յառաջդիմութեան աշխատիլ։

Անդղիա, մինչեւ վերջին դարուս մէջ տեղուանքը Եւրոպայի բոլոր միւս առաջին կարգի տէրութիւններէն ետ մնացած էր իր ճարտարութեանց եւ արուեստից մէջ։

Իր աշխարհագրական դիրքովը զատուած եւ դուրս մնացած էր այն առենները Իտալիոյ, Գերմանիոյ մէջ կատարուած արուեստական մեծ չարժումներէն։

Կրօնական հալածանքէ փախչող երկու Հոլանտացի աքսորեալներ Անդղիա գալով խեցեղէն անօթներ չինելու գործարան մը հաստատեցին Նորվիչի մէջ եւ սկսան սալայատակի աղիւսներ եւ փոքրիկ առներ չինել։ Առնց Անդղիա գալը տան եւ վեցերորդ դարուն եղաւ որ առն Սառբին նահանգաց մէջ սասեիկ կրօնական հալածանք կար։ Քիչ մը ժամանակ վերջը 1688 ին Նաւբէմ-

պէրկէն երկու եղբայրներ եկան եւ Սթաֆորտշայրի մէջ հաստատուեցան, ասոնց անունը Էլէրթն էր։ Ասոնք իրենց արուեստը շատ գաղտնի կերպով կը բանէին։

Քիչ մ'ետքը իրենց գործարանը Լօնտոնի քով Զէլսի փոխադրեցին եւ միմիայն զարդու վերաբերեալ խեցեղէն անօթներ կը չինէին։ Այն ատենները Անգղիոյ մէջ հասարակ անօթներու գործարան գրեթէ բնաւ չիկար։

Անգղիոյ մէջ գործածուած հողէ անօթները ամենն ալ դրսէն մանաւանդ Հոլանտայի Տէլֆթ քաղաքին գործարաններէն կուգային։

Բայց յախճապակին Չինաստանէն կուգար եւ բնականապէս յոյժ թանկագին կը վաճառուէր։

Սթաֆորշայրի մէջ չինուած հողէ ամանները շատ կոչտ ու կոպիտ էին։ Նոյն իսկ գործաբանին գործաւորները, իրենց կիներն ու տղայքը գործարանէն եղած ապրանքները ապին անդին պատցնելով կը վաճառէին։ Ձոզիա Ուէճվուտ[1] այս ամենը կերպարանափոխ ըրաւ եւ իր ճարպիկութեամբն ու անձնուիրութեամբը Անգղիոյ մէջ յոյժ ամուր հիմանց վրայ հաստատեց խեցեգործութեան արուեստը։

Ուէճվուտ այն անխոնջ աշխատաւորներէն մին է որք երբեմն ժողովրդեան ամբոխին մէջէն կ'ելլեն եւ իրենց բնաւորութեան զօրութեամբը չէ թէ միայն գործաւորներուն արուեստ եւ ճար-

[1] Ձոզիա Ուէճվուտ ծնաւ 1730 ին եւ մեռաւ 1795 ին 65 տարեկան։

տարութիւն կը սորվեցնեն այլ եւ իրենց յարատեւութեան եւ անդուլ աշխատութեան օրինակովը հասարակաց գործունէութեան վրայ մեծ ազդեցութիւն կ'ընեն եւ ազգային բնաւորութեան ուղիղ յատկութիւն մը կուտան։

Ուէճվուտ տասն երկու եղբայր ունէր, որոց ամենէն փոքրը ինքն էր։

Իր պապը եւ պապուն եղբայրը ինչպէս նաեւ իր հայրը բրուտ էին, հայրը մեռած ատեն Ուէճվուտ շատ փոքր էր։

Տասն եւ մէկ տարեկան հասակին մէջ իր անդրանիկ եղբօր կառավարած գործարանին մէջ աշխատելու սկսաւ։ Թերեւս բոլոր կենաց մէջ բրուտ պիտի մնար, եթէ ծաղկի հիւանդութեամբ մը իր դուրգէն չի զատուէր, Ուէճվուտ այս հիւանդութենէն գժուարաւ ազատեցաւ. իր աջ ծունկը բորբոքեցաւ եւ պէտք եղաւ կարել զայն, իր հիւանդութեան միջոցին ինքզինք ընթերցանութեան եւ խորհրդածութեան տուաւ, եւ մինչ կը մտածէր թէ, եթէ առողջանայ ինչպէս պիտի կրնար իր ապրուստը ճարել իբր բրուտ, ւան զի մէկ ծունկը պակաս ըլլալով այլ եւս դուրգի վրայ չէր կրնար աշխատիլ։ Առողջութիւնը վերահաստատուելուն պէս սկսաւ ընտանեկան գործածութեան յարմար այսինքն դանակի երեխակալներ, փոքրիկ սնուցուկներ եւ այլ հեռաքրքրքական նիւթեր չինել ամենն ալ հողէ։

Հետզհետէ շատ մը գործաւորներու հետ ընկերացաւ, բայց շատ քիչ յառաջդիմութիւն ըրաւ մինչեւ 1759 որ ատեն ինքզինքն խանութ մը բացաւ Պըրսլէմի մէջ։

Այն տեղ սկսաւ իր դանակի երեխակալները, պնակները եւ ուրիշ փոքրիկ ապրանքները չինել, իր պարապոյ ժամերուն ալ տարբրանութեան կ'զբաղէր, որպէս զի կարենար իր արտադրած ապրանքներուն գոյնը, փայլունութիւնը եւ հաստատունութիւնը աւելի լաւագոյն ընել։

Իր ջանքերը յաջողութեամբ պսակուեցան եւ իր գործերը հետզհետէ յառաջադիմեցին։

Ամեն քան մանրակրկիտ կերպով քննելու եւ դիտելու բնաւորութեամբը տեսաւ որ հող մը՝ որ իր մէջ գայլախաղուտ կը պարունակէր եւ թըրծուելէն յառաջ սեւ էր, փուռն տաքութեան ազդեցութեամբը կը ճերմկնար։ Այս դիտողութեամբ եւ անկէ ծնած խորհրդածութեամբը որոշեց որ իր չինած կարմիր հողէ աամաններուն մէջ այդ հողէն խառնէ, որով չինած անօթներն ալ թրծուելէն յետոյ սպիտակ պիտի ըլլային, եւ եթէ առնոց երեսը սպիտակ թափանցիկ կիտուած մ'ալ անցնէր այս օրուան անգլիական խեցեղէն աանօթներուն պէս անօթներ պիտի չինէր, որք այնչափ քիչ ժամանակի մէջ այնչափ կարեւորութիւն եւ ընդհանուր օգտակարութիւն մը ստացնալով Անգլիոյ վաճառականութեան երեւելի մէկ ճիւղը կազմեցին։

Ուէճվուտ հետզհետէ իր գործողութեանց չըքնաղները ընդլայնեց եւ ճարպիկ գործաւորներ բըռնելով եւ նորանոր գործարաններ վարձելով ըսկըսաւ նախ սպիտակ խեցեղէն անօթներ չինել, եաքն ալ գորշագոյն անօթներ չինեց։

Ուէճվուտի միակ փափաքը խեցեկերտուԹեան արուեստը զարդացնելն էր եւ այնքան եռանդով աշխատեցաւ այս նպատակին որ երբէք չի դադրեցաւ։

Ինչ գործի ալ որ ձեռք զարնէր իր բոլոր զօրութեամբը կ'աշխատէր անոր, եւ միշտ կատարելագործելու կը ջանար։

Գիտուններու, արուեստագէտներու ընկերութեանց մէջ մտնել աշխատեցաւ եւ անոնց մէջ իւրաքանչիւր անդամին տեղեկութիւններ հաւաքեց։ Բարձրատիճան եւ ազդեցութեան տէր մարդոց օգնութիւնն ստացաւ եւ պէտք էր որ ստանար, վասն զի իր անշահախնդրութեան ոդին յառաջդիմութեան բոլոր բարեկամները իրեն կը քաշէր։

Շարլօթ թագուհիին համար սեղանի սպաս մը չինեց եւ անկէ ի վեր այս տեսակ անօթներու Անգլիացիք Quen's ware այսինքն Թագուհւոյ խեչինէն անօթ անունը կուտան, այս առթիւ Ուէճվուտ արքունական ըբօօթ ըլլալու հրաման ստացաւ, Ուէճվուտ այս տիտղոսին պարոնի տիտղոսէն աւելի կարեւորութիւն կուտար։

Խեցեղէն անօթներու չատ մը սքանչելի օրինակներ տրուեցան իրեն որ անոնց նմանները չինէ, Ուէճվուտ զարմանալի յաջողութիւն մը ցուցուց ասոր մէջ ալ։ Սըր Ուիլեըմ Համիլթըն Հէրքիւլանում[1] աւերակներուն տակէն հանած եթա-

---

[1] Հէրքիւլանում ծագկեալ և երեւելի քաղաք մ'էր Իտալիոյ մէջ Վեսուվ հրաբուխին ստորոտը, որուն բորբոքմամբ բը Քրիստոսի 79 թուին ծածկուեցաւ անոր լավաներուն

բուրեան անօթներու օրինակներ տուաւ իրեն ու իր գործաւորները ճիշդ օրինակներուն պէս կըրցան չինել։

Բորթլանտի դքսուհին աճուրդի մը մէջ Պարպէրինիի երեւելի ամանը գներ էր 1800 կինէի այսինքն 45,000 ֆրանքի. բայց լսելով թէ Ուէճվուտ ալ կ'ուզէ եղեր զայն գնել նմանը չինելու համար, վհատանձնութեամբ անոր նուիրեց։

Ուէճվուտ անկէ յետոյն օրինակ չինեց որք ամենը 25,000 լիրայի եկեր էին բայց անոնց գինը իր ծախքը չի կրցաւ գոցել։ Սակայն ասոր համար քնաւ հոգ չէր ըներ, վասն զի իր նպատակին հասեր էր, այսինքն կրցեր էր ցուցնել թէ ինչ որ ուրիշ երկիրներ կրնային չինել, անգլիական գործունէութիւնն ու ճարպիկութիւնը անոնց նմաններ չինելէ վար չէր մնար։

Ուէճվուտ տարրաբաններու, հնագէտներու եւ արուեստագէտներու հետ ընկերացաւ։

Ուէճվուտ ինքը վնտռեց գտաւ Ֆլաքսմէն[1] քանդակագործը որ այն ատեն դեռ տղայ էր, եւ իր հանճարին զարգացման աշխատեցուցին հանդերձ չատ մը գեղեցիկ պատկերներ չինեց եւ Ուէճվուտի տուաւ, զորս անմիջապէս իր անօթներուն վրայ նկարեց գեղեցկին ճաշակը ժողովրդեան մէջ ծաւալելու համար։

տակ։ Դիպուածով մը 1744 ին իր տեղը գտնուեցաւ և աւերակները փորուելով չատ մը կարեւոր հնութիւններ գըտնուեցան։

[1] Ֆլաքսմէն Անգլիացի քանդակագործը ծնաւ 1755 ին և մեռաւ 1810 ին։

Շատ մը փափուկ փորձերէ վերջը, վերջապէս գտաւ այն արուեստը որ Պլինիոսի[1] ատենէն ի վեր կորսուած էր, այս արուեստն էր խեցեղէն եւ յախճապակի անօթներու վրայ նկարել ըստ Եարուբացւոց։

Իր արուեստին մէջ միշտ հետեւեալ սկզբան կը հետեւէր «Ընէ ասելի լաւ է քան մը չի չինել քան չինել»։

Գերմանացի նշանաւոր հեղինակը իր հռոմոդոբ Բրանոնոլեան և Ճալանի անուն գրքին մէջ Ուէճվուտը Կէօթէի[2] հետ կը բաղդատէ եւ այսպէս կ'ըսէ, «Կէօթէ ինչ որ է իր գրականութեան մէջ, նոյն է Ուէճվուտ իր արուեստին մէջ. այսինքն պարզ, ազնիւ, յարմար եւ տեւական։ Կէօթէ Գերմանացւոց գրական աշխարհին մէջ ինչ որ ըրաւ, Ուէճվուտ ալ նոյնը ըրաւ Անգլիացւոց արուեստական աշխարհին մէջ»։ Բայց Ուէճվուտ միայն արուեստաւոր չ'էր, այլ նշանաւոր եղաւ

---

[1] Պլինիոս երէց Իտալացի երեւելի բնաբանը ծնաւ Քրիստոսի 23 թուին. սա քաղաքական շատ մը կարեւոր պաշտօններ կատարեց և ամէն ատեն իր գիտական հետազոտութիւնները ձեռքէ չէր թողուր։ Երբ Քրիստոսի 79 թուին Վեսուվ լեռը բորբոքեցաւ Պլինիոս ալ գնաց ուսումնասիրելու, բայց հրաբուխին շատ մօտենալով անկէ ելած ծծմբային մանրերէն խեղդուեցաւ։

[2] Կէօթէ Գերմանիոյ ամենէն երեւելի և ամենէն հանճարեղ գրագէտներէն մին ծնաւ 1749 ին և մեռաւ 1832 ին 83 տարեկան. սա նախ իրաւաբանութիւն ուսաւ, բայց յետոյ թողլով այս ասպարէզը ինքզինքը բոլորովին գրականութեան նուիրեց։ Իր գործերէն միայն Վէրթէր վիպասանութիւնը թարգմանուած է Հայերէնի։

իր գիտական աշխատութիւններով եւ իր անուն-
նը հնարած հրաշք գործիքով անմահացած է իբր
գիտուն մարդ :

Ուէճվուտ ամէն տեսակ հասարակաց օգտա-
կար ձեռնարկութիւններ կը քաջալերէր եւ կ'օգ-
նէր անոնց : Պրինսլի ճարտարապետին հետ աշ-
խատելով Թրէնթը Մէրսիի միացնող ջրանցքը շի-
նեց , որով կարելի է այսօր Անգլիոյ արեւելեան
եզերքէն արեւմտեան եզերքը նաւարկել : Իր բը-
նակած գաւառին հաղորդակցութեան ճամբաները
նոդիալի վիճակի մը մէջ էին . այդ ճամբաները
յարդարեց մինչեւ տասն մղոն երկայնութեամբ :

Վերջապէս այնքան երեւելի եղաւ որ Եւրո-
պայի ամէն դիէն նշանաւոր այցելուներ Անգլիա
կուգային Ուէճվուտի , Պըրսլէմի եւ Եարուրիոյ մէջ
հաստատած գործարանները պատելու համար .
այս Եարուրիա գիւղն ալ Ուէճվուտ ինք հիմնար-
կեց եւ չինեց :

Ուէճվուտի գործարանը առաջ խեղճ վիճակի
մը մէջ էր , բայց սա իր աշխատասիրութեամբը
վերջապէս կարողացաւ Անգլիոյ ամենէն երեւելի
գործարաններէն մին ընել իրենն ալ :

Մինչեւ այն տեղերը Անգլիոյ պէտք եղած
խեցեղէն անօթները օտար երկիրներէ կը բեր-
ուէին , բայց անկէ ետքը Անգլիա ինք սկսաւ օ-
տար երկիրներ տանիլ , հակառակ անգլիական
գործարաններէն եղած ապրանքներուն վրայ դըր-
ուած ծանր տուրքերուն :

1785 ին այսինքն սկսելէն գրեթէ 30 տարի
վերջը խեցեղէն անօթներու աշխատող քանի հա-

զար գործաւոր կային , որք առատ ռոճիկ առնե-
լով կը բանէին , մինչդեռ մինչեւ այն տեղն խե-
ցեկերտութիւնը քնաւ կարեւորութիւն չունէր
եւ միայն քանի մը կոշտ գործաւորներ կ'զբաղէ-
ին անոր վրայ , Այս 20,000 գործաւորներու թի-
ւէն դուրս էին խեցեկերտութեան համար անուղ-
ղակի կերպով աշխատող գործաւորաց այսինքն
ածխահանքերու մէջ , տեղափոխութեան համար
բանուողներուն թիւը :

Ասկից զատ Ուէճվուտ երկրին զանազան մա-
սանց մէջ հասարակաց գործունէութիւնը զբրպ-
ուելու պատճառ եղեր էր :

Ուէճվուտ որչափ որ յառաջադիմեց իր գո-
ւեւառին մէջ , միշտ սովորութիւն ըրած էր ըսելու
թէ՝ այս տեսակ արուեստները տակաւին իրենց
աղայութեան վիճակին մէջ են , եւ թէ կատար-
ուած յառաջդիմութիւնները ապագային մէջ ըլ-
լալիքներուն քով չատ փոքր են :

Աւելորդ է ըսել թէ այս կարծիքը անկէ ի
վեր կատարուած յառաջդիմութեանց չնորհիւ բո-
լորովին արդարացած է :

1852 ին ութսուն միլիոն խեցեղէն անօթներ
Անգլիայէն դուրս տարուեցան , առանց հաշուի
դնելու բուն Անգլիոյ համար չինուածները :
Սակայն միմիայն ապրանքներուն թիւն ու ար-
ժէքը նկատելու չէ , այլ եւ այսչափ ապրանքնե-
րու արտադրութեան աշխատող ժողովրդեան բա-
նկեցութիւնն ալ ուշադրութեան արժանի է :

Ուէճվուտ իր աշխատութիւնները Սթաֆորտ-
շայր գաւառին մէջ սկսած տեղն այս գաւառը

տակաւին կէս քաղաքակիրթ վիճակի մը մէջ էր ։ ժողովուրդը աղքատ , ապէտ եւ տակաւաթիւ էր ։

Ուէֆվուտի գործարանները այն տեղ հաստատուելուն պէս այն տեղի ժողովրդեան երեք անդամուն չափ ժողովրդեան գործ եւ թոշակ տալին եւ բարոյական յառաջադիմութիւնք նիւթականին հետ միատեղ ընթացան ։

Երբ 1760 ին առաջին անգամ ըլլալով ձօն Ուէսլի այցելութեան գնաց Պըրսլէմ , գործաւորք իրեն լաւ ընդունելութիւն մը չ'ըրին , վասն զի անոնց խօսել ուզած առենը վինքը ծաղրեցին , իրեն քար եւ ցեխ նետեցին ։

Քանի տարի յետոյ Ուէսլի նորէն Պըրսլէմ եկաւ եւ անա իր խօսքերը իր նոր այցելութեան առթիւ ։ « Նորէն Պըրսլէմ եկայ , բայց ինչ զարմանալի կերպարանափոխութիւն տեսայ այս գաւառին վրայ ։ Ամեն կողմէ բնակիչներ եկեր են եւ վայրի անապատը բարեբեր դաշտի մը փոխուեր է ։ Տներ , գիւղեր , քաղաքներ չինուեր են եւ քաղաքացւոց նիւթական ու բարոյական նկարագրերը բոլորովին փոխուած է » ։

Այս ամեն փոփոխութիւնները Ուէֆվուտի պարտական էին ։ Արդարեւ այսպիսի մարդիկ քաղաքակիրթ աշխարհին արուեստապէտ դիւցազնց եւ մարդկային ազգին բարերարներուն կարգը դասուելու արժանի են ։

ԳԼՈՒԽ Գ.

ՀՆԱՐԻՔՔ ԵՒ ԱՐՏԱԴՐԻՔՔ

« Արուեստներն յեղափոխող
« մեծ հնարիք ընդհանրապէս
« չէ՛ թէ ճեմարաններէ այլ
« աղքատ խրճիթներէ ելած
« են . ասոնք ընդհանրապէս
« բեհեզներ չեն հագներ այլ
« քուրձ , ասոնք շատ անգամ
« մուխով և փոշիով սեւցած
« են չէ՛ թէ գոհարեղէններով
« զարդարուած ։

ԱԳԶՐՔ ԹԷՕՐՐ

« Գիւտն ալ գիտութեան բա-
« նաստեղծութիւնը չէ՞ մի . . .
« բոլոր մեծամեծ գիւտերը
« բանաստեղծական խորհրդա-
« գածութենէ մը ծնունդ ա-
« ռած են . Սահղծելու հա-
« մար բանաստեղծ ըլլալու է ։

Է. Մ. ՊԱՓԱՅԻ.

Աշխարհի բոլոր մեծ արուեստները չարժման մէջ դնողները հնարիչներն են . մարդկային ընկերութիւնը ասոնց կը պարտի չէ թէ միայն կարեւորը այլ եւ հաճոյականը (confortable) եւ աւելորդը . ասոնց աշխատութեան եւ հանճարոյն չընորհիւն է որ մարդոց կեանքը օր ըստ օրէ անդադար աւելի դիւրին աւելի հաճելի ըլլալու վրայ է ։

Մեր մնունդը , մեր բնակարանը եւ անոր կարասիքը , ապակին որ մեր տները կրաէն պահ-

պանելովին հանդերձ արեւուն կենսատու ճառագայթները կը թողու որ մեզ լուսաւորեն, լուսաւորութեան կարգը որ գիշերը ցերեկ կընէ, կաքերն ու նաւերը որք հողերն ու ջրերը ճեղքելով ամեն կողմ կերթան, ժամացոյցներն որ ժամանակը կը ցուցնեն, այնչափ գործիքներ որոնցմով պերճանքի եւ կարեւոր ապրանքներ կը չինուին, այս ամեն բաները հնարիչ կոչուած խումբ մը մարդոց հանճարոյն եւ յարատեւ աշխատութեանց արդիւնքն են. մարդկութիւնը այնչափ երջանիկ կ'ըլլայ որչափ գիտութեանց եւ արուեստից մէջ գիւտերը կը բազմապատկին եւ հնարիչներու աշխատութեամբ անհատական բարեկեցութիւնը ու հասարակաց գոնունակութիւնը կ'աւելնայ:

Ներկայ սերունդը անցեալ սերնդեան արուեստից եւ ճարտարութեանց ժառանգորդն է, եւ այն քաղաքակրթութիւնը զոր կը վայելենք այսօր եւ որով կը պարծենանք, ուրիշ բան չ'է, այլ անցեալ դարուց աշխատութեանց բովանդակութիւնը, Ուրեմն Ֆիլարէտ Շազլ իրաւամբ ըսած է թէ « Ճշմարիտ հնարիչը մարդկային ազգը, այլոնին ընդհանուր մարդկութիւնն է »:

Կարծես թէ բոլոր սերունդները իրար կցելու եւ ցուցնելու համար թէ մարդս մի միայն ընկերութեամբ կարող է, իւրաքանչիւր հնարիչ իր առաջադրած խնդրոյն մէկ մասը լուծած է, եւ կարծես թէ վճռուած է որ ամեն մեծ գաղափար անցելոյն բովանդակութիւնը եւ ապագային սերմն ըլլայ:

Հազիւ պատահած է որ կարեւոր գիւտ մը միայն մէկ անձ մ'ըրած ըլլայ:

Ընդհակառակն հնարիչք իրարու յաջորդած են եւ հետզհետէ գիւտերը յառաջ տարած են, չատ անգամ ալ իրենց նախորդաց գծած ճամբուն մէջ առանց երեւելի արդիւնք մ'արտադրելու մասնական յառաջդիմութիւններ ըրած են, այսպէս իրերը երբեմն դարեր տեւած են մինչեւ որ եկած է մարդ մը՝ թերեւս իր նախորդներէն աւելի մեծ, եւ իր դարուն պէտքերը գոհացնելու աշխատած առեն, մինչեւ իր ժամանակը կատարուած մասնական գիւտերը հաւաքած եւ իրմէ յառաջ կատարուած արդեանց չնորհիւ հասած է վերջապէս այն փառաւոր նպատակին առ որ այնչափ մարդիկ իրմէ յառաջ դիմած էին:

Այսպէս գտաւ Նիւթընն ձգողութեան օրէնքը, այսպէս հնարեց Ջէյմս Ուօթ [1] չոգեշարժ մեքենան, այսպէս կամաց կամաց կատարելագործուեցաւ չոգեկառքը որուն համար Ռոպէրթ Ֆիւլթընն այսպէս ըսած է, « չոգեկառքը միայն մէկ մարդու հնարքը չ'է, այլ խումբ մը ճարտարագէտներու եւ մեքենագէտներու »:

Ուրիշ հնարիչ մ'ալ, Ճոզէֆ Պրամահ իր հընարած ապահովութեան կղպանքին նկարագրութեան եւ անոր համար ընդունած արտօնագրին

---

[1] Ջէյմս Ուօթ հռչակաւոր Անգղիացի մեքենագէտը ծնաւ 1736 ին ի Գլովմիա և մեռաւ 1819 ին 83 տարեկան: Ուօթ կատարելագործեց չոգեշարժ մեքենան, ուրկէ այսքան օգուտներ քաղելու վրայ է բոլոր մարդկային ազգը:

(brevet) ներածութեան մէջ այսպէս ըսած է : « Թէև մը հնարիչներ իրենց հնարքին համար հրամանագիր ստացած են , բայց չատ անգամ եղած է որ ընտրեալու ելնենք այդ հնարքները ճիշդ իրենցը չ'են , եւ չատ դժուարին է ըսել թէ գիւտ մ'ումը սկսած է եւ ումը կը վերջանայ » :

Արուեստք , պէտք է գիտնալ , յամր յամր կը զարգանան եւ լորտ Պաքոնի հետեւեալ դիտողութիւնը չատ իրաւացի է « մենք միշտ գիւտի մը առաջի հիմունքը գնողները մոռնալու հակամէտ ենք եւ բոլոր արժանիքը գիւտը լմնցնողին կուտանք » :

Ճշմարիտն այն է թէ՝ ինչ որ մենք նոր գիւտ մը կը համարինք չատ անգամ , երկար եւ անընդհատ փորձերու եւ աշխատութեանց արդիւնք մ'է քան թէ միայն մէկ մարդու մը հնարքը :

Ուրիշ կերպ ալ չի կրնար ըլլալ , վասն զի երբեմն դարերու փորձառութիւններ պէտք եղած են միայն մէկ իրողութեան մ'արժէքին վրայ ապահով ըլլալու համար , փորձն ալ իր սկզբնաւորութեան առեն մարդուս պէս է , այսինքն տկար եւ դողդոջուն , բայց երթալով զօրութիւն եւ հաստատութիւն կ'առնայ :

Ասկէց զատ փորձը մեզի պէս չի մեռնիր , ընդհակառակն կը դիզուի եւ ապագայ սերնդեան համար հարստութեան եւ կարողութեան անհատնում դանձ մը կ'ըլլայ :

Սերունդներ կ'անցնին բայց փորձերը չեն անցնիր եւ անդադար դիզուելով կը մեծնան եւ կը զօրանան , ու այսպէս մեր թէ տկարութիւնը եւ

թէ զօրութիւնը թէ փոքրկութիւնը եւ թէ մեծութիւնը կ'ապացուցանեն :

Մենք չէ թէ միայն մեր պապերուն թողած գիտական , արուեստական գործերը , գիւտերն ու հնարքները , գործիքներն ու մեքենայները , ճանապարհները , կամուրջները , ջրանցքները եւ երկաթուղիները ժառանգած ենք , այլ անոնք մեզի թողած են նաեւ մեր արեան եւ ուղեղին հետ բնածին յարմարութիւններ եւ դէսպոզիթիվնէ , որ մեր բնական ժառանգութիւններէն ամենէն լաւագոյնն է այսօրուան վիճակնուս մէջ , վասն զի անցեալ սերնդոց աշխատութիւններով այս կարողութիւնը այսօր չատ զարգացած է : Շատ մը արժանաւոր հնարիչներու անունները այսօր մոռացութեան մէջ ընկած են : Մխիթար ամենէն երեւելիներուն յիշատակը պահած ենք , այսինքն անոնց յիշատակը , որք իրենց հնարքով նոր դարագլուխ մը սկսած են , ինչպէս են չոգեշարժ մեքենային՝ այս հսկայ զօրութեան հնարչին պէս երեւելի մարդոց յիշատակները :

Սակայն հարիւրաւոր գործաւորներ թէ եւ առանց յիշատակի · բայց ոչ առանց հանճարի , երբեմն երբեմն այս հրաշալի մեքենային կատարելագործութեան հզօրապէս աշխատած են եւ անոր կարողութիւնն ու կիրառութիւնները բազմապատկած են :

Ուրիշ երկրորդական հնարքներ ալ կան որք իրենց կարեւորութիւնն ունին , զորօրինակ ծոցի ժամացոյցը՝ զոր վրանիս կը կրենք , սակայն ասոր ալ պատմութիւնը մեծագոյն մասամբ կորսուած

Եթէ մեքենագիտութեան պատմութեան վերայ հաբեւանցի ակնարկ մը նետենք՝ պիտի տեսնենք որ չատ մը գիւտեր ծնած եւ իսկոյն անհետացած են. եւ գարերով ալ անոնց վրայ խօսք եղած չէ, մինչեւ որ վերջապէս ժամանակին պիտոյքներէն դրդեալ նոր հնարիչ մը գալով նորէն ձեռք կ'առնու այդ անհետացած գիւտը, եւ իր նախորդաց չաւղին հետեւելով անոնց աշխատութեան հետքերը կը գտնէ, եւ գործը անոնց թողած կէտէն յառաջ կը տանի, ու թէ որ լմնցնէ յոյժ երջանիկ կը համարուի։

Հնարքներ ալ կան՝ որ իրենց ժամանակէն յառաջ ծնած են։

Այս երեւոյթը այն առեններն կը պատահի՝ երբ ազգի մը մէջ յառաջադէմ մարդիկ գաղափարներ կը յղանան, բայց իրենց յառաջդիմութեան համեմատ միջոցներ չի կրնալով գտնել կ'ստիպուին ետ թողուլ։

Բայց ժամանակ անցնելով վերջապէս գաղափարին գործադրութեան պէտք եղած մեքենական միջոցները կը ծնին ու գաղափարն ալ գործադրելի կ'ըլլայ։

Այս պատճառաւ է որ մեր ժամանակի գիւտերը դիւրաւ կը յայտղին, մինչդեռ մեր պապերը տարիներով անոնց աշխատած են առանց յայտղելու։

Ինչպէս Լուի Նաբօլէօն ալ ըսած, է «իրենց ժամանակէն առաջ ծնող գիւտերը ստիպուած են անօգուտ մնալու մինչեւ որ ընդհանուր յառաջդիմութիւնը իրենց հասնի»։

Այս պատճառաւ է որ ժամանակէն յառաջ

է մեզ համար. այնպէս որ կրնանք ըսել թէ չատ մը գանձեր ժառանգած ենք, բայց այդ գանձերը մեզ թողող բարերարներուն մեծագոյն մասին անուններն իսկ չգիտենք։

Հնարքներուն մեծագոյն մասն ալ չատ հին ժամանակներու մէջ եղած են։

Նախ մարդ մը գաղափար մը կը յղանայ, յետոյ այդ գաղափարը չատ մ'ուրիշ գլուխներու կը փոխադրուի, մինչեւ որ վերջապէս հասուննալով ի լոյս գայ, բայց երբեմն այդ ծնունդը դարեր կը տեւէ։

Նախ մարդ մը գաղափար մը կը յղանայ, ուրիշ մը կ'առնէ զայն կը զարգացնէ եւ այսպէս հետզհետէ կը չարունակուի մինչեւ որ վերջապէս բոլորովին հասուննալով գործածութեան կը դրուի։

Սակայն եթէ այս իւրաքանչիւր մարդոց իրեն ընկած բաժինը տալ ուզենք՝ առաջին անգամ գաղափարը յղացողը զայն կատարելագործողին չափ իրաւունք ունի։

Երբեմն ալ այնպէս կը պատահի որ մեծ ու հանճարաւոր մարդ մը զօրութեան նոր աղբիւր մը կը գտնէ, եւ այսպէս մարդոց հնարիչ կարողութեան նոր մզում մը կուտայ, որուն զօրութիւնը դարեր կը չարունակէ։

Շատ անգամ ալ գիւտերը բնաւ նոր չեն, այլ արդէն կայ եղածներու կերպարանափոխութիւնքն են, զորս առաջ սակաւաթիւ մարդիկ գիտէին եւ որք բնաւ ընդհանուր գործածութեան մէջ մտած չէին։

ծնող հնարիչներ միշտ դժբաղդ եղած են, մինչ-դեռ իրենց յաջորդները ամեն տեսակ փառք ու օգուտ վայելած են։

Ակնհէդ զատ կարծես թէ հնարիչներու մեծադոյն մասին կեանքը վշտաց ու ցաւոց կեանք մը ըլլալու սահմանուած է։ Հնարիչներէն մեծագոյն մասը իրենց ժամանակակիցներէն անարգանքէ եւ ապերախտութենէ զատ ուրիշ բան չ'ընդունեցին. եւ իրենց արժանիքը չի ճանչցուած մեռած են։ Աւանք եթէ յաջողին ալ բազմաթիւ թշնամիներ կունենան այն արուեստաւորներէն՝ որուն մէջ որ փոփոխութիւն մտցնել կ'ուզեն։

Նախանձը, չարութիւնը, ղրպարտութիւնը ամեն դիէ իրենց վրայ կը յարձակին. հարուստ մարդիկ ալ իրենց դիւտէն եղնելիք շահը իրենց ձեռքէն խլելու համար տեսակ տեսակ դարանները կը գործեն. սակայն ասոնցմէ ամենէն ցաւալին այն է, որ չատ անգամ իրենց հնարիչ ըլլալն ալ կ'ուրացուի ու իրենց օրինակող անունը կուտան։

Որչափ որ մեքենայից թագուհւոյն այսինքն չոգեշարժ մեքենային դիւտը մեր գարուն կը վերաբերի, սակայն անոր գաղափարը չատ հին ժամանակներու մէջ յղացուած է։

Ուրիշ շատ մը դիւտերու պէս այս դիւտն ալ աստիճան աստիճան յառաջացած է, հնարիչ մը իր աշխատութեանց առ երեւոյթս անօգուտ եւ բեւեռած արդիւնքները իր յաջորդաց թողած է, որք իրենց կարգին աշխատելով գործը քիչ մ'ալ յառաջ տարած են, մինչեւ որ վերջապէս այս աստիճան կատարելագործութեան հասած է։

Կերեւայ թէ Հերոն Աղեքսանդրացին [1] չոգիին զօրութիւնը լաւ հասկցած էր ինչպէս որ կերեւայ իր յաղթօ օդոյ անուն գրքէն, որն որ երբ տըպագրութեան դիւտէն վերջը հրատարակուեցաւ, բոլոր գիտնոց ուշադրութիւնքը առ այն դարձան։

Խուզարկութեան ոգին նախ Իտալիոյ մէջ բռնկեցաւ ուր մէկ դարու չրջանին մէջ Հերոնի գիրքը ութ զանազան թարգմանութիւններ ունեցաւ։

Առաջին խուզարկուաց մէջ երեւելիներն են Ձիամպաթիստա, Տէլլա Փորթա. Պրանքա եւ Սալոմոն տը Քօս։ Քօս Նորմանտիոյ մէջ ծնած էր, բայց իր ճարտարապետութեան ուսումը Իտալիոյ մէջ առած էր ուր տեղեկացաւ Հերոնի գրքին մէջ նըկարագրուած չոգիին հրաշալի յատկութիւնները։

Ֆրանսա վերադառնալէն քիչ ժամանակ յետոյ Անգղիա անցաւ ուր Կալլէսի իշխանին գործերուն մէջ մտաւ, քարայրներ, աղբիւրներ եւ ուրիշ ջրաշխատական զարդեր դծագրելու պաշտօնով, որք Ռիչմոնտի պալատին եւ պարտէզին զարդերը պիտի ըլլային։

Ակնհէդ զատ Էլիզապէթ իշխանուհւոյն գծագրութիւն զատ տուաւ, որն որ երբ Փալաթինի կայսրընտիրին հետ ամուսնացաւ, Քօս ալ անոր հետ Գերմանիա գնաց. ուր Հէյտելպէրկի պալատին եւ պարտէզին վերակացու եղաւ։

---

[1] Հերոն մեքենագէտը և չափագէտը ծնաւ Եգիպտոսի Աղեքսանդրիա քաղաքը Քրիստոսէ 120 տարի յառաջ. սա մեքենագիտութեան և բնագիտութեան վրայ շատ մը գըրուածներ ունի։

Հոն գրեց ըրթիչ ջրօրհնանց պոռճառները ա-նունով գիրքը որ 1615 ին Ֆրանքֆօրթի մէջ հրատարակուեցաւ։

Ասոր կրակի միջոցաւ ջուրը վեր հանելու համար առաջարկած դրութիւնը Հերոնի դաղափարին մէկ մասին կը համապատասխանէր. միայն անով կը տարբերէր որ ասի չոգիին ճնշումը հեղուկի մը երեսին ներգործել կուտար, մինչդեռ Հերոն խողովակի մը վրայ ներգործել կուտար։

Հերոնի, Պրանքայի, Սալոմոն տը Քօսի դաղափարը չի կրնար ուեցաւ այլ ուրիշ մարդերու փոխանցուեցաւ եւ պատահեր եղաւ։

Ուորսէսթըրի մարքիզը իր մտածիչ ամբաստանութեամբ Լօնտրայի աշտարակին մէջ բանտարկուեցաւ. ուր սա իր բոլոր ուշադրութիւնը չոգիին կարողութեան վրայ դարձուց եւ երկար ատեն յարատեւութեամբ աշխատեցաւ անոր վրայ, ու երբ բանտէն ազատեցաւ, չոգեշարժ մեքենայ մը հնարեց որ Թեմզ դետին ջուրը քաշելու դործածուեցաւ բաւական ժամանակ։

Այս մեքենան մի քանի պակասութեանց պատճառաւ անգործածելի եղաւ, բայց երեսուն տարի յետոյ Թոմաս Սէվըրի այս խնդիրը նորէն ձեռք առաւ եւ առաջին անգամ խտացուցիչ մեքենան չինեց. 1698 ին այս մեքենային օրինակը Լօնտոնի արքայական ընկերութեան ներկայացուեցաւ։ Արքայական ընկերութեան մէջ բազմաթիւ տարիներ այս մեքենային վրայ, որ հրեղէն ջրհան կը կոչուէր, վիճաբանութիւններ եղան, եւ երեւելի

աքսորեալ մը, գաղիացի բողոքական մը, տօքթէօր Տընի Բաբէն որ ընկերութեան հոգաբարձուն էր, բազմաթիւ դրութիւններով եւ փորձերով չոգիին կարողութիւնը լուսաբանեց։

Տընի Բաբէն Պլուա ծնած էր տանեւաօթնեերորդ դարուն մէջ տեղուանքը եւ բժիշկ եղած էր։ Բաւական ժամանակ Փարիզի մէջ յաջողութեամբ բժշկութիւն ընելէն յետոյ, քնագիտութեան եւ մեքենագիտութեան ուսման զբաղիլ սկսաւ, անանկ որ իր բոլոր ուշադրութիւնը անոնց տուաւ եւ հռչակաւոր Հիւյկէնսի առաջնորդութեամբ շատ յառաջադիմեց։

1681 ին Գաղղիոյ մէջ բողոքականաց համար կրօնական ներողամտութիւն չ'ըլլալով, Բաբէն եւ ուրիշ շատ մը բողոքական Գաղղիացիներ Անգղիա ապաստանեցան։

Անգղիոյ դիտուններ մեծ պատուով ընդունեցին զինքը, մանաւանդ հռչակաւորն Պոյլ, որուն պաշտպանութեամբը արքայական ընկերութեան անդամ անուանեցաւ, վերջն ալ նոյն ընկերութեան թոշակաւոր հոգաբարձու կարգուեցաւ։ Այս պաշտօնով Բաբէն սիրուած էր ընկերութեան իւրաքանչիւր հաւաքման նոր փորձ մը յառաջ բերել. այս կերպով նա իր կարեւոր դիւտերէն շատերը զարդացուց, մանաւանդ իր հռչակաւոր մարսեցուցիչը։ Իրիկուն մ'ալ Բաբէն այդ մարսեցուցիչին միջոցաւ պատրաստուած ապուր մը կերցուց ընկերութեան անդամներուն, որուն նկարագրութիւնը շատ զուարճալի կերպով գրած է Էվլին իր օրագրին մէջ։

× գիրքը

Բաբէն, մեքենագիտութեան, օդաբանութեան, ջրաբաչխութեան վրայով տեղեկագրեր կարդաց, որք մինչեւ այսօր ընկերութեան արխայնագրանոցին մէջ պահուած են։

Իր համբաւը Գերմանիոյ մէջ ալ տարածուելով 1687 ին ղինքը Մարպուրկի համալսարանին չափագիտութեան դասատու ընտրեցին. ինք ալ ընդունեց։

Բաբէն հոն ալ իր փորձերը չարունակեց եւ անոնց արդիւնքները ժամանակին Անգղիական եւ Գերմանական լրագրաց մէջ հրատարակեց։

Բաբէն 1687 ին Անգղիոյ արքայական ընկերութեան տեղեկագիր մը ղրկեց վառօդի զանազան գործածութեանց վրայ, որուն մէջ կ'առաջարկէր նա որ հանքերու ջուրը քաչելու եւ ուրիշ պէտքերու համար չոգւոյ ճնշումը գործածեն իբր չարժիչ զօրութիւն։

Իր մտքեցողութիւնը յառաջ եկած չոգիին զօրութիւնը հասարակ քաչող ջրհանի մը մխոցին վրայ ազդել տալով գայն կը չարժէր։

Իր մտքեցողութիւններէն առացած ուժգին զօրութիւնէն եւ այդ մտքեցողութիւններուն խուիզ գոց պահելու համար հանդիպած դժուարութիւններէն հասկացաւ նա չուտով իր գործածած զօրութեան, այսինքն չոգւոյ կարողութիւնը, եւ այս պատճառաւ չարունակեց իր խուզարկութիւնները որպէս զի կարենայ գործածել չոգին գործնական կիրառութեանց մէջ իբր չարժիչ զօրութիւն։

Բաբէն Անգղիա գանուած առեն Թէմզ գետին վրայ Թօպէրի իչխանին չինած մէկ նաւը

քալեցուցին, որուն անիւները ձիեր կը գարձնէին. գարձեալ 1698 ին Լօնտօն ըրած այցելութեան առեն Սէվրիի չինած մէկ ուրիշ նաւը քալեցուցին նորէն Թէմզի վրայ, ասոր անիւներն ալ մարդիկ կը գարձնէին. երբ նոյն տարին Սէվրի իր չոգեչարժ մեքենան արքայական ընկերութեան ներկայացուց Բաբէն ալ ներկայ էր։ Այն առեն Բաբէն միտքը դրաւ որ այն տեսած նաւերուն անիւները գարձնելու համար չոգւոյ զօրութիւնը գործածէ, որով նաւերը հողմ չեղած առենն ալ կարող պիտի ըլլային երթալ։

Բաբէն Մարպուրկի մէջ իբր դասատու հաստատուելէն վերջը չատ աչխատեցաւ որ իր գաղափարներուն մարմին մը տայ, այսինքն մեքենայ մը չինէ, եւ այս պատճառաւ Լայպնիցի[1] հետ երկար թղթակցութիւններ ալ ունեցաւ, որք մինչեւ այսօր Հանովրի արքայական թանգարանին մէջ պահուած են։

Այս թղթակցութիւններէն յայտնի կ'երեւայ թէ Բաբէն առաջադրած խնդիրը լուծել կարենալու համար չատ աչխատած է, եւ իր աչխատութեանց մէջ բազմաթիւ դժուարութեանց եւ անյաջողութեանց հանդիպած է։ Տասն եւ հինգ տա-

---

[1] Կօտֆրուա Վիլհելմ Լայպնից ծնաւ 1646 ին Լայպցիկ եւ մեռաւ 1716 ին 70 տարեկան. սա նշանաւոր է իբր իրաւագէտ, պատմաբան, աստուածաբան, երկրաբան, չափագէտ եւ իմաստասէր. բայց այսօր մանաւանդ իբր իմաստասէր եւ չափագէտ Համբաւաւոր է։ Փիլիսոփայութեան մէջ շատ մը գրութիւններ Հեղարեց Լայպնից եւ չափագիտութեան մէջ խել մը նոր գիւտեր ըրաւ։

րի յարատեւ աշխատութենէ վերջը Բաբէն յաջողեցաւ վերջապէս նաւու մը համար մեքենայ մը շինել, որն որ այս մեքենայով կարող եղաւ շարժիլ։ Բաբէն յոյժ կը փափաքէր որ այս մեքենան Անգղիա ղրկէ, որպէս զի փորձեն։

1707 յունվար 7 ին Լայպնիցի գրած մէկ նամակին մէջ Բաբէն կ'ըսէ թէ «կարեւոր է որ նոր շինած նաւս Լօնտոնի պէս նաւահանգստի մը մէջ փորձուի, ուր ասոր նման աւելի մեծեր կրնայ շինուիլ, որով մի կամ երկու մարդիկ կարող պիտի ըլլան հարիւրաւոր նաւաստիներէ աւելի գործ տեսնել»։

Բաբէն մեծ դժուարութիւններով հրաման ըստացաւ որ նոր շինած նաւը Ֆուլտէն Մունտէնի վէզէր գետին վրայ տանի. սակայն նաւը հոն հասած չի հասած նաւավարները բռնեցին եւ կոտոր կոտոր ըրին զանի. բայց մեքենային օրինակը ազատեցաւ եւ փաստէ ուղարկուեցաւ, ուր դըժբաղդաբար ջարդ ու բուրդ եղաւ Գաղղիացիներէն, որք այն ատեն այսինքն 1806 ին այս քաղաքը պաշարած էին[1]։

Սակայն կ'ըսուի թէ մեքենային բուն պատկերները տակաւին Հանովրի թագաւորին թանգարանին մէջ են. բայց բնաւ քննուած չ'են։

Բաբէնի նաւը Մունտէնի մէջ խորտակուելէն տարի մը ետքը Լօնտոնի արքայական ընկերութեան անդամներուն նամակ մը գրեց, որով կ'ա-

[1] Մեքենային միայն գլանը ազատեցաւ, և մինչև հիմայ փաստէ բնակող Հինդէ ընտանեաց քով կը գտնուի։

զաչէր նա որ իրեն պէտք եղած ատակը չնորհեն նոր մեքենայ մը շինելու համար, որ կարող պիտի ըլլար «նաւերը շարժել»։

Բայց ընկերութիւնը Բաբէնի առաջարկութիւնը մերժեց պահանջուած գումարին համար. երկու տարի յետոյ հռչակաւոր աքսորեալը, այսինքն Բաբէն սրտաճաքէ տկարացած մեռաւ, ուրիշներու թողլով որ իր յղացած մեծ գաղափարները այսինքն չոգեշարժ մեքենան կատարելագործեն։

Սա ալ պէտք է գիտնալ որ Բաբէն թրչափ որ հանճարաւոր մէկն էր գաղափարներ յղանալու մասին, բայց ինքը գործաւոր չ'ըլլալուն պատճառաւ մեծամեծ գժուարութեանց հանդիպեցաւ։

Ա՛յն որ իր հնարքները գործադրելու համար ուրիշին ձեռաց եւ աչքերուն կարօտ է, այնպիսին յոյժ տակաւ կը յառաջադիմէ։

Շատ գժուար է նոր մտածուած մեքենայի մը շինութիւնը յանձնել այնպիսի գործաւորներու, որք միմիայն իրենց թոշակին համար կ'աշխատին։

Այսպիսի պարագաներու մէջ բուն գործէն չի հասկացող մարդոց ձեռքն ու աչքերը բնաւ բանի մը չեն կրնար ծառայել։

Բայց երբ հնարիչ մը գաղափարներ յղանալու հետ նոյն գաղափարները գործադրելու յատկութիւն ալ ունենայ, անհամեմատ կերպիւ կը յառաջադիմէ։ Այս պատճառաւ է որ չոգեշարժ մեքենան այսօրուան կատարելագործութեան կրցաւ հասնիլ, վասն զի լոկ գիտական վիճակէն ելնելով, Նիւքոմէն երկաթագործին, Պրինալի մեքենագէտին եւ գլխաւորապէս ձէյմս

Ուօմի չափագիտական գործիքներ չկրնային պէս ճարտար եւ հանճարաւոր գործաւորներու ձեռք անցաւ :

Ուօմի աշխարհի վրայ երեւցած ամենէն ճարտար եւ աշխատասէր մարդոցմէ մին էր, եւ ինչ գործի ալ որ ձեռք զարնէր սաստիկ եռանդով կ'աշխատէր անոր, եւ իր կենաց պատմութիւնը ինչպէս նաեւ ամեն գարուց փորձառութիւնը կ'ապացուցանեն թէ, «՛ն մարդկէ ոեւէ ներքին պիտանիները կ'արթնցնէ, որ չարաչարանքով և հաւատարմութեամբ կ'աշխատին իրենց առաքելոյն վրայ, իսկ անոնք որ բնական հանճարէ և կարողութեան պէս են ու անհատական բնաւ ջուրջ մը չունին կրնար պահանել:

Ուօմի ժամանակին չոգիին վրայ իրմէ աւելի քան դիւցազներ կային, բայց մէկն ալ Ուօմի պէս իր ծանօթութեանց գործնական կիրառութիւն մը տալու չէր զբաղեր : Ուօմ նշանաւոր հաստատամտութիւն մ'ունէր իրողութեանց հաւէն ընկնելու եւ զանոնք ճշգրտելու մասին . եւ իրմէ աւելի ոչ ոք չի կրցաւ մշակել այն խմաստուն եւ խորին դիտողութեան սովորութիւնը, ուրկէ կախումն ունին մտաց ամենաբարձր որակութիւնները , ինչպէս ամեն բանաւոր մարդ դիտէ զայն :

Պ. Ֆէրուօրի կը համարձակի ըսել թէ մարդոց մէջ երեւցած իմացականութեանց տարբերութիւնները աւելի դիտելու սովորութեան պակասութենէն են, քան թէ անհատից մտաւոր կարողութեանց բնական անհաւասարութենէն : Ուօմ դեռ մանուկ, իր խաղերուն մէջ դիտութիւն գտաւ :

Իր հօրը աստղագործի խանութին մէջի

գանուած աստիճաններու բաժնուած քառորդ շրջանակները զինքը դրդեցին որ տեսաբանութիւն եւ աստղագիտութիւն ուսանի : Իր վաստաղջութիւնը պատճառ եղաւ որ բնութենական գաղանեաց տեղեկանայ, եւ դաշտերն ըրած միայնակ պտոյտներուն առթիւ Ուօմ բուսաբանութիւն , պատմութիւն , հնագիտութիւն ուսնելու փափաք զգաց :

Ուօմ որչափ որ միայն չափագիտական գործիքներ կը չինէր, օր մը իրեն երեւցաւ մը ապսպրեցին եւ որչափ որ երաժշտութեան վրայ քնաւ տեղեկութիւն չունէր, սկսաւ ներդաշնակութիւն ուսնիլ եւ յաջողեցաւ ապսպրուած գործիքը չինել :

Երբ Կլասկոյի հանրապետարանը նիւտոնեան չոգեշարժ մեքենային օրինակը Ուօմի տուաւ որ նորոգէ , սա անմիջապէս սկսաւ տաքութեան , չոգիացման եւ խտացման վրայ մինչեւ այն տեղեկութիւնները ուսնիլ եւ աշխատութեամբ այս նոր ուսումնիները մեքենագիտութեան ուսման հետ համեմատ յառաջ տանելով, վերջապէս յաջողեցաւ իր զարմանալի գիւտը այսինքն խտացուցիչ չոգեշարժ մեքենայն կատարելագործել եւ գործածութեան մէջ դնել :

Բայց միայն հնարելը բաւական չ'է «Հնարքը» , ինչպէս իրաւամբ կ'ըսէ Սըր Մարք Պրունել , « բան մ'է , բայց հնարտը քրջածորելն ընելը ալ ուրիշ բան մ'է » : Երբ Ուօմ երկար եւ յարատեւ աշխատութիւններէ յետոյ յաջողեցաւ իր մեքենան լմնցնել, այնպիսի դժուարութեան մը հանդիպեցաւ որ իր

մէ յառաջ չատ մը հնարիչներ իրենց ընթացքէն ետ կեցուցած, չատ մը գիւտեր ժամանակի մը համար անգործադրելի ըրած, եւ կամ բոլորովին մոռացութեան մէջ թողած էր։

Ուօթի ժամանակ մեքենագիտութիւնը դեռ չատ ետ մնացած էր, եւ գրեթէ անկարելի էր ա-նոր նկարագրած մեքենան ամենայն ճշդութեամբ չինել. ահա այս արգելքն էր որ Ուօթի գիւտը կ'ուշացնէր գործադրելի ըլլալէ։ Կասկոյի մէջ Ուօթ իր մեքենայն չինելու համար աշխատած ա-տեն քանի քանի անդամներ ետ դարձաւ եւ նո-րէն սկսաւ իր գործաւորներուն տգիտութեանը պատճառաւ։ « Ինձ կը հարցնէք », կը գրէ Ուօթ տօքթէօր Ռօպըքի « թէ ինչ է առաջին արգելքը որով չէք կրնար ձեր մեքենան չինել, ուստի ձե-ղի կը պատասխանեմ թէ հմուտ եւ ճարտար գործաւորի պակասութենէն դատ ուրիշ արգելք չի կայ »։

Իր առաջին գլանը ծեծած երկաթի թիթեղ-ներով չինուեցաւ, բայց գործաւորը գլանը օդին անթափանցիկ ընելու համար վրան անդիկ քսեր էր, որն որ մէջը կաթելով գլանին զօդը հալե-ցուցեր եւ քայքայեր էր զայն։

Այս գործաւորը սրչափ որ ձախող էր, սակայն դարձեալ Ուօթ առանց անոր չ'էր կրնար ընել, ու երբ այս գործաւորը մեռաւ Ուօթ յոյժ խըղ-ճալի կերպով կ'իմացնէ տօքթէօր Ռօպըքի նորա մահուան դոյժը։ Ուօթի համար այս կորուստը անդարմանելի էր։ Քարօնի մէջ երկրորդ գլան մը չինել տուաւ որ ձուլածոյ էր եւ մէջը ծակ-ուած, բայց այնչափ անհաւասար էր որ հազիւ կրնար գործածուիլ։ Մխոցին բոլորտիքը թուղթ, սունկ, թաղիք մաղտաքէ եւ այլն կը դնէր բայց շոգին միշտ կը փախչէր։

Ուօթ իր բնակութիւնը Պիրմինկամի մէջ հաս-տատելէն ետքն ալ, ուր Պուլթըն իրեն յաջողակ գործաւորներ տուաւ, երբ Սմիթըն անոր մեքե-նային գործելը տեսաւ սա կարծիքը յայտնեց, « հնարքը ըստ ինքեան չատ ընտիր է, բայց եր-բէք ընդհանուր գործածութեան մէջ չի պիտի կրնայ մտնել, վասն զի մեքենային զանազան մա-սերը ամենայն ճշդութեամբ տեղաւորելու դժուա-րութիւններ կան »։

Երկար ժամանակ Ուօթ իր նամակներուն մէջ կը գանգատի իր ընկերէն եւ կ'ըսէ թէ, եթէ իր մեքենայները չեն յաջողիր, գլխաւոր պատճառը ճարտար եւ յաջողակ գործաւորի պակասութիւ-նըն է։ Անգամ մ'ալ գլանները ձուլուելէն յետոյ տեսաւ որ մէկ ծայրը մէկ ուղղութեամբ մատնաչափ աւելի լայն էր միւս ծայրէն, այսպիսի մեքենայք կրնային ճշդութեամբ գործել։ Սակայն ասկէ լա-ւը չինելն ալ անկարելի էր։ Այն ատեն դեռ ա-ռաջին կարգի մեքենագէտ գործաւորներ չկային, սկսեր էին պատրաստել, բայց դեռ պատրաս-տուած չէին։

Ուրեմն ստիպուած էին ձեռաց աշխատութե-նէն գոհ ըլլալ, այն ատենի գործիքներն ալ յոյժ սոսկին վիճակի մէջ էին։

Այն ատենուան գործիքները քանի մը ճա-խարակներ եւ երկաթ ծակող գործիքներ էին։

Շատ ժամանակներ յետոյ երբ Պրիւնէլ [1] իր ճախարակները հնարեց չատ ժամանակի կարօտ եղաւ եւ չատ դժուարութիւններ քաշեց, մինչեւ որ կրցաւ իր հնարքը գործադրել կարող գործաւորներու ձեռքով, եւ երբ իր ճախարակները չինուեցան, դարձեալ մեծ դժուարութիւն քաշեց զանոնք գործածելու համար յաջողակ գործաւորներ գտնելու մասին։

Տասը տարի չարունակ Ուօթ իր փորձերը կը չարունակէր առանց յուսոյ նչոյլ մը եւ քաջալերող բարեկամ մ'ունենալու, եւ անդադար տեսակ տեսակ դժուարութիւններու հետ մաքառելով, իր ապրուստն ալ հազիւ հազ կը ճարէր, ան ալ չափազանց աչխատելով։

Ուօթ երբ կանոնաւոր գործող մեքենայ մ'ուներեցաւ, դարձեալ ինքզինքը նաւահանգիստ հասած չի համարեց. վասն զի անկէ եաքն ալ դրամագլխի տէր մարդ պէտք էր որ իրեն հետ ընկերանար եւ պէտք եղած դումարը փոխ տար իր ձեռնարկութիւնը յաջողցնելու համար, սակայն մէկն ալ չէր ուզեր ընկերանալ իրեն։

Ուօթ իր ընտանեաց հացը ճարելու համար ըստիպուած իր առջի գործերը չարունակել, այսինքն քառորդ չրջանակներ չինել, ջուխտակներ եւ ամեն

[1] Իշամակը Պրիւնէլ Գաղղիացի ճարտարագէտը ծնաւ 1769 ին եւ մեռաւ 1849 ին ի Լօնտոն 80 տարեկան. սա գործնական մեքենագիտութեան մէջ աչխատութիւնը դիւրացնող շատ մը գործիքներ հնարած է, բայց նչանաւոր է մանաւանդ Լօնտոնի Թէմզ գետին տակ բացած տորերեակայ ուղիովը։

տեսակ երաժչտական գործիքներ նորոգել եւ նորերը չինել, ճամբայներու չինութեանց հսկել, ջրանցքներու բացման նայիլ, վերջապէս իր ապրուստը պարկեչտութեամբ ճարելու համար ինչ գործ որ կրնար ընել, կ'ընէր։

Վերջապէս Ուօթ իրեն արժանի ընկերակից մը գտաւ, Պիրմինկամցի Մաթիու Պոլթըն, որ գործաւոր կամքի տէր, ճարտար, նախատես մարդ մ'էր։

Պոլթըն իրեն յատուկ եռանդով մը գործի ըսկսաւ եւ յաջողեցաւ չոգեչարժ մեքենային գործածութիւնը ընդհանրացնել։

Երկու ընկերաց յաջողութիւնը այսօր պատմութեան կը վերաբերի։

Այս ժամանակէն սկսեալ հետզհետէ չատ մը ճարտար գործաւորներ եկան, եւ չոգեչարժ մեքենային մէջ այնչափ փոփոխութիւններ մտցուցին եւ կատարելագործեցին՝ որ այսօր դրեթէ ամեն տեսակ գործածութեան մանաւանդ ուրիչ մեքենայներ չարժելու, նաւեր քալեցնելու, ցորեն աղալու, գրքեր տպելու, տակ կոխելու, երկաթը ծեծելու, մէկ խօսքով ամեն տեսակ մեքենական ծանր աչխատութիւններ կատարելու յարմար եղած է։

Փորնուայլի հանքագան մը, Թրիվիթիք ուզեց որ չոգեչարժ մեքենան կառքեր չարժելու գործածէ, յետոյ ձօրճ Սթիփընսըն [1] անոն դաղափարը

[1] ձօրճ Սթիփընսըն չոգեկառքի հնարիչ Անդղիացի ճարտարագէտը ծնաւ 1781 ին ի Ներուքեասըլ եւ մեռաւ 1848 ին 67 տարեկան. սա ածխահանի մ'որդի էր որ իր աչխատութեամբը եւ ջանքովը առաջին կարգի մեքենագէտ մ'եղաւ, և 1824 ին կարողացաւ չոգեկառքը հնարել։

կատարելագործելով երկաթուղւոյ չոգեկառքը, այս զարմանալի մեքենան հնարեց, որու չնորհիւ այսօր ընկերական մեծամեծ կերպարանափոխութիւններ յառաջ գալու վրայ են, եւ ասոնց քաղաքակրթութեան յառաջդիմութեան վրայ ըրած ազդեցութիւնը Ուօթի մեքենային ամենամեծ օգուտն է, որ բնաւ անկէ չ'էր սպասուեր։

Երբ Ուօթի գիւտով գործաւորք անսահման զօրութիւն մ'անցուցին ձեռքերնին, արուեստք եւ ճարտարութիւնք նոր մղում մ'ընդունեցին, եւ այս մղման առաջին արդիւնքն եղաւ բամբակի գործարաններու հաստատութիւնը։ Արուեստից այս ճիւղին հնարիչն ու հիմնադիրն է Ռիչարտ Արքրայթ, որ աւելի նշանաւոր է իր գործնականի մէջ ցուցած ճարպիկութեամբն ու գործունէութեամբը քան թէ իր հնարիչ կարողութեամբը։ Ասոր ալ հնարիչ ըլլալը Ուօթի եւ Սթիվընսընին պէս կասկածի տակ ձգած են։

Ուօթ ինչ վիճակի մէջ որ գտաւ չոգեշարժ մեքենան եւ Սթիվընսըն չոգեկառքը՝ Արքրայթ ալ նոյն վիճակին մէջ գտաւ բամբակ մանելու մեքենան։

Թէ եւ Արքրայթէն երեսուն տարի յառաջ Գաղղիացի փախստական բողոքական մը, Փօլ Լըվիս յատուկ արտօնութիւն ստացեր էր Լօնտոնի մէջ իր բամբակ մանելու գործիքին համար, բայց իր չինած մեքենայները անկատար էին, զորս չահաւոր կերպիւ գործածելը անկարելի էր, եւ յիրաւի իր գիւտն ալ գործնական օգտակարութիւն մը չունեցաւ։

Ուրիշ աննշան գործաւոր մ'ալ, Թօմաս Հայս որ սանտր չինող մ'էր, ուրիշ մեքենայ մը հնարեց, բայց պակասաւոր ըլլալուն պատճառաւ անգործադրելի մնաց։

Երբ արուեստք եւ ճարտարութիւնք հասարակաց պիտոյքները գոհացնելու համար հնարիչներն օգնութեան կը կոչեն, այնատեն կը տեսնուի որ մի եւ նոյն ժամանակ շատ մը մարդիկ մի եւ նոյն խնդրով կ'զբաղին, այս ճշմարտութիւնը կը հաստատէն չոգեշարժ մեքենային, ապահովութեան լապտերին, ելեքտրական հեռագրին եւ ուրիշ խել մը գիւտերու պատմութիւնը։

Նաեւ կ'երեւայ թէ հնարիչներէն շատերը իրենց յղացման վիճակէն չեն կրցած ելնել, եւ պէտք եղած է որ աւելի հանճարաւոր, գիտուն, միանգամայն փորձառու մարդ մը գայ եւ գաղափարաց կեանք, իրականութիւն եւ յաջողութիւն տայ։

Այս պատճառաւ ժամանակաւ իրարմէ հեռու հնարիչներու մէջ բողոքոյ աղաղակ մ'է կը բարձրանայ եւ Ուօթի, Սթիվընսընի Արքրայթի պէս մարդիկ կ'սահպուին իրենց համբաւը եւ իրաւունքը պաշտպանելու իբր հնարիչ, վասն զի սոքա իրենց ձեռնարկութիւնը յաջողցնելու անքաւելի յանցանքը գործած են, մինչդեռ միւսները անյաջող մնացած են։

Ռիչարտ, Արքրայթ ուրիչ շատ մը մեքենագէտներու պէս ազքատ ընտանեաց զաւակ է։

Արքրայթ 1732 ին ծնաւ Բրէսթօնի մէջ ի Լանքաշայր։

Իր ծնողքը յոյժ աղքատ էին եւ անոնց երեքտասան որդւոց վերջինն էր Արքրայթ։

Երբեք վարժարան մը չի դրկուեցաւ, եւ ինքնիրեն տուած դաստիարակութենէն զատ ուրիշ դաստիարակութիւն չ'ստացաւ, Արքրայթ միշտ դժուարութիւն կը կրէր գիր գրելու մասին։

Սա երիտասարդութեանը սափրիչի աշակերտ էր եւ իր արհեստը սորվելով 1760 ին Պօլթընի մէջ ինքնիրեն խանութ մը բացաւ, որն որ գետնափոր տեղ մ'էր։ Արքրայթ իր խանութին վրայ այսպէս գրած էր « Սափրել առանց ցաւի, երկա՞ռ կ'ածիլեն այս գիշ»։ Մխա սափրիչները տեսնելով որ իրենց յաճախորդները նուազելու վրայ են, իրենք ալ սափրելու գինը իջեցուցին, բայց Արքրայթ որ ընաւ իր յաճախորդները ցրուել չ'էր ուզեր, հետեւեալ որոշումն ըրաւ եւ սա բառերով ծանոյց իր որոշումը « Ինչ ասի ինչ մարդ կ'ածիլեմ»։ Քանի մը տարի յետոյ ածելին թողուց մազի վաճառականութեան սկսաւ։ Այն տեղերը ամեն մարդ կեղծ մազեր կը կըրէր եւ մազի վաճառականութիւնը բաւական շահաւէտ գործ մ'էր։

Արքրայթ ճամբորդութեան սկսաւ մազեր գնելու համար, եւ Լանքաշայրի տօնավաճառները կը պատէր միշտ որպէս զի հոն եկող կանանց երկայն հիւսքերը ծախու առնէ, կ'ըսուի թէ այս գործին մէջ Արքրայթ զարմանալի կերպով կը յաջողէր։ Մազերու համար տեղակ մը նորիկ ալ կը ծախէր, եւ այս ամենէն բաւական ստակ կը շահէր։ Մեքենագիտութեան համար փափաք ունե-

նալով իր պարապոյ ժամերուն մեծագոյն մասը մեքենայներու օրինակներ չինելով կանցընէր։ Արքրայթ ալ ուրիշ շատ մը մարդոց պէս, աշխանջենաւոր շարժում մը գտնելու աշխատեցաւ։ Սա ինքզինքը այնչափ փորձ ընելու տուաւ որ իր գործերը երեսի վրայ թողուց, իր հաւաքած քիչ մը ստակը կորսնցուց եւ չքաւորութեան մէջ ինկաւ։ Իր կինը — վասն զի ամուսնացած էր — իր ամուսնոյն ըրածները զուր ծախք եւ ժամանակի ու սարկի վատնում նկատելով եւ չի կրնալով համբերել, բարկացած իր ամուսնոյն մեքենաները ջարդ ու բուրդ ըրաւ կարծելով թէ ասով իր ամուսինը կրնայ նպատակէն ետ դարձնել։

Բայց Արքրայթ որ յամառ մէկն էր իր կնոջ այս վարմունքին դէմ կամաղեցաւ եւ երբէք չի ներեց անոր այս յանցանքը եւ իսկոյն բաժնուեցաւ անկէ։

Արքրայթ երկրին մէջ պտտած ատեն Ուարրինկթընի մէջ Քէյ անունով ժամագործի մը հետ ծանօթացեր էր, որն որ իրեն մշանջենաւոր չարժման համար չինած մեքենաներուն չինութեան օգներ էր։

Կը կարծուի թէ Քէյ տուած ըլլայ Արքրայթի բամբակ մանելու մեքենային գաղափարը։

Ինչ որ ալ ըլլայ, Արքրայթ իր ուշադրութիւնը բոլորովին այս գաղափարին վրայ դարձուց եւ սաստիկ եռանդով սկսաւ աշխատիլ որպէս զի կարենայ սոյն գաղափարը գործադրելի ընել։ Այս ատենէն Արքրայթ բոլորովին թողուց իր մազի վաճառականութիւնը եւ միմիայն իր մեքենայն

կատարելագործելու աշխատեցաւ, որուն մէկ օրինակը Քէյի չինել տալով Փրիսթլէյի ձրիավարժ դպրոցին խօսարանին մէջ դրաւ։

Այս միջոցին Արքրայթի հայրենակիցները զինքը երեսփոխան ընտրեցին, բայց իր աղքատութիւնը այն աստիճանի հասեր էր որ վրան միայն ցնցոտիներ կը տեսնուէին, ուստի հանգանակութիւն մը բացին իր քաղաքակիցները որպէս զի ձեռք մը զգեստ առնեն, որով կարենայ իր երեսփոխանութեան պաշտօնը կատարել։ Անշուշտ քաղաքի մը մէջ որուն բնակիչները իրենց ձեռաց աշխատութիւններով կ'ապրէին, այսպիսի մեքենայի մը չինուելիքը թշնամութիւններէ զատ ուրիշ արգիլունք ունենալու չէր, յիրաւի ալ մեքենային օրինակը դպրոցը գտնուած առեն, երբեմն երբեմն սպառնալիքներ լսուեցան եւ Արքրայթ Հարկրիվսի մեքենային գլխուն եկածը յիշելով զոր Պլաքպըրնի գռեհիկ ժողովուրդը կտոր կտոր ըրեր էր քիչ մը ժամանակ յառաջ, իմաստութեամբ որոշեց իր բերը կապել եւ գոյքերն ու մեքենային օրինակը աւելի ապահով տեղ մը փոխադրել։

Նօթինկամ գնաց եւ այն տեղի դրամատէրներէն օգնութիւն խնդրեց, որք հաճեցան իրեն պէտք եղած ստակը տալ, միայն սա պայմանաւ որ մեքենային յառաջ եկած չահուն իրենք ալ բաժանորդ ըլլան։ Սակայն տեսնելով որ մեքենայն յուսացուածին չափ չուտով կատարելագործութեան չի կրցաւ հասնիլ՝ Արքրայթի հրամայեցին որ տակաւին պէտք եղած ստակը գտնելու համար Մթրիւթ եւ Նիտ պարոններուն դիմէ։

Առնցմէ առաջինը դուլպայներ չինելու արուեստին հնարիչը եւ տէրն էր։ Սա չուտով հասկացաւ Արքրայթի գիւտին արժանիքը եւ անմիջապէս ընկերութեան դաշնակցութիւն մը կնքեցին իրենց մէջ։ Այս ընկերակցութեան չնորհիւ Արքրայթի առջեւ բացուեցան հարստութեան ճամբաները։

1769 ին «Ռիչարտ Արքրայթ ժամագործ ի Նօթինկամ» անունով հրամանագիր մ'ստացաւ, պէտք է գիտնալ թէ այս մի եւ նոյն թուականին էր որ Ուօթ իր չոգեշարժ մեքենային արտօնագիրը (brevet) ստացաւ։

Նօթինկամի մէջ բամբակ մանելու գործարան մը հաստատուեցաւ որուն մեքենաները ձիեր կը դարձնէին, քիչ մը ետքն ալ Քրամֆօրտի մէջ (Տէրպիշայր) աւելի ընդարձակ գործարան մը հաստատեցին, ասոր մեքենաներն ալ ջրով կը դառնային այս պատճառաւ Անդղիացիք մինչեւ հիմայ բամբակ մանելու արուեստին (water frame ջրաքաշական արհեստ) անունը կուտան։ Սակայն Արքրայթի գործերը դեռ նոր սկսուած կը համարուէին։

Իր մեքենայն տակաւին չատ մը կատարելագործութեանց կարօտ էր, յիրաւի ալ հետզհետէ այնքան փոփոխութիւններ եւ բարւոքութիւններ մըտցուց անոր մէջ որ գործածութիւնը չատ դիւրացաւ եւ օգտաւէտ եղաւ։

Արքրայթ այս յաջողութիւնը չարատեւ եւ երկար աշխատութեամբ միայն կրցաւ ձեռք ձգել։ Սկիզբները իրեն օգնող դրամատէրները տեսնելով որ Արքրայթի մեքենայն չատ տակ կ'ուտէ ա-

առնց երեւելի արդիւնք մ'արտադրելու, վհատելու վրայ էին։

Սակայն ձեռնարկութիւնը յաջողեցաւ, բայց այնատեն ալ Լանքաշայրի գործատէրները Արքրայթի դէմ միացան անոր արտօնագիրը ձեռքէն առնելու համար, ինչպէս Քօրնուայլի հանքատէրները միացած էին Պուլթընի եւ Ուօթի դէմ իրենց հնարքին այսինքն չոգեշարժ մեքենային օգտուելնէրէն զիրենք զրկելու համար։

Արքրայթ ամբաստանուեցաւ իրր թշնամի գործաւորաց եւ Շօրլիի քով չինած մէկ գործարանը գործաւորները հիմնայատակ ըրին, առանց երբէք ոստիկաններու եւ զօրականներու ներկայութենէն վախնալու։

Լանքաշայրի վաճառականները նախ չուզեցին Արքրայթի գործարանէն ելած ապրանքները գնել, որչափ որ անոնք մինչեւ այն ատեն չինուածներուն ամենէն լաւագոյններն էին։ Եւքն ալ չուզեցին Արքրայթի մեքենաները գործածել անոր գումար մը վճարելով եւ ամենքը միացան զանի գտատստանի կանչելու համար։ Արդարեւ ատոնք յաջողեցան Արքրայթի արտօնագիրը ոչընչացնել, սակայն սա որչափ որ յաղթուեցաւ բնաւ անձնատուր չ'եղաւ։ Ընդհակառակն Լանքաշայրի միւս գաւառներուն, Տէրպիշայրի եւ Նիու-Լանարքի (ի Սկովտիա) մէջ նորանոր գործարաններ հաստատեց բամբակ մանելու համար։

Սէթրիթթի հետ կնքած դաշնադրութեան ժամանակին ալ լրանալով Քրամֆօրտի գործարանն ալ իր ձեռքը անցաւ։ Ինչ ժամանակէն այնչափ չուտ

եւ ընտիր ապրանքներ հանեց որ կերպով մը այս արուեստին տէրն եղաւ եւ բոլոր բամբակեղէն ապրանքներու գիները ինք կորոշէր, անանկ որ միւս գործարանատէրներն ալ ստիպուեցան իր օրինակին հետեւելու եւ անոր գործածած միջոցները գործածելու։

Արքրայթ անխոնջ աշխատաւոր մը, զարմանալի եռանդի եւ գործունէութեան տէր մարդ մ'էր, իր գործի մէջ յաջողակութիւնը զարմանալի էր։

Երբ իր գործարաններն ու զբաղմունքները բազմապատկեցան, Արքրայթ ստիպուած էր առաւօտեան ժամը չորսէն (եւրոպական) մինչեւ ժամը ինը աշխատիլ։

Արքրայթ յիսուն տարեկան հասակին մէջ քերականութիւն ուսանելու եւ իր գիրն ու ուղղագրութիւնը շտկելու սկսաւ։ Գերականութիւնը սորվելուն պէս՝ Արքրայթ քառաձի կառքով կերթար իր գործարանը որպէս զի ժամանակ չի կորսընցնէ։

Արքրայթ եղաւ այժմու տարազագործութեան հիմնադիրը որ թէ՛ անհատներու եւ թէ՛ ազգերու անհուն հարստութեան աղբիւր եղաւ։

Ամեն հնարիչ որչափ ճարտար ալ ըլլայ չի կրնար անմիջապէս իր հնարած նոր արուեստին գլուխն անցնիլ ինչպէս ըրաւ Արքրայթ։ Արդարեւ հնարիչներէն շատերը իրենց հնարած նոր արուեստը կամ ճարտարութիւնը կառավարելու մասին անկարող գտնուած են։ Գործ մը կամ շատ մը մարդիկ կառավարելու համար մասնաւոր յատ-

կութիւններ պէտք են, այս յատկութիւններն են դժուարին եւ անակնկալ պարագայներու մէջ մըտաց արթնութիւն եւ խորագիտութիւն։

Ուօթ ամենաբին չէր սիրեր գործատուներու եւ ռամիկներու հետ յարաբերութիւն ունենալ, ինչպէս սովորած են ունենալ արուեստական գործերու ձեռնարկողները։

Ուօթ կ'ըսէր թէ իրեն համար աւելի դիւրին էր յարձակմամբ բերդ մ'առնուլը քան թէ հաչիւ մը կարգադրելը եւ սակարկութիւն մ'ընելը։ Շատ հաւանական է որ եթէ Ուօթ Մաթիու Պուլթընի, «Պիրմինկամի հօր» հետ միացած չ'ըլլար, իր հնարքէն բնաւ գրամական չահ մը քաղելիք չունէր, եւ նոյն իսկ ինքզինք ու իր մեքենայն չը պիտի կրնար պաշտպանել Քօրնուայլի, Լօնտօնի եւ Լանքաչայրի մէջ իր վրայ յարձակող արուեստից հարստահարիչներուն դէմ։ Պուլթընի յատկութիւնները բոլորովին տարբեր էին Ուօթինեներէն։ Պուլթըն ալ իր կեանքը չատ խոնարհ կերպով սկսաւ, նախ Պիրմինկամի մէջ կոճակներ կը չինէր։

Աւսոր ալ չէ թէ պաշտօնը գինքը՝ այլ ինքը զպաշտօնը բարձրացուց, Պուլթըն բնութենէն թանկագին օժիտներ ընդուներ էր եւ իր բոլոր զօրութեամբը աշխատեցաւ զանոնք մըչակելու։ Գործի համար արտաքոյ կարգի յարմարութիւն մ'ունէր, այսինքն վառվռուն միտք, հաստատ դատողութիւն եւ զարմանալի արագութիւն մը իր որոշումները գործադրելու մասին։

Իր ձեռնարկութիւնները ծրչալի որ աւ երե-

ւոյթս յանդուգն կ'երեւէին քայց միշտ խոհեմութեամբ սկսուած ըլլալնուն համար գրեթէ միշտ կը յաջողէին։ Իր յաջողութեանց գաղտնիքը ֆոըձերը ե՞րբ և ի՞նդեպ «ակնիւը էնփոռթ» էր։ Շատ վարպետութեամբ գործերը կը կարգադրէր եւ բնաւ գործ մը երեսի վրայ չ'էր թողուր, իր ամենօրեայ գործերուն եւ զբաղմանց մէջ այնպիսի ուղղութիւն մ'ունէր, որ ինչ վիճակի մէջ ալ որ գըտնուէր իրեն համար նախանձելի համբաւ մ'էր։ Պուլթըն փափաքածին չափ յառաջադիմեց եւ չատ հարստացաւ, սակայն իր չահած անհուն հարստութեան մէջ անիրաւութեամբ վաստկուած ստակ մ'ալ չկար,

Պուլթըն միմիայն գործի մարդ մը չ'էր, այլ գիտուն մը, արուեստից վեհանձն պաշտպան մը, եւ գրագիտութեան սիրահար մ'էր։ Բայց իր կեանց եւ աշխատութեան գլխաւոր նպատակը Ուօթի մեքենայն ընդհանրացնել եւ զայն անդրիանական ճարտարութեան գլխաւոր չարժիչ զօրութիւնը ընել էր։ Ի՛նչ բնական եւ աշխուժ հպարտութիւն, որով Պուլթըն Պօսուէլի կ'ըսէր. «ես այնպիսի բան մը կը վաճառեմ հոս պարոն, զոր ամեն մարդ ունենալ կը փափաքի. այսինքն ջըրո-ՐՒ՛Ն ջըրո-ՐՒ՛Ն։ Պօսուէլ կ'ըսէ թէ նա ևօթ հարիւրի չափ գործատեր կը բանեցնէր եւ կարծես թէ անոնց հայրն էր։

Տիկին Շիմել Բէնինք Պուլթընի համար կ'ըսէ թէ ազնիւ եւ անկեղծ բնաւորութեան տէր մէկն էր եւ իշխանի մը պէս առատաձեռն էր. «երբ իր գործատուներուն մէջէն կ'անցնէր» նէ կ'ըսէ,

« պարգեւներ բաշխող միապետի մը կը նմանէր »։ Պուլթըն ճշմարիտ ազնուական մը եւ արուեստից ու ճարտարութեանց հայր մ'էր։

Իր յառաջադիմութեան իւրաքանչիւր աստիճաններուն պարկեշտ աշխատութեամբ եւ զօրաւոր ջանքով բարձրացաւ։ Այսպիսի մարդու մը նախանձը չի կրնար մօտենալ, այլ գովեստ, վարձատրութիւն եւ օրհնութիւն անոր եռեւէն կը վազեն։

Երբ Պուլթըն վախճանեցաւ բոլոր իր գործաւորները անոր թաղման հանդիսին ներկայ գտնուեցան եւ մինչեւ գերեզման անոր ընկերացան. մէջներնին գրեթէ մէկ հատ մը չիկար որու աչքը արտասուաց կաթիլներով լեցուած չ'ըլլար։

Ծաքարի կենաց պատմութիւնն ալ մինչեւ հիմայ պատմուածներուն չափ կ'ապացուցանէ թէ հանճարաւոր մարդոց ազդեցութիւնը որչափ մեծ է երկրի մը զարգացման եւ յառաջադիմութեան վրայ, հոգ չ'է թէ այդ մարդը ամենէն ստորին կամ ամենէն բարձրագոյն վիճակի մէջ ծնած ըլլայ։ Այս զարմանալի արուեստագէտը ծնաւ 1752 ին Լիոնի մէջ. իր հայրը ոստայնանկ էր, իր մայրն ալ կտաւի վրայ նկարուելիք պատկերները կը ցուցնէր։ Իր ծնողքը այնչափ աղքատ էին որ իրեն հասարակ ընթերցանութենէ զատ բան մը չի կրցան սորվեցնել։

Երբ արուեստ սորվելու ժամանակին եկաւ, հայրը զինքը կաղմարարի մը քով աշակերտ դրաւ. ծեր համարակալ մը որ նորա վարպետին կ'օգնէր իր տետրակները բունելու մասին, ծաքարի

ալ քանի մը դաս տուաւ եւ այսպէս անոր առջեւ նոր ասպարէզ մը բացաւ։ Կամաց կամաց ծաքար չափագիտութեան այնպիսի զարմանալի տըրամադրութիւն մը ցցուց որ իր գտած հնարքներէն մէկ քանին ծեր համարակալը ապչեցուցին, որն որ անմիջապէս ծաքարի հօր խորհուրդ տուաւ որ իր որդւոյն համար այնպիսի ասպարէզ մ'ընտրէ ուր նա կարենայ իր բնական ձիրքերը զարգացընել։ Հետեւաբար տղան դանակագործի մը քով դրուեցաւ. բայց այս նոր վարպետը ծաքարի հետ այնպէս դէշ վարուեցաւ, որ սա թողուց իր նոր վարպետը եւ տպագրութեան գրեր թափողի մը քով մտաւ։

Փնողքը մեռնելուն պէս ծաքար ստիպուեցաւ հօրը արհեստը այսինքն ոստայնանկութիւն գործել. բայց միտքը դրաւ որ իր գործիքները կատարելագործէ, եւ այնքան ինքզինքը գիւտ ընելու տուաւ որ իր պիտոյքները մոռցաւ, եւ վերջապէս չքաւորութեան մէջ ընկաւ։ Այն ատեն իր գործիքները վաճառեց պարտքերը վճարելու համար, այնպիսի ատեն մը յորում կ'ամուսնանար նա եւ ընտանեկան պարտքերու տակ կը դնէր ինքզինքը։ Ուրեմն բնականաբար աւելի աղքատացաւ եւ իր պարտատէրները դոհացնելու համար պարտաւորեցաւ իր տունը վաճառել։

Երկար ժամանակ գործ փնտռեց բայց չի գըտաւ, վասն զի ամեն մարդ զանի ծոյլի եւ անհոգի մը տեղ դրած էր, եւ կ'ըսէին թէ նա անկարելի գիւտեր երազելէն զատ ուրիշ բանի չի դար։

Վերջապէս Պրէսթ մէջ կարթի լարեր չինողի մը քով գործ գտաւ եւ իր կինը Լիոն թողլով ինք մնկնեցաւ, կինն ալ հարդէ գլխարկներ չինելով հազիւ հազ իր օրական հացը կը ճարէր։

Գանի մը տարիներ անցան եւ չգիտցուիր թէ ինչ եղաւ Ժաքար այս ժամանակին մէջ, բայց կ'երեւայ թէ պարապոյ ժամերուն իր գիւտին կատարելագործութեան կրցեր է աշխատիլ, վասն զի 1790 ին գործուելիք խոտաւի մը թելերը իրարմէ զատող մեքենային հնարնց եւ երեւան հանեց։

Այս մեքենային ընդունելութիւնը յամր քայց կանոնաւոր եղաւ, եւ հնարուելէն միայն տասը տարի յետոյ 4000 հատ կար միայն Լիոնի մէջ։

Ժաքարի աշխատութիւնները գաղղիական մեծ յեղափոխութեան պատճառաւ ընդմիջուեցան։ 1793 ին Ժաքար ալ Լիոնցի կամաւորներու հետ Գաղղիոյ ազգային ժողովոյ զօրքերուն դէմ կը պատերազմէր։ Գաղաքն առնուելուն պէս Ժաքար ալ փախաւ եւ գնաց Ռէնի բանակին մէջ մտաւ, ուր յիւսնապետի պաշտօն ընդունեցաւ։ Կարելի է Ժաքար բոլոր կեանցը մէջ զինուոր պիտի մնար, բայց իր միակ որդւոյն իր աչքին առջեւ զարնուելով մեռնիլը տեսնելով ձգեց զինուորութիւնը եւ Լիոն փախաւ, ուր ջանաց իր կինը գտնել։ Արդարեւ զանի նորէն գտաւ հարդանոցի մը մէջ, ուր հարդէ գլխարկներ չինելու կ'զբաղէր։

Ժաքար կնոջը քով փախստական ապրած միջոցին, գարձեալ իր ուշադրութիւնը յեղափոխութենէն առաջ յղացած գիւտերուն դարձուց։ Շատ փափաքեցաւ որ նորէն փորձի սկսի, բայց

փորձ ընելու բնաւ գործիք մը չունէր։ Ժաքար սահպուեցաւ երեւան գալ գործ մը գտնելու համար։ Ժաքար տարազագործի մը քով մտնելու բարեբաղդութիւնն ունեցաւ, ուր ցերեկը կ'աշխատէր եւ գիշերն ալ գիւտ ընելու եռեւէ էր։ Սա կը հաւատար թէ նկարակերտ կերպասներ գործելու արհեստին մէջ դեռ շատ մը մեծամեծ կատարելագործութիւններ կրնային ըլլալ, օր մ'ալ այս գաղափարը իր մեծաւորին յայտնեց, իմայնելով նաեւ թէ իր եկամուտները իրեն չէին ներեր որ իր գաղափարները գործադրելի ընելու աշխատի։ Բարեբաղդաբար մեծաւորը Ժաքարի թելադրութեան արժէքը հասկանալով, գովելի վճռամտութեամբ մը դումար մը յանձնեց անոր, որպէս զի իր պարապոյ ժամերուն յղացած գաղափարին կատարելագործութեան աշխատի։

Երեք ամսուան մէջ Ժաքար այնպիսի գործիք մը հնարեց, որն որ մեքենական աշխատութեամբ մը գործաւորին ամենէն տաղտկալի եւ յոգնեցուցիչ աշխատութեան մեծագոյն մասը կը կատարէր։ Այս գործիքը 1801 ին Փարիզի արուեստական արուեստահանդիսին մէջ ընդունուելով, Ժաքար պըղնձէ միտալ մ'ընդունեց, ասկէց զատ Փարիզ նախարարն ալ իրեն այցելութիւն մը տուաւ Լիոնի մէջ, իր գիւտին յաջողութեան համար զինքը շնորհաւորելու։

Հետեւեալ տարին Լօնտոնի արուեստից ընկերութիւնը մրցանակ մը խոստացաւ ուռկան եւ առագաստ գործելու մեքենայ մը հնարողին։

Ժաքար գայս լսեց, եւ օր մը դաշտը պտը-

տելու առեն ինչպէս որ սովոր էր, այս նիւթին վրայ այնքան մտածեց որ յաջողեցաւ պահանջուած մեքենային յատակագիծը պատրաստել մրուքին մէջ, իր տարազատրծ բարեկամը դարձեալ իրեն մեքենան չինելու համար պէտք եղած ըստակը տուաւ, եւ երեք ամիս յետոյ Ժաքար իր հնարքը լմնցուց։

Այս յաջողութեան լուրը քաղաքապետին ականջը հասնելով, իրեն կանչեց դանի եւ իր մեքենային վրայ տեղեկագիր մը գրել տալով կայսեր ուղարկեց։ Ժաքար իր մեքենայով փարիզ երթալու հրաւիրելով կայսեր ներկայացուեցաւ, որն որ մեծ պատուով ընդունեցաւ այս մեծ արուեստագէտն ալ, ինչպէս որ սովոր էր ընդունել հանճարաւոր մարդիկը։

Տեսակցութիւնը երկու ժամ տեւեց, յորում Ժաքար կայսեր ըրած սիրալիր ընդունելութենէն քաջալերուելով, անոր բացատրեց թէ ինչ կատարելագործութիւններ կրնայ կամ միտք ունի գործել ոստայնանկութեան գործիքներուն մէջ։ Այս տեսակցութեան արդիւնքն այն եղաւ որ կայսրը զինքը ընտանեկան հոգերէ ազատ պահելու համար իրեն բաւական թոշակ մը կապեց եւ արուեստից պալատին մէջ ալ իրեն բնակարան մը տրուեցաւ, այս պալատին բոլոր գործարանները եւ անոր մէջ պահուած մեքենաներուն օրինակները իրեն առջեւ բաց էին, որչափ ժամանակ որ Փարիզի մէջ բնակեցաւ։

Ժաքար իր բնակարանը արուեստից պալատին մէջ հաստատելուն պէս ամենայն եռանդով գործի

սկսաւ իր գործիքներուն կատարելագործութիւնները լմնցնելու համար։

Ժաքար այդ պալատին մէջ սա առաւելութիւնն ալ ունեցաւ որ հոն դրուած ամեն տեսակ մեքենայներն ալ ուզածին չափ կրնար քննել։ Այս մեքենայներուն մէջէն ամենէն աւելի իր ուշադրութիւնը գրաւողը եւ իր հետեւելիք շաւիղը որոշողը հռչակաւոր Վօքանսօնի[1] մետաքսը կըրկին ոլորելու համար չինած մեքենան եղաւ։ Վօքանսօն ինքնաշարժ մեքենայներու հեղինակն է։

Սա մեքենայներ չինելու համար վերջին ասիճանի յարմարութիւն մ'ունէր։ Հնարելու կարողութիւնը իրեն համար զօրաւոր կիրք մ'էր, եւ քնաւ բան մը չէր կրնար անոր արգելք ըլլալ։ Ինչպէս որ կ'ըսեն թէ բանաստեղծ ըլլալու համար բանաստեղծ ծնելու է, այնպէս ալ հնարիչ ըլլալու համար հնարիչ ծնելու է. որ թէեւ բանաստեղծին պէս դաստիարակութեան եւ յաջող պարագայներու զօրութեամբ կրնայ ալ աւելի յառաջադիմել, բայց դաստիարակութիւն եւ յաջող պարագայ չեղած առենն ալ իր բնազդման կամ կրից հպատակելով, միշտ մեքենաներ եւ հնարքներ կը մտածէ անդադար։

Այս վերջին պարագային մէջ գտնուեցաւ Վօքանսօն, որուն չինած մեքենայները նշանաւոր

---

[1] Վօքանսօն Գաղղիացի մեքենագէտը ծնաւ 1709 ին եւ մեռաւ 1782 ին 73 տարեկան. սա առանց վարպետի եւ միայն իր հանճարին օգնութեամբը մեքենագիտութիւն ուսաւ որուն մէջ շատ մը գիւտեր ըրաւ. Նշանաւոր են իր ինքնաշարժ գործիքները։

են, ոչ այնչափ իրենց օգտակարութեամբը որչափ զարմանալի երեւակայութեան մը դրոշմը կրելնուն պատճառաւ։

Վօքանսօն մանուկ եղած ատեն սովորութիւն ունէր դրեթէ ամեն կիւրակէ իր մօրը հետ ծեր բարեկամի մը տունը այցելութեան երթալու, եւ ամեն երթալուն ուրիշներուն խօսակցութեան ժամանակը ինք քովի տունը պատէն կախուած ժամացոյցի մը անիւները կը դիտէր մէջտեղի ճեղքէն։ Վօքանսօն ամեն չանք ըրաւ որ սոյն մեքենաներուն չարժումը հասկնայ, եւ այս նիւթին վրայ այնքան մտածեց որ վերջապէս ժամացոյցի մեքենայից սկզբունքը գտաւ։

Այս ժամանակէն ինքզինքը բոլորովին նոր մեքենայներ հնարելու տուաւ։ Միմիայն քանի մը կոչտ գործիքներով զորս իր ձեռքով չիներ էր, յաջողեցաւ Վօքանսօն նախ փայտէ ժամացոյց մը չինել, որն որ շատ ճշդութեամբ կը ցուցնէր ժամերը։ Ցետոյ մատուռի մը փոքրիկ պատկերը չինեց, որուն մէջ հրեշտակներ կային որք իրենց թեւերը կը շարժէին, եւ քահանայներ որք կրօնական արարողութեանց յատուկ շարժուձեւեր կ'ընէին։ Ուրիշ քանի մը իւրաքանչիւր մեքենայներ չինելու համար Վօքանսօն սկսաւ անդամազննութիւն, երաժշտութիւն, մեքենագիտութիւն սորվիլու, եւ շատ տարիներ զբաղեցաւ իր այս ուսմանց։

Վօքանսօն Թիւլըրիի պալատին պարտէզին մէջ սրինգ չալող արձան մը տեսնելով, միտքը դրաւ որ այնպիսի արձան մը չինէ. սա տարբերութեամբ որ իր արձանը սրինգը չալէ։ Քանի մը տարի ատոր վրայ աշխատելէն յետոյ, վերջապէս իր նպատակին հասաւ։ Ամէն վերջը ուրիշ տեսակ մը սրինգ չալողի արձան չինեց, եւքան ալ քաշն մը չինեց, որ հնարքներուն ամենէն հանճարեղն էր, վասն զի ճշմարիտ բաթի մը պէս ջրին մէջ կը լողար, կատուցովը կը յուզէր զայն եւ կը խմէր։

Ասոնցմէ վերջը իժ մը չինեց, որ Կլէոպատրայէ[1] ողբերգութեան մէջ գործածուեցաւ, այս ալ ճըշմարիտ օձի մը պէս կը սուլէր, եւ դերասանուհուոյն վրայ կը նետուէր։

Այս տեսակ գործիքներուն մէջ կար նաեւ Տէժէնի ֆրենչական «ըրոմաբիը» եւ Մայարտէի կախարդը։

Որչափ որ այս եղական եւ հանճարեղ մեքենայներուն նպատակը հանդիսատեսները զուարճացնել էր, սակայն երեւցածին չափ անօգուտ բաներ չէին։ Ասոնց օգուտը սա եղած է որ մեքենական գործերու եռեւէ եղողները այս գործիքներէն ճշդութիւն եւ ուղղութիւն ուսած են։

Այն մեքենայները որ նախ քաթը խօսեցնելու

[1] Կլէոպատրա Եգիպտոսի վերջին թագուհին էր, որ Անտոնիոսի սիրահարած ըլլալով երբ Օկտաւիանոս անոր յաղթեց Ակտիումի պատերազմով, Եգիպտոս ալ անոր իշխանութեան տակ ընկաւ ու այսպէս վերջացաւ Եգիպտոսի իշխանութիւնը։ Կլէոպատրա յաղթողին անձնատուր չըլլալու համար իժի մը խածնել տուաւ իր բազուկը ու այսպէս թունաւորուելով մեռաւ Քրիստոսէ 52 տարի յառաջ։

կամ կախարդին զարմանալիքներ ընել տալու ծառայեցին, յետոյ ալ աւելի կարեւոր պէտքերու գործածուեցան, եւ ինքնաշարժ մեքենաներէ ծնունդ առին ոստայնանկութեան մեքենայները, չոգեշարժ մեքենայն:

Վօքանսօն միմիայն ինքնաշարժ մեքենայներ հնարելու չ'գրաղեցաւ. այլ Ֆլէօրի կարդինալը դինքը մեռաքսէ կերպասներ պատրաստող գործարանին վերակացու ընտրեց, ուր սա գործի սկսելուն պէս անմիջապէս իր ուշադրութիւնը մեռաքս քանող մեքենայներուն վրայ դարձուց եւ զանոնք կատարելագործելու աշխատեցաւ:

Վօքանսօն հնարեց մեռաքսը կրկին ոլորող մեքենայն, որ Լիոնի գործաւորաց զայրոյթը գրգռեց. վասն զի կը վախնային թէ իրենք այլ եւս գործ չեն կրնար գտնել, ասոնք քարերով հալածեցին Վօքանսօնը եւ քիչ մնաց պիտի մեռցնէին:

Սակայն նա բնաւ չի վհատեցաւ եւ իր աշխատութիւնները չարունակեց, եւ քիչ մը ժամանակ յետոյ քանուած մեռաքանները գործող մեքենայ մը հնարեց, ասոր ալ այնպիսի երկրորդական մեքենայ մը յարմարցուցած էր, ուրկէ մեռաքսը անցնելով ամեն տեղ թանձրութիւնը համահաւասար կ'ըլլար:

Երբ 1782 ին Վօքանսօն մեռաւ երկար հիւանդութենէ մը վերջը, իր մեքենայից հաւաքածոյն թագուհիին թողուց: Բայց սա բնաւ հոգ չըրաւ անոնց համար եւ չուտով ասդին անդին ցըրուեցան անոնք:

Բարեբաղդաբար այս մեռաքանները գործող

մեքենայն Արուեստից Պալատին մէջ պահուեցաւ խնամով ուր ժաքար գտաւ զայն չատ մը հետաքրքրական եւ օգտակար մեքենայներու մէջ:

Այս մեքենայն իրեն համար մեծ օգտակարութիւն մ'ունեցաւ վասն զի իր կատարելագործելիք գործիքին գլխաւոր գաղափարը այն տուաւ իրեն: Վօքանսօնի մեքենային ամենէն երեւելի մասը ծակոտկէն գլան մ'էր, որ դարձած ատեն իր զանազան ծակերէն զանազան ասեղներ կ'անցընէին եւ տրուած որ եւ իցէ պատկեր մը կը նկարէին կերպասին վրայ:

Ժաքար այս գործիքը տեսնելով միտքը դրաւ որ ալ աւելի կատարելագործէ զայն եւ ամենայն եռանդով սկսաւ աշխատիլ իր նպատակին հասնելու համար:

Արդարեւ քանի մ'ամիս յետոյ իր ոստայնանկելու մեքենայն կատարելագործուած էր:

Այս մեքենային չնորհիւ որ եւ իցէ կերպասու մը վրայ ուզուած նկարը կը չինուէր ինք իրեն եւ քանի մը տեսակ գործաւորի գործը ինք միայն կը կատարէր: Ժաքար իր մեքենայով նախ քանի մը մէթր բեհեզ գործեց եւ ժողէֆին կայսրուհուոյն ներկայացուց:

Նաբօլէօն այս արդիւնքէն չատ գոհ ըլլալով անմիջապէս հրամայեց որ Ժաքարի գործիքին պէս քանի մը հատ չինեն ամենէն ճարտար գործաւորները եւ Ժաքարի տան, որ առնելով զանոնք Լիոն վերադարձաւ:

Այն տեղ սա ալ հնարիչներու բազդին հանդիպեցաւ: Իր հայրենակիցները զինքն իբր թըշ-

նամի ընդունեցին եւ այնպէս վարուեցան հետը ինչպէս Փէյի, Հարկրիվսի, Արքրայթի հետ վարուեր էին Լանքաչայրի բնակիչները։

Գործաւորք կարծեցին թէ այս նոր գործիքը իրենց չահուն համար վտանգաւոր է եւ թէ իրենց հացը պիտի առնէ իրենց ձեռքէն։ Լիօնի Թէրօ հրապարակին վրայ հաւաքուելով գործաւորք որոշեցին որ Ժաքարի գործիքը կոտրտեն եւ իրաւցընէ պիտի կոտրտէին ալ եթէ ոստիկանութիւնը չ'արգիլէր։

Ժաքար ամրաստանուեցաւ իբր թշնամի ժողովրդեան եւ իր պատկերը կախուեցաւ։

Արհեստաւորաց ժողովը գործաւորները հանդարտեցնելու աշխատելուն համար, գործաւորաց թշնամի ամբաստանուեցաւ. այս ժողովին անդամներէն մէկ քանին ալ արհեստաւորներէն ըլլալով, անոնց հետ համակիր էին եւ ժողովին որ Ժաքարի մէկ գործիքը հրապարակաւ ջարդ ու բուրդ ընեն։ Ասկէ եաքը ուրիշ խռովութիւններ ալ եղան եւ ամէնմէկ մէկուն մէջ Ժաքարի եաեւէն ընկան գետերդին վրայ եւ կուզէին խեղդել, որոյմէ հազիւ հազ կրցաւ ազատիլ։

Սակայն Ժաքարի մեքենային արժէքը քնաւ տարակոյս չէր վերցներ եւ ժամանակ անցնելով անշուշտ պիտի յաջողէր։ Այս միջոցներուն Անգղիացի գործարանատէրեր Ժաքարը տեսնելէն որ Անգղիա անցնի, բայց սա իր հայրենակցաց իրեն ցցուցած թշնամական եւ անգութ վարմանհակառակ քնաւ չ'ընդունեց Անգղիացւոց առաջարկութիւնը, այնչափ մեծ էր նաեւ անոր հայրենասիրութիւնը։

Սակայն Անգղիացիք իր գործիքը ընդունեցին, այնատեն եւ այն ատեն միայն Լիօնցիք տեսնելով որ իրենց արուեստը իրենց ձեռքէն պիտի ելնէ իրենց հալածած հանճարաւոր մարդուն հնարքովը, փութացին զայն ընդունելու։

Քիչ մը ժամանակ յետոյ Ժաքարի մեքենայն ամեն տեսակ ոստայնանկութեան համար գործածուեցաւ եւ անկէ յառաջ եկած արդիւնք ապացուցին թէ գործաւորներուն վախը բոլորովին մտացածին էր եւ անտեղի։

Ժաքարի գործիքը փոխանակ աշխատութիւնը նուազեցնելու տասնապատկեց։

Լիօն Ֆօչէի ըսածին նայելով 1833 ին Լիօնի նկարակերտ բեհեղեղէններ գործող գործարաններուն մէջ վաթսուն հազար գործաւորներ կային։

Իսկ Ժաքար իր գործիքը ընդունուելէն յետոյ հանգիստ ապրեցաւ։

Այն գործաւորները, որք իրենց յիմար կատաղութեան մէջ գետերդին վրայ անոր եաեւէն ընկած էին ջրին մէջ խեղդելու համար, նոյն գործաւորները, անոր ծննդեան օրը իրենց երախտադիտութիւնը ցուցնելու համար ուղեցին որ ղինքը յաղթական տանին դարձեալ մի եւ նոյն գետերդին վրայէն, բայց Ժաքար չափազանց պարկեշտ մէկն էր եւ անոնց առաջարկութիւնը քնաւ չընդունեց։ Քիչ մը ժամանակ յետոյ Լիօնի քաղաքապետական ժողովը Ժաքարի առաջարկեց որ իր գործիքը ալ աւելի կատարելագործելու աշխատի յօդուտ Լիօնի ճարտարութեան, Ժաքար այս առաջարկութիւնը ընդունեց չափաւոր թո-

չակի մը վտխարէն որուն քանակութիւնը ժաքար ինքը որոշեց։

Ժաքար վաթսուն տարեկան ըլլալուն պէս Օռլէն քաշուեցաւ ուր ծնած էր իր հայրը, ինքն ալ ուզեց որ իր օրերը հոն վերջացնէ։

Հոն կրնդունեց ժաքար 1820ին պատուոյ լէգէոնի ասպիճանը եւ հոն մնաւ 1834ին։

Լիօն քաղաքը ինչան երախտապիտութեան արձան մը կանգնեց, բայց իր ծնողքը մոռցութեան մէջ ինկան եւ աղքատութեան մէջ թողուեցան, եւ, իր մահուանէն քանի տարի յետոյ իր եղբօրորդիները ստիպուեցան Լուի ՓԸ-ի իրենց հօրեղբօրը տուած ոսկի միտալը վաճառել մէկ երկու հարիւր ֆրանք ձեռք ձգելու համար։

Եթէ ուզէինք տակաւին կրնայինք երկնցնել հնարիչներու այս մարտիրոսականութիւնը եւ մեր դարուն արուեստից ու ճարտարութեանց յառաջադիմութեան օգնող հանճարաւոր մարդոց անուններ մէջ բերել, բայց բաւական կը սեպենք երկու անուն եւս յիշել, ասոնք են Ֆիլիբ որ ժիրար որ քիմանը մանելը հնարած է եւ Ճօզիւա Հէյլման, որ բամբակը ամնարելու մեքենան հրնարեց։ Արակօ առաջինին վրայ խօսելով իրեն յատուկ աղդու բացատրութեամբ մը զանի Մաթալֆոպաթեսպէց վախճանեալ է վերայ խոմոպէ կը կոչէ։

Սա ծնաւ 1775ին ի Լուրմարէն Վօքլիւզնահանդին մէջ։

Իր ընտանիքը, ինչպէս կըսէ իր կենսագիրը Պ. Թրիքէթի. «իրենց բնական դիւղին տեսանելի նախախնամութիւնն էր»։

Իր հայրը, որ զօրաւոր դատողութեան տէր մարդ մ'էր, չատ խնամով կը հսկէր իր տղոց դաստիարակութեան որոց կրտսերը Ֆիլիբ փայլուն իմացականութիւն մը եւ յոյժ զանազան յարմարութիւններ կը ցուցնէր իր վրայ անանկ որ նա եթէ ուզէր կրնար օր մը մեքենագիտութեան ուսման սկսիլ եւ հետեւեալ օրն ալ զայն թողլով բանաստեղծութեան, նկարչութեան կամ ուրիշ բանի մը հետեւիլ։

Կարելի է որ սա յոյժ զանազան յարմարութիւններ ունենալով հետեւաբար եւ յոդդողդութիւն ունեցաւ, որ յետոյ կենաց մէջ իրեն ալ աւելի յառաջադիմելուն արգելք եղաւ։

Իր ամենամեծ հաճոյքը հնարելն էր եւ կըսուի թէ տասն եւ չորս տարեկան հասակին մէջ Մօնբէլիէի վարժարանը գտնուած ատեն ալեաց անդադար բաղխիլը տեսնելով միտքը դրաւ որ այնպիսի մեքենայ մը չինէ, որով այդ անգործ մնացած անհուն զօրութիւնը կարենայ բանի մը դործածել եւ յաջողեցաւ յոյժ հանճարեղ մեքենայ մը հնարելու։

Ժիրար Մօնբէլիէ բնակած տունը սկսաւ բոյժկութիւն ունիլ բայց յետոյ թողուց զայն եւ գծագրութիւն ու քանդակագործութիւն ուսանելու պարապեցաւ։

Երբ յեղափոխութիւնը, եղաւ Ֆիլիբ իբր զօրական չի ծառայելու համար իր երկու եղբայրներով Մինօրքա կղզին Մահոն անցաւ, ուր բաւական ժամանակ մնայն եւ իրենց աշխատութեան պաղովը կ'ապրէին։

Երիտասարդ Թիրար իր գծագրելու յարմարութենէն օգուտ քաղից եւ մարդու ու դաշտի պատկերներ նկարեց յաջողութեամբ։

Քիչ մը ժամանակ յետոյ Եղբարք Թիրար Լիվօրնօ անցան ուր Փիլիբ իր տարրաբանութեան վրայ ունեցած ծանօթութիւնները գործածելով աճառ չինելու ձեռնարկեց։

Այս ժամանակէն յետոյ Փիլիբ միշտ աշխատեցաւ որ գիտութեանց տուած ծանօթութիւնները արուեստից եւ ճարտարութեանց մէջ գործածէ։

Բայց լինք յողդողդ մէկին ըլլալով քնաւ մէկ տեսակ մը գործի չէր զբաղեր։ Սա աճառ չինելու զբաղած առեն մեքենայ մը հնարեր էր արձանները պզտիկցնելու համար. ուրիշ մ'ալ հնարեր էր կարծր քարերը տաշելու համար։

Ցեղափոխական խռովութիւնները քիչ մը հանդարտելով Թիրար Ֆրանսա վերադարձաւ եւ Մարսիլեա հաստատեց իր քնակարանը. ուր տարրաբանական արտադրութիւններ պատրաստելու գործարան մը հիմնեց։

Թիրար քսան տարեկան էր այն առեն։ Սակայն նորանոր խռովութիւններ սպիտեցին զՓիլիբ Մարսիլեան թողլու եւ Նիս քաշուելու ուր տարրաբանութեան դասատուի մը տեղը պարապ էր։

Թիրար ալ ինքզինքը ընտրելեաց ցանկին մէջ դնել տուաւ, թէ եւ իր բարձր արժանիքը ամեն մարդ կը ճանչնար, բայց երիտասարդութեանը պատճառաւ անընտրելի հրատարակուեցաւ։

Հիւպատոսութեան օրով բարեկարգութիւնը

վերահաստատուելով Փիլիբ Մարսիլեա վերադարձաւ, ուր տարրաբանութեան դասատուութեան սկսաւ եւ չատ յաջողութեամբ կատարեց իր այս նոր պաշտօնը։

Յետոյ փարիզ գնաց ուր իր մեծ տաղանդները գործածելու համար աւելի ընդարձակ եւ ազատ ասպարէզ մը կար։ Անն տեղ ըրաւ Թիրար իր կարեւոր գիւտերը որոնցմով իր անունը անմահացաւ։

Իր գիւտերէն չատերը 1806 ին զաղղիական ճարտարութեանց արուեստանոցէսը տարաւ ըրաւ։

Իր հնարքներուն մէջ երեւելիներն էին մատեցնող գիտակ մը որուն մէջ Գլինդելօֆ տեղ Թիրար հեղուկ մը դրած էր, բոլորովին նոր կերպերով ներկուած եւ զարդարուած մետաղեայ տախտակներ, եւ ջրաբաշխական կանթեղներ, որոց գործածութիւնը անկէ 'ի վեր չատ ընդհանրացած է։

Թիրար իր ուշադրութիւնը չդադրեցաւ մեքենային վրայ դարձուց անոր մէջ բարւոքութիւններ մտցնելու համար եւ այս չափին մէջ ալ նա այնքան յաջողեցաւ որ 1809 ին ազգային ճարտարութեան քաջալերիչ ընկերութիւնը իրեն ոսկի միտալ մը տուաւ այս ինչ պայմաններով իրմէ պահանջուած մեքենայ մը կարենալ չինելուն համար։

Որչափ որ Թիրար մրցանակը վաստկեցաւ եւ համբաւ հանեց սակայն գործեալ առաջուան պէս հարստութենէ հեռի էր։

Իր հնարքները ուրիշները կը գործադրէին,

որչափ որ հանճարը հանրածանօթ եղաւ բայց միշտ աղքատ մնաց։ 1810 ին գարնան, վեց տարի անդադար աշխատելէն յետոյ եղբարք Ժիրար իրենց հայրենի տունը վերադարձան ի Լուբմարէն, քիչ մը հանգստութիւն վայելելու համար։

Առաւօտու մը Ժիրար ընտանիքը նախաճաշի վրայ գտնուած ատեն, Ֆիլիբի հայրը 1810 մայիս 12 ի Մոնիթէօրը բանալով անոր մէջ կարդաց թէ կայսրը «մէկ միլիօն ֆրանք կը խոստանար քթանը մանելու յարմար մեքենայ մը հնարողին, ինչ ազգէ ալ որ ըլլայ»։

Ծերուկը խակոյն լրագիրը իր որդւոյն տուաւ սա խօսքերը ըսելով, «Ֆիլիբ, այս գիւտն ալ քեզի կը նայի»։

Գաղղիոյ եւ բոլոր աշխարհի հանճարաւոր մարդոց եղած այս հրաւէրը Ֆիլիբի համար խթան մը եղաւ, որուն ազդեցութեամբը Ֆիլիբ խակոյն ըսկըսաւ աշխատիլ իրեն առաջարկուած խնդիրը լուծելու համար։

Օր մը եւ գիշեր մը մտածելէն յետոյ, Ֆիլիբ առաւօտ մը նախաճաշի իջաւ եւ իր հայրը հանդարտութեամբ. — «հայր իմ, միլիօնը մերն է»—։

Անոպիսի ժամանակի մը մէջ այսպիսի մեքենայի մը հնարուիլը Ֆրանսայի համար մեծ կարեւորութիւն ունէր։

Քթանը Ֆրանսայի գլխաւոր արտադրութիւններէն մին էր, եւ Անգղիոյ հետ ունեցած պատերազմին պատճառաւ պէտք եղածին չափ բամբակ չէր կրնար առնուլ։ Նափոլէօն չատ կը փափաքէր

որ Անգղիացւոց բամբակը մանելու համար դործածած մեքենային նման մեքենայ մ'ալ Ֆրանսայի մէջ ըլլար քթանը մանելու համար։

Ֆիլիբ ալ Ժիրար միայն կրցաւ կայսեր փափաքին համապատասխանել։

Քիչ ժամանակէն Ֆիլիբ իր յղացած մեքենային չինեց եւ կատարելագործեց. 1810 ին յուլիսի 18 ին Ֆիլիբ ընդունեց իր արտօնագիրը։

Ժիրարի բարեկամները կը հաստատեն թէ անոր չինած մեքենան պահանջուած ամեն պայմաններուն կը համապատասխանէր եւ քթանը մանելու համար իր հնարած մեթոտը բոլորովին նոր էր, հետեւաբար պէտք էր որ խոստացուած վարձատրութիւնը ընդունէր, սակայն բնաւ չ'ընդունեցաւ։

Այն ատեն Ժիրար եղբայրները որոշեցին որ իրենց հնարքէն իրենք օգուտ քաղելու աշխատին, եւ 1812 ին Փարիզի Մէսլէյ փողոցին մէջ քթան մանելու գործարան մը հաստատեցին առաջին անդամ ըլլալով։

Քիչ մը ժամանակ ետքն ալ երկրորդ գործարան մը բացին Շարօն փողոցին մէջ, եւ այս երկու գործարանները չատ լաւ գործելու վրայ էին երբ 1814 ին Նափոլէօն յաղթուելով գաղղիական տարազագործութիւնն ալ դրեթէ բոլորովին կործանեցաւ։

Ֆիլիբ պարտքի համար բանտ դրուեցաւ. բայց իր հնարելու անյաղթելի բնազդումը բնաւ իր զօրութիւնը չի կորսնցուց, վանն զի օտար բանտարկեալներու Փարիզի վրայ քալած ատեն Ֆիլիբ կ'ըզ-

բաղէր այնպիսի գէնքեր հնարելու, որք չոգւոյ զօրութեամբ կարենան մէկ վայրկենի մէջ վաթսուն գնտակ նետել։

Սակայն իր գիւտը չէտ ուշ հասաւ եւ չէտ հաւանական ալ է որ իր հնարած մեքենայն քնաւ գործնական կարեւորութիւն մ'ունենալիք չ'ունէր, վասն զի իրմէ եւաքը Անգղիոյ մէջ Բէրքինս աշխատեցաւ այն տեսակ մեքենայի մը համար, բայց չի յաջողեցաւ։

1815 ին Ժիրար իր քթան մանելու գործիքը ալ աւելի կատարելագործեց եւ նորէն իր հնարքը կառավարութեան նուիրեց, բայց իր նուէրը մերժուեցաւ։

Աւստրիոյ կայսրը գինք հրաւիրեց որ Վիէննայի մէջ կայսերական գործարան մը հաստատէ քթան մանելու համար. Ժիրար ընդունեց այս առաջարկութիւնը եւ այսպէս իր հայրենեաց չ'ընդունած հնարքը օտարին տարաւ։

Զարմանալին սա է որ մինչդեռ Աւստրիոյ կայսրը Ժիրարի մեքենային արժանիքը ճանչնալով դայն իր մայրաքաղաքը կը հրաւիրէր, անդին գաղղիական յանձնաժողով մը այս մեքենային կը դատապարտէր, իբր թէ քթանը կ'աւերէ եւ թելերը կը վատթարացնէ. ասոնք համարձակեցան ըսել թէ այդ մեքենայներուն օրհնակները արուեստից պալատին մէջ դրուելու իսկ արժանի չ'են [1]։

[1] Սակայն Ժիրարի քթանը սանտրելու մեքենայն այժմ արուեստից պալատին թանգարանին մէջն է։ Պ. Թրիքէթի իր երկասիրի մէջ Աշխատաւորք ըստ Աստուածոյ և երկրի նոցա (*les ouvriers selon Dieu et leurs oeuvres, Paris* 1864) գրքին մէջ Ժիրարի վրայ խօսած տեղն կ'ըսէ թէ Անգղիացիք անոր գիւտը դողնալով և գործածելով անհուն հարստութիւն դիզեցին։

Սակայն Պ. Թրիքէթի կը սխալի, վասն զի Ժիրարի գիւտէն յառաջ այսինքն 1810 ին Անգղիոյ մէջ արդէն քթանը մեքենայով կը սանտրուէր, և մի և նոյն մեքենայներն են որ կատարելագործուելով դեռ մինչեւ այսօր կը գործածուին։ Քթանը սանտրելու մեքենային հնարեց Մաթիու Մըրըհէ 1809 ին և մի և նոյն տարուան մէջ արուեստից ընկերութիւնը իրեն ոսկի միտալ մը տուաւ։ Այս իրողութիւնները ըսելով Ժիրարի հնարքը քնաւ կասկածելի երեւցնել չ'ի մտքերնիս, վասն զի եթէ արուեստից պալատին մէջ պահուած Ժիրարի մեքենայն Մըրըհէի մեքենային հետ բազդատինք, անմիջապէս պիտի համոզուինք թէ անոնք քնաւ իրարու չեն նմանիր։

Այս միջոցին Ժիրար Աւստրիոյ մէջ հիւթէմպէրկի գործարանը հիմնելու հետ էր, եւ անոր չինութեան հակելովն հանգերձ դարձեալ ուրիշ հնարքներ ընելու կ'զբաղէր, որոց մէջէն ամենէն երեւելին էր նոր հնարած խողովակաձեւ կաթսայն, որն որ նախ եւ յառաջ Դանուբի վրայ բանող նաւու մը մէջ դրուեցաւ եւ հետզհետէ կառաւարելագործուելով ամեն տեղ ընդունուեցաւ։

Ժիրար Աւստրիայէն Բոլոնիա անցաւ եւ տասը տարուան համար Ռուսիոյ կառավարութեան գործերուն մէջ մտաւ իբր հանքագան։

Ժիրար այս կարեւոր պաշտօնէն գոհ չ'ըլլալով կառավարութեան առաջարկեց որ քթանի գործարան մը հաստատէ, որն որ հաւանեցաւ եւ իր չիւաւակը անմահացնելու համար գործարանը հաստատած տեղը Ժիրբոֆ կոչուեցաւ։ Այս պա-

տիւը անպտուղ պատիւ մ'էր իրեն համար, վասն զի ոչ մէկ օրվան որ աշխատեցաւ եւ նորանոր գիւտեր ըրաւ, միշտ աղքատ մնաց։

Ո՛ւր որ երթար կարծես թէ թշուառութիւնն ալ հետէն կ'երթար, վասն զի ինչպէս որ Ֆրանսայի մէջ թշուառ էր, թշուառ մնաց նաեւ տպագրութեան մէջ, եւ ինչպէս որ իր ասպարէզը նոր մտած ատենն աղքատ էր, անոր միւս ծայրը հասած ատենն ալ աղքատ մնաց։

Քանի տարի բացակայութենէ վերջը ծերանալով եւ յոգնելով Ֆրանսա վերադարձաւ հոգին այն տեղ աւանդելու համար, եւ 1845 ին Լօթհանասուն տարեկան վախճանեցաւ. իր հնարքներուն համար բնաւ որ եւ իցէ վարձատրութիւն մը չընդունելով իր հայրենիքէն ուրիշ կը պահանջէր, հաստատելով թէ քթանը մանելու համար հնարած մեքենային համար ինք վարձատրութեան իրաւունք ունէր։

Բամբակը սանտրելու մեքենայն հնարող ձօզիւա Հէյլման ծնաւ 1796 ին ի Միւլհաւզ, որ Ալզասի բամբակի գործարաններուն կեդրոնն է։ Իր հայրը տարազագործ էր, եւ երբ Հէյլման տասն եւ հինգ տարեկան եղաւ իր հայրը զինքը իր դբացենեակն առաւ իբր գրագիր, ուր սա երկու տարի աշխատեցաւ, եւ իր պարապոյ ժամերուն մեծագոյն մասը երկրաչափական գծագրութիւն (dessin linéaire) ուսնելու տուաւ։

Ասկէ ետքը ձօզիւա Փարիզ գնաց եւ երկու տարի ալ հոն անցուց իր հօրեղբօր դրամատան մէջ, այն տեղ երեկոյները չափագիտութիւն ուս-

նելու պարապեցաւ։ Իր ծնողքներէն մէկ քանին Միւլհաւզի մէջ բամբակի գործարան մը հաստատելու միտք ունենալով, երիտասարդ Հէյլման ալ փարիզի Թիսօ եւ Ռէյ վաճառատունը մտաւ այն տեղ վաճառականական տեղեկութիւններ հաւաքելու համար։

Այս միջոցին Հէյլման արուեստից վարժարանին աշակերտ գրուեցաւ եւ արուեստից պալատին թանգարանին մէջ պահուած մեքենայները չատ ուշադրութեամբ դիտեց եւ ուսաւ զանոնք։

Խաղալիքներ չինողի մը քով ալ ճախարակի (չարխ) վրայ աշխատիլ սորվեցաւ։

Այսպէս չատ մը տեղեկութիւններ հաւաքելէն եւ մեքենագիտութեան մէջ գործնական կըրթութիւններ առնելէն յետոյ Ալզաս վերադարձաւ, ուր սա հակեց Վիէօ–Թանի տարազագործարանին մեքենայից չինութեան։ Այս գործարանը 1819 տարւոյն մէջ բացուեցաւ։

Սակայն այն միջոցին երեւան եկած վաճառականական տագնապէն այս գործարանն ալ վնասուելով ուրիշ մարդոց ձեռք անցաւ եւ Հէյլման Միւլհաւզ իր ընտանեաց դիրկը վերադարձաւ։

Իր աշխատութեանց միջոցին եթէ պարապ ժամանակ գտնէր, հնարքներ ընելու մանաւանդ բամբակը գործելու եւ սանտրելու յարմար մեքենայ մը գտնելու կ'աշխատէր։

Հէյլման Միւլհաւզ վերադառնալուն պէս միտքը դրաւ որ կերպասներու վրայ նկարներ չինող մեքենայ մը հնարէ, որուն մէջ քան ասեղ միատեղ պիտի գործէին նկարը չինելու համար եւ

վեց ամիս աշխատելէն յետոյ յաջողեցաւ իր խորհուրդը գործադրել։

Այս դիւտը 1834ին արուեստահանդէսը ղրկելով ոսկի միտալ մը եւ պատուոյ լէգէոնի ասպետութեան ընդունեցաւ։

Հէյլման այս յաջողութենէն քաջալերուելով ամեն ժամանակէ աւելի եռանդով գործի սկսաւ եւ հետզհետէ հնարից կերպասները չափելու եւ ծալլելու կատարելագործեալ գործիք մը. թեզանը փաթթելու մեքենայ մը եւ դեռ ուրիշ խելք մը կատարելագործութիւններ ըրաւ մետաքսը եւ բամբակը պատրաստելու, մանելու եւ գործելու գործիքներուն մէջ։ Իր հանճարեղ հնարքներէն մին ալ այն գործիքն էր որով թաւիշի կամ որեւիցէ թաւ երեսով կերպասի մը երկու կտորները միանգամայն կը գործէր, անոնց թաւ երեսը միացած կ'ըլլար բայց երբ գործուէին լմնցային չարժուն դանակի մը պէս թիթեղ մը կար որ զանոնք իրարմէ կը զատէր։

Սակայն իր հնարած գործիքներէն ամենէն դեղեցիկը եւ ամենէն հանճարեղը իր բամբակ սանտրելու գործիքն է, որուն համառօտ պատմութիւնը կուզենք ընել այս տեղ։

Մինչեւ Հէյլմանի ատեն գանուած բամբակ գզելու մեքենայն չատ պակասաւոր էր եւ չատ ձլատ կը պատճառէր բամբակի մեծ քանակութիւն մը ոչնչացնելով։

Հէյլման քանի մը տարիներէ ի վեր բամբակը սանտրելու համար մեքենայ մը հնարելու եռեւէ էր։

Այս միջոցին Ալզասի տարազագործները իրենց գործիքներուն անկատարութենէն ազատելու համար 5000 ֆրանք խոստացան բամբակը սանտրելու համար կատարելագործեալ մեքենայ մը հնարողին։

Հէյլման ալ այս պարգեւը առնելու համար մրցողներուն կարդէն էր, բայց սա նիւթական հարստութիւնը չանելու համար չ'էր աշխատեր, քանզի բաւական հարուստ էր, որովհետեւ իր կինը չատ մը հարստութիւն բերած էր հետը, այլ սա միմիայն կ'աշխատէր իր հնարելու բնազդումը կամ կիրքը յագեցնելու համար։

Սակայն այս անգամ խնդիրը իր կարծածէն աւելի դժուար էր, վասն որոյ երկար տարիներ մըտածեց այս նիւթին վրայ եւ այնքան չատ ծախքեր ըրաւ իր փորձերուն համար որ իր կնոջ բոլոր հարստութիւնը հատաւ, եւ իր հնարքը ի գլուխ չի հանած աղքատութեան մէջ ընկաւ եւ այս ժամանակէն իր բարեկամներուն օգնութեան կարօտ եղաւ իր փորձերը չարունակելու համար։

Այսպէս Հէյլման աղքատութեան եւ իր գիւտին դժուարութեանց հետ մաքառելու ատեն իր կինն ալ մեռաւ, որն որ անկասկած էր թէ իր ամուսինը բոլորովին կործանած էր. ասկէ քիչ մ'ետքը Հէյլման Անգղիա անցաւ եւ քիչ մը ժամանակ Մէնչէսթըրի մէջ հաստատուեց իր բնակարանը, ուր իր մեքենային համար աշխատեցաւ։

Շարք, Ռօպէրթս եւ Ընկ. մեքենայի ճարտար գործաւորները իր մեքենային մէկ օրինակը չինեցին մի միայն իրեն համար, բայց այս օրինակը

բոլորովին իր գաղափարին չ'էր համապատասխաներ, որուն համար Հէյլման յուսահատելու չափ վշտացաւ։

Ֆրանսա վերադարձաւ Հէյլման իւր ընտանեաց այցելելու համար եւ ուր որ ալ գտնուէր միշտ իր մեքենային վրայ կը խորհէր եւ հաստատամտութեամբ կ'աշխատէր իր առաջադրած խընդիրը լուծելու։

Իրիկուն մը Հէյլման իր վառարանին քով նըստած հնարիչներու դժբաղդ ճակատագրին եւ անոնց ընտանեաց թշուառ վիճակին վրայ խորհած աեն, ապշած եւ առանց գիտակցութիւն ունենալու բայց յոյժ ուշադրութեամբ կը դիտէր իր աղջիկները, որք կը սանտրուէին եւ առանց որ եւ իցէ դժուարութեան սանտրը իրենց երկայն մազերուն մէջ կը սահեցնէին։

« Եթէ ես ալ կարենայի » ըսաւ « այնպիսի մեքենայ մը չհնար որ այսպէս երկայն մազերը յառաջ եւ կարճերը ետ մղէր, մատանջութենէս բոլորովին ազատած կ'ըլլայի [1] » ։

Հէյլման այս գաղափարին վրայ սկսաւ աշխատիլ եւ յաջողեցաւ բամբակ սանտրելու մեքենայն հնարել, որն որ որչափ որ դրսուանց չատ պարզ կ'երեւայ, սակայն իրապէս չատ բազադրեալ եւ մանուածոյ է. չատ աշխատութենէ վերջը վերջապէս Հէյլման յաջողեցաւ իր հնարքը կատարեալ եւ գործադրելի ընել։

---

[1] Հէյլմանի կենաց այս դիպուածը առնելով Պ. Էլմոր որ Անգղիոյ նկարչութեան ճեմարանին անդամ է, դեղեցիկ պատկեր մը նկարած է, որ 1865 ի Լօնտոնի նկարչութեան արուեստանդէսին մէջ ընդունուեցաւ։

Հէյլմանի գիւտին դեղեցկութիւնն ու օգտակարութիւնը անոնք միայն կրնան լաւ հասկնալ, որոնք որ գործիքին գործելը տեսած են, եւ ասոնք միայն պիտի զարմանան երբ տեսնեն թէ ինչ նմանութիւն կայ կանանց իրենց գլուխը եւ այս մեքենային բամբակը սանտրելուն մէջ։

Անգղիոյ քաղաքային ճարտարապետաց (ingenieurs civils) ընկերութեան նախագահը Պ. Հաքշօ այս մեքենային վրայ խօսած աեն կ'ըսէ թէ « Հէյլմանի գործիքը մարդկային մատերու փափկութեամբ կը գործէ » ։

Այս մեքենայն բամբակի պատրոյդը երկու ծայրէն կը սանտրէ, թելերը ճիշդ զուգահեռական դիրքի մը մէջ կը դնէ, երկայնները կարճերէն կը զատէ, երկայն թելերը զատ եւ կարճերն ալ զատ կը ժողվէ, վերջապէս չէ թէ միայն մարդկային մատերու այլ եւ մարդկային հանճարին փափկութեամբը կը գործէ։

Այս մեքենային վաճառականական կարեւորութիւնը այն է որ ամենէն ստորին տեսակ բամբակները գործածելի կ'ընէ։ Տարազագործք այս մեքենային չնորհիւ կարող եղան բամբակի ամենէն բարակ թելերը զատել թանկագին կերպասներու համար, եւ անկէ ի վեր բարակ թելերու քանակութիւնը բազմապատկուած է։ Այս մեքենային չնորհիւ մէկ լիտր բամբակէն հինգ հարիւր հազար մեթր թել կրնայ չինուիլ, եւ այս մէկ լիտր բամբակը որուն արժէքը թերեւս մէկ ֆրանք էր, այսպէս բարակ թել պատրաստուելով առջին կարգի պաՆՆելաներու համար կրնայ 8 էն

10,000 ֆրանք արժէք ստանալ, այն ալ դեռ ծա-
խողին ձեռքը չ'անցած։

Անդղիացի տարազագործք Հէյլմանի դիւտին
կարեւորութիւնն ու զեղեցկութիւնը չուտով հաս-
կացան։ Լանքաչայրի վեց տարազագործի տներ
միացան որ Հէյլմանի արուեստագիրը միայն Անդղիոյ
համար գնեն, որուն փոխարէն 750,000 ֆրանք
տուին։ Բուրդ մանողները Հէյլմանի մի եւ նոյն
դումարը խոստացան իր մեքենային բուրդ մանե-
լու գործածելու համար։ Պ. Պ. Մարշալ եւ Լիւս
500,000 ֆրանք տուին իր մեքենային քթան մա-
նելու գործածելու համար։

Հէյլման այսպէս մէկէն ի մէկ հարստացաւ,
բայց իր հարստութիւնը վայելելու համար չատ
չ'ապրեցաւ. հազիւ թէ իր երկար աշխատու-
թիւնները յաջողութեամբ պսակուեցան ինք վախ-
ճանեցաւ, եւ իր որդին ալ, որ հօրը աշխատու-
թեանց եւ գրկանաց մանակից եղած էր, հօրը
առեւէն ինքն ալ մեռաւ։

Անհաւասիկ ինչ տեսակ զրկանքներով եւ աշ-
խատութիւններով կը կատարուին քաղաքակըր-
թութեան հրաշալիքները։

ԳԼՈՒԽ Դ.

ՋԱՆՔ ԵՒ ՅԱՌԱՋԵՒՈՒԹԻՒՆ Ի ԳԻՏՈՒԹԻՒՆՍ ԵՒ Ի ԳՐԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆ

«Պատերհութեան գլխուն առ-
«ջեւի դին գարձեալ քիչ մը
«մաղ կայ, սակայն հաւեւի
«դին բոլորովին կուգայ։ Բրու-
«նե՛ այդ առջեւի փայնջին
«թերեւս զանի կարենաս պա-
«հել, բայց եթէ անգամ մը
«ձեռքէ թողուս, Աբամադդ
«ինքն իսկ չի կրնար անգամ
«մ'ալ ձեռք ձգել զայն [1]»։

(Լաֆոնթէնէ Խոչիհնոցէ)

«Յառաջացե՛ր և հաւատքը
«քեզ պիտի դանէ»։

ՏԱՒԱՄՊՒՐ

Աչխարհի մէջ ամենամեծ արդիւնքները ամե-
նապարզ միջոցներու եւ ամենահասարակ յատկու-
թեանց գործադրութեամբը յառաջ եկած են։

Հասարակաց կեանքը իր պէտքերովը, պարա-
քերովը եւ առօրեայ հոգերովը ամեն մարդու
բազմաթիւ առիթներ կը ընծայէ ամենաթանկագին
ծառայութիւններ ստանալու, եւ ճշմարիտ աշ-

[1] Այսինքն եթէ առաջին անգամ պատերհութիւն մը
հանգիպած տեղն գործ մը չի տեսնես, թերեւս նոյն պա-
տերհութիւնը մէկ մ'ալ գալիք չունի։

խառնաէր մարդը ամենէն հասարակ գործերու մէջ ալ ընդարձակ ասպարէզ մը կը գտնէ յառաջադիմելու, եւ իր անհատական կարողութիւնները ի գործ դնելու։

Մարդկային ազգի բարեկեցութեան աճումը միմիայն ջանքով եւ հաստատամտութեամբ կրնայ ըլլալ, եւ ամենէն մեծ արդիւնք արտադրողները անոնք եղած են, որք ամենէն աւելի աշխատասէր եւ հաստատամիտ երեւցած են։

Մարդկային գործունէութեան ամենէն բարձր ճիւղերուն մէջ անգամ մարդուս հասարակ կարծուած յատկութիւնները, զոր օրինակ ողջմտութիւն, մտադրութիւն, ջանք եւ յարատեւութիւն ամենէն աւելի օգտակար են։

Այս յատկութիւնները առանց հանճարի կըրնան արդիւնք արտադրել, բայց ամենէն գերազոյն հանճարն իսկ առանց ասոնց օգնութեան բան մը չի կրնար ընել։

Ձիշդ անոնք մեծ մարդիկ եղած են, որոնք որ-ամենէն քիչ հաւատացած են հանճարի գերբնական կարողութեան եւ առանց անոր գործ տեսնելու կարելիութեան վրայ վստահանալով իրենց այս յատկութիւնները ի գործ ածած են. ամենէն փոքր բաներու մէջ իսկ առանց ասոնց բնաւ յաջողութիւն չ'ըլլար։

Մեծ մարդոց մէկ քանին հանճարը սահմանած են իբր «ամենաբարձր ողջմտութիւն»։

Երեւելի դաստիարակ մը, դիշերօթիկ վարժարանի մը վերակացուն ըսած է թէ հանճարը ուրիշ բան չէ, բայց եթէ ջանքեր ընելու կարողութիւն։

Ճօն Ֆօսթէր հանճարի համար կ'ըսէր թէ անհատին իր լոյսովը փայլելու կարողութիւնն է։

Վերջապէս Պիւֆօն ըսած է թէ «հանճարը ուրիշ բան չէ, բայց եթէ համբերութիւն»։

Նիւթընն անչուշտ առաջին կարգի խելացի մէկն էր, սակայն երբ օր մ'իրեն հարցուցին թէ ինչպէս կարող եղած էր իր արտաքոյ կարգի դիւտերն ընելու, սա պարկեշտութեամբ պատասխանեց «չարունակ անոնց վրայ մտածելով»։ Ուրիշ անգամ մ'ալ սա իր աշխատելու կերպը այսպէս կը նկարագրէր։ «Անդադար ընտրելիք նիւթիս վրայ կը խորհիմ, եւ կ'սպասեմ որ առաջին նշոյլները աճին հետզհետէ եւ կատարեալ ու փայլուն լուսոյ մը փոխուին»։ Յարատեւութեամբ եւ միմիայն յարատեւութեամբ Նիւթընն կարող եղաւ իր մեծ համբաւն ստանալու։

Նիւթընն եթէ զբօսնալ ուզէր իր աշխատութեան առարկայն կը փոխէր, այսինքն առ ժամուն կը թողուր մէկ նիւթը եւ ուրիշ նիւթի մը վրայ կ'զբաղէր։

«Եթէ կարողացայ ծառայութիւն մը մատուցանել» կ'ըսէր Նիւթընն օր մը ռօքֆէօր Պէնթլիի «ուրիշ կերպով չի կրցայ, բայց եթէ համբերութեամբ եւ յարատեւութեամբ աշխատելով»։

Ուրիշ մեծ փիլիսոփայ մը, Ֆէքլէր իր յառաջադիմութեանց եւ ուսմանց վրայ խօսած ատեն այսպէս կ'ըսէր. «Վիրգիլիոսի[1] համբաւի համար

---

[1] Վիրգիլիոս Լատին բանաստեղծներու իշխանը ծնաւ Քրիստոսէ 70 տարի յառաջ եւ մեռաւ 19 տարի յառաջ

ըրած նկարագրութիւնը ինձ ալ կը յարմարի, — Fama mobilitate viget, vires acquirit eundo; — վասն զի իւրաքանչիւր խորհրդածութիւն ինձ համար նոր խորհրդածութեան մ՚առիթ կ՚ըլլայ եւ վերջապէս մտացս ամենայն զօրութեամբը առարկայիս վրայ խորհելու կ՚ակսիմ »։

Մի միայն յարատեւ ջանիւք այնքան արտաքոյ կարգի արդիւնքներ յառաջ եկած են որ չատ մը խելացի մարդիկ կասկածիլ սկսած են հանճարոյ բացառիկ չնորհ մ՚ըլլալուն վրայ, ինչպէս ընդհանրապէս կը կարծուի։

Մանաւանդ Վօլթէր [1] կ՚ըսէր թէ հանճարեւոր եւ հասարակ իմացականութեամբ մարդոց մէջի տարբերութիւնը չատ փոքր է։

Պէքքարիա աւելի յառաջ երթալով կ՚ըսէր թէ ամեն մարդ բանաստեղծ եւ ճարտասան կրնայ ըլլալ։ Ռէյնօլտս [2] ալ կ՚ըսէր թէ ամեն ոք նկարիչ եւ քանդակագործ կրնայ ըլլալ։

Եթէ այսպէս եղած ըլլար ճշմարտութենէ չատ

---

51 տարեկան. իր գործերէն Ենէական և Մելեագր թարգմանած է դարուս ամենէն երեւելի հայագէտ Հ. Արսէն Բագրատունի։

[1] Վօլթէր ծնաւ 1694 ին ի Փարիզ կամ անոր շրջակայքերը և մեռաւ 1778 ին. սա նշանաւոր է իր հանճարին ընդհանրականութեամբը, վասն զի երեւելի հանդիսացած է բանաստեղծութեան ամեն ճիւղերուն, փիլիսոփայութեան պատմութեան և այլն. ի մէջ։

[2] Ձօզիա Ռէյնօլտս Անգղիոյ ամենէն երեւելի նկարիչներէն մին ծնաւ 1723 ին և մեռաւ 1782 ին. սա նշանաւոր է մանաւանդ դիմագրութեան մէջ։

հեռի չի պիտի սեպուէր այն միամիտ Անգղիացին, որ Փանօվայի [1] մահուան պատճառաւ անոր եղբօր կը հարցնէր թէ արդեօք դիտաւորութիւն չունի իր եղբօր դործերը շարունակելու։

Լօք [2], Հելվեթիւս [3] եւ Տիտւօ [4] կը կարծէին թէ ամեն մարդ ալ հաւասարապէս հանճարեղ կրնայ ըլլալ եւ թէ ինչ որ անհատ մը կրնայ կատարել այս ինչ պարագայներու մէջ կամ այն ինչ կերպով աշխատելով, ամեն մարդ ալ նոյնը կըրնայ ընել մի եւ նոյն պարագայներուն մէջ եւ մի եւ նոյն կերպով աշխատելով։

---

[1] Դարուս առաջին կարգի քանդակագործներէն Փանօվա ծնաւ 1757 ին Վենետկոյ դաւառին մէջ և մեռաւ 1822 ին ի Վենետիկ։

[2] Լօք Անգղիացի փիլիսոփայն ծնաւ 1632 ին և մեռաւ 1704 ին 72 տարեկան. սա նշանաւոր է իր առաքինի վարիքը և իր ակզբանց հաստատութեամբը։

[3] Հելվեթիւս փիլիսոփայն ծնաւ 1715 ին ի Փարիզ և մեռաւ 1771 ին 56 տարեկան. սա կըսէր թէ ամեն մարդոց իմացականութիւններն ալ հաւասար են և միայն դաստիարակութեամբ կը տարբերին։

[4] Տիտւօ ԺԲ դարու Գաղղիացի երեւելի փիլիսոփաներէն մին ծնաւ 1712 ին և մեռաւ 1784 ին 72 տարեկան. սա նախ կղերական ըլլալու սահմանուած ըլլալով փարիզ եկաւ ատուածաբանութիւն ուսանելու, բայց յետոյ հրաժարելով այս ասպարէզէն ինքզինքը բոլորովին փիլիսոփայութեան, դրադիտութիւն և դիտութիւններ ուսանելու տուաւ որոց մէջ շատ նշանաւոր հանդիսացաւ։ Տիտւօ Վօլթէրի, Տալամպէրի և ուրիշ դրադիտաց հետ միանալով Հռոմայէոյ բառարանը շարադրեց. սա ալ իր ընկերներուն պէս քրիստոնէութեան աստիկ թշնամի էր և յայտնի համարձակ ներհակ կը քարոզէր։

Աշխատութեան զարմանալի կարողութիւնը ընդունելով հանդերձ եւ դիտնալով թէ ամենէն հանճարեղ մարդիկ ամենէն աշխատասէրներն եղած են, պէտք է ընդունինք միանգամայն թէ եթէ բնութենէն լաւ տրամադրութիւններ տրուած չ'ըլլան, բնաւ աշխատութիւն մը որչափ լաւ կերպով ալ ուղղուած ըլլայ չի կրնար Շէքսպիր մը, Նիւթըն մը, Պէթովէն մը կամ Միքայէլ–Անճէլօ[1] մը յառաջ բերել։

Եթէ նշանաւոր մարդոց կենսագրութեան վրայ հարեւանցի ակնարկ մը նետենք իսկոյն սա իրողութեան ճշմարտութեան պիտի համոզուինք թէ հնարիչներէն ամենէն երեւելիները, արուեստագէտները, խորհողները միով բանիւ ամէն կարգի աշխատաւորները իրենց յաջողութիւնը մեծագոյն մասամբ իրենց անխոնջ աշխատութեան կը պարտին։

Այսպիսի մարդոց ձեռքին տակը ամէն բան ոսկւոյ կը փոխուի . . . . . նոյն իսկ ժամանակը։ Անդրանիկն Տիզրայէլի կը քարոզէր թէ յաջողութեան գաղտնիքը աշխատութեան առարկայ եղած բանը լաւ ճանչնալն է . որուն համար չարունակ աշխատելու եւ ուսնելու է։

Արդարեւ կը տեսնուի թէ աշխարհս յառաջ

[1] Միքայէլ–Անճէլօ Իտալացի առաջին կարգի նկարիչ, քանդակագործ ճարտարապետը ծնաւ Թոսքանայի մէջ 1475 ին և մեռաւ 1564 ին 89 տարեկան։ Իր արձաններէրը շէնքերը և նկարները վեհութեան, մեծութեան և ազնուութեան մէկ մէկ աքանչելի օրինակներ են. սա նշանաւոր էր նաև բանաստեղծութեան մէջ։

մղողները բուն հանճարաւոր մարդիկ չ'են, այլ այն մարդիկ՝ որոց կարողութիւնները թէ եւ չափաւոր են բայց անդրդուելի հաստատամտութիւն եւ իրենց անձին վրայ վստահութիւն ունին։

Այս մարդիկ թէ եւ բնական բարձր կարողութիւններով չեն փայլիր բայց այնպէս կ'աշխատին իրենց գործին, այնպիսի եռանդ մը կը ցուցնեն զոր ոչ մէկ դժուարութիւն չի կրնար վհատեցնել։

Խեղճ որբեւարի մը իր հանճարեղ բայց յողդողդ մանկան վրայ խօսած ատեն «աւազ» կըսէր «յարատեւութեան ձիրք չունի նա»։

Արդարեւ այն մարդիկ որ յողդողդ բնաւորութիւն մ'ունին եւ բնաւ բանի մը չ'են աշխատիր հաստատամտութեամբ՝ այնպիսիները ամէն ասպարէզի մէջ եա կը մնան, չէ թէ միայն հանճարեղ մարդոցմէ այլ եւ չափաւոր իմացականութիւն ունեցողներէ։

Իտալական առածը չատ իրաւամբ կ'ըսէ թէ, ով որ կամայ կերթայ, հեռուան կերթայ և երկար ժամանակ կերթայ. (*che va piano, va longano, e va lontano*)։

Եթէ ինքզինքնիս յարատեւ աշխատութեան վարժեցնենք արդէն մեծ յաջողութիւն մը ձեռք ձգած կը համարուինք։

Եթէ անգամ մը աշխատութեան վարժուինք այն ատեն մաքառումը կը դիւրանայ։

Սակայն, պէտք է կրկնենք այս տեղ թէ որչափ աշխատելու սովորինք՝ այնչափ աշխատութիւնը կը դիւրանայ։

Ամենասարդ արուեստն անգամ առանց աշխատութեան մշակել կարելի չ'է, իսկ ընդհակա-

ռակն եթէ աչխատինք ամեն դժուարութիւնք խաղալիք կըլլան մեզ համար ։

Հռչակաւորն Ռօպէրթ Բիլ[1], որ այնչափ երեւելի հանդիսացաւ Անգղիոյ խորհրդարանին մէջ, չափաւոր տաղանդի տէր մէկն էր, բայց ըլզաւիկուց այդ չափաւոր կարողութիւնները կրթելով եւ մշակելով յաջողեցաւ այնքան մեծ համբաւ առնել ։

Ցոյժ մատաղ հասակէն Բիլ հօրը փափաքանաց ղիջանելով ստիպուած էր ոտքի վրայ կեցած խօսելու ճաշի առեն եւ ամենուն առջեւ, առանց որ եւ իցէ պատրաստութեան ։

Իր հայրը զինքը պզտիկուց վարժեցուց որ կիւրակէ օրերը եկեղեցին լսած քարոզը տան մէջ կրկնէ օրչափ որ միտքը մնայ ։ Ի սկզբան Բիլ յուսացուածին չափ չի յաջողեցաւ, բայց յարատեւութեամբ եւ սովորութեամբ իր մտադրութիւնն ու յիշողութիւնը այնքան զօրացաւ որ կարող եղաւ վերջապէս ամբողջ քարոզները բառ առ բառ կրկնելու ։

Եթէ յետոյ Բիլ խորհրդարանին մէջ իր իւրաքանչիւր հակառակորդներուն առարկութեանց մէկիկ մէկիկ պատասխանելու մէջ այնպիսի անհամեմատ ճարտարութիւն մը ցոյց, քնաւ տարակոյս չ'կայ թէ նա այս իր արտաքոյ կարգի յիշողութիւնը եւ մտաց արթնութիւնը տղայութեան առեն իր թաղին եկեղեցւոյն քարոզները կրկնելով ստացաւ ։

---

[1] Ռօպէրթ Բիլ ծնաւ 1788 ին եւ մեռաւ 1850 ին. սա քաղաքական շատ մը կարեւոր պաշտօններ կատարած է ։

Ամենէն հասարակ բաներու մէջ անգամ յաջողութիւնը հրաշքներ կը գործէ ։

Զուրկաւի ձայնին այնքան վարժուած ենք որ եթէ չլսուիլը լսենք մեզի հասարակ բան մը կ'երեւայ, բայց չլսել սորվելու համար ծրչափ երկայն եւ ծանր աչխատութիւն պէտք է գիտէք արդեօք. « օրը տասն երկու ժամ, ամբողջ քսան տարի » ըսած է ճիւարտինի ։

Վաչտուինեանը եւ երթալտուինեանը աջքերն անգամ կը խոցոտեն, կ'ըսէ հասարակութիւնը ։

Ասիկա միայն արջերուն համար ճշմարիտ չ'է ։ Խեղճ կաքաւուդն անդամ իր ապաչնորհ դործը ուսնելու համար քանի քանի տարիներ անդադար աչխատելու պարտական է որպէս զի օր մը կարենայ տեսարանի վրայ երեւնալ ։ Երբ Թակլիօնի իրիկունները իր ներկայացումը տալու համար հօրմէն երկու ժամ ամբողջ դաս կ'առնէր, այս դասերը այնքան յոգնեցուցիչ էին որոնցմէ վերջը խեղճ մատաղ օրիորդը բոլորովին խոնջեալ կ'ընկնէր եւ առանց իր լմնալուն զգեստները կը հանէին ապունդով պաղ ջուր կը քսէին իր վրայ եւ գրեթէ նորէն կ'ոդջնցնէին ։

Ահա այսպիսի ծանր աչխատութիւններով էր որ Թակլիօնի այնքան ծափահարութիւններ կ'ընդունէր տեսարանին վրայ իր զարմանալի արադաչարժութեան համար ։

Երբ առնք այսպիսի ապաչնորհ դործի մը համար այսչափ ծանր աչխատութիւն յանձն կ'առնուն եւ կը յաջողին, պէտք է ամչնան անոնք, որք աղնիւ պաչտօններ յանձն առած են, սակայն

ասկաւին իրենց թմրութենէն եւ ծուլութենէն չեն արթնցած ։

Ինչ ասպարէզի մէջ ալ որ ըլլայ եթէ մարդ ասոնց աշխատութեան կէսը յանձն առնու, յաջողութիւն եւ համբաւ իրեն համար ապահովեալ են ։

Ճշմարիտ յառաջադիմութիւնը յամր յամր կը կատարուի, մեծ արդիւնքները մէկէն ի մէկ ձեռք չեն բերուիր ։ Յառաջադիմութիւնն ալ քալելու պէս է այսինքն քայլ առ քայլ յառաջ կ'երթայուի ։

Տը Մէսթր կըսէ թէ « յաջողութեան մեծ գաղտնիքը ապահով ճիգ մը թափել է » ։ Արդարեւ ցանելու է որ քաղուի, չատ անգամ ալ հնձելու համար երկար ժամանակ սպասելու է եւ այս միջոցին համբերութեամբ եւ յուսով ապրելով գոհ ըլլալու է, ամենէն փափաքելի պտուղը այն է որ ամենէն ուշ կը հասնի ։

Սակայն ինչպէս Արեւելեան առածը կ'ըսէ, « ժամանակով եւ համբերութեամբ թթենւոյն տերեւը բեհեզի կը փոխուի ։ » Լրջամիտ աշխատաւոր մը իր ամեն մտադրութիւնը մի եւ նոյն առարկայի մը վրայ կը հաստատէ եւ իր աշխատանքէն բնաւ չի դանդաղիր ։

Մեծ մարդ անոնք չեն, որք մանրամասնութիւնները կ'անարգեն, այլ անոնք՝ որք ամենայն ուշադրութեամբ կ'աշխատին ամենափոքր բաներու համար ալ ։

Ա. յելու մը, որ Միքայէլ-Անճէլոյի մէկ արձանը տեսեր էր, վերստին դալով երբ մեծ փոփոխութիւն մը չի տեսաւ, հարցուց իրեն թէ նոր ինչ չինած է, սա այսպէս պատասխանեց ։ « Սա

մասը ուղղեցի, միւսը կոկեցի, սա գիծը յղկեցի, սա ջիղը աւելի երեւան հանեցի, շրթունքին աւելի կենդանութիւն տուի եւ իր անդամոց դիրքութիւնը երեւան հանեցի » ։

—Բայց ատոնք փոքրիկ բաներ են պատասխանեց ։ « Արդարեւ » կրկնեց քանդակագործը, « ատոնք փոքր բաներ են, բայց յիշեցէք որ այս փոքր բաները են որ գործ մը կատարեալ կընեն և կատարելութիւնն ալ ատոնց մէջ է » ։

Նիքօլա Բուալէն [1] նկարչին համար կ'ըսուի թէ սա հետեւեալ սկզբունքը իրեն վարուց կանոն ըրած էր որ է « ինչ որ արժանի է ընել, պէտք է լաւագոյն ընել ։ »

Ասոր ծերութեան առեն իր բարեկամը Վինէօլ Մաուվիլ իրեն հարցնելով թէ ինչ ըրած էր որ Խաչիոյ նկարիչներուն մէջ այնքան համբաւ վաստկած է, սա հետեւեալը պատասխանեց բառերը շեշտելով « քնա՛ քան մը գանց չ'առնելով » ։

Որչափ որ քանի մը գիւտեր դիպուածով եղած կը համարուին, բայց եթէ իրերը խորին կերպով քննենք պիտի տեսնենք որ դիպուածները յոյժ փոքր մաս մ'ունին գիւտերու մէջ ։

Արդարեւ այդ կարծեցեալ դիպուածները հանճարեղ մարդերու համար առիթներ եղած են որոնցմէ նոքա օգուտ քաղած են ։

Շատերը կ'ըսեն թէ եթէ Նիւթընը խնձորին

---

[1] Նիքօլա Բուալէն դաղղիական նկարչութեան հին դպրոցին գլխաւորը ծնաւ 1594 ին և մեռաւ 1665 ին ի Հռոմ։ Նիւթընի էքսպոզիցիան կոչուած է սա ։

ընկնիլը չի տեսներ, ձգողութեան օրէնքը չի պիտի կարենար գտնել, բայց սխալ է այս կարծիքը, խնձորին անկումէն տարիներ յառաջ Նիւթընը իր մասց բոլոր ուժովը ծանրութեան խնդիրը լուծելու եռեւէ էր եւ խնձորին անկումը իրեն համար դիպուած մ'եղաւ որուն մէջ Նիւթընը իր խնդրոյն լուծումը տեսաւ եւ իրմէ զատ ոչ ոք կարող էր տեսնել զայն, ուրեմն խնձորին անկումը իր երեւելի դիւտին համար առիթ մ'եղաւ չ'է թէ անոր պատճառը։

Նիւթընէն յառաջ քանի քանի մարդիկներ քանի քանի խնձորներու կամ տանձերու անկումը տեսած էին, բայց մէկը չէր՛կրցեր գտնել այսպիսի օրէնք մը։

Նոյնպէս աճառի պղպջակները առիթ մ'եղան Տօքթէօր Եունկի համար որով նա գտաւ լուսոյ իրեարախառնման [1] (interférence) գեղեցիկ տեսութիւնը։

Այդ գունաւոր պղպջակները մինչեւ իրեն ժամանակը իբր տղայական խաղալիք նկատուած էին, բայց իրեն համար առիթ մ'եղան որով գտաւ լուսոյ զուգահառնութեան (diffraction) մեծ դիւտը։

Որչափ որ հասարակութիւնը կը կարծէ թէ մեծ մարդիկ մի միայն մեծ բաներով կ'զբաղին սակայն Նիւթընի եւ Եունկի սոյն օրինակներէն կը հասկցուի թէ անոնք ամենափոքր բաներու ալ ուշադրութիւն կ'ընեն եւ անոնցմէ օգուտ կը քաղեն։

[1] Իրեարախառնում կը կոչուի երկու լուսեղէն ճառագայթներու իրարու վրայ բրած ազդեցութիւնը եւ իրար խառնուիլը, երբ մի եւ նոյն աղբիւրէ ծնեն եւ ամենափոքր անկիւնով մը իրար հանդիպին։

Ուրեմն մարդոց մէջ երեւցած տարբերութիւնը դլխաւորապէս անոնց դիտելու կարողութենէն կախուելն ունի։

Ծուռ առածը լաւ չի դիտող մարդու մը համար կըսէ թէ, «նա կրնայ անտառի մը մէջէն անցնիլ առանց երբէք վառելիք փայտ գտնելու»։

Սողոմոն ալ կ'ըսէ թէ «խոտոռոնէն ալէբը երեսին ճըշ են, եայց յիմարը ծիլ խաւարի մէջ կը տալ»։

«Պարոն» կ'ըսէր օր մը ձօնսըն Խալիայէն նոր վերադարձող անձնագովի մը, «մարդիկ կան որք կրթուելու համար աւելի առիթ կը դտնեն Լօնտոնէն Համբլթէտ [1] երթալով որչափ ուրիշներ չեն կրնար գտնել բոլոր Եւրոպայի չուրջը պտըտելով։» Արդարեւ աչքին չափ եւ թերեւս անկէ աւելի միտքն է որ կը տեսնէ, այն տեղ ուր անմտադիր հանդիսատեսը բան մը չի տեսներ, ուշադիր եւ հանճարեղ մարդը մինչեւ երեւոյթներու սիրտը կը թափանցէ, անոնց դանազանութիւնները ուշադրութեան կառնու, իրարու հետ կը բազդատէ զանոնք եւ վերջապէս անոնց պատճառները կը գտնէ։

Կալիլէէն [2] յառաջ չատ մարդիկ որ եւ իցէ

[1] Համբլթէտ Լօնտոնի արուարձաններէն մին է։

[2] Կալիլէ ծնաւ 1564 ին ի փիզա. իր ծնողքը զինքը բըժշկութիւն ուսնելու սահմանած էին, բայց սա իր բնական միտմանց հետեւելով չափագիտական ուսումները սովրելու աշխատեցաւ, որոց մէջ այնքան երեւելի հանդիսացաւ. 1633 ին գիրք մը հրատարակեց Կալիլէ, որուն մէջ բան կոպերնիկի կը հաստատեր թէ արեգակը անշարժ կեդրոն է և երկիրը անոր շուրջը կը դառնայ, հաւատաքննութեան առ-

ծանրութեան մը ճօճելը տեսած էին, բայց միայն Կալիլէ կրցաւ առաջին անգամ այս երեւոյթին պատճառը հասկնալ։

Փիզայի մայր եկեղեցւոյն լուսաարձներէն մին եկեղեցւոյն կամարէն կախուած կանթեղին մէկը քաշելով մէջը իւղ լեցուցեր եւ նորէն իր տեղը հաներ էր, ուր անիկա կը ճօճէր մէկ մ'ասդին մէկ մ'անդին. Կալիլէ, որ այն ատեն տասն եւ ութ տարեկան պատանի մ'էր, սկսաւ այս երեւոյթը դիտել ուշադրութեամբ եւ միտքը դրաւ որ ա-նով ժամանակը չափէ։

Կալիլէ ամբողջ չորսն տարի աշխատելով եւ մտածելով կրցաւ իր ճօճանակի գիւտը կատարե-լագործել։ Այս գիւտին կարեւորութիւնը անհուն է ժամանակը չափելու եւ աստեղաբաշխական հաշուոց մասին։

Դարձեալ Կալիլէ դիպուածով լմանալով որ Լիբերչէյ անուն Հոլանտացի ակնոցավաճառ մը Նաասոյի Մօրիս կոմսին այնպիսի գործիք մը նուի-րած է որով հեռաւոր առարկայները կը մօտենա-յին դիտողին համար, Կալիլէ այն ատեն սկսաւ

եանը իսկոյն գաւառատանի կոչեց զինքը իբր հակառակորդ Ս. Գրոց և կենդանւոյն պրելու դատապարտեց։ Կալիլէ պահ մը վախնալով ուրացաւ իր վարդապետութիւնը. սա-կայն իր դիտակցութեան չի կընալով յաղթել e pur si mu-ove (և սակայն շարժի) մրմնջեց։ Կալիլէ մեռաւ 1642 ին 74 տարեկան։ Ներկայ փորձառական բնագիտութեան հիմնա-դիրը սա կը համարուի, ինչ գտաւ ճօճանակը, ծանրու-թեան օրէնքները, ջրաւշխական կշեռը, տեսակ մը ջեր-մաչափ և հեռադիտակը։

այս երեւոյթին պատճառը բնտռել, եւ վերջապէս հեռադիտակը հնարեց. որով այնչափ կարեւոր դիւ-տեր եղան աստեղաբաշխութեան մէջ։

Երբէք անուշադիր հանդիսատես մը կամ ուն-կընդիր մը կարող չի պիտի ըլլայ այսպիսի դիւտեր ընելու, ինչ դիպուած որ հանդիպի իրեն։

—Այն պահուն յորում Պրաուն նաւապետը (որ յետոյ Սըր Սամուէլ կոչուեցաւ) կամուրջներու չինութեանց խնդրով կ'զբաղէր, Թուէտի վրայ դիւրագնի կամուրջ մը չինելու համար որուն մօտ կը բնակէր ինքն ալ, աշնան առաւօտ մ'իր պար-տէզին մէջ չրջագայելու ատեն տեսաւ որ ճամ-բուն լայնքին վրայ ցողով ծածկուած սարդի ոս-տայն մը կախուած կայ. մէկէն Պրաունի միտքը եկաւ թէ սոյն ոստայնին պէս երկաթի թելերէ կամ չղթայներէ չինուած կամուրջ մ'ալ կրնայ ըլ-լալ, եւ այս դիտողութեան արդիւնքն եղաւ իր հնարած առկախեալ կամուրջը։

—Ձեյմս Ուօթի եկան խորհուրդ հարցունելու թէ ինչպէս կրնային Քլիտ դետին տակէն որուն յատակը անհատատար էր, խողովակներով ջուր տանիլ, սա ալ այս խնդրոյն վրայ մտածած ատեն օր մը սեղանի վրայ ծովու մեծ խեցգետին մը դե-րին, որուն խեցիին ձեւէն անմիջապէս Ուօթի միտքը արթնցաւ եւ իսկոյն անոր օրինակովը եր-կաթէ խողովակ մը չինեց, որն որ պէտք եղած տեղը դրուելով առաջարկուած նպատակին չատ լաւ համապատասխանեց։

Սըր Իզամպէր Պրիւնէլ իր ստորերկեայ ուղի-ներ (tunnel) ծակելու արուեստին առաջին դա-

սերը փոքրիկ ճճիէ մը առաւ (teredo navalis) որ նաւերուն փայտերը կը կրծէր :

Պրինէլ տեսնելով որ այս տակաւ արարածը միմիայն իր գլխովը ջրնեալ փայտը կը ծակէր , ուզած ուղղութեամբը եւ երբ ճամբան կատարեալ ըլլար անոր կամարն ու կողմերը տեսակ մը ջնարակով (vernis) կը ծեփեր . Պրինէլ կըսենք , տեսնելով այս ամենը կրցաւ Թէմզ գետին տակի ստորերկեայ ուղին չինել , որ ճարտարապետութեան հրաշալիք մ'է : Ուշադիր դիտողին հանճարեղ աչաց առջեւ առերեւոյթս ամենէն ոչինչ երեւցած երեւոյթներն իսկ անոնուն արժէք մ'ունին :

Քօլօմպոս Ամերիկան գտնելու համար Ովկիանոսի վրայ գտնուած առեն իր բոլոր նաւաստիները ճամբորդութեան երկարութենէն ձանձրացած ապստամբեր եւ մինչեւ անգամ Քօլօմպոսը սպաննելու կ'սպառնային , բայց սա իր նաւուն քով վառեխ կոչուած ծովային տունկին ծածանիլը տեսնելով առաւ զայն եւ իր նաւաստիներուն ցցուց , զանոնք հանդարտեցնելու եւ համոզելու թէ ցամաքը իրենցմէ չատ հեռի չ'է :

Ամենափոքր բաներն իսկ յիշելը լաւ է , եւ չկայ բան մը որչափ աննշան ալ երեւայ ուրիէ օգուտ չի քաղուի :

Որու մտքէն անցած է երբէք թէ ալկոհոլ հրաշակառոր ապրուստներէն մանրադիտական միջատներ չինած են . այն նոյն կենդանիները որք Ովկիանոս մէջ ապրին անդին բուստէ կղզիներ ձեւացուցած են :

Այս արտաքոյ կարգի արդիւնքները զիրենք արտադրող դրեթէ անզգալի գործօղութեանց հետ բաղդատելով ոմ կրնայ այդ անհունապէս փոքր կենդանեաց կարողութեան վրայ տարակուսիլ :

Գործի , արուեստից , գիտութեանց , միով բանիւ ամեն տեսակ ասպարէզներու մէջ յաջողելու ճշմարիտ գաղտնիքը ամենափոքր քաներն անդամ ուշադրութեան առնել գիտնալն է :

Մարդկային գիտութիւնն ալ ուրիշ բան չ'է բայց եթէ բովանդակութիւն մը փոքր իրողութեանց եւ փոքր տեղեկութեանց ու փորձառութեանց , զորս անցեալ դարուց սերունդք այնքան դժուարութեամբ հաւաքած են , եւ որք դարերէ ի վեր իրարու վրայ դիզուելով վերջապէս անհուն բուրդ մը կազմած են :

Թէեւ այս իրողութեանց եւ գիտութեանց մեծագոյն մասը առջի բերան անօգուտ երեւցած է , բայց վերջապէս ամենն ալ օգտակար եղած են , եւ իրենց տեղը գործածուած են :

Շատ մը վարդապետութիւններ իսկզբան գործնականապէս անօգուտ երեւցած են , բայց վերջապէս մշտնջենաւոր մեծութեանց խարիսխ եղած են , որք յետոյ գործնական եւ օգտակար արդիւնքներ արտադրած են :

Աբոլոնիոս Բերկոս [1] կոնաձեւ հատուածներու տեսութիւնը գտնելէն քանի դար անցաւ , մինչեւ

[1] Աբոլոնիոս Բերկոս Յոյն չափագէտը ծնաւ Քրիստոսէ 244 տարի յառաջ , որն որ Արքիմէդեսի հետ չափագիտութեան հիմնադիրներէն կը համարուի :

որ այս տեսութիւնը աստեղագիտութեան խոչ-
ընոյն եղաւ, որով այսօր նաւերը անծանօթ
ծովերը կը ճեղքեն եւ որ երկնից վրայ ապահով
ուղի մը կը գծէ նաւապետին նաւ ահանգիստ հաս-
նելու համար։

Եթէ չափագիտութիւնը գծերու եւ մակերե-
սոյթներու վերացեալ յարաբերութիւնները գըտ-
նելու այնչափ յոգնած եւ աշխատած չըլլար,
չատ հաւանական է որ մեր այս օրուան մեքենա-
կան գիւտերուն չատերը երբէք լոյս չի պիտի կըր-
նային տեսնել։

Երբ Ֆրանքլին [1] կայծակի եւ ելեքտրութեան
նոյնութիւնը գտաւ, ղինքը ծաղրելին ըսելով թէ
ինչ բանի պիտի ծառայէ այդ գիւտը։

Այն ատեն Ֆրանքլին անոնց այսպէս պա-
տասխանեց «ինչ բանի կուգայ մանուկ մը — օր
մը մարդ մ'ըլլալու հարկաւ —»։

Երբ Կալվանի [2] գտաւ թէ երկու տարբեր մե-

---

[1] Պէնճամին Ֆրանքլին ծնաւ 1706 ին Պոսթըն Ա-
մերիկա. իր հայրը խեղճ ածառագործ մ'էր, ինքն ալ տպա-
գրանի գրաշար մ'եղաւ երիտասարդութեան առաջին տարի-
ները. սակայն յետոյ իր աշխատասիրութեամբը շատ երե-
ւելի եղաւ թէ՛ քաղաքական բարձր պաշտօններու եւ թէ՛
գիտութեան մէջ. կայծակի ելեքտրութեան հետ ունեցած
առնչութիւնը սա գտաւ, եւ չանթարգելը հնարեց 1752 ին։
Ֆրանքլին 84 տարեկան մեռաւ 1790 ին։ Աւելի ընդարձակ
տեղեկութիւն ուզողները պէտք է կարդան Պ. Փ. Վ. արդա-
նեանի թարգմանած Ֆրանքլինի կենսագրութիւնը։ Տպագր.
Ն. Զմիւռնիոյ։

[2] Կալվանի ծնաւ Իտալիոյ Պոլոնիա քաղաքը 1737 ին եւ
մեռաւ 1798 ին։ 1790 ին գտաւ ելեքտրութեան այն յատ-

տաղներ մկանի մը եւ ջղի մը միջ մանելով գոր-
ծին ձգտումներ ընել կուտային, ով կրնար տա-
րակուսիլ թէ այսպիսի աննչան իրողութիւն մը
այնքան կարեւոր արդիւնքներ պիտի արտադրէր։
Սակայն այս իրողութեան մէջն էր ելեքտրական
հեռագրին սերմը, որ այսօր երկիրներ իրարու
հետ կը կապէ, եւ անոնց մէջ սոյզ եւ չոյտ յա-
րաբերութիւններ կը հաստատէ, եւ որ չատ ժա-
մանակ չանցած բոլոր երկրագունտը պիտի շըր-
ջապատէ իր թելերովը։

Գետնէն ելած ժայռերու եւ քարացածներու
բեկորները հանճարեղ մարդիկ ուշադրութեամբ
քննելով մէկ կողմանէ երկրաբանութեան գիտու-
թիւնը եւ միւս կողմանէ հանքային ճարտարու-
թիւնը հաստատեցին, որն որ այսօր անհուն դըր-
բամագրութիւններ եւ բազմաթիւ բազուկներ կը գոր-
ծածէ [1]. պաթեհոռնէնէ օչոսա փաղէ ֆէքռնալը ծեծ ար-
ռաէսա մ'է, այնպէսի սրուէսա մը որ շատ անհամ յա-
ղոդռնէան էրաշխէն է։

Անոնք որ գործերնին յաղողցնել մտքերնին դր-
բած են միշտ ատիճներ կը գտնեն, եւ եթէ պա-
տեհութիւնը լինքնին չի գան, առքա իրենք պա-
տեհութիւններ կը ծնին։

Գիտութիւններն ու արուեստները յատաջ պա-
տոդները անունք եղած չ'են, որք վարժարաններու

կութիւնները որ անկէ ի վեր էլէնտրոնիկան կը կոչուին իր
անուամբը։

[1] Ընթերցողը պէտք է յիշէ թէ այս խօսքերը Անգղիոյ
եւ Գաղղիոյ Համար ըսուած են, վասն զի Տաճկաստանի հա-
մար դեռ սկսած չ'է սոյն դարագլուխը։

ճեմարաններու կամ հասարակաց թանգարաններու մէջ ուսանելու առաւելութիւնն ունեցած են, եւ կամ մեքենագէտք եւ հնարիչք վարժարաններէ ելած չ'են, պէտրոնենին սեպտը հնարքներըը ձնած է, և փոչյատոսնեան լատոյն պտրոցը ընդհատոսնեան պտրոցն եղած է։

Ամենալաւ գործաւորներէն մէկ քանին ամենատորին գործիքներով աշխատած են, սակայն գործաւորին յաջողութիւնը գործիքէն կախեալ չ'է, այլ անոր ճարտարութենէն եւ յարատեւութենէն։

Առած եղած է թէ երբէք գէշ գործաւոր մը իր ձեռքին յարմար գործիք գտած չ'է։

Օր մը Օբիի կը հարցնէին թէ ինչ զարմանալի միջոցներ կը գործածէ իր գոյները խառնելու համար, սա ալ պատասխանեց թէ « իմ ուղեղովս կը խառնեմ զանոնք։ » Այսպէս վարուելու են ամեն գործաւորք՝ որք կը փափաքին յառաջադիմել եւ ընտիր ըլլալ։

Ֆէրկիւսօն [1] չատ մը զարմանալի բաներ ըրած է, որոց մէջ նշանաւոր է փայտէ չինած մէկ ժամացոյցը որ ժամերը չատ ճշդութեամբ կը ցուցընէր, այս ժամացոյցը պարզ զսպիչով մը չինեց որ ամեն մարդու քով ալ կը գտնուի։

Սակայն ամեն մարդ Ֆէրկիւսօն չ'է։

Պլաք [2] տարրաբանը ման մը ջրով եւ երկու

[1] Ֆէրկիւսօն Անգղիացի մեքենագէտ աստեղաբաշխը ծնաւ 1710 ին և մեռաւ 1776 ին. Լօնտոնի արքայական ընկերութեան անդամ էր սա։

[2] Պլաք տարրաբանը ծնաւ ի Պօրտօ Սկովտիացի ընտանիքէ 1728 ին և մեռաւ 1799 ին. բնագիտական ընկերութիւնը առաջին անդամ սա գտաւ։

չերմաչափներով թաքուն տաքութիւնը գտաւ։

Նիւթերն ալ հատուածակողմով մը ոսպնաձեւ ապակիով մը եւ լուսարձակով մը կրցաւ լուսոյ բաղադրութիւնը գտնել եւ աչխարհի իմացնել գոյներու սկիզբը։

Հռչակաւոր գիտուն մը հայրենիքէն հեռանալով տօքթէօր Ուօլըսթընը տեսնելու եկեր էր եւ զինքը գտնելով աղաչեց որ իր գործարանը (laboratoire) ցուցնելու բարեհաճի, ուր այնչափ թանկագին գիւտեր ըրեր էր, Ուօլըսթընն իր հիւրը փոքրիկ խուց մը առաջնորդեց եւ սեղանի մը վրայ հին պնակի մը մէջ քանի մը ժամացոյցի ապահիներ, հակազդեցիկ թղթեր, փոքր կչիռ մը եւ տարրաբանական եղէգ մը (chalumeau) ցուցնելով այսպէս ըսաւ. « ահաւասիկ գործատունս եւ ատոնցմէ զատ ուրիչ գործիք բնաւ ունեցած չ'եմ »։

Սիօթարթ թիթեռնիկներուն թեւերը դիտելով գոյներն իրար խառնելը սորվեցաւ եւ միշտ կ'ըսէր թէ իրմէ զատ ոչ ոք դիտէ թէ քանի եւ բախտաւորատ է այդ փոքրիկ անասուններուն։

Ուիլքի [1] նկարչութիւնը հիւղի մը դրան վրայ ածուխով մը պատկերներ չինելով սորվեցաւ։

Պրիսթլք ալ գծագրութիւնը իր գիւղին պատերուն վրայ կաւիճով պատկերներ նկարելով սորվեցաւ։

Պէնճամին Ուէսթ [2] ալ ուրիշ վրձին չունե-

[1] Ուիլքի Անգղիացի նկարիչը ծնաւ 1785 ին և մեռաւ 1841 ին։

[2] Ուէսթ Ամերիկացի նկարիչը ծնաւ 1738 ին և մեռաւ

նալով կատուի մը ազին իրը վրձին գործածելու առիւսուեցաւ։

Դարձեալ Ֆէրկիւսօն դիչերները դաչտերու մէջ պառկելով եւ իր աչաց առջեւ համրիչ մը բռնելով կարող եղաւ երկնից պատկերը նկարել։

Ֆրանքլին կայծակին ելեկտրութիւն ըլլալը առաջին անգամ մետաքսէ թաչկինակով մը չինուած փուռանով մը խմացաւ։

Ուօթ իր խտացուցիչ մեքենային առաջին օդինակը հինցած գրեհով մը չինեց։

Ձիֆֆօրտ, որ կոչկարի մը աչակերտ էր իր առաջին չափագիտական խնդիրները տախտկեայ կաշիի կտորներու վրայ լուծեց, եւ Ռիմինհաւզ աստեղագէտը իր առաջին խաւարումները արօրին կոթին վրայ հաչուեց։

Այսպէս ով որ կատարելագործուիլ կուզէ ամենէն հասարակ զբաղմանց մէջ անգամ օգտակար պատեհութիւններ եւ թելադրութիւն կը գտնէ, միայն թէ անոնցմէ օգուտ քաղելը գիտնալու է։

Լի դասատուն նախ առաղձագործ մ'էր, օր մը դինքը կանչեցին որ Հրէից ժողովարանի մը նատարանները նորոգէ, Լի այն տեղ Եբրայեցերէն տպուած Աստուածաչունչ մը տեսնելով միտքը դրաւ որ Եբրայերէն սորվի եւ Ս. Գիրքը իր բնագրին մէջ կարդայ, ձեռքէ ընկած քերականու-

1820 ին. սա նկարչութիւնը Իտալիոյ մէջ ուսնելով Լօնսօն հաստատեց իր բնակութիւնը, իր ժամանակին Անգղիացի նկարչաց գլխաւորն եղաւ։

թիւն մ'առնելով աչխատելու սկսաւ եւ մինակ եբրայերէնը ուսաւ։

Օր մը Աբժիլի դուքսը կը հարցնէր Էտմօնտ Սթօնի, որ պարտիզպան մ'էր թէ ինչպէս կարող եղեր էր Նիւթընի սկզբունք (principia) անուն դիրքը կարդալու։ Էտմօնտ այսպէս պատասխանեց «լեզու մը սորվելու համար բաւական է որ մէկը ա. բ. գ. ի դիրերը ճանչնայ եւ սորվելու կամք ունենայ, մնացածը դիւրին է»։

Արդարեւ եթէ մէկը ուչադիր եւ հաստատամիտ է եւ դիտէ պատեհութիւններէն օգուտ քաղել, չկայ բան մը որուն չի կարենայ հասնիլ այս յատկութեանց տէր մարդը։

Ուօլթըր Սքօթ[1] ամեն տեղ պատեհութիւն կը գտնէր կրթուելու եւ դիպուածներէն իսկ օգուտ կը քաղէր։

Զոր օրինակ դրացրի ծառայական պաչտօնին առթիւ Սքօթ Հայլանտներու մէջ մնաւ եւ 1745էն մնացած դիւցազունններուն հետ բարեկամութիւն հաստատելով անոնցմէ այնպիսի տեղեկութիւններ քաղեց, որք յետոյ իր երեւելի գործերուն հիմն եւ նիւթ եղան։

Շատ տարիներ ետքն ալ Էտինպուրկի հեծելազօրաց մատակարարի պաչտօն վարած ատեն դիպուածով ձիէ մը կիյ մ'ընդունեց եւ անգործութեան դատապարտուելով անկողնի մէջ մնալու

[1] Ուօլթըր Սքօթ Անգղիացի բանաստեղծ վիպասանը ծնաւ 1771 ին եւ մեռաւ 1832 ին. իր գործերէն միայն Իւանհօ թարգմանուած է։

ստիպուեցաւ, բայց ծուլութեան սաստիկ թշնամի ըլլալով անմիջապէս գրելու սկսաւ եւ իր Layof the Last minstrel անուն երգերու հատաքածոյն շարադրեց որ իր հանճարեղ գործերուն առաջինն է:

Բրիսթլիի [1] բնակարանը գարեջրոյ գործարանի մը քով ըլլալու առթիւ սա իր ուշադրութիւնը տարրաբանութեան վրայ դարձուց եւ շատ մը նոր կարեւոր կազեր գտաւ:

Ինքն ուշադիր դիտող մ'ըլլալով երբ օր մը գարեջրոյ գործարանը կը պատէր դիտեց որ խմորելու վրայ եղող հեղուկին երեսը երեւցած կաղի պղպջակները ճրագը կը մարեն:

Այն աեն Բրիսթլի քառասուն տարեկան էր եւ տարրաբանութեան վրայ քնաւ ծանօթութիւն չունէր: Գրքեր դնեց բայց անոնցմէ ալ քիչ բան ուսաւ վասն զի այն աեն տարրաբանութիւնը դեռ ստեղծուած չ'էր: Փորձեր ընելու սկսաւ Բրիսթլի եւ գործիք մ'ալ չունեց որն որ շատ անհատար էր: Իր առաջին փորձերէն հետաքրքրական արդիւնքներ արտադրելով Բրիսթլի ուրիշներ ալ ընելու ձեռնարկեց որմնցմով շատ մը կազեր եւ անոնց օրէնքները գտաւ:

Մի եւ նոյն ժամանակ Շէէլէ [2] ալ, որ Շուէյտի

[1] Բրիսթլի Անգղիացի բնագէտ տարրաբանը ծնաւ 1733 ին եւ մեռաւ 1804 ին. սա տարրաբանութեան մէջ շատ մը կազեր գտած է, եւ աստուածաբանական ու փիլիսոփայական գրուածներ ալ ունի:

[2] Սա ալ Շուէտացի երեւելի տարրաբան մ'է ազգատոհմիկ զաւակ, որ ծնաւ 1742 ին եւ մեռաւ 1786 ին. իր անունը անմահացած է շատ մը կարեւոր գիւտերով:

մէկ գիւղին մէջ քաշուած մի եւ նոյն նիւթին այսինքն տարրաբանութեան վրայ կ'աշխատէր, շատ մը նոր կազեր գտաւ. սա ալ քանի մը չիշերէ եւ կազի փամփուշտներէ զատ ուրիշ գործիք չունէր:

Հըմֆրի Տէվի [1] դեղագործի քով աշակերտութիւն ըրած աեն տարրաբանական փորձեր ըրաւ ամենապարզ գործիքներով: Շատ անգամ ալ այս գործիքները ինք կը չինէր ձեռքը ինկած բաներով:

Խոհանոցի աաներն ու տապակները իր վարպետին ամաններն ու չիշերը իրեն համար տարրաբանական գործիքներ էին:

Գաղղիական նաւ մը Լէյնտ Էնտի հրուանդանին վրայ խորտակուելով, անոր վիրաբոյժը իր գործիքներով ազատեցաւ, որոնց մէջ գրէթէ մ'ալ կը գտնուէր:

Այս վիրաբոյժը Տէվիի հետ ծանօթացաւ, որուն նուիրեց իր թանկագին գրէթը զոր մեծ ուրախութեամբ ընդունեց, եւ օդաբանական գործիքի մը գլխաւոր մասն ըրաւ:

Յետոյ Տէվի այս մի եւ նոյն գործիքը գործածեց տաքութեան բնութեան եւ պատճառին վրայ ըրած փորձերուն մէջ իբր օդային ջրհան:

Այս նկատմամբ Տէվիի եւ իր յաջորդին

[1] Սըր Հըմֆրի Տէվի Անգղիացի բնագէտ տարրաբանը ծնաւ 1778 ին եւ մեռաւ 1829 ին. սա ալ նշանաւոր է իր գիւտերովը, որոց մէջ երեւելի է իր ապահովութեան կանթեղը, որով բազմաթիւ հանքահանաց կեանքը ապահովեցաւ մահուան դէմ:

Ֆարատէյի [1] պատմութիւնները իրարու չատ կը նմանին. Ֆարատէյ եւկքարութեան վրայ իր առաջին փորձերը հին չիլի մը միջոցաւ ըրաւ։

Այն առեն Ֆարատէյ կազմարարի մը աշակերտ էր, ասոր տարրաբանութեան յարիլը զարմանալի իրողութիւն մ'է. այն առենները Տէվի Լօնտոնի արքայական ճեմարանին մէջ տարրաբանութեան վրայ դասախօսութիւն կ'ընէր, եւ նոյն ճեմարանին անդամներէն մին Ֆարատէյի կազմարարի խանութը գալով տեսաւ որ սա կազմուելու համար իրեն տրուած գրքի մը մէջի եւկքարութեան վրայ գրուած յօդուածը աճապարանօք կը կարդար։ Այցելուն Ֆարատէյի վրայ տեղեկութիւններ առնելով, հասկցաւ որ երիտասարդ կազմաբարը այդ տեսակ ուսմանց համար փափաք ունի, ուստի անոր ճեմարանը ընդունուելու առիթակ մը տուաւ, ուր սա Տէվիի դասերուն հետեւեցաւ։ Դասի առեն Ֆարատէյ ըսուածները արձանագրեց եւ յետոյ անոնց բովանդակութիւնը գրելով դասատուին ցցուց, որ բովանդակութեան ճշդութեան հաւնեցաւ, եւ անոր հեղինակին առջեւ վիճակը լսելով չատ զարմացաւ։

Այն առեն Ֆարատէյ Տէվիի յայտնեց թէ ինք բոլորովին տարրաբանութեան համար աշխատիլ կ'ուզէ. Տէվի զինքը իւր դիտաւորութենէն եա

[1] Ֆարատէյ Անգղիացի բնագէտը ծնաւ 1794 ին եւ մեռաւ 1867 ին. սա Տէվիի աշակերտն էր, եւ նշանաւոր է եւկքարութեան վրայ ըրած փորձերովը ու գտած եղրակացութիւններովը։

դարձնելու աշխատեցաւ, բայց երիտասարդ կազմարարը իր դիտաւորութեան վրայ հաստատ կենալով, զանի ընդունեց իբր օգնական ալքայական ճեմարանին. եւ վերջապէս եկաւ օր մը, յորում դեղադործի հանճարեղ աշակերտին յաջորդեց կազմարարի իմաստուն աշակերտը։

Հետեւեալ ծանօթութիւնը զոր Տէվի քսան տարեկան Պրիսթօլի մէջ տօքթէօր Պէտօսի տարբրաբանական դործատան մէջ աշխատած առեն դրած է իր օրագրին մէջ, իրեն ինչ բնաւորութիւն ունենալը չատ լաւ կը ցուցնէ։

« Ես ոչ հարստութիւն ունիմ եւ ոչ ազնուական ներկդէ յառաջ եկած եմ. ինքզինքս յանձնարարելու համար ալ բնաւ ազդեցութիւն մը չունիմ, սակայն եթէ ապրելու բաղդն ունենամ կը յուսամ թէ ազնուականի մը եւ հարուստի մը չափ օգտակար պիտի ըլլամ թէ մարդկութեան եւ թէ բարեկամաց »։

Տէվի ինչպէս նաեւ Ֆարատէյ որ եւ է բան մ'ուսնելու կամ փորձելու առեն իրենց մտաց բոլոր զօրութիւնը անոր վրայ կը դարձնէին եւ անա այս յատկութեամբ ինչպէս նաեւ յարատեւ աշխատութեամբ կարող եղան ասոնք յոյժ կարեւոր դիւտեր ընել։

Քօլերիճ Տէվիի վրայ խօսած առեն այսպէս ըսած է. « Ալնպիսի աչխոյժ եւ առաձգական միտք մ'ունի որով կրնայ բոլոր խնդիրները լուծել եւ անոնց օրինաւոր հետեւութիւնները երեւան հանել։

Ամեն առարկայ Տէվիի մտքին մէջ կենդանութիւն կ'առնու։

Խորհրդածութիւնք գալար մարդագետնի մը պէս կը բուսնին անոր ոտքին ներքեւ »։

Տէվի ալ Քօլէրիճի վրայ խօսած ատեն այսպէս կ'ըսէ. « գերազանց հանճար մը լուսաւորեալ միտք մը եւ զգայուն սիրտ մ'ունի բայց իր այս ամեն լաւ յատկութիւնները բարեկարգութիւն, ճշտութիւն, եւ կանոնաւորութիւն չունենալուն զոհ պիտի երթան »։

Մեծն Փիւվիէ [1] յոյժ ճիշդ ուշադիր եւ աչխատասէր դիտող մ'էր։

Բոլորովին տղայ եղած ատեն Պիւֆոնի բնական պատմութեան հատորներէն մին տեսնելով բնական պատմութեան համար մասնաւոր փափաք մ'ունեցաւ։

Սկսաւ անոր պատկերները օրինակել եւ մէջի նկարագրութեան համեմատ կը ներկէր զանոնք։

Ցետոյ վարժարանին մէջ իր վարժապետներէն մին Լիննէի [2] ծրօ-ՊԻՆ ԲՈ-ՊԻՆ անուն գիրքը նուիրեց եւ Փիւվիէ տասը տարիէն աւելի բնական պատմութեան վերաբերեալ այս գրքէն զատ ուրիշ գիրք չունեցաւ։

Տասն եւ ութ տարեկան հասակին Նորմանտիոյ տան մը մէջ վարժապետ եղաւ։

Իր բնակարանը ծովուն մօտ ըլլալով ծովային կենդանեաց կենաց հրաշալիքները ուսնելու առիթ ունեցաւ։

Օր մը ծովեզրը պատած ատեն մելանաճուկ [1] մը գտաւ որ ցամաք ինկեր էր։

Այս հետաքրքրական կենդանին իր ուշադրութիւնը գրգռեց ուստի առաւ եւ տուն տարաւ զանի կտրտելով կազմութիւնը սովրելու համար եւ այսպէս թուլամարմին կենդանեաց կեանքը ըսկսաւ ուսնիլ եւ յետոյ իր համբաւին մէկ մասն ալ այս պատճառաւ ստացաւ։

Բնութեան մեծ գրքէն զատ ուրիշ գիրք չունէր նա խորհրդակցելու, որ ինչպես յայտնի է ամեն ժամանակ իր առջեւ բաց էր, եւ անոր մէջ չարունակ նոր, զանազան եւ չհաւէտ աոարկայներ գտնելով իր միտքը աւելի լաւ տպաւորուեցաւ, որչափ որ չի պիտի կրնային ընել բո-

[1] Ժօրժ Փիւվիէ ԻԹ. դարու ամենէն երեւելի բնաբաններէն մին ծնաւ 1769 ին և մեռաւ 1832 ին. սա նշանաւոր է բնական պատմութեան, բազդատական անդամներնութեան և երկրաբանութեան մէջ ըրած գիւտերովը. բնական պատմութեան արդի դասակարգութիւնը սորա հնարքն է. բազդատական անդամներնութիւնը շատ յառաջ մղեց այն օրէնքով, որով սա գտաւ թէ կենդանեաց և բուսոց բոլոր անդամները իրարու հետ առնչութիւն ունին. Փիւվիէ այս օրէնքով բազմաթիւ դարերէ հետէ անհետացած կենդանեաց կմախքներն ու ձեւերը վերակազմեց, անոնց անդամոց միայն մէկ բեկորը գտնելով։

[2] Լիննէ Շուետացի հռչակաւոր բնաբանը ծնաւ 1707 ին և մեռաւ 1778 ին. սա աղքատ քահանայի մ'որդի էր, և երիտասարդութեան տարին կօշկակարի մը քով աշակերտ եղաւ, բայց մեծնալով իր բնական միտումնց հետեւեցաւ, և բուսաբանութեան մէջ երեւելի եղաւ գտած ԾՐՕ-ՊԻՆԸ, որ բոլորը իրենց ծննդական անդամոց համեմատ կը դասակարգէր։

[1] Այս կենդանին բնաւ ձուկ մը չէ որչափ որ անունէն կրնայ կարծուիլ. այլ թուլամարմին (մոլիւսք) կենդանեաց դասէն է. Գաղղ. seiche։

լոր աշխարհի պատկերներն ու նկարագրութիւնները։

Այսպէս երեք տարիներ անցան, որ ատեն նա ծովային ապրող կենդանիները մօտը դնուած քարայծներու հետ բազդատեց եւ ձեռքը ինկած բոլոր կենդանիները կարտեց եւ իր դեղեցիկ ու բազմաթիւ դիտողութիւններովը կարողացաւ կենդանեաց դասակարգութիւնը բոլորովին վ՛րանոտոգել։

Այս միջոցին Թէսիէ դիտուն աբբայն Փիւիկն տեսնելով անոր աշխատութեանց յղքն ու արժէքը ճանչցաւ եւ Փարիզի մէջ Թիւսսիէօյի[1] եւ ուրիշ բարեկամներու այնքան գովեց Փիւվիէն, որ անոնք ալ աղաչեցին իրեն որպէս զի իր գրութիւններէն մէկ քանին բնական պատմութեան ընկերութեան ղրկէ եւ քիչ մը ժամանակ ետքն ալ Միւզէումի բազդատական անդամներնութեան դասատուին փոխանորդ կարգուեցաւ։

Թէսիէ Թիւսսիէօյի ուշադրութիւնը երիտասարդ բնաբանին վրայ դարձնելու համար իրեն գրած նամակին մէջ այսպէս կ՛ըսէ, «անշուշտ կը յիշէք թէ Տըլամպրը[2] Եատւի ճեմարանին,

[1] Անթուան եւ Պէռնար որը Թիւսսիէօ երկու եղբայրներ են, որք ծնան ի Լիոն առաջինը 1686ին. երկրորդը 1699ին. երկուքն ալ նշանաւոր են բնական պատմութեան մանաւանդ բուսաբանութեան մէջ. Պէռնար որ 1777ին մեռաւ ի Փարիզ բոլորը բնութեան մեծագործածքը դասակարգած է բոլոր իրենց յատկութիւնները ի նկատի առնելով։

[2] Տըլամպրը Գաղղիացի աստեղաբաշխ մ՛էր որ ծնաւ 1749ին եւ մեռաւ 1822ին. սա նախ գրագիտութիւն դասկուտար եւ 36 տարեկան էր երբ աստեղաբաշխութիւն սկսաւ։

ալ ուրիշ տեսակ Տըլամպր մը պիտի ըլլայ»։

Հարկ չ՛է ըսել թէ Թէսիէի դուշակութիւնը ճիշտ ելաւ։

Հիւկ Միլլեր Քրոմարթիի քարակոփը եւ երկրաբանը թէ եւ Փիւվիէի չափ նշանաւոր չ՛է, բայց սա ալ ուսման եւ դիտութեան անկէ նուազ եռանդով չ՛աշխատեցաւ։

Սա ինք պատմած է իր վարուց պատմութիւնը «my schools and schoolmasters» (դպրոց եւ դասատուներ) անուն գրքին մէջ։

Այս գիրքը ազնիւ եւ անկախ քնաւորութեան մը կազմակերպութեան պատմութիւնն է, այնպիսի մարդու մը վրայ, որ ամենասաստիկ վիճակի մը մէջ ծնած էր. Հիւկ Միլլեր ինքնօգնութեան եւ ինքնայարգութեան ընտիր օրինակ մ՛է։

Սորա հայրը նաւաբեկութեան մը մէջ կեանքը կորսնցնելով իր խեղճ որբեւայրի մայրը մեծ ցաւ գինքը։

Թէեւ դպրոց անուններով տեղ մը գնաց բայց իր լաւագոյն դասատուները եղան այն տղաք որոց հետ խաղաց, այն մարդիկ որոց մէջ աշխատեցաւ, իր բարեկամներն ու ծնողք որոց մէջ ապրեցաւ։

Շատ եւ ամէն տեսակ բաներէ կարդաց եւ երկրագործներու, արուեստագործներու, ձկնորսներու, նաւաստիներու եւ պառաւներու ընկերութեան մէջ մտաւ. սա ծովեզրին հին գայլախաղներէն անգամ բան ուսնիլ կ՛ուզէր։ Իր պապէն, որ վայրի եղերու օրորդ մ՛է եղեր, մնացած խոշոր մուրճը ձեռքը առած ծովեզր կերթար

եւ ժայռերուն կը զարնէր, գայլախաղները կը կոտրէր եւ դեռ տղայ հասակին հանգամանական հաւաքածոյ մը կը ժողվէր։

Երբեմն ալ իր քայլերը դէպ ի անտառ կ'ուղղէր եւ այն տեղ ալ ծովեզերը ըրածին պէս իր ուշադրութիւնը երկրաբանական հետաքրքրութեանց վրայ կը դարձնէր։

Այսպէս ծովեզրին ժայռերուն ու քարերուն մէջ աշխատիլը տեսնելով ազարակներու մշակները ծաղրելով մ'իրեն կը հարցնէին թէ արդեօք ատակ կը գտնէր անոնց մէջէն, սակայն Հիւկ Միլլէր այս հարցման երբէք հաստատական պատասխան մը չի կրցաւ տալ։

Իր հօրեղբայրները ուզեցին որ Հիւկ քահանայ ձեռնադրուի ինչպէս որ Սկովտիոյ աղքատ ընտանեաց չատին մէկ հատիկ փառասիրութիւնը կամ երազն է իրենց ընտանիքէն մէկը քարոզչութեան ամպիոնին վրայ տեսնել։

Իր պատուական հօրեղբայրները, որչափ որ իրենց ձեռաց աշխատութենէն զատ ուրիշ հարըստութիւն չունէին, յանձն կառնուին անոր դասատիարակութեան պէտք եղած ծախքը հոգալ։

Բայց երիտասարդ Հիւկ ինքզինքը քահանայութեան կոչուած չզգալով, իր հօրեղբայրներն ալ իրենց դիտաւորութենէն ետ կեցան։

Երբ արհեստ մը որոշելու ժամանակն եկաւ Հիւկ իր միտման համեմատ քարակոփ եղաւ եւ Ֆրոմարթի գետին բերանքին մօտ գտնուած քարահանքի մը մէջ աշխատելու ակսաւ։

Այդ քարահանքը իրեն համար պատուական դպրոց մ'եղաւ։

Այդ քարահանքին մէջ երեւան եկած երկրաբանական նոր խաւերը իր հետաքրքրութիւնը արթնցուցին եւ ինք՝ որ դիտող եւ խորհրդածող բնութիւն մ'ունէր, նշմարեց որ այդ քարահանքին մէջ սառրին խաւ մը կայ մուխի կարմիր գոյնով եւ վերին խաւ մ'ալ կայ կաւի դժգոյն կարմիր գոյնով։

Այն տեղուանք ուր ուրիշ մարդիկ բան մը չէին տեսներ, սա նմանութիւններ, զանազանութիւններ, մանաւորութիւններ եւ համակերպութիւններ կը դիտէր եւ անոնց վրայ չատ կը մտածէր։

Արդարեւ Հիւկ զարգանալու եւ յառաջադիմելու համար ուրիշ բան չ'ըրաւ բայց եթէ իր աչքերն ու միտքը բանալով յարատեւութեամբ ժրութեամբ եւ ժուժկալութեամբ աշխատեցաւ։

Ծովեզերը քարահանքին մէջ աշխատած ատեն ձուկերու բոյսերու եւ խեցեմորթերու քարացած բեկորներ գտնելով իր հետաքրքրութիւնը զրգռուեցաւ եւ այն առարկաները իրեն ուսման նիւթ ըրաւ։

Իր ուշադրութիւնը բնաւ անոնց վրայէն չի դարձուց եւ միշտ երկրին մէջի խաւերը իրարու հետ կը բաղդատէր։ այնպէս որ վերջապէս երբ չատ մը տարիներ վերջը իր քարակոփ աշխատութէ դադրեցաւ իր դիզած դիտողութիւններով դիրք մը շարադրեց եւ հրատարակեց the old red sand stone (հին կարմիր ֆշաւազ) անունով, այս դիրքը բաւական եղաւ իրեն դիտուն երկրաբանի մը համբաւ տալ։

Սակայն այս դիրքը երկար տարիներու չարա-

տես դիտողութեանց եւ խուզարկութեանց պատուղ մ'էր եւ Հիւկ իր վարուց պատմութիւնը գրած ատեն այսպէս կ'ըսէ պարկեշտութեամբ, «եթէ արժանիք մ'ունիմ այն ալ յարատեւ եւ համբերող քնաւորութիւն մ'ունենալս է խուզարկութեանցս մէջ եւ ով որ ուզէ չ'է թէ միայն կը հաւատարի ինձ այլ եւ կրնայ գերազանցել, նաեւ համբերութիւնը այս խոնարհ կարողութիւնը հանճարէն աւելի գիւտեր կրնայ ընել եթէ ըստ օրինի եւ պատշաճի գործածուի »։

Ուրեմն աշխարհի մէջ դիպուածէն աւելի կամքը եւ յարատեւ գործունէութիւնը օգտակար են։

Այս յատկութիւնները մարդուս մտաց աշխուժութիւն կուտան որով նա բարեպատեհ առիթները կը ճանչնայ եւ անոնցմէ օգուտ կրնայ քաղել։

Ով որ նպատակ, գործունէութիւն եւ ժրութիւն չ'ունի, ամենէն բարեպատեհ առիթներն անգամ օգուտ մը չունին անոր համար, անոնց քովէն կանցնի առանց տեսնելու։ Բայց այն որ աչալուրջ է ամենէն կարճատեւ պատեհութիւններէն եւ միջոցներէն անգամ կրնայ օգուտ քաղել եւ արդարեւ այսպիսի միջոցներու մէջ ձեռք բերուած յաջողութիւնք մարդուս զարմանքը կը տանին։

Ուշի երբ տարրաբանութիւն եւ մեքենագիտութիւն ուսնիլ ուզես իր չափագիտական գործիքներ չունենալու արհեստը ձեռքէ չի թողուս, այլ իր պարապոյ ժամերը բաւական համարես եւ լե-

զուներ, դրականութիւն ու գիտութեանց սկզբունքները այսպիսի պարապ ժամերու մէջ սովրեցար։

Սթիվընսըն ալ, որ մեքենագէտ գործաւոր մ'էր, թուաբանութիւնն ու երկրաչափութիւնը իր հանգստեան ժամերուն մէջ ուսաւ, ինչպէս նաեւ մեքենագիտութիւնն ալ իր տանը մէջ անցուցած պարապոյ ժամերուն մէջ ուսաւ եւ վերջապէս կարող եղաւ չոգեկառքը՝ գարուս այս մեծագործութիւնը ի գլուխ հանել։

Անդուլ աշխատութիւնը Տալթօնի [1] համար սովորութիւն մը դարձած էր։

Տալթօն չատ կանուխ սկսաւ աշխատելու, վասն զի հաղիւ տասն երկու տարեկան էր, փոքրիկ գիւղի դպրոց մը բացաւ. ձմեռը այսպէս դաս կուտար ամառն ալ իր հօրը ագարակը կ'աշխատէր։ Որչափ որ սա [illegible] աղանդէն էր, սակայն իր ընկերներուն պէս սա ալ ուսման հետեւելու կը քաջալերուէր երբեմն երբեմն դրբաւադրութիւններով, անգամ մ'ալ խնդրոյ մը գոհացուցիչ լուծում մը գտնելով ձմեռուան վառելիք բոլոր ճրագը գնելու համար բաւական ատակ չհանեցաւ։

Ասոր աշխատելու եռանդը այնքան սաստիկ էր որ մեռնելէն մի կամ երկու օր յառաջ տակաւին մէտէորական դիտողութիւններ ընելու եռեւէ էր, բոլոր կենացը մէջ Տալթօն երկու հարիւր

---

[1] Տալթօն Անգղիացի բնագէտ տարրաբանը ծնաւ 1766 ին և մեռաւ 1844 ին Մէնչէսթըր։

հաղարի չափ դիտողութիւններ հաւաքած էր այս մասին :

Մէկը՝ որչափ քիչ ժամանակ ալ ունենայ, դարձեալ եթէ յարատեւութեամբ աշխատի մեծ արդիւնքներ կրնայ արտադրել : Ջափաւոր իմացականութեան տէր մարդ մը եթէ օրը իր պարապ դբաղմունքներէն ժամ մը զոհէ ուսնելու՝ տասը տարուան մէջ որ դիտութիւնն ալ որ ուզէ կրնայ սովրիլ, եւ եթէ ոչէտ մ'էր կրթեալ ու իմաստուն մը կը դառնայ :

Ուրեմն բնաւ դանդաւելու չենք եթէ ժամանակը կ'անցնի առանց արդիւնքի, վասն զի եթէ ուզենք կրնանք օգտակար կամ դեղեցիկ բան մը սովրելու, կամ լաւ սկզբունք մը մշակելու եւ բարի սովորութիւն մը զօրացնելու դործածել զայն :

Մասօն կուտ բժիշկը կառքով Լօնտօնի աղմկալից փողոցներուն մէջէն իր հիւանդաց տուած այցելութեանց միջոցին թարդմանեց Լուքրէս առնուն դիրքը :

Նոյն եղանակաւ այսինքն կառքի մէջ շարադրեց ոօքթէօր Տարվին ալ գրեթէ իր բոլոր դիրքերը :

Սա իր դրպանին մէջ միշտ թղթի կտորուանք կը պահէր եւ մտածմունք մ'ունենալուն պէս անմիջապէս կ'արձանադրէր անոնց վրայ քանի որ իր կառքը անկ մ'ուրիշ տուն կ'երթար :

Հալ դատաւորն ալ նոյնպէս չրջած տեղն շարադրեց իր խորհրդածութիւնն (contemplation) առնուն դիրքը :

Պրոնի դիտնականն ալ ասդին անդին երաժշտութեան դաս տալու դացած տեղն ուսաւ դասդիներէն եւ իտալերէն լեզուները :

Փիրք Հուայթ ամեն օր փոստաբանի մը տնեսակն երթալու եւ վերադառնալու միջոցին յուսնարէն ուսաւ :

Այս դրքին հեղինակն ալ այնպիսի մէկը կը ճանչնամ կ'ըսէ, որ յառաջ վաճառատան մը դործակալ էր, եւ Մէնչէսթըրի փողոցներուն մէջ ասդին անդին վազած տեղն լատիներէն եւ դաղղիերէն ուսնելով այժմ Անդլիոյ հիւսիսային քաղաքներէն մէկուն մէջ շատ լաւ եւ դեղեցիկ տարազադործարան մ'ունի եւ ինք հանդիստ կ'ապրի :

Տ'Ակէսսօ, որ Գաղղիոյ արքունեաց ամենէն երեւելի դիւանադպիրներէն մին է, իր պարապոյ ժամերը այնչափ լաւ դործածել դիտէր, որ մեծ ու դեղեցիկ դիրք մը դրեց ամեն օր սեղանը պատրաստ է ըսուելուն եւ սեղանի նստելու միջոցին անցած կարճ վայրկեաններուն մէջ :

Տը Թէնըլի Տիկինը իշխանուհւոյ մը դաս տալու համար սպասած միջոցներուն մէջ դրեց իր դեղեցիկ դրքերէն շատերը :

Թէրէմի Պէնթամ իր աշխատութեան եւ կեբակուրի ժամերը այնպէս կարդադրած էր որ բըռնաւ վայրկեան մը չէր կորնցնէր : Երեն վարուց կանոն ըրած էր հետեւեալ սկզբունքը թէ ժամանակէ ամենափոքր կոտորակն ալ մեծ ոդէտ ՝ներ :

Իր կենաց եւ աշխատութեանց մէջ միշտ սա համոզումը ունէր թէ մեր օրերը համրուած են եւ

մօտ է այն գիչերը որուն խաւարին մէջ այլ եւս չի պիտի կրնանք աշխատիլ ։

Ի՞նչ ազդու եւ հանդիսաւոր խրատ մ՚է Օ- քըսֆօրտի (All Souls) Օլ Սօլս վարժարանին ժա- մացոյցին վրայ գրուած հետեւեալ բառերը , — « Pereuntet imputantur , » — ժամերը կ՚անցնին և ա- նոնց հաշիւը ձեզմէ պիտի պահանջուի . ժամանակն ալ կենաց պէս է այլ եւս ետ չի դառնար ։

Մէլանքթօն [1] միշտ կորուսած ժամերը կը հաշուէր որպէս դի այլ եւս չի կորսնցնելու աշ- խատի ։

Իտալացի գիտնական մը դրանը վրայ գրած էր թէ ով որ իրեն հետ տեսնուիլ ուզէ իրեն պէս աշխատելու պարտաւորեալ է ։

« Կը վախնանք թէ ժամանակը կորսնցնելու պատճառ կըլլանք , ըսին օր մը Պէքսթէրի այցե- լուները , « անշուշտ ժամանակս կը կորսնցնէք » պատասխանեց մէկէն ի մէկ գործէն ետ մնացած աստուածաբանը ։

Արդարեւ ժամանակն այն գեաինն է՝ որու վը- րայ այսպիսի մեծ աշխատասիրներու ինչպէս նաեւ աշխարհի բոլոր աշխատասիրներու չնորհիւ յաջորդ սերունդը համար գաղափարաց եւ իրողու- թեանց հարուստ ժառանգութիւն մը դիզուելու վրայ է ։

Գանի մը մարդիկ իրենց ձեռնարկութիւնը ի գլուխ հանելու համար արտաքոյ կարգի յոգնու-

[1] Մէլանքթօն Լուտերի ընկերներէն մին է , որուն հետ միանալով բողոքականութիւնը հաստատեցին . սա ծնաւ 1497 ին և մեռաւ 1560 ին ։

թեանց եւ աշխատասիրութեանց յանձնառու եղած են պիտանալով թէ յոգնութիւնը յաջողութեան անհրա- ժեշտ պայմաններէն մին է ։

Ատոիսըն չատ մը ձեռագիրներ ժողվելէն յե- տոյ սկսաւ իր « Սբէքթէյթըր » լրագիրը ։

Նիւթըն տասն եւ հինգ անգամ գրեց իր ժա- մանակագրութիւն (chronology) անուն գիրքը մին- չեւ որ անոր հաւնեցաւ ։

Ձիպօն [1] ալ ինն անգամ օրինակեց իր չէշ- պոկէ գիրքը ։

Հալ երկար ժամանակ օրը տասն եւ վեց ժամ կ՚աշխատէր ու երբ օրինաց ուսումէն կը յոգնէր փիլիսոփայութիւն եւ չափագիտութիւն ուսանելու կ՚սկսէր զբօսանքի տեղ ։

Հիւմ Անգլիոյ պատմութիւնը պատրաստելու ա- տեն օրը տասն երեք ժամ կը գրէր ։

Վերջապէս Մօնդէսքիէօ [2] իր գրութեանց վը- րայով մէկուն խօսած տասն այսպէս ըսած է . « դուք այս գիրքը քանի մը ժամուան մէջ կը կարդաք բայց ձեզ կ՚ապահովեմ որ ես այնչափ երկար աշխատած եմ տասնց համար որ մաղերս ճերմկեցան » ։

---

[1] Անգլիացի պատմագան մէկ ծը. դարուն մէջ ։

[2] Մօնդէսքիէօ գաղիացի գրագէտ փիլիսոփան ծնաւ 1689 ին և մեռաւ 1755 ին 66 տարեկան . սա քաղաքական շատ մը կարեւոր պաշտօններ կատարեց , և երեւելի եղաւ մանաւանդ իր մտածութիւններովը որոց մէջ նշանաւորներն են Ներքնագիտութիւն է վերաբերեալ հիմնադրութեան և անկման Հռովմայեցւոց . որի օրինակ և Պարսկաց նամակներ որք Ծանոթ հանդէսին մէջ թարգմանուած են ։

Իր մտածութիւնները եւ դիտողութիւնները մտացածին մէջ չի ձգելու եւ պէտք եղած ատեն գանելու համար զանոնք թղթի վրայ արձանագրելու սովորութիւնը չատ օգտակար եղած է չատ մը աշխատասէր եւ ողջամիտ մարդոց :

Լօրտ Պաքօն մեռնելէն յետոյ չատ մը ձեռագիրներ թողուց սա վերնագրով · « չանկաթ յղացմանց մտածմունք է ըլլը աշխատելու ըղձածնելոյ համար » :

Էրքսայն Պրրքի գիրքերէն ժողովածոյ մ'ըրաւ , Էլզըն ալ Լիթըլթընի վրայ Ֆօքի գրած մեկնութիւնները երկու անգամ օրինակեց անանկ որ բոլոր գիրքը իւրացոյց :

Հանգուցեալ Բի Սմիթ բժիշկը իր հօրը քով իբր կազմարարի աշակերտ աշխատած ատեն ինչ որ կարդար անոնցմէ հաւաքածոյներ կ'ընէր , սա բոլոր իր կենաց մէջ նչանաւոր եղաւ հաւաքածոյներ ընելու մասին եւ իր կենսագիրը կըսէ թէ « նա միշտ կաչխատէր , միշտ յառաջադիմելու վրայ էր եւ միշտ հաւաքածոյներ կընէր : » Այս հաւաքածոյները իրեն համար մտածմանց առատ ազբիւր մ'եղաւ :

Հռչակաւոր ձօն Հէօնթըր [1] ալ մի եւ նոյն սովորութիւնը ունէր , զոր ի գործ կը դնէր իր տըկար յիշողութեան տեղը լեցնելու համար , եւ հետեւեալ կերպով կը բացատրէր իր մտածումները ի գիր արձանագրելու առաւելութիւնները :

[1] Ձօն Հէօնթըր նչանաւոր անգղիացի վերաբերյ մ'է , որ ծնաւ 1725 ին եւ մեռաւ 1793 ին :

« Այս սովորութիւնն ալ վաճառականներուն իրենց ապրանաց ցուցակը չինելուն կը նմանի , առանց որոյ հրբէք չի պիտի գիտցուէր թէ ինչ կայ կամ ինչ չիկայ վաճառատան մէջ » :

Ձօն Հէօնթըրի դիտելու կարողութիւնը այնքան նուրբ էր որ Ափէրնըթի դանի Արքեոպ ագէ [1] կը կոչէ · Ձօն Հէօնթըր աշխատասիրութեան , երեւելի օրինակ մ'է :

Մինչեւ քանի տարեկան քնաւ կամ յոյժ սակաւ դաստիարակութիւն առաւ , եւ կարդալ ու գրելը չատ դժուարութեամբ ուսաւ :

Սա նախ Կլասկոյի մէջ իբր առաղձադործ աշխատեցաւ , եւ յետոյ իր Ուիլհամ եղբօրը քով եկաւ , որ Լոնտոնի մէջ անդամագինութեան դասատու էր :

Ձօն անդամահատութեան ամիխիթէատրոնը մըտաւ իբր օգնական , բայց իր բնական տաղանդին եւ ալ աւելի իր անխոնջ աշխատասիրութեան շնորհիւ իր եղբայրը իրմէ չատ ետ մնաց :

Սա Անգղիոյ մէջ բաղդատական անդամաբընութեան հետեւողներուն առաջինն եղաւ , եւ այնչափ եռանդով աշխատեցաւ այս նոր գիտութեան մէջ , որ յետոյ Օվըն դասատուն հաղիւ տասը տարուան մէջ կրցաւ դասակարգել տասր ժողված եւ անդամահատած առարկայները :

Իր հաւաքածոյն քանի հազար օրինակներէ կը բաղկանայ , եւ մինակ մէկ մարդ մը անկէ աւելի

[1] Աւտապելաց Համեմատ Արգոս 100 աչք ունէր , որոց յիսունը ննջած ատեն մուս յիսունը կը հակէին :

բազմաթիւ եւ թանկագին հաւաքոյ մ՚ըրած չ՚էր երբէք։

Հէօնթըը արշալոյսին կ՚ելնէր անկողնէն եւ մինչեւ ժամը ութը կ՚աշխատէր իր գրասէնեակին մէջ. բոլոր օրը հիւանդներ կ՚ընդունէր կամ անոնց այցելութեան կ՚երթար. Հէօնթըը կը կատարէր նաեւ Սէնթ–Ճօրճի հիւանդանոցին եւ բանակին ընդհանուր վիրաբոյժի ծանր պաշտօններն ալ. առանցմէ զատ Հէօնթըը դասեր ալ կուտար եւ տանը մէջն ալ գործնական անդամանշնութեան դըպրոց մը կը վարէր. այս ամենը ընելով հանդերձ, դարձեալ ժամանակ կը գտնէր գանազան փորձեր ընելու կենդանեաց վրայ, եւ շատ մը գիտնական կարեւոր գրքեր գրելու։

Իր անհուն աշխատութեանց հասնելու համար միայն չորս ժամ կը քնանար գիշերը, ժամ մ՚ալ ցերեկին կը քնանար ճաշէն յետոյ. օր մը մէկը ասոր հարցնելով թէ ինչ մեթոտ կը գործածէր իր ձեռնարկութիւնները միշտ յաջողցնելու համար. սա այսպէս պատասխանեց. « ինծի վարուց կանոն ըրած եմ որ նախ քան մը ըսկսած հասուն կերպով կը դնեմ, ըսե՛ք պրպտուք կարելի՞ է այն քանը, եթէ կարելի չէ, քանա՞ չեմ յետաձգեր. նակ եթէ կարելի է, փնտռեմ ըսե՛ պէտք եղած յատկութիւնները յանձն առնելով պիտի կրնամ ընել զայն, և անգամ մը ակսելէս վերջը մեկ մ՚ալ չեմ ետ դառնար մինչեւ որ վերջացնայ։ Ահա այս կանոնով կրցայ ձեռք բերել բոլոր իմ յաջողութիւնները »։

Հէօնթըը իր ժամանակին մեծագոյն մասը գործածեց ճիշտ տեղեկութիւններ հաւաքելու

այնպիսի նիւթերու վրայ, որք իրմէ յառաջ իբր առանց կարեւորութեան նկատուած էին։

Իր ժամանակակիցներէն շատերը կ՚ըսէին թէ Հէօնթըը եղջերուին եղջիւրին ինչպէս աճիլը քննելովը պարապ ժամանակ կանցնէ։

Սակայն Հէօնթըը խորին համոզում մ՚ունէր թէ գիտական որ եւ է ճիշտ տեղեկութիւն մը առանց արժէքի չէ։

Այսպէս Հէօնթըը եղջերուին եղջիւրին աճումը սովրած առեն տեսաւ որ չնջերակները պարագայներուն յարմարելով կը լայնանան, երբ այս ծանօթութիւնն առաւ Հէօնթըը, համարձակեցաւ հիւանդի մը վրայ, որուն չնջերակը ուռած էր, նոր փորձ մ՚ընելու, զոր իրմէ յառաջ ոչ մեկ վիրաբոյժ համարձակած էր ընելու, այս փորձով Հէօնթըը իր հիւանդը բժշկեց։

Հէօնթըը ալ շատ մը հանճարեղ մարդոց պէս նախ շատ մը կը փորձէր յետոյ իր չէնքին հիմունքը կը հաստատէր։

Հէօնթըը լինք իր վրայ կատարեալ վստահութիւն ունենալով ամենեւին ուրիշին համակրութենէն կամ գովութենէն մխիթարուելու կամ քաջալերուելու պէտք չ՚էր զգար, սակայն բարեբաղդաբար իր ժամանակակիցներէն շատերը կըրցան իր խուզարկութեանց նպատակը եւ միտումը հասկնալ։

Բայց վերջապէս անկեղծ աշխատասէրի մը վայել ամենէն լաւ վարձատրութիւնը այսինքն իր խղճին հաւանութիւնը ընդունեցաւ, այս վարձատրութիւնը կ՚ընդունին ամեն անոնք՝ որք քա-

ջասրտութեամբ իրենց պարտքերը կը կատարեն։

Հարվի[1] ալ Հէօնթըրի պէս դիտական ասպարէզին մէջ անխոնջ աշխատասէր մ'է։

Սա ութ ամբողջ տարիներ քննելէն եւ խուզարկելէն յետոյ հազիւ համաձակեցաւ արեան շրջանի վրայ իր ունեցած գաղափարները կամ տեսութիւնները հրատարակել։ Քանի քանի անգամ կրկնեց իր փորձերը զանոնք ճշդրտելու համար, վասն զի համոզուած էր թէ զանոնք հրատարակելուն պէս իրեն արհեստակիցները իրեն պիտի դիմախօսեն։

Այն տեարակը՝ որով սա իր տեսութիւնները կը հրատարակէր, չատ պարկեշտ բայց պարզ յըստակ եւ վճռական էր։

Իր պաշտօնակիցները զինքը ծաղրեցին եւ խաբեբայի ու խենդի տեղ դրին։

Երկար ժամանակ մէկու մը չի կրցաւ ընդունել տալ իր վարդապետութիւնը եւ ամէն կողմէ զինքը կը նախատէին ու կ'արհամարհէին։

Իր հակառակորդները կ'ըսէին թէ սա հինեւրուն յարգելի հեղինակութիւնը կասկածելի ընելու ինչպէս նաեւ Ս. Գրոց հեղինակութիւնը կործանելու միտում ունի, եւ թէ իր վարդապետութիւնները բարոյականի եւ կրօնից հիմունքը պիտի խախտեն։ Իր սակաւաթիւ յաճախորդները զինքը երեսէ թողուցին եւ դրեթէ առանց բացակամի մնաց։

---

[1] Հարվի անգլիացի բժիշկը ծնաւ 1578 ին և մեռաւ 1657 ին. սա 1619 ին գտաւ արեան շրջանի օրէնքները և 1628 ին հրատարակեց իր տեսութիւնները։

Այսպէս տարիներ տեւեց, սակայն այն մեծ ճշմարտութիւնը՝ որուն հաւատարիմ մնացեր էր Հարվի այնչափ թշուառութեանց մէջ, քանի մը մտացի մարդոցմէ ընդունուելով կամաց կամաց դիտողութեան արեգակին տակ հասաւ եւ դրեթէ քսան եւ հինգ տարի յետոյ ամենէն ալ ընդունուեցաւ իբր հաստատեալ դիտական ճշմարտութիւն մը։

Ապրուազ Բարէ գաղղիացի վիրաբոյժը եւ արդի վիրաբուժութեան հայրն ալ անխոնջ յարատեւութեան, ուշադիր դիտողութեան եւ համբերող աշխատասիրութեան երեւելի օրինակ մ'է։

Սա ծնաւ 1509 ին ի Լաւալ Մէնի մէջ, ուր իր հայրը սափրիչ էր։ Իր ծնողքը աղքատ եւ բազմաթիւ ընտանեաց մը հոգերով չրջապատեալ ըլլալով զինքը դպրոց չի կրցաւ դնել, բայց որպէս զի կարենայ քիչ մը բան ուսանիլ տեղւոյն քահանային քով դրաւ։ Բայց քահանայն այնչափ կղբաղեցնէր Բարէն իր ջորին դարմանելու եւ ուրիշ առանին ծառայութիւններ մատուցանելու, որ սա քնաւ ժամանակ չունեցաւ ուսանելու։

Այս միջոցին հռչակաւոր Քօթօ վիրաբոյժը Լաւալ եկաւ քահանային ընկերակիցներէն մէկուն փամփուշտին մէջի քարը հանելու։ Բարէ այս դործողութեան ներկայ գտնուեցաւ, եւ այս պարագային դրդեալ միտքը դրաւ որ վիրաբուժութիւն ուսնի։

Այս առենէն Բարէ ծառայութիւնը թողուց եւ վիալօ անունով սափրիչ–վիրաբոյժին քով աշակերտութեան մտաւ, ուրկէ սովրեցաւ արիւն

առնուլ, ակրայ քաշել եւ ամենապարզ գործողութիւններ ընել։

Այն վարպետին քով չորս տարի ծառայութիւն ընելէն յետոյ Բարէ Փարիզ գնաց, ուր սա իր աշխատասիրութեամբը եւ Փարիզի վիրաբուժութիւն ու բժշկութիւն սովրելու համար առած դիւրութիւններովը իր արուեստին մէջ մեծ յառաջադիմութիւն ըրաւ։

Բարէ յաջողեցաւ Օթէլ–Տիէօ հիւանդանոցին մէջ օգնական վիրաբոյժի պաշտօն ընդունիլ, ուր սա այնպիսի եղական վարմունք մը ցցուց եւ այնչափ յառաջացաւ որ Կուբիլ դասատուին փոխանորդ կարգուեցաւ, որ այն ատեն Քօլէժ որ Ֆրանսի վիրաբուժութեան դասատուն էր։

Բարէ վիրաբուժական ուսմանց ընթացքը աւարտելով վիրաբոյժի վկայական ընդունեց, եւ քիչ ժամանակ ետքն ալ Բիէմոնթէ (Իտալիա) գնաց գաղղիական բանակին հետ որուն հրամանատարն էր Մօնմօրանսի։

Բարէ այնպիսի մարդ մը չէր որ իր նախորդաց գծած չաւղին հետեւէր կուրօրէն, այլ կ'աշխատէր միշտ հիւանդութեանց պատճառները եւ դարմանները քննել ու հասկնալ, ասոր համար ընաւ վայրկեան մը չ'էր կորնցներ եւ ամէն օր ունեցած բազմաթիւ հիւանդներէն օգուտ քաղելով միշտ հիւանդութիւնը թեթեւցնելու եւ վիրաց դարմանուիլը դիւրացնող լաւագոյն միջոցները կը փնտռէր։

Այսպէս չէ թէ միայն վիրաբուժութեան այլ եւ բժշկութեան գործնականին մէջ չատ մը բարեփոխութիւններ մտցուց, սա ամենէն աւելի երեւելի հանդիսացաւ հրազէններու վէրքերը պատելու մէջ չէթէ միայն իր դիտութեամբը այլ եւ մարդասիրութեամբը։

Մինչեւ Բարէի ժամանակ զօրքերը աւելի իրենց վիրաբոյժներուն տգիտութենէն կը նեղուէին քան թէ իրենց թշնամիներուն ճարպիկութենէն,

Երբ զօրական մը հրազէնով մը կը վիրաւորուէր արիւնը կեցնելու համար եփած իւղով կը պատէին վէրքը կամ կարմրած երկաթով կ'այրէին, եթէ անդամ մը կարել պէտք ըլլար կարմրած դանակով մը կը կտրէին։

Բարէ նախ սովորական մեթոտին հետեւեցաւ, սակայն յոյժ բարերաղդաբար օր մը եփած իւղը պակսելով Բարէ անոր տեղը աւելի մեղմ եւ կազդացուցիչ բան մը դրաւ։

Սակայն բոլոր դիշերը ահ ու դողի մէջ էր կասկածելով թէ թերեւս պակասութիւն մը գործած է, քայց առաւուանց որչափ անբացատրելի եղաւ իր ուրախութիւնը՝ երբ տեսաւ թէ նոր մեթոտով դարմանուած վիրաւորեալները աւելի լաւ վիճակի մէջ էին եւ դիշերուան քնով զօրացած, մինչդեռ եփած իւղով դարմանուած վիրաւորեալները ըստ սովորութեան անտանելի չարչարանքներ քաշեր էին։

Այսպէս Բարէ բարեպատեհ դիպուածով մը ամենամեծ բարւոքում մը մտցուց վէրքերը պատելու արուեստին մէջ։

Բարէ ուրիշ բարւոքում մ'ալ մտցուց, քայց

առանց որ եւ է դիպուածի մ'օգնութեան. ինչպէս ըսինք մինչեւ իր առեն վիրաց արիւնը կեցնելու համար տաք երկաթով կ'այրէին։

Սակայն Բարէ այդ մեթոտն ալ թողլով սկսաւ վէրքերը պատել եւ արիւնը կեցնելու համար սեղով կարել։

Բնականաբար Բարէի նոր մեթոտները իբր վտանգաւոր նորութիւններ նկատուեցան եւ հին վիրաբոյժները միացան անոնց ընդունելիը արգիլելու համար։

Առնք սկսան ըսել թէ Բարէ դաստիարակութիւն առած չէ, մանաւանդ Ցունարէն եւ Լատիներէն չգիտեր, հին հեղինակներէ վկայութիւններ բերելով Բարէն կը հալածէին, արդարեւ առնք այնպիսի վկայութիւններ էին գործ Բարէ ոչ կրնար առուգել եւ ոչ ջրել։

Բարէի իր հակառակորդաց տուած լաւագոյն պատասխանն էր իր մարդասիրութիւնը, ճարտարութիւնը եւ գործնականի մէջ ցցուցած յաջողութիւնը։

Ամեն կողմանէ վիրաւորեալ զինուորները Բարէն կը խնդրէին, որ միշտ պատրաստ էր զիրենք դարմանելու ամենայն խնամով եւ միշտ սա հաւեւեալ խօսքերը կը կրկնէր անոնց։

« Ես քո վէրքդ պատժչ Աստուած քաշէ »։ Այսպէս երեք տարի զինուորական վիրաբուժութիւն ընելէն յետոյ Փարիզ վերադարձաւ. սակայն իր մեծ համբաւը իրմէ յառաջ ընթանալով հոն հասնելուն պէս Հանրի Բ ի վիրաբոյժ անուանուեցաւ։

Սակայն քիչ մը ժամանակ հանգստութենէ վերջը նորէն բանակին մէջ մտաւ։

Ամեն տարի գարնան բանակին հետ կը մեկնէր եւ զինուորական կրթութիւնները լմնցնելէն յետոյ Փարիզ կը վերադառնար։

Երբ Շարլ—Ժէն (Կարոլոս Ե) Մէցը պաշարեց, բանակը մեծ կորուստ եւ բազմաթիւ վիրաւորեալներ ունեցաւ։

Վիրաբոյժները սակաւաթիւ եւ ոչէտ ըլլալով շատ հաւանական է որ Սպանեացիներէն աւելի զօրական կ'սպաննէին։

Ոը Կիզ դուքսը, որ բանակին հրամանատարն էր, թագաւորին աղերսագիր մը գրեց որ Բարէն իրենց օգնութեան զրկէ։

Քաջասիրտ վիրաբոյժը իսկոյն մեկնեցաւ եւ ամեն վտանգ ինչպէս ինքն ալ կ'ըսէ, կախուելու, խեղդուելու եւ կտոր կտոր ըլլուելու վտանգներն արհամարհելով յաջողեցաւ թշնամւոյն դիծերէն անցնելով Մէց մտնել։

Դուքսը, հրամանատարները եւ զօրապետները շատ լաւ ընդունելութիւն մ'ըրին իրեն եւ այսպէս ըսին « ասկէետքը ալ մեռնելէ չենք վախնար եթէ վիրաւորուինք »։ Երբ զօրականները իր դալուստը լսեցին ամենքը միաբերան այսպէս աղաղակեցին « Ա.յլ եւս մեր վէրքերէն մեռնելու չենք վախնար, վասն զի մեր բարեկամը մեր մէջ է »։

Հետեւեալ տարին ալ Բարէ Հէստին քաղաքը պաշարելոց հետ փակուած մնաց, քաղաքը Սաւուայի դքսին ձեռքն էր եւ Բարէ պատերազմական դերի եղաւ։

Սակայն թշնամւոյն դէմս առ պաշտօնակալներուն մէկուն ծանր վէրքը առողջացնելով ազատ թողուեցաւ առանց վրկանքի եւ ողջ առողջ փարիզ հասաւ։

Բարէ իր կենաց մնացորդը ուսման եւ բարեգործութեան նուիրեց։

Իր ժամանակակից գիտնոց օրինակին հետեւելով իր վիրաբուժական փորձերն ու տեղեկութիւնները գրեց եւ հրատարակեց զանազան ժամանակներու մէջ որոց ամենը քանի եւ ութ հատոր են։

Ամենէն կարեւորներն ատոնք են, «տեղեաւոր հրացանեաց վէրքերը թարմանելոց կերպ, եւ շնչերակներըն անդիպելոց կաբելոց ֆոյն։ Այս գիրքերը աւելի անոր համար թանկագին են որ իրենց մէջ շատ իրողութիւն եւ դիպուած կը պարունակեն, ատոնց մէջ հեղինակը բնաւ տեսութեամբ չի խօսիր այլ դիտողութեամբ։

Բարէ որչափ որ բողոքական էր, թագաւորին հաստատակ վիրաբոյժը մնաց եւ Ս. Պարթէղիմիի կոտորածէն ալ անով ազատեցաւ որ Շարլ Թ ի անձնական բարեկամն էր, որուն ինչպէս ինք կըսէ, արիւն առնուելու աաեն վիրաւորուած չիղը սա ինք բժշկած էր։

Պրանթօմ ալ իր յիշատակաց մէջ կը պատմէ թէ ինչպէս թագաւորն ալ իր բարերարին, Բարէի կեանքը փրկեց. իրիկուընէ մարդ ղրկեց եւ Բարէն բերել տալով իր հանդերձները պահելու սենեկին մէջ դրաւ եւ պատուիրեց որ բնաւ ձայն չի հանէ, վասն զի կըսէր այն որ ամբողջ փոքր

աշխարհի մը կեանք կուտայ, պէտք չէ որ խողխողուի։

Ահա այսպէս բարէ ազատեցաւ նոյն դիւրաուան սոսկալի կոտորածէն եւ տակաւին երկար տարիներ ապրելով վերջապէս վախճանեցաւ Փարիզի մէջ 1590 ին տարօք եւ պատուովք ծանրաբեռնեալ։

Ձէննէր [1] բժիշկը իր պատուաստի դիւտը [2] ընդունել տալու համար աւելի դժուարութեանց հանդիպեցաւ որչափ Հարվի հանդիպած չէր իր արեան շրջանի դիւտը ընդունելի ընելու համար։

Իրմէ յառաջ չատ մարդիկ կովերու մանաւանր հիւանդութիւնը դիտած էին եւ կատսէսթըրշայրի կաթնավաճառները կ'ըսէին թէ, ով որ կովերու յատուկ հիւանդութիւնն ունենայ ծաղկի հիւանդութենէ զերծ կը մնայ։

Ասի ռամիկ ժողովրդեան մէջ տարաձայնութիւն մ'էր եւ անոր կարեւորութիւն չէին տար եւ Ձէննէրէն յառաջ ոչ ոք քննել չէր ուզեր այս տարաձայնութիւնը։ Ձէննէր դիպուածով լսեց այս տարաձայնութիւնը։

Ան տեսնելը Ձէննէր Սօմըրբի վարպետին քով աշակերտ էր, օր մը դիւղացի աղջիկ մ'ե-

---

[1] Ձէննէր հռչակաւոր Անգղիացի բժիշկը ծնաւ 1749 ին և մեռաւ 1823 ին 74 տարեկան. սա մարդկութեան բարերարաց կարգն անցած է 1776 ին բրած պատուաստի դիւտովը։

[2] Մի քանի օտարազգիք կը վկայեն թէ ասկէ քանի մը հարիւր տարի յառաջ պատուաստը Հայաստանի մէջ կը գործադրուէր։ Հայ ք պատուաստի նիւթը չամիչի մէջ դնելով տղայոց և երիտասարդաց կը կերցնէին։

կաւ իր վարպետին բժշկուելու համար, ու երբ վարպետը անոր խոստացաւ թէ իր հիւանդութիւնը ծաղիկ հիւանդութիւնն է. աղջիկը սկսաւ աղաղակել թէ «ես ծաղկի հիւանդութիւն չեմ կրնար ունենալ վասն զի պատուաստուած եմ»: Այս դիտողութիւնը ձէննէրի ուշադրութիւնը արթընցուց եւ այնուհետեւ սկսաւ այս նիւթին վրայ խուզարկութիւններ եւ դիտողութիւններ ընել:

Երբ իր ընկերներուն հաղորդեց պատուաստի ծաղկի հիւանդութեան դէմ նախապահեստ դարմանի մ'ըլլալը՝ անոնք զինքը ծաղրեցին եւ սպասնացան իրենց ընկերութենէն անգամ դուրս վանելու՝ եթէ մի եւ նոյն յիմարութիւնը կրկնելու չարունակէ:

Սակայն բարեբաղդաբար ձէննէր Լօնտոնի մէջ ձօն Հէօնթէր դասատուին քով չարունակեց իր ուսումը եւ անոր հաղորդեց իր կարծիքները:

Այս մեծ անդամագրնէն այս մասին տուած խրատը չատ նշանաւոր է «մի մտածէք, այլ փորձէք, մանաւանդ ճիշտ եւ համբերող եղէք»:

Այս խրատը, որ դիտողութեան մեթոտին բովանդակութիւնն է, ձէննէրի քաջալերութիւն տուաւ:

Սա անմիջապէս դիւղերը դնաց ուր իր արուեստը գործադրելով հանդերձ դիտողութիւնները եւ փորձերը չարունակեց ամբողջ քանի տարի:

Իր դիւտին վրայ իր ունեցած հաւատքը այնքան կատարեալ էր, որ երեք զանազան պարագայներու մէջ երեք անգամ պատուաստեց իր որդին:

Վերջապէս ձէննէր հօթանասուն երեսէ բաղկացեալ քառածալ տետրակով մը հրատարակեց իր կարծիքները, այս տետրակին մէջ քանի երեք դէպք յառակ կը բերէր, որոց մէջ պատուաստը չատ լաւ յաջողեր էր, այնպէս որ անկէց եաքը այդ պատուաստուած անձանց ծաղկի հիւանդութիւն հաղորդելը անկարելի եղած էր:

Այս տետրակը 1798 ին հրատարակուեցաւ մինչդեռ ձէննէր 1775 էն ի վեր կ'աշխատէր իր դաղափարները զարդացնելու:

Սակայն ինչպէս ընդունուեցաւ այս դիւտը դիտէք — նախ անտարբերութեամբ եւ ապա թշնամութեամբ:

Ձէննէր Լօնտոն գնաց որ իր պատուաստի եղանակը բժշկաց ընդունելի ընել տայ, բայց մէկ բժիշկ մ'ալ չընդունեց զայն. այսպէս երեք ամիս դուր տեղը սպասելէն վերջը իր տունը վերադարձաւ:

Ձէննէրի դիւտը ծաղրելի նկարներով ներկայացուցին եւ ըսին թէ նա իր նմանները անասնացնելու միտք ունի կովերու առեանց հոտած նիւթերը անոնց արեան մէջ մտցնելով:

Պատուաստը իբր գէշաւոր հնարք մը նկատուեցաւ եւ վճռուեցաւ: Մինչեւ անգամ համարձակեցան ըսել թէ պատուաստուած տղայք մեծնալով կովու կը նմանին. եւ թէ իրենց գլխուն վրայ սպիներ երեւան կուգային իբր եղջիւրներու սկիզբ ու թէ վերջապէս բոլոր գիմագիծերնին կովանը կովանին կը նմանի և յայնմ ալ ցլու մը մռնչման կը պատանայ:

Սակայն պատուաստը ճշմարտութիւն մ՚էր եւ որչափ որ նոր հրատարակուած առեն ամենքը ընդդիմացան, բայց կամաց կամաց ամեն մարդ հաւատալ սկսաւ անոր։

Ձէննէրի աշակերտներէն մին դիւղ մ՚երթալով այն տեղ քանի մը մարդիկ պատուաստեց, բայց դիւղականները քարերով հալածեցին զանոնք որք երկար ժամանակ իրենց տներէն դուրս չի կրցան ելնել։

Երկու ազնուական տիկիններ, Տիկին Տիւսի եւ Պէրքլի կոմսուհին իրենց զաւկները պատուաստելու քաջասրտութիւնն ունեցան եւ այսպէս ժամանակին նախապաշարումներն ալ կործանեցան։

Կամաց կամաց բժիշկներն ալ մեղմացան ու երբ պատուաստի անհուն կարեւորութիւնը ճանչցուեցաւ այնպիսի բժիշկներ ալ գտնուեցան, որք պատուաստի գիւտը իրենց սեպհականել ուզեցին։

Վերջապէս ձէննէր դատը վաստկեցաւ եւ եկան օրեր՝ յորս իրեն հրապարակական վարձատրութիւններ եւ պատիւներ տրուեցան, բայց ձէննէր ինչպէս որ իր դժբաղդ օրերուն էր այնպէս ալ յաջողութեան մէջ միշտ պարկեշտ մնաց։

Ձինքը Լօնտօն հրաւիրեցին ըսելով թէ քիչ ժամանակէն բազմաթիւ յաճախորդներ կրնայ ունենալ եւ տարին առ նուազն 10000 անգղիական ոսկի կամ 1,200,000 դրուշ կրնայ չահիլ, «ոչ» պատասխանեց ձէննէր, կենացս առաւօտը գիւղրուս եւ խրճիթներու մէջ անցուցի հիմայ որ երեկոյն հասած է՝ ինձ չի վայլեր որ հարստութեան եւ համբաւի եռուզեռ եղողի մը պէս ապրիմ։

Ձէննէր դեռ ողջ եղած առենն իսկ պատուաստը բոլոր քաղաքակիրթ երկիրներու մէջ ընդունուեցաւ եւ երբ մեռաւ բոլոր աշխարհք անոր մարդկութեան բարերարն ըլլալը ճանչցեր էր։

Ֆիւվիէ ըսած է թէ «եթէ պատուաստը իր դարուն մէկ հատիկ գիւտն ալ եղած ըլլար՝ դարձեալ բաւական էր երեւելի ընելու զայն։

Սըր Զարլս Պէլ [1] ալ համբերութեան հաստատամտութեան եւ յարատեւութեան կողմանէ բնաւ ձէննէրէն վար չի մնար։ սա ալ ջղային դրութեան մէջ երեւելի գիւտեր ըրած է։

Մինչեւ իր ժամանակները բժիշկները ջղերու վրայ բնաւ յստակ տեղեկութիւն մը չունէին եւ կրնայ ըսուիլ թէ գիտութեան այս ճիւղը Տէմօքրիթի եւ Անագսագորասի ժամանակներէն այսինքն երեք հազար տարիներէ ի վեր քայլ մ՚առած չ՚էր։

Պէլ երկար տարիներ բազմաթիւ եւ ճիշտ փորձեր ընելէն յետոյ 1821 ին իր փորձերուն արդիւնքները հրատարակել սկսաւ որոց մէջ սա ջղային դրութեան վրայ բոլորովին նոր վարդապետութիւններ կ՚ուսուցանէր։

Սա ամենաստորին կենդանիներէն սկսեալ մինչեւ մարդուն, որ բոլոր արարածոց թագաւորն է, ջղային դրութեանց զարգացումը նկարագրեց այնպիսի պարզ ոճով մը որուն համար ինք համարձակեցաւ ըսել թէ «Իմ բացատրութիւններս այնքան պարզ եւ յստակ է, որ կրնամ ըսել թէ

---

[1] Զարլս Պէլ անգղիացի վիրաբոյժ բժիշկը ծնաւ 1774 ին և մեռաւ 1842 ին 68 տարեկան։

նոյն իսկ իւրաքանչիւր մարդու մօր բարբառովը գրուած է »։

Պէլի մեծ գիւտը հետեւեալն է. սա գտաւ թէ ողնամիջուկէն ելած ջիղերը երկու տեսակ են եւ երկու տեսակ արմատ ունին, մէկ արմատէն ելնողները կամաց հրամանները անդամոց կը փոխանցեն մինչդեռ միւս արմատէն բուսնողները արտաքին աշխարհին ներգործութիւնները ուղեղին հաղորդելու պաշտօն ունին։

Պէլ այս գիւտն ընելու համար 40 ամբողջ տարիներ աշխատեցաւ եւ 1840 ին հազիւ կրցաւ իր յիշատակարանը արքայական Ընկերութեան ներկայացնել։

Հարվիյի եւ ձէննէրի պէս Պէլ ալ ծաղրուեցաւ եւ թշնամանուեցաւ ուստի երկար տարիներ սպասեց որ իր գիւտը ընդունուի, սակայն երբ իր տեսութեանց ուղիղ ըլլալը ամէն մարդ ճանչցաւ, թէ Անդղիոյ եւ թէ օտար երկիրներու մէջ ուրիշ բժիշկներ սկսան ըսել թէ այդ գիւտը նախ իրենք գտած են։

Վերջապէս երբ Պէլ իր տետրակները հրատարակեց ճիշտ Հարվիյի եւ ձէննէրի պէս բոլոր յաճախորդները թողուցին զինքը եւ Պէլ ամէն անգամ որ իր գիւտին մէջ քայլ մը յառաջ կերթար ալ աւելի աշխատելու ստիպուած էր իբրեւ բժիշկ իր համբաւը պահելու համար։

Վերջապէս ամէն մարդ Չարլս Պէլի մեծ արժանիքը ճանչցաւ, իր ժամանակակիցները շատ մը պատիւներ տուին իրեն եւ Փիւվիէ մահուան անկողնոյն, մէջ երբ իր դիմաց ջիղերը քաշուեցան, զինքը չընդհատողներուն դառնալով ըսաւ « տեսէք իմ դէմքս ալ կը հատատէ թէ ուրչափ ուղիղ է Պէլի տեսութիւնը։ »

Վիլհէլմ Հէրշէլի [1] կեանքն ալ համբերութեան եւ յարատեւութեան երեւելի օրինակ մ'է, սակայն ասոր աստղարէզը գիտութեան մէկ ուրիշ ճիւղը այսինքն աստեղաբաշխութիւնն է։

Հէրշէլի հայրը, խեղճ գերմանացի երաժիշտ մ'էր եւ չորս որդի ունէր իրեն պէս երաժիշտ։

Վիլհէլմ Անդղիա գալով իր բաղդը բնտռելու համար, Տիւրհամի բանակին երաժիշտներուն մէջ մտաւ իբր փողահար։

Զօրաբանակը Տընքասթրի մէջ գտնուած ատեն օպթիէօր Միլլէր ուզեց որ Հէրշէլը տեսնէ վասն զի լսեր էր թէ նա սքանչելի ջութակ կը զարնէ։

Տօքթէօրը երիտասարդին հետ բանակցութեան մտաւ ուրկէ այնչափ գոհ եղաւ, որ զանի սահպեց զօրաբանակին նուագածուի պաշտօնը թողու եւ իր քով անցնի քիչ մը ժամանակ։

Հէրշէլ ընդունեց առաջարկութիւնը եւ Տընքասթրի մէջ բնակութենէն օգուտ քաղեց։

Այս տեղ Հէրշէլ չէ թէ մի միայն ջութակ զարնելու զբաղեցաւ այլ եւ Միլլէրի թանգարա-

---

[1] Վիլհելմ Հէրշէլ գերմանացի աստեղաբաշխը ծնաւ 1738 և մեռաւ 1822 ին 84 տարեկան. սա ճարտար երաժշտի որդի մ'էլլալով ինքն ալ երաժիշտ եղաւ, բայց յետոյ այս աստղարէզը թողլով չափագիտութեան և աստեղաբաշխութեան հետեւ եղաւ որոց մէջ շատ մը կարեւոր և երեւելի գիւտեր ընելով իր անունը անմահացուց։

նին մէջ ուսնելու պարապեցաւ իր զբօսանաց ժամերուն։

Հալիֆաքսի եկեղեցւոյն համար նոր երգէոն մը չհնուելով լրագիրներու միջոցաւ հասարակութեան ծանուցում եղաւ թէ երգէոն զարնողի մը պէտք կայ, Հերչէլ այս պաշտօնը ընդունելու ներկայացաւ եւ ընդունեց ալ։

Հերչէլ իր նոր պաշտօնը եւ երաժշտութեան դասատուութիւնը չարունակելով հանդերձ չափազիտութիւն ուսաւ առանց որ եւ իցէ դասատուի։

Ֆիչ ժամանակէն իր թափառական կենաց առթիւ Պաթ քաղաքը գնաց ուր հանքային ջրերուն նուագածուաց խմբին մէջ նուագարան զարնելու եւ այն տեղի եկեղեցւոյն երգէոնը չալելու պաղեցաւ։ Ան տեղ քանի մը աստեղաբաչխական նոր դիւտեր իր հետաքրքրութիւնը գրգռելով եւ իր ուշադրութիւնը դէպ ի աստեղաբաչխութիւն դարձնելով սա յաջողեցաւ իր մէկ բարեկամէն հեռադիտակ (կրէկօրի) մը փոխ առնուլ։

Աստեղաբաչխութեան համար այնպիսի եռանդ մը բորբոքեցաւ իր ներսի դին որ իր աղքատութեան հակառակ հեռադիտակ մը գնել որոչեց, սակայն Լօնտօնի տեսարանական գործիքներ վաճառողը այնպիսի դումար մը պահանջեց որ Հերչէլ միտքը դրաւ որ ինք հատ մը չինէ։

Անոնք որ ցոլացուցիչ հեռադիտակ մը տեսած են՝ անոնք միայն կրնան հասկնալ թէ որչափ ճարտարութիւն պէտք է հեռադիտակին ամենէն կարեւոր մասն եղող մեռաղեայ դմբեթարդ հայելին չինելու համար, հետեւաբար քանի դժուարին էր իր ձեռնարկութիւնը։

Որչափ ալ որ դժուարին էր՝ Հերչէլ երկար եւ տաժանելի աչխատութենէ մը վերջը յաջողեցաւ հինգ ոտնաչափ ցոլացուցիչ մը չինելու որով կարողացաւ երեւակի մանեակը եւ արբանեակները դիտելու։

Ան յաղթանակէն գոհ չ'ըլլալով սկսաւ հետզհետէ եօթ, տասն եւ նոյն իսկ քսան ոտնաչափ դործիքներ չինել։

Եօթ ոտնաչափ դիտակին աչխատած ատեն երկու հարիւրի չափ հայելիներ անցան ձեռքէն մինչեւ որ կարողացաւ անոնցմէ մէկ հատը յարմարցնել իր դործիքէն, ասկէ կրնանք դաղափար մ'ունենալ իր յարատեւութեան կարողութեան վրայ։ Ան յապէս մէկ կողմանէ երկինքը դիտելու դրաղած ատեն միւս կողմանէ ալ իր օրական հացը ճարելու համար Հերչէլ Պաթի հանքային ջրերուն մէջ նուագածուհին կընէր, սակայն աստեղաբաչխութեան համար իր ունեցած փափաքը կամ կիրքը այնչափ սաստիկ էր՝ որ ամենեւին նուագահանդէս (ժեռնէր) ներու վերջանալուն չ'էր կրնար սպասել եւ ամեն դադարման ժամերուն Հերչէլ նուագարանը թողլով կուդար եւ իր դիտակը անդամ մ'աչքէ կ'անցուներ եւ նորէն կը վերադառնար իր փողը հարկանելու։

Ան ասացուածքին հակառակ որ կ'ըսէ թէ Ձէյ չեռւով երչոռ չեբռոակ չի ըռնոաէր Հերչէլ ուրանոս մոլորակը դտաւ։

Շատ խնամով հաչուեց Հերչէլ անոր չրջանը եւ չարժման արագութիւնը, ու իր հաչուոց արդիւնքը Լօնտօնի Արքայական Ընկերութեան ղրկ-

կելով իր միջևէ այն ատեն անհնչան մնացած ա-նունը մէկէն ի մէկ փայլեցաւ ։

Փիչ ժամանակէն Հէրշէլ արքայական աստե-ղաբաչխի տիտղոս ստացաւ եւ այս ժամանակէն սկսեալ ձորձ Գ ի բարերարութեան չնորհիւ նա բնաւ կարօտութիւն չի քաչեց ։

Հէրշէլ հարստութեան մէջ ալ միեւնոյն խո-նարհութիւնն ու քաղցրութիւնն ունեցաւ ինչ որ ունէր իր աղքատութեան մէջ եւ կրնանք ըսել թէ պիտութեան աչակերտներու մէջ ասոր պէս համբերող , քաղցրաբարոյ եւ այնքան հանճարեղ ու երջանիկ մէկը չիկայ ։

ԳԼՈՒԽ Ե·

ՋԱՆՔ ԵՒ ՅԱՐԱՏԵԼՈՒԹԻՒՆ Ի ԳԵՂԱՐՈՒԵՍՏՍ

« Ա՛նոնք որ կ'ըսեն թէ որ և
« է գործի մը մէջ առանց աշ-
« խատութեան և յոդնու-
« նեւթեան յառաջ երթալ
« կարելի է , անոնք թռնաւո-
« րիչներ են » ։

ՊԵՆՋԱՄԻՆ ՖՐԱՆՔԼԻՆ

« Գերազանցէ՛ և պիտի ապ-
« րիս » ։ ԺՈՒՊԵՐ

Գեղարուեստից լինչպէս նաեւ մարդկային գոր-ծունէութեան ամեն ճիւղերուն մէջ կատարելա-գործուելու համար եռանդուն աչխատութիւնը անհրաժեչտ է ։

Գեղեցիկ պատկեր մը նկարելը կամ ազնիւ արձան մը քանդակագործելը բնաւ դիպուածով չ'ըլլար ։

Արուեստագէտ մը որչափ հանճարեղ ալ ըլլայ դարձեալ իր վրձինին կամ գրչին իւրաքանչիւր չարժումը յարատեւ աչխատութեան մ'արդիւնքն է ։

Արուեստագէտ մը կրնայ երբեմն երբեմն լա-ներշնչո-ւիչ-ներ ունենալ , սակայն յառաջադիմելու միակ ճանապարհը աչխատութեան ճանապարհն է , որչափ որ ալ անի հին եւ հասարակ ճանապարհ մը կ'երեւայ ։

Ուիլսընի համար՝ որ դի զական տեսարաննե-
րու նկարիչ մ'էր, կը պատմուի թէ սա իր նկար-
ները նախ դժգոյն ոճով մը սակայն ճիշդ կը նը-
կարէր ու երբ այսպէս լմնցնէր պատկեր մը՝
քանի մը քայլ ետ կը քաշուէր եւ ձեռքը երկայն
կոթով վրձին մ'առած ամենայն ուշադրութեամբ
կը նկատէր իր պատկերը, յետոյ յանկարծակի ա-
րագ եւ համարձակ ձեռքով մը իր պատկերին
զարմանալի կատարելութիւն մը կուտար մէկէն ի
մէկ։

Ասով բնաւ ըսել չենք ուզեր թէ մէկը իր
վրձինը կտաւի մը վրայ նետելով կրնայ գեղեցիկ
պատկեր մը նկարել։ Այս աստիճան ճարտարու-
թեան հասնելու համար արուեստագէտ մը բոլոր
իր կեանքը մաշած ըլլալու է, որպէս զի կարենայ
կեանք եւ լոյս տալ իր պատկերին այսպէս մէկէն ի
մէկ, սակայն յոյժ հաւանական է թէ այն որ առա-
ջուց երկար եւ յարատեւ աշխատութեամբ վար-
ժուած չէ եթէ այսպիսի վարձ մ'ընէ մեծ արդիւնք
մ'արտադրելու տեղ սոսկալի արատ մը յառաջ կը
բերէ։ Սըր Ճօշիւա Ռէյնօլտսի աշխատութեան կա-
րողութեան վրայ ունեցած հաւատքը այնքան մեծ
էր որ կըսէր թէ աչխատելիքէն կ'ապացուի արուես-
տի մէջ այն կատարելագործութիւնը, «դուր հանճար, ճշգակ
նաւ երկինէն պարգեւը կը կոչէ։» Օր մը Պարիւի այս-
պէս կը պրէր, «Այն որ նկարչութեան կամ որ
եւ իցէ արուեստի մէջ գերազանց ըլլալ ո-
րոշած է, պէտք է որ արթնցած վայրկենէն մին-
չեւ քնացած վայրկեանը ուրիշ բանի վրայ չի մը-
տածէ»։

Ուրիշ անգամ մ'ալ այսպէս կըսէր, «Անոնք
որ երկնից արուեստին մէջ կերպարանք կը փափաքին՝
պէտք է որ շարունակ տոպոսան, կեռ օրէնք և երկնային
ամեն պարկ աշխարհին, եւ բնաւ չի մտածեն թէ ի-
րենց վիճակը գէշ է թէ լաւ, ասոնք իսկոյն պի-
տի տեսնեն որ գերազանցելը խաղ մը չ'է այլ աշ-
խատութիւն մը եւ ամենադժուարին աշխատու-
թիւն մ'է»։

Սակայն որչափ որ յարատեւ աշխատութիւնը
անհրաժեշտ պէտք մ'է յառաջադիմելու համար՝
ճշմարիտ է նաեւ թէ առանց բնածին կարողու-
թեանց աշխատութիւն մը, ջանք մը որչափ լաւ
ալ ուղղուած ըլլայ՝ դարձեալ արուեստագէտ մը
չի կրնար արտադրել։

Գերազանց ըլլալու չնորհը բնութիւնը կու-
տայ, սակայն արուեստագէտն ալ զայն զարգացը-
նելու, կատարելագործելու է անձին դաստիա-
րակութեամբը՝ որ վարժարաններու մէջ ընդունե-
ուած դաստիարակութենէն անհամեմատ կարե-
ւոր է։

Ամենէն երեւելի արուեստագէտներէն մէկ
քանին աղքատութեան եւ ամեն տեսակ դժուա-
րութեանց դէմ մաքառելով յաղթած են երեւելի
հանդիսանալ։

Երբ այս իրողութիւնը կը յիշենք, անկարելի է
որ մաքերնիս չի բերենք խել մը երեւելի օրինակ-
ներ մեր այս բաժնին։

Գլօտ Լօռէն քաղցրաւենիք վաճառող մ'էր,
Թէնթօրէ ներկարար մ'էր, երկու գարաչներէն մին
ներկ ծեծող մը՝ միւսն ալ վաթիկանի մէջ օգնա-

կան որմնադիր մ'էին, Ինիկօ ձօնս ոսատյնանկ մ'էր. Սալվաթօր Ռօզա իր կենաց մէկ մասը ա-ւազակիներու ընկերութեանց մէջ անցուց. ձիօթթօ հովիւ, ցինկարէլլի գնչու մ'էին:

Քաւոն մուբայական, Քանօվա քարակոփ եւ ձէքսըն դերձակ էին. Թէօրնըը սափրիչի մ'աչակերտ էր:

Բոլոր այս դեղարուեստի վարպետները եւ դեռ ուրիշներ, որք ասոնցմէ նուազ նշանաւոր չեն, անյաջող պարագայները եւ աղքատութեան դըժուարութիւնները քնաւ բանի տեղ չի դնելով աշխատութեամբ եւ ուսմամբ այնքան երեւելի եղան իրենց արուեստին մէջ:

Արդարեւ ասոնցմէ մէկ քանին հարստացան ալ, սակայն մեր դիտցածներէն մէկն ալ հարստութեան համար չ'աշխատեցաւ:

Գեղարուեստի ասպարէզին ակզբնաւորութիւնը այնքան զոհողութիւն եւ չանք կը պահանջէ որ մի միայն հարստանալու նպատակով ճամբայ ելնող մը չի կրնար դիմանալ անոնց:

Այն հաճոյքը, զոր արուեստագէտ մը կը վայելէ իր գործերէն, այն հաճոյքը միայն կրնայ այնպիսի դերազանց չանքեր ընել տալ. հարստութեան փափաքը երկրորդական խնդիր մ'է:

Բազմաթիւ արուեստագէտներ նախամեծար համարեցին իրենց հանճարին միաման հետեւիլ քան թէ հասարակութեան:

Սբահնօլէթթօ ճիչա Փէէնօֆօնի նամանութիւնը բերաւ իր վերայ, սա պերճութեամբ ապրելու ամէն միջոց հայթայթելէն յետոյ կամաւ պերճանայ

ադդեցութենէն հրաժարեցաւ եւ պարզութիւնն ու աչխատութիւնը նախամեծար համարեց: Նըկարչին մէկը չատ մը աչխատել յորդնելէն յետոյ իր նկարը ի տես հասարակաց դրաւ անկէ ստակ վաստակելու մտօք. մի քանի մարդիկ ալ գալով Միքայէլ-Անճէլօյի կարծիքը հարցուցին նոյն մարդուն վրայ, որոց այսպէս պատասխանեց Անճէլօ, «ես կը կարծեմ թէ, քանի որ այդ մարդը հարստութեանց ետեւէն ըլլայ՝ այնքան աղքատ պիտի մնայ»:

Սըր ձօշիւա Ռէյնօլտսի պէս Միքայէլ-Անճէլօ ալ չատ զօրաւոր հաւատք մ'ունէր աչխատութեան կարողութեան վրայ եւ կ'ըսէր թէ ինչ որ երեւակայութիւնը կ'ստեղծէ, ձեռքն ալ անոր մարմարիոնէ մարմին կրնայ զգեցնել՝ եթէ մտքին թելադրութեանց հնազանդելու վարժուած ու կըրթուած է:

Անճէլօ ինքն ալ անխոնջ աչխատաւոր մ'էր եւ իր ժամանակակիցներէն աւելի ուսման պարապելու յատկութիւնը ինք իր ժուժկալութեան կուտար:

Երբ սա կաչխատէր, օրուան մեծագոյն մասը կտոր մը հացով եւ գինիով կանցնէր, Անճէլօ չատ անգամ կէս գիչերուն կ'արթննար եւ կ'ելնէր աչխատելու:

Այսպէս գիչերը աչխատած առեն Անճէլօ գըլուխը թղթէ գլխարկ մը կ'անցնէր եւ ճրագն ալ անոր առջեւի դին դնելով անոր լուսովը կ'աչխատէր:

Երբեմն, երբ չափազանց կը յոգնէր, անկողին կ'ընկնէր առանց հանուելու որպէս զի քիչ մը քնով զօրանալուն պէս նորէն չուտով գործի ակսի:

Անճէլօ իրեն սիրելի խորհրդանշան մ'ունէր՝ որ էր կառքի մէջ նստած ծերունի մը՝ առջևն ալ աւազէ ժամացոյց մը որուն վրայ հետեւեալ խօսքերը արձանագրուած էին, *Ancora imparo*— Տակաւին կ'սորանամ: Թիթիէն ալ անխոնջ աշխատասէր մ'էր. սա ամբողջ ութ տարի աշխատեցաւ իր Մարիէթտա-ին Ս. Պետրոսի նկարը չինելու համար, իր Ընդերձաց պատկերին համար ալ եօթ տարի աշխատեցաւ: Սա Շարլ-Քէնի գրած նամակին մէջ այսպէս կըսէր. « Ձեր Վեհափառութեան կ'ուղարկեմ Ընդերձաց պատկերը, գրեթէ չարունակ եօթ տարի աշխատեցայ անոր համար »: « *Dopo sette anni lavorandovi quasi continuamente* »:

Սակաւաթիւ են այն մարդիկ՝ որ գիտեն թէ արչալոյ աշխատութիւն, համբերութիւն եւ երկար ու տաժանելի պատրաստութիւն պէտք է երեւելի նկար մը չինելու համար:

Հարեւանցի դիտողի մը կ'երեւայ թէ արուեստագէտ մը չատ դիւրութեամբ կը չինէ իր գործերը, սակայն այդ դիւրութիւնը առանալու համար որչափ յոգնած ու աշխատած է նա:

« Ի՞նչպէս չիտուն լիրա կը պահանջէք » կըսէր քանդակագործի մը Վենետիկցի ազնուական մը « կիսարձանի մը՝ որուն համար միայն տասն օր աշխատած եք » — « իրաւունք ունիք » պատասխանեց քանդակագործը, « սակայն միտքերնիդ բերէք թէ կիսարձան մը տասն օրուան մէջ չինելու համար երեսուն տարի աշխատած եմ »:

Տօմինիքինօ նկարչին պատկեր մ'ապսպրելով երբ սա կ'ուշացնէր գործը, վինքը իր դաղ յանդիմանեցին, որուն պատասխանեց թէ « ես չարունակ կ'աշխատիմ ինձ ապսպրուած պատկերը իմ մտացս մէջ չինելու »:

Սըր Օկիւսթիւս Քալքօթ իր Ութենիըէն հռչակաւոր պատկերը չի քաշած անոր քառասուն հատ ստուերագիրը չինեց:

Այս կրկնութիւնը արուեստիս մէջ ալ կենաց մէջ եղածին պէս յաջողութեան էական պայմաններէն մին է:

Քլօտ, որ դիւղական նկարներ չինողներուն առինէն մեծն է, իր համբաւն ու յաջողութիւնը իր անխոնջ եռանդոյն ստացաւ: Սա այնպիսի պարագայներու մէջ ծնաւ, որք արուեստագէտ մը յառաջ բերելու բնաւ նպաստաւոր չ'էին:

Քլօտ ծնաւ Շամանյի մէջ ի Լօրէն, իր ծնողքը չատ աղքատ էին. Քլօտ չատ փոքր հասակէն քաղցրաւենիք չինողի մը քով աշակերտութեան դրուեցաւ:

Քիչ ժամանակէն իր ծնողքը մեռնելով Քլօտ իր եղբօր քով գնաց, որ փայտէ արձաններ կը չինէր:

Այն տեղ քիչ առենէն իր գեղարուեստի ճաշակը երեւան ելաւ եւ վաճառական մ'ալ իր եղբայրը համոզեց որ Քլօտը միատեղ Հռոմ տանի:

Քլօտ մեկնեցաւ եւ չատ մը գործեր փոխելէն յետոյ Ակաթինօ Թասիի քով սպասաւորութեան մտաւ, որ ժամանակին համբաւաւոր դիւղական տեսարաններ նկարողներէն մին էր:

Քլօտ այն տեղ լրջմտութեամբ աշխատելով նըկարչութեան վրայ տեղեկութիւններ հաւաքեց:

Ջլօտ բաւական համբաւ հանելով սկսաւ Իտալիա, Ֆրանսա եւ Գերմանիա պտտիլ. տեղ տեղ կանգ կ'առնէր իր պարպուած քսակը նորէն լեցնելու համար պատկերներ նկարելով։

Հռոմի վերադարձին տեսաւ որ իր պատկերները աւելինէն աւելի յարգ ունին եւ այս ժամանակէն ինքզինքը բոլորովին գիւղական տեսարաններ նկարելու տուաւ։

Սա բնութիւնը ուսանելէն բնաւ չէր յոգներ եւ անդադար չէնքեր, դաշտեր, ծառեր, տերեւներ եւ ուրիշ այսպիսի առարկաներ կը նկարէր ամենայն ճշդութեամբ եւ իր քովը կը պահէր իբր առատ ամբար մը՝ որոցմէ յետոյ իր մեծ գիւղական նկարներուն համար պէտք եղածները կ'առնէր։

Ջլօտ երկնից ուսման ալ մեծ ուշադրութիւն կ'ընէր եւ ամբողջ օրեր երկինքը դիտելով կ'անցնէր, արշալոյսէն մինչեւ վերջալոյս երկնից վրայ յառաջ եկած ամեն փոփոխութիւններն ալ կը դիտէր եւ կ'արձանագրէր։

Այսպիսի աշխատասիրութեամբ Ջլօտ վերջապէս յաջողեցաւ իր ժամանակին ամենէն երեւելի գիւղանկարն ըլլալու։

Թէօրնըր ալ, որ Ջլօտ անգլիացի կոչուած է, ասոր չափ եռանդուն աշխատաւոր մ'էր։

Թէօրնըր նախ հօրը արհեստին հետեւելով Լօնտոնի մէջ իբր սաւրիչ աշխատեցաւ մինչեւ այն օրը՝ յորում իր հօրը յաճախորդներէն մին իր արծաթէ տախտակի մը վրայ չինած գինանշանները սուեւերագիրը տեսնելով իր հայրը սուիպեց որ թողու իր տղան որ իր կոչման հետեւի։ Իր հայրը նախ հաճութիւն տալ չուզեց, բայց վերջապէս թողուց որ որդին սաւրիչի արհեստը թողլով նկարչութեան հետեւի։

Ամեն երիտասարդ նկարիչներու պէս Թէօրնըր ալ մեծամեծ դժուարութեանց հանդիպեցաւ վաճառի չատ աղքատ վիճակի մէջ ծնած էր։

Բարեբաղդաբար կորովի կազմութիւն մ'ուներ եւ յոգնութիւններէն բնաւ չ'էր գանգատեր եւ ինչ աշխատութիւն ալ որ ըլլար յանձն կառնուր իր օրական հացը ճարելու համար։

Ամեն երեկոյ ուրիշ նկարիչներու չինած պատկերներուն պէտք եղած տեղուանքը Զինի մելանով լեցնելու կ'երթար ու այսպէս թէ ձրի կ'ընթրէր եւ թէ բաւական սոակ կը հաւաքէր, միւս կողմանէ ալ իր վարժութիւնը այս գործով կ'աւելնար։

Ասկէ եաքը ճանապարհորդներու համար պատկերներ, տարեցոյցներ եւ դիւրագնի պատկերազարդ գրքեր հրատարակելու սկսաւ։ « Ասկէ աւելի աղէկ ինչ կրնայի ընել » կըսէր չատ ժամանակ վերջը, « ասի լաւ կրթութիւն մ'էր »։ Ամեն բանի խնամով եւ խղճի մտօք կ'աշխատէր եւ բնաւ իր գործը հարեւանցի չ'էր տեսներ լաւ վարձատրութիւն չառնելու պատրուակաւ։

Թէօրնըր միշտ ուսանելու եւ իր հացը ճարելու հետեւէ էր, ամեն նոր չինած պատկեր առջի չինածներէն աւելի լաւ եւ կատարեալ գործեալ ընելու կ'աշխատէր։

Մարդ մը, որ այսպէս կ'աշխատի, անշուշտ կը

յաջողի, եւ իր հանճարին կարողութեան եւ տաբաժութեան աճումը ճիշտ արեգական լոյսին աճման նման եղաւ, կ'ըսէ Ռիւսքին, որ նոր ելած աստեղ մեղմ լոյս մը կը տարածէ եւ հետզհետէ երթալով կ'աճի։

Մարդ մը ընութենէն ուրչափ օժտուած ալ ըլլայ դարձեալ արուեստը խաղ մը չէ։

Շատ պարագաներու մէջ այս ճշմարտութիւնը չուտով երեւան եկած է. արդարեւ շատ մը արուեստագէտներ իրենց տղայ հասակէն զարմանալի կարողութիւններ եւ յարմարութիւններ ցոյց ուցած են, բայց եռքը չ'աշխատելով բնաւ երեւելի եղած չ'են։

Ուէսթ նկարչին համար կը պատմուի թէ՝ սա եօթը տարեկան հասակին օր մը իր անդրանիկ քրոջ զաւակին օրօրոցին քով հսկած ատեն ննջող տղուն գեղեցկութեան այնքան կը սիրահարի, որ անմիջապէս կը վազէ կտոր մը թուղթ կը դանէ եւ կարմիր ու սեւ մելանով քնացող տղուն պատկերը կը չինէ։

Այս փոքրիկ դիպուածով Ուէսթ իմացաւ թէ ինք գեղարուեստի կոչուած է։

Եթէ սա վաղահաս յաջողութիւններով չի զեղծուեր, շատ երեւելի նկարիչ մը կ'ըլլար, որ չեղաւ. Ուէսթ իր համբաւը ուսմամբ, աշխատութեամբ եւ դժուարութեամբ չի վաստկեցաւ, իր համբաւը մեծ եղաւ բայց երկար չի տեւեց։

Ռիչարտ Ուիլսըն դեռ մանուկ հասակէն հայրենական տան պատերուն վրայ ածխացած գաւազանի կտորով մը մարդու եւ անասնոց պատկերներ կը նկարէր։

Ուիլսըն նախ մարդու պատկերներ նկարելու եռեւէ էր, սակայն Իտալիա գտնուած ատեն, օր մը Ցուքարէլլիի այցելութեան երթալով ազատել ստիպուեցաւ։

Ուիլսըն ազատելու ձանձրութենէն ազատելու համար իր բարեկամին սենեկին պատուհանէն երեւցած գիւղական տեսարանը նկարելու սկսաւ։ Այս միջոցին Ցուքարէլլի ալ վրայ գալով իր չինած պատկերին այնքան հաւնեցաւ որ իսկոյն հարցուց Ուիլսընի թէ արդեօք առաջուց նկարչութեան այս ճիւղին աշխատած է, որուն պատասխանեց թէ՝ ոչ։

«Ուրեմն» ըսաւ Ցուքարէլլի «ձեզ խորհուրդ կուտամ որ անմիջապէս սկսիք, վասն զի յառաջուց կրնաք ապահով ըլլալ թէ պիտի յաջողիք»։

Ուիլսըն Ցուքարէլլիի խորհրդին հնազանդեցաւ, գիւղանկար ուսանելու սկսաւ եւ կարելի եղածին չափ աշխատեցաւ. որով անգղիական դըպրոցին ամենէն երեւելի գիւղանկարն եղաւ։

Սըր Ճօշիւա Ռէյնօլաս տղայ հասակէն իր միւս դասերը չէր պատրաստեր եւ միշտ կը գծագրէր, որուն համար իր հայրը գինքը կը յանդիմանէր։ Իր ծնողքը կը փսփսաքէին որ իրենց որդին բժիշկ ըլլայ, սակայն գեղարուեստից համար այնպիսի բնազդում մ'ունէր՝ որ կարելի չեղաւ անոր յաղթել եւ մանուկը նկարիչ եղաւ։

Կէնսպօրօ դեռ աշակերտ՝ Սէօսպիւռի անտառն երթալով ստուերագրեր կը չինէր, եւ տասներկու տարեկան հասակին արդէն կատարեալ նկարիչ մ'էր. այնքան ուշադիր դիտող մ'էր, որ

մէկ անգամ մը տեսած տեսարաններն իսկ կրնար իր մատիտովը չինել ։

Ուիլեըմ, որ խոյրարարի մը որդի էր, իր հօրը խանութը տուեւերագրերով կը լեցնէր ։

Էտվարտ Պէօրտ դեռ երեք կամ չորս տարեկան հասակէն աթոռներու վրայ մագլցելով պատերուն վրայ մարդոց պատկերներ կը նկարէր եւ կ'ըսէր թէ անոնք գաղղիացի եւ անգղիացի զօրականներ են ։

Իրեն ներկի տուփ մը գնուելուայ եւ իր հայրը որդւոյն գեղարուեստի համար ունեցած միտումը բանի մը գործածելու մտօք ափէներ չինողի մը քով աշակերտ դրաւ ։ Այն տեղ Պէօրտ աշխատելով եւ ուսանելով յաջողեցաւ վերջապէս նկարչութեան արքայական ճեմարանին անդամ ըլլալ ։

Հօկարթ [1] որ դասերուն մէջ անհոգ մէկն էր, ա. Ք. ֆ.ի գրերը կը զարդարէր ու կը նկարկէր, եւ իր տետրակները աւելի իրենց նկարներովը երեւելի էին քան թէ իր գրած պարտաւորութիւններովը ։ Դասերուն համար իր ընկերակիցներէն բոլորէն ալ ստորին էր, բայց չինած պատկերներուն համար մէկը չէր հաւասարեր իրեն ։

Իր հայրը գինքը արծաթագործի մը քով աշակերտ դրաւ, ուր սա արծաթեղէն անօթներու վրայ թուանշաններ եւ գինանշաններ գծագրել եւ փորագրել ուսաւ ։ Արծաթի վրայ քանդակելէն պղնձի վրայ փորագրելու անցաւ եւ մինակ

[1] Հօկարթ անգղիացի հռչակաւոր նկարիչ և փորագրիչը ծնաւ 1697 ին և մեռաւ 1764 ին 67 տարեկան ։

ուսաւ գայն ։ Գլխաւորապէս արծուաւածներ եւ ուրիշ գինանշաններու վերաբերեալ հրէշներ գծագրելու աշխատեցաւ, այս բաներուն աշխատած ատեն Հօկարթ փափաք մ'զգաց մարդկային դիմաց զանազանութիւնները նկարագրելու ։

Այս արուեստին մէջ ալ Հօկարթ իր յարատեւ եւ համբերատար աշխատութեանց չնորհիւ կատարելագործուեցաւ եւ երեւելի եղաւ ։

Հօկարթի բնութենէն այնպիսի ձիրք մ'ընդունած էր եւ զոր մեծ խնամով ալ մշակեց, որով որ եւ իցէ նչանաւոր պատկերի մը գլխաւոր գծերը միտքը պահելով կրնար յետոյ թղթի վրայ հանել գայն, բայց եթէ արտաքոյ կարգի պատկեր մը հանդիպեր իր տեսութեան՝ անմիջապէս անոր ստուերագիրը կը չինէր իր բժամատին եւ զուննդին վրայ, ու այս կերպով յետոյ անոր վայելուչ մեծութիւնը կուտար թղթի վրայ ։

Հօկարթ արտաքոյ կարգի եւ աննման բանեւրու համար մասնաւոր սէր մ'ունէր, ասոր համար մարդոց չի գացած եւ չի պատած տեղուանքը կ'երթար՝ յուսալով թէ այն տեղուանքը աննման տիպերու կրնայ հանդիպիլ ։

Այսպէս նա իր միտքը անհուն գանձով մը հարըստացուց, որով յետոյ իր գործերը ճոխացուց ։ Ասոր համար Հօկարթի պատկերները իր ժամանակին բնաւորութեանց, բարուց եւ նոյն իսկ գաղափարաց ճշգրիտ պատկերն են ։ Ըստ Հօկարթի, նկարչութեան դպրոցը միայն բնութեան դպրոցն էր ։

Սակայն սա գծագրութենէ զատ գրեթէ ուրիշ բան մը լաւ չէր գիտեր ։ Դպրոցին մէջ գրե

եւ ուղղադրութենէ զատ բան չի սովրեցաւ , մը-
նացած դիտցածներն ալ եաքը ինք իրեն ուսաւ ։
Երկար ժամանակ հազիւ իր օրական հացը կրնար
ճարել , սակայն միշտ գոհ սրտով կ'աշխատէր ։
Իր աղքատութեան պատճառաւ այնպէս կարգա-
դրած էր իր ծախքերը որ իր եկամուտէն բնաւ
չ'էին անցներ , եւ ինք օրինաւոր հպարտութեամբ
մը կը պարծենար թէ իր պարտքերը ճիշտ պայմա-
նաժամուն կը վճարէ ։ Ցետոյ երբ Հօկարթ ամեն
արգելք յաղթելով հարստութիւն եւ համբաւ վաս-
տըկեցաւ , կը փափաքէր նորէն իր երիտասարդու-
թեան աշխատանաց եւ զրկանաց օրերը ունենալ ,
եւ նորէն մաքառիլ այն արգելքներու եւ դժուա-
րութեանց հետ , որոնց այնքան պատուաւոր եւ
փառաւոր կերպիւ յաղթեր էր թէ իբր մարդ եւ
թէ իբր արուեստագէտ ։

« Կը յիշեմ » , կըսէր առթիւ մը , « այն օրերը՝
յորս մեղամաղձոտ կը պտտէի քաղաքին մէջ , գըր-
պանս հազիւ չիլին մ'ունենալով , բայց երբ պատ-
կերի մը համար տասը կինէ ընդունեցայ իսկոյն
տունս վերադարձայ , սուրս կապեցի եւ նորէն
դուրս ելայ , այնպիսի հպարտութեամբ մը որ իբր
թէ զրպանս հազարաւոր լիրաներ ունենայի » ։

Երիտասարդ նկարիչներու միակ փառասիրու-
թիւնն ու փափաքն եղած է միշտ անդամ մը Հը-
ռոմը՝ գեղարուեստից մայրաքաղաքը տեսնել ։
Սակայն ճանապարհորդութիւնը թանկ եւ արուես-
տագէտը չատ անգամ չքաւոր է , Բայց զօրաւոր
կամքով մը եւ ամեն արգելքի յաղթելու հաստատ
որոշումով մը Հռոմ երթալն ալ անկարելի չ'է ։

Ֆրանսուա Բէրիէ , որ գաղղիական գպրոցին
ամենէն հին նկարիչներէն մին է , յաւիտենական
քաղաքը տեսնել ուզելով կոյր մուրացկանի մ'ա-
ռաջնորդ եղաւ ։ Շատ մը տեղեր պտտելէն յետոյ
Բէրիէ հասաւ վերջապէս Վատիկան , ուսաւ այն
տեղ եւ հռչակաւոր եղաւ ։

Ժակ Քալո [1] ալ իր Հռոմ երթալու դիտաւո-
րութեան եւ որոշման մէջ չատ հաստատ կեցաւ ։
Որչափ որ իր հայրը չէր ուզեր որ ինք նկարիչ ըլ-
լայ , սակայն Քալո բնաւ իր նպատակէն չի դար-
ձաւ ։

Սա իր անպարտելի բնազդումներէն յաղթուե-
լով հայրենական տունէն փախաւ , չ'էր գիտեր թէ
ինչպէս պէտք է Հռոմ երթալ , սակայն հաստատ
որոշած էր հոն երթալ ։

Հօրը տունէն առանց ստակի ելած ըլլալով քիչ
ժամանակէն օրական հացն ալ գնելու անկարող
դանուեցաւ ։ Ան միջոցին գնչուներու խմբի մը
պատահելով անոնք իր ամենէն սոսկալի պէտ-
քերը հոգացին , այսինքն փորը կշտացուցին եւ
իրենց ընկերութեան մէջ առին ։ Այսպէս զուար-
թութեամբ տօնավաճառէ տօնավաճառ ճանապար-
հորդեց , հազարումէկ կերպարանքի մտնելով եւ
հազարումէկ տեսակ դեր կատարելով ։

Շատ հաւանական է որ այս երեւելի ճանա-
պարհորդութեան առեն ստացած ըլլայ Քալո իր
մարդկային դիմաց եւ նկարագրի վրայ ունեցած

---

[1] Ժակ Քալո առաջին կարգի նկարիչ , գծագրիչ եւ փո-
րագրիչը ծնաւ ի Նանսի (Գաղղիա) 1593 ին եւ մեռաւ 1635
ին 42 տարեկան ։

այն անհուն գիտութիւնը, զոր յետոյ իր պատկերներուն մէջ երեւան հանեց, իր ժանտաջրով չինած փորագրութիւնները չատ զարմանալի են այս նկատմամբ։

Գալօ վերջապէս Ֆիօրէնցա հասնելով ազնուականի մը հետ ճանչցուրեցաւ, որ իր նըկարչութեան համար ունեցած եռանդը տեսնելով վարպետի մը քով դրաւ զանի որ ուսնի, սակայն Գալօյի խելքը միտքը Հռովմ երթալ էր, եւ իր այս փափաքը յագեցնող ուրիշ բան մը չկար։ Ուստի Հռովմ երթալու համար Ֆիօրէնցայէն մեկնեցաւ։

Գալօ Հռովմի մէջ Բօրիճիայի եւ Թօմասինի հետ ծանօթացաւ, որք իր մատիտով չինած սուրբ պատկերը տեսնելով իրեն փառաւոր ապագայ մը դուշակեցին։

Գալօ այսպէս փախստական ապրած ատեն իր աղգականներէն մին իրեն հանդիպելով զինքը ըստիպեց որ իր հօրը տունը վերադառնայ. Գալօ վերադարձաւ, բայց դատարկապորտ եւ ազատ կեանքին այնքան սովորած էր, որ անկարելի էր իրեն համար հանդարտ ապրիլը. ուստի երկրորդ անգամ փախաւ եւ երկրորդ անգամ հայրենի տունը բերուեցաւ իր անդրանիկ եղբօր ձեռքով՝ որ զինքը Թուրինի մէջ գտեր էր։

Վերջապէս հայրը տեսնելով թէ ամեն դիմադրութիւն օգուտ մը չ'ունի, ցաւօք սրտի հաճեցաւ որ Հռովմ երթայ ուսնելու, ուր այս անգամ բազմաթիւ տարիներ անցուց գծագրութեան եւ փորագրութեան մէջ կատարելագործուելու հա-

մար լաւ վարպետներու առաջնորդութեամբ։

Երբ սա Ֆրանսա վերադառնալ կ'ուզէր Քօմ Բ. զինքը չի թողուց Ֆիօրէնցայէն մեկնելու, ուր տակաւին բազմաթիւ տարիներ աշխատեցաւ։

Իր պաշտպանին մահուանէն յետոյ Գալօ իր ընտանեաց գիրկը՝ Նանսի վերադարձաւ, ուր իր գրչին եւ վրձինին չնորհիւ քիչ ժամանակէն հարստութիւն եւ համբաւ վաստկեցաւ։

Երբ քաղաքային պատերազմներու միջոցին Նանսի պաշարուեցաւ եւ առնուեցաւ, Ռիշլիէօ դուքսը իրեն հրամայեց որ այս դիպուածին պատկերը չինէ փորագրութեամբ, սակայն Գալօ իր ծննդեան քաղաքին գլխուն եկած աղէտքին յիշատակը մչանջենաւորել չ'ուզելով դքսին հրամանը մերժեց պարզապէս։

Ռիշլիէօ, նկարիչը իր դիտաւորութենէն չի կրնալով խախտել, բանտ դրաւ։

Բանտին մէջ զարմանալի զուգադիպութեամբ մը Գալօ իր հին դնչու ընկերակիցներէն մէկ քանին տեսաւ, որք իր դէպ ի Հռովմ առաջին ճանապարհորդութեան ատեն իրեն օգներ էին։ Երբ Լուի ԺԴ իմացաւ թէ Գալօ բանտարկուած է, չէ թէ միայն ազատեց զայն այլ եւ խոստացաւ իր ուզած չնորհն ընել իրեն։

Գալօ ալ իակոյն խնդրեց որ իր դնչու ընկերակիցները ազատեն եւ թողուն անոնց՝ որ Փարիզի մէջ մուրան ազատութեամբ։ Իր այս զարմանալի խնդիրքը կատարուեցաւ սա պայմանաւ որ Գալօ ալ իր ընկերակիցներուն պատկերները գծագրէ եւ փորագրէ, ահա այս զարմանալի զու-

դադիպուրեամբ գրեց Քալօ իր Տէօք Մօրթոֆէ-նոց ը։

Կ'ըսուի թէ Լուի 3000 լիրա թոշակ խոստացաւ Քալօյի եղբ փարիզէն չի մեկնի, սակայն Քալօ գնչուներու կենաց սովորութիւնները իւրացուցած ըլլալով սահմանափակ տեղ մը չ'էր կըրնար ապրիլ ուստի եւ թագաւորին առաջարկութիւնն ալ չ'ընդունեց։ Քալօ Նանսի վերադարձաւ ուր մինչեւ իր մահը աշխատեցաւ։

Աւսր աշխատասիրութիւնը իր փորագրած պատկերներուն թիւէն ալ կրնանք հասկնալ, որք հազար վեց հարիւր հատ են։

Քալօ այլանդակ առարկաներու համար մասնաւոր ճաշակ մ'ունէր եւ չատ ճարպիկութեամբ կը նկարէր զանոնք։

Իր փորագրութիւնները փափկութեան եւ կատարելութեան կողմանէ զարմանալի են։

Պէնվէնութօ Զէլլինի[1] ասպարէզը աւելի արկածալից եւ յանդուգն է. սա զարմանալի ոսկերիչ, նկարիչ, քանդակագործ, ճարտարապետ եւ գրագէտ մ'էր։

Իր վարքը, զոր ինք գրած է, կենսագրութեանց մէջ ամենէն արտաքոյ կարգինները մին է։

Իր հայրը Ճիովաննի Զէլլինի Ֆիօրէնցայի մէջ Լօրան սը Մէտիչիի նուագածուներէն մին էր, իր մէկ հատիկ փափաքն ու փառասիրութիւնն էր որդին ճարպիկ արնդահար մը տեսնել։

[1] Պէնվէնութօ Զէլլինի խառնուի ոսկերիչ քանդակագործը ծնաւ 1500 ին և մեռաւ 1571 ին 71 տարեկան։

Սակայն Ճիովաննի իր տեղը ձեռքէ հանելով ստիպուեցաւ իր որդւոյն արհեստ մ'ուսուցանել, եւ ոսկերչի մը քով աշակերտ դրաւ զայն։ Մանուկը որ մինչեւ այն տեսն գծագրութեան միայն զբաղած էր, սկսաւ ամենայն եռանդով իր նոր գործին աշխատիլ եւ քիչ ժամանակէն յաջողակ ոսկերիչ մ'եղաւ։

Կռուի մը մէջ դանուելուն պատճառաւ Զէլլինի աքսորուեցաւ վեց ամսուան համար, եւ Սիէնա գնաց, ուր նոր վարպետ մը գտնելով ոսկերչութեան մէջ յառաջ գնաց։

Սակայն, որովհետեւ իր հայրը կը փափաքէր որ ինք կատարեալ արնդահար մ'ըլլայ՝ Զէլլինի սըրինգ հարկանելն ալ չարունակեց որչափ որ ամենեւին չ'էր ախորժեր անկէ։

Գծագրութիւնը ամեն բանէ նախամեծար կը համարէր եւ բոլորով սրտիւ կ'աշխատէր անոր։

Զէլլինի Ֆիօրէնցա վերադառնալուն պէս Լէօնարտի Վինչիի եւ Միքայէլ-Անճէլօյի գործերը ամենայն ուշադրութեամբ դիտեց եւ ուսաւ. Զէլլինի ոսկերչութիւնը կատարելագործելու համար Ֆիօրէնցայէն Հռոմ գնաց յատիտան եւ ճանապարհին վրայ ալ չատ մը արկածներ պատահեցան իրեն։

Զէլլինի Ֆիօրէնցայէն չատ բացակայ չի գտնուեցաւ, ու երբ հոն վերադարձաւ՝ մեծ համբաւ հանեց իբր ոսկերիչ եւ իր չինած գործերը չատ յարգի էին ու կը բնտռուէին ամեն դիէ։

Սակայն Զէլլինի ցասկոտ բնաւորութիւն մ'ունենալով չատ անգամ ձախորդ դիպուածներու

մէջ կ'ընկնէր եւ յաճախ ինքզինք ազատելու համար փախչելու կ'ստիպուէր. այսպէս անգամ մ'ալ Զէլլինի կրօնականի հագուստով Ֆիօրէնցայէն փախչելով նորէն Սիէնա գնաց ուսկից յետոյ Հռոմ անցաւ։

Զէլլինի Հռոմայ մէջ զօրաւոր պաշտպաններ գտաւ եւ Պապին ծառայութեան մէջ մտաւ իբր ոսկերիչ եւ նուագածու։

Զէլլինի չարունակ կը սորվէր եւ ամենէն եբեւելի վարպետներուն գործերը դիտելով կը կատարելագործուէր։

Զէլլինի գոհարներ եւ կիտուածներ կը չինէր, կնիքներ կը փորագրէր. ոսկեղէն, արծաթեղէն եւ պղնձեղէն անօթներու վրայ պատկերներ կը գծագրէր, այնպիսի ոճով մը որուն ոչ մէկ արուեստագէտ կրնար հաւասարիլ։

Եթէ լսէր թէ այն ինչ ոսկերիչը արուեստին այս ինչ ճիւղին մէջ իրմէ գերազանց է, բնաւ քունը չ'էր տաներ մինչեւ որ գերազանցէր։

Այսպէս Զէլլինի կը մրցէր այս ինչ ոսկերչին հետ չքագրամներ չինելու մասին, այն ինչին հետ կիտուածներու համար, երրորդի մը հետ գոհարներու համար, այնպէս որ կրնայ ըսուիլ թէ ոսկերչութեան մէջ չի կար ճիւղ մը որուն մէջ սա ամենէն գերազանց չ'ըլլար։

Երբ Զէլլինի այսպիսի եռանդով մը բորբոքուած կը տեսնենք՝ ալ իր կատարած գործերը զարմանալի չ'են երեւար։

Զէլլինի լափիչ գործունէութիւն մ'ունէր։ Շատ ճանապարհորդութիւն կընէր։ Մէկ մը կը տեսնենք

որ Ֆիօրէնցա է նա, մէկ մ'ալ Հռոմայ մէջ կ'երեւայ, անկէց Մանթուա կ'անցնի, նորէն Հռոմ կը վերադառնայ, անկէ Նաբօլի կերթայ, ուսկից նորէն Ֆիօրէնցա կուգայ, անկէ ալ Վենետիկ կ'երթայ ուսկից Ֆրանսա կ'ուղեւորի։

Այս ամեն երկար ճանապարհորդութիւնները ձիով ընելով իր հետը շատ բեռ չէր կրնար տանիլ, ուր որ երթար նախ կ'սկսէր իր գործիքները չինելու։

Սա գոհարեղինաց վրայ փորագրած պատկերներուն օրինակներն ալ ինք կը գծագրէր, վերջապէս ամեն տեսակ աշխատութիւն ինք իր ձեռքով կը կատարէր։

Արդարեւ իր գործերը այնպիսի յայտնի կը ցուցնեն իրենց վրայ նորա հանճարին կնիքը, որ ամեն մարդ ալ անմիջապէս կ'ըսէ թէ այդ նկարները երկու ձեռքէ ելած չ'են։

Ամենափոքր գործերն իսկ, զոր օրինակ կնիք մը, գլխարկի մը վրայ գրուելիք չքագրամ մը, պարզ մատանի մը, կոճակ մը իր ձեռաց մէջ արուեստի հրաշալիք մը կը դառնային։

Զէլլինի ճարտար գործաւորի զարմանալի օրինակ մ'է։

Օր մը Ռաֆայէլլօ տէլ Մօրօ ոսկերչին քով վիրաբոյժ մ'եկաւ վիրահատութիւն մ'ընելու համար. Զէլլինի ներկայ ըլլալով վիրաբոյժին գործիքները շատ ծանր եւ կոշտ գտաւ ինչպէս որ էին, ուստի աղաչեց վիրաբոյժին որ քառորդ մը սպասելու բարեհաճի, ինք ալ անմիջապէս իր գործարանը վազեց եւ պողպատի թիթեղ մ'առ-

նելով չուտով կատարեալ եւ սուր դանակ մը չինեց, որով վիրահատութիւնն ալ լաւ յաջողեցաւ։

Զէլլինիի չինած արձաններուն մէջ երեւելիներն են Աբամապոյ արծաթէ արձանը զոր Փարիզի մէջ չինեց Ֆրանսուա Ա.ին համար, եւ Պէրսէոսի պղնձէ արձանը զոր Ֆիօրէնցայի մէջ չինեց Քոմ մը Մէտիչի մեծ դքսին համար։

Զէլլինիի մարմարիոնէ չինած արձաններն են Ապօլլօն, Հիաքինթ, Նարկիս եւ Պօղիքօն։ Պէրսէոսի արձանը չինած առեն պատահած արտաքոյ կարգի դիպուածները Զէլլինիի նշանաւոր բնաւորութեան ինչ ըլլալը շատ լաւ կը ցուցնեն։

Մէտիչի դուքսը իր մեղրամոմէ չինուած Պէրսէոսի արձանը տեսնելով ըսաւ թէ անոր օրինակը պղնձէ չինելը անկարելի է։ Զէլլինի այս դուշակութենէն դրգռուելով չէ թէ միայն փորձելու այլ եւ եւ յաջողցնելու ձեռնարկեց։

Նախ կաւէ օրինակ մը չինելով թրծեց եւ յետոյ մեղրամոմով ծածկեց զայն կատարեալ արձանի մը ձեւը տալով։ Մեղրամոմին վրան ալ տեսակ մը հողով ծեփելով երկրորդ անգամ թրծեց, մեղրամոմը տաքութեան ազդեցութեամբը հալելով վազեց եւ այսպէս կաւին ու վրայի հողին մէջտեղը պարապ միջոց մը թողուց ուր պիտի լեցուեր մետաղը։ Զէլլինի ճիշտ վառարանին տակը փոս մը փորեց եւ կաղապարը հոն դրաւ, որպէս զի մետաղը հալածին պէս դիւրաւ խողովակներով անոր մէջ վազցնէ։

Զէլլինի սկսելիք գործողութեան առեն փայտի նեղութիւն չի քաշելու համար առաջուց շատ մը

չոճի փայտ հաւաքեց եւ վառարանը պղնձի եւ անագապղնձի կտորներով լեցնելէն յետոյ բռնկցուց։

Բայց այս ուռնաւոր փայտերը մէկէն ի մէկ այնպէս բորբոքեցան՝ որ խանութին մէկ մասն ալ անոնց հետ այրեցաւ, մինչդեռ միւս կողմանէ ալ սաստիկ հովը եւ հեղեղի պէս վազող անձրեւը չէին թողուր որ վառարանը պէտք եղածին չափ տաքնայ եւ մետաղները հալեցնէ։

Երկար ժամեր Զէլլինի անդադար վառարանին մէջ փայտ կը նետէր, որպէս զի պէտք եղած տաքութիւնը ձեռք բերէ։ Վերջապէս այնքան յոգնեցաւ որ հիւանդացաւ, եւ կը վախնար թէ արձանը չի թափած կը մեռնի։

Զէլլինի սոխպուեցաւ անկողին մտնել եւ իր օգնականներուն թողուց որ հալած մետաղը կաղապարին մէջ թափեն։

Ան վայրկենին՝ յորում իր քով դանուողները գինքը կը մխիթարէին իր դժբաղդութեան մէջ, յանկարծ գործաւոր մ՝եկաւ եւ յայտնեց թէ ամէն բան կորսուած է եւ թէ աղէտը անդարմանելի է։

Զէլլինի այս լուրն առնելուն պէս անկողինէն դուրս ցատկեց եւ գործարան վազեց, ուր արդարեւ կրակը այնքան մարեր էր՝ որ մետաղը հասատուն դառնալու սկսեր էր։

Զէլլինի իր դրացիէն քաւական փայտ առնելով վառարանը նորէն բորբոքեց եւ մետաղը նորէն հալելու ու փայլելու սկսաւ։ Սակայն հովը տակաւին կատաղութեամբ կը փչէր եւ անձրեւը հեղեղի պէս կը վազէր։ Զէլլինի սեղաններով եւ

հին լաթի կտորներով տեսակ մը ապաստանարան չինելով անոր տակ կեցած անդադար փայտ կը նետէր վառարանին մէջ։

Արդէն մէջը դանուած մետաղներուն վրայ նորէն անագ աւելցուց եւ բոլորը միատեղ երկաթի ձողով կամ փայտէ գաւազանով մը խառնելով վերջապէս ամենը մէկ հալեցուց։ Այն միջոցին որ կը պատրաստուէր հալած մետաղը վազցնել՝ որոման ազազակի պէս ձայն մը թնդաց եւ Զէլլինիի աչաց առջեւէն սոսկալի փայլակ մ'անցաւ. վառարանին վերի դին ճեղքուեցաւ եւ պայթեցաւ. մետաղը արդէն վազելու սկսեր էր բայց բաւական չուտով եւ առատութեամբ չ'էր վազեր։

Զէլլինի անմիջապէս խոհանոցը վազեց եւ այն տեղ դտած բոլոր պղնձէ եւ անագէ անօթները առնելուն պէս հալած մետաղին մէջ նետեց։ Այս զոհողութեան չնորհիւ վերջապէս մետաղը բաւական առատութեամբ վազեց եւ Զէլլինի կարողացաւ իր Պէրսէոսի արձանը ձուլել։

Հանճարի այն սատուածային աւիւնը, որով Զէլլինի բորբոքուած իր խոհանոցը վազեց եւ անոր անօթները առնելով վառարանին մէջ նետեց, մաքերնիս կը ձգէ Բալիսին, որ ինչպէս տեսինք, այսպիսի աւիւնով մը վառուած իր կարասիքը եւ մինչեւ անդամ իր տախտակամածը քակեց եւ վառարանին մէջ նետեց որպէս զի կարենայ իր անօթները թրծել։

Սակայն եթէ այս երկու մարդիկ իրենց աւիւնովը իրարու կը նմանին, ուրիշ նկատմամբ իրենց բնաւորութիւնները բնաւ իրարու չեն նմանիր։

Զէլլինի Իտալիէ մ'էր ինչպէս ինք կ'ըսէ, որու դէմ էին ամեն մարդիկ։ Սակայն իր արտաքոյ կարգի ճարպիկութիւնը եւ հանճարին մեծութիւնը բնաւ տարակոյս չի կրնար վերցնել։

Նիքօլա Բուսէնի ապարէզը այնքան տագնապալից չ'եղաւ. սա որչափ որ երեւելի եղաւ իր արուեստին մէջ իր մաքրութեամբն ու բարձր գաղափարներովը՝ նոյնչափ երեւելի էր նաեւ իր վարմունքովը, նշանաւոր էր չէ թէ միայն հանճարովը այլ եւ յստակ բնաւորութեամբը եւ բարուց պարզութեամբը։

Նիքօլա՝ Ուանի քով Անտէլիսի մէջ ծնաւ. իր հայրը աղքատ էր եւ փոքրիկ դպրոց մը կը կառավարէր։

Նիքօլայի հայրը իր ունեցած բոլոր գիտութիւնը իր որդւոյն աւանդեց, սակայն Նիքօլա ուսնելու չատ փափաք չէր ցուցներ եւ իր ժամանակին մեծագոյն մասը տետրակներն ու քարէ տախտակը պատկերներով լեցնելով կ'անցնէր. իր պատկերները թէ եւ ճիշդ չ'էին բայց իրեն նկարչութեան կոչում մ'ունենալը չատ յայտնի կը ցուցնէին։

Գաւառական նկարիչ մը Վարէն անունով Նիքօլայի ատուերադրերուն այնքան հաւնեցաւ՝ որ իր ծնողքը համոզեց որ իրենց որդւոյն միտանց չի հակառակին եւ որոշուեցաւ որ Վարէն ինք անոր դծագրութիւն դաս տայ։ Այս առենէն տղան բոլոր իր ժամանակը նկարչութիւն ուսնելու տրաւաւ եւ քիչ ժամանակուան մէջ այնքան յառաջադիմեց որ իր վարպետը այլ եւս չ'էր կրնար սոր-

վերցնել անոր։ Սակայն Նիքօլա բնաւ հանդիսատ չի կեցաւ եւ իր ուսնելու փափաքին չի կրնալով դիմադրել որոշեց որ Փարիզ երթայ։

Նիքօլա տասն եւ ութ տարեկան, հայրենի յարկէն մեկնեցաւ եւ կը կարծուի թէ իր ծնողաց կամաց հակառակ եւ առանց անոնց հաճութեան փախաւ։

Նիքօլա իր փափաքանաց հասնելով տեսաւ որ իր առջեւ արուեստից նոր աշխարհ մը բացուած կայ լի հրապուրօք, որք իր զարմացումը կը դրդռէին եւ իր եռանդը կը բորբոքէին։

Շատ մը նկարիչներու քով ամենայն եռանդով աշխատեցաւ պատկերներ օրինակելու եւ նկարելու իր օրական հացը ճարելու համար, սակայն կ'ենթադրուի ալ թէ այս միջոցին Նիքօլա պաշտպան մը գտած էր որ իր ապրուստին գոնէ մէկ մասը կը հոգար։ Իր պաշտպանը, որ Բուադուֆի աղնուական երիտասարդ մ'էր, իր հայրենիքը վերադառնալու պատրաստուած ըլլալով Նիքօլան ալ հրաւիրեց որ իրեն հետ ընկերանայ, որ հաճեցաւ այս առաջարկութեան։

Սակայն այնպիսի զարդեր չունենալու զբաղեցաւ որք բնաւ յարաբերութիւն մը չունենին դեղարուեստից հետ։

Ասկէց զատ Բուաֆէն դրեթէ իրը սպասաւոր գործածուելով ինքզինք այնքան նախատուած ղղայ՝ որ վերջապէս չի դիմանալով Փարիզ վերադառնալ որոշեց թէ եւ քսակը պարապ էր։

Բուադուֆէն ճամբայ եղաւ սա քալելով Փարիզ երթալու համար եւ իր ճանապարհին վրայ

տեղ տեղ կանգ կ'առնէր աշխատելու համար, որպէս զի կարենայ իր ճանապարհը շարունակել։

Կ'ըսուի թէ սա չատ անգամ իր հացը եւ անկողինը գիւղերու դիւղերուն համար ծաղկուցադրեր նկարելով կը ճարէր։ Այսպէս բազմաթիւ ամիսներ անցան մինչեւ որ կրցաւ Փարիզ հասնիլ, եւ երբ վերջապէս հոն հասաւ այնքան յոգնած էր որ հիւանդացաւ եւ սոխուեցաւ քիչ մը ժամանակ իր հայրենի տան մէջ անցնել մինչեւ որ առողջութիւնը ձեռք ձգէ։

Տարի մը մնաց հայրենի յարկին տակ եւ նորէն Փարիզ եկաւ անկէ Հռոմ երթալու դիտաւորութեամբ։

Սակայն Ֆիօրէնցայէն անդին երթալու չի յաջողեցաւ, ուսկից Փարիզ վերադարձաւ։ Երկրորդ փորձ մ'ալ ըրաւ բայց դարձեալ չի յաջողեցաւ. վասն զի այս անգամ Լիօնէն հեռու չի կրցաւ երթալ։

Սակայն Բուաֆէն բնաւ առիթ մը ձեռքէ չ'էր հաներ իր արուեստին մէջ կատարելագործուելու համար եւ չարունակ ամենայն եռանդով կաշխատէր եւ կ'ուսանէր։

Այսպէս տասն երկու տարիներ անցան, որք Բուաֆէնի աշխատութեանց, անյաջողութեանց զրկանաց եւ անչքութեան տարիներն էին։

Սակայն վերջապէս յաջողեցաւ Հռոմ երթալ եւ իրեն վերապահուած փառաւոր ասպարէզը թեւակոխեց։ Բուաֆէն ամենայն ուշադրութեամբ հին վարպետներուն գործերը ուսաւ մանաւանդ պէս հին արձաններն՝ որոց զարմանալի կատարե-

լութիւնը իր վրայ մեծ տպաւորութիւն ըրաւ։

Ինչ մը ժամանակ Տիւքէսնուա քանդակագործին հետ ապրեցաւ, որ իրմէ աւելի հարուստ չ'էր, Բուսէն անոր օգնեց հին արձաններուն օրինակները առնելու մասին։

Անոր հետ չափեց Հռովմ գտնուած երեւելի արձաններէն մէկ քանին, գլխաւորապէս Անթինոյի արձանը եւ կ'ենթադրուի թէ այս կրթութիւնը իր ոճին կազմակերպութեան վրայ մեծ ներգործութիւն ունեցաւ։

Սա անդամազննութիւն ալ կ'ուսնէր եւ բնութեան համեմատ պատկերներ նկարելու կ'աշխատէր, հանդիպած մարդոց զանազան դիրքերուն տարբերագրերը չինելով կը պահէր, բոլոր այս աշխատութիւնները կատարած տեղն նկարչութեան վերաբերեալ ձեռքն ընկած գրքերն ալ կը կարդար։

Բուսէն իր կենաց այս շրջանին մէջ միշտ աղքատ մնաց եւ Ֆէլիպիէն կըսէ թէ «մնդին եւ ապրուստին համար չատ սակաւապետ էր»։

Իր չինած պատկերներուն ինչ գին ալ տային ծախելու առիպուած էր։

Սա Մաքբէթի պատկեր մը չիներ էր զոր ութ ֆրանքի վաճառեց. ուրիշ պատկեր մ'ալ որ Փըղըպոսոյ ժանոթիոը կը ներկայացնէր, վաթսուն սկուտի վաճառուեցաւ, զոր յետոյ Ռիչլիէօ կարդինալը հազար սկուտի գնեց։ Կարծես թէ իր թշուառութիւնը կատարեալ ըլլալու համար Բուսէն ծանր հիւանդացաւ։

Տէլ Բօծօ ասպետը իր Հռովմ գացած առա-

ջին տարիները իրեն օգնած ըլլալով, երբ հիւանդութեան մէջ ընկաւ անոր այսպիսի նամակ մը գրեց։

«Հիւանդութեանս պատճառաւ չի կրնալով անձամբ գալ՝ կը համարձակիմ ներկայ երկտողս դրկել Ձեզ բարեւելու եւ աղաչելու խնամարհութեամբ որ բարեհաճիք ինձ սակաւ ինչ օգնութիւն մատուցանել։

Շատ անգամ հիւանդ եմ եւ ձեռացս աշխատութենէն զատ ուրիշ եկամուտ չունիմ ապրելու։»

Բուսէն առյն տէլ Բօծօ ասպետին համար լընցուց իր ծաղ յանապատի պատկերը, որ ասպետին իրեն տուած բոլոր օգնութենէն փոխարինութենէն ալ աւելի կ'արժէր։ Այս ամեն նեղութեանց հակառակ չարունակեց նա քաջութեամբ իր աշխատութիւնները եւ ուսումը։

Բուսէն աւելի մեծ յաջողութեանց ակնկալութեամբ Ֆիօրէնցա եւ Վենետիկ գնաց այն տեղուանք իր ճաշակը աւելի զօրացնելու եւ մաքրելու զանազան եւ ընդարձակ կրթութիւններով. իր այս երկար ու երկիւղած աշխատութեան պտուղները սկսան երեւիլ իր այն մեծ նկարներուն մէջ, զորս այն ատեն սկսաւ չինել, իր գործերուն մէջ ամենէն երեւելիներն են, Գերմանիկոսի մահը. Վերջին օթոմը. Էօթոմպոսի կռիւը. Մանանայն եւ Սաբինուհեաց առեւանգումը[1]. Այս վերջի պատկերը

[1] Երբ Քրիստոսէ 735 տարի յառաջ Հռոմիւլոս Հռոմ քաղաքը հիմնեց, հրաման տուաւ որ շրջակայ քաղաքներէն պատժապարտները եթէ Հռոմ փախչին, ազատ են երենց պատիժէն. այսպէս բոլոր քաղաքը լեցուեցաւ արուներով։

Մարինի տեսնելով Պարպէրինի կարդինալին այսպէս ըսաւ · «vedette un giovane che a una furia di diavolo» - (ահա երիտասարդ մը , որ սատանի ահեղ ոգի) սակայն Բուսէնի համբաւը կամաց կամաց մեծացաւ :

Սա մարդոց ներկայութենէն չատ չ'էր ախորժեր եւ ընկերութենէն կը փախչէր , աւելի խորհող քան թէ նկարիչ մը համարուած էր :

Երբ չ'էր նկարեր միայնակ դաչտերուն մէջ կը պտտէր որ տեսնէ չարունակ իր չինելիք պատկերներուն վրայ կը մտածէր :

Հռովմայ մէջ իր հազուագիւտ բարեկամներէն մին էր Քլօտ Լօրէն , որուն հետ երկար ժամեր անցուց Թրինիթէ–տի–Մօնի տանեաց վրայ նկարչութեան եւ հնութեան վրայ խօսակցելով :

Հռովմայ միակերպութիւնը եւ հանդարտութիւնը իր ճաշակին չատ յարմար էր , եւ քանի որ իր վրձիններու չնորհիւ ապրուստը կը ճարէր , տեղ փոխելու քնաւ փափաք չէր զգար : Սակայն իր համբաւը արդէն Հռովմէն չատ անդին տարածուէր էր , եւ քանի քանի անգամներ Փարիզ հրաւիրուեցաւ :

Թագաւորի առաջին նկարչի պաչտօնը տրուեցաւ իրեն :

Հռոմուլոս իր նոր քաղաքակցաց ամուսիններ գտնելու համար դրացի ազգերը մանաւանդ Սաբինացիները հրապարականն տօներու հրաւիրեց , և ճիշտ տօնի միջոցին իրենեբուն հրաման տուաւ որ ներկայ եղող աղջիկները առնուն փախչին , ասով սոսկալի կռիւ մը տեղի ունեցաւ , բայց վերջապէս առեւանգուող Սաբինուհիք միջամտելով պատերազմը դադրեցուցին :

Բուսէն նախ վարանեցաւ եւ իտալական առածը մէջ բերաւ որ կ'ըսէ , chi sta bene non si muove :

Բուսէն տասն եւ հինգ տարիէ ի վեր Հռովմ կը քնակէր , հոն ամուսնացեր էր եւ միտքը դրած էր որ հոն մեռնի եւ հոն թաղուի :

Սակայն նորէն ստիպուելով փարիզ վերադարձաւ , բայց մայրաքաղաքին նկարիչները իր ներկայութիւնը չի կրնալով տանիլ , նախանձելու ընկրան , Բուսէն զատունք տեսնելով քիչ ժամանակէն զղջաց Հռովմէն ելնելուն վրայ :

Իր երեւելի գործերէն մէկ քանին փարիզ գըտնուած միջոցին նկարեց որք են Ս· Ֆռոմէնէ մը · Մըկըբտոլիթոնը եւ Ընդբէթը :

Իր վրայ չափազանց աչխատութիւն դրին : Նախ ինչ յանձնարարութիւն որ ըրին ամենն ալ կատարեց , թագաւորին թանգարանին գրքերուն մանաւորապէս Ատտուածաչունչի մը եւ Վիրգիլիոսի մը համար զարդեր նկարեց , Լուվրի համար պատկեր դրուելիք դեղեցիկ տետրակներ չինեց , եւ սենեակներ պատելիք թղթերու համար պատկերներ գծագրեց , բայց վերջապէս ձանձրանալով դանդատելու սկսաւ :

Բուսէն Շանթըլուի գրած մէկ նամակին մէջ այսպէս կ'ըսէր , « անկարելի է որ գրքի զարդերու եւ ուրիշ այսպիսի հասարակ նկարներու աչխատած տեսնես կարենաս Ս· Կոյսի մը կամ ուրիշ այսպիսի երեւելի պատկերի մը զբաղիլ » :

Բուսէն վերջապէս իր թշնամիներէն ընկճեալ որոշեց որ Փարիզէն նորէն Հռովմ երթայ , երկու տարի կենալէն յետոյ :

Մեկնելէն յառաջ Ֆրանսայի մէջ վերջին պատկեր մ'ալ նկարեց, որ կը ներկայացնէր ժամանակը՝ որ ճշմարտութիւնը առած կը տանէր որպէս զի նահանձու եւ զրպարտութեան ճիրաններէն ազատէ։

Նորէն Հռոմ գալով խեղճ տան մը մէջ հաստատեց իր բնակութիւնը եւ բոլորովին իր արուեստին տուաւ ինքզինքը, եւ մինչեւ իր մահուան վայրկեանը ոչինչ չի կրցաւ իր միայնութիւնը եւ պարզութիւնը խռովել։

Բուսէն դրեթէ միշտ աղքատութենէ եւ աղէտներէ ազատ չեղաւ, սակայն անոնց ամենուն դիմանալով քնաւ չի վհատեցաւ. ամենածանր նեղութեանց առենն անգամ իր մխիթարութիւնը աշխատութեան մէջ կը գտնէր, եւ իր միակ փափաքն էր օրէ օր գերազանց ըլլալ։

Ծերացած առենն իսկ այսպէս կըսէր, « միշտ իմ ներսիդիս անզուսպ փափաք մը կզգամ աւելի գերազանց ըլլալու եւ աւելի կատարեալ գործուելու »։

Բուսէն այսպիսի կատարելութեան եւ գերազանցութեան փափաքած առենն ալ իր գործերուն մեծ խնամով կ'աշխատէր եւ անոնց ամենաւիրքր մասերն անգամ ամենայն ճշդութեամբ կը չինէր։

Պօնաւանթուր տ'Արկօնա Բուսէնի վրայ խօսելով այսպէս կըսէր « իր գործերուն կատարելութեան համար տարած խնամքը դիս զարմացուցած են յաճախ։

Ծերութեան մէջն ալ հին Հռոմայ բեկորներուն մէջ եւ Տիբերի եզերքները եւ դաշտերուն մէջ կը շրջէր ու իր ճաշակին յարմար ինչ որ տեսնէր կը գծագրէր։

Գայլախաղներ, մամուռ, ծաղկներ եւ ուրիշ ասոնց նման առարկայներ ժողվելով տունը կը տանէր որպէս զի յետոյ անոնց ճիշդ պատկերը նկարէ »։

Այսպիսի նեղութեանց եւ աշխատութեանց մէջ անցան Բուսէնի կենաց վերջին տարիները։

Սա զաւակ չունեցաւ եւ իր կինը իրմէ յառաջ մեռաւ ինչպէս նաեւ բոլոր իր բարեկամները իրմէ յառաջ փութացեր էին դէպ ի յաւիտենականութիւն՝ այնպէս որ իր ծերութեան ժամերուն բոլորովին միայնակ մնացեր էր։

Բուսէն 1665 ին մեռաւ Հռոմայ մէջ իր ծննդոց թողլով իր խնայութեամբ հաւաքած հարստութիւնը, որ տասը հազար ակուդի կը հանէր։ Իր հանճարին գլուխ գործոցներն ալ բոլոր մարդկային ազգին ժառանգ մնացին որ ժառանգութեանց ամենէն թանկագինն են։

Արի Շէֆֆէր ալ նոր նկարիչներուն մէջ եբեւելի օրինակ մ'է իբր դիտութեան գերազանց անձնուէր մկը։

Արի ծնաւ ի Տօրտրէխթ Հոլանտայի մէջ 1795 ին եւ գերմանացի արուեստագիտի մ'որդի էր. փոքր հասակէն սա գծագրութեան եւ նկարչութեան համար յարմարութիւն ցուցնելով իր ծնողքն ալ զինքը քաջալերեցին։

Արի տակաւին մանուկ էր երբ հայրը մեռաւ եւ իր մայրը որչափ որ մեծ եկամուտի մը տէր չ'էր որոշեց որ Փարիզ երթայ բնակի որպէս զի իր որդին կարենայ այն տեղի դիւրութիւններէն օգուտ քաղել եւ իր արուեստին մէջ յառաջադիմէ։

Բայց որովհետեւ ժամանակ մ'ունենալ պէտք էր ունենար քիչ մը գումարը ձեռք բերելու համար, ուստի այս ժամանակը պարապ չանցնելու համար իր որդին Լիլի մէջ վարժարան մը դրաւ։

Արիի Լիլ գտնուած միջոցին իր մայրը քազմաթիւ նամակներ գրեց, որոց մէջ ամենէն կոբովամիտ եւ լուրջ խորհուրդները մայրական խանդաղատանաց եւ գորովանաց հետ խառնուած են։

Արիի մայրը նամակներուն մէկուն մէջ այսպէս կը խօսի, « եթէ կարենայիր տեսնել թէ ինչպէս անդադար քու պատկերդ կը համբուրեմ եւ գրեթէ ձեռքէս չեմ կրնար ձգել, եթէ լսէիր թէ ինչպէս շարունակ զքեզ իմ սրտիս հատորը, իմ սիրելի որդիս կը կոչեմ, եթէ կ'ըսեմ տեսնէիր այս ամենը, այն ատեն պիտի հասկնայիր թէ որչափ ծանր է ինձ համար, խիստ կերպով խօսիլ քեզ հետ եւ վշտացնել։

Օր մը՝ քեզ դարուս եւ նոյն իսկ ամեն դարուց ամենէն երեւելի նկարիչը տեսնելու յոյսը կը տածեմ չարունակ։

Աշխատութեանդ մէջ յարատեւ եւ մանաւանդ պարկեշտ եղիր, եւ երբ դու քեզի ըսես թէ ուրիշները զերազանցած եմ, այն ատեն « ջոջերէդ քնոնելեան ջոջերուն հետ քաղաքավարութեամբ հպարտոնելեան եւ չանդիմապարտանելեան վրայ ընդնելէ պէտք ըլլա » ։

Արիի մօրը որդւոյն մեծութեան համար տածած յոյսերը իզուր չ'ելան. սակայն Արի իր յաջողութեան եւ մեծութեան մեծագոյն մասը իր մօրը կը պարտի, վասն զի իր մօր օրինակներն

ու խրատները բոլոր իր կենաց վրայ մեծ ազդեցութիւն ունեցան։

Փարիզի մէջ շէֆֆէր Կերէն վարպետին քով ուսաւ, բայց իր մօրը եկամուտները յոյժ չափաւոր ըլլալուն՝ շէֆֆէր բոլորովին ուսանիլ ի կրցաւ պարապիլ, այլ տասն եւ ութ տարեկան հասակէն վաճառականներու համար նկարներ չինեց եւ ծախեց։

Իր մայրը ունեցած քանի մը գոհարեղէնները արդէն Արիի համար վաճառած ըլլալով, իր միւս որդւոց դաստիարակութեան քնար օգնելու կամ հոգ տանելու վիճակին մէջ չ'էր։ Այսպիսի պարագայի մը մէջ շատ բնական էր որ Արի իր մօրը օգնութեան հասնէր, ուստի անմիջապէս սկսաւ սիրուն առարկայներու փոքրիկ պատկերներ նկարել, որք չափաւոր գնով չուտով կը վաճառուէին։ Մարդու պատկերներ ալ չինելու ձեռնարկեց, որով թէ փորձառութիւն ստացաւ եւ թէ իր ապրուստը կը ճարէր։

Արի գծագրութեան, ներկելու եւ մանր իրմէ պատկերներ չինելու մէջ շատ յառաջ գնաց։ Իր Ռիբոնիան պատկերը նոր դարաշրջանս մ'եղաւ իր ասպարէզին մէջ, ուրկէ ետքը չինեց իր Ֆօռ եւ Մարկիզի, Ֆրանսուազ տը Ռիմինի, Ցիսոս Թիլմարիւ, սոսկ կանայք եւ ուրիշ շատ մը նշանաւոր պատկերները որոցմով այնքան հռչակաւոր եղաւ։

Տիկին Կրօթ շէֆֆէրի վրայ խօսած ատեն այսպէս կ'ըսէ, « շէֆֆէր իր Ֆրանսուազ տը Ռիմինի պատկերը չինելու համար մտածութեան, աշխատութեան եւ ուշադրութեան անհուն զօրութիւն ի գործ դրած է » ։

Իր արուեստական դաստիարակութիւնը այնքան անկատար մնացեր էր որ հետեւած դժուարին ճանապարհին մէջ ամեն բան ինք իրեն գըտնելու ստիպուած էր, ոչ իր ձեռքերը ոչ ալ միտքը աշխատութենէ կը դադրէին։

Գծագրելու եւ ներկելու կերպերուն վրայ զանազան փորձեր կ'ընէր եւ առանց յոգնելու անդադար կը նկարէր։ Սակայն բարեբաղդաբար բընութիւնը իրեն այնպիսի ձիրքեր չնորհած էր որ ըրցմով կրնար իր անկատար դաստիարակութեան պակասները լեցնել։ Իր բնաւորութեան ազնուութիւնը եւ իր խորին զգայնութիւնը նկարչութեան միջոցաւ ուրիշներու զգացմանց վրայ մեծ ազդեցութիւն ըրին։

Արուեստագէտ ըլլալու համար, ինչպէս ինքն ալ կ'ըսէ, «պէտք է որ մէկը ջեռ պիտոյտ և ըզբաւոր հանգամանս ունենայ, որք կրնան թէ արձակ գրութեամբ եւ թէ բանաստեղծութեամբ, թէ երաժշտութեամբ եւ թէ նկարչութեամբ կամ քանդակագործութեամբ բացատրուիլ»։

Շէֆֆէրի հաւնած եւ զարմացած արուեստագէտներէն մին էր Ֆլաքսմէն, եւ օր մը բարեկամի մ'այսպէս ըսաւ. «եթէ երբէք անուշադրութեամբ դրսէն քան մը փոխ առած եմ Ֆրանսոա Ռը Ռնիմնի պատկերիս համար, այն ալ Ֆլաքսմէնի դործերէն միայն կրնայ ըլլալ»։

Ֆլաքսմէն Լօնտօնցի դաճէ փոքրիկ արձաններ վաճառողի մ'որդի էր։

Իր տղայութեան առեն այնքան հիւանդոտ էր որ հօրը խանութէն դուրս չէր ելներ, եւ ժամանակին մեծագոյն մասը բարձերու վրայ նստած կ'անցնէր, եւ կարդալով կամ գծագրելով կ'զբօսնուր։

Մաթիուս անունով բարեմիտ եկեղեցական մը հօրը խանութը գալով՝ տեսաւ որ խեղճ տղան դուր ջանքեր կ'ընէր ձեռքի գիրքը քակելու համար, եւ գրքին անունը հարցնելով հասկցաւ որ անի Կուռնելիոս Նեբոս մ'էր, զոր հայրը հին գրքեր վաճառողէ մը գներ էր։

Եկեղեցականը բաւական առեն տղուն հետ խօսակցելէն յետոյ իմացուց թէ այն գիրքը ամենեւին իրեն յարմար չ'էր, եւ թէ ինք վաղը ուրիշ գիրք մը պիտի բերէ յարմար. արդարեւ քաջ կրօնաւորը իր խոստումը կատարեց, եւ շատ մը գրքեր բերաւ տղուն, որոց մէջ կը գտնուէր նաեւ Հոմերոս մը եւ Տօն Քիշօթ մը, զորս մեծ հաճոյքով կարդաց Ֆլաքսմէն եւ իր սիրելի գրոց կարգը դասեց։

Հոմերոսի[1] գիրքը իրեն դիւցազնական ոգի մը հաղորդեց, եւ իր հօրը խանութին մէջ գըրուած Աքիլլէսի եւ ուրիշ դիւցազանց արձաններէն գրգռեալ միտքը դրաւ որ ինքն ալ չինէ անոնց արձանները, այնպէս որ Հոմերոսի պատմած բոլոր դիւցազնութիւնները անոնց վրայ երեւցնէ։

---

[1] Հոմերոս Քրիստոսէ գրեթէ տասը դար յառաջ կ'ապրէր. սա յունաց բանաստեղծներուն ամենէն երեւելին և առաջինն է որ իր Իլիական և Ոդիսական գրքերուն մէջ Տրովադայ գացող դիւցազանց քաջութիւնները և անոնց պատահած աղէտները կը պատմէ։ Ա.յս երկու գրքերն ալ Հայերէնի թարգմանուած են իմ ձեռքիս։

Այսպիսի աստուածային ախլեռնով բորբոքուած մանուկը մատիտը ձեռք առնելով Յունաց եւ Տրովադացւոց պատերազմը նկարել ուզեց։ Սակայն ինչպէս ամեն պատանեկան ջանքերէ արտադրեալ դործ պակասաւոր կ'ըլլայ, այնպէս ալ Ֆլաքամէնի առաջին պատկերները բոլորովին ուղիղ չ'էին։

Իր հայրը օր մը ազնիւ հպարտութեամբ մը որդւոյն պատկերները Հուպիլիաք քանդակագործին ցցուց, որն որ ամենեւին չի հաւնելով արհամարհեց զանոնք։ Բայց մանուկը յարմարութիւն ունէր եւ համբերութեամբ ու յարատեւութեամբ աշխատեցաւ գծագրութեան։

Ջեռոյ սկսաւ գաճէ, մեղրամոմէ եւ կաւէ պատկերներ կամ արձաններ չինել։

Իր առջի չինած պատկերներէն եւ արձաններէն մէկ քանին տակաւին պահուած են, չէ թէ իրենց կատարելութեան եւ գեղեցկութեան պատճառաւ՝ այլ հանճարի մը ջանքերուն առաջին պտուղն ըլլալնուն համար։

Ֆլաքամէն երկար ժամանակ չի կրցաւ քալել. հուսկ ուրեմն սկսաւ նեցուկներու օգնութեամբ կաղն ի կաղը քալել, այսպէս բաւական ժամանակ տեւեց մինչեւ որ իր զօրութիւնը բոլորովին դրաւնելով նեցուկներն ալ մէկդի նետեց։

Պ. Մաթիւս եւ իւր կինը զինքը իրենց տունը հրաւիրեցին, ուր կրօնաւորին կինը իրեն բացատրեց Հոմերոսի եւ Միլթընը[1] գրքերը. այր եւ

[1] Ձօն Միլթըն հռչակաւոր անգլիացի բանաստեղծը ծնաւ ի Լօնտոն 1608 ին և մեռաւ 1674 ին 66 տարեկան։ Իր գործերէն գլխաւոր Երջանիկ Թափրմանած է Հ. Արսէն Բագրատունի, զոր Միլթըն կոյր եղած ատեն իր աղջկանց բսելով գրել տուած է։

կին Ֆլաքամէնի դաստիարակութեան շատ օգնեցին, եւ նոյն իսկ անոր Յունարէնի եւ Լատիներէնի դասեր ալ տուին։

Իր արուեստին մէջ այնքան յառաջադիմեց՝ որ տիկին մը վեց պատկեր ապսպրեց իրեն որոց նիւթերը Հոմերոսի գրքէն առնուելու էին, ասի առաջին յանձնարարութիւնն էր։

Գիտէք ինչ մեծ դիպուած մ'է ասի արուեստագէտի մը կենաց մէջ. բժշկի մը առաջին խորհրդակցութիւնը, փաստաբանի մ'առաջին դատը, երեսփոխանի մ'առաջին ճառը, երգչի մ'առաջին անգամ թեատրանի վրայ երեւնալը, հեղինակի մ'առաջին գիրքը այնչափ հաճոյք չեն պատճառեր ասոնց իւրաքանչիւրին, որչափ առաջին յանձնարարութիւն մը կը պատճառէ արուեստագէտին։

Երիտասարդ նկարիչը ամենայն խնամով աշխատեցաւ այս պատկերներուն, որոց համար լաւ փոխարինութիւն եւ չնորհակալութիւն ընդունեցաւ։

Ֆլաքամէն տասն եւ հինգ տարեկան արքայական ճեմարանին աշակերտ ընդունուեցաւ, ուր իր ընկերակիցները չուտով հասկցան թէ փառաւոր ապագայ մ'իրեն կ'սպասէ, որչափ որ ինք բնաւ ցուցամոլ չ'էր։

Այս գուշակութիւնները բնաւ ի դերեւ չ'ելան, եւ տարեկան քննութեան առեն արծաթէ

չքաղրամը Ֆլաքամէն ընդունեցաւ. հետեւեալ տարին ալ ոսկի չքաղրամը առնողներուն կարգէն էր։ Իւրաքանչիւր ոք կը գուշակէր թէ ոսկի չքաղրամն ալ ինք պիտի առնու, վասն զի ոչ ոք իր մէ գերազանց էր ճարտարութեամբ եւ յարատեւութեամբ. սակայն սա չի կրցաւ առնուլ եւ ոսկի չքաղրամը այնպիսի աշակերտի մը չնորհուեցաւ որուն անունը անկէ ի վեր մէկ մ'ալ լսուած չ'է։ Այս կորուստը իրեն համար աւելի բարիք մը քան թէ չարիք մ'եղաւ. վասն զի անոնք որ արդէն սրբազան հրով մը բորբոքուած են, անոնք ձախորդութեամբ վհատելու տեղ աւելի կը զըրդըռուին իրենց կարողութիւնը աչխարհի ցուցնելու համար։

« Տակաւին քիչ մը ժամանակ ալ սպասեցէք » կ'ըսէր իր հօրը, « եւ ապահով եղէք որ անանկ պատկերներ պիտի չինեմ որ ճեմարանը այնպիսի գործեր ունենալուն վրայ պիտի հպարտանայ »։ Ֆլաքամէն իր ջանքերը կրկնապատկեց, բնաւ յոգնութիւն չի խնայեց, առանց հանգչելու անդադար գծագրեց եւ օրինակներ չինեց. արդարեւ իր յառաջադիմութիւնը արագ չ'եղաւ, բայց կանոնաւոր եւ չարունակ էր։

Սակայն միւս կողմանէ ալ աղքատութիւնը իր ճիրանները բացած հայրենի տան վրայ տիրելու կ'սպառնար, վասն զի դաճէ փոքրիկ արձաններուն վաճառումը հազիւ իրենց օրական հացը կը հայթայթէր. ուստի երիտասարդ նկարիչը ըստիպուեցաւ իր ուսմանց նուիրած ժամերը կարճել եւ հօրը հետ աչխատիլ փոքրիկ արձաններ չինելու գործին։

Հոմերոսը մէկդի դրաւ տափանը ձեռք առնելու համար, եւ իր հօրը գործատան ամենէն նուաստ աչխատութիւններն ալ չ'արհամարհեց, բաւական էր որ իր աչխատութեամբը աղքատութիւնը հեռանար եւ ընտանիքը ըստ պատչաճի ապրէր։

Ֆլաքամէն երկար ժամանակ աչխատեցաւ այս կոչտ արհեստին, բայց ասով իր համբերութեան եւ կանոնաւոր աչխատութեան սովորութիւնը զօրացաւ։

Ախ դժուարին կրթութիւն մ'էր, բայց օգտակար արդիւնք մ'ունեցաւ իրեն համար։

Բարեբաղդաբար սոյն միջոցին Ուէճվուտ լսելով թէ Ֆլաքամէն ճարտար գծագրիչ մ'է զանի իր քով առաւ եւ բոլորովին նոր ոճով պատկերներ ապսպրեց՝ զորս իր յախճապակիներուն եւ խեցեղէն անօթներուն վրայ դնել կուզէր։

Այս տեսակ աչխատութիւն մը որչափ որ արտաքուստ ջնջին կերեւայ բայց ըստ ինքեան անհունապէս արժանաւոր գործ մ'է։

Արդարեւ արուեստագէտ մը թէյամաններու կամ սառմաններու եւ ուրիշ այսպիսի առանին գործածութեան յարմար անօթներու վրայ նկարներ չինելով բնաւ իր կոչման դէմ մեղանչած կամ սոորնացած չ'ըլլար այլ ընդհակառակն այսպիսի առօրեայ պէտքերու գործածուած անօթներու միջոցաւ աւելի մաքուր եւ աւելի բարձր ճաշակ մը կը տարածէ հասարակութեան մէջ։

Այս միջոցաւ ամենէն փառասէր արուեստա-

գէտն ալ կրնայ իր հայրենակցաց կամ նմանեաց աւելի իրական եւ մեծ ծառայութիւններ մատուցանել՝ որչափ չի պիտի կրնար եթէ երկար ժամանակ մեծ ու երեւելի պատկերի մ՚աշխատելու ըլլար, վասն զի այսպիսի պատկեր մը անշուշտ Կրեսոսի [1] մը թանգարանին մէկ խորշը արգիլուած պիտի մնար եւ հասարակութիւնն ալ բնաւ անկէ օգուտ մը չի պիտի կրնար քաղել։

Մինչեւ Ուէֆվուտի ժամանակ անգղիական յախճապակիներուն եւ խեցեղէն անօթներուն վրայի նկարները չատ խեղճ վիճակի մը մէջ էին։

Ուէֆվուտ ուզեց որ ամեն բան կերպարանափոխ ընէ, գնաց Ֆլաքսմէնը գտաւ եւ իրեն այսպէս ըսաւ, «լսեցի թէ դուք լաւ գծագրիչ էք եւ թէ դուք ձեզմէ նկարներ ալ կրնաք յօրինել, ես

---

[1] Կրեսոս Լիւդիոյ վերջին թագաւորն է եւ նշանաւոր է իր հարստութիւններով. իր պալատը փիլիսոփայներու և գրագէտներու ժողովատեղին ըլլալով երբ Սողոն խնամատարը իրեն այցելութեան եկաւ Կրեսոս անոր ցոյց տարաւ թեամբ իր գանձերը՝ որոց համար ինքզինք երջանիկ կը համարէր, Սողոն ալ ըսաւ թէ «մարդ մը չի մեռած ինքզինք երջանիկ չի կրնար սեպել, վասն զի վախճանը անստոյգ է». ապա Կիւրոս Պարսից թագաւորը իր աշխարհակալութիւնները յառաջ մղելով եկաւ Լիւդիոյ մայրաքաղաքն ալ առաւ և Կրեսոս գերի ընկաւ։ Կիւրոս հրամայեց որ փայտակոյտ մը շինեն զինքը այրելու. Կրեսոս երբ անոր վրայ եկաւ այսպէս աղաղակեց «օ՜վ Սողոն, Սողոն»։ Այն առեն Կիւրոս պատճառը հարցուց թէ ինչո՞ւ այն խնամատարին անունը տուաւ, Կրեսոս ալ պատմեց Սողոնի խօսքերը, որոցմէ Կիւրոս ալ բաղդին անհաստատութիւնը հասկանալով զինքը մահուընէ ազատեց և իր պալատին մէջ մեծ պատուով պահեց։

ալ խեցեղէն անօթներ չինող մ՚եմ։ Իմ անունս է Ուէֆվուտ. արդ կը փափաքիմ որ ինծի համար օրինակներ գծագրէք. սակայն ես մտացածին եւ անհեթեթ պատկերներէ չեմ ախորժիր, այլ կ՚ուզեմ որ պարզ ոճով եւ լաւ ճաշակով բաներ չինէք ինծի համար։

Ձեզի լաւ վարձք կը խոստանամ. ինչ կըսէք, արդեօք այս պայմանը ձեզմէ ստորին կը դրատնէք»։

— «Արդարեւ ոչ, պարո՛ն» պատասխանեց Ֆլաքսմէնն, «ընդհակառակն այդ աշխատութիւնը ինձ չատ կը յարմարի։ Քանի մ՚օր ժամանակ տուէք ինձ ու ապա եկէք եւ պիտի տեսնէք իմ կարողութիւնս»։

Ֆլաքսմէնն իր բոլոր կարողութեամբը աշխատեցաւ եւ երբ Ուէֆվուտ վերստին եկաւ՝ արդէն բազմաթիւ նկարներ պատրաստեր էր խեցեղէն անօթներուն համար։

Այս օրինակներուն նիւթերը բանաստեղծութենէն եւ պատմութենէն առնուած էին։ Առանց մէկ տակաւին չատ մը կը գտնուին եւ անոնցմէ մէկ քանին իրենց գեղեցկութեամբն ու պարզութեամբը կը հաւասարին այն նկարներուն զորս յետոյ մարմարիոնի վրայ չինելու համար յօրինեց։

Եարուբեան հռչակաւոր անօթները որք իբր հնութիւն եւ ճարտարարուեստ գործեր հասարակաց թանգարաններու եւ մասնաւորներու քով պահուած էին՝ իրեն համար անսպառիւտ օրինակներ եղան եւ զորս իր հանճարովը ալ աւելի գեղեցկացոյց։

Սթուարդի հրատարակած Հնոթինե Անինայ անուն գրքին մէջէն ալ յունական անօթներու գեղեցիկ ձեւերն օրինակեց։ Ամենէն գեղեցիկներն ընտրեց անոնց մէջէն եւ իր հանճարովը կերպարանափոխ ըրաւ զանոնք աւելի գեղեցկութիւն եւ վայելչութիւն տալով։

Ֆլաքսմէն չուտով հասկցաւ թէ ինք մեծ գործի մը այսինքն ժողովրդեան մէջ գեղարուեստից ճաշակը տարածելու կ'աշխատի, եւ ժամանակ անցընելէն առքն ալ ազնիւ հպարտութեամբ մը կը յիշէր իր այս գործերը որոցմով իր նկարչութեան սէրը մշակեր, ժողովրդին մէջ գեղեցկին ճաշակը տարածեր, իր քսակը լեցուցեր եւ իր բարեկամին ու բարերարին յաջողութեան համար աշխատեր էր։

1782 ին Ֆլաքսմէն քսան եւ եօթ տարեկան հայրենի յարկը թողուց եւ Վարդուր Սթրիդի մէջ ի Սօհօ փոքրիկ տուն մը վարձեց գործատունով մը ու ամուսնացաւ։

Իր նշանածին անունն էր Ան Տէնմէն որուն բնաւորութեան չափ ազնիւ, մաքուր եւ ընտիր բնաւորութիւն երեւակայել կարելի չ'է։

Ֆլաքսմէն կը խորհէր թէ ամուսնանալէն վերջը կարող պիտի ըլլայ աւելի եռանդով աշխատիլ, վասն զի իր կինն ալ իրեն պէս գեղարուեստից սիրահար մը ինչպէս նաեւ իր ամուսնոյն հանճարին եռանդուն զարմացող մ'էր։

Սակայն իր ամուսնութենէն քիչ մը վերջը սա սըր ձօշիւա Ռէյնօլտսի հանդիպելով, որ ամուսնացած չ'էր, այսպէս ըսաւ իրեն «Ֆլաքսմէն կը

լսեմ թէ ամուսնացեր էք, եթէ այս լուրը իրաւ է դուք մեռած էք նկարչութեան համար»։ Ֆլաքսմէն ալ անմիջապէս տուն դառնալով իր կնոջ քովը նստաւ եւ անոր ձեռքերն իրենին մէջ առնելով այսպէս ըսաւ «Ա՛ն ես գեղարուեստի համար մեռեր եմ եղեր — «ինչպէս ով ըսաւ այդ, ինչպէս մեռած ես եւ ով է այդ մահուան պատճառը»։ — «Իմ մահս եկեղեցւոյ մէջ պատահած է եւ անոր պատճառն է Ան Տէնմէն»։

Ան տեսն իր կնոջ պատմեց Սըր ձօշիւայի դիտողութիւնը որուն կարծիքը ամէն մարդ կը ճանչնար, վասն զի չատ անգամ սա յայտնած էր թէ ով որ գեղարուեստի մէջ գերազանց ըլլալ կը փափաքի պէտք է իր բոլոր կարողութիւններն եւ բոլոր ժամերը անդադար եւ անխնայ իր արուեստին զոհէ, միւս կողմանէ ալ կը պնդէր թէ մէկը Հռովմայ, Ֆիօրէնցայի մէջ Ռաֆայէլի [1], Միքայէլ Անճէլոյի եւ ուրիշ մեծ վարպետներու գործերը չի տեսած եւ չ'ուսած երեւելի չի կրնար ըլլալ գեղարուեստի մէջ։

«Արդ» կըսէ Ֆլաքսմէն ոտքի ելնելով «ես մեծ արուեստագէտ մ'ըլլալ կուզեմ»։

— «Դու մեծ արուեստագէտ մը պիտի ըլլաս» պատասխանեց իր կինը։

---

[1] Ռաֆայէլ ամենէն երեւելի նկարիչը և քանդակագործը՝ ղըր Նէբըրինոյ Հարիրը կոչած են, ծնաւ Իտալիոյ Ուրպինօ քաղաքը 1483 ին և մեռաւ 1520 ին հազիւ 37 տարեկան։ Սա նշանաւոր է հատատարապէս քանդակագործութեան և նկարչութեան մէջ և իր գործերը մինչև հիմայ աքանչելի են, որոց մէջէն ամենէն երեւելիներն են Ս. Ընտանիք (Լա Լուվը) Քրիստոս Աստիրդոմինոյ թեղ մը Ս. Կոյսեր։

« Դու Հռովմայ պիտի երթաս եթէ երթալդ անհրաժեշտ պէտք է » :

— « Բայց ինչպէս կրնամ երթալ : » —Աչխատէ եւ խնայող եղիր պատասխանեց արիասիրտ կինը : « Ես ամենեւին չեմ կրնար տանիլ որ ըսուի թէ Ան Տէնմէն Ճօն Ֆլաքամէնի կորստեան պատճառ եղաւ » :

Ուստի որոշուեցաւ որ պէտք եղած դումարը ձեռք բերուելուն պէս Հռովմ երթայ : — « Այո » — աղաղակեց Ֆլաքամէն « Հռովմ պիտի երթամ եւ նախագահին (Ռէյնօլաս) պիտի ցուցնեմ թէ ամուսնութիւնը , արուեստագիտի մը համար անդամ լաւ բան մ'է , եւ դու , Ան ինձ պիտի ընկերանաս » :

Ամբողջ հինգ տարի համբերութեամբ եւ զբաղութեամբ աչխատեցան այս երկու սիրելի ամոլները իրենց Վարտուր Սթրիթի խեղճ փոքրիկ տան մէջ : Ֆլաքամէնի եւ կնոջ միակ մտածութիւնը Հռովմ երթալնին էր զոր բնաւ վայրկեան մ'ալ չէին մոռնար եւ պէտք եղած դումարը հայթայթելու համար հինգ փարայ ալ պարապ տեղ ծախք չէին ըներ :

Այլ եւս իրենց նպատակին վերաբերեալ խօսք մը չ'արտասանեցին եւ ճեմարանէն ալ բնաւ օգնութիւն մը չի պահանջեցին , եւ իրենց ձեռնարկութիւնը ի գլուխ հանելու համար իրենց համբերատար աչխատութենէն զատ ուրիշ բանի մը չի դիմեցին :

Այս հինգ տարուան չրջանին մէջ Ֆլաքամէն յոյժ սակաւաթիւ նկար երեւան հանեց :

Իր դրամական միջոցները չի ներելուն ամենեւին մարմարիոնի վրայ չի կրցաւ աչխատիլ , սակայն յիչատակարաններու համար բազմաթիւ յանձնարարութիւններ ընդունելով պատուաւոր կերպով կրցաւ ապրիլ :

Ուչ ճվուտի գործերուն համար աչխատիլը չարունակեց որ իրեն վարձքը չուտով կը վճարէր : Վերջապէս Ֆլաքամէնի գործերը յայտնի էին , ինչ երջանիկ եւ յուսով լի էր :

Իր դրացիները զինք չատ կը յարդէին , եւ անոնք որ զինքը կը ճանչնային մեծ համարում ունէին իր անկեղծութեան , պարկեչտութեան եւ առանց ցոյցի բարեսրտութեան վրայ :

Իր դրացեաց մէջ վայելած պատկառելիութիւնը այնչափ էր որ իրեն չատ մը պաչտօններ եւ պատիւներ տրուեցան անոնց կողմանէ , զոր օրինակ Սէնթ–Ան թաղին թաղապետական տրոց հաւաքումը իրեն յանձնուեցաւ , եւ ինքն ալ կամաւոր մը եւ դրիչ մը ձեռքը տունէ տուն կը պըտրտէր այդ տուրքերը ժողվելու համար :

Վերջապէս Ֆլաքամէն եւ իր կինը խնայութեամբ իրենց ճանապարհորդութեան պէտք եղած դումարը ձեռք բերելով մեկնեցան դէպ ի Հռովմ :

Այնտեղ Ֆլաքամէն ամենայն եռանդով ուսանելու սկսաւ , իր հացը ուրիշ չատ մը աղքատ արուեստագէտներու պէս հին պատկերներ օրինակելով կը վաստկէր :

Անդղիացի հետաքրքիր ճանապարհորդները իր գործատունը կը բնառէին եւ յանձնարարութիւն-

ներ կ'ընէին իրեն. այսպէս Համերի, Եաքիլէսի եւ Տանթէի [1] նկարագրութեանց պատկերները չինեց։

Այս նկարներուն ամեն մէկուն համար 18 ֆրանք ընդունեց որ արդէն բաւական լաւ վարձք մ'էր. սակայն Ֆլաքսմէն միայն ստակի համար չ'էր աշխատեր, այլ կ'աշխատէր նաեւ բուն արուեստին համար, եւ իր նկարներուն գեղեցկութեամբը նորանոր բարեկամներ եւ նորանոր պաշտպաններ ստացաւ։

Իր Թոմաս Հօքի համար նկարեց, եւ իր Ֆրանչեսքօ Ալեանոսոյ նկարն ալ Պրիսթօլ կոմսին համար չինեց։

Այսպէս ամենալուրջ ուսմամբ իր տաղանդը զօրացնելէն եւ կատարելագործելէն յետոյ Անգղիա վերադառնալ կը խորհէր, բայց դեռ չի մեկնած Ֆիօրէնցայի եւ Քարարի ճեմարաններուն անդամ ընտրուեցաւ իր արժանեաց համար։

Իր համբաւը իրմէ յառաջ Անգղիա հասեր էր եւ իր գործերը չատ կը բնաւուէին հոն. դեռ Հռոմ գտնուած միջոցին իրեն յանձնարարած էին լորա Մանսֆիլտի համար կանգնուելիք գեղեցիկ յիշատակարանը, որ իր Անգղիա վերադառնալէն քիչ մ'ետքը կանգնուեցաւ Ուէսթմինսթրի աբբա-

[1] Տանթէ Իտալացի հռչակաւոր բանաստեղծը ծնաւ 1265 ին և մեռաւ 1321 ին աքսորանաց մէջ 56 տարեկան. իր ամենէն նշանաւոր գործն է ... որ երեք մասերէ կը բաղկանայ դժոխք, տոռոմն և դրախտ։

յարանին մէջ, ուր կը հանգչի իր վեհափառութեան մէջ. այս յիշատակարանը նոյն ինքն Ֆլաքսմէնի հանճարին յիշատակարանն է։

Պանքս քանդակագործը որ այն ատեն իր փառաց գագաթնակէտը հասած էր, այս յիշատակարանը տեսնելով այսպէս աղաղակեց, «արդարեւ այս փոքրիկ մարդը մեզ ամենս գերազանցեց»։

Երբ գեղարուեստից արքայական ճեմարանին անդամները Ֆլաքսմէնի վերադարձը լսեցին եւ մանաւանդ Մանսֆիլտի արձանը տեսնելու եւ զարմանալու առիթ ունեցան, փափաքեցան որ անոր հեղինակը իրենց մէջ առնեն։

Ճեմարանը միշտ զօրաւորներու օգնութեան հասած է եւ ամեն անգամ որ արուեստագէտ մը ցցուցած է թէ ինք առանց ճեմարանին օգնութեան ալ կրնայ համբաւ ստանալ, այն ատեն ճեմարանը զանի իր պաշտպանութեան տակ առած է։

Ֆլաքսմէն հաճեցաւ որ իր անունն ալ ընտրելեաց ցանկին մէջ անցնի եւ անմիջապէս ընտրուեցաւ։

Այս ժամանակէն սկսեալ չուտով հարստանալ սկսաւ եւ այնչափ յանձնարարութիւններ կ'ընդունէր որ չ'էր կրնար կատարել զանոնք, օրէ օր նորանոր յաղթանակներ կը տանէր. բայց այս յաղթանակները իր յարատեւ աշխատութեան եւ համբերատար ուսմանց կը պարտէր, որոցմով իր հանճարը զարդացաւ եւ ինք ալ այսպիսի երեւելի արուեստագէտ մ'եղաւ։

Ֆլաքսմէն նոր ասպարէզ մը մտաւ, այսինքն դասատուութեան ասպարէզը. այն մանուկը որ

հօրը խանութին ետեւն սկսաւ իր ուսուցումը, այժմ երեւելի արուեստագէտ մը դառնալով արքայական ճեմարանին քանդակագործութեան դասատու եղաւ. իրմէ աւելի ոչ ոք արժանի էր այս բարձր պաշտօնին, վասն զի այն որ ինք իրեն եւ առանց օգնութեան ուսած է, նա ամեն մարդէ աւելի դիտէ ուսուցանելու եղանակները։

Երկար, խաղաղ եւ երջանիկ կեանք մ'անցնելէն յետոյ Ֆլաքսմէն տեսաւ որ ալ կը ծերանայ։

Իր ամենասիրելի ամուսնոյն մահը իրեն մեծ վիշտ պատճառեց։

Անկէ ետքը տակաւին բազմաթիւ տարիներ ապրեցաւ, եւ թերեւս այս միջոցին չինեց իր երկու գեղեցիկ գործերը որք են Ա֊ի֊ւլէի վհանը եւ Մ֊ի֊այէլ հրեշտակապետը ոչ սատանան ընկերին կը պատրաստէր։

Շանթրի զօրաւոր մարդ մ'էր իր կերպարը թէ եւ քիչ մը խիստ բայց միշտ մտերմական էին. սա իր յաջողութեանց համար ազնիւ եւ օրինաւոր հպարտութիւն մ'ունէր վասն զի սիրտէն ի վեր շատ մը դժուարութեանց հետ մաքառելով եւ անոնց յաղթելով ձեռք բերէր էր զանոնք, սակայն ամենէն աւելի իր անկախութեան համար կը պարծենար։

Շանթրի ծնաւ ի Նարթօն Շէֆֆիլտի քով իր ծնողքը յոյժ աղքատ էին։

Իր հայրը շատ կանուխ մեռաւ եւ մայրն ալ վերստին ամուսնացաւ։

Ասոր առաջին զբաղմունքն էր կաթ բեռնա-

ւորած էշ մը մօտակայ քաղաքը տանիլ եւ իր մօրը յաճախորդներուն բաժնել զայն։

Այսքան տարին էր իր առաջին պաշտօնը, ուրկէ միայն իր աշխատասիրութեամբը եւ յարատեւ ջանքովը կրցաւ ազատիլ եւ այնքան երեւելի արուեստագէտ մ'եղաւ։

Շանթրի իր խորդ հօրը շատ համակրութիւն չ'էր ցուցներ, որոշուեցաւ որ գործի մը դրուի եւ Շէֆֆիլտի մէջ նպարավաճառի մը քով դրին։

Նպարավաճառի պաշտօնէին բնաւ գոհ չ'էր, եւ օր մը քանդակագործի մը խանութին առջեւէն անցնելու առեն կանգ առաւ եւ այնտեղ շարուած գեղեցիկ արձաններէն դիտեց։

Այս վայրկենէն անդուսպ փափաք մ'զգաց իր ներսիդին քանդակագործ ըլլալու, եւ շարունակ կ'աղաչէր որ դինքը նպարավաճառին քովէն հանելով քանդակագործի մը քով դնեն։

Իր աղաչանքը լսելի եղաւ, եւ երթ տարուան համար քանդակագործի մ'եւ փայտի վրայ ոսկեզօծ նկարներ չինողի մը քով աշակերտ դրուեցաւ։

Իր նոր վարպետը միայն քանդակագործ եւ ոսկեզօծ չ'էր, այլ եւ փորագրութիւններ եւ դաճէ օրինակներ ալ կը վաճառէր։

Շանթրի ալ այս ամենուն սկսաւ աշխատիլ քաջութեամբ եւ յարատեւութեամբ։ Բոլոր իր պարապոյ ժամերը գծագրելով, օրինակներ չինելով եւ ինքզինք կարելի եղածին չափ կրթելով կ'անցընէր, եւ շատ անգամ մինչեւ գիշերուան ժամը մէկին կ'աշխատէր։

Քանի եւ մէկ տարեկան հասակին արուեստա-

գէտ ըլլալ որոշեց, սակայն իր աշակերտութեան պայմանաժամը լրացած չ'ըլլալով, իր դաշնադրութիւնը չնչելու համար բոլոր իր հարստութիւնը այսինքն 50 անգղիական ոսկի վճարեց իր վարպետին։

Ասկէ յետոյ Լօնտոն գնաց եւ այնտեղ գործ բնտռեց իբր քանդակագործ, եւ միայն իր պարապոյ ժամերուն նկարչութեան եւ օրինակներ չինելու զբաղեցաւ։

Այս միջոցին իր կատարած գործերուն մէջ էր նաեւ ռօժէ քանաստեղծին սեղանատան զարդարանքի գործը ուր յետոյ յաճախ հրաւիրուեցաւ։ Շանթրի իր բարեկամին սեղանին վրայ բազմականներուն կը ցուցնէր այն զարդերը զորըս իր երիտասարդութեան առեն չինած էր։ Սա շէֆֆիլտ վերադառնալով տեղւոյն լրագիրներուն մէջ ինքզինքը ճանչցուց իբր պատկերհան եւ մանրանկար։

Առաջին անգամ դանակներ չինողի մը պատկերը չինեց եւ մէկ կինէ առաւ անկէ, արդարեւ այդ կինէն իր արդար վարձքն էր։

Ասկէց ետքը քաղցրաւենիք չինողի մը իւղանկար պատկերը չինեց որոյ փոխարէն 5 անգղիական լիրա եւ դոյդ մը կոշիկ ընդունեց։ Ինչ մ'ետքը Շանթրի նորէն Լօնտոն եկաւ արքայական ճեմարանին մէջ ուսանելու համար եւ երբ երկրորդ անգամ շէֆֆիլտ վերադարձաւ համարձակութեամբ ինքը կիսարձաններ եւ պատկերներ չինելու կարող հրատարակեց։

Այն առեն նոր վախճանող քահանայի մը համար յիշատակարան մը կանգնել ուզելով իր քաղաքակիցները՝ ասոր ապսպրեցին որ չատ գեղեցիկ կրցաւ չինել եւ ամենքը գոհ եղան։ Շանթրի Լօնտոնի մէջ եղած առեն իր գործատունը ախոռի մը վրայ մեծ սենեակ մ'էր, այն տեղ չինեց իր առաջին երեւելի գործը որ սատանայի առաջին գլուխ մ'էր։ Շանթրիի կենաց վերջին օրերուն մէջ բարեկամ մ'իր գործատան մէկ անկիւնը տեսնելով այս գլուխը անոր գեղեցկութեան զարմնուեցաւ։

«Այս գլուխը», կ'ըսէ քանդակագործը «Լօնտոն եկած առենս առաջին անգամ չինածս է. հարդանոցի մը մէջ աշխատեցայ զայն չինելու համար։

«Այն առեն գլուխս թղթէ գլխարկ մ'ունէի եւ որովհետեւ մէկ հրաւէ մ'աւելի չէի կրնար վառել, գլխարկիս վրայ կը հաստատէի զայն որպէս զի իմ հետս չարժի եւ ես որ կողմ դառնամ ան ալ իմ հետս դառնայ»։

Ֆլաքսմէն այս գլուխը արքայական ճեմարանին արուեստանոցին մէջ տեսնելով հաւնեցաւ եւ անոր հեղինակին յանձնարարեց չորս ծովապետներու կիսարձաններուն չինութիւնը որք կը-րինվիչի ծովային ծեր գինուորաց յատուկ պալատին մէջ պիտի դրուէին։ Ասկէ ետքը ուրիշ յանձնարարութիւններ ալ եղան որով Շանթրի ստիպուեցաւ նկարչութենէն ձեռքը քաշել, սակայն պէտք է դիտնալ թէ ասկէ առջի ութ տարիներուն մէջ քանդակագործութենէն հինգ լիրա անգամ վաստկած չ'էր։ Իր Հօրն Թուքի հաչակա-

ւոր գլուխը այնքան երեւելի եղաւ որ իր ըսած ծին համեմատ 1200 անգղիական լիրա վաստկինելու պատճառ եղաւ ։

Վերջապէս Շանթրիի համբաւը ամեն կողմ տարածուեցաւ , սակայն մինչեւ որ այս աստիճանին հասաւ անդադար եւ առանց յոգնելու աշխատեցաւ ուսած եւ հիմակուան վայելած հարստութիւնն ալ իր աշխատութեանց արդար վարձատրութիւնն էր ։

Լօնտոն քաղաքին համար ձօրձ Գ. ի արձանը պիտի չկնուէր եւ տասն եւ վեց հատ արուեստակիցներ ներկայացեր էին այս գործին համար , ասոնց ամենուն մէջէն Շանթրի ընտրուեցաւ ։

Գանի մը տարի յետոյ իր նէյհոզ մանկոնէ ըսքանչելի յիշատակարանը չկնեց որ այժմ Լիչֆիլտի մայր եկեղեցւոյն մէջ կը գտնուի , եւ որ եւրեւելի է իր բանաստեղծական պեղեցկութեամբը եւ գործուածը ։ Այս վայրկենէն իր երջանկութիւնը , համբաւը եւ հարստութիւնը երթալով աճեցաւ ։ Սա իր մեծութեան չէնքին հիմունքը համբերութեան , անխոնջ յարատեւութեան եւ աշխատասիրութեան վրայ հաստատած էր ։

Բնութիւնը իրեն հանճար չնորհած էր , ինքըն ալ իր ողջմտութեամբը հասկցեր էր թէ քանի օրինութիւններ կրնար քաղել անկէ եթէ գիտնար լաւ գործածել եւ զարգացնել ։ Շանթրի ալ իր հայրենակից Նօրքշայրի բնակչաց պէս խոհեմ եւ խորագէտ էր ։

Իր դէպ յիտալիա ըրած ճանապարհորդութեան ատեն գործածած գրպանին մէջ չատ մը տեսակ

արձանագրութիւններ կան ։ Հոն կը տեսնուին իր արհեստին վերաբերեալ ծանօթութիւններ . իր օրական ծախուց դուսարը եւ տեսակ տեսակ մարմարիոններու գիները ։

Իր ճաշակը պարզ էր եւ իր չինած բոլոր գեղեցիկ գործերը իրենց պարզութեամբը երեւելի են ։

Արդարեւ իր չինած Ուօթի արձանը որ Հանըսուօրթի եկեղեցւոյն մէջ կը գտնուի , կարծես թէ արուեստին կատարելագործութեան վերջին աստիճանն է , սակայն այս արձանը պարզ է եւ բնաւ արուեստակեալ չէ ։

Սա իր թշուառ արուեստակիցներուն միշտ կ'օգնէր առանց աղմուկի եւ ցոյցի , մեռած ատենը բոլոր ունեցածը ճեմարանին թողուց՝ որպէս զի այն հարստութիւնը զոր տաժանելի աշխատութեամբ հաւաքեց իր կենաց մէջ , իր մահուանէն ետքն ալ Անգղիոյ մէջ գեղարուեստները քաջալերելու գործածուի ։

Տէյվիտ Ուիլքի [1] ալ նշանաւոր տեղ մ'ունի իրենց պարկեշտութեամբն ու յարատեւ աշխատութեամբը երեւելի հանդիսացող արուեստագէտներուն մէջ ։

Սա Սկովտիացի աղքատ քահանայի մ'որդի էր , եւ չատ փոքր հասակէն ցցուց իր գեղարուեստի միտումը , վասն զի որչափ որ միւս դասերուն մէջ անհոգ եւ անյաջող էր , գծագրութեան մէջ իրեն

---

[1] Տէյվիտ Ուիլքի անգղիացի երեւելի նկարիչը ծնաւ 1785 ին և մեռաւ 1841 ին 56 տարեկան ։

հաւասարող չիկար։ Ցղայ հասակէն արդէն սորա կեանքը ազնւալից չ'էր, սակայն իր հանդարտ կորովին փորձերը չարունակ կ'երեւային։

Գծագրելու առիթ մը բնաւ ձեռքէ չ'էր հաներ, եւ երիցատան պատերը, ծովեզրին աւազին հարթ երեսը կարծես ուրիշ բանի համար չէին եղած, բայց եթէ իր պատկերներուվը ծածկուելու։

Իր գործիքներուն ընտրութեան մէջ բնաւ դժուարութիւն չ'էր քաշեր, եւ ձիօթթօյի պէս խանձած փայտի կտոր մը մատիտ եւ որ եւ իցէ հարթ քարի երես մ'ալ գծագրութեան տախտակ մը կը չինէր, եւ անոր վրայ կը նկարէր մուրացկանի մ'եւ որ եւ իցէ հանդիպած առարկայի մը պատկերը։

Երբ մէկը տեսնելու երթար հաղիւ կը պատահէր որ պատին վրայ նկար մը չի չինած մեկնէր, ուրկէ չատ անգամ մաքրասէր տան տիկինները կը դժգոհային։

Իր հայրը որ քահանայ մ'էր ըսինք, գծագրութեան արուեստը մեղաւոր ասպարէզ մը կը համարէր, եւ բնաւ չ'էր ուզեր որ իր որդին հոն մտնայ. սակայն Ռուիլքի իր հօրը առելութեան հակառակ արուեստագէտ մ'եղաւ, ամէն տեսակ դժուարութեանց քաջութեամբ յաղթելով։

Էտիմպուրկի ճեմարանը ընդունուելու համար տուած իր առաջին խնդրագիրը մերժուեցաւ, ներկայացուցած պատկերները նուազ ճշգրիտ եւ կատարելութենէ հեռի ըլլալուն պատճառաւ։

Այն տեն Ռուիլքի ամենայն եռանդով աշխատելու սկսաւ, եւ վերջապէս յաջողեցաւ ճեմարանը ընդունուելու։

Իր յառաջադիմութիւնը յամր եղաւ։

Սա իր բոլոր ուշը եւ զօրութիւնը մարդկային դէմքեր նկարելու տուաւ, եւ այնպէս չարունակեց իր ջանից այդեան վրայ կատարեալ վրստահութիւն ունենալով։

Ինքզինք հանճարեղ կարծող երիտասարդաց պէս սա արտակեդրոն բնութիւն մը եւ անկարգ աշխատասիրութիւն մը չի ցցուց. այլ չարունակ եւ անխոնջ կերպով աշխատեցաւ, ու երբ յաջողեցաւ՝ իր յաջողութիւնը աւելի իր յամառ յարատեւութեան կուտար, քան թէ ուրիշ բնածին դերբնական զօրութեան մը։

« Նկարչութեան մէջ իմ բոլոր յաջողութիւնները միմիայն մէկ բանի այլինքն իմ յարատեւ աշխատասիրութեանս կը պարտիմ » կ'ըսէր։

Էտիմպուրկի մէջ բազմաթիւ մրցանակներ վաստկեցաւ, եւ աւելի բարձր ու ապահով վարձուց ակնկալութեամբ միտքը դրաւ որ մարդոց նկարներ չինելու զբաղի, եւ անմիջապէս գործելու սկսաւ եւ Բիլլէօնի տօնավաճառը նկարեց։

Ասկէ ետքը աւելի յանդուգն գործի մը այսինքն Լօնտօն երթալ որոշեց. ուր իր ուսմանց եւ աշխատութեանց համար աւելի ընդարձակ ասպարէզ մը գտնել կը յուսար. եւ խեղճ երիտասարդ Սկովտիացին մեծ քաղաքը հասնելով շաբաթը տան եւ հօթ չիլինի բնակարան մը վարձելով իր գլուխ գործոցներէն մին՝ [illegible] նկարեց։

Որչափ որ այս պատկերը եւ ուրիշ յանձնարարութիւններ չատ լաւ յաջողեցան, սակայն Ռու-

իւքի միշտ աղքատ էր։ Իր գործերուն գինը երկար տարիներ չատ ոչինչ էին, իր յոգնութեանց եւ աշխատութեանց նայելով։

Պատկեր մը չինելէն յառաջ նախ չատ լաւ կը մտածէր անոր վրայ, ապա տարիներով կ'աշխատէր լմնցնելու համար. քանի վայրկենական եռանդով բան մը չ'էր ըներ, այլ ընդհակառակն կրկին եւ կրկին անգամներ կ'անցնէր իր պատկերներուն վրայէն, եւ քանի որ իր ձեռքը պատկեր մ'ունենար չարունակ հետեւեալ խօսքը կը կրկնէր ինք իրեն. « աշխատէ, աշխատէ, աշխատէ՛. »։ Ռէմպրանտի պէս ան ալ չատախօս արուեստագէտները քնաւ չ'էր սիրեր։

Խօսողները կը սերմանեն, բայց լաւ կեցողները կը հնձեն։

« Աշխատինք բան մ'ընելու » կ'ըսէր չարունակ չատախօսները անուղղակի կերպով կըշտամբելու եւ ծոյլերը խրատելու համար։

Սա օր մը իր Քօնսթէպլ բարեկամին հետեւեալ կերպով պատմեց այն խօսքերը՝ զորս Էխիմպուրկի ճեմարանը ուսած աաեն իրենց Կրահամ դասատուն Ռէմպրանտի հետեւելով չարունակ կը կրկնէր իրենց։ « Եթէ հանճար ուներ » կ'ըսէր, « աշխատասիրութիւնը զայն պիտի շարժացնէ, իսկ եթէ շնորհք՝ աշխատասիրութիւնը անոր տեղը պիտի լեցնէ »։

« Ես ալ » չարունակեց Ուիլքի « հաստատ կերպով որոշած էի որ լաւ աշխատիմ, վասն զի քալ համոզուած էի թէ հանճար չունէի »։

Դարձեալ իր Քօնսթէպլ բարեկամին պատմեց թէ Լօնտոնի դործատան մէջ երբ իր Լինել եւ

Պիւրնէթ ընկերակիցները նկարչութեան վրայ կը խօսէին, կարելի եղածին չափ անոնց կը մտերնար իրենց խօսակցութիւնը լսելու համար. « վասն զի » կ'ըսէր, « անոնք չատ գիտէին եւ ես չատ քիչ »։

Այս խօսքերը Ուիլքի ամենայն անկեղծութեամբ կ'ըսէր վասն զի պարկեշտութիւնը իրեն համար սովորութիւն մ'էր։ Լորտ Մանսֆիլտէն իր ճէնթլմէն փալտոֆէթ նկարին համար երեսուն լիրան առնելուն պէս չիտակ գնաց դղեակներ, չալեր, դլխարկներ գնեց եւ իր մօրն ու քրոջը ընծայ դրկեց զանոնք թէ եւ այսպիսի վեհանձնութիւն մ'ընելու վիճակին մէջ չ'էր տակաւին։

Սկիզբէն աղքատ ծնողաց զաւակ ըլլալովը յոյժ խնայող էր, բայց միշտ աղնիւ առատաձեռնութիւն մ'ուներ ինչպէս Ապրահամ Ռէմպրանտ փոթագրչին կենսագրութենէն կ'երեւայ, զոր իր ձեռքով գրած է։

Տակաւին ուրիշ արուեստագէտ մ'ալ պիտի յիշատակենք այս տեղ՝ որուն վարքն ալ անպարտելի յարատեւութեան եւ աշխատութեան երեւելի օրինակ մ'է, այս արուեստագէտն է Ուիլյըմ Էթի։ Իր հայրը Եօրքի մէջ համեմատաբար հասցեր չնող մ'էր, եւ իր մայրը՝ որ յոյժ կորովամիտ եւ աննման քնաւորութեան տէր կին մ'էր, կոշկակարի մ'աղջիկ էր։

Մանուկ հասակէն Էթի գծագրութեան համար անզուսպ փափաք մը ցցուց եւ պատերը սեղանները, տախտակները նկարներով կը ծածկէր։ Իր առաջին մատիտը հինդ փարանոց մատիտ մը

ըլլալով չուտով լմնցաւ որուն տեղ փայտի ածուխի կտոր մը գործածել սկսաւ. իր մայրը դեղարուեստի վրայ բնաւ գաղափար չ'ունենալով ուզեց որ իր տղուն արհեստ մը սորվեցնէ, ուստի եւ տպագրչի մը քով դրաւ։

Էթի իր պարապոյ ժամերուն չարունակ կը դծագրէր եւ երբ իր աչակերտութեան ժամանակը լմնցաւ՝ հաստատ միտքը դրաւ որ իր բնական միտման հետեւի, այսինքն նկարիչ մ'ըլլայ։ Բարեբաղդաբար իր հօրեղբայրը եւ անդրանիկ եղբայրը կրնային եւ կ'ուզէին զինքը իր նոր ասպարէզին մէջ քաջալերել եւ պէտք եղած միջոցները հայթայթեցին իրեն արքայական ճեմարանը մտնելու համար։

Լէօլէի կենսագրողները կ'երեւայ թէ Էթիի ընկերակիցները զինքը իրր աշխատասէր այլ սահմանափակ մտքի տէր կը նկատէին եւ կ'ըսէին թէ քնաւ երեւելի ըլլալիք չունի։

Սակայն Էթի աշխատասիրութիւն (ասիտուձաչին կըսողոլինն) ունէր, որուն չնորհիւ կարող եղաւ գեղարուեստի մէջ այնքան նշանաւոր ըլլալու։

Շատ մը արուեստագէտներ դեռ յաջողութիւն ձեռք չի բերած այնպիսի դժուարութեանց եւ զրկանաց դիմացած են՝ որք իրենց համբերութիւնը եւ քաջասրտութիւնը ամենախիստ փորձերու ենթարկած են, իսկ այս դժուարութեանց փոթորկալից ծովուն մէջ խեղդուողներուն համբանքը դիտնալ երբէք կարելի չէ։

Մարթին իր ասպարէզին մէջ այնպիսի դժուարութեանց դէմ մաքառեցաւ՝ որք սակաւա-

թիւ մարդոց մտքէն հազիւ կրնան անցնիլ։ Իր առաջին մեծ պատկերն աչխատած տեսն քանի քանի անգամներ քիչ մնաց անօթութենէ պիտի մեռնէր։

Կը պատմուի թէ օր մը սաոր քահանին մէջ միայն մէկ փայլուն չիլին մը մնացեր էր՝ զոր ճիչդ իր փայլունութեան համար պահեր էր, բայց վերջապէս ստիպուեցաւ կտոր մը հացի հետ փոխանակել։

Հացագործի մը խանութ մտաւ, հաց մը գընեց եւ տուն տանելու վրայ էր՝ երբ հացագործը զայն ձեռքէն խլեց չիլինը երեսին նետելով։

Փայլուն չիլինը իր կարօտութեան ժամուն զինքը խաբեր էր, վասն զի անի նենգեալ չիլին մ'էր։

Մարթին տուն դառնալուն պէս տակն ու վրայ ըրաւ իր սենեակը որպէս զի հացի չոր կտոր մը գտնէ չէ թէ քաղցը անցնելու այլ խաբելու համար։

Ահա այսպիսի թշուառութեանց մէջ միայն իր աւիւնին զօրութեամբը չարունակեց իր աչխատութիւնները անպարտելի կորովով մը։

Սպասելու քաջասրտութիւն ունեցաւ եւ բնաւ պարապ չի կենալով աչխատեցաւ եւ քանի մ'օր յետոյ իր պատկերը ի տես հասարակաց դնելու պատեհութիւն գտնելով ինքզինքը մէկէն ի մէկ հռչակաւոր մարդոց կարգը տեսաւ։

Ուրիշ շատ մը արուեստագէտներու վարուց պէս սաոր կենսագրութիւնն ալ կ'ապացուցանէ թէ հանճարը աչխատութեան հետ միացած աւետն արտաքին պարագայներու կը յաղթէ եւ թէ արժանիք ունեցողը վաղ կամ անագան իրեն արժանաւոր համբաւը կ'ստանայ։

Ինչպէս մինչեւ հիմայ մէջ բերուած օրինակներէն տեսնինք նկարչութեան եւ քանդակագործութեան մէջ յառաջադիմելու անհրաժեշտ պայմանն է յարատեւ աշխատութիւնը։ Ինչպէս որ դպիններու եւ ձեւերու՝ այնպէս ալ ձայներու բանաստեղծութեան համար անհրաժեշտ է այս պայմանը։

Հանճարէ յարատեւ եւ անխոնջ աշխատասէր մ'էր, բնաւ ձախողուածէ մը չէր վհատեր եւ կարծես թէ հակառակութեան ամեն մէկ հարուածէն իւր կորովը ալ աւելի կ'աճէր։

Պարտքեր ընելով զանոնք վճարելու անկարողութեան մէջ ընկաւ եւ իր պարտատէրներն ալ չարունակ գինքը կը նեղէին եւ կը հալածէին, սակայն սա այս ամեն վշտաց մէջ ալ բնաւ չվհատելով չարունակ իր գործին աշխատեցաւ եւ մէկ տարուան միջոցին մէջ յօրինեց իր Սառուղ, Իւթայէլ նուագները, Տբոյպենի երգին եղանակը · իր պատ երկոտ ձեռ ժանրերը եւ Աբամաղէք ատ Աբիգոտ օբէրան որք իր գործերուն ամենագեղեցիկներուն կարգէն են։

Իր կենսագիրը կըսէ թէ « անհամեմատ արուեստին մ'ունէր եւ ինք միեսակ տաղանդով մարդոց գործը կը տեսնէր »։

Հայտնի իր արուեստին վրայ խօսելով այսպէս կըսէ « ատաքիայ մը պէտք է ընդրել, եւ ինձէ ի վախճան անոր վրայ աշխատիլը է »։

Մօցարտ[1] ալ կըսէր թէ « աշխատասիրութիւնը իր աղնիւ ձեռ հանճարն է »։

[1] Վ. Քրիսթոֆ Մօցարտ գերմանացի երեւելի երաժիշտը

Հետեւեալ խօսքերը Պէթովէնի[1] ամենէն սիրելի առածն էին « Արքել-ձեռը երբէք ընկէր ատ նոր հանճարի մը չեն կրնար ըսել հոս պէտք է կանգ առնէ ատ նէս և ալ հետեւան չ'երթար »։

Երբ Մօչէրտ իր Ֆիդելիօ երաժշտութիւնը իրեն ներկայացուց՝ Պէթովէնն վերջին երեսին վարի դին հետեւեալ խօսքերը տեսաւ « Ատուածոյ օգնութեամբը լմնցած »։

Պէթովէնն անմիջապէս այս խօսքերուն տակը այսպէս գրեց « ո՛վ մարդ դու եղ օգնէ »։

Այս էր այս մեծ արուեստագէտին նշանաբանը։

Սէպաստիին Պախ[2] իրեն համար այսպէս կ'ըսէր, « ես աշխատասէր եմ · ո՛վ որ ինձի չափ աշխատէր ըլլայ, ինձի չափ յաջողելու ի՛նչ տպաւորիչ ըլլայ »։ Սակայն բնաւ տարակոյս չկայ թէ Պախ երաժշտութեան սիրահար ծնած էր, եւ այս կիրքն

ծնաւ 1756 ին ի Սալցպուրկ · սա դեռ 8 տարեկան եղած ատեն արդէն այնքան յառաջ գացեր էր երաժշտութեան մէջ՝ որ վերոյիլ մտարան երդեհոնահարը եղաւ և տակէ յետոյ մեծ վարպետներու հաւասար նուագարան կը զարնէր։ Հազիւ 36 տարեկան թողաթաւէն մեռաւ։ Սա հաւասարապէս երեւելի էր նուագարաններ չալելու և նուագներ շարադրելու մէջ, իր շինած օբէրաներուն մէջ երեւելիներն են Մէնդրոտ, Տոն Ժուան, Հարունալ Ռաշիտ ևն։

[1] Լուի Պէթովէնն հռչակաւոր երաժիշտն ալ ծնաւ Գերմանիոյ Պոն քաղաքը 1770 ին · իր վարպետներն են Մօցարտ Հայդընն, որոց ինքն ալ կրցաւ հաւասարիլ · այս արուեստագետը կանուխէն խլանալով նեղ սիրտ բնութիւն մ'ունեցաւ · սա շատ մը նշանաւոր տպաւորիչ ներդներ շարադրած է։

[2] Սէպաստիին Պախ երաժիշտ բնտանեաց մը զաւակ է

եղաւ իր կորովով եւ յաջողութեան ճչմարիտ աղբիւրը :

Դեռ պատանի եղած ատեն իր անդրանիկ եղբայրը իր բնական միամտանց ուրիշ ուղղութիւն մը տալու մտօք , բոլոր իր երաժշտական հաւաքածոյն այրեց , զորս լուանի լուսով գրած էր , վասն զի իրեն ճրագ ալ կը պլանային : Բայց իր հանճարին բնական միտումը այնքան զօրաւոր էր որ այս ամեն դժուարութիւններէն չի յաղթուեցաւ : 1820 ին Պայլ Միլանէն այսպէս կը գրէր Մէյերպերի [1] վրայով . « տաղանդաւոր բայց ոչ հանճարաւոր մարդ մ'է սա , ճգնաւորի մը պէս կ'ապրի եւ օրը տասն եւ հինգ ժամ երաժշտութեան կ'աշխատի » :

Տարիներ անցան եւ այդ օրը տասն եւ հինգ ժամուան աշխատութեամբ ձեռք բերուած Ռօսէր եւ Տէօպլը , Հէնկլէ , Փրօֆէր օպերաները ցուցին թէ անոնց հեղինակը հանճար ունի թէ ոչ :

Այս օպէրաները հիմակուան օպէրաներուն առմենէն դեղեցիկներուն կարգէն են :

որ ծնաւ 1685 ին ի Գերմանիա և մեռաւ 1750 ին 65 տարեկան . սա շատ վարպետ երգեհոնահար մ'էր և շատ գեղեցիկ երաժշտութիւններ շարադրած է , 11 զաւակ ունեցաւ որք ամենն ալ նշանաւոր եղան երաժշտութեան մէջ , կարծես թէ երաժշտութեան ձիրքը այս ընտանեաց 200 տարիի չափ բնական ժառանգութիւն եղաւ :

[1] Մէյերպէր հրեայ սեղանաւորի մը որդի էր , որ ծնաւ ի Պերլին 1794 ին և մեռաւ 1864 ին 70 տարեկան . կանուխ հասակէն երաժշտութեան համար մանուկաւոր սէր և միտում ունենալով ինքզինքը բոլորովին անոր նուիրեց և այնքան երեւելի եղաւ իր Օբուկնէներովը և Օբէր-ներովը որոց մէջ նշանաւորներն են Սէվիլիտ , Լէ Ռուա տէ Նէր , Աֆրիէն , Ռոպէր ու Թոպուէ , Հէնկլէ եւն :

ԳԼՈՒԽ Զ.

ԿՈՐՈՎՈՒԹԻՒՆ ԵՒ ՔԱՋԱՍՐՏՈՒԹԻՒՆ

« Աշխարհս արիասիրտներուն
« է » : ԱՌԱՒ ԳԵՐՄԱՆԱԿԱՆ

« Արիասիրտ մարդուն համար
« անկարելի բան չկայ » :
ՀԱՒՈ ԲԻՕՐ

Հիւսիսային ծեր զօրական մը միշտ հետեւեալ խօսքը կը կրկնէր կ'ըսեն , որ Տեւտոնեան ցեղին քնաւորութիւնը կը ներկայացնէ : « Եա ո՛չ կոտրէբա ո՛չ ալ պեհերթա կը հաւատամ , իմ քոլըր վստահութիւնս իմ հոգւոյս և մարմնոյս կարողութենից վրայ հաստատած եմ » :

Հին հիւսիսային դիւցուորաց սաղաւարտներուն վրայ բրիչ մը կար տակն ալ այսպէս գրուած , « կամ ճանապարհ մը պիտի բռնեմ և կամ ես ինքս պիտի շինեմ » . այս խօսքերն ալ առջինին չափ ազգու կերպով կը յայտնեն այն անկախութիւնը՝ որով մինչեւ այսօր նշանաւոր են հիւսիսային ազգերը :

Աքանտիւաւեանք իրենց դիցաբանութեան ժամանակին մտքի մը կուտային իրենց աստուծոյն ձեռքը :

Մարդու մը նկարագիրը փոքր բաներու մէջ անգամ երեւան կրնայ ելնել . արդարեւ մարդու մը մտքը սայլին զարնելու կերպէն կրնայ հասկցուիլ թէ այն մարդը կորով ունի թէ ոչ :

Այսպէս երեւելի Գաղղիացի մը գաւառի մը բնակչաց նկարագիրը քանի մը բառով միայն կըրցած է երեւան հանել :

Իր բարեկամներէն մին կը փափաքէր որ այդ գաւառին մէջ հաստատէ իր բնակութիւնը եւ կալուածներ գնէ այն տեղ :

« Զգուշացիր » ըսաւ սա, « ես այդ գաւառին մարդիկը կը ճանչնամ, փարիզի անասնաբուժական վարժարանը ղրկած աշակերտներնին հոն երբեք նոյն կերպով կը շարունակեն սորվիլ, ատոնք կորով չունին, որով դուք ալ ձեր դրած դրամագլուխէն բնաւ դոհացուցիչ չահ առանալիք չ'ունիք » :

Ասի գեղեցիկ եւ արդար դատողութիւն մ'է զոր ճիշդ եւ խորին դիտող մը միայն կրնայ ընել, այս դատողութեամբ բացայայտ կ'երեւայ սա ճշմարտութիւնը թէ կառավարութեան մը զօրութիւնը անհատից կորովէն կախեալ է, դարձեալ սոյն կորովն է որ հողերու արժէքը կ'աւելցնէ : Գաղղիական առածը այսպէս կ'ըսէ . *Tant vaut l'homme, tant vaut la terre* այսինքն մարդուն արժէքէն կախեալ է հողին արժէքը :

Այս յատկութիւնը մշակելը չատ կարեւոր է, վասն զի բարի նպատակի մը մէջ հաստատամտութիւնը մարդու մը ճշմարիտ մեծութեան հիմունքն է : Մարդ մը եթէ բաւական կորով ունենայ կրնայ ամենաչար եւ ամենէն աւելի յոռետեսուցիչ աշխատութեանց պարապիլ, եւ ընկերական ինչ վիճակի մէջ ալ ծնած ըլլայ վերջապէս կը յաջողի բարձրանալ եւ մեծ ըլլալ :

Կորովը հանճարէն աւելի գործ կրնայ տեսնել

առանց անոր կիսուն չափ վտանգի եւ վհատութեան ենթարկելու զմարդ :

Չէ թէ բարձր տաղանդներով այլ հաստատամտութեամբ, չէ թէ դժուարութեանց յաղթելու կարողութեամբը այլ յարատեւութեամբ եւ կորովով աշխատելու կամքով միայն կրնանք յաջողութիւն ձեռք ձգել, ասկէց կը հետեւի թէ մարդկային բնաւորութեան մէջ կորովութիւնը առաջին եւ անհրաժեշտ կարողութիւն մ'է եւ մարդու մ'արժէքը բուն իսկ իր կորովէն կախեալ է :

Կորովն է որ մարդուն գործերուն մղում եւ ջանիցը հոգի կուտայ :

Ճշմարիտ յոյսը կորովոյ վրայ միայն կրնայ հաստատուիլ եւ այս յոյսն է որ կենաց դժուարութիւնները եւ դառնութիւնները կը քաղցրացնէ :

Պաթէ արբայարանին մէջ խորտակուած սադաւարտ մը կայ որուն վրայ սա հետեւեալ խօսքերը գրուած են, « յոյսն է ՝ի ջըրնկնա, » այս բառերը ամեն մարդու կենաց նշանաբանը կրնան ըլլալ :

« Վայ այնմիկ որ վստահ է սրտով ! » կ'ըսէ Սիրաքայ որդին, արդարեւ չ'կայ բարիք մը որ արի սիրտ մը ունենալուն հաւասարի :

Մարդ մը եթէ իր ջանից մէջ ընկճուի իսկ՝ դարձեալ իրեն համար մեծ մխիթարութիւն մ'է ըսելը թէ ձեռքէն եկածը ընելու դանդաղած չ'է երբէք :

Ամենօրեայ կենաց մէջ չկայ այնքան քաջալերիչ եւ գեղեցիկ բան մը՝ որչափ տեսնել թէ մարդ մը համբերութեամբ կը տանի վշտաց եւ իր բնաւորութեան զօրութեամբ կը յաղթանակէ եւ

երբ ոտքերը արիւնին եւ ծունկերը կքին իսկ՝ դարձեալ կը չարունակէ իր ընթացքը իրեն նեցուկ ունենալով մի միայն իր քաջութիւնը ։

Անոթոչ փափաքներն եւ աննպատակ տենչանքներն երեւոսարդ մարքերու մէջ տեսակ մը հիւանդութիւն կը ծնանին , ուրեմն պէտք է որ այս փափաքները իսկոյն իրագործեան եւ գործի փոխուին ։

Բաւական չէ միայն որ Պլիւխէրի [1] հանգչուն ապաւէն (ինչպէս չատ մարդիկ կընան) այլ սպասելով պատերազմելու եւ յարատեւելու է ինչպէս ըրաւ Ուէլլինկթընն [2]

Երբ մարդ մը լաւ որոշում մը կընէ՝ պէտք է որ եռանդով եւ առանց վհատելու գայն կատարելու աշխատի ։

Ընկերական գործունէութեան չատ մը ճիւղերուն մէջ աշխատութեան եւ յոգնութեան յօժարութեամբ դիմանալու ենք՝ գիտնալով թէ ասի հարկաւոր կրթութիւն մ'է ։

---

[1] Պլիւխէր գերմանացի զօրապետ մ'է որ ծնաւ 1742 ին և մեռաւ 1819 ին 77 տարեկան , սա նշանաւոր է մանաւանդ 1815 ին Վաթերլօյի մէջ Նաբօլէօնի վրայ տարած յաղթանակովը՝ որով սա կայսրութենէն քակաւ և ազատվեցաւ ։

[2] Ուէլլինկթընի դուքսը ծնաւ 1768 ին և մեռաւ 1852 ին 84 տարեկան, սա թէ և շատ մը քաղաքական և զինուորական կարեւոր պաշտօններ կատարած է բայց նշանաւոր է մանաւանդ Նաբօլէօնի զօրաց դէմ մղած պատերազմներովը , 1815 յունիս 18 ին անոր վրայ տարած յաղթանակովը զոր յաջողեցաւ ձեռք բերել վերոյիշեալ Պլիւխէր զօրապետին օգնութեամբը։ Ուէլլինկթընի դուքսը զօրաւոր մարմին և կամք ունենալուն համար իր հայրենակիցները զինքն «երկաթ դուքս» անունով կոչած են ։

« կենաց մէջ » կ'ըսէ Արի Շէֆֆէր « ամէն պատուաստ ճաշատեր կամ մարմաջատուր ախտաբոյժներ է . . . . մաքառիլ եւ չարունակ մաքառիլ անա կեանքը , իմ կեանքս չարունակ եւ անդադար մաքառում մ'եղած է եւ ճշմարիտ հպարտութեամբ մը կրնամ ըսել թէ քնաւ բան մը իմ քաջասրտութիւնս վհատեցուցած է . . . զօրաւոր հոգւով մը եւ ազնիւ դիտաւորութեամբ մը մարդ իր ամէն ուզածը կրնայ ընել , բարոյապէս խօսելով ։ » Շուէտի Շարլ Թ. թագաւորը կամայ կարողութեան վրայ հաստատուն հաւատք մ'ունէր ։

Օր մը սա ձեռքը իր ամենէն փոքր որդւոյն վրայ դնելով որ դժուարին աշխատութիւն մը կատարելու հետ էր « պէտք չունիս պայ » աղաղակեց « այո՛ պէտք չունիս » ։ Ուրիշ ամէն սովորութեանց պէս եռանդով եւ յարատեւութեամբ աշխատելու սովորութիւնն ալ երթալով կը դիւրանայ ։

Այն մարդիկ որոց մտաւոր կարողութիւնը չափաւոր եւ տաղանդնին յոյժ սակաւ է , այն մարդիկ անգամ եթէ միւնակ մէկ առարկայի մը վրայ առանց յոգնելու աշխատին՝ անհաւատալի յառաջդիմութիւններ կ'ընեն իրենց ասպարէզին մէջ ։

Ֆաուէլ Փիւքսթըն իր վաստահութիւնը այնպիսի մարդոց վրայ կը դնէր որք իրենց հասարակ միջոցներուն արուեստով կարգի աշխատասիրութիւն մը կցած էին եւ Ս. Գրոց հետեւեալ պատուէրը յաւ կը գործադրէին ։

« Ինչ բան որ ընելու ձեռնարկես , նայէ որ բոլոր զօրութեամբդ աշխատիս անոր » ։ Փիւքսթըն

կենաց մէջ իր ձեռք բերած բոլոր յաջողութիւն-
ներն ալ հետեւեալ սովորութեան այսինքն ըս-
նակ և քնըրուիլն ոչ թէ քանի մը աշխատելու սով-
րութեան կուտար : Ինչ որ իրական արժէք մ'ու-
նի առանց եռանդուն աշխատութեան ձեռք բե-
րել անկարելի է :

Մարդ իր մտաւորական կարողութեանց աճու-
մը դիտաւորապէս իր կամաց գործունեայ կորովին
կը պարտի , այն կորովին՝ որ դժուարութեանց դէմ
կը մաքառի եւ չանք կը կոչուի , չանքով այն-
պիսի երեւելի արդիւնքներ կ'արտադրուին որք
յառաջուց իբր անկարելի նկատուած էին : Երբե-
մն ուժգին տենչանք մը միայն բաւական է կա-
րելիութիւն մը իրականութեան փոխելու , վասն
զի չատ անգամ այնպիսի բաներու միայն կը տեն-
չանք զրս կատարել կամ ձեռք ձգել մեր կարո-
ղութենէն վեր չենք տեսած : Ընդհակառակն երկ-
չոտ եւ դողդոջուն մարդոց համար ամեն բան
անկարելի է , վասն զի իրենց այնպէս կ'երեւայ :

Գաղղիացի երիտասարդ պաշտօնակալի մը հա-
մար կը պատմուի թէ չարունակ իր սենեկին մէջ
կը շրջէր այսպէս աղաղակելով , « Ես մեծ զօրա-
պետ մը պիտի ըլլամ եւ Գաղղիոյ մարաջախտ
պիտի ըլլամ » :

Այս անզուսպ փափաքը իր յաջողութեան նա-
խադգացումն էր , վասն զի արդարեւ այդ պաշ-
տօնակալը մեծ զօրապետ մ'եղաւ եւ մարաջախտ
մեռաւ :

Պ. Ուօքըր , Original գրքին հեղինակը , կա-
մաց կարողութեան վրայ այնքան մեծ հաւատք

մ'ունէր՝ որ օր մը հիւանդ եղած ատեն ըսղէր որ
առողջանայ եւ առողջացաւ :

Այսպիսի դէպքեր կրնան պատահիլ , սակայն
ամեն ատեն այսպիսի դարմանները վստահելու
չ'է , թէ եւ բժշկաց հրամայածներուն մեծագոյն
մասէն նուազ վտանգաւոր են : Մտաց մարմնոյ
վրայ ունեցած ներգործութիւնը անչուշտ մեծ է .
սակայն կրնայ այնքան ձգտիլ՝ որ բնական զօրու-
թիւնները բոլորովին անկարողութեան դատա-
պարտուին :

Միւլի Մօլիւք Մաւրիտանացի զօրապետին
համար կը պատմուի թէ անդարմանելի հիւանդու-
թեամբ մ'անկողին ընկած էր , երբ ճակատամարտ
մը տեղի ունեցաւ իր եւ բորդուգալցի զօրակա-
նաց մէջ տեղը :

Ճակատամարտին որոշիչ վայրկենին լսելով թէ
իր զօրքերը յետս կ'ընկրկին՝ ցաւակեց անկողնէն ,
զանոնք ժողվեց յաղթանակը տարաւ , բայց իսկոյն
ուժաթափ ընկաւ եւ իր վերջին շունչը տուաւ :
Մարդ զօրաւոր որոշումով կամ կամեցողութեամբ
միայն կրնայ ընել կամ ըլլալ ինչ որ միտքը դը-
րած է ընել կամ ըլլալ : Իր գիտութեամբը նչանա-
ւոր մարդ մը սովորութիւն ըրած էր ըսելու
թէ « մեր կենաց մէջ ամեն բան մեզմէ կա-
խումն ունի , եւ մեր կամաց զօրութիւնը այն-
քան մեծ է որ երբ աստուածային չնորհաց հետ
միացած ըլլայ՝ ինչ որ հաստատ կերպով եւ
լրջմտութեամբ ուզենք՝ կրնանք ընել կամ ըլլալ
ով որ սրտի մաօք խոնարհ համբերող պարկեշտ
կամ առատաձեռն ըլլալ փափաքի՝ կրնայ ըլլալ » :

Ստաղձագործի մը վրայ հետեւեալ պատմութիւնը կ'ընեն եւ կ'արժէ որ մենք ալ այս տեղ մէջ բերենք :

Դատաւորի մը հին աթոռը այս գործաւորին տուին որ նորոգէ եւ տեսին որ մանաւանդ խնամքով մը կ'աշխատէր զայն յղկելու համար, երբ իր արտաքոյ կարգի եռանդին պատճառը հարցուեցաւ՝ գործաւորը այսպէս պատասխանեց, « անոր համար այսքան կ'աշխատիմ որ երբ դատաւոր ըլլամ հանգիստ նստիմ անոր վրայ » :

Արդարեւ այդ ստաղձագործը այնքան յառաջադիմեց, եւ երեւելի եղաւ՝ որ վերջապէս եկաւ իր չինած աթոռին վրայ նստաւ իբր դատաւոր :

Տրամաբանները ինչ որ ալ խորհին կամ խօսին անձնիշխանութեան վրայ՝ մենք ամենքս ալ կ'ըզգանք թէ գործնականապէս բոլորովին ազատ ենք բարին կամ չարը ընտրելու մէջ եւ թէ քնաւ չենք նմանիր կոճղի մը՝ որ հեղեղի մը մէջ նետուած ատեն անոր ընթացքին կը հետեւի, մենք լողալու կարողութիւնն ունինք մեր մէջը եւ կըրնանք մեր ուզած ուղղութեան հետեւիլ, կրնանք ալեաց դէմ մարտնչիլ եւ հոսանքին հակառակ դրեթէ մեր ուզած կողմն երթալ :

Բնաւ մեր կամաց վրայ տիրող բացարձակ բռնութիւն մը չկայ, եւ մենք կզգանք եւ գիտենք թէ մեր գործերուն նկատմամբ որ եւ իցէ դիւթութեամբ մը կապուած չենք : Եթէ տարբեր կերպով մտածէինք մեր առ բարին եւ դէղեցիկին ունեցած բոլոր տեսլականներն պիտի կաչկանդուէին :

Կենաց ամեն գործերն ու վարմունքներն, մեր

ընտանեկան կանոնադրութիւնները, մեր ընկերական կարգադրութիւնները, մեր հրապարակային սահմանադրութիւնները ամենն ալ անձնիշխանութեան գործնական ծանօթութեան վրայ հաստատուած են : Ո՞ր պիտի մնար առանց ասոր պատասխանատուութիւնը եւ ինչ բանի պիտի ծառայէր ուսուցանելը, խորհուրդ տալը, քարոզելը, յանդիմանելն ու պատժելը :

Ի՞նչ օգուտ պիտի ունենայինք օրէնք եթէ ամեն մարդ չի գիտնար թէ իրմէ եւ իր որոշումէն կախեալ է անոր հպատակիլը կամ ոչ :

Մեր կենաց ամեն վայրկենին մեր գիտակցութիւնը բարձրաձայն կ'աղաղակէ թէ մեր կամքը ազատ է :

Մենք մի միայն մեր անձնիշխանութեան կատարեալ տէրն ենք, եւ ասոր տրուած լաւ կամ վատ ուղղութիւնն ալ բոլորովին մեզմէ կախուն ունի :

Մեր սովորութիւնները կամ փորձութիւնները չէթէ մեր տէրերը այլ ծառայներն են :

Նոյն իսկ երբ տեղի տանք մեր սովորութեանց՝ մեր գիտակցութիւնը մեզ կ'ըսէ թէ կրնայինք դիմադրել : Այս մարտին մէջ յաղթանակելու համար մեր կարողութենէն վեր զօրութեան հարկ չկայ այլ բաւական է որ մենք կամենանք :

« Անդիման հասակի մը մէջ էք յորում անհրաժեշտ պէտք է որոշում մ'ընել », կ'ըսէր Լամընէ աբբայն հիւանդ հոգւոյ մը, « ասկէ յետոյ նոյն իսկ ձեր ձեռքով կազմած ճակատագրին լուծը պիտի ծանրանայ ձեր վզին վրայ եւ պիտի հեծէք այն

դերեզմանին մէջ զոր դուք փորեցիք եւ չի պիտի կրնաք անոր վէմը մէկդի ընել։ . . .

Մեր մէջ ամենէն չուտով մաշող բանը մեր կամքն է։

Ուրեմն կամեցէք անգամ մը, հաստատ կերպով կամեցէք, վերջ տուէք ձեր տատանեալ կենաց եւ չոր խոտի մը չիւղին պէս այլ եւս մի տատանիք ամեն հովերէ »։

Փիւքմէլին համոզուած էր թէ երիտասարդ մը դրեթէ իր ուզած աստիճանին կրնայ հասնիլ, բաւական է որ զօրաւոր որոշում մ'ընէ եւ հաստատ մնայ անոր վրայ։

Իր որդիներէն մէկուն այսպէս կը դրէր։ « Այն պիսի տարիքի մը հասաք ուր պէտք է որ ապագային մ'ընտրէք։ Եթէ հիմակուընէ չի ցուցնէք թէ ակղբունք, որոշում, մտաց զօրութիւն ունիք, չուտով ծուլութեան մէջ պիտի ընկնիք, եւ անօգուտ ու անկարդ երիտասարդի մը բնաւորութիւնը պիտի ստանաք, եւ եթէ անգամ մը այդ տեղ հասնիք՝ ալ անկէց վերցնելը կամ զատելը դիւրին գործ մը չ'է։

Ես իբր ստոյգ կը հաւատամ թէ երիտասարդ մը դրեթէ իր ուզածը կրնայ ըլլալ։

Ես այնպէս եղայ . . .

Իմ երջանկութեանս եւ կենաց մէջ յաջողութեանցս մեծագոյն մասը ձեր տարիքը եղած ատենս ըրած որոշմանս կը պարտիմ։

Եթէ հիմայ լրջմտութեամբ որոշէք իբր կոթովամիտ եւ աչխատասէր մարդ ապրելու՝ վստահ եղէք թէ բոլոր ձեր կենաց մէջ պիտի ուրախա-

նաք այսպիսի որոշում մ'ընելու եւ անոր հետեւելու իմաստութիւնն ունենալնուդ համար »։

Որովհետեւ կամքը առանց իրեն տրուած ուղղութեան նայելու, հաստատամտութիւն եւ յարատեւութիւնն է, ուրեմն ամեն քան կամքին տրուած ուղղութենէն կախումն ունի։

Եթէ կամքը զգացական հաճոյից միայն հակամիտի՝ իմացականութիւնը անոր վատ դերին կը դառնայ. իսկ եթէ դէպ ի բարին ուղղուի՝ այն մի եւ նոյն կամքը թագուհի մը կ'ըլլայ որուն պաշտօնեաներն կ'ըլլան մեր իմացական կարողութիւններն, զոր կամքը գործածելով ամենաբարձր աստիճան զարգացման կը հասցուընէ։ Կամքը ամեն բանէ կը յաղթէն հին քայց ճշմարիտ առած մ'է։

Այն որ միտքը կը դնէ քան մ'ընել, այս որոշմամբ իսկ գործին դժուարութիւնները կը նուազեցնէ եւ անոր կատարումը կ'ապահովէ։

Ինքզինքնիս կարող կարծելով դրեթէ կարող կ'ըլլանք. եւ երբ որ եւ իցէ յառաջադիմութիւն մ'ընել որոշենք՝ չատ անգամ նոյն իսկ յառաջադիմութիւնը կատարած կ'ըլլանք։

Ասոր համար կարծես թէ որոշումը եւ կորովը իրենց մէջ ամենազօր զօրութիւն մ'ունին։

Սուվարօի բնաւորութեան զօրութիւնը իր կամաց կարողութեան մէջ էր եւ չատ մը հաստատամիտ մարդոց պէս կամաց այս կարողութիւնը իբր զրութիւն մը կը քարոզէր։

« Անչուշտ դուք կէս կամեցողութեամբ մը կուզէք » կըսէր սա այն մարդոց՝ որք իրենց ձեռնարկութեան մէջ չ'էին յաջողեր։

Ան ալ Ռիչլիէօյի եւ Նաբօլէօնի պէս անկաթել բառը բառարանէն դուրս ձգել կ'ուզէր :

« Զէյթեմ » , « վէմ կընաք » , « անկաթելի » բառերը ուրիշ ամեն բանէ աւելի կ'ատէր։ « ոսկ'ի, ըրծ'ի ֆըյնեցկ'ի » կ'ազազակէր միշտ :

Ասոր վարուց պատմութենէն բացայայտ կերեւայ թէ ինչ բաներ կրնան ի գլուխ հանել մտաւոր կարողութեանց յարատեւ կրթութիւնը եւ ղարգացումը , սակայն ամենքս ալ գիտենք թէ այս կարողութեանց գոնէ սերմը ամեն մարդու մէջ կը գտնուի :

Նաբօլէոնի սիրելի առածներէն մին հետեւեալն էր « հապաղ որոշում մը անընթացքէն նմանողունէն է » : Իր վարուց պատմութիւնը թերեւս ուրիշ ամեն կենսագրութենէ աւելի կը ցուցնէ թէ ինչ բաներ կրնայ ընել զօրաւոր եւ նուազ կասկածոտ կամք մը : Սա բոլոր իր մարմնոյ եւ հոգւոյ զօրութիւնը իր գործերուն վրայ ամփոփած էր :

Տկարամիտ վեհապետներ եւ իրենց կառավարած ազգերը հետզհետէ իրեն հպատակեցան :

Երբ իրեն ըսին թէ Ալպեան լեռները իր բանակին յառաջանալուն արգելք կ'ըլլան « այլ եւս Ալպեան՛ վ պիտի ըլլան » պատասխանեց եւ Սէմբլօնի ճանապարհը չհնուեցաւ այնպիսի տեղերէ որք յառաջները գրեթէ անմատոյց էին : « Անկաթելին » կ'ըսէր սա « այնպիսի բառ մ'է՝ որ միայն յիմարներու բառարանին մէջ կը գտնուի » :

Նաբօլէօն այնպիսի մարդ մ'էր որ սարսափելի կերպիւ կ'աշխատէր , անանկ որ չատ անգամ չորս դրագիրներու միանգամ տուն կուտար գրե-

լու համար : Ոչ ոք նոյն իսկ ինքզինքն չ'էր խնայեր :

Սա իր դարուն իմացականութեան , հանճարին եւ կարողութեան կեդրոնն էր . ճարտարապետ , դիտուն , կառավարութեան պաշտօնեայք ամենքն ալ իրենց խորհուրդներն իրեն կը ներկայացնէին , որոց մէջէն լաւագոյնները կ'ընտրէր եւ իր հանճարին կնիքը կը գարնէր անոնց վրայ :

Միւս մարդիկ — չատ քիչ բացառութեամբ — իրեն առջեւ կը խոնարհէին իբր բնութեան մէկ զօրութեան :

Իր ազդեցութիւնը միւսները կը ներշնչէր նոր կեանքով մը կը կենդանացնէր . սա իր գործունէութեան զօրութեամբը զամենքը յառաջ կը մղէր :

« Իմ զօրապետներս կաւէն կը յօրինեմ » կըսէր Նաբօլէոն :

Սակայն այսքան եռանդ եւ գործունէութիւն օգտակար չի կրցաւ ըլլալ , վասն զի Նաբօլէոն իր սաստիկ անձնասիրութեան զոհ գնաց եւ Գաղղիան ալ կործանեց անիշխանութեան մատնելով :

Իր կեանքը մեզ կը սորվեցնէ թէ իշխանութիւն մը որչափ զօրաւոր եւ ազդու ալ ըլլայ՝ առանց բարեգործութեան աղեաւաքեր կ'ըլլայ թէ իրեն եւ թէ իր հպատակներուն , եւ թէ գիտութիւն կամ իմաստութիւն առանց բարութեան թշուառութեան մարմնաւորած սկզբունքը կ'ըլլայ :

Մարդու մը կորովը ընդհանրապէս անոր ոգւոյ մարքը եւ փոյթովը յայտնի կ'ըլլայ : Ամերիկեան ընկերութեան կողմանէ Լեոիար ճանապարհորդին

հարցուցին օր մը թէ երբ պատրաստ պիտի ըլլայ Ափրիկէ երթալու համար, « վաղ առաւու » պատասխանեց իսկոյն։

Պլուխէր իր արագութեան համար Մաքալէսթըն յառաջ մականունը ստացեր էր բրուսիական բանակին մէջ։ Երբ ճօն ձէրվիսի որ յետոյ կոմս Սէյն Վէնսան կոչուեցաւ՝ հարցուցին թէ երբ իր նաւուն պիտի երթայ միանայ, « անմիջապէս հիմայ » պատասխանեց։

Եւ երբ Սըր Ջօլին Քամպել Հնդկաց բանակին հրամանատար կոչուեցաւ գնացին իրեն հարցնելու թէ երբ պատրաստ պիտի ըլլայ մեկնելու, « վաղը » պատասխանեց։ Այս պատասխանը իր ազատ յաջողութեանց առհաւատչեայն էր։

Արդարեւ այս որոշման արագութեամբը եւ գործելու փութկոտութիւն է որ հրամանատար մը թշնամւոյն սխալներէն օգուտ կը քաղէ եւ ճակատամարտներու ելքը կ'որոշէ։ Նաբօլէօն ըսած է թէ իր Աւստրիացւոց վրայ տարած յաղթանակին պատճառներէն մին ալ անոնց ժամանակի չարգը չգիտնալն էր։ Երբ Աւստրիացիք կը կարծէին թէ բնաւ աճապարելու պատճառ մը չ'ունէին, Նաբօլէօն նոյն իսկ այս միջոցներուն կը չարձակէր իրենց վրայ։ Հանդուցեալ Սըր Զարլս Նաբիր[1] Հնդկաց բանակին զօրապետն ալ յոյժ կորովամիտ մարդ մ'էր։

[1] Նաբիր Անգղիացի զօրապետը ծնաւ ի Լօնտոն 1782ին եւ մեռաւ 1853ին 71 տարեկան. սա երեւելի եղաւ Պելուչիստանցւոց եւ Հնդկաց վրայ տարած յաղթանակներովը։

Իր մէկ արշաւանաց մէջ զինքը չրջապատող դժուարութեանց վրայ խօսած ատեն « Ատոնք աւելի խորին կերպով պիտի հաստատեն զիս այս տեղ » ըսած է։

Իր Միանիի ճակատամարտը պատմութեան ամենէն արտաքոյ կարգի դիպուածներէն մին է։

Երկու հազար մարդիկներով որոց 400ը միայն եւրոպացի էին, 35,000 զօրեղ եւ լաւ զինեալ Պելուչիստանցւոց դէմ կռուեցաւ։ Ասի ըստ երեւոյթին վերջին աստիճան յանդգնութիւն մ'էր, սակայն զօրապետը իր եւ իր զօրականաց վրայ կատարեալ վստահութիւն ունէր։

Պելուչիստանցւոց բանակին կեդրոնին վրայ յարձակեցաւ որ զառիվեր բարձրաւանդակի մը վրայ հաստատուած էր, եւ երեք մահացու ժամուան մէջ կատաղի ճակատամարտ մը տիրեց երկու բանակաց մէջ։ Իրենց զօրապետին ներչնչութեամբը այս փոքրիկ բանակին իւրաքանչիւր զօրականը դիւցազուն մը դարձաւ։

Պելուչիստանցիք որչափ որ մէկի դէմ քսան էին՝ եւս մղուեցան բայց առանց դիմադրաւելու եւս չի քաշուեցան։

Ահա այս տեսակ քաջութիւնը յամառութիւնը եւ յարատեւութիւնն է որ յաղթանակը կը տանի չէ թէ միայն պատերազմի այլ եւ ամեն մաքառման մէջ, միայն մէկ քայլ մ'աւելի յառաջ անցնողը կրնայ մրցանակին տանուլ, եւ ճակատամարտի մը մէջ հինգ վայրկեան աւելի դիմանալու քաջութիւնը յաղթութիւնը կը վաստկի։

Կրնայ ըլլալ որ դու հակառակորդդ նուազ

զօրաւոր ըլլաս սակայն եթէ զօրութիւններդ ամփոփես եւ մաքառումը երկարաձգես վերջապէս կրնաս յաղթանակել անոր ։

Սպարտացի մը իր հօրը կը գանգատէր թէ սուրը չատ կարճ է, որոյ այսպէս պատասխանեց «քայլ մ'աւելի յառաջանալով երկարէ զայն», այս պատասխանը կենաց մէջ ամեն բանի ալ կը պատշաճի ։

Նաբիր իր դիւցազնական ոգին վինուորաց հոգւոյն փոխանցելու համար ամեն զօրականէ աւելի կ'աշխատէր ։

«Հրամայելոս ինձ աբհեսթը» կըսէր սա «ընդհանուր աշխատութիւնն տանուկից ըլլալն է» ։ Այն մարդը որ բանակի մը կ'առաջնորդէ քնաւ չի կրնար յաջողիլ եթէ բոլոր իր ուշը իր դործին վրայ չի դարձնէ ։

Նորանոր դժուարութեանց անխոնջ յարատեւութիւն, մեծամեծ վտանգաց անպարտելի քաջութիւն մը դիմադրելու է՝ մինչեւ որ բոլոր արդելք վերնան եւ դժուարութիւնք հարթին ։

Դէպի Պելուչիսթանի լեռները ըրած արշաւանաց մէջ դանուած երիտասարդ պաշտօնակալ մը այսպէս կըսէր իրեն համար ։

«Երբ այդ ծերունին չարունակ իր ձիուն վրայ կը տեսնեմ, ինչպէս կրնամ ծուլանալ ես՝ որ երիտասարդ եւ զօրաւոր եմ ։ Եթէ ինձ հրամայէ՝ պատրաստ եմ լեցուած թնդանօթի բերնին վրայ նետուելու» ։ Եւ երբ Նաբիր այս խօսքերը լսեց՝ հաստատեց թէ այդ դիտողութիւնը իր յոգնութեան համար լիուլի վարձատրութիւն մ'էր ։

Անցեալ դարուն Հնդկաստան ընդարձակ ասպարէզ մ'էր, ուր Բրիտանական կորովը ամենայն աղատութեամբ ի հանդէս եկաւ ։

Քլայվէն մինչեւ Հավլօք եւ Քլայտ երկար եւ պատուաւոր ցանկ մը կազմուած է Հնդկաստանի պատերազմներուն կամ օրէնսդրութեան մէջ նշանաւոր մարդոց անուններովը ։

Ինչպիսի են Ուէլսլի, Ուէլլինկթըն Մէդքօֆ · Օռթռամ, Խավարդս եւ Լօրէնս [1] ։

Սոյն մի եւ նոյն կորովն ու քաջութիւնը ուրիշ չատ մը ասպարէզներու մէջ ալ ի հանդէս եկած են՝ որք թէ եւ զինուորականին չափ փառաւոր չեն բայց անկէ նուազ օդտակար չ'են ։

Գիտութեանց, արուեստից, եւ ճարտարութեանց ամեն ճիւղերուն մէջ ալ երեւելի օրինակներ կան կորովոյ եւ քաջասրտութեան ։

Այս օրինակներէն մին կը տեսնենք Նինուէի մարմարիոններուն կամ սեպաձեւ դրերուն դիւտին մէջ, որք Մակեդոնացւոց Պարսկաստանի տիրելէն ի վեր կորսուած էին ։

Աբեւելեան Հնդկաց ընկերութեան բանիբուն զօրականներէն մին Ռօլինսըն՝ Պարսկաստանի Քէրմանչահ քաղաքէն անցած ատեն իր ուշադրութիւնը քաղաքին բոլորտիքը գտնուած յիշատակարաններուն վրայի սեպաձեւ դրերուն դարձուց · այս յիշատակարանները այնքան հին էին՝ որ անոնց

---

[1] Ասոնք ամենքն ալ անգղիացի զօրապետներ են՝ որք Հնդկաստանի տիրելով Անգղիոյ իշխանութեան տակ մըտցուցած են զայն ։

վրայ պատմական տեղեկութիւն մը մնացած չ'էր։

Ասոր օրինակած արձանագրութեանց մէջ էին նաեւ Պէհիսթիւն երեւելի ժայռին վրայինները, այս ժայռը դաշտին երեսէն 1,700 ոտք ուղղահայեաց բարձրութիւն ունի։ Եւ իր ստորին մասերուն վրայ 300 ոտք տարածութեամբ միջոցի մը մէջ երեք լեզուով այսինքն պարսկերէն Սկիւթացւոց եւ Ասորեստանցւոց լեզուներով արձանագրութիւններ կան։

Ռօլինսըն մեռեալ լեզուները Պարսից կենդանի լեզուին հետ բաղդատելով սեպաձեւ գրերուն վրայ բաւական ծանօթութիւն ստացաւ եւ նոյն իսկ կրցաւ այբուբէնն մը յօրինել։

Ռօլինսըն (ապա Սըր Հէնրի) իր արձանագրութիւնները Անգղիա ղրկեց որպէս զի քննուին։

Այն ատեն չկար համալսարան մը որուն դասատուները սեպաձեւ գրոց վրայ դաղափար մ'ունենային, սակայն Հնդկաց ընկերութեան գործակատարներէն մին Մօրիս որ մինչեւ այն ատեն անյայտ մնացած էր, այս առարկայն իրեն ուսումնասիրած ըլլալով Ռօլինսընի օրինակածները իրեն յանձնուեցան։

Մօրիս այս ուսման մէջ այնքան յառաջ գնացած էր՝ որ առանց երբէք Պէհիսթիւնի ժայռը տեսած ըլլալու յայտարարեց թէ Ռօլինսընի ընդօրինակութիւնները ճիշտ չեն։

Ռօլինսըն՝ որ դեռ Պէհիսթիւնի մօտակայները կը գտնուէր, իր ընդօրինակութիւնները բնագրին հետ բաղդատելով տեսաւ որ Մօրիս իրաւունք ունէր, այսպէս բաղդատութեանց եւ ուշադիր

ուսանց չնորհիւ սեպաձեւ գրոց գիտութիւնը այնպիսի ասպիճանի մը հասաւ ուրկէ մեծամեծ յառաջդիմութիւններ կրնար ընել։

Սակայն այս երկու անձանց ձեռքով ստացուած գիտութիւնէն օգուտ քաղելու համար պէտք էր որ երրորդ ընկեր մ'ալ օգնութեան հասնէր, իրենց հարկաւոր նիւթերը հայթայթելու համար։ Այս երրորդ անձն եղաւ Օսթին Լայարտ որ Լօնտոնի մէջ փաստաբանի մը գործակատարն էր։

Որու մտքէն կ'անցնէր երբէք թէ զօրական մը, ընկերութեան մը եւ փաստաբանի մը գործակատարները պիտի կրնան մոռցուած լեզու մը գտնել եւ Բաբելոնի պատմութիւնը լուսաւորել։ Սակայն այսպէս եղաւ։

Լայարտ քանի երկու տարեկան էր երբ Արեւելքից մէջ ճանապարհորդած ատեն սասթիկ փափաք մ'ղգաց Եվրատէն անդին եղած երկիրներն ալ երթալ։

Սա միայն մէկ ընկերակից մ'ունէր եւ իր անձին ապահովութեան համար իր դէմքերէն եւ անունցմէ աւելի իր քաղաքավար եւ քաջ բնաւորութենէն զատ ուրիշ բանի մը չի վստահելով՝ իրարու դէմ պատերազմող ցեղերու մէջէն անցաւ ողջ առողջ, եւ իր աղքատութեան հակառակ՝ աշխատութեամբ, յարատեւութեամբ, հասատատմամտութեամբ եւ մանաւանդ դիւտ եւ խուզարկութիւններ ընելու անզուսպ փափաքովը եւ արտաքոյ կարգի համբերութեամբ մը յաջողեցաւ քանի մը տարիէն այնպիսի եւ այնքան պատմական գանձեր գտնելու եւ հրատարակելու՝ զորս

իրմէ յառաջ ոչ մէկ մարդ կրցեր էր ընել։

Լայարտ երեք հազար մեթրէն աւելի արձանագրութիւններ կարդաց եւ իր թանկագին հնութիւնները՝ որոց հաւաքածոյն Բրիտանական Միւզէոմին մէջ պահուած է, Ս. Գրոց պատմած երեք հազար տարուան իրողութիւնները կ'ստուգէին, ուստի եւ Աստուածաշունչի ճշմարտութեան զօրաւոր վկաս մ'էին։

Ակնէց զատ այս յիշատակարանաց գտնուելուն պատմութիւնը ինչպէս որ Լայարտ ինքն պատմած է իր Ցէշտոկաբան Նինուէէ գրքին մէջ՝ մարդկային կորովոյ, ձեռնարկութեան եւ ճարտարութեան ամենէն բնական եւ գեղեցիկ պատմութիւնն է։

Ֆօլի եւ Նօրմանպի անգլիացի աղնուականք ընտանեաց հիմնադիրները կորովոյ եւ յարատեւութեան երեւելի օրինակներ ըլլալով կ'արժէ որ իրենց վարուց պատմութիւնը մէջ բերենք այս տեղ։

Այս երկու ընտանեաց առաջնոյն հիմնադիրն եղաւ Ռիչարտ Ֆօլի՝ որուն հայրը Զարլս Ա.ի առեն Սթաուրպրիճի մօտերը փոքրիկ կալուածատէր մ'էր։ Անգլիոյ կեդրոնական գաւառներուն երկաթի գլխաւոր գործարանները այս տեղ էին, եւ Ռիչարտ ալ երկաթագործութեան մէկ ճիւղին՝ այսինքն գամեր չինելու արհեստին մէջ մնծցաւ։ Այս գործատանց մէջ երկաթի ձողերը ճեղքելու համար կորսուած ժամանակը իր ուշադրութիւնը գրաւեց։

Կերեւայ թէ Սթաուրպրիճի գործաւորները

այն առեն Շուէտի հետ չ'էին կրնար մրցիլ այս արհեստին մէջ, վասն զի Շուէտ աւելի դիւրագնի կը վաճառէր իր գամերը եւ անոնցմէ մեծ քանակութեամբ Անգլիա կը բերուէին։

Անգլիոյ մէջ իմացուեցաւ թէ Շուէտի այսպէս արժան գնով գամ հանելուն պատճառը երկաթը ճեղքելու համար գործածած մեքենաներն էին որոց ժով աշխատութիւնը դիւրացեր էր։

Ռիչարտ այս լուրին ստուգութեան ապահով ըլլալուն պէս՝ որոշեց որ այդ գիւտը հասկնայ։

Ցանկարծ Սթաուրպրիճի չրջակայներէն անեղեւութեացաւ եւ բազմաթիւ տարիներ իրեն վրայ խօսող մը չ'եղաւ. ոչ ոք, նոյն իսկ իր ընտանիքը չ'էր գիտեր թէ ուր գնացեր էր, վասն զի իր նպատակը մէկու մը յայտնած չ'էր՝ վախնալով թէ գուցէ չի յաջողի։ Քնաւ կամ չատ քիչ տակ ուներ, սակայն կարողացաւ Հիւլ հասնիլ ուսկից նաւ մը գտնելով Շուէտ անցաւ։

Իր քովը չուրթակէ զատ ուրիշ արժէք ունեցող բան մը չունէր, սա Շուէտ հասնելուն պէս չուրթակ չալելով եւ ողորմութիւն խնդրելով յաջողեցաւ Ուբսալայի մօտ Տանէմօրայի երկաթի հանքերը մտնել։

Ռիչարտ իր չուրթակովը եւ քաղցր բնաւորութեամբը երկաթագործներուն սիրտը կրցաւ չահիլ։

Ակէ յետոյ ամեն դուռ բաց էին իրեն համար, եւ ամեն գործատան մէջ կրնար մտնել եւ գործաւորաց աշխատութեանց ներկայ գտնուիլ, որով կրցաւ զանազան դիտողութիւններ հաւաքել եւ վերջապէս կարծեց թէ գամ չինելու նոր

մեքոսը պէտք եղածին պէս հասկացած է . ուս-
տի օր մը յանկարծ Տանէմօսայէն անհետաց-
թացաւ , ինչպէս որ ասկէ յառաջ Սթաուրպրիճէն
անհետացեր էր , առանց մէկը իմանալու թէ
ուր գնաց :

Անգղիա վերադառնալուն պէս իր ճանապար-
հորդութեան արդիւնքը Սթաուրպրիճի անձանց
մէկ քանիին հաղորդեց՝ որք իր խօսքին հաւատա-
ցին եւ նոր գործարաններ ու երկաթը ճեղքելու
նոր մեքենայներ չինելու համար պէտք եղած
գումարը հայթայթեցին իրեն , սակայն երբ ամեն
բան կարգադրուեցաւ եւ պատրաստ եղաւ գոր-
ծելու՝ Ռիչարտ մեծ տհաճութեամբ եւ դժկամա-
կութեամբ տեսաւ որ մեքենայները չեն գործեր
կամ երկաթը չ'են ճեղքեր :

Ռիչարտ նորէն անհետացաւ : Այս անգամ
կարծեցին թէ իր անյաջողութեանց ամօթէն եւ
վշտէն Ռիչարտ բոլորովին հեռացած է հայրենի
երկրէն : Սակայն այսպէս չ'էր :

Սա պարզապէս մտքին մէջ դրած էր որ
Շուետացւոց գամ չինելու գաղտնիքը հասկնայ
եւ այս որոշումէն քնաւ դառնալ չ'էր ուզեր ,
ուստի նորէն մեկնեցաւ դէպ ի Շուէտ իր ջուրթա-
կովը միատեղ եւ նորէն իր քայլերը դէպ ի Տա-
նէմօրայի հանքերը եւ գործարանները ուղղեց :

Հանքահանք նորէն ուրախութեան աղաղակ-
ներով ընդունեցին զինքը , եւ որպէս զի անգամ
մ'ալ ձեռքէ չի հանեն իրենց ջուրթակահարը՝ նոյն
իսկ երկաթը ճեղքուած տեղը բնակեցուցին զին-
քը :

Ռիչարտ ջուրթակ չալած առենէն զատ ուրիշ
ամեն ժամանակ տխմար մէկը կը ցուցնէր ինքզին-
քը , ուստի եւ երկաթագործներն ալ քնաւ չ'էին
տարակուսեր իրմէ , որով սա ալ կարողացաւ իր
բոլոր կենաց յուսոյն եւ նպատակին հասնիլ :

Ռիչարտ այս անգամ ամենայն խնամով քննեց
ու դիտեց գործատան զանազան մեքենայները եւ
իսկոյն իր անյաջողութեան պատճառն ալ գտաւ :
Կրցածին չափ մեքենայներուն ստուերագիրը չի-
նեց (վասն զի քնաւ գծագրութեան տեղեակ չ'էր)
եւ քաւական ժամանակ իր դիտողութիւնները
ճշդրտելէն եւ գործատան մեքենայից վրայ յստակ
եւ կատարեալ գաղափար մը կազմելէն յետոյ նո-
րէն երկաթագործները թողլով փախաւ , նաւա-
հանդիստ մ'եկաւ եւ անկէ Անգղիա վերադար-
ձաւ :

Մարդ մ'որ այս աստիճան հաստատամտու-
թիւն ունի անշուշտ կը յաջողի : Իր բարեկամաց
գիրկը վերադառնալուն պէս , որք գինքը տեսնել-
նուն վրայ յոյժ զարմացան , իր կարգադրութիւն-
ները լմնցուց եւ այս անգամ իր ջանքերը յաջո-
ղութեամբ պսակուեցան :

Սա իր կորովին եւ ճարտարութեան չնորհիւ
մեծ հարստութեան մը հիմունքը ձգեց , եւ ըն-
դարձակ գաւառի մը անկեալ ճարտարութեան հո-
գի տալու բարեբաղդութիւնն ունեցաւ :

Ուիլկըմ Ֆիբս Միւլկրավ կամ Նորմանպի ըն-
տանեաց հիմնադիրն ալ , իր սեռին մէջ , Ռիչարտ
Ֆօլկի չափ նշանաւոր է :

Ասոր հայրը Մէն նահանգին մէջ Վուլվիչ քա-

ղաքը՝ որ այն ատեն դեռ Անգղիոյ Ամերիկայի մէջ ունեցած գաղթականութեանց կարգէն էր, ղինա-վաճառ մ՚էր։

Ուիլերմ ծնաւ 1651 ին։ Իր ընտանեաց մէջ քսան եւ վեց տղայք կային, որոց քսան-եւ մէկը արու էին, եւ իրենց բազկաց զօրութենէն եւ սրտից արութենէն զատ ուրիշ հարստութիւն չ՚ունէին։

Ուիլերմ իր երիտասարդութեան միջոցին հոլ-ուի պաշտօն վարելու ստիպուեցաւ, սակայն կարծես թէ իր երակաց մէջ Տանիմարքացի ծովասպառակ-ներու արիւնը կ՚եռար, եւ իր հանդարտ կեանքէն քնաւ չ՚էր ախորժեր։ Դիմադրաւ եւ յանդուգն բնութիւն մ՚ունենալով նաւաստի ըլլալ եւ աշ-խարհ պտտիլ փափաքեցաւ։

Նախ իբր նաւաստի պաշտօն մը բնտռեց, բայց չի յաջողելով նաւաչէնի մը քով աշակերտու-թեան մտաւ, ուր իր արհեստը հիմնական կերպիւ ուսաւ, պարապոյ ժամերուն ալ ընթերցանութեան եւ գրավարժութեան զբաղեցաւ։

Իր աշակերտութեան ժամանակը լմնցնելուն պէս Պօսթընն գնաց բնակելու, ուր բաւական հա-րուստ այրի կնոջ մը հետ ամուսնացաւ, ուրկէ յե-տոյ իր հաշուին նաւաշինութեան գործարան մը հաստատեց։ Նաւ մը չինեց, հանդերձեց եւ փայ-տի վաճառականութեան սկսաւ, եւ տասը տարի այս գործին աշխատեցաւ ամենայն փութով եւ եռանդով։

Սա օր մը հին Պօսթընի նեղ ու մանուածա-պատ փողոցներէն անցնելու ատեն դիպուածով

նաւաստիներու ձայնը լսեց, որք իրենց մէջ Սպա-նիացի նաւու մը վրայ կը խօսակցէին, որ Պահա-մա կղզեաց վրայ խորտակուեր էր, եւ կ՚ենթադ-րուէր թէ այդ նաւուն մէջ մեծ քանակութեամբ արծաթ կար։

Այս գաղափարով իր յանդուգն միտքը բորբո-քեցաւ եւ կարելի եղածին չափ չուտով այսպիսի արշաւանաց մը համար պէտք եղած մարդիկը հա-ւաքելով մեկնեցաւ։

Նաւաբեկեալ նաւը եղերքը նետուած ըլլալով չուտով գտնուեցաւ, եւ Ֆիրս նաւուն կազմածը եւ քիչ մ՚ալ արծաթ ձեռք ձգեց, արծաթը այն-քան քիչ էր որ հազիւ կրցաւ իր ծախքը դոցել։

Սակայն այս փոքրիկ յաջողութիւնն իսկ իր միջամուխ ոգին խթան մ՚եղաւ, եւ երբ ուրիշ նաւու մը համար լսեց՝ որ կէս դար յառաջ Լաբ-լաթայի փօր քաղաքին քով նաւաբեկեր էր եւ թէ անոր մէջ աւելի հարստութիւն կար, անմիջապէս որոշեց որ անոր գտնէ գանձերը ծովուն տակէն հանէ՝ եթէ ամեն բեկորներն ալ չի կրնայ։

Այսպիսի դժուարին գործի մը առանց օգնու-թեան ձեռնարկելու չափ հարստութիւն չունենա-լով Անգղիա գնաց պէտք եղած օգնութիւնը գըտ-նելու համար։

Պահամայի քով նաւաբեկեալ նաւուն բեկոր-ները գտնելուն համբաւը իրմէ յառաջ Անգղիա հասեր էր։

Ֆիրս ուղղակի կառավարութեան դիմեց, եւ այնքան փոյթ ու աճապարանք ցոյց որ վերջա-պէս յաջողեցաւ յաղթել պաշտօնական մարդոց

յառուկ անգործութեան, եւ Զարլս Բ. իր տա-
մադրութեանտակ դրաւ « Ռօզ Ալժիր » նաւը՝ որ
տասն եւ ութ թնդանօթ կը կրէր եւ 96 նաւաս-
տի ունէր, որոց լինք հրամանատար կարգուեցաւ։
Ֆիքս մեկնեցաւ սպանիական նաւը եւ անոր պա-
րունակած գանձերը քնտրել գտնելու համար։

Առանց որ եւ է դիպուածի Հայիթիի եղերքը
հասաւ, սակայն մեծ դժուարութիւնը դիտնալն
էր թէ նաւը ո՛ր տեղ ընկղմած էր։

Նաւաբեկութիւնը յիսուն տարի յառաջ տեղի
ունեցեր էր, եւ Ֆիքս աւանդութեան տարաձայ-
նութիւններէն զատ ուրիշ առաջնորդ չունէր։

Երկայն ծովեզերք մը եւ Ովկիանոս անհունու-
թիւնը իր առջեւ կեցած էին, ուրկէ գտնելու էր
նաւաբեկեալ նաւը՝ որուն եւ ոչ մէկ հետքը կը
տեսնուէր, ամեն բան անդնդոց մէջ կորսուած էր։

Սակայն Ֆիքս յոյս եւ արութիւն ունէր։ Իր
նաւաստիներուն ծովեզերքը փորել տալու սկսաւ,
եւ չաբաթներ անցան ու վա՜յ-է՜, կոպիճէ զատ
ուրիշ բան մը ձեռք չի կրցան ձգել։ Նաւաստեաց
համար ասկէ անախորժ աշխատութիւն մը չի կայ.
ուստի սկսան տրտնջալ եւ իրարու ըսել թէ իրենց
հրամանատարը յիմար ձեռնարկութեան մը համար
դիրենք այն տեղուանք բերած է։ Վերջապէս գան-
գատները մեծցան եւ նաւաստիք բացէ ի բաց ա-
պըստամբեցան։

Օր մ՚ալ նաւուն ետեւի բարձրաւանդակին
վրայ յարձակեցան ուժգնութեամբ եւ պահանջե-
ցին որ ձեռնարկութիւնը թողուն։ Սակայն Ֆիքս
այսպիսի ցոյցերէ վախցող մարդ չ՚էր, ուստի պա-

րագլուխները բռնեց եւ մնացածները իրենց պար-
տաւորութեան մէջ հաստատեց նորէն։

Նաւը նորոգութեան պէտք ունենալով փոք-
րիկ կղզիի մը նաւահանգիստը գնաց. ուր նաւը
թեթեւցնելու համար պաշարներուն մեծագոյն
մասը ցամաք հանեցին։ Դժդոհութիւնը երթալով
աւելնալու վրայ էր նաւաստեաց մէջ, եւ ցամաք
եկող մարդիկ նոր դաւաճանութիւն մը կազմեցին
նաւուն տիրելու, Ֆիքսը ծովը նետելու եւ հարա-
ւային ծովերուն մէջ սպանիական նաւերուն դէմ
ասպատակութիւններ ընելու համար։

Սակայն իրենց այս խորհուրդը յայտնելու
համար պէտք էր որ նաւուն աստղագործ վար-
պետը իրենց հետ միանար, ուստի եւ իրենց խոր-
հուրդը յայտնեցին իրեն։ Արդ՝ այնպէս պատահե-
ցաւ որ աստղագործն ալ հաւատարիմ գտնուե-
ցաւ եւ իսկոյն Ֆիքսի իմաց տուաւ իրեն սպառ-
նացող վտանգը։

Ա՛ս ալ որու վրայ որ վատահութիւն ունէր
իսկոյն հաւաքեց, եւ ծովեզերքն այո դժնդակնօթա-
նները լեցուց, նաւը ցամաքին կապող կամուրջը
վերցուց, եւ երբ ապստամբք երեւան եկան,
կանչեց անոնց եւ յայտնեց թէ՝ եթէ տակաւին
ցամաքի վրայ գտնուող պաշարներուն մօտենալու
համարձակին, կրակ պիտի ընէ իրենց վրայ։ Ա-
պըստամբք ետ քաշուեցան եւ Ֆիքս իր թնդա-
նօթներուն երկիւղովը իսկոյն մնացած պաշար-
ներն ալ նաւը առաւ։

Ապստամբք վախնալով թէ անապատ կղզւոյն
մէջ կը թողուին, իրենց զէնքերը վար դրին եւ

ներողութիւն խնդրեցին։ Պէտք եղած զգուշութիւնները ընելէն յետոյ, ներեց այդ ապստամբներուն որ դարձեալ իրենց պաշտօնին մէջ վերահաստատուին։

Սակայն առաջին պատեհութեան Ֆիբս իր նաւուն խռովարարները արձակեց եւ անոնց տեղ աւելի ապահով մարդիկ առաւ։ Սակայն այն պահուն յորում նոր գործունէութեամբ մը գործի պիտի սկսէր՝ զգաց թէ անհրաժեշտ պէտք կայ Անգղիա վերադառնալու, որպէս զի կարենայ իր նաւը նորոգել։

Սակայն նաւաբեկեալ նաւուն տեղւոյն վրայ առոյգ տեղեկութիւններ հաւաքեր էր, եւ որչափ որ մինչեւ հիմայ ամեն քան անյաջող դնացած էր, իր ձեռնարկութեան ապագայ յաջողութեան վրայ ամեն ժամանակէ աւելի վստահ էր այժմ։

Ֆիբս Անգղիա վերադառնալուն պէս՝ իր ճանապարհորդութեան տեղեկագիրը չինեց եւ ծովապետ պաշտօնեային մատոյց, որ իր ջանքերէն գոհ ըլլալ երեւցուց արտաքուստ, սակայն իր անյաջողութեան պատճառաւ արքայական նաւերէն ուրիշ մ'ալ տալ չ'էր ուզեր։

Այս միջոցին կ'իյնէր ձեյմս Բ. եւ կառավարութիւնը հազար ու մէկ տեսակ հոգեր ունէր, ուստի եւ Ֆիբսի ջանքերն ալ ի դերեւ եկան, որոցմով կ'ուզէր սա թագաւորին ուշը իր փառաւոր ծրագրին վրայ դարձնել։

Այն տեն չանաց որ պէտք եղած գումարը բաժանորդագրութեամբ մը ձեռք բերէ։

Նախ իրեն վրայ ծիծաղեցան, սակայն իր անդադար թախանձանքներովը վերջապէս յաջողեցաւ։

Մօնք զօրապետին որդւոյն Օլպիմարլ դքսին պաշտպանութեան տակ ընկերութիւն մը կազմուեցաւ, որուն ամենամեծ գումարը նոյն ինքն Մօնք զօրապետը տուաւ, որով Ֆիբս կրցաւ իր ձեռնարկութիւնը յառաջ մղել։

Ռիչարտի պէս Ֆիբս ալ այս երկրորդ անգամուն առաջինէն աւելի բարեբաղդ դանուեցաւ։

Առանց որ եւ է արկածի Լա բլաթայի փօր քաղաքը հասաւ, որուն մօտերը ընկղմուած կը կարծուէր նաւը։ Իր առաջին գործն եղաւ ութ կամ տասը թիով հասատատուն նաւ մը չինել նոյն իսկ իր ձեռքով։

Կ'ըսուի նաեւ թէ ծովուն յատակը փորելու համար այսօրուան գործածուածներուն նման մեքենայ մ'ալ չինեց։

Այսպիսի մեքենայի մը յիշատակութիւնը այն առենուան գիրքերուն մէջ կը դտնենք, սակայն Ֆիբս կարդալու սովորութիւն չ'ունէր եւ չատ հաւանական է որ ինք իրեն այսպիսի մեքենայ մը հնարած ըլլայ։ Իր գործին մէջ Հնդկաստանցի ծովասոյզներ ալ առաւ, որոց մարգարիտ որսալու եւ ուրիշ ներքնածովեան աշխատութեանց մասին ունեցած համբաւը ամեն մարդ գիտէր։

Այս նախապատրաստութիւնները ընելէն յետոյ նոյն իսկ նաւուն խորտակուած ժայռերուն քով գնաց իր փոքր եւ մեծ նաւովը եւ գործի սկսուեցաւ։

Բազմաթիւ չաբաթներ խութերուն տակը փո-

բեցին իրենց գործիքներովը, բայց յաջողութեան նշոյլ մ'ալ չ'էր երեւար։ Սակայն Ֆիլս քնաւ չ'էր վհատեր եւ իր յուսոյն վրայ հաստատ էր, որչափ որ մէկ դիէն ախնկալութիւնները հետզհետէ ի դերեւ ելնելու վրայ էին։

Օր մը նաւաստի մը նաւուն եղերքէն ծովը դիտած ատեն տեսաւ որ անոր յատակը ժայռի մը ճեղքուածքին մէջ զարմանալի տունկ մը կ'աճէր, իսկոյն հնդիկ ծովասոյզ մը կանչեց եւ իջեցուց որ երթայ նոյն տունկը բերէ։ Ծովասոյզը տունկը բերելով իմացուց նաեւ թէ այն տունկին քովերը նաւու թնդանօթներ ալ կային։

Այս լուրին նախ հաւատալ չուզեցին, սակայն նորանոր խուզարկութիւններ հաստատեցին թէ հնդիկը իրաւունք ունէր։ Նորէն սկսան փորել եւ ծովասոյզ մը իսկոյն երեւան եկաւ իր ձեռքը արծաթի խոշոր ձող մ'ունենալով։

« Փառք ատնք Աստուծոյ » աղաղակեց Ֆիլս, « վերջապէս ամենուս բաղդն ալ յաջողեցաւ »։

Ամենքը նոր եռանդով մը գործել սկսան եւ քանի մ'օրուան մէջ 7,500,000 ֆրանքի գանձ մը ձեռք բերին որով Ֆիլս Անգղիա վերադարձաւ։

Ֆիլս հասնելուն պէս թագաւորը համոզեցին որ անոր նաւը եւ բոլոր կազմածը գրաւէ՝ ըսելով թէ Նորին վեհափառութենէն օգնութիւն խնդրած ատեն ճիշդ տեղեկութիւններ տուած չ'է, սակայն թագաւորը պատասխանեց թէ ինք դիտէր որ Ֆիլս պարկեշտ մարդ մ'էր եւ թէ իր գանձը որչափ մեծ ալ ըլլայ՝ իր եւ իր մարդոց մէջ բաժնուելու էր։ Ֆիլսի 500,000 ֆրանք բաժին ընկաւ եւ թագաւորը անոր ցցուցած կորովով եւ պարկեշտութեան ի վարձատրութիւն ասպետի աստիճան բարձրացուց զինքը։

Նոր—Անգղիոյ մեծ վերակացու կարգուեցաւ, եւ իր պաշտօնավարութեան միջոցին թէ Անգղիոյ եւ թէ գաղթականաց մեծամեծ ծառայութիւններ մատոյց իր արիասրտութեամբը, զորս ցցուց Գաղղիացւոց դէմ արշաւանացը մէջ։

Մասաչուսէթի նահանգին կառավարչի պաշտօնն ալ վարեց, ուրկէ ետքը Անգղիա վերադարձաւ եւ 1695 ին Լօնտօնի մէջ մեռաւ։

Ֆիլս երբէք չ'էր ամչնար առորին աստիճանի ընտանիքէ սերած ըլլալուն համար։

Իր ասպարէզին երկրորդ կիսուն մէջ սա պարկեշտ հպարտութեամբ մը կը յիշէր թէ ինչպէս պարզ նաւագործի վիճակէն ասպետութեան եւ նահանգի մը կառավարչութեան աստիճաններուն եւ պատիւներուն հասած է, եւ երբ դիպուածով հասարակաց գործ մը կարգադրելու դժուարութիւն կունենար՝ այսպէս կ'աղաղակէր բարձրաձայն, « որչափ դիւրին է ինձ իմ տապարս վերստին ձեռք առնուլ »։

Սա մեռաւ, սակայն իր պարկեշտութեան, հայրենասիրութեան եւ քաջասրտութեան համբաւը չի մեռաւ, որ Նորմանդի ընտանեաց ամենէն լաւ ժառանգն է։

Ասոյ խորերը եւ վայրենի կղզիները գտնացող քրիստոնէութեան առաքեալներն ու քարոզիչներն ալ նշանաւոր են իրենց եռանդով, որք վերջին աստիճան անձնուիրութեամբ աշխարհի ամեն կողմերը գնացած են իրենց անկ-

եւ եղբայրները վերցնելու համար։ Ամեն վտանգի, ամեն զրկանաց, ամեն հիւանդութեանց յանձնառու ըլլալով զարմանալի կորովով մը ամեն տեսակ աշխատութեանց եւ յոգնութեանց դիմացած են, ասոնք նոյն իսկ իրենց նեղութիւններէն հաճոյք կ'զգային եւ մարտիրոսութեան պսակն ընդունիլն իրենց համար փառք մը կը համարէին [1]։

Այս հազարաւոր մարտիրոսներէն երեւելիները են Ինյաս տը Լօյօլա [2] եւ Ֆրանսուա Քսավիէ [3]։

---

[1] Այս նկատմամբ մեր Լուսաւորիչ Հայրը այս տեղ յիշուած բոլոր անուններէն նշանաւոր է իր հաստատամտութեամբը, անձնուիրութեամբը եւ քրիստոնէական հաւատոյ տարածման համար ունեցած եռանդովը, որով դիմացաւ Տրդատայ տուած պէսպէս անտանելի տանջանքներուն եւ վերջապէս յաջողեցաւ զանի եւ բոլոր Հայոց ժողովուրդը քրիստոնէութեան դարձնել։

Սակայն Լուսաւորիչ միայն այսչափով գոհ չ'եղաւ, այլ շարունակ կը շրջէր Հայաստանի ամեն գաւառներուն մէջ ամեն տեղ կը քարոզէր եւ ամեն տեղ վարժարաններ հաստատելով կ'ուսուցանէր ժողովուրդը։ Լուսաւորիչ ինչպէս որ հաւատոյ այնպէս ալ դպրութեան հայր եւ հեղինակ եղաւ, իր գրած Յաղագս դպրութեան գիրքը խնամութեան եւ պարզութեան երեւելի օրինակ մ'է։

[2] Ինյաս (Իգնատիոս) Լօյօլա ծնաւ 1491 ին Սպանիոյ մէջ. նախ զինուորական էր ապա կրօնական եղաւ։ 1554 ին բողոքականութեան տարածման դիմադրելու եւ քրիստոնէութիւնը աշխարհի ամեն կողմերը քարոզելու համար ընկերութիւն մը կազմեց Յեզուիտ անունով։ Սակայն այժմ այդ ընկերութեան անդամները իրենց հիմնադրին նպատակէն շեղած ըլլալով ամենուն ատելի եղած եւ շատ մը երկիրներէ աքսորուած են։

[3] Ֆրանսուա Քսավիէ Ֆէրէօ տը Թուռնէօ (բատ կաթոլիկաց) ծնաւ 1506 ին եւ մեռաւ 1552 ին 46 տարեկան։

Լօյօլա, որ ծննդեամբ Սպանիացի ազնուական ընտանեաց մը որդի էր, զինուորի արուեստէն հետ ազնուականի ամեն տեսակ հնարքներն ալ կը կրէր իր վրայ։

Բամբլունի պաշարման միջոցին իր մէկ ծունկը ջախջախուեցաւ դնտակի հարուածով մը։ Իր հիւանդութիւնը լաւ չի դարմանուելով քանի քանի անգամ մահուան դուռը հասած տեսաւ ինքզինքը։

Հիւանդութենէ առողջութեան դարձած միջոցին, որ երկար տեւեց, շատ մը ասպետից պատմութիւններ կարդալէն յետոյ ձեռքը վարք սրբոց մ'ինկաւ, ուր չէ թէ ուրիշներու՝ այլ անձին վրայ տարուած յաղթանակներու պատմութիւններ կարդաց եւ անոնց մէջ բոլորովին տարբեր վարձատրութիւններ տեսաւ։

Այս ընթերցումը իր վրայ մեծ ազդեցութիւն ունենալով իր դաղափարներուն փոխուելուն պատճառ եղաւ, իր ասպետական սուրը Մօնսէրրաթի Աստուածածնի եկեղեցւոյ սիւնին կախելով՝ որուչեց որ սրբոց օրինակին հետեւի, որոց վարքը կարդացեր էր։

Լօյօլայի կորովը ցուցնելու համար բաւական է անոր կենաց մի քանի դիպուածները յառաջ բերել։

Անյպիսի զօրաւոր կամեցողութիւն մը, այնպիսի հաստատ որոշում մը եւ ասոնց հետ միատեղ այնպիսի համբերութիւն մ'ունէր՝ որ ամեն անոնք՝ որ սովորաբար իրեն հետ յարաբերութիւն ունէին իրեն կը հպատակէին։

Սա թէեւ բնականէն բուռն եւ զայրացկոտ բնութիւն մ'ունէր, սակայն ինք իր վրայ այնքան խստիւ կը հսկէր որ իր բժիշկներն իսկ կարծեցին թէ հանդարտ եւ մաղասային խառնուածք մ'ունի։

Սակայն սա իր զօրաւոր կամեցողութենէն ա-ւելի իր սիրովը եւ պատկառելիութեամբը մեծ ազդեցութիւն մը կը բանեցնէր ուրիշներու վրայ։

Ս. Ֆրանսուա Քսավիէ, Հնդկաց առաքեալը Արեւելքէն խորէն ինչպէս նամակ գրած առեն միշտ ծունգի կուգար։ Միայն իր ընկերները եւ բարեկամները չէին որ իրեն այսպիսի պատիւներ կուտային. այն առաուն՝ յորում սա իր հոգին Աստուծոյ աւանդեց, փողոցին, հրապարակին մէջ ամեն տեղ մարդիկ կանգ կ'առնէին եւ «սուրբը վախճանեցաւ» գոյժը կը հաղորդէին իրարու։

Լօյօլայի բնաւորութեան եւ ուժգն ամենէն եռանդուն հետեւողներէն մին է Ֆրանսուա—Քսաւիէ։

Սա ալ Լօյօլայի պէս հին եւ աղնուական ընտանեաց մ'որդի էր։

Կերպերով եւ զգացմամբ կատարեալ աղնուական մ'էր. քաջ, պատուաւոր, վեհանձն, դիւրաւ համոզուող եւ համոզող, լի կորովութեամբ, համբերութեամբ եւ հաստատամտութեամբ։

Քանի երկու տարեկան Փարիզի համալսարանին փիլիսոփայութեան դասատուի պատուաւոր պաշտօնը կը վարէր։

Ա.յստեղ ճանչցաւ զԼօյօլա։

Ցետոյ ասոր մտերիմ բարեկամն ու ընկերակիցն եղաւ. քիչ մ'ետքը Հռոմ ուխտաւորութեան գնացող նորահաւատներու առաջին ընկերութեան հետ ընկերացաւ։

Երբ Ժան Գ. Բորդուկալի թագաւորը որոշեց որ քրիստոնէութեան դրոշը Հնդկաստանի մէջ պարզէ, Պօպատիլլա այս խաղաղ խաչակրութեան գլուխ դրուեցաւ, սակայն սա հիւանդանալով պէտք եղաւ որ անոր տեղը ուրիշ մ'ընտրուի, եւ վիճակը Քսավիէի ելաւ։

Կարկատուն պարեգօտ մը հագած եւ իր աղքատիկ քէսէն զատ ուրիշ բեռ մը չունենալով մեկնեցաւ անձնուէր քարոզիչը եւ Լիզպօնա գնաց, ուսկից նաւ պիտի նստէր Արեւելք երթալու համար։ Նաւը կօա կ'երթար եւ իր մէջ կային այն տեղի կառավարիչը եւ հաղար զօրականք՝ որք տեղւոյն պահապան զօրաց թիւը աւելցնելու եւ զօրացնելու համար կ'երթային։

Երբ նաւը իր առագաստները պարզեց եւ սկսաւ թակօ գետէն վար իջնել՝ ամեն ճանապարհորդք սկսան արտասուաց կաթիլներ հոսեցնել. սակայն Քսավիէի դէմքը անպատում ուրախութեամբ մը կը փայլէր։

Ազգեր քրիստոնէութեան դարձնելու կ'երթար, թէ եւ անոնց լեզուն եւ անունը չէր գիտեր, սակայն քնաւ վարանում կամ վախ մը չէր զգար։

Թէ եւ իրեն փոքրիկ սենեակ մը յատկացուցուած էր՝ բայց տախտակամածին վրայ կը նիջէր չուանները դէզ մ'իրեն բարձ ընելով, պարզ նաւաստեաց կերակուրըն կ'ուտէր եւ անոնց պէտքերուն կը հսկէր, անմեղ խաղեր կը յօրինէր անոնց տաղտուկը թեթեւցնելու համար,

եւ երբ անոնք հիւանդանոցին՝ համբերութեամբ եւ բարեսրտութեամբ կը դարմանէր զանոնք. նաեւ՝ մէջ իբր տեսանելի նախախնամութիւն մը կը պատուէրն զինքը։

Կօա հասնելուն պէս գաղթական եւ բնիկ ժողովրդոյ ապականութիւնը տեսնելով սոսկաց։

Այս ապականութեան գլխաւոր պատճառն ալ բուն իսկ գաղթականք եղած էին, վասն զի քաղաքակրթութեան միայն մոլութիւնները բերած էին, իրենց հետ բնիկներն ալ սոցա չար օրինակին հետեւեր էին։

Սկսաւ փողոցները պտտիլ եւ բնակչաց ուշը իրեն գրաւելու համար փոքրիկ զանգակ մը կը հնչեցնէր, սա իբր չնորհ մը խնդրեց որ բարեհաճին իրեն մանուկներ տալ որպէս զի անոնց կրթութիւն տայ։

Բազմաթիւ աղքատ մանկիկներ իր խնամոց յանձնուեցան, որոց ուսման ամենայն խնամով աշխատեցաւ եւ ամեն օր իմաստութեան եւ գթութեան դասերովը աւելի զօրացած կը զրկէր զանոնք։

Մի եւ նոյն ժամանակ հիւանդներուն, բորոտներուն եւ ամեն տեսակ թշուառներուն այցելութեան կերթար, հիւանդանոցներու մէջ կ'ապրէր եւ լկտութեան կամ զեղխութեան ապաստանարաններուն մէջ անգամ մտնելէ չ'էր վախնար։

Որ եւ իցէ տեղէ մը նեղութեան ձայն մը լսելուն պէս իսկոյն օգնութեան կը դիմէր։

Մանտարի մարգարիտ որսացողներուն թշուառ եւ անկեալ վիճակը ականջը հասնելով այցելու-

թեան գնաց անոնց եւ իր փոքրիկ զանգակին ձայնը անոնց մէջ ալ հնչեցուց։

Միշտ կը մկրտէր եւ կ'ուսուցանէր, բայց որովհետեւ այս վերջի պաշտօնը թարգմանի ձեռքով միայն կրնար կատարել, կրնանք ըսել թէ իր ամենէն ճարտասան դասերը իր օրինակը եւ անձնուիրութիւնն էին. իր պաշտօնը չարունակելով մինչեւ Քոմօրէնին հրուանդանին մօտերը զբնաց եւ ամեն տեղ քաղաքներու եւ գիւղերու մէջ, տաճարներու եւ չուկաներու դուռը իր զանգակը կը հնչեցնէր, բնիկները իր բոլորտիքը կը հաւաքէր իր դասերը լսելի ընելու համար։

Քրիստոնէական մը, հաւատամքը, տասնաբանեայ պատուիրանները, Հայր մերը եւ ուրիշ քանի մ'աղօթքներ թարգմանել տուեր էր։ Ինքայս թարգմանութիւնները դող ընելով չարունակ աղոց կը կրկնէր՝ մինչեւ որ դող սորվէին, ու երբ կատարեալապէս կը սորվէին՝ իրենց անոնք կը զրկէր որպէս զի իրենց ծնողաց ուսուցանեն սովրեցնեն։

Քոմարէնն հրուանդանին քով երեսուն քարոզիչներ հաստատեց, որք իր հակողութեան տակ երեսուն եկեղեցեաց հովիւներն եղան։

Եկեղեցի որ կ'ըսենք չատ անգամ ուրիշ բան չ'էր՝ բայց եթէ խրճիթ մը, որուն վրայ խաչ մը դրուած էր, բայց ինչ միաս ունէր։ Քոմօրէնէն Թրավանքօր անցաւ, ուր չարունակեց իր փոքրիկ զանգակը հնչեցնելը քաղաքներու եւ գիւղերու մէջ եւ չարունակ կը մկրտէր ու միշտ կը քարոզէր մինչեւ որ բազկացը վրայ զօրութիւն եւ կոկորդին մէջ ձայն չի մնաց։

Քաավիէ ինք ըսած է թէ իր յաջողութիւննե-
րը իր ամեն ակնկալութիւնները գերազանցեր էին։
Իր մաքուր եւ գեղեցիկ կեանքը, իր եռանդը եւ
իր բարի գործոց անդիմադրելի պերճախօսութիւ-
նը ուր որ երթար նորանոր անձեր քրիստոնէու-
թեան կը դարձնէր եւ մի միայն իր համակրու-
թեան ցօղութեամբը իր ունկնդիրները կը հա-
մոզուէին եւ անոր խրատներուն կը հետեւէին։

« Հոռնդ ըաղոմ են և մշակ ռակառ » ճչմար-
տութեան համոզուած ըլլալով՝ Մալաքա եւ ձա-
բոն անցաւ, ուր նորանոր ազգեր եւ նորանոր լե-
զուներ եկան իր դէմ։

Այս տեղ ողբալէ եւ աղօթելէ ու հիւանդնե-
րու քով հակելէ զատ ուրիշ բան չի կրցաւ ընել,
եւ երբ այսպիսի մահուան դուռը հասած հիւանդ
մը ի քրիստոնէութիւն կը դարձնէր, զանի մը-
կրտելու համար իր պարեգօտին քղանցքը կը թեր-
ջէր եւ այսպէս քանի մը կաթիլով կը մկրտէր։

Ամեն քանի յուսալով եւ բանէ մը չի վախ-
նալով՝ հաւատոյ այս արիասիրտ զօրականը ամեն
դի կերթար։

« Ինչ որ ալ ըլլայ ինձ սպասող մահը կամ
տանջանքը՝ պատրաստ եմ հազար անգամ կրել
զայն միայն մէկ հոգւոյ մը փրկութեան համար »։

Շատ անգամ սա անօթի, ծարաւ եւ մերկ
մնաց, սակայն բնաւ չի վհատեցաւ եւ իր պաշ-
տօնէն բնաւ չի դադրեցաւ եւ չի յոգնեցաւ։

Վերջապէս տասն երկու տարի զերմարդկա-
յին աշխատութենէ վերջը երբ Զինաստան մտնե-
լու կ'աշխատէր՝ Սանքիան կղզւոյն մէջ ջերմէ

բռնուեցաւ եւ իր փափաքած պսակն ընդունեցաւ։

Քաավիէի հետեւողներուն թիւը անհուն է։

Հնդկաստանի մէջ նշանաւոր հանդիսացան Շը-
վարց, Քարի, Մարչմէն. Զինաստանի մէջ Կու-
լաֆ, Մօրիսօն եւ դեռ չատ մ'ուրիշներ։

Քարի ալ ամենէն աւելի քաջասիրտ եւ ան-
խոնջ առաքեալներէն մին էր։

Սա մէկ օրուան մէջ երեք հատ քարատուղար
մէկէն կը յոգնեցնէր, մինչդեռ ինք բնաւ չ'էր
դադրեր աշխատելէ։

Քարի կօչկակարի մորգի էր եւ իրեն ընկերա-
կից ունէր Ուարտ՝ որ առագձագործի մ'որդի էր
եւ Մարչմէն որ ոստայնանկի մ'որդի էր։

Ասոնց խնամքովը Սէրամբօրի մէջ չքեղ գիշե-
րօթիկ վարժարան մը կանգնուեցաւ, եւ Աստ-
ուածաշունչը տասն եւ վեց լեզուներու թարգ-
մանուեցաւ, որով Հնդկաստանի հողին մէջ քր-
իստոնէութեան սերմը ցանուած եղաւ։

Քարի երբէք ատորին սերնդէ յառաջանալուն
վրայ չ'էր ամչնար։

Օր մը սա ընդհանուր կառավարչին սեղանը
դանուած ատեն լսեց որ իր դէմը նստող պաշտօ-
նակալը քովինին կը հարցնէր թէ՝ Քարին արդեօք
յառաջուց կօչկակար եղած էր։ « Ոչ, պարոն »
աղաղակեց իսկոյն Քարի, « այլ հին մուճակներու
կարկատիչ մ'էի »։

Իր տղայութեան ատենէն ինչ աստիճան յա-
րատեւութիւն ունենալը հետեւեալ պատմութենէն
լաւ կը հասկցուի։

Օր մը ծառի մը վրայ մագլցելու ատեն ոտքը

սահեցաւ վար ընկաւ եւ ծունկը կոտրեցաւ, ո-
րով ստիպուեցաւ քաղաքին չաբաթներ անկող-
նէն չ'ելնել. սակայն իր զօրութիւնը վերստանա-
լուն եւ առանց նեցուկի քալել կարենալուն պէս՝
վազեց նորէն նոյն ծառին վրայ մագլցելու։

Ահա այսպիսի քաջութեամբ եւ հաստատամ-
տութեամբ միայն կարող էր քարոզչի այն մեծա-
մեծ աշխատութիւնները կատարել։

Ձօն Ուիկլեֆ, Էրօմանկայի մարտիրոսն ալ
միեւնոյն քաջութիւնն ու անձնուիրութիւնը ցոյց։
Թէեւ իբր ապուշ մը նկատուած էր, սակայն իր
արհեստին մէջ յայտնակ էր եւ լաւ կազմութիւն
մ'ունէր։

Լօնտօնի երկաթեղէն մանր գործիներ վաճա-
ռողի մը քով աշակերտութեան դրուեցաւ, եւ
բաւական ժամանակ աւելի իր հասակի անառակ
երիտասարդաց ընկերութեանց հետեւելով՝ քան
թէ լուրջ մտածութեանց զբաղելու տրամադիր ե-
րեւցաւ։

Սակայն իր արհեստը լաւ մշակեց, բոլոր իր
զբօսանաց ժամերուն երկաթէ գործիքներ չինելու
կ'զբաղէր, այսպէս ձեռաց յայտնակութիւն եւ
ճարպիկութիւն առաւ, որով իր վարպետն ալ
ամենէն փափուկ գործերն իսկ իրեն յանձնելէ
չ'էր վախնար։

Խանութէն դրսի զբաղմանց համար ալ մաս-
նաւոր սէր մ'ունէր։

Դիպուածով լսած մէկ քարոզը իր մտածմանց
աւելի լուրջ կերպարանք մը տուաւ, եւ կիրակ-
նօրեայ վարժարանի մը մէջ դաստիարակ եղաւ։

Անդամակից գտնուած ընկերութեան մէկ
հաւաքման առեն իր ուշը քարոզչութեան
պաշտօնին վրայ հրաւիրուելով որոշեց որ ին-
քզինքը բոլորովին այս գործին նուիրէ, եւ
Լօնտօնի քարոզչաց ընկերութիւնն ալ իր ծա-
ռայութիւնը ընդունելով, երկաթեղէն գործիք-
ներ չինելու արհեստը թողուց իր աշակերտու-
թեան պայմանաժամէն յառաջ։

Առաջին անգամ խաղաղական ովկիանոս կըղ-
զիները եւ մասնաւորապէս Ընկերութեան եւ Հար-
ւի կղզիները գնաց։

Սա ալ առաքելոց պէս իր ձեռքերով կ'աշխա-
տէր. երկաթագործութիւն, պարտիզպանութիւն
կ'ընէր եւ նաւեր կը չինէր, ու կղզեաց բնա-
կիչներուն քաղաքակրթեալ կենաց արուեստները
կ'ուսուցանէր կրօնից ճշմարտութեանց հետ։

Սա իր անդուլ աշխատութեանց միջոցին վայ-
րենիներէն խողխողուեցաւ Էրօմանկայի մէջ եւ
մարտիրոսութեան պսակն ընդունեցաւ։

Վերոյիշեալներէն նուազ հետաքրքրական չէ
նաեւ ոտքիէօր Լէվինկսթընի պատմութիւնը, որ
վերջի առեններս Ափրիկէն պտտեցաւ եւ քննեց
իբր ճանապարհորդ եւ քարոզիչ։

Սա ինք իր ճանապարհորդութեան պատմու-
թիւնը գրեց պարկեշտ ոճով մը։

Իր նախնիք աղքատ եւ պարկեշտ լեռնական-
ներ էին, եւ անոնցմէ մէկուն համար՝ որ իմաս-
տութեան եւ խոհեմութեան մեծ համբաւ ունէր
իր դրացւոց մէջ, կը պատմուի թէ մեռնելու
վայրկենին իր տղաքները քովը հաւաքելով հե-

տեւեալ խրատը տուած է իրենց՝ իբր միակ ժառանգ ։

« Իմ բոլոր կեանքս մէջ մեր ընտանեաց ապահովութիւններուն մէջ չատ բնաւեղի , սակայն մեր նախնեաց մէջ բնաւ անպատիւ մարդ մը չի գտայ ։

Ուրեմն եթէ ձեզմէ կամ ձեր որդւոց մէկը անպատիւ գտնուի , բնաւ չէք կրնար ըսել թէ անպատուութիւնը ձեր արեան մէջն է եւ կամ ձեզի ժառանգ մնացած է , բնաւ չէք կրնար ըսել զայս ։

Հետեւեալ խրատը ձեր խորհրդածութեան կը յանձնեմ . պոբկնշչ եղէ » ։

Լէվինկսթըն տասը տարեկան Կասկոյի բամբակի գործատուններէն մէկուն մէջ մտաւ աշխատելու ։

Իր առաջին չաբաթուան թոշակէն լատինեբէն քերականութիւն մը գնելով այս լեզուն ուսնելու սկսաւ , եւ բազմաթիւ տարիներ հետեւեցաւ անոր երեկոյեան վարժարանի մը մէջ ։

Մինչեւ կէս գիշեր եւ թերեւս ալ աւելի աշխատիլ եւ ուսնիլ կ'ուզէր , բայց իր մայրը զինքը կ'ստիպէր որ երթայ պառկի , վասն զի առաւօտուն կանուխ ելնելու եւ ժամը վեցին (եւրոպական) գործարանը գտնուելու էր ։

Այսպէս աշխատութեամբ եւ նեղութեամբ վերջապէս յաջողեցաւ Վիրգիլիոս եւ Ովրատիոս կարդալ , սակայն միայն առնչմով գոհ չ'էր , այլ վիպասանութիւններէ զատ ձեռքն ընկած ամէն գրքերն ալ կը կարդար , մասնաւորապէս գիտնա-

կան գրքերն ու ճանապարհորդութեանց պատմութիւնները չատ կը սիրէր ։

Բուսաբանութիւնն ալ կը սիրէր , եւ իր հազուագիւտ պարապոյ ժամերուն մօտակայ դաշտերը կը պտտէր տունկեր հաւաքելու համար ։

Գործատան մէջ անդամ այնքան աղաղակներուն հակառակ իր ընթերցմունքը կը չարունակէր իր աշխատած մեքենային վրայ դնելով գիրքը ։

Այսպէս յարատեւութեան զօրութեամբը եւ ինտասարդ գործաւորը չատ մը օգտակար ծանօթութիւններ հաւաքեց , եւ քանի մը ծայր՝ կառապաշաններու մէջ քարոզչութեան երթալու փափաքն ալ զօրացաւ ։

Այս ձեռնարկութեան աւելի յարմար ըլլալու համար որոշեց որ բժշկական տեղեկութիւններ ալ առնու ։

Ասոր համար հետզհետէ իր թոշակէն մաս մը պահելու սկսաւ եւ քիչ մը ժամանակ վերջը այնքան ստակ հաւաքեց՝ որով կարողացաւ Կասկոյի մէջ յունարէնի , բժշկութեան եւ աստուածաբանութեան դասերուն հետեւիլ բազմաթիւ ձմեռներ ։

Տարւոյն մնացած մասը դարձեալ բամբակի գործատան մէջ կ'աշխատէր ։

Այսպէս առանց մէկէ մը հինգ փարայ ընդունելու միայն իր չափաւոր ամսականին խնայութեամբը իր ուսմանց ծախքերը կրցաւ հոգալ ։

« Այս աշխատասէր կենաց վրայ ակնարկ մը նետելով » կ'ըսէ այս պատուական մարդը , « չեմ կրնար իմ երախտապիտութիւնս չի յայտնել երկ-

նից՝ ինձ այնպիսի վիճակ մը տուած ըլլալուն համար, եւ եթէ կարելի ըլլար, չատ կը փափաքէի մի եւ նոյն պարագայներուն մէջ վերստին սկսիլ կեանքը եւ այն խիստ ու զօրացուցիչ դասատիարակութեան զանազան աստիճաններէն անցնիլ»: Վերջապէս իր բժշկական ուսմունքը աւարտեց, լատիներէն ճառը գրեց, քննութիւնը տուաւ եւ բժշկութեան ու վիրաբուժութեան մէջ Լէյտընի աստիճան ընդունեց:

Նախ Զինաստան երթալ խորհեցաւ, սակայն նոյն միջոցին այս երկիրը պատերազմի մէջ ըլլալով իր խորհրդէն եա կեցաւ եւ իր ծառայութիւնը Լօնտոնի քարոզչաց ընկերութեան նուիրելով անոր կողմանէ Ափրիկէ ուղարկուեցաւ եւ 1840ին հոն հասաւ:

Սա միտքը գրած էր որ իր ծախքերովը Զինաստան երթայ, ուսոի երբոր Ընկերութեան ծախքովը Ափրիկէ ղրկուեցաւ՝ ցաւ զգաց, վասն զի ամեն գործ ինք իրեն եւ առանց ուրիշի օգնութեան յաջողցնելու վարժուած էր եւ ոչ մէկ պատճառով մը ուրիշէ մը կախեալ ըլլալ չ'էր ուզեր:

Ափրիկէ հասնելուն պէս ամենայն եռանդով գործի սկսաւ:

Մի միայն ուրիշներու աշխատութեանց մասնակից գտնուելու գաղափարը քնաւ հաճելի չէր իրեն, ուսոի աւելի անկախ եւ ընդարձակ ասպարէզ մը քանալ որոշեց իր գործերուն, եւ քարոզչութեան աշխատութիւններէ զատ ձեռակերտ գործերու ալ սկսեց:

«Ձեռնարկութեանց այս բազմութիւնը», կ'ըսէ, «դիս կը հոգնեցնէր եւ երեկոյները ուսանելու անկարող կ'ընէր ինչպէս որ սովոր էի ընել իբր բամպակի գործաւոր աշխատած առենս»:

Պէչուանաներուն մէջ գտնուած առեն ջրբանցքներ փորեց, տուներ չինեց, դաշտեր մշակեց, արջառներ մեծցուց եւ բնիկները կրթեց անոնց հետ աշխատած առեն: Նոր գացած առենները, բնիկներէն մի քանիին հետ յետոտան երկար ճանապարհորդութեանց ձեռնարկելով մեկնելու վայրկենին զանազան դիտողութիւններ ըրին իր մարմնական ակարութեան վրայ:

«Զօրաւոր չ'է» կըսէին, «նիհար է եւ միայն ինքզինքը պարկերու մէջ դնելով զօրեղ կ'երեւայ (իր քանըլօճներուն պարկ անունը կուտային) չատ հեռուն չի պիտի կրնայ երթալ»:

Այս դիտողութիւնները իր լեռնականի արիւնը երակներուն մէջ եփ հանեցին եւ իրեն զօրութիւն տուին յոգնութիւնները քանի տեղ չի դնելու, սա ամբողջ օրեր այնքան կը քալեցնէր իր ընկերակիցները որ վերջապէս անոր քալելու կարողութեան վրայ կրցան ճիշդ գաղափար մ'ըստանալ:

Եթէ ընթերցողք գիտնալ ուզեն թէ ինչեր ըրաւ Ափրիկէի մէջ, կամ ինչպէս ըրաւ, պէտք է իր ճանապարհորդութիւնը, որ ամբողջ գրքոյկ մը կազմեց, որ այսպիսի գրքերուն ամենէն հետաքրքրականներէն մին է:

Այս գրքին վերջերը պատմուած իրողութիւնը չատ նշանաւոր է:

Լէվինկսթըն իր հետը Անգղիայէն պէրճեհէպ անունով չոգեշարժ նաւակ մը բերեր էր, սակայն այս նաւակը իր պիտոյից չի համապատասխանելով նորէն Անգղիայէն խնդրեց որ ուրիշ մը չինեն՝ որուն չինութեան եւ ղրկելու գինը 2000 լիրայի կը հասնէր զոր իր թոշակէն, իր որդւոյ համար մէկդի դրած սոակէն կուզէր վճարել։

« Այժմ սոակ վաստկելու կարգն իրենցն է » ըսաւ, երբ այդ նաւակը չինելու հրամանը ղրկեց Անգղիա։

Իրենց կեանքը մարդասիրութեան մեծ գործերու նուիրող եւ իրենց հայրենեաց մէջ իսկ առաքելի պաշտօն կատարող նշանաւոր մարդոց մէջ առաջին տեղը իրաւամբ Սէն Վէնսան ար Բօլ (ծնեալ ի 1576 եւ վախճանեալ ի 1660 84 տարեկան) գրաւած է։

Լանտ գաւառին մէջ փոքրիկ ագարակապետի մ՝որդի էր, եւ իր երիտասարդութեան առեն ագարակի գործերով զբաղեցաւ, վասն զի իր ընտանեաց եկամուտները անբաւական էին, եւ ինք գործելու ստիպուած էր։

Սակայն իր առոյգ խմացականութեան եւ զգայուն բնաւորութեան նշանները չուտով երեւան ելնելով, իր ծնողքը ստիպուեցան իրենց բոլոր ջանքն ի գործ դնել իրենց որդւոյն լաւ դաստիարակութիւն մը հայթայթելու համար եւ յաջողեցան Զուանաւորաց Տաքսի վանքը դնել իբր աշակերտ։

Այստեղ այնքան յաջողութեամբ յառաջ տարաւ իր ուսումը՝ որ տասն եւ վեց տարեկան դիւ-

զաքաղքին դաստաւորին տունը դաստիարակ ընտրուեցաւ։ Միեւնոյն ժամանակ իր աշխատութիւնները չարունակեց քահանայ ձեռնադրուելու համար, կիսատարկաւաք եղաւ եւ քիչ մը ժամանակ ետքը Թուլուզի համալսարանը դնաց աստուածաբանութեան դասերուն հետեւելու համար։

Քանի եւ չորս տարեկան քահանայ ձեռնադրուեցաւ, եւ չորս տարի յետոյ bachelier ès lettres ի աստիճան եւ դասախօսութիւն ընելու հրաման ստացաւ։

Մարսիլիացի մէկ բարեկամը իրեն տասն եւ հինգ հազար ֆրանքի ժառանգութիւն մը թողած ըլլալով՝ ստիպուեցաւ հոն երթալ, եւ ծովով վերադարձին Թունուզի ծովասպատակներ յարձակեցան իրենց նաւուն վրայ։ Այս յարձակմանէն տեղի ունեցած կռուին մէջ Վէնսան վիրաւորուեցաւ, ապա Թունուզ եւ յետոյ Ալճէրիա ուղարկուեցաւ։

Իր գերութեան մէջոցին երեք տարիք տէրերու գերի եղաւ, որոց վերջինը իտալացի հաւատուրաց մ՝էր, զոր նորէն ի քրիստոնէութիւն դարձուց եւ համոզեց զանի որ իրեն հետ Ֆրանսա փախչի, եւ յաջողեցան ալ։

Վէնսան Հռոմայ պապին այցելութիւն մ՝ընելէն յետոյ Փարիզ գնաց։

Սա Ափրիկէի մէջ գերի գտնուած միջոցին աղքատաց, հիւանդաց եւ վշտացելոց քաշած նեղութիւնները տեսնելով իր սիրտը խանդաղատեր էր, եւ որոշեր էր որ իր կենաց մնացորդը անոնց ծառայութեան նուիրէ։

Գնաց Գթութեան (charité) հիւանդանոցին քով հաստատեց իր բնակարանը եւ ամեն օր հիւանդաց այցելութեան կ'երթար :

Այս միջոցին իր բնական տան վարձուորներէն մին իր վրայ դողութեան ամբաստանութիւն մ'բրաւ :

Թէեւ իր անմեղութեան վրայ վստահ էր, սակայն չի կրնալով հաստատել զայն՝ վեց տարի այս անպատուութիւնը կրեց մեծ անիրաւութեամբ, սակայն վերջապէս բուն յանցաւորը գտնուեցաւ եւ Վէնսանի պարկեշտութիւնը յառաջմանէ աւելի հաստատուեցաւ :

Ամիէնի թէմ Թօլվիլի մէջ սկսաւ Վէնսան իր ընտանեկան առաքելութեան կամ քարոզչութեան հռչակաւոր դրութիւնը :

Այս քարոզութիւնները այնքան յաջողութիւն ունեցան եւ այնքան փրկարար արդիւնքներ յառաջ բերին՝ որ ապա ամեն տարի այս հաստատութեան տարեդարձը կը տօնէր մեծաւ չնորհակալութեամբ :

Երբ իր բնակութիւնը Շաթիլլեօնի մէջ հաստատեց իբր քարոզիչ, իր յատակագիծը մեծցուց եւ ընկերութիւն մը հաստատեց աղքատաց եւ հիւանդաց ժամանակաւոր եւ հոգեւոր պիտոյքները հոգալու համար :

Այս ընկերութիւնը որ եղբայրակցութիւն կոչուեցաւ, ուրիշ չատ մը այս տեսակ հաստատութեանց օրինակ եղաւ թէ Գաղղիոյ եւ թէ օտար երկիրներու մէջ :

Ինքն ալ ընկերութեան գործելու չրջանը

մեծցնելու համար անխոնջ յարատեւութեամբ աշխատեցաւ, եւ մեծ յաջողութիւն ձեռք բերաւ մանաւանդ այն գաւառներուն մէջ ուր ինք անձնական ազդեցութիւն մ'ունէր :

Արքունի թիւարանի հրամանատար Ժուանյի կոմսին հետ Մարսիլիոյ թիւարանին այց եկնելով՝ տեղեկացաւ իրենց կեանքը այն տեղ անցնող յանցաւորներուն քաչած թշուառութիւնները :

Ասոնց վիճակը չատ ողբալի էր. ուստի որոշեց որ կարելի եղածին չափ մխիթարէ զիրենք :

Իրենց իբր բարեկամ եւ բարերար ներկայացաւ, բայց ասոնք նախ զինքը ծաղրեցին : Սակայն այսպիսի ցոյցերէ վհատուող մարդ չ'էր, ուստի համբերութեամբ չարունակեց մինչեւ որ վերջապէս իր քաղցրաբարոյութեան զօրութեամբը նախ հատ մը, ապա երկու հատ, յետոյ չատ մը եւ վերջապէս բոլորն ալ չահեցաւ եւ իրեն դարձուց :

Իրենց վստահութիւնը գրաւելով ստիպեց զիրենք որ իրենց բարեկեցութեան համար տարած ջանից իրենք ալ մասնակից ըլլան եւ իր մտցուցած բարեկարգութիւններէն անակնկալ յաջողութիւններ յառաջ եկան :

Ժուանյի կոմսը թագաւորին տեղեկագիր մը ղրկեց այս պատուական քահանային մեղապարտներու բնաւորութեանց մէջ յառաջ բերած բարւոքմանց վրայով, եւ Լուի ԺԳ. իր ծառայութեանց յարգը ճանչնալով զինքը Գաղղիոյ թիւարանին ընդհանուր խոստովանահայր կարգեց :

Վէնսան կարգ մը թշուառներ, իրենց անկեալ

վիճակէն վերցնելու համար ձեռնարկած բարեկարգութիւն մը դեռ բոլորովին ի գլուխ չի հանած անմիջապէս ուրիշ մը կ'սկսէր ։

Կեանքը կարճ է եւ ընելիք բաները յոյժ շատ են ։ Վէնսան շատ մը ընկերակցութիւններ հիմնեց՝ որոց մէջ նշանաւորներն են աղքատ մշակներու կրթութեան օգնելու , աղքատ կանանց օգնելու , գաւառները կարող դաստիարակներ ղրկելու համար կազմած ընկերակցութիւնները ։

Իր կարգադրութիւններէն շատերը ամեն քաղաքակիրթ երկիրներու մէջ ընդունուեցան ։

Սակայն Վէնսանի հիմնարկած հաստատութիւններէն ամենէն նշանաւորն է ֆիլոմէնա Հոյչերոան ընկերակցութիւնը՝ որ 1634ին հաստատուեցաւ եւ շատ կարեւոր ծառայութիւններ մատոյց [1] ։ Այս ընկերութեան մէկ ճիւղը որ կանոյժ խաչին անունը կը կրէ՝ Փարիզի Օթէլ—Տիէօ հիւանդանոցին ծառայութեան յանձնուեցաւ ։

Մինչեւ այսօր իսկ Փարիզ իր ամենէն ազնիւ հաստատութիւններէն միքանին Վէնսանի մարդուն եւ անձնուէր եռանդին պարտական է ։

Իր օգնութեամբ հաստատուած հիմնարկութիւններն են , Լա Փիթիէ , Պիսէթր , Լա Սալբէթրիէր եւ Ընկեցիկ- մանկունք ։

Այս վերջին հաստատութեան հիմնարկութենէն յառաջ բազմաթիւ մանուկներ փողոցները

[1] Գթութեան քոյրերը Պօլսոյ մէջ ալ շատ մը ծառայութիւններ մատուցած են , մանաւանդ մեծ հրդեհներու և ժանտախտներու միջոցին , առանց երբեք ազգ և կրօնք խորհելու հիւանդներն ու աղքատները դարմանած են ,

թողուած եւ ստոյգ մահուան մը դատապարտեալ էին ։

Այս անձնուէր քահանայն այդ անմեղներուն վիճակին վրայ խանդաղատելով՝ զանոնք փողոցներէն հաւաքելու եւ իրենց օգնելու բարեգործական հաստատութիւն մը մտածեց . իրեն օգնական չատ մը տիկիններ գտաւ , զորս հաւաքելով ընկերակցութեան ոդին եւ նպատակը մեծ կորովութեամբ բացատրեց , որուն վրայ որոշեցին որ իրենց անմիջական պաշտպանութեան տակ առնեն փողոցներէն գտած մանուկները ։

Սակայն այս մանկանց թիւը այնքան բազմացաւ որ ընկերութեան եկամուտները չի բաւեցին , որչափ որ Ան տ'Օթրիշ թագուհին ալ տարին տասն երկու հազար ֆրանքի օգնութիւն մը կուտար ։

Այն բարեգութ տիկիններն որ այս պաշտօնը յանձն առեր էին՝ յուսահատութեամբ թողելու վրայ էին ։

Այսպիսի տխուր վախճանի մ'առաջքն առնելու համար Վէնսան առաջինէն ուրիշ բազմաթիւ ժողով մը հրաւիրեց , որուն առջեւ այնքան պերճախօսութեամբ պաշտպանեց այդ անմեղներուն դատը՝ որ նոր մղում մը տրուեցաւ չարժման . ամեն դիէ օգնութիւններ տեղացին , եւ քիչ ժամանակէն երկու մեծ շէնքեր հիւանդանոցի փոխուեցան ։

Սէն Վէնսան տը Բօլ իր նմանեաց վիճակը բարւոքելու համար տարած ջանից մէջ անխոնջ էր ։

Իր օգնութեամբ հաստատուած բազմաթիւ բարեգործական հիմնարկութեանց մէջէն կրնանք

յիշել այս տեղ Ցիսուսի հիւանդանոցը, զոր փարիզի մէջ հաստատեց՝ աշխատելու անկարող քահասուն ծերեր հոգալու համար, եւ Սէն-Ինէնի հիւանդանոցը Օթէօնի մէջ, այնտեղ ուխտաւորութեան գնացող հիւանդներու եւ աղքատներու համար։

Երբ Լօրէնի բնակիչները պատերազմէ, սովէ եւ սրածութենէ միանգամայն կը նեղուէին՝ Վէնսան փարիզի մէջ մեծագումար դրամ հաւաքեց եւ այս միջոցով բազմաթիւ մարդոց կեանքը փրկեց։

Կրնանք ըսել թէ իր բոլոր կեանքը բարեգործական գործերու նուիրած էր, եւ երբ մեռաւ իր գաղաղին եռեւէն բազմաթիւ աղքատներ եւ կարօտեալներ գնացին, որք իր գերեզմանին վրայ երախտագիտութեան եւ սիրոյ արտասուքներ թափեցին։

« Երանի ողբացածոյ՝ զի նոքա ողբովինքն գոցեն, երանի այնոցիկ՝ որ ոտքը են արտէտ, զի նոքա վաստաճած գնացեն »։

Սէն-Բիէր աբբայն ալ նշանաւոր մարդասէր մ'է, թէեւ Վէնսանի չափ գործնական չ'էր, բայց իր դէպ ի բարին ունեցած միամանց մաքրութեան եւ եռանդին կողմանէ անկէ վար չի մնար։

Տիւպուա կարդինալը իր վրայ խօսած ատեն միշտ կըսէր թէ իր ծրագրերը պարկեշտ մարդու մը երազներն են։ Սակայն սա ալ պէտք է յաւելցընենք թէ իր ծրագիրներէն մէկ քանին արդէն իրը գործադրելի նկատուած էին։

Սէն-Բիէր իր մանուկ հասակէն նշանաւոր հանդիսացաւ իր սրտի մաքրութեամբը եւ արդարութեան ու ճշմարտութեան համար ունեցած եռանդուն սիրովը։

Իր խորհուրդները գեղեցիկ խորհուրդներ եւ յառաջդիմութեան ու ընդհանուր բարւոքման խորհուրդներ էին։

Փարիզի մէջ, ուր կը բնակէր իր Վարինեօն բարեկամին հետ եւ որուն 300 ֆրանքի օգնութիւն մը կը մատուցանէր իր 1300 ֆրանք թոշակէն, մարդուն բարոյական եւ քաղաքական կացութեան վրայ խորհելու զբաղեցաւ եւ բարւոքման զանազան ծրագրեր մտածեց։

Իր ամենէն մեծ ծրագրերուն մէջ նշանաւոր են պատերազմի ջնջման եւ խաղաղութեան ու եղբայրութեան ծրագրերը։

Գործադիր իշխանութեանց գլուխներուն հետ չարունակ կը տեսնուէր իր ծրագրերը ընդունելի ընելու համար, բայց ատոնք չատ անգամ սուտ խօսք կ'ըլլային եւ գինքը երազատեսի մը տեղ կը դնէին։

Սակայն խաղաղութեան աւետարանին աշակերտը ասկէ աւելի լաւ ինչ կրնար ընել։

Երբ Սէն-Բիէր Բօլիւնեաք աբբային հետ Ութրէխթի դեսպանաժողովը գնաց՝ ամեն ժամանակէ աւելի զօրաւոր համոզում մ'ունեցաւ թէ մարդկութեան ըլլուելիք ամենէն մեծ բարիքներէն մին է պատերազմի ջնջումը. այս նկատմամբ ունեցած գաղափարներն ու տեսութիւնները հաւաքելով եւ կարգի դնելով 1713 ին հրատարակեց Ջրոփէր Ֆրանկենաուր խաղաղութեան վերնագրով։

Սէն–Բիէր այս գրքին մէջ կ'առաջարկէր որ եւրոպական ծերակոյտ մը կամ ատադաժողով մը կազմուի եւ եւրոպական ամեն տէրութիւնք ներկայացուցիչներ ունենան անոր մէջ, ու երբ վէհապետք դանդաղ մը կամ անհամաձայնութիւն մ'ունենան՝ այս ժողովին յանձնեն իրենց դատը, եւ հաւանութեամբ պահանջեն։

Սէն–Բիէրի մէկ ուրիշ ծրագիրն էր աղքատ ազգ համար արուեստական գպրոցի մը հիմնարկութիւնը՝ ուր այդ խեղճ մանուկները կարենային օգտակար արհեստ մ'ուսնիլ։

Ինքն ալ միայն խօսքով բարերար ըլլալ չ'ուզելով իր ըսածները գործքով ալ կը կատարէր, եւ չատ մը որբերու պէտք եղած դրամական օգնութիւնները կը մատուցանէր զանազան արհեստներ ուսանելու համար, որով այդ խեղճ որբերը պիտի կրնային իրենց ապրուստը պարկեշտութեամբ ճարել իրենց այրութեան ժամանակին։

Բիէր չատ կը վախնար թէ Անգղիա Գաղղիայէն առաջ կ'ընդունի իր ծրագրերը եւ անոնց արդիւնագործութենէն չատ գալիք փառքը իր հայրենիքէն կը յափշտակէ։ Սա ուղղագրութեան նոր մեթոտ մ'ալ հնարեց եւ իր գրքերը այդ մեթոտով գրեց, թերեւս այս պատճառաւ է որ սակաւաթիւ ընթերցողներ գտած է իր գործերուն։ Սէն–Բիէր անդադար զանազան ծրագրեր կը խորհէր. սա մեթոտ մ'առաջարկեց դատերու թիւը նուազեցնելու համար, ուրիշ մ'առաջարկեց հարկերու արդար բաշխման համար. մուրացկանութիւնը վերցնելու համար ծրագիր մը ներկայացուց եւ ցցուց թէ այս միջոցով ներքին վաճառականութիւնը որչափ պիտի աճէր, ամեն օրինագրքերը վերաքննելու հարկը զգացուց եւ գաղղիական յեղափոխութենէն ծնած ժողովները Նաբոլէոնի հետ այս գաղափարը գործադրելով նոր օրինագիրք մը պատրաստեցին։

Ազգային դաստիարակութեան ծրագիր մը պատրաստեց գոր Գաղղիա անկէ ի վեր ընդունած է, պերճանաց, մենամարտի եւ խաղամոլութեան դէմ դրեց, իր ամեն գրուածները ժողովրդին բարոյական եւ ընկերական կացութիւնը բարձրացնելու համար ծրագրերով լի էին, իր գիրքերը կարգացած աւելնիս կը տեսնենք որ այսօրուան իրագործուած բարւոքումներուն մեծագոյն մասը ինք նախատեսած էր, եւ դեռ այնպիսի բարւոքումներ նախատեսած է՝ որոց կատարման դեռ այսօր կը բաղձանք։ Չէ թէ միայն տեսական այլ եւ գործնական մարդասէր մ'էր Սէն–Բիէր, բոլոր իր եկամուտները բարեգործական հաստատութեանց կը նուիրէր, չէ թէ միայն ատատաձեռն ողորմութիւններ կը բաշխէր՝ այլ ատոնց կը սորվեցնէր իրարու օգնել։ Որու որ օգնէր՝ կ'ուզէր որ տեւական ըլլայ իր օգնութիւնը։

Աղքատներու արհեստներ կը սորվեցնէր, գործեր կը գտնէր եւ իրենց աշխատութեան պտուղովը գոհ ըլլալու վիճակին մէջ կը դնէր զիրենք։

Սէն–Բիէր եղաւ որ առաջին անգամ քաղաքագիտական բառը ժողովրդական ըրաւ, եւ իր գործերովը գործնական նշանակութիւն մը տուաւ այս բառին։

Մարդկային ազգին ապագային վրայ մեծ յոյսեր կը տածէր եւ ամենաչքեղ բարւոքմանց կատարուելուն կը հաւատար։

« Իր բոլոր կենաց մէջ չարունակ հետեւեալ սկզբունքը կը քարոզէր թէ ամեն կրօնից էութիւնը, ամեն բարոյականի խարիսխը, ամեն առաքինութեանց պսակը փոլօ և նեբելօ մէջ կը կայանայ։

Իր խօսակցութեանց մէջ այս սկզբան աւելի բանաստեղծական ձեւ մը տալով միշտ կը կրկնէր նէ պրաֆոթը ֆլնաֆնէբառն և ոդօրմաֆնէբօռն է [1] »։

Մինչեւ վերջին տարիները իր խնացականութիւնը չի խանդարուեցաւ ու յաւակ մնաց եւ քնաւ ծերութեան հիւանդութեանց ենթակայ չ'եղաւ։

Իր մահուանէն մէկ կամ երկու օր յառաջ երբ մէկը ղինքը կը թախանձէր որ իր բոլորտիքը եղողներուն քանի մը խօսք ուղղէ՝ « մահուան դուռը հասնող մը » պատասխանեց, « քիչ բան ունի ըսելիք՝ եթէ մնապարծութեամբ կամ ակարութեամբ խօսիլ չ'ուզէ »։

Վօլթէր կը պատմէ թէ երբ իր մահուան անկողնոյն վրայ հարցուցեր է թէ ինչ կ'ղդայ կենաց վերջին վայրկեաններուն, —« ինչ որ կ'ղդայ մէկը դաշտերը ըրած ճանապարհորդութենէ մը վերջը », պատասխաներ է։

Սէն—Բիւէր 1763ին մեռաւ Փարիզի մէջ եւ

[1] Պ. Հարթուէլ Gentleman's Magasine Դեկտ. 1850։

իր չիրմին վրայ հետեւեալ ճշմարիտ եւ պերճաբան տապանագիրը գրուեցաւ, ՅՈՅԺ ՍԻՐԵԱՑ [1]։

Այս գլուխը չի վերջացուցած կուզենք հատուցա տեղեկութիւն մը տալ գերութեան եւ սեւերու վաճառականութեան ջնջման աշխատող երեւելի Անգլիացւոց վրայ։

---

[1] Եթէ Գաղղիա իր Սէն-Վէնսան և Սէն-Բիւէր մարդասէրներով կը պարծենայ, Հայաստան ալ անոր չափ և թերեւս անկէ աւելի կրնայ պարծենալ հին դարերէ ի վեր ունեցած մարդասէրներովը, որոց ամենէն երեւելին է Գ. գաւառն մէջ Ներսէս Պարթեւ կաթողիկոսը, զոր պատմութիւնը իրաւամբ Մեծ կոչած է։

Սա երկու հազարի չափ աղքատանոցներ, հիւանդանոցներ, որբերու, ծերերու և կաթսաեալներու համար ապաստանարաններ, օտարներու համար հիւրանոցներ, ժառանգաւորաց եղբայրանոցներ հաստատեց Հայաստանի զանազան գաւառներուն մէջ, և ասոնց շարունակութեան ու պայծառութեան համար տեսուչներ կարգեց և եկամուտներ յատկացուց։

Ներսէս բնաւ յոգնիլ չէր գիտեր, շարունակ գաղթէ գաղաք, գաւառէ գաւառ, գիւղէ գիւղ կը շրջէր իր հայրապետական խնամքը ամենուն վրայ տարածելու համար։

Մինչեւ իր ժամանակները Հայք տակաւին հեթանոսական վատ սովորութիւններ ունէին, երբեմն մեռելաներուն վրայ յուսահատական կոծումներ կ'ընէին. Ներսէս բոլոր այս գեղծումները արգիլեց յորդորներով և սահմանադրութեամբ։

Սակայն միայն այս բարեգործութիւններով գոհ չէղաւ, այլ իբր ճշմարիտ հայր հայրենեաց և իբր հանճարեղ քաղաքագէտ Պարսից և Յունաց թագաւորներուն քով միջամտութիւններ ըրաւ Հայաստանը իրենց ազդեցութենէն ազատելու և անկախ պահելու համար։

Այս պատճառաւ երկու անգամ Պօլիս եկաւ կայսեր բար-

Ասոնց մէջէն ամենէն առաջինը ու երեւելին եւ Թերեւս ամենէն կորովամիտը , աներկիւղը եւ յարատեւ աշխատողն է Կրանվիլ Շարը :

Սա նախ Թօուըր–Հիլլի մէջ վաճառականի մը քով գործակատար էր սակայն իր աշակերտու-Թեան պայմանաժամը լրանալուն պէս վաճառա-

---

կութիւնը վերջացնելու համար : Երկու անգամ ինք հաստատեց Հայոց Թագաւորական գահուն վրայ Արշակ Բ. և իր որդին Պապը , որ փոխանակ իր Թիւր ճանապարհէն եա դառնալու՝ Ս. Հայրապետին խորհրդոց հետեւելով, ազատիլ ուզեց անոր իրաւացի յանդիմանութիւններէն , խարդախութեամբ ճաշի հրաւիրեց արքունի պալատը և Թունաւորելով վերջ տուաւ իր և Հայաստանի բարերարին կենաց :

Մեծն Ներսէս իրեն արժանի Տէր ժառանգ մը Թողուց իր որդին Սահակ , որ իր հօրը տեղը կաթողիկոս ընտրուելով վառամշապուհ Թագաւորին և Մեսրոպայ օգնականութեամբը մեր գրականութիւնը ծաղկեցուց , և անոր ոսկի դարուն հիմնադիրն եղաւ :

Մեր դարուն մէջ ալ Մեծն Ներսէսէն նուազ երեւելի չէ իր մարդասիրութեամբը Պէզճեան Յարութիւն ամիրայն :

Սա հասարակ պէզէճի մ'որդի էր որ ծնաւ 1771ին և իր պատանեկութեան միջոցին մեծաքաւ վաճառ եղաւ , վասն որոյ և կը կոչուէր Էօղուլ ամէա : Յարութիւն իր ժրաջանութեամբը, աշխոյժութեամբը և ուղղութեամբը շատ բարձրացաւ և մեծ կարեւոր պաշտօններ կատարեց Օսմանեան տէրութեան մէջ . և թէև անգամ մը աքսորուելացաւ ազգային խնդրոյ մը համար՝ բայց աքսորէն վերադարձին ալ աւելի բարձրացաւ , այնպէս որ հիւանդութեան անկողնին մէջ Սուլթան Մահմուտ պէս Թագաւորի մ'այցելութիւնն ընդունեց իր տանը մէջ . ասի բնաւ տեսնուած չէր և Թերեւս տեսնուելիք ալ չունի : Սակայն պէտք է դիտնալ Թէ , եթէ այս այցելութիւնը Պէզճեանի համար պատիւ մ'է՝ Սուլթան Մահմուտի ալ հոգւոյն մեծութեան և ,երախտագիտութեան յայտնի ապացոյց մ'է :

կանութիւնը Թողուց եւ Թնդանօթարանի գլխաւենակը մնաւ իբր պաշտօնեայ եւ այս խնամարհ պաշտօնին մէջ իր պարապոյ ժամերուն դերեաց աղատութեան գործովը զբաղեցաւ : Սա աշակերտ եղած առենն իսկ օգտակարութիւնը յայտնի եղող գործի մը ձեռնարկելու պատրաստ կ'երեւար միշտ :

Պէզճեան մեռաւ 1854ին 65 տարեկան և Թաղուեցաւ Մայր եկեղեցւոյ մէջ որուն շինութեան այնքան օգներ էր : Իր մահը ողբացին չէ Թէ միայն Հայերը այլ և Թլսլոյ բոլոր ժողովուրդները , որոց այնքան բարիքներ ըրած էր բոլոր իր կենաց մէջ :

Պէզճեանի դիմոզ ազգասէր մը բնաւ ձեռնհասին եա չէր դառնար , շատերը չէ Թէ միայն ժամանակաւոր օգնութիւն մը՝ այլ իրենց արհեստը կամ գործը կարենալ բանեցնելու համար մեծամեծ նպաստներ կ'ընդունէին : Բ. Դրան քով ունեցած հզօր ազդեցութեամբը քանի քանի անմեղներ կախաղանէ ազատեց :

Թլսլոյ գրեթէ բոլոր եկեղեցիները և գաւառաց մէջ գըտնուած շատերը Պէզճեանի բարեգործութեան յիշատակները կը վայելեն տակաւին մինչև այսօր :

Իր օգնութեամբ շինուած եկեղեցւոց և վարժարանաց մէջէն կրնանք յիշել այս տեղ արքունի նաւարանի եկեղեցին , Գումգափուլի Մայր եկեղեցին , Պաղիրարքարանը և վարժարանը , Ս. Փրկչի Հիւանդանոցը , Գումգափուլի գրսի երկու վարժարանները , զորս միայն իր գրամովը շինեց և անոնց յարատեւութեան համար 25000 ղրուշ Թողուց Մայր եկեղեցւոյ , որպէս զի անոր շահը 1000 ղրուշ ամէն ամիս վճարեն այդ երկու վարժարանաց : Գարձեալ Պէզճեանի օգնութեամբ շինուեցան Բերայի մէջ աղջկանց վարժարան մը , երկու աղբիւրներ և փրկչի հիւանդանոցին քով ուրիշ հիւանդանոց մը տարափոխիկ հիւանդութեանց համար :

Սակայն Պէզճեանի բարեգործութիւնները միայն ասոնք չէին , ինք տպագրել տուած է վենետկի միաբանութեան

Սա վաճառականի գործակատար եղած ատեն մի եւ նոյն ատեն մէջ ուրիշ գործակատար մ'ալ կը բնակէր՝ որ միաղաւան մ'էր եւ կրօնական խնդրոց վրայ վիճաբանութիւններ կ'ընէր։

Այս երիտասարդ միաղաւանը կը պնդէր թէ՝ եթէ Շարբ ինքն ալ յունարէն գիտնար՝ Ս. գրոց

երկու մեծահատոր Հայ-ֆրէնչ բառարաններէ և պալատի գեղարդ պատուելիին Պուէներէնէ Հայերէն բառարանը։

Ահա այսչափ բարեաց փոխարէն է որ ազգն ալ զինքը ԱՆԶՈՒԱԿԱՆ ԲԱՐԵՐԱՐ կոչած է շատ իրաւամբ։

Պէզճեան կատարեալ ազգասէր մ'էր և իր այբուբն բարիքները բնաւ ցոյցի և համբաւ վաստկելու համար չէր ըներ, վասն զի նոյն իսկ ազգին համար պաշտօնէ ընկնելէն և աքսորուելէն առքն ալ բնաւ չի դադրեցաւ բարիք գործելէ մինչև կենացը վերջին շունչը։

Չեռուելով պատմութիւնը որ Պէզճեանի երախտագէտ սիրտ մ'ունենալուն յայտնի ապացոյց մ'է, ամեն մարդու համար ալ ազգու խրատ մ'ըլլալով արժան կը համարինք հոս մէջ բերել։

Կիւրակէ օր մը Պէզճեան Օրթագիւղի եկեղեցին երթալով տուն կը դառնար, ճանապարհին վրայ ազքատ և ցընցոտիներով ծերունի մը տեսաւ, բարեւեց զանի և իր տունը հրաւիրեց, բայց ինք յառաջ անցնելով պատուիրեց բոպատաւորներուն որ առնեն տուն բերեն զանի։

Երբ այս ծերունին սենեակին ներս մտաւ, Պէզճեան տաքի երթալով համբուրեց անոր ձեռքը և իր քով նստեցնելով բսաւ.

« Հա՛յր, կը լիշես այն երկու ապտակները որ երեսնեբուս զարկիր » ։ Շուարեցաւ ծերունին, որ Եէնի-գաբուցի նաւավար մ'էր և հազիւ կրցաւ սպէս պատասխանել.

— « Ի՞նչ կ'ըսես ամիրա, այդ ի՞նչ զրպարտութիւն է որ կ'ընես իմ վրաս » — ։ « Ո՛չ, զրպարտութիւն չէ ըրածս » կրկնեց Պէզճեան ։

խօսքերը լաւ պիտի հասկնար եւ այնպէս երրորդութիւն չի պիտի դաւանէր, ասոր վրայ Կրանվիլ անմիջապէս յունարէն սկսաւ եւ իր երեկոյները անոր զոհելով քիչ ժամանակուան մէջ յաջողեցաւ այս լեզուն ալ սովրիլ։

Ուրիշ անգամ մ'ալ մարգարէութեանց մեկնութեան մասին Իսրայէլացի աշակերտի մը հետ վիճաբանութեան բռնուելով որոշեց որ եբրայերէն ուսնի եւ յաջողեցաւ ալ ամեն տեսակ դժուարութեանց յաղթելով։

Սակայն իր կենաց եւ աշխատութեանց վերջնական մղումը եւ ուղղութիւն տուողը իր սրտին վեհանձնութիւնն եղաւ։ Իր Ուիլլըմ եղբայրը, որ Լօնտոնի մէջ հաստատուած էր իր բնակութիւնը իբր վիրաբոյժ, աղքատները ձրիապէս կը դարմանէր եւ իր բազմաթիւ դժբաղդ յաճախորդնե-

---

« Տղայութեանս ձկնորսութեան ետեւէ ըլլալով ամեն կիւրակէ քու նաւդ կուգայի ձուկ որսալու. անգամ մ'ալ երկուշաբթի օր մ'էր, շուկայ երթալ չուզեցի և նաւդ եկայ որ ձուկ որսամ, դու վիս տեսնելով բռնեցիր ականջէս և երեսներս ապտակելով հրամայեցիր որ շուկայ երթամ, վասն զի գործի օր էր։

Քու այդ խրատդ այնքան ազդեց ինձ՝ որ այն օրէն իմ գործիս պարապելու և աշխարհ ըլլալու սկսայ. ուստի այժմ այս վիճակիս մէջ պարտական եմ երախտիքդ ճանչնալու և քեզ շնորհակալ ըլլալու »։ Այս խօսքերէն յետոյ հանեց 500 դրուշ ալ տուաւ ծերունւոյն և պատուիրեց որ ամէն ամիս գայ նոյն գումարն ընդունի մինչև ցմահ։

Մեր միտքը Պէզճեանի կենսագրութիւնն ընել չ'ըլլալով՝ ուելորդ կը համարինք տեղեկութեան մատուցած ծառայութիւնները մի առ մի յիշել այս տեղ։

րուն մէջ խեղճ Ափրիկեցի մը կար ձօնաթեան Սթրոն։

Կ՚երեւայ թէ այս խեղճ սեւին աչերը իրեն հետ չատ գէշ կերպով վարուեր էր, վասն զի կաղ եւ դրեթէ կոյր եղեր էր եւ վերջապէս աշխատելու անկարող դարձեր էր, որուն վրայ իր տէրը ալ այսուհետեւ անպէտ եւ անօգուտ բանի մը պէս փողոց նետեր էր զինքը։

Այս խեղճ մարդը լի վշտով ատեն մը իր հացը մուրալով ճարեր էր, մինչեւ որ Ուիլլըմ Շարբի դուռը հասաւ, որ իրեն գարման մատոյց եւ Սէն Պարթէլըմիի հիւանդանոցը դրաւ ուր առողջացաւ։ Հիւանդանոցէն ելնելուն երկու եղբարք իրեն օգնութիւններ մատուցին մուրացկանութենէ ազատելու համար, վասն զի բնաւ մտքերնէն չ՚էին անցներ թէ որ եւ է մէկը անոր անձին վրայ սեպհականութեան իրաւունք ունենայ։

Շարբ եղբարք յաջողեցան այդ ափրիկեցին դեղավաճառի մը քով դնել, ուր երկու տարի ծառայեց, այս միջոցին խեղճ սեւը իր տիրուհւոյն հետ կառքով գնացած ատեն իր առջի տիրոջ հանդիպեցաւ, որ զինքը ճանչնալով որոշեց որ նորէն զինքը դրաւէ, վասն զի առողջանալով դործելու յարմար եղեր էր։

Այս տէրը իր դերին Սթրոնը բռնել տուաւ քաղաքապետին երկու պաշտօնակալներուն ձեռքովը եւ բանտ դնել տուաւ մինչեւ որ Անթիլեան կղզիները ղրկէր։

Սեւը իր դերութեան մէջ կրանվիլ Շարբի իր թշուառութեան մէջ իրեն մատուցած ծառայութիւնները յիշելով նամակ մը ղրկեց անոր՝ որով օգնութիւն կը խնդրէր իրմէ։

Շարբ Սթրոնի անունը մոռցեր էր, սակայն չուտով պատգամաւոր մը ղրկեց բանտը որպէս զի երթայ ով ըլլալը հասկնայ, որն որ եկաւ իմացուց թէ բանտին մէջ այս անունով մարդ մը չկայ եղեր պահապաններուն ըսածին համեմատ։ Ասոր վրայ Շարբ տարակուսեցաւ եւ իսկոյն անձամբ բանտ գնաց եւ պնդեց որ զինքը ձօնաթեան Սթրոնի քով տանին։

Կամայ ակամայ ընդունուեցաւ իր առաջարկութիւնը եւ կրանվիլ իսկոյն ճանչցաւ խեղճ բանտարկեալը, զոր կը պահէին իբր սեւամորթ փախստական։ Շարբ իսկոյն բանտին վարչութեան իմացուց թէ, եթէ Սթրոնը քաղաքապետին առջեւ չ՚եւած մէկու մը յանձնեն՝ իրենք պատասխանատու կը մնան, եւ իսկոյն քաղաքապետին քով երթալով Սթրոնը առանց հրամանի բռնել տուողներուն դէմ դատ բացաւ։

Ամբաստանող եւ ամբաստանեալ քաղաքապետին առջեւ ներկայացան, եւ եղած վիճաբանութիւններէն երեւան ելաւ թէ սեւամորթին առաջին տէրը զանի ուրիշի մը վաճառեր էր եւ այն որ վաճառման թուղթը ներկայացուց՝ եւ զդեռին կը պահանջէր։

Սակայն որովհետեւ Սթրոնի վրայ որ եւ է յանցանք մը չի հաստատուեցաւ եւ քաղաքապետը ալ անոր քաղաքային կացութեան օրինական խնդիրը դատելու անձեռնհաս էր, դերին ազատ թողուեցաւ, որ արդարութեան պալա-

ատեն դուրս իր բարերարին հետեւէն գնաց եւ ոչ ոք համարձակեցաւ իրեն բան մ'ըսելու։ Սթրոնի նախնեաց տէրը անմիջապէս Շարքի դէմ դատ բացաւ իր դերին վերատին ստանալու համար, զոր իրմէ գողցեր էին կ'ըսէր։

Այս միջոցին (1767) Անգղիացիք որչափ որ տեսականապէս անհատական ազատութիւնը չատ կը սիրէին, սակայն գործնականապէս այդ ազատութիւնը ամեն օր բռնաբարութեան ենթակայ էր։

Ծովային ծառայութեանց համար ամեն օր բռնի մարդիկ կը յափշտակէին եւ այս յափշտակիչներէն զատ Լօնտոնի եւ թագաւորութեան միւս մեծ քաղաքներուն մէջ յափշտակիչներ կային որք բռնի մարդիկ կը յափշտակէին արեւելեան Հնդկաց Ընկերութեան ծառայութեան համար, որոց եթէ Ընկերութիւնը պէտք չունենար՝ Ամերիկա կը ղրկուէին իբր գերի այն տեղ մշակութեան ղբաղելու համար։

Իսկ սեւամորթ գերեաց վաճառականութիւնը յայտնի համարձակ կը գործադրուէր եւ Լօնտոնի ու Լիվերբուլի լրագիրներուն մէջ այս մասին ծանուցումներ կ'ըլլային, եւ ով որ փախստական գերի մը բռնէր՝ վարձատրութիւն կ'ընդունէր։ Նաւահանգստին մէջ ալ մանաւոր նաւեր կ'սպասէին այդ գերիները առնելու եւ իրենց յատուկ տեղերը տանելու համար։

Գերի համբաւուած մարդուն վիճակը Անգղիոյ մէջ անստոյգ եւ տարակուսելի էր։

Դատարաններու այս մասին տուած վճիռնե-

րը զանազան եւ հակասական էին, վասն զի որոշ սկզբունքի մը վրայ հիմնեալ չ'էին։ Թէ եւ հասարակութիւնը կը կարծէր թէ Անգղիա ոտք կոխող գերի մ'ազատ կ'ըլլայ, սակայն բազմաթիւ երեւելի իրաւաբաններ բոլորովին ասոր հակառակ կարծիք ունէին։

Շարք ձօնաթեան Սթրոնի համար իրեն դէմ բացուած դատին մէջ ինքզինք պաշտպանելու համար բազմաթիւ փաստաբաններու եւ օրէնսդէտներու խորհուրդ հարցուց, սակայն անոնք ամենքն ալ իրեն հակակարծիք ելան եւ Սթրոնի նախկնթաց տէրն ալ կր յայտարարէր թէ արդարութեան պաշտօնեայ Լորտ Մանսֆիլտ եւ բոլոր հռչակաւոր փաստաբանները կ'ըսէին թէ Անգղիա եկող գերի մ'ազատ չ'ըլլար, եւ թէ իրաւունք ունէին զանի նորէն գաղթականաց դարձնել այն տեղ աշխատելու համար։

Եթէ Կրանվիլ Շարք նուազ քաջասիրտ եւ հաստատամիտ մէկն ըլլար՝ անշուշտ այսպիսի տեղեկութիւններով կը յուսահատէր, բայց ընդհակառակն Կրանվիլ ասոնցմով աւելի հաստատուեցաւ իր որոշման մէջ գոնէ Անգղիոյ մէջ գերեաց ազատութեան համար մաքառելու. «փաստաբաններու եւ օրինաց կողմանէ քնաւ պաշտպանութիւն չի գանելով ինքզինքս պաշտպանելու համար յուսահատական փորձ մ'ընելու ստիպուեցայ» կ'ըսէ, «թէ եւ մինչեւ հիմայ օրինաց եւ փաստաբանութեան վրայ քնաւ տեղեկութիւն չունէի եւ Աստուածաշունչէն զատ որ եւ է օրինադիրք բացած չ'էի, սակայն այժմ սկսայ գրավա-

ճառիս նոր գնած թանգարանին դրքերուն մէջ դատիս պաշտպանութեան համար տեղեկութիւններ քննուելու »։

Առաուընէ մինչեւ երեկոյ իր գործէն գլուխ չ'էր կրնար վերցնել, վասն զի թնդանօթարանի ամենէն բազմաչխատ տեղն էր իր պաշտօնը, ուստի իր նոր խուզարկութեանց կամ երեկոյին չատ ուշ եւ կամ առաւօտուն չատ կանուխ հպիւ կրնար զբաղիլ, այնպէս որ ինք ալ տեսակ մը դերի դառնալու վրայ էր։

Իր եկեղեցական մէկ բարեկամին դրած նամակին պատասխանը ուշացնելուն համար իրմէ ներողութիւն կը խնդրէր հետեւեալ խօսքերով, « գրական թղթակցութեան մ'զբաղելու բոլորովին անկարող վիճակի մը մէջ կը գտնուիմ։ Առաուն կամ երեկոյին քունէս կտրած մէկ երկու ժամերուն մէջ ստիպուած եմ օրինաց եւ իրաւանց զանազան տրամադրութիւնները քննել, վասն զի այս քննութիւնները բնաւ կարելի չ'է եաքի թողուլ եւ պէտք է որ ես ամենայն խնամով աշխատիմ անոր »։

Շարունակ երկու տարի Շարբ բոլոր իր պարապոյ ժամերը Անգղիոյ մէջ անհատական ազատութեան համար դրուած օրէնքները քննելու նուիրեց եւ իր նպատակին հասնելու համար ամենաչոր գրականութեան մը պատճառած տաղտկութեան համբերեց։

Խորհրդարանին տուած ամենէն երեւելի եւ իր դատին պաշտպանութեան նպաստաւոր վճիռները ինչպէս նաեւ դատարաններու որոշումները

եւ ամենէն նշանաւոր իրաւաբաններու կարծիքները հաւաքեց։

Այս երկար եւ անհամ խուզարկութեան մէջ ոչ առաջնորդ, ոչ օգնական եւ ոչ խորհրդակից մ'ունենալ, եւ բնաւ չի կրցաւ դտնել օրէնսգէտ մը որուն կարծիքը իր ձեռնարկութեան նպաստաւոր ըլլար։

Սակայն վերջապէս իր խուզարկութիւնները դոհացուցիչ եւ զարմանալի արդիւնքներ արտադրեցին։

« Օրհնեալ է Աստուած » աղաղակեց, « չկայ անդլիական սահմանադրութիւն մը կամ օրէնք մը՝ գոնէ որչափ որ ես տեսայ, որ դերութիւնը արդարացնէ »։

Այժմ Շարբ իր ոտից հաստատ նեցուկ մը գտեր էր եւ ալ բանէ մը չ'էր տարակուսեր, սա իր ուսմանց արդիւնքը բովանդակեց յաղթական անեծաւոխեան որ ինչ պայ ֆերմոխեան յԱնգղիա մակագրով տետրակին, մէջ ուր համառօտ, պարզ, յստակ եւ ճշդիւտ կերպով բացատրուած էին իր դատափարտները։

Շարբ իր ձեռքով այս տետրակին մէկ քանի ընդօրինակութիւնները դրեց եւ ժամանակին ամենէն երեւելի փաստաբաններուն մէջ տարածեց։

Սթրոնի տէրը տեսնելով իր դէմ եղնողին ինչպիսի մարդ ըլլալը, զանազան պատրուակներ հնարեց իր դէմ բացած դատը երկարաձգելու համար, եւ եաքն ալ հաշտութեան առաջարկութիւններ ըրաւ, բայց մերժուեցան անոնք եւ Կրան-

վիլ իր ձեռագիր տետրակը այնքան պատճուց օ-
րէնագէտներու մէջ որ վերջապէս իր հակառակոր-
դին փաստաբանները այլ եւս անոր դատը պաշտ-
պանել չ'ուզեցին եւ վերջապէս ամբաստանողը
այլ եւս իր դատը չի կրնալ չարունակելուն հա-
մար երեքկին ծախք վճարելու դատապարտուե-
ցաւ :

Այն ատեն՝ այսինքն 1769 ին Շարբի տետրա-
կըն ալ տպագրուեցաւ :

Այս միջոցին Լօնտոնի փողոցներուն մէջ ու-
րիշ սեւամորթներ ալ յափշտակեր եւ նաւ դրեր
էին Անթիլեան կղզիները տանելու համար ուր
պիտի վաճառուէին :

Ամեն անգամ որ Շարբ այսպիսի դիպուած մը
կը լսէր՝ չուտով օգնութեան կը դիմէր այդ խեղ-
ճերուն :

Այսպէս անգամ մ'ալ Ափրիկէցի Հիլաս անու-
նով մարդու մը կինը բռներ եւ Պարպատ ուղար-
կեր էին : Շարբ Հիլասի կողմանէ դատ բացաւ
անոր կնոջ բռնաբարչին դէմ եւ վճիռ հանել տը-
ւաւ՝ որով Հիլասի կինը Անգղիա վերադարձնել
եւ տուգանք վճարել կը հրամայուէր , կինը հաս-
նելուն պէս ազատ թողուեցաւ :

1770 ին ալ բռնի եւ անգթութեամբ ուրիշ
սեւամորթ մը բռներ էին . Կրանվիլ իմանալուն
պէս իսկոյն բռնաբարիչները բնտռելու ետեւէ ե-
ղաւ :

Խաւար գիշեր մ'ալ երկու նաւաստիներ Լէ-
վիս անունով Ափրիկեցիի մը վրայ յարձակելով
բռնեցին զինքը եւ բերանը գայլ դնելով եւ ոտ-

քերն ու թեւերը կապելով նաւու մը մէջ նետե-
ցին եւ Թէմզ գետէն իջնելով ժամայիք գնացող
նաւու մը մէջ գրին՝ ուր հասնելուն պէս պիտի
վաճառուէր իբր գերի :

Սակայն խեղճ սեւամորթին աղաղակները քա-
նի մը դրացեաց ուշադրութիւնը գրաւելով ա-
նոնցմէ մին անմիջապէս Պ. Կրանվիլ Շարբի գա-
լով եղելութիւնը իմացուց , վասն զի սա արդէն
սեւերուն բարեկամը ճանչցուած էր :

Շարբ անմիջապէս Լէվիսը վերադարձնելու
համար հրամանագիր մը հանել տալով Կրավէզէնա
մեկնեցաւ , բայց ուշ հասաւ վասն զի նաւը ար-
դէն դէպի Տիւն ճամբայ ելեր էր :

Այն ատեն արձակման (*habeas corpus*) հրամա-
նագիր մը հանել տալով Սբիթհէա ուղարկուեցաւ
եւ նաւը Անգղիոյ եղերքներէն չի հեռացած այս
հրամանը գործադրուեցաւ :

Նաւը հասան եւ տեսան որ խեղճ գերին մեծ
կայմին կապեր էին , որ արտասուաց դառն
կաթիլներ կը հոսեցնէր եւ յուսահատական նայ-
ուածք մը կը ձգէր այն երկրին վրայ՝ ուրկէ զին-
քը բռնի խլեր էին :

Շուտով ազատուելով Լօնտոն վերադարձաւ
եւ այս ոճիրը գործողը դատի հրաւիրելու համար
հրամանագիր մ'ելաւ : Շարբի այս գործին մէջ ցը-
ցուցած մտաց , սրտի եւ գործողութեան արագու-
թիւնը գրեթէ ոչ ոք գերազանցած է . սակայն
դարձեալ Շարբ ինքզինքը իբր դանդաղ կ'ամբաս-
տանէր :

Այս դատը Լորտ Մանսֆիլտի առջեւն ելաւ

որուն կարծիքը ինչպէս տեսնուեցաւ բոլորովին Շարքի հակառակ էր։

Սակայն դատաւորը այս պարագային մէջ հակառակելէ զգուշացաւ եւ դերւոյն անձնական ազատութեան իրաւանց խնդրոյն վրայ քնաւ կարծիք չի յայտնեց, այլ պարզապէս դերին ազատ թողուց ըսելով թէ անոր տէրը քնաւ եւ գոնէ անուանական ապացոյց մ'իսկ չունի դերին իր սեպհականութիւնը ըլլալուն։

Ուրեմն սեւամորթերու անհատական ազատութեան խնդիրը բոլորովին որոշուած չէր. սակայն Պ. Շարբ ամենայն եռանդով կը չարունակէր իր վճռանձն խաչակրութիւնը եւ իր անխոնջ ջանիւքը եւ գործելու փութովը իր ազատած մարդոց ցանկը կ'աւելցնէր։

Վերջապէս ձէյմս Սոմէրսէթի կարեւոր դատը հրեւան եկաւ, որուն պատճառաւ Պ. Շարբ եւ Լորտ Մանսֆիլտ որոշեցին որ իրենց մէջ երկար տեւենէ ի վեր հակառակութեան նիւթ եղող խնդրոյն վերջնական եւ օրինաւոր վախճան մը տան։

Սոմէրսէթի տէրը պինքը Անգղիա բերեր եւ հոն երեսէ թողեր էր, ապա այս տէրը ուզեր էր նորէն բռնել եւ ծամայիք ուղարկել հոն վաճառելու համար։ Շարբ իր սովորութեան համեմատ այս սեւամորթին դատն ալ ձեռք առաւ եւ անոր պաշտպանութեան համար փաստաբաններ որոշեց, լորտ Մանսֆիլտ ալ յայտարարեց թէ գործը ընդհանուր կարեւորութիւն ս'ունենալուն համար ամբողջ դատաւորաց համագումար ժողովին որոշման պիտի ներկայացնէ զանի։

Այնատեն Շարբ հասկցաւ թէ բոլոր իր հակառակորդները իրեն դէմ միացած են. սակայն իր հաստատամտութիւնը քնաւ չի խախտեցաւ։

Բարեբաղդաբար իր ջանքերը այս աստիճ մաքառման մէջ արդէն իրենց պտուղները տալ սկսեր էին, հասարակութիւնը հետզհետէ աւելի միջամուխ կ'ըլլար խնդրոյն եւ բազմաթիւ նշանաւոր փաստաբաններ իր կողմն անցեր էին։

Այն ատեն խնդրոյ տակ եղած անձնական ազատութեան դատը լորտ Մանսֆիլտի եւ երեք դատաւորայ առջեւ կատարեալապէս եւ անկողմնակալութեամբ վիճաւեցաւ եւ վճռաւեցաւ թէ Անգղիոյ մէջ ամեն անհատ իր անձին տէրն է, եւ ոչ ոք իրաւունք ունի իր վրայ, եւ թէ քնաւ օրէնք մը կամ սահմանադրութիւն մը չկայ որ այդ իրաւունքը բառնայ անհատէ մը։

Աւելորդ է այս տեղ այս մեծ դատին ամեն մանրամասնութիւնները պատմել, որուն վիճաբանութիւնները չափէն աւելի երկարեցան եւ որուն որոշումը նիւթ նիւթ երկարաձգուեցաւ, մինչեւ որ վերջապէս լորտ Մանսֆիլտ ժողովին դատաստանը հրատարակեց. սա թէեւ իսկզբան այս դատաստանին բոլորովին հակառակ կարծիք մ'ունէր՝ բայց հակառակ կուսակցութեան՝ մանաւանդ Ըրանվիլ Շարբի տեսակին փաստերէն համոզուելով իր կարծիքը փոքր առ փոքր փոխեր էր, այս ժողովին կարծիքը այս դատաստանին նկատմամբ այնքան միաբան եւ մեկին էր՝ որ քնաւ տատանուկու դատաւորաց ժողովին դիմել հարկ չ'եղաւ։

Այս ժողովը վճռեց թէ դերեայ տէրերուն

պահանջները բնաւ իրաւացի չ'էին, եւ իրենց պահանջած իշխանութիւնը Անգղիոյ մէջ բնաւ գոյութիւն ունեցած չ'է, եւ որ եւ է օրէնք ճանչցած չէ զանի, եւ թէ հետեւաբար ձեյմս Սօմէրսէթ ազատ թողուելու էր։

Այս դատաստանը առնելով Կրանվիլ Շարբ իրապէս ջնջեց գերեզմանական վաճառականութիւնը, որ մինչեւ իր ատենը Լօնտօնի եւ Լիվրբուլի փողոցներուն մէջ յայտնի համարձակ կը գործադրուէր։

Շարբ այսչափով ալ գոհ չ'եղաւ. այլ անխախտ հիման մը վրայ հաստատեց այն իրաւունքը՝ որու չնորհիւ գերի մը Անգղիա ոտք կոխելուն պէս ազատ էր։

Սակայն մինչեւ հիմայ ըսուածներէն յայտնի կ'երեւայ թէ լորտ Մանսֆիլտի այս մեծ որոշումը դէխաւորապէս Պ. Շարբի հաստատամտութեան, անկեղծութեան արդիւնքն էր։

Անօգուտ է աւելի յառաջ երթալ Կրանվիլ Շարբի ասպարէզին մէջ, եւ բաւական կը համարինք ըսել թէ՝ Շարբ անխոնջ եռանդով մը չարունակեց աշխատիլ ամեն տեսակ լաւ գործերու համար։ Սիէրա Լէօնայի գաղթականութիւնը հաստատելու օգնեց՝ ազատուած գերիներուն ապաստանարան մ'ըլլալու համար, Ամերիկացի բնիկներուն վիճակը բարւոքելու համար չատ հոգ տարաւ, Անգղիոյ մէջ քաղաքական իրաւանց ընդարձակելուն եւ վերանորոգութիւններ ընելու համար եղած չարժման մասնակից գտնուեցաւ, եւ նաւատեաց ճնշումը ջնջելու համար հոգւով չափ աշխատեցաւ։

Կրանվիլ կը պնդէր թէ Անգղիացի նաւաստին ալ Ափրիկեցի սեւամորթին պէս օրէնքէն պաշտպանուելու իրաւունք ունի, եւ թէ նաւաստիի վիճակը երբէք Անգղիացւոյ մը իրաւունքներն ու առանձնաշնորհութիւնները չի կրնար բառնալ կամ ջնջել, եւ այս իրաւանց առաջին տեղը կը գրաւէ անձնական ազատութիւնը։

Պ. Շարբ աշխատեցաւ որ Անգղիոյ եւ Ամերիկայի գաղթականաց մէջ բարեկամութիւնը վերահաստատէ սակայն ի զուր, եւ երբ ամերիկեան յեղափոխութեան եղբայրասպան պատերազմը ըսկսաւ՝ Շարբ արդարութեան սիրով վառեալ բնաւ չուզեց մասնակցիլ այս անբնական մաքառման եւ իր հրաժարականը տուաւ Թնդանօթարանի պաշտօնատունէն։

Շատ մարդիկ այս հրաժարականը տօն քիչոթականութեան գործ մը համարեցին. սակայն այդ վարմունքը իր ակզբանց ուղիղ հետեւութիւնն էր։ Իր կենաց միակ առարկայն կամ իր միակ նպատակը որուն մինչեւ վերջը հաւատարիմ մնաց, գերութեան ջնջումն էր։

Այս գործը իդլուխ հանելու եւհ ետզհետէ բացմացած կուսակցութեանց ջանքերը բարեկարգելու համար գերութեան ջնջման ընկերութիւնը հիմնուեցաւ, եւ նորանոր մարդիկ Շարբի եռանդէն եւ օրինակէն ներշնչեալ իրեն օգնութեան հասան։

Սա անունց հաղորդեց իր կորովը եւ իր անչահախնդիր եռանդը, որով այնքան երկար ժամանակ մինակ աշխատեր էր, եւ վերջապէս յաջողեցաւ բոլոր ազգը իր կողմը չահելու։

Շարքի յաջորդեցին Քլարքսըն, Ուիլպէրֆօրս, Պրուհամ եւ Պիւքմինըր, որք այնպիսի կորովով եւ հաստատամտութեամբ յառաջ տարին այս աշխատութիւնը՝ որ դերութիւնը բրիտանական բոլոր դաղթականութեանց եւ տացուածոց մէջէն ջնջուեցաւ։

Սակայն որչափ որ այս մեծ յաղթանակը վերոյիշեալ անձանց կը տրուի յաճախ՝ բայց գլխաւոր եւ առաջին պատճառը անշուշտ Կրանվիլ Շարբ եղած է։

Սա երբ այս մեծ գործին ձեռնարկեց՝ քնաւ տեղէ մը քաջալերութիւն չի տեսաւ. երկար ժամանակ մինակ մնաց իր դէմ ունենալով ամենէն ճարտար իրաւաբաններու կարծիքը եւ դարուն ամենէն հաստատմատ նախապաշարումները, միայն մաքառեցաւ Շարբ եւ յաղթանակը վաստկեցաւ իր արիասիրտ ջանիւքը։

Ընդդիմական ազատութեանց նպաստող մաքառմանց մէջ Շարբի ճակատամարտը ամենէն նշանաւորն է։

Սա իր անխոնջ հաստատամտութեամբը միայն կրցաւ այս երեւելի յաղթանակը տանիլ, ինք վառեց ջահը որ ուրիշ մարդեր ալ բռնկցուց եւ ձեռքէ ձեռք անցնելով վերջապէս ամեն դի տարածուեցաւ այդ փրկարար լոյսը։

Քլարքսըն արդէն Կրանվիլ Շարբի մահուանէն յառաջ իր ուշադրութիւնը սեւամորթերու դերութեան վրայ դարձուցեր էր, եւ վարժարանն եղած առենն իսկ իրեն չարագրութեան նիւթ զայն ընտրեր էր. այս խնդիրը իր միտքը այնքան զրա-

ւեց որ ալ չի կրցաւ անոր իշխանութենէն ազատիլ։

Հէրթֆօրտշայրի մէջ Ուատամիլ քով տակաւին կը ցուցնեն այն տեղը՝ յորում օր մ'իր ձիէն իջնելով ճամբուն եղերքը դալարեաց վրայ վշտահար նստեր եւ երկար խորհրդածութիւններէ վերջը որոշեր է որ ինքզինք բոլորովին այս գործին նուիրէ։

Իր ճառը լսողներէն անդրդիներէն թարգմանեց եւ նորանոր օրինակներ աւելցնելով հրատարակեց։

Այս միջոցին զանազան աշխատակից ընկերներ հաւաքուեցան իր քով։

Գերութեան ջնջման համար կազմուած ընկերութիւնը արդէն հաստատուած էր, բայց ինք անոր գոյութենէն տեղեակ չէր, ու երբ իմացաւ՝ իսկոյն անոր միացաւ եւ կենաց իրեն չնորհած բոլոր գեղեցիկ յոյսերը զոհեց բոլորովին այս գործին նուիրուելու համար։

Այս գործը խորհրդարանին առջեւ հանելու համար Ուիլպէրֆօրս ընտրուեցաւ. սակայն իրենց դատին պաշտպանութեան նպաստաւոր անհուն վկայութիւնները հաւաքելու եւ բովանդակելու ծանր աշխատութիւնը Քլարքսընի վրայ ընկաւ։

Քլարքսընի յարատեւութեան մէկ զարմանալի օրինակը կրնանք յիշել այս տեղ։

Գերութեան կողմնակիցները իրենց դրութիւնը պաշտպանելու համար կ'ըսէին թէ միայն պատերազմի մէջ բռնուողները իբր գերի կը վաճառուէին, եւ թէ, եթէ զանոնք չի վաճառէին, իրենց հայրենեաց մէջ աւելի թշուառ կ'ըլլային։

Ֆլարքսըն չատ լաւ գիտեր թէ սեւամորթեր որ ատյողող յատուկ մարդիկ կային, բայց այս իրողութիւնը հաստատող բնաւ ապացոյց մը չուներ իր ձեռքը, ուր էր թէ միայն մէկ հատ մը կարենար գտնել։

Դիպուածով իր ճանապարհորդութեանց մէկուն մէջ հանդիպած պարոն մ'եկաւ իրեն պատմեց թէ՝ սարի մը յառաջ նաւաստիի մը հետ սեւամորթերու որսորդութեան մասնակցած է։

Այս պարոնը նաւաստիին անունը չ'էր գիտեր, եւ անոր վրայով տուած տեղեկութիւններն ալ չատ անորոշ էին, ու անոր բնակութեան տեղւոյն վրայով բան մը չ'էր գիտեր։

Միայն կ'ըսէր թէ հասարակ պատերազմական նաւու մը կը վերաբերէր, սակայն նաւուն որ նաւահանգստի մէջ ըլլալն ալ չ'էր կրնար ըսել։

Ֆլարքսըն որոշեց որ այս վկայն գտնէ եւ խորհրդարանին ներկայացնէ։

Ինք անձամբ բոլոր նաւահանգիստ ունեցող քաղաքներուն այցելութեան երթալով այս տեսակ պատերազմական նաւերը պտտեցաւ, եւ մինչեւ վերջին նաւահանգիստը իր ջննութիւններէն բնաւ յաջողութեան նշոյլ մը չի տեսաւ, սակայն իր բնտրած վկայն վերջապէս ամենէն վերջի նաւուն մէջ գտաւ։

Այս երիտասարդ նաւաստիին վկայութիւնը չատ օգտակար եւ նպաստաւոր եղաւ իրեն։

Քանի մը տարիներ Ֆլարքսըն չորս հարիւրէ աւելի մարդոց հետ թղթակցութիւններ ունեցաւ եւ միեւնոյն ժամանակ երեսուն եւ հինգ հազար

մղոն ճանապարհորդութիւն ըրաւ ապացոյցներ եւ վկայներ գտնելու համար։

Սակայն վերջապէս իր չափազանց աշխատութեամբը խոնջեալ հիւանդ ընկաւ եւ անկարողութեան դատապարտուեցաւ, բայց հասարակաց միտքը չի զարթուցած եւ բարեմիտ մարդոց համակրութիւնը գերեաց վրայ չի դարձուցած պատերազմի ասպարէզէն ետ չի քաշուեցաւ։

Տակաւին ձեռք բերելիք ուրիշ մեծ արդիւնք մ'ալ կար, որ էր գերութեան ջնջումը անգլիական գաղթականութեանց մէջ, այս գործին մէջ ալ յաղթանակը դարձեալ կորովը եւ հաստատամտութիւնը վաստկեցան։

Այս չարժման գլխաւորներուն մէջէն ոչ ոք ֆաուէլ Պիւքսթընի չափ նշանաւոր եղաւ, որ հասարակաց խորհրդարանին մէջ Ու. Ուիլպերֆորսի դերը կատարեց։

Պիւքսթընը իր մանկութեան մէջ երեւելի յատկութիւններով նշանաւոր հանդիսացած չէր։

Իր բնաւորութեան որոշիչ յատկութիւնը յամառ կամք մ'ունենալն էր։ Դեռ տղայ հասակին մէջ իր հայրը մեռաւ, սակայն բարեբաղդաբար իմաստուն եւ պատուական մայր մ'ունէր, որ իր կամաց լաւ ուղղութիւն մը տուաւ եւ հնազանդել սովրեցուց· իր անձնիշխան բնաւորութիւնը քաջալերելով այնպիսի գործերու մէջ որոց որոշումը առանց վտանգի կարելի էր իրեն թողուլ։

Այս մայրը կը կարծեր թէ հաստատուն կամք մը՝ աղնիւ փառասիրութեան մը ծառայած եւ լաւ ուղղութիւն մը ստացած ատեն մարդկային թան-

կազին յատկութեանց մին է, եւ երբ իր առջեւ տղուն յամառութեան վրայ դիտողութիւններ կընէին, հանգիստ կերպով կը պատասխանէր։ «Դուք հոգ մ'ընէք. այժմ յամառ է նա, բայց պիտի տեսնէք թէ վերջապէս այս յատկութիւնը լաւի պիտի փոխուի։»

Ֆաուէլ վարժարանին մէջ չատ քիչ բան ուսաւ եւ իր դասատուները գինքը ծոյլի եւ անբանի տեղ դրած էին։ Իր դրաւոր դասերը ընկերներուն պատրաստել կուտար, մինչդեռ ինք կը խաղար եւ անհամակութիւններ կ'ընէր։

Երբ տասն եւ հինգ տարեկան վարժարանէն ելաւ, խոշոր եւ անշնորհ պատանի մ'էր որ նաւերէ, ձիերէ, արտորդութենէ եւ խիստ կրթութիւններէ զատ ուրիշ բան չ'էր սիրեր, եւ իր ժամանակին մեծագոյն մասը որսոց պահապանին հետ կ'անցնէր որ բարեբաղդաբար բարեսիրտ մարդ մ'էր. սա թէ եւ կարդալ եւ գրել չ'էր դիտեր բայց խմաստուն դիտող մ'էր։

Փիքսթըն ալ լաւ միտք եւ խմացականութիւն ունէր, սակայն պէտք էր որ մշակուէր, դաստիարակուէր եւ զարգանար։

Այս պարագայներուն մէջ եւ ճիշդ այն վայրկենին՝ յորում իր կենաց երջանկութեան կամ թշուառութեան պատճառ ըլլալիք սովորութիւնները կազմուելու վրայ էին բարերազդաբար Հիւրնի ընտանեաց ընկերութեան մէջ նետուած տեսաւ ինքզինք. այս ընտանիքը նշանաւոր էր իր ընկերական լաւ յարաբերութիւնովը, իր մտաւորական բարձր մշակութեամբը եւ իր վեհանձն մարդասիրութեամբը։

Հիւրնի ընտանեաց հետ ունեցած յարաբերութիւնները իր կենաց վրայ մեծ ազդեցութիւն ունեցան եւ իր անձին դաստիարակութիւնը զարգացնելու քաջալերեղան իրեն, եւ ինք պատմած է թէ Տըպլինի համալսարանին մէջ ամենէն պատուաւոր մրցանակները վաստկելու անոր համար աշխատած է, որպէս զի գտնուի Հիւրնի ընտանեաց տանի որք իրեն դաստիարակուելուն եւ այդ մրցանակները վաստկելու պատճառ եղեր էին։

Այս ընտանեաց դուստրներէն միոյն հետ ամուսնացաւ եւ աշխարհի գործերուն մէջ մտաւ իբրեւ գործակատար իր հօրեղբարց դարեջրոյ գործատան մէջ ի Լօնտոն։ Իր զօրաւոր կամեցողութիւնը որ իր մանկութեան տանն գինքն ուղղելու արգելք եղեր էր, այժմ իր բնաւորութեան խաբիսխն եղաւ եւ գինքն ամենէն կորովամիտ եւ ամենէն անխոնջ մարդոցմէ մին ըրաւ։

Սա բոլոր իր զօրութեամբը գործին աշխատելու սկսաւ եւ մեծ հսկայն —Պ—ըն ֆինը, ինչպէս որ կը կոչէին գինքը (վասն զի իր հասակը 1 մէթր 93 հարիւրորդամասերը էր) ամենէն ուժեղ եւ ամենէն գործնական մարդոցմէ մին եղաւ։

Հետեւեալները իր յաւուրց խօսքերն են. «կրնայի ժամ մը դարեջուր եփել, հետեւեալ ժամը չափագիտութեամբ դրաւիլ, միւս ժամն ալ որսորդութիւն ընել, սակայն ինչ գործի որ սկսէի բոլորովին անոր կուտայի ինքզինքս»։

Ամեն գործի մէջ ալ Փիքսթըն կորովամիտ էր եւ անպարտելի քաջասրտութիւն մ'ունէր։

Երբ իր հօրեղբարց ընկեր եղաւ, բոլոր գոր-

ծին հոգաբարձութիւնը իր վրայ առաւ, եւ իր ազդեցութիւնը այս ընդարձակ գործին ամենափոքր մանրամասնութեանց մէջ իսկ երեւցաւ, եւ իր իմաստուն վարչութեան շնորհիւ իրենց գործերը շատ յառաջադիմեցին եւ մեծ հարստութիւն ձեռք բերին։

Միւս կողմանէ ալ իր միտքը քնաւ առանց մշակութեան չ'էր թողուր եւ երեկոյները Պլասքոթըն եւ Մօնթէսքիէօ եւ այլ անդղիական օրինաց վրայ գրուած ընտիր գրքեր կը կարդար։

Ընթերցանութեան մասին միշտ հետեւեալ առածին կը հետեւէր, « քնաւ ֆէրթ մը պիտի՛ չ'է տանից վերջացնել։ » —ֆէրթ մը կարճացուած համբերը չ'է պիտի՛ որ անոր պարոնակութիւնը չ'ներսը նէ », « ինչ տոման ալ որ պիտի՝ մէր մտաց քովը զրոյութիւնը անոր վրայ ամփոփեր նէ »։

Պիւքսթըն երեսուն երկու տարեկան էր երբ խորհրդարանի անդամ ընտրուեցաւ եւ իսկոյն պարկեշտ, կրթեալ եւ հաստատամիտ մարդու մը վայել ազդեցութիւնը վաստկեցաւ։

Սա ամենէն աւելի գերեաց կատարեալ ազատութեան խնդրոյն զբաղեցաւ։ Իր մանկութենէն այս գործին յաջողութեան համար ունեցած ստոյգ փափաքը Բրիսքիլլա Ուիլսնի ազդեցութեամբը ունեցեր էր։

Այս կինը գեղեցիկ իմացականութիւն մը, բարի սիրտ մը եւ հազուագիւտ առաքինութիւններ ունէր։

Սա իր մահուան անկողնոյն մէջ քանի մ'անգամ Պիւքսթընի եղբէն մարդ ղրկեց եւ աղաչեց իրեն որ « բոլոր կենացը մէջ գերեաց ազատութեան խնդրովը զբաղի »։

Այս կինը իր մահուան վերջին վայրկենին մէջ ալ իր հանդիսաւոր յանձնարարութիւնը կրկնելու համար վերջին ճիգ մ'ըրաւ եւ այդ ճիգին մէջ հոգին աւանդեց։

Սակայն Պիւքսթընն անոր յանձնարարութիւնը քնաւ չի մոռցաւ եւ իր դատերց մէկուն անունն ալ այդ կնոջ անունը այսինքն Բրիսքիլլա դրաւ, եւ այս դատեր ամուսնութեան օրը 1834 ին օգոստոս 1 ին — գերեաց ազատութեան յայտարարութեան օրը — իր Բրիսքիլլան օրհնելէն եւ անոր հայրենական իշխանութենէն ազատուիլը տեսնելէն ու իր ամուսնոյն թեւը մտած հայրենի տան սեմէն անցնելէն յետոյ եկաւ նստաւ եւ իր բարեկամներէն մէկուն հետեւեալը գրեց։ « Ամուսնացեալը մեկնեցաւ, ամեն բան աքանչելի կերպով վերջացաւ եւ . . . անիշխան քաղքենութեանց մէջ այլեւս ֆերթ չ'կայ »։

Պիւքսթըն քնաւ հանճարեղ մէկը չ'էր, ոչ իմաստուն առաջնորդ մը ոչ ալ հնարիչ մ'էր, այլ պարզապէս հաստատամիտ, լուրջ, համարձակ եւ կորովամիտ մարդ մ'էր։

Արդարեւ իր քնաւորութիւնը բուն իսկ իր խօսքերէն յայտնի կըլլայ, եւ կարժէ որ ամեն երիտասարդ իր մտքին մէջ տպաւորէ այս խօսքերը։ « Քանի տարիքիս մէջ յառաջ կ'երթամ՝ այնքան ստոյգ կերպով կը հաւատամ թէ մարդոց տկարին ու կարողին, մեծին ու փոքրին մէջ եղած մեծ տարբերութիւնը իրենց կրթվէն կախեալ

է , կորով ըսելով պէտք է հասկնանք լա որշտամ մը , անպարծելի հապաղամտութիւն մը եւ ապա . . . մահ կամ յաղթանակ :

Այս յատկութեամբ մէկը կրնայ կատարել ինչ որ կարելի է այս աշխարհին մէջ կատարել , սակայն առանց անոր ոչ տաղանդ , ոչ կայունութիւն ոչ յաջող պարագաներ կրնան երկձեռանի արարած մը Մարդ ընել » :

ԳԼՈՒԽ Է·

ԳՈՐԾԻ ՄԱՐԴԻԿ

« Իր աշխատութեան մէջ ճար-
« պիկ մարդ մը տեսա՞ր · նա
« թագաւորներու ծառայու-
« թեանց մէջ պիտի ըլլայ :
ԱՌԱԿՔ ՍԱՂՈՄՈՆԻ

« Այն որ մարդիկ և գործեր
« վարելու անկարող կը գո-
« նուի, նա ատուդիւ աշխարհի
« ստորին արարածներէն մին
« կը համարուի » :
ՕՎԻՆ ՏԷՒԹՄ

Հացկերի իր հանճարեղ ճառերէն մէկուն մէջ գործի մարդուն վրայ խօսած ատեն զանի արհեստի մը կամ պաշտօնի մը լծուած ոչիչ անհատի մը կը նմանցունէ , եւ որ , կըսէ , ուրիշ բան չունի ընելիք , բայց եթէ հարթուած ուղիներէն դուրս չ'ելնել եւ թողուլ որ գործերն իրենց բնական ընթացքին հետեւին :

« Հասարակ գործերու յաջող վարչութեան գլխաւոր պայմանը » կը յաւելու սա « երեւակայութեան եւ անսովոր գաղափարաց բացակայութիւնն է · գործի մարդը իր շահը ամենէն նեղ տեսակետով դիտելու է » : Ակէ աւելի նուազ անկողմնակալ եւ նուազ ճշմարիտ սահման չի կրնար ըլլալ :

Անտարակոյս գործի սահմանափակ մարդիկ կան ինչպէս որ սահմանափակ դիտուններ, գըրագէտներ եւ օրէնսդիրներ կան, սակայն գործի մարդոց մէջ ալ այնպիսիներ կան որք կրնան աւելի մեծ խորհուրդներ յղանալ եւ գործադրել։

Պիւրք այս ճշմարտութիւնը լաւ դիտէր, վասն զի Անգղիոյ խորհրդարանին մէջ Հնդկաստանի կառավարութեան համար պատրաստուելիք ծրագրին վրայ ճառած ատեն կ'ըսէր թէ այնպիսի կառավարութեան մարդիկ կը ճանչնայ՝ որ նպատակաւճառ մը չափ արժէք չ'ունենին, մինչդեռ նպատակաւճառներ կան՝ որք իրենց գործերուն մէջ վարչական մարդոց վայել հանճար կը ցուցնեն։

Եթէ կարեւոր ձեռնարկութեան մը յաջողութեան հարկաւոր եղած յատկութիւնները՝ որք են յարմարութիւն, անակնկալ պարագայներու մէջ գործելու արագութիւն, բազմաթիւ մարդոց աշխատութիւնները կարգադրելու տաղանդ, ճարտար դատողութիւն. մարդկային բնութեան խորին ծանօթութիւն, անձին վրայ չարունակ հրսկողութիւն, կենաց փորձառութիւն, յայտնի կ'երեւայ թէ գործի դպրոցը քանի մը հեղինակներու կարծածին չափ սահմանափակ դպրոց մը չ'է։

Պ. Հէլբս աւելի ճշմարտութեան կը մօտենար՝ երբ կ'ըսէր թէ փորձառու գործի մարդիկ մեծ բանաստեղծներու եւ թերեւս սուրբերու եւ մարտիրոսներու չափ հազուագիւտ են։ Ճշմարտութիւնն այն է, թէ մարդկային ճիւղին ոչ մէկ գործունէութեան համար ասոր պէս չ'են կրնար ըսել թէ «գործերը մարդը կատարեալ մարդ կ'ընեն»։

Տկար դատողութեան տէր մարդիկ միշտ սըխալմամբ կարծած են թէ հանճարեղ մարդիկ գործի անյարմար են, եւ թէ գործք ըմբռդ հանճարեղ աչխատութեանց անյարմար կ'ընեն։ Այն դժբաղդ երիտասարդը որ քանի մը տարի յառաջ իր կենաց թելը իր ձեռքով կտրեց «մարդ ծնելուն եւ նպարավաճառ ապրելու դատապարտուած ըլլալուն համար,» այս գործով իսկ հաստատեց թէ ինք նպարավաճառ մ'իսկ ըլլալու անարժան էր։

Պաչտօնը չ'է որ զմարդ կը պատուէ կամ կ'անպատուէ, այլ մարդն է որ զպաչտօնը կը պատուէ կամ կ'անպատուէ։

Այնինչ երեւելի մարդիկ իսկ իրենց ապրուստը ճարելու համար պարկեչտ աչխատութիւնները արհամարհած չ'են. մի եւ նոյն ժամանակ ամենաբարձր խորհրդածութեանց հասել ըլլալով։

Թաղէս [1] եօթն իմաստասիրաց առաջինը, Սողոն [2] Աթէնքի երկրորդ հիմնադիրը եւ Հիբէրաթէս չափազէաց վաճառականներ էին։

---

[1] Թաղէս հռչակաւոր փիլիսոփայն ծնաւ Քրիստոսէ 640 տարի յառաջ, Եգիպտոս, կրեսէ և Աստիա ճանապարհորդելէն յետոյ 587 ին եկաւ Միլետիոյ մէջ հաստատուեցաւ և հոն հիմնեց Յոնիոյ դպրոցը։ Թաղէս մեռաւ 548 ին, իր առածն էր ԾԱՆԻՐ ՋՐԵՋ. սա նշանաւոր է մանաւանդ երկրաչափութեան և աստեղաբաչխութեան մէջ, առաջին անգամ ինք բացատրեց խաւարումներու պատճառները։

[2] Սողոն եօթն իմաստասիրաց երկրորդը ծնաւ ի Սալամինա 640 թուին (Քրիստոսէ յառաջ). սա նախ վաճառական էր, ապա բանակին մէջ մտնելով իր հայրենեաց ծառայեց։ Աթէնքի մէջ Տրակոնի օրէնքները ջնջելով նոր օ-

Պղատոն [1] որ իր անհամեմատ իմաստութեան համար ապուշածոյին մականուանուած է, իր դէպ ի Եգիպտոս ըրած ճանապարհորդութեան ծախքերը հոգալու համար ուր որ երթար ձէթի կը վաճառէր։

Սբինօզա [2] իր իմաստասիրական խուզարկութեանց հետեւած ատեն իր ապրուստը հոգալու համար հայելիներ յղկելու կ'զբաղէր։

Լինէնէ մեծ բուսաբանը տունկերու դիտութեան զբաղած ատեն կոչիկներ ալ կը կարէր։

Շէքսբիր ալ թատրոնի ճարտար անօրէնն մ'էր եւ թերեւս թատերգութիւններ եւ բանաստեղծութիւններ գրելու հանճարէն աւելի իր վարչական յատկութեանց համար կը պարծենար։

Փոփ [1] ալ կ'ըսէ թէ Շէքսբիր անոր համար գրագիտութիւնը մշակեց որպէս զի աղնիւ անկախութիւն մը ձեռք բերէ։

Ճշմարիտն այն է թէ Շէքսբիր իբր գրագէտ համբաւ վաստակելու քնաւ հոգ չ'էր ըներ, իր թատերգութեանց եւ ոչ մէկուն հրատարակութեան հսկած ըլլալուն քնաւ ապացոյց մը չկայ, ոչ ալ անոնց տպագրուելուն հրաման տուած է, եւ իր գրութեանց ժամանակագրութիւնը մինչեւ այսօր գաղտնիք մ'է։

Սակայն սա ստոյգ է թէ Շէքսբիր այս գործին մէջ ալ յաջողեցաւ եւ բաւական դրամի տէր ըլլալով իր հայրենի Սթրաֆորտ—ի վերայ—Ավօնի քաղաքը քաշուեցաւ եւ իր դրամագլխոց չահովը ապրեցաւ։

Շօսէր իր երիտասարդութեան զօրական մ'էր, ապա մաքսատան գործակատար, անտառաց եւ արքունի հողերուն վերակացու կարգուեցաւ։

Սբէնսէր, որ նախ Իռլանտիոյ երեսփոխան լորտին քարտուղարն էր, Քորքի գատաւոր (sherif) եղաւ, եւ կ'ըսուի թէ սա գործի մէջ չատ յաջողակ եւ ճիշտ էր։

Պէն Ճոնսըն որմնադործի մ'որդի էր եւ ինքն ալ որմնադիր եղաւ։ Մինչդեռ որ նախ դասապետ մ'էր, հասարակապետութեան միջոցին վարչու-

---

բէնքներ և նոր կառավարութիւն մը հաստատեց, որ կը բաղկանար ազգային ժողովէ մը և անոր հակակշիռ ըլլալու համար ծերակոյտ մը և Աբէոպագոսէն։ Սողոն մեռաւ 531 ին. իր սիրելի սկզբունքն էր «մէն բան մէջ մէկը վնասողը պէտք

[1] Պղատոն Ցոյն փիլիսոփան ծնաւ 430 տարի Քրիստոսէ յառաջ. քսան տարեկան եղած ատեն Սոկրատայ աշակերտեցաւ. ամբողջ տասը տարի. անոր մահուանէն յետոյ Մեգարայի մէջ քաշուելով իր աշակերտակիցներով այն տեղ հաստատեց Էրէմիոյ ըսուած դպրոցը։ Պղատոնի վարդապետութիւնները բնազանցական են և հէքսէրնէն ալ կը հաւատար, բայց միայն մարդոց մէջ։ Պղատոն մեռաւ 348 Թուին 82 տարեկան։

[2] Սբինօզա Հոլանտացի փիլիսոփայն ծնաւ 1632 ին Ամսթերտամի մէջ, իր ծնողքը Հրէայ էին, բայց սա մեծ նալով հրաժարեցաւ հրէութենէն և փիլիսոփայութեան պատեցաւ, իր ապրուստը տեսաբանական ապակիներ շինելով կը ճարէր. սա համայնատուածութիւն կը դաւանէր և անձնիշխանութիւնն ու ազատութիւնը կ'ուրանար, Սբինօզա 1677 ին մեռաւ Թոքախտէն հազիւ 45 տարեկան։

[1] Փոփ երեւելի Անգղիացի փիլիսոփայ բանաստեղծ մ'է որ ծնած է 1688 ին ի Լօնտոն և մեռած է 1744 ին։

թեան ժողովին քարտուղարն եղաւ եւ ժողովին արձանագրութիւնները ինչպէս նաեւ նոյն իսկ Միլթընի պահուած նամակները իր անխոնջ գործունէութեան եւ այս գործին մէջ ունեցած օգտակարութեան երեւելի ապացոյցներն են։

Սըր Այզըք Նիւթընն ալ արքունի դրամատան տնօրէնն եղած ատեն իր այս գործին յարմար ըլլալը փորձով ցցուց եւ 1694 ին չրջարերութեան ելած դրամները իր անմիջական հսկողութեան ներքեւ կոխուեցան։

Ֆառըրը կը պարծենար գործի մէջ ճիշդ ըլլալուն համար թէ եւ կը խոստովանէր թէ «իրմէ զատ ուրիշ բանաստեղծ մը չ'էր ճանչնար որ գործի մէջ ճիշդ ըլլար»։

Սակայն այս կարծեաց հակառակ կրնանք ցուցնել Ուօրտսվորթ եւ Սքօթ բանաստեղծները որք մեծ բանաստեղծ ըլլալուընին հանդերձ գործի մէջ ալ յաջողակ եւ ճիշդ էին։

Տէյվիտ Ռիքարտօ ամեն օր Լօնտոնի պօրսային մէջ լումայափոխի պաշտօն վարած ատեն ժամանակ եւ միջոց գտաւ իր մտաց բոլոր զօրութիւնը իր ամենասիրելի առարկային այսինքն քաղաքական տնտեսութեան վրայ ամփոփել՝ որով կրցաւ անոր սկզբունքները լուսաբանել։ վասն զի վաճառականի մը խորագիտութիւնը եւ փիլիսոփայի մը մտաց խորութիւնն ունէր։

Պայլի [1] երեւելի ատենաբանէն ալ լումայա-

[1] Պայլի Գաղղիացի երեւելի գրագէտ և ատենաբան մ'է, որ ծնաւ 1756 ին ի Փարիզ։ 1781 ին Լուի ԺԶ. թա-

փոխ մը եւ Ալէն տարրաբանը մեռած չ'էին։

Դեռ ներկայ ժամանակաց մէջ բազմաթիւ օրինակներ կան այնպիսի մարդոց՝ որք բարձր տաղանդի տէր եղած են բայց եւ այնպէս իրենց գործին պարտաւորութիւններն ալ ամբողջապէս կատարած են։

Կրօթ երեւելի պատմաբանը Լօնտոնի մէջ սեղանաւոր էր։ եւ դեռ շատ ժամանակ չկայ որ ձօն Սթիւարթ Միլ Արեւելեան Հնդկաց Ընկերութեան քննչաց ժողովին հրաժարեցաւ իր հետ տանելով իր ընկերակցաց զարմացումն ու յարգանքը՝ չէ թէ իր իմաստասիրական տեսութեանց համար, այլ իր վարչական ընտիր կարգադրութեանց համար, որոնցմով իրեն վերաբերեալ գործերը այնքան գոհացուցիչ կերպով վարած էր։ Գործի մէջ յաջողութեան ճանապարհը սովորաբար ողջմտութեան ճանապարհն է։

Շատ անգամ մարդիկ կը գանգատին թէ բաղդը կոյր է, սակայն ստոյգն ըսելով մարդիկ բաղդէն աւելի կոյր են։ Եթէ անգամ մը կենաց մէջ կատարուած իրողութեանց վրայ ակնարկ մը նետենք իսկոյն պիտի տեսնենք որ բաղդը աչքա-

գաւորին կողմէ բանելուն համար յեղափոխական ատեանը դնիքը մահուան դատապարտեց և գլխատուեցաւ 1793 ին։ Ըրուվհատեւ անձրեւէն և ցուրտէն իր անդամները սառած ըլլալով կը դողայէր ակամայ, իր դահիճներէն մին «կը դողա՞ս, Պայլի» ըսաւ—«այո՛» պատասխանեց ծերուկն բայց ցուրտէն է»։

տաեբրնեբուն կողմէն է , ինչպէս հոգի ու ալիք փորձառու նաւարկուին կողմէն են :

Յաջողութիւնը լաւ ուղղուած ջանից եռեւէն կ'ընթանայ եւ ինչպէս դիտութեան եւ գեղարուեստից մէջ՝ այնպէս ալ գործի մէջ համբերատար աշխատութիւնը անհրաժեշտ է :

Նախնի յոյնք կ'ըսէին թէ « որ Լե փորձէ կամ պաշտօնէ մը մէջ կաքող մարդ տ'ընտրեցու համար երեք քան հաքխատր են , քնական յարմարութիւն , ուսում և փորձնական փորձառութիւն » :

Գործի մէջ գործունէութիւնը երբ իմաստութեամբ ուղղուած է միշտ իր արդիւնքը կուտայ :

Այս յատկութիւնը մեզ յառաջ կը մղէ , մեր անհատական նկարագիրը երեւան կը հանէ եւ ուրիշներու գործունէութեան դրդիռ կ'ըլլայ :

Անշուշտ ամեն մարդ ալ չի յաջողիր , սակայն իւրաքանչիւր ոք իր արժանեաց համեմատ քիչ շատ կը յաջողի :

« Թէ եւ ամեն մարդ չի կրնար իր տունը մեծ հրապարակին վրայ չինել » կ'ըսէ Դոմքանացի առածը « սակայն ամեն մարդ կրնայ այն տեղ արեգակին դիմացը տաքնալ » :

Մարդուն համար շատ աղեկ չ'է որ կենաց ճանապարհները չափազանց դիւրացած ըլլան իրեն , եւ հազար անգամ աւելի լաւ է որ աշխատելու յոգնելու եւ աղքատութեամբ ապրելու հարկին մէջ գտնուի՝ քան թէ ամեն բան պատրաստ ունենայ եւ փետրալից բարձերու վրայ հանգչի :

Արդարեւ փոքրիկ միջոցներով կեանքի մէջ

մտնելը մարդուն համար այնքան կարեւոր խթան մը կ'երեւայ՝ որ կրնանք դրեթէ ըսել թէ անի յաջողութեան էական պայմաններէն մին է :

Անգամ մը երեւելի դաստուրի մը կը հարցնէին թէ ինչ միջոցաւ կարելի է փաստաբանութեան մէջ չուտով յառաջ երթալ , որուն այսպէս պատասխանեց · « ամանք իրենց յաջողութիւնը իրենց մեծ տաղանդին կը պարտին , ուրիշներ ազդականաց ազդեցութեան , ամանք հրաչից , սակայն մեծագոյն մասը իր յաջողութիւնը բուն իսկ իր աղքատութեան կը պարտի » :

Ուրեմն այս նկատմամբ աշխատելու հարկը բնաւ պատիժ մը չ'է այլ օրհնութիւն մը , եւ քաղաքակրթութեան ու յառաջադիմութեան աղբիւրը ն ու արմատն է :

Մարդ չատ թչուառ վիճակ մը կ'ունենար երբ իր ամեն փափաքները կարենար գոհացնել առանց որ եւ է ջանից · վասն զի այն ատեն յուսալու , փափաքելու առարկայ մը եւ յաղթելու դժուարութիւն մը չ'էր ունենար :

Կենաց մէջ գործելու բնաւ պատճառ կամ պէտք չ'ունենալու զգացումը բանաւոր էակի մը համար ամենէն անտանելին , ամենէն դժնդակն է :

Երբ Սբինօլա մարքիզը օր մը Հօրաս Վէրի հարցուց թէ եղբայրը ինչ ախտէ մեռած էր , — « զբաղմունք մը չունենալէն » — պատասխանեց սա :

— « Աւա՛ղ աղաղակեց Սբինօլա , անգործութիւնը այնպիսի ախտ մ'է որ կրնայ սպանել որ եւ իցէ մէկը » — :

Անոնք որ իրենց գործոց մէջ չ'են յաջողիր՝ կամաւ հալածեալ անմեղութեան կերպարանք կ'առնուն եւ իսկոյն կը վճռեն թէ բոլոր աշխարհք, իրենցմէ զատ՝ իրենց թշուառութեան պատճառ եղած է, եւ կամ կը կարծեն թէ իրենք բաղդ չ'ունին եւ թէ բոլոր աշխարհ իրենց դէմ պինեալ է։

Այս տեսակ մարդոցմէ մին այնքան հեռուն գնաց որ համարձակեցաւ ըսել թէ եթէ ինք խոյրարար մ'եղած ըլլար, բոլոր մարդիկ խօսք մէկ պիտի ընէին անդլուխ ծնելու։

Սակայն միւս կողմանէ ալ Ռուս առածը կ'ըսէ թէ «ընտանութեան պոռնը անմտութեան քնակրանէն փոխ է», եւ եթէ լաւ դիտենք՝ կը տեսնենք որ այն մարդիկ որ անդադար իրենց բաղդէն կը տրտնջան չատ անգամ իրենց զանցառութեան, անկարգութեան, աննախատեսութեան եւ անաշխատասիրութեան պտուղն է որ կը քաղեն։

Տօքթէօր Ճոնսըն որ միայն մէկ կինէով Լօնտոն եկաւ եւ իր հինչ վիճակ ունենալը ապնուական լորտի մը գրած նամակին ստորագրութենէն ալ յայտնի կ'ըլլայ (այս ստորագրութիւնն է impransus, այսինքն ոչ պէս ճաշած չէ,) այս նկատմամբ իր դաղափարը հաւարձակ բացատրած է։

«Աչխարհի դէմ եղած բոլոր դանգատները անիրաւ են» կ'ըսէ սա, «բնաւ մարդ մը տեսած չ'եմ որ արժանիք ունեցած ըլլայ ու իր արժանիքը չի ճանչցուի. եթէ մեր գործոց մէջ չի յաջողինք չատ անգամ բուն իսկ մեր սխալմունքէն դանգատելու ենք»։

Ամերիկացի Ուօշինկթըն Իրվին հեղինակն ալ միեւնոյն կարծիքէն էր։

«Անոնք՝ որ կ'ըսեն թէ արժանաւոր այլ պարկեշտ մարդիկ երեսէ թողուած են, անոնք իրենց ծուլութիւնը եւ փոփոխամտութիւնը ծածկելու եւ իրենց անյաջողութեան պակասութիւնը հասարակութեան վրայ ձգելու համար է որ այդ պատրուակը հնարած են։

Պէտք է ըսել նաեւ թէ համեստ արժանիքը չատ անգամ զանցառութեան եւ անգործութեան հակամէտ է եւ կամ անկիրթ արժանիք մ'է։

Սակայն ուսմամբ հասունցած եւ լաւ կրթուած տաղանդ մը միշտ գործելու ասպարէզ մը կը գտնէ բաւական է որ ինք ուզէ, վասն զի մարդ որչափ բարձր արժանեաց տէր ալ ըլլայ, եթէ տան վառարանին անկիւնը նստի ոչ ոք կը քնտռէ զինքը։

Մարդիկ չատ անգամ կը դանգատին թէ աչխարհ յանդուգներու գործերը կը յաջողցնէ, մինչդեռ պահուըտող արժանեաց տէր մարդիկը մոռացութեան մէջ կը թողու։

Սակայն եթէ լաւ քննենք՝ պիտի տեսնենք որ այդ յանդուգնները թանկագին յատկութիւններ այսինքն գործունէութիւն, եւ արագութիւն ունէին, առանց որոց արժանիքը անգործ առած մ'է։

«Հաջող չուն մը քնացող առիւծէ մ'աւելի օգտակար է»։

Որ եւ իցէ գործի մը յաջողելուն անհրաժեշտ պայմաններն են ուշադրութիւն, աշխատասիրու-

ընդ, ճշմարտասիրութեան, մեծութեան, արդարութեան և այլն ջրջ ճիշդ իր ժամանակին կատարելու վրայ։

Հարեւանցի նայուած աստեն այս յատկութիւնները անտարբեր կրնան երեւալ, բայց իրապէս յոյժ կարեւոր են մարդուն երջանկութեան, բարեկեցութեան եւ յաջողութեան համար։

Ասոնք ըստ ինքեան փոքր բաներ են, սակայն պէտք է յիշել թէ մարդկային կեանքն ալ փոքր բաներէ կազմուած է։ Փոքր փոքր գործողութեանց յարատեւ կրկնութիւնն է որ չէ թէ միայն անհատական նկարագիրը կը կազմէ այլ եւ ազգայ բնաւորութիւնը կ'որոշէ, եւ ամեն ազնիւ որ մարդիկ կամ ժողովուրդներ կ'ապականին, դիտուած է որ այս փոքր բաներու արհամարհանքն եղած է իրենց անկման պատճառ։

Ամեն մարդկային էակ պարտականութիւններ ունի կատարելիք եւ իր զբաղմունքը ինչ որ ալ ըլլայ, ընտանեաց մը վարչութիւնը, արհեստ մը կամ պաշտօն մը եւ կամ ազգի մը կառավարութիւնը պէտք է որ իրեն տրուած կարողութիւններն մշակէ, որպէս զի կարենայ իր պարտականութիւնները ըստ արժանւոյն կատարել։

Արուեստից, դիտութեանց եւ ճարտարութեանց զանազան ճիւղերուն մէջ աշխատութեամբ երեւելի հանդիսացողներուն օրինակները, զորս ամէն առջի դլուխներուն մէջ յառաջ բերինք, չ'են թողուր որ այս տեղ նորէն երկարօրէն խօսինք թէ քանի կարեւոր է յարատեւ աշխատութիւնը կենաց ամեն զբաղմունքներուն մէջ։

Ամեն օրուան փորձառութիւններէն յայտնի

կ'երեւայ թէ փոքր բաներու իսկ տրուած լուրջ ուշադրութիւնը մարդկային յառաջադիմութեան արմատն է, եւ թէ ալլուզիոնիզմը բաբելիոնեան մարն է։

Ճշտութիւնն ալ յոյժ կարեւոր յատկութիւն մը եւ լաւ դաստիարակութեան մը նշանն է։

Արդարեւ թէ դիտողութեան թէ խօսքի եւ թէ գործի մէջ ճշտութիւնը հարկաւոր է։

Աւելի լաւ է քնաս գործ մը չ'ընել քան ճիշդ կերպով ընել, և գալար անգամ աւելի լաւ է ելլ գործ պեռնել ու կատարել ընել, քան ինչ շատ գործ պեռնել բայց կիսկատար ընել։

Ուստի իմաստուն մարդ մ'էր այն՝ որ իրեն հետ գործ ունեցողներուն չարունակ այս կը կրկնէր։

« Սպասեցէք քիչ մը որպէս զի կարենանք կատելի եղածին չափ շուտ լինցնել »։

Շատ անգամ ճշտութեան, այս կարեւոր յատկութեան պէտք եղածին չափ կարեւորութիւն չի տրուիր։

Գիտութեանց սկզբունքները արուեստից մէջ ի կիր արկանող երեւելի մարդ մը այսպէս կ'ըսէր դեռ վերջի տեսնուս։

« Չ'էք կրնար գիտնալ թէ փորձառութեանս երկար ընթացքին մէջ որչափ քիչ մարդիկ տեսայ՝ որք կարող ըլլային ճշտիւ առհասարակ էրոլոգիան մը »։

Սակայն շատ անգամ գործի մէջ փոքրիկ մանրամասնութիւնները կարգադրելու կերպէն կախեալ է մարդոց մեղի նպաստաւոր կամ անբաստ ըլլալը։

Ինչ որ ալ ըլլան անձի մը առաքինութիւնները, տաղանդը, քարի վարմունքը, եթէ սովորաբար ճիշդ չէ, իրեն վստահութիւն չ'ըլլուիր, միշտ իր կատարած գործը նորէն ընելու է, որ չատ ձանձրոյթ, զայրոյթ եւ վիշտ կը պատճառէ։ Իրլանտիոյ երկաթուղւոյն ձեռնարկու Պ. Տարկանի հետեւեալ խօսքերը՝ զոր Տըպլինի հասարակաց ժողովի մը մէջ արտասանած է, չատ ուղիղ եւ ուշադրութեան արժանի են։

« Շատ անգամ լսած եմ » կ'ըսէ սա, « որ այս կամ այն ձեռնարկութեամբք անկախութիւն ձեռք պիտի բերենք կ'ըսէք. սակայն ես խորին կերպով համոզուած եմ թէ մեր արուեստական անկախութիւնը մի միայն մեզմէ կախուելն ունի։ Իրլանտան վերակենդանացնելու համար արուեստ եւ ճշդութիւն հարկաւոր է։

Արդարեւ քայլ մ'առնինք ուղիղ ճանապարհին մէջ, սակայն յարատեւութիւնը բացարձակապէս հարկաւոր է մեր վերջնական յաջողութեան համար։ » Զարլս–Ճէյմս Ֆօքսի [1] օրօշիչ յատկութիւններէն մին էր բնաւ իր յոգնութիւններէն չգանգատիլ։

Երբ սա կառավարութեան առենին քարտուղար ընտրուեցաւ իր տեղ գրին վրայ դիտողութիւն ըրին. Ֆօքս այս դիտողութենէն վիրաւոր-

[1] Զարլս Ճէյմս Ֆօքս Անգղիոյ ամենէն երեւելի առաջնորդներէն մին՝ զոր Անդէլոյ Դիմոսթենես կոչած են, ծնաւ 1748 ին ի Լօնտօն և մեռաւ 1806ին 57 տարեկան։ Սա քաղաքական շատմը կարեւոր պաշտօններ ալ կատարած է։

եալ իսկոյն գեղագրութեան դասատու մը բռնեց եւ ուսանողի մը պէս սկսաւ օրինակներ ընդօրինակել մինչեւ որ փափաքածին չափ դիրը գեղեցկացաւ։

Որչափ որ գէր մէկն էր ինք, սակայն արտաքոյ կարգի դիւրաշարժութիւն մ'ունէր եւ երբ այս դիւրաշարժութեան գաղտնիքը կը հարցնէին իրեն « վասն զի աշխատասիրեմ և յոգնութիւն չեմ ճանչնար » կը պատասխանէր։

Ինչպէս որ փոքր բաներու այնպէս ալ մեծ բաներու մէջ շատ ճշդութիւն կը ցուցնէր, ուսանի առ ալ իր համբաւը « քնաս քան մը գանդ չընելով » վաստկեցաւ. ասկէ յառաջ յիշուած նկարչին պէս։

Մեթոտը չատ էական բան մ'է. ասոր չնորհիւ քիչ ժամանակի մէջ չատ գործ կը տեսնուի։ « Մեթոտն ալ բեռ կապելու կը նմանի » կ'ըսէր վերապատուելի Ռիչարտ Սէսիլ. « լաւ բեռ կապող մը մի եւ նոյն մեծութեան մէջ դէշ բեռ կապողէ մը երկու անգամ աւելի նիւթ կը տեղաւորէ »։

Սէսիլ արտաքոյ կարգի արագութեամբ կը կատարէր իր գործերը եւ միշտ հետեւեալ սկզբունքին կը հետեւէր թէ « շատ փոքր կոտրտելոց ամենէն կարճ ճամբան մի եւ նոյն ժամանակ ինչն մէկ փոքր մը պահանջէ է »։

Անյապէս բնաւ գործ մը անկատար չ'էր թողուր ուրիշ անդամ լրացնելու մտադրութեամբ։

Եթէ գործերը բազմապատկէին իր ճաշի եւ քնոյ ժամանակներէն կ'առնէր եւ բնաւ գործ մը անկատար չ'էր թողուր։

Ծը Ուիթի առածն ալ Սէսիլինին պէս հետեւեալն էր. « Ի՛ նոյն ժամանակի ղէպ ինչ գործ մը »։

« Եթէ լուրեր ունենամ ղրկելիք » կ'ըսէր սա, « քնաւ ուրիշ բանի չեմ մտածեր մինչեւ որ այս գործը լմնցնեմ, եթէ ուշադրութիւնս ընտանեկան գործերու տալ հարկ ըլլայ, միշտ անոնց վրայ կը մտածեմ մինչեւ որ բոլորովին կարգադրուին »։

Գաղղիացի նախարար մը իր գործերը անթեւրի եւ արագութեամբ կատարելու մասին նշանաւոր եղած է. սակայն միշտ զբօսանաց տեղերէն ալ պակաս չ'էր գտնուեր. ուստի օր մ'իրեն հարցուցին թէ ինչպէս թէ գործերը կրնայ կատարել եւ թէ զբօսանաց տեղերը գտնուիլ։

« Այդ շատ դիւրին բան է » պատասխանեց նախարարը « վասն զի այսօրուան ընելիք գործս քնաւ վաղուան չ'նչ ընդդէմ »։

Լօրտ Պրուհամ ալ կը պատմէ թէ ուրիշ նախարար մը վերոյիշեալ կարգը բոլորովին խանգարելով միշտ այս օրուան ընելիքը վաղուան կը թողուր։

Դժբաղդաբար միայն այս պաշտօնէին չէ այդ վատթար սովորութիւնը, այլ բոլոր ծոյլերուն եւ իրենց գործոց մէջ անյաջողներուն սովորութիւնն է։

Այս վերջիններուն այսինքն իրենց գործոց մէջ չի յաջողողները շատ անգամ իրենց գործակատարաց անհաւատարմութենէն կը գանգատին։

Սակայն գործի տէր մարդ մը պէտք է որ անձամբ հսկէ իր կարեւոր գործերուն։ « Կոպէ՛ որ ձեր գործերը կատարուած թէնէ՛ » կ'ըսէ հասարակաց ասացուածքը. « պոռա՛ անձամբ թէնէ՛ զանոնք, կամ երբէք չէ՛ ուղեր որ կատարուին՝ ուրիշի մը յետով ընել պոռէ՛ »։

Ամերիկան մը 12,500 ֆրանք եկամուտ բերող կալուածք մ'ունէր, սակայն շատ ծոյլ մէկն ըլլալով պարտքի տակ ընկաւ եւ ամիսուեցաւ իր կալուածոց կէսը վաճառել եւ մնացած կէսն ալ աշխատասէր ադարակապետի մը վարձու տուաւ քանի տարուան համար։

Վերջին տարին ադարակապետը իր տարեկան վարձքը վճարած առեն հարցուց՝ թէ արդեօք կուզէ՞ ադարակը վաճառել։ — « Կ'ուզէինք գնել » հարցուց կալուածապետը, զարմացած։ — « Այո՛, եթէ գնոյն վրայ յարմարինք։ »

« Ահա զարմանալի բան մը » աղաղակեց ադնուականը, « սակայն կաղաչեմ ըսէք ինծի, ինչպէս կ'ըլլայ որ ես երկու անգամ տարածութիւն ունեցող հողի մը հասոյթէն հազիւ կրնայի տարին ալ առանց մէկու մը վարձք վճարելու, եւ դուք չէ՛ թէ միայն 6250 ֆրանք վարձք վճարելիք ինձ ամեն տարի կանոնաւորապէս, այլ եւ քանի մը տարուան մէջ նոյն իսկ ադարակը գնելու չափ տակ հաւաքեցիք։ — « Ատոր պատճառը շատ յայտնի է » պատասխանեց ադարակապետը. « պոռա՛ հանգիստ նստած չէի՛ եւ կը ջնջէի՛ որ գործերը իրենց ուղիին պէս կատարուին, մինչդեռ ես կ'աշխատիմ որ գործերս ինք ուղիի կերպով պեանուին. պոռա՛ ձեր անկողնին շատ ուշ կ'ելնէի՛ եւ ձեայն ձեր աշխատիմ ուղիով ապրիլ կը մտածէի՛, կամ ես շատ կանուխ կ'ելնեմ

անկողնէս և ջղայ կը ջանամ որ իմ գործերս բարեփոխեմ »։

Ժամանակը ամենէն թանկագին գանձն ըլլալով մեր գործերը կարելի եղածին չափ չուտով եւ առանց ժամանակ կորնչցունելու կատարելու ենք։

Խտալացի իմաստասէր մը ժամանակը իր ըստացուածքը կ'անուանէր եւ արդարեւ անի ըստացուածք մ'է՝ որ առանց մշակութեան բան մը չ'արտադրեր, սակայն եթէ անկէ օգուտ քաղել գիտցուի՝ միշտ աչխատասէրին ջանքերը յաջողութեամբ կը պսակէ. ժամանակը այնպիսի երկիր մ'է՝ որ չի հերկուած առեն գէշ խոտեր եւ թունաւոր պտուղներ կ'արտադրէ։ Կանոնաւոր աչխատութեան անուղղակի օգուտներէն մին ալ այն է՝ որ զմարդ չարեաց մէջ չի ձգեր։

Դատարկ ուղեղ մը սատանայի գործատունն է, եւ ծոյլ մարդը դժոխքի սիւներէն մին է։

Զբաղեալ մարդու մը ուղեղը մարդաբնակ տան մը կը նմանի, մինչդեռ դատարկ մարդունը պարապ տան մը կը նմանի եւ երբ փորձութիւնը երեւակայութեան դռները բաց կը գտնէ՝ ներս կը մտնէ իրեն հետ բերելով չար մտածմանց բոլոր խումբը։

Ծովու վրայ դիտուած է որ նաւաստիք այն առեն աւելի տրտնջալու եւ ապստամբելու հակամէտ են՝ երբ զբաղմունք մը չունին, վասն որոյ ծեր նաւապետ մը խարիսխը մաքրելու կ'ըղբաղեցնէր իր նաւաստիները՝ երբ անոնք գործ չ'էին ունենար։

Գործի մարդիկ այժմ սովորութիւն ըրած են ըսելու թէ ժամանակը պակ է. սակայն երբ ճիշտը նայելու ըլլանք, ժամանակը առակէն ալ աւելի

կ'արժէ, վասն զի եթէ զանի լաւ գործածելու կերպը գիտնանք՝ անով ինքզինքնիս կը կրթենք, կը բարւոքենք եւ հաստատ նկարագիր մը կ'ստանանք։ Եթէ օրը մէկ ժամ ծուլութեամբ կամ վատ զբաղմունքներով անցնելու տեղ ինքզինքնիս կըրթելու գոհենք՝ քանի մը տարուան մէջ գիտուն մը կը դառնանք, եթէ տգէտ էինք, եւ եթէ լաւ գործերու նուիրենք այդ մէկ ժամը՝ բոլոր մեր կեանց մէջ չատ մը յիշատակաց արժանի գործեր տեսած կ'ըլլանք։

Եթէ օրը միայն մէկ քառորդ ժամ գոհենք մեր անձին կրթութեան, տարի մը վերջը անոր արդիւնքները զգալի կ'ըլլան մեզ։ Բարի մըտածումները եւ փորձառութեան դասերը մեզի բնաւ բեռ չ'են, ասոնք այնպիսի ընկերակիցներ են մեզի համար՝ որ ուր որ երթանք մեր հետէն կուգան առանց որ եւ է ծախսուց եւ դժուարութեան։ Անոնք որ պարապոյ եւ զբօսանաց ժամեր ունենալ կ'ուզեն՝ պէտք է որ իրենց գործերը կարելի եղածին չափ չուտ եւ առանց դանդաղելու տեսնեն։

Ամէնէն զատ պէտք է որ ժամանակնիս լաւ բաչխուած ըլլայ, ապա թէ ոչ չփոթութեան մէջ կ'ընկնինք եւ մշանջենաւոր դժուարութիւններէ չենք կրնար ազատիլ, որով մեր կեանքն ալ այնպիսի արչաւանքի մը կը նմանի՝ որ կործանումով կը վերջանայ։

Նէլսըն [1] անգամ մը կըսէր թէ « կենաց մէջ

[1] Նէլսըն անգլիացի ծովապետը ծնաւ 1758 ին, սա կանուխէն մանաւոր փափաք եւ միտում մը ցուցնելով նաւաստութեան՝ դեռ 12 տարեկան ծովային գործոց մէջ

ձեռք բերած բոլոր յաջողութիւններս ամեն գործի մէջ քառորդ մ՚առաջ գտնուելուս կը պարտիմ »։

Շատ մարդիկ ստակին յարգը այն ատեն միայն կը ճանչնան՝ երբ իրենց քսակին մէջ ստակ մը չի մնար, չատերն ալ իրենց ժամանակին համար այնպէս են։

Մարդիկ իրենց անդին ժամերը պարապ կ՚անցնեն եւ երբ մահը կը մօտենայ՝ այն ատեն միայն կը տեսնեն որ կրնային իրենց ժամանակը աւելի լաւ կերպով գործածել, բայց ափսոս չատ ուշ է։

Արդ անհոգութեան եւ ծուլութեան սովորութիւնը այնքան արմատացած կ՚ըլլայ այդ մարդոց մէջ՝ որ եթէ ուզեն իսկ չեն կրնար դիրենք կաշկանդող չղթայները խորտակել, եւ այն ատեն միայն կը հասկնան թէ կորսուած հարստութիւնը աշխատութեամբ, կորսուած գիտութիւնը ուսմամբ, կորսուած առողջութիւնը ժուժկալութեամբ եւ բժշկաց խնամքովը կարելի է նորէն ձեռք ձգել, սակայն կորսուած ժամանակը բնաւ ետ չի դառնար։

Ժամանակի յարգը գիտցող մարդ մը ճիշտ ալ կ՚ըլլայ, « ճշտութիւնը » կ՚ըսէր Լուի ԺԴ. « թագաւորներուն քաղաքավարութիւնն է »։ Ճշտու-

---

մեռաւ և մինչեւ Ծովապետի բարձր պաշտօնին հասաւ իր յաջողութիւններովը, Նէլսըն 1805 ին Գաղղիացի և Սպանիացի նաւատորմիղներուն վրայ յարձակելով յաղթեց անոնց, բայց ինքն ալ մեռաւ և թաղաւորական շքով թաղուեցաւ։

թիւնը բարեկիրթ մարդոց պարտքը՝ եւ գործի մարդոց օրէնքն է։

Ճշտութեամբ (այսինքն ամեն գործի ճիշտ ժամանակին գտնուելու յատկութեամբ) մարդ չուտով վստահութիւն կ՚ստանայ, եւ առանց ճըշտութեան ալ չուտով ուրիշներուն վստահութիւնը կը կորնչցնէ։ Այն մարդը որ իր ժամադրութեան ճիշտ ատենին կը գտնուի՝ կը ցուցնէ թէ ինք ոչ իր ժամանակը եւ ոչ ուրիշներունը կորնչցնել կ՚ուզէ։

Ուրեմն ճիշտ մարդիկ ամեն ժամանակ մեր յարգանաց արժանի են։

Ժամադրութիւն մը տեսակ մը դաշնակցութիւն է, ուստի ով որ իր ժամադրութեան ատենին չի գտնուիր՝ իր խոստման դրժած կ՚ըլլայ, եւ ուրիշներուն ժամանակը ի զուր վատնած կ՚ըլլայ, եւ այսպէս դէշ համբաւ մը կը հանէ։

Ուրեմն բնական հետեւութեամբ կրնանք ըսել թէ՝ այն որ իր ժամանակին հոգ չի տանիր՝ իր գործերուն համար ալ անհոգ կը գտնուի, ուստի կարեւոր գործերու հոգը անոր յանձնելը անխելքութիւն է։ Ուօշինկթընի [1] քարտուղարներէն

---

[1] Ճօրճ Ուօշինկթըն Ամերիկայի Միացեալ Նահանգաց հիմնադիրներէն մին ծնաւ 1732 ին և մեռաւ 1799 ին։ Սա նախ արտաշաւի եղաւ, ապա բանակին մէջ մտաւ իբր պաշտօնակալ։ Նշանաւոր եղաւ մանաւանդ Ամերիկայի անկախութեան պատերազմներուն մէջ իր խիստութեամբը, քաջութեամբը և հաստատամտութեամբը։ Երբ կանոնաւոր կառավարութիւն մը հաստատուեցաւ Ուօշինկթըն նախագահ ընտրուեցաւ միաբանութեամբ, և 4 տարի պաշտօնա-

մին որոշեալ ժամանակին չի կրնալով գանուիլ իր գործին գլուխը՝ կ'ուզէր ինքզինք արդարացնել ժամացոյցին աւրուած ըլլալը մէջ բերելով։

« Ուրեմն պէտք է որ » պատասխանեց սա հանդարտութեամբ, « կամ դուն ուրիշ ժամացոյց մը գնես եւ կամ ես ուրիշ քարտուղար մը բերեմ »։

Ձիշտ չեղող մարդը ամեն բան անկարգութեան մէջ կը ձգէ, եւ ուրիշներու խաղաղութիւնն ու զուարթութիւնը կը խանգարէ։ Որու հետ որ գործ ունենալ նեղութեան եւ դրգռութեան մէջ կը ձգէ, ամեն առեն առանց երբէք չփոթելու ետ կը մնայ, սա միայն իր անկանոնութեան մէջ կանոնաւոր է, չարունակ իր ժամադրութեան որոշեալ ժամէն վերջը կուգայ. երկաթուղային կառքերը մեկնելէն յետոյ կայարան կը հասնի. եւ նամակատան տուփը փակուելէն յետոյ իր նամակը կը տանի հոն, ինչ գործի ալ որ խառնուի՝ տակն ու վրայ կընէ, եւ անոնք որ իր հետ գործ ունենալու դժբաղդութիւնը կունենան՝ անոնց համբերութիւնը կը հատնի։ Վասն որոյ ամեն ժամանակ դիտուած է որ՝ անոնք որ իրենց որոշեալ ժամէն ետ կը մնան՝ անոնք յաջողու-

---

ժամը լրանալէն յետոյ նորէն ընտրուեցաւ 4 տարուան համար։ Կառավարութեան գլուխ անցնող մարդոց մէջ սա պէս խիստ ուն, պարկեշտ եւ անխոտան մարդ մը տեսնուած չէ. իր մահուան առեն բոլոր Միացեալ Նահանգաց բնակիչները ամէս մը սուգ բռնեցին, եւ իր անունը անմահացնելու համար հասարակապետութեան քաղաքներէն մին Ուօշինկթըն կոչուեցաւ։ Տես Գեորգ Ուօշինկթըն թարգմանութիւն Պ. Գ. Վ. արդանեանէ. տպագրութիւն Տետեան։

թեան մէջ ալ միշտ ետ մնացած են։ Աչխարհք ալ զզուելով այդպիսիներէ՝ երեսէ կը թողու, եւ իրենց բաղդէն ու վիճակէն գանգատող մարդոց առաւար կարգին մէջ կը դասէ զիրենք։

Այս վերոյիշեալ գործնական յատկութիւններէն զատ, գործի ճշմարիտ մարդը պէտք է որ լաւ ընտրողութիւն, հասողութիւն եւ գործադրելու հաստատամտութիւն ունենայ։

Գործի մարդու մը թանկագին յատկութեանց մէջ յիշելու ենք նաեւ ճարտար դատողութիւնը, որ թէեւ կերպով մը բնութեան մէկ չնորհն է՝ սակայն մշակութեամբ եւ դիտողութեամբ ու փորձառութեամբ կրնայ զարգանալ։

Ճարտար դատողութեան տէր մարդիկ չուտով գործի մը օգտակարութիւնը կ'իմանան, եւ անմիջապէս անոր կը ձեռնարկեն եւ իրենց ձեռնարկութեան մէջ ալ կը յաջողին։

Այս տեսակ մարդիկ արուեստից եւ ճարտարութեանց ոգի կուտան, եւ ինչ բանի որ դպչին՝ իրենց բնաւորութեան կնիքը կը դրոշմեն անոր վրայ, եւ ամեն ժամանակ ասոնք քաղաքակրթութեան ամենէն զօրաւոր միջոցները համարուած են։

Գործի մեծ մարդոց ամենէն լաւ տիպարներէն մին եղաւ Բիէր Ռօլ Ռիքէ որ Գաղղիոյ մէջ Լանկտօքի մեծ ջրանցքը չինեց։

Ցանդուգն եւ կորովամիտ մարդ մ'էր սա, եւ խորին ու զօրեղ խմացականութիւն մ'ունէր, ասոնց հետ միատեղ զարմանալի բարեկարգիչ եւ գործունեայ մարդ մ'էր։

Երկար ժամանակէ ի վեր չահադէտներ Միջերկրականը եւ Ատլանտեան Ովկիանոսը նաւարկելի ջրանցքով մը միացնել ուզած էին, սակայն այս գործը այնքան դժուար երեւցեր էր՝ որ մինչեւ Ռիքէի ժամանակը ոչ ոք համարձակած էր այս ծրագրին իրականացումն ձեռնարկել։

Ռիքէ թէ եւ աղնուական սերնդէ մը սերած էր, բայց ինք մաքառտան պարզ գործակատար մ՚էր եւ ինք իրեն Լանկտօքի մէջ նուաստ վերան տորոտը կալուած մ՚ունէր։

Այստեղ, այսինքն Լանկտօքի մէջ, Գաղղիոյ երկիրը ամէն տեղէ աւելի նեղցած է Միջերկրականի եւ Ատլանտեանի մէջ տեղը, ուստի եւ չատերու մտքէն անցած էր որ Ատլանտեանի մէջ թափող Կարոն մեծ գետը Միջերկրականի մէջ թափող Օտ փոքրիկ գետին հետ միացնեն ջրանցքով մը, որով հասարակութիւնն ալ մեծապէս պիտի օգտէր հաղորդակցութիւնները դիւրացած ըլլալով։

Վերոյիշեալ երկու գետերն ալ Պիրենեան լեռներէն կը բղխին եւ իրենց ընթացքին մէջ այնքան կը մօտենային որ հազիւ տասն եւ չորս փարսախ հեռաւորութիւն կը մնար իրենց մէջ տեղը։

Առնք միացնելու գաղափարը չատ պարզ էր, դժուարութիւնը միայն գործադրութեանը մէջն էր, այս դժուարութիւնն ալ երկու բանէ յառաջ կուգար. մէկ մը որ երկու ծովերու երեսը հաւասար չէին[1] մէկ մ՚ալ որ փորուելիք երկիրը չատ լեռնոտ, ժայռոտ էր։

[1] Ատաջները կը կարծուէր թէ ծովերու երեսները հաւասար չ՚են, սակայն այսօր դիտութիւնը կը հաստատէ թէ բոլոր ծովերու երեսները համահաւասար են։

Փարիզի մէջ Լանկտօքի երեսփոխանները քանի քանի անգամներ կառավարութեան ուշադրութիւնը այս առաջարկեալ ջրանցքին վրայ դարձուցած էին, եւ ճարտարագէտներ ղրկուեր էին բացուելիք տեղերը քննելու եւ գործադրութեան կարելիութեան կամ անկարելիութեան վրայ իրենց գաղափարը յայտնելու համար. սակայն ասոնք ամէնն ալ այսպիսի ջրանցքի մը բացումը անկարելի դատած էին։

Ռիքէի կալուածը նուաստ վերան տորոտը՝ այս նեղ միջոցին մէջ գտնուելով իր ուշադրութիւնը այս գետերուն ընթացքին վրայ դարձուց եւ զանոնք միացնելու ամէնէն դիւրին միջոցներուն վրայ խորհեցաւ։

Կերեւայ թէ Ռիքէ իր ծրագիրը հասարակութեան չի ներկայացուցած երկար ժամանակ խորհեցաւ այս առարկային վրայ։

Մեծ խնամով բացուելիք երկրին չատակագիծը չինեց քանի մը անգամ, եւ իր Պօնորբօյի պարտէզին մէջ իր ձեռնարկութեան վերաբերեալ փորձեր՝ ըրաւ։

Իր գործիքները չատ պարզ էին, սակայն իր միտքը դրածները կատարելու բաւական էին։

Տ՚Ակէսսօ դիւանապետը իր հռչակաւոր հօրը վրայ դրած մէկ ծանօթութեան մէջ այսպէս կ՚ըսէ Ռիքէյի համար՝ զոր իր հայրը անձամբ կը ճանչնար, «երկաթէ դէշ կարկինէ մը զատ ուրիշ գործիք չ՚ունէր, ինչպէս որ քանի քանի անգամ իմ հօրս այսպէս ըսելը լսած եմ, անա այսպիսի քիչ գիտութեամբ եւ օգնութեամբ ու միայն բը-

նական քնադրութիւն մը մղեալ՝ որ չատ անգամ դիտութենէն աւելի կը յաջողի, համարձակեցաւ Ովկիանոսը Միջերկրականի միացնելու ընդարձակ ծրագիրը կազմել[1]»։

1662 ին առաջին անգամ Ռիքէ իր ծրագիրը Քոլպէր հռչակաւոր նախարարին ներկայացուց։

Պօնըբօ դիւղէն իրեն ղրկած յիշատակարանին մէջ այսպէս կ'ըսէր.

— «Պիտի զարմանաք թէ այնպիսի բանի մը վրայ խօսելու կը ձեռնարկեմ՝ զոր ըստ երեւութին չեմ ճանչնար, այո զարմանալի պիտի թուի ձեզ թէ մաքսատան գործակատար մը ծովեր իրար միացնելու խնդրով կ'զբաղի։ Սակայն իմ համարձակութեանս ներողամիտ պիտի դտնուիք՝ երբ իմանաք թէ Թուլուզի եպիսկոպոսին հրամանովն է որ ձեզի կը գրեմ»։

Այս խօսքերէն յետոյ Ռիքէ կը յայտնէր թէ այս առարկան մանաւոր կերպով սովրելով վերջապէս առաջարկեալ ջրանցքին բացման գործողութեան յատակագիծը չինելու կարողացեր էր, որոյ նկարագրութիւնը իրեն կը ղրկեր ներփակեալ։

Այս յիշատակարանը այնքան բարեկարգ վիճակի մը մէջ չ'էր, վասն զի Ռիքէ լատիներէն եւ յունարէն չի գիտնալէն զատ՝ բուն իսկ իր մայրենի լեզուն ալ չատ թերի սովրած էր եւ առանց թոթովելու չ'էր կրնար խօսիլ։

Ռիքէ այս առաջարկեալ ջրանցքին բացմանէն ծագելիք օգուտները, ժամանակի եւ գրամի չա-

[1] Գործք Տ'Ակէսոյի, հատոր ԺԳ.

հը մի առ մի թուելէն յետոյ՝ կը յաւելուր թէ նախարարին իր առաջարկութիւնը ընդունիլը ըսելուն պէս իր յատակագծերուն մանրամասնութիւնները, իր հաշիւները, ջրանցքին երկայնութիւնը, լայնութիւնը, խորութիւնը, եւլն. եւլն. ամենն ալ իրեն ղրկելու պիտի փութայ։

Քոլպէր այն աստն արքունի դանձուն ընդհանուր քննչի պաշտօնը կը վարէր եւ կ'ուզէր որ հարստութեան նորանոր աղբիւրներ բանայ Գաղղիոյ։

Ռիքէի յատակագիծը իր ուշադրութիւնը գրաւեց եւ իր զարմացումը ու հետաքրքրութիւնը շարժեց, եւ քնաւ ժամանակ չի կորուսանելով Լուի ԺԴ. ի իմացուց, որուն միտքը այսպիսի մեծ ձեռնարկութիւններով չուտ կը տպաւորուէր։ Թագաւորը իսկոյն տեսաւ որ եթէ Ռիքէի ձեռնարկութիւնը յաջողի իր թագաւորութեան փառք պիտի ըլլայ եւ որոշեց որ ամեն կարելի եղած միջոցներով անոր գործադրուելուն օգնէ։

Իր հրամանովը արքայական յանձնաժողով մը կազմուեցաւ այս ծրագիրը քննելու եւ առաջարկեալ ջրանցքին բացուելիք տեղերը գնելու ու իրենց քննութեան արդիւնքները տեղեկագրով մը թագաւորին իմացնելու համար։

Այս միջոցին Ռիքէ ալ հանգիստ կեցած չ'էր։ Քանի քանի անգամներ բացուելիք ջրանցքին երկայնքին գնաց եկաւ եւ իր յատակագծին ամենափոքրիկ մանրամասնութիւնները կ'ուղղէր, կը փոփոխէր եւ կը կատարելագործէր ամենայն խնամով։

«Ջրանցքին բացուելիք բոլոր տեղերէն ան-ցայ միշտ կարկինը, հարթաչափ գործիքը եւ չա-փը ձեռքս» կ'ըսէր սա Թուլուզի արքեպիսկոպո-սին, «այնպէս որ այժմ կատարելապէս գիտեմ փորուելիք գետնին բնութիւնը, չինուելիք թու-բերուն երկայնութիւնը եւ թիւը, եւ ճամբուն վը-րայ գտնուած ջրաղացներուն թիւը։

Մէկ խօսքով, Սրբազան, այս գործին մէջ չի գիտցած մէկ բանս չի մնաց եւ ներկայացնելիք յատակագիծս ալ ճիշտ պիտի ըլլայ. վասն զի մեծ խնամով չինուած է[1]»։

Ռիքէ իր քննութիւնները լմնցնելուն պէս փա-րիզ գնաց Փօլպէրը տեսնելու համար, եւ Թուլու-զի արքեպիսկոպոսն ալ գինքը անոր ներկայա-ցուց, բազմաթիւ խորհրդակցութիւններէ յետոյ Ռիքէ Լանկուօք վերադարձաւ յանձնաժողովին աշխատութեանց մասնակցելու՝ որ երկու ամիս տեւեց, ասոնք իրենց քննութիւնները Թուլուզէն սկսան եւ Պէզիէր լմնցուցին։

Այս քննութեան արդիւնքը Ռիքէի յատակա-գրծին նպաստաւոր եղաւ եւ վճռուեցաւ թէ այս ծրագիրը կրնայ գործադրուիլ։ Այս յանձնաժողո-վոյ անդամները առաջարկեցին որ ջրանցքը մին-չեւ Ծովու նաւահանգիստ մը երկարի, այս նա-ւահանգիստն ալ Սէթ ըլլալու էր։

Այս տեղեկագրին պատճառաւ Փօլպէր եւ Ռիքէ երկար թղթակցութիւն մ'ունեցան իրենց

[1] Պատմութիւն Լանկուօքի ջրանցքին.

մէջ այս ձեռնարկութեան մանրամասնութեանց վրայով։

Յանձնաժողովոյ անդամները ջրանցքին մէկ տեղին բացուելուն համար զանազան դժուարու-թիւններ հաներ էին, Ռիքէ այս ամեն դժուա-րութիւններն ալ ջրեց եւ այնքան վստահութիւն ունէր իր ծրագրին՝ որ համարձակեցաւ բոլոր գոր-ծը իր վրայ առնուլ։

Սակայն այս մասին չափազանցներուն եւ Ռի-քէի կարծիքները այնքան տարբեր էին, որ Փօլ-պէր ըսաւ թէ մինչեւ որ այս տարակոյսը չի լուծ-ուի գործի սկսել անկարելի է։

Սակայն Ռիքէ ալ իր ըսածը հաստատելու եւ իր կարող ըլլալը ցուցնելու առիթ տալու հա-մար, հրաման տրուեցաւ իրեն որ առուակներ փորձել տայ Ջուլերուն ընթացքը փորձելու հա-մար։

Ռիքէ իր սովորական ճարպիկութեամբը ան-միջապէս գործի սկսաւ։

Ա.ինպիսի արագութեամբ գործը յառաջ տա-րաւ որ ամենքը զարմացան, եւ առուակն ալ շու-տով լմնցաւ որով կառավարութեան կարգած տե-սուչներն ալ շատ գոհ եղան։

Այս աշխատութեամբ Ռիքէ շատ դովեստներ ընդունեց եւ իր դրացիները զինքը «Լանկուօքի Մովսէսը» անուանեցին։

Ռիքէ այսպէս իր յատակագծին ճշտութիւնը եւ իր կարողութիւնը ցուցնելուն պէս՝ թագաւո-րէն ալ անմիջապէս հրամայեց որ ամբողջ ջրանց-քը բանալու սկսուի։

Այժմ կը մնար միայն չինութեան պէտք եղած գումարը հայթայթել, եւ որովհետեւ այս ջրանցքին ամենէն մեծ օգուտները Լանկտոքի բնակիչները պիտի քաղէին՝ 1663ի ընդհանուր ժողովին մէջ վճռուեցաւ որ ջրանցքին բացման պէտք եղած գումարին դոնէ մէկ մասը Լանկտոքցիք տան, միւսն ալ արքունի գանձը ինք իր վրան կ'առնէր։

Սակայն Լանկտոքցիք բնաւ չ'ուզեցին իրենց քսակին բերանը բանալ եւ մինչեւ անգամ 1666ին փետրուար 26ին յայտարարեցին թէ ոչ ներկային եւ ոչ ապագային համար կ'ուզեն այս ջրանցքին բացման ծախքերուն օգնել։

Միւս կողմանէ ալ բազմածախ պատերազմներու պատճառաւ արքունի գանձն ալ բոլորովին պարպուեր էր, ուստի եւ նոր ձեռնարկութեան մը ծախքերը հոգալու դժուարութիւն ունէր։

Ուրեմն մեծ վախ կար որ Ռիքէ չի պիտի կրնար իր ձեռնարկութիւնը ի գլուխ հանել, այսինքն Միջերկրականը Ովկիանոսի միացնել։

Սակայն Ռիքէ այնպիսի մարդ մը չ'էր որ անգամ մը գործ մը սկսէին յետոյ թողուր։ Ինչպէս որ այս մեծ ձեռնարկութիւնը յղանալու՝ այնպէս ալ զայն գործադրելու յանդգնութիւնն ունեցաւ, եւ նորէն կառավարութիւնը ստիպեց որ գործի սկսուի, եւ գանձը նոր պարտքի տակ չի մնալու համար առաջարկեց որ Լանկտոքի շրջակայները պտնուած աղի մաքսին մենաւաճառը իրեն յանձնուի՝ որով 3,630,000 ֆրանքի գումար մը ձեռք բերել կը խոստանար։

Ընդհանուր ժողովը Ռիքէի առաջարկութիւնը ընդունեց, եւ պէտք եղած հրամանները իրեն չնորհուելով անմիջապէս գործի սկսաւ։

Ռիքէ մինչեւ հիմա միայն իբր հնարիչ նշանաւոր եղեր էր, այժմ իր հանճարը ուրիշ տեսակ աշխատութեանց գործածելու կոչուած էր։

Թէ եւ ասկէ յառաջ փորձելու համար բացած առուակին գործերուն մէջ իր ճարտարապետութեան մէջ ալ յաջողակ ըլլալուն գոհացուցիչ փորձեր տուեր էր, սակայն այս անգամ ձեռնարկելիք աշխատութիւնները աւելի կարեւոր էին եւ աւելի բարձր ու զանազան յատկութիւններ հարկաւոր էին։

Ինք պիտի ուղղէր բազմաթիւ մարդոց աշխատութիւնները, ինք պիտի ընտրէր ամենէն կարող անձինքը եւ մի եւ նոյն ժամանակ ինք պիտի հսկէր իր յատակագծին ճիշտ գործադրութեան որ, ինչպէս կը պատահի միշտ այսպիսի մեծ ձեռնարկութեանց մէջ, չարունակ փոփոխութեան եւ բարւոքման ենթակայ է պարագաներուն համեմատ։

Այս ջրանցքին պատմաբանը կ'ըսէ թէ Ռիքէ իր գործերը գիւրութեամբ եւ յաջողութեամբ յառաջ տանելու համար աշխատութիւնը զանազան մասերու բաժնեց եւ գործաւորաց, որոց թիւը երբեմն մինչեւ տասն եւ մէկ տասն երկու հազարի կը հասնէր, աշխատութեանց հսկելու համար զանազան տեսուչներ կարգեց։

Իր աշխատութեանց յառաջ երթալուն միակ արգելքը ստակի պակասութիւնն էր։ Իրեն յանձ-

նուած աղի եւ ուրիշ մաքսերէ յառաջ եկած արդիւնքը գործերը չուտով յառաջ երթալուն չ'էին բաւեր։ Ուստի Ռիքէ իր նպատակին հասնելու համար մեծամեծ պարտքերու տակ մնաւ եւ իր բոլոր կալուածները վաճառեց կամ գրաւ դրաւ։

Որչափ որ գործին սկսելու առենէն Լանկտոքցիք յայտարարած էին թէ որ եւ է օգնութիւն մը մատուցանել չ'են ուզեր՝ սակայն Ռիքէ առանց վհատելու այս յայտարարութենէն չարունակ իրենցմէ դրամ կը խնդրէր, բայց երկար ժամանակ իր խնդիրները բնաւ արդիւնք մը չ'արտադրեցին։

Քանի քանի անգամներ արքունի գանձը իրեն օգնութեան հասեր էր եւ անոր չնորհած գումարով իր աշխատութիւնները կրցեր էր չարունակել, սակայն Լուի ԺԴ. նորէն կործանիչ պատերազմի մը ձեռնարկելով՝ գանձն ալ այլ եւս չի կրցաւ հարկ եղած գումարը տալ եւ Ռիքէ բուն իր հարստութիւններն ալ վերջացուցած ըլլալով չատ կը վախնար որ ջրանցքին բացման աշխատութիւնները կ'ընդհատին կամայ ակամայ, վասն զի տակի սովի մը մէջ կը գտնուէր։

Քոլպէր միշտ իրեն բարեկամ եւ նեցուկ մընաց եւ իր ձեռնարկութեան յառաջանալուն հոգւով չափ կ'աշխատէր։

Իր անունը կախարդութեան գրի մը պէս էր, եւ միակ իր ազդեցութիւնը մեծագումար դրամագլուխ մը կ'արժէր։

Ռիքէ ալ այս ազդեցութիւնը չատ լաւ կերպով գործածեց, Լանկտոքցիները իր ձեռնարկութեան մասնակից ընելու համար, եւ այս մեծ

նախարարին հետ ունեցած իր մտերմական յարաբերութիւնները անոնց վրայ ներգործելու համար Քոլպէրը համոզեց որ հետեւեալ վարպետութիւնը ընելու թոյլտու իրեն։

Ռիքէ Քոլպէրին խնդրեց որ Լանկտոքցի ագարակապետներուն հետ իր գաղտնի սենեկին մէջ խորհրդակցած առեն ինքն ալ ներս մտնէ։ Քոլպէր հաւանեցաւ ասոր եւ երբ օր մը այս կերպով ըզբաղած էր՝ Ռիքէ սենեկին բանալին դարձուց, ներս մտաւ եւ անկիւն մը քաշուեցաւ նստաւ՝ առանց մէկու մը խօսելու եւ մէկն ալ իրեն չի խօսեցաւ։ Ընդհանուր ագարակապետները Ռիքէի երեսը նայեցան, ապա նախարարին դարձան, որ անոր մանելուն բնաւ ուշադրութիւն ըրած չ'էր, յետոյ իրարու երես նայելու սկսան։

Այսպէս Ռիքէ առանց խմացնելու նախարարին գաղտնի սենեակը մտնելուն վրայ ագարակապետները չատ զարմացան։

Այս ագարակապետները երկրորդ անգամ խորհրդակցելու գումարուեցան նախարարին գաղտնի սենեակը, եւ առաջին անգամուան պէս Ռիքէ նորէն առանց իմացնելու ներս մտաւ։

Ագարակապետներուն խորհրդակցութիւնը լըմընալուն պէս՝ Ռիքէի հետ խօսակցելու սկսան եւ իր ջրանցքին վրայով տեղեկութիւններ հարցուցին եւ խոստովանեցան թէ իրենց դաւառը այս ձեռնարկութենէն մեծ օգուտներ պիտի քաղէ, եւ վերջապէս իրեն 200,000 ֆրանքի օգնութիւն մը քնել առաջարկեցին։ Ռիքէ այս առաջարկութեան չատ պաղութեամբ նայեցաւ եւ չ'ընդունեց, վասն

զի առաջարկեալ գումարը չատ քիչ էր իրեն համար։

Երրորդ նիստէն վերջը ագարակապետները լսեցին պայմաններով 500,000 ֆրանք տալ խոստացան։ Ռիքէ պատասխանեց թէ առանց նախարարին հաւանութեան բան մը չի կրնար ընել, եւ անմիջապէս անոր սենեակը մտաւ եւ կատարուած իրողութիւնը պատմեց իրեն։ Նախարարը Ռիքէյի ճարպիկութեանը վրայ չատ ուրախացաւ, եւ առանց սպասելու իր հաւանութիւնը տուաւ առաջարկեալ փոխառութեան։ Ակէ վերջը Լանգտոքի դաւառին մեծատուները աւելի մեծ գումարներ փոխ տուին Ռիքէի։

Ասոնք թէ եւ առջի բերան այս ձեռնարկութիւնը անկարելի դատած էին՝ սակայն ջրանցքին առաջին մասը Թուլուզէն մինչեւ Թրէպ բացուելուն եւ նաւարկելի ըլլալուն պէս՝ անմիջապէս այս գեղեցիկ աշխատութեան մեծամեծ օգուտները ճանչցան եւ ամենն ալ իրենց ձեռքէն եկածն ըրին Ռիքէի պէտք եղած դրամը հայթայթելու համար։

Սակայն Ռիքէ իր գործին ընթացքին մէջ սակայն նեղութենէն զատ ուրիշ դժուարութիւններ ալ ունեցաւ։

Իր գործերը չարունակելու համար մշտնջենաւոր անձկութեան մէջ էր եւ անդադար աշխատելու սոսկալած էր։

Ասոնցմէ զատ ջրանցքին անցնելիք հողերուն տէրերը չհնելու դժուար աշխատութիւնն ալ իր վրայ էր, այս հողատէրերը մեծագոյն մասամբ այս ձեռնարկութեան հակառակ էին վասն զի

կը վախնային թէ անի չը յաջողելով իրենց հողերուն ալ զուր տեղը վնասած կ'ըլլայ։

« Եթէ այս երկրին բնակիչներուն մտիկ ընէք » կըսէ Պ. Ֆրուատօ, « քնաւ մէկ անձ մը չ'էք գտներ որ ձեր ձեռնարկութեան նպաստաւոր ըլլայ, վասն զի ամեն մարդ կը կարծէ թէ անի չի պիտի յաջողի։ Այս մարդիկը չէ թէ միայն նախապաշարմամբ է որ այսպէս կը կարծեն՝ այլ եւ իրենց հողերը առնուելուն եւ կրկին երեքկին վարձ չի վճարուելուն պատճառաւ ասդին անդին միչտ դէշ կը խօսին։ Նեղ սիրտ մարդիկ ալ կան որ ձեր ձեռնարկութիւնը չ'են գովեր, վասն զի միչտ սովորած են արտաքոյ կարգի գործերուն չի հաւնելու։

Մարդիկ ալ կան որ մի միայն Ռիքէի վրայ նախանձելնուն համար անոր ձեռնարկութիւնն ալ վար կը զարնեն »։ Ադեփից գուշակները ամենեւին չի դադրեցան իրենց չարագուշակ մարգարէութիւնները ընելէ. ոմանք կըսէին թէ այդ ջրանցքը բնաւ օգտակարութիւն մը չունի, ոմանք կը պնդէին թէ չի պիտի յաջողի, ոմանք ալ կ'ըսէին թէ, եթէ յաջողի, իսկ, որանկարելի կը թուի, բնաւ մսխուած գումարը ձեռք չի պիտի կրնան բերել։

Սակայն Ռիքէ ոչ այս վատ գուշակութիւններէն, ոչ դժուարութիւններէն եւ ոչ իսկ բնական նեղութիւններէն վհատեցաւ եւ մինչեւ վերջը իր ակնկալութիւնն ու քաջասրտութիւնը պահեց։ 1667ին Փօլպէրի գրած մէկ նամակին մէջ այսպէս կ'ըսէ Ռիքէ, « այժմ իմ գործս յա-

առջուընէ չատ լաւ կը ճանչնամ եւ ամենայն ճըշմարտութեամբ եւ ստուգութեամբ կրնամ ըսել թէ ձեր երեւակայածէն չատ դեղեցիկ պիտի ըլլայ։

« Իմ ձեռնարկութիւնս » կըսէ սա դարձեալ, « իմ ամենէն սիրելի զաւակս է, իմ փառքս եւ ձեր գոհունակութիւնը անոր վրայ հաստատած եմ, ես կը փափաքիմ որ որդւոցս պատիւ ժառանգ թողում, եւ ամենեւին հոգ չ'եմ ըներ որ իրենց մեծագոյն հարստութիւններ թողում »։

1670ին երեք տարի աշխատութենէ վերջը Ջրանցքին մէկ մասը Թուլուզէն մինչեւ Տիւբէրիէ բացուեցաւ եւ Ջրանցքին ալէտք եղած նիւթերը ասոր վրայէն սկսան կրել։

Ջրանցքին այս մասը մնացած տեղերուն նայելով դիւրին էր, սակայն Ռիքէ աւելի անոր համար աճապարած էր լմնցնել զանի՝ որպէս զի ժողովրդեան դիմադրութիւնը հանդարտեցնէ եւ թագաւորը, Փոլպէրը եւ ընդհանուր ժողովը քաջալերէ՝ Թրէպի եւ Սէթի մէջ տեղ մնացած մասին բացուելուն հարկ եղած դումարը իրեն տալու համար։

Երկու տարի յետոյ Ջրանցքին մէկ ուրիշ մասն ալ լմնցաւ եւ հասարակութեան բացուեցաւ։ Թուլուզի արքեպիսկոպոսը Նօրուէյէն նաւ նստելով նոր Ջրանցքին վրայէն մինչեւ իր առաջնորդական աթոռը կրցաւ երթալ։ Չորս մեծ նաւեր Կարոն գետէն Նօրուէյ անցան եւ վաճառք ու պաշար բեռնաւորած ետ դարձան, եւ Կալլաքի վաճառականները կրցան իրենց գինիները Փորտօ ուղարկել՝ որ մինչեւ այժմ չէին կրնար. եւ թըղ-

թաբերութեան համար չաբաթը երեք անգամ նաւ մը Նօրուէյէն Թուլուզ կ'երթար կուգար կանոնաւորապէս։ Ջրանցքին միւս մասերն ալ բացուելու վրայ էին։ Մինչեւ Քասթէլնօտարի աւազանները, առուակները, Ջրամբարները չատ յառաջացած էին եւ Ռիքէ ամենայն փութով յառաջ կը տանէր աշխատութիւնները եւ Միջերկրականի ու Քասթէլնօտարի քաղաքին մէջ տեղ եղած դժուարին աշխատութիւնները ի գլուխ հանելու վրայ էր։

Ջրանցքին բացման աշխատութեանց հսկելու համար երկու վերակացու կարգուած էին, մին Թաղաւորին՝ միւսն ալ Լանկտօքցիներուն կողմանէ, սակայն այս երկու վերակացուները իրենց յատուկ չահեր ունենալով չարունակ կը կռուէին իրարու հետ, մէկը կուզէր որ Ջրանցքը Օա գետին հիւսիսի կողմէն անցնի, միւսն ալ կուզէր որ անոր հարաւի կողմէն Նարպոնի մէջէն անցնի, Ռիքէ ալ այս երկու վերակացուաց կռիւներուն մէջ չատ նեղութիւն կը քաշէր։

Երբ Ջրանցքը Մալբա հասաւ՝ փոքրիկ լեռան մը առիթն ընծեռ մը բանալ հարկ եղաւ. սակայն երկու վերակացուներն ալ յայտարարեցին թէ անկարելի է այդ դործը, « վասն զի լեռը աւազուտ է » կըսէին սոքա, « եւ կրնայ փլչիլ »։

Երկուքն ալ Ռիքէէն կը պահանջէին որ իրենց ցցուցած տեղէն անցնի Ջրանցքը, մէկը կուզէր որ հիւսիսի կողմէն Մօրէյլանի մէջէն անցնի, միւսն ալ կուզէր որ հարաւի կողմէն Նիսօյի եւ Վանաթի մէջէն անցնի։

Սակայն այս երկու վերակացուներն ալ իրենց մէջ համաձայն էին թէ ջրանցքը լեռան տակէն անցնելը անկարելի է, եւ այս խնդասիրով Ջոլպերի ալ նամակ մը գրին որուն մէջ այսպէս կ'ըսէին։ «Ինքնի երկրորդ ձեռնարկութիւնը չի յաջողեցաւ, վասն զի ջրանցքին մէկ ծայրը աւազուտ լեռան մը հանդիպեցաւ եւ երկու կողմէն ալ երկու ճահիճներ կան որ քսան եւ հինգ, երեսուն ոտք աւելի ցած են ջրանցքէն»։ Մի եւ նոյն ժամանակ ասոնք Ինքէի ալ հրամայեցին որ իր աշխատութիւնները դադրեցնէ ջրանցքին այս մասին վրայ։ Ինքէ այս հրամանը ծոցը դրաւ առանց ձայն հանելու եւ որոշեց որ իր յատակագիծը գործադրէ՝ ինչ որ ալ ըլլայ անոր հետեւութիւնը։

Սակայն իր մտադրութիւնը փոխած ցուցնելու համար դէպ ի լեռը բացուելիք ճամբան թողելու պէս ըրաւ եւ գործաւորները ջրանցքին մէկ ուրիշ մասին աշխատելու ղրկեց։

Այս միջոցին գաղտնի կերպով լերան կողը ծակելու համար բաւական գործաւորներ աշխատցուց, եւ վեց օր յետոյ անկաթելի գտուած գործը լմնցուց եւ լերան մէջ տեղէն իր ջրանցքին համար անցք մը բացաւ։ Այսպէս լմնցնելուն պէս Պօնչի կարդինալին եւ յանձնաժողովոյ անդամներուն եւ տեւէն մարդ ղրկելով աղաչեց իրենց որ գան իր աշխատութիւնները քննեն, սոքա նշանակուած տեղը հասնելով լերան մէջ տեղէն անցան ջահերու լուսով եւ շատ հաւնեցան։

Սակայն Ինքէ չարունակ ստակի նեղութեան

մէջ էր։ Հազարաւոր գործաւորներ եւ գործաւորուհիներ (ասոնց թիւը վեց հարիւրի կը հասնէր) իրեն պէս միմիայն փառքի համար չէին կրնար աշխատիլ, ուստի ասոնց վարձքը վճարելու հարկէն չարունակ նեղութեան մէջ էր։

1673 ին Ինքէ Ջոլպերը կ'ատիպէր եւ կ'աղաչէր որ թագաւորէն նոր դրամ պահանջէ, «ապա թէ ոչ անկարելի է գործերը չարունակել, եւ ես ինքս ալ բոլորովին պիտի փճանամ եթէ ձեռնարկութիւնս յառաջ չ'երթայ, եւ այն ատեն աշխարհ ինձ համար պիտի ըսէ թէ ջրանցք մը չինեց՝ բոլոր իր ընտանիքովը մէջը խեղդուելու համար[1]»։

Սակայն Ինքէ բնաւ չ'էր յուսահատեր։ Իր բոլոր ուշադրութիւնը այս ջրանցքին տուեր էր, եւ կը վախնար թէ չի լմնցուցած կը մեռնի, «վասն զի» կ'ըսէր սա, «ժամանակը կ'անցնի եւ կորսուած ժամանակը անդամ մ'ալ ետ չի դառնար»։

Վախնալու ալ իրաւունք ունէր։ Այս գործին սկսելէն՝ այսինքն տասն եւ հինգ տարիէ ի վեր այնպիսի մտաւորական եւ բնական դրգռութեան մը մէջ ապրեր էր, որ ալ կարողութիւն չ'էր մնացեր եւ քանի մ'անգամ ծանր հիւանդութեան մէջ ընկաւ։

Սակայն գործերը վայրկեան մ'ալ ետ չի մնացին։ Իր գործերը այնպիսի կարգի մը դրած էր որ քանի մ'օր կամ քանի մը շաբաթ իր բացակայութիւնը անզգալի էր, ասկէ զատ իր անդրանիկ

---

[1] Պատմութիւն Լանկոթոքի ջրանցքին։

որդին ալ արդէն իր տեղ հակելու աստիճանին եւ կարողութեան հասեր էր :

Ուստի անխոնջ եռանդով մը կ'աշխատէին ջրանցքին երրորդ՝ այսինքն Սէթ քաղաքէն մինչեւ Նաւահանգիստ մնացած մասը լմնցնելու :

Ինչ ժամանակէն ջրանցքը մէկ ծայրէն մինչեւ միւսը՝ այսինքն գրեթէ քառասուն փարսախ հեռաւորութեամբ բացուելու մօտ էր՝ երբ Ռիքէ հիւանդութեամբ եւ յոգնութեամբ մաշած վերջին չունչը տուաւ , առանց իր փառաւոր ձեռնարկութեան գոհացուցիչ վախճանը տեսնել կարենալու :

Ջրանցքը իր մանուբնէն վեց ամիս վերջը իր որդւոյն հսկողութեան տակ աւարտեցաւ եւ հասարակութեան բացուեցաւ :

Այս ջրանցքին բոլոր աշխատութեանցը համար գրեթէ տասն եւ հօթը միլիոն ֆրանք վատնուեր էր : Ռիքէ բոլոր իր հարստութիւնը անոր մսխած էր , եւ մեռած ատենը տեսնուեցաւ որ երկու միլիոն ֆրանքէն աւելի պարտք ունէր : Այս պարտքերը վճարելու համար Ռիքէի փոխանորդները ջրանցքին վրայ իրենց ունեցած իրաւանց մեծագոյն մասը վաճառեցին : 1724 ին միայն՝ այսինքն բացուելէն 40 տարի յետոյ Ռիքէի ժառանգորդները սկսան չահիլ այս ջրանցքէն :

Ահա այս եղաւ Գաղղիոյ առաջին նշանաւոր ճարտարագէտներէն մէկուն տապալրէզը եւ վախճանը :

Ռիքէ անձնական հանճարի եւ զօրաւոր կամեցողութեան տէր մէկն էր , եւ գործի համար զարմանալի յարմարութիւն ս'ունէր :

Անոնք որ բազմաթիւ մարդոց աշխատութիւնները վարելու կոչուած են՝ անոնք Ռիքէի յատկութիւններն ունենալու են :

Մեծ զօրապետ մ'ըլլալու համար բաւական չէ որ մէկը լաւ պատերազմիկ ըլլայ , այլ եւ քաջ վարիչ ըլլալու է , ճարտար դատողութիւն ունենալու է , եւ իր իշխանութեան տակ գտնուղներուն յարմարութիւնները , բարքն ու վարքը լաւ ճանչնալու է : Զօրապետ մը չ'է թէ միայն բանակը այս կամ այն դին տանիլը գիտնալու է՝ այլ եւ զանոնք մնուցանելը , հագուեցնելը եւ իրենց անհրաժեշտ պէտքերը պատերազմի գաշտին վրայ հոգալն ալ գիտնալու է :

Ամեն նկատմամբ նաթօլէոն ճարտար եւ յաջողակ վարիչ մ'էր , թէեւ սա գործի մը ամենէն փոքր մանրամասնութեանցը համար անհուն սէր մ'ունէր , սակայն իր զօրաւոր երեւակայութեան չնորհիւ գործի մը ամեն պարագաները մէկ ակնարկով կրնար տեսնել , եւ անոր ամենէն փոքր մանրամասնութիւնները յարմար եւ վայելուչ կերպիւ կատարուելուն հոգ կը տանէր . ասոնց հետ մէկտեղ իր բոլոր գործերը եւ մտածումները զարմանալի արագութիւն ս'ունէին :

Նաթօլէոն մարդիկը չատ լաւ կը ճանչնար , ուստի իր խորհրդոց գործադրութեան համար ամենէն լաւ պաշտօնեաները կ'ընտրէր միշտ . սակայն կարեւոր գործերը այսինքն այն գործերը որոց մեծամեծ արդիւնքներ կ'սպասէր՝ ուրիշի յանձնել չ'էր ուզեր :

Նաթօլէոնի այս յատկութիւնը իր նախկնաս-

ընդհանրէն, մանաւանդ տան եւ հինգերորդ հատորին[1] մէջ տպուած նամակներէն եւ հրամանագրէն՝ զոր Բոլոնիոյ Ֆինքէնշթայն դղեակէն գրած է 1807 ին, չատ յայտնի կ'ըլլայ։

Էյլոյի յաղթանակէն վերջը գաղղիական զօրքերը իրենց բանակը Փասարժի երկայնքին վրայ հաստատած էին, իրենց առջեւն ունենալով Ռուսները, այ կոզմէն Աւստրիացիները եւ ետեւէն յաղթուած Բրունսիացիները, եւ հարկ անհրաժեշտ է որ այս բանակը Գաղղիոյ հետ յարաբերութեան ուղի մ'ունենար նոյն իսկ թշնամի երկիրներու մէջ տեղէն։

Արդ Նաբօլէոն այնպիսի խնամով եւ նախատեսութեամբ կարգադրած էր այս ամենը՝ որ իր թղթատարները առանց մէկէ մ'արգիլուելու համարձակ կ'երթային կուգային։

Իր ուշադրութիւնը հազար ու մէկ հոգերով զբաղեալ էր անդադար։

Շարունակ Գերմանիոյ, Գաղղիոյ, Իտալիոյ եւ Սպանիոյ ամենէն հեռու երկիրներէն օգնութիւններ բերել կուտար, բանակին չարժման ինք կը հսկէր, ջրանցքներու բացման եւ ճանապարհներու հարթուելուն հոգն ալ իր վրայ էր, եւ այս ամեն գործերը իրենց ամենամիրք մանրամասնութիւններովը մէկտեղ զարմանալի յաջողութեամբ կը կատարէր։

Ինք կը ցուցնէր թէ բանակին պակսած ձիերն

[1] Թղթակցութիւն Նաբօլէոնի Ա. հրատարակեալ հրամանաւ Նաբօլէոնի Գ. փարիզ 1864։

ու թամբերը ուսկից կարելի է ձեռք բերել։ Զօրաց կօշիկները ինք կ'ապսպրէր, եւ հացի, պաքսյամաի եւ օղիի բաժինը ինք կ'որոշէր։

Այս զբաղմանց մէջ իսկ փարիզ նամակներ կը դրէր, Քօլէժ տը Ֆրանսը բարեկարգելու հրամաններ կ'ուղարկէր եւ հասարակաց դաստիարակութեան ծրագիրը կը չինէր, Մոնիթէօր լրագրին յօդուածներ կը դրէր, պիւճէին մանրամասն հաշիւները աչքէ կ'անցուներ, եւ Թիւյլըրի ու Մաուզէն պալատներուն մէջ ըլլուելիք փոփոխութեանց համար ճարտարապետներուն պատուէրներ կուտար. տիկին Սթաէլի եւ փարիզի լրագրներուն դէմ հեգնական ակնարկութիւններ կ'ընէր. Կբանդ Օփէրա թատրոնին մէջ պատահած մէկ կուռին կը միջամտէր, եւ Թուրքիոյ Սուլթանին ու Պարսկաստանի Շահին հետ թղթակցութիւն մը կը շարունակէր, այնպէս որ կարծես թէ միայն իր մարմինը Ֆինքէնշթայն էր, եւ իր միտքը հարիւր զանազան տեղեր զբաղեալ էր։

Նէյ զօրապետին կը դրէ թէ իրեն զրկուելիք հրացանները արդեօք ընդունած է, Վիւրթէմպէրկցի գունդին արուելիք չալիկներուն, մեկնոցներուն, զգեստներուն, կօշիկներուն, գըլխարկներուն եւ ուրիշ պէտքերու համար ծէրոմ իշխանին հրամաններ եւ պատուէրներ կուտայ, եւ Քամպասէրէսը կ'ստիպէ որ պէտք եղածին կրկինը ցորեն զրկէ իրեն. « Քայց երու եւ էրնէներու ժամանակը չ'է այժմ » կ'ըսէր սա, « եւ առնէն բանէ յառաջ պէտք է որ չուտով կատարուին հրամանները »։

Պ· Տարիւի կ'իմացնէ թէ բանակը չապիկի պէտք ունի եւ անոնք ձեռք չ'են հասներ : Մասնայինն այսպէս կը գրէ : « Շուտով ինձ իմացուցէք թէ հացի եւ պաքցամատի պաշարնիդ լման է » : Զրահաւորները հանդերձելու համար Պէրկի մեծ դքսին տեղեկութիւններ եւ հրամաններ կուտայ : « Գանդատ կայ թէ այդ զօրականները դաշոյն չունին, պաշտօնակալ մը ղրկէ Բօզէն որ երթայ պէտք եղածին չափ բերէ, նաեւ գանդատ կայ թէ սաղաւարտ չունին ատոնք, հրամայեցէք որ շուտով էչպինկի մէջ չինեն : « Քնանալով ճրագ քնաց ոտքի չէ կրնար ոտանել » :

Նաբօլէոն գործի մը ամենաւիրաւոր մանրամասնութիւններն իսկ զանց չ'էր ըներ, եւ սերիչներու գործունէութիւնը գրգռելու համար արտաքոյ կարգի սաղանդ մ'ունէր :

Որչափ որ իր օրերուն մեծագոյն մասը բանակը աչքէ անցնելու եւ բարեկարգելու կը զոհէր եւ վարչական գործերով զբաղելու շատ քիչ ժամանակ ունէր, սակայն բնաւ բան մը դանց չ'էր առներ, եւ երբ ժամանակը պակսէր՝ դիչերուան մեծագոյն մասը կը նստէր եւ պէ-ոքթէ ին հաչիւները կը քննէր, լուրեր եւ հրամաններ գրել կուտար իր քարտուղարներուն, եւ կայսրութեան տպար ու մէկ գործերը կարգի կը դնէր : Այսչափ երեւելի եւ ծանօթ օրինակի մը վրայ երկար խօսիլը աւելորդ կը համարենք · ուստի ուրիչ նկատմամբ երեւելի գործի մարդու մը՝ Ֆրանսուա Ռիչարնըչանաւոր վաճառականին եւ տարազգործին վրայ խօսելու կ'սկսինք : Բամբակի կերպասներուն

տարազգործութիւնը այս ժարդը առաջին անգամ Գազդիա մացուց :

Այս այն մարդոցմէն մին էր՝ որք ինչ աստիճանի կամ վիճակի մէջ ալ ծնին իրենց գասը կ'ազնուացնեն :

Սա չատ սորին կացութեան մը մէջ ծնաւ, իր ծնողքը պարզ գիւղացիներ էին եւ Քալվաոսի մէջ փոքրիկ ագարակ մը կը մչակէին : Վաճառականութեան համար ունեցած սիրոյն նչանները չատ չուտ երեւցան իր վրայ, վասն զի դեռ տղայ եղած ատեն աղաւնիներ կը մնծցնէր վաճառելու համար : Սակայն տեղւոյն իչխանը Ռիչարի աղաւնանոց մ'ունենալուն թոյլ չի տալով ստիպուեցաւ իր աղաւնիները վաճառել որոց գինը քառասուն երկու ֆրանք արժեց :

Ռիչար այս սակին մէկ մասովը տակը գամերով կոչիկ մը գնեց, որ իրեն պէս գիւղացւոյ մը համար մեծ պերճանք մ'էր, վասն զի մինչեւ այն ատեն սանդալէ զատ ուրիչ բան հագած չունէր, մնացած սակովին ալ չուներ դնեց մեծցնելու եւ վաճառելու համար :

Այս վաճառականութեամբն ալ բաւական ստակ չահելով զգեստներ գնեց իրեն, որով գիւղին դպրոցին աչակերտներուն մէջ ամենէն զարդարունը ինքն եղաւ : Ռիչար աչխատասէր եւ փութաջան աչակերտ մ'ըլլալով քիչ ժամանակէն կարդալ եւ գրել սովրեցաւ, ուստի իր հօրը վաճառած արջառներուն հաչիւը ինք բռնել սկսաւ :

Օր մը երբ իր հօրը հետ չուկայէն կը վերադառնար՝ ուր սա գինովցած ըլլալով խոր առուա-

կի մը մէջ ընկաւ, եւ եթէ որդին քովը չ'ըլլար՝ անշուշտ պիտի խեղդուէր։ « Այս օրինակը » կըսէ Ռիչար, « ինծի բոլոր կեանքս մէջ դիմադրութենէ ազատ պահեց »։

Տասն եւ ութ տարեկան եղածին պէս Ռիչար իր ծնողաց աղաչեց որ թողուն գինքը երթալ իր բաղդը ուրիշ տեղ բնտռել։ Խնայութեամբ վարուած ֆրանք հաւաքած եւ իր հօրը պահ տուած էր, սակայն իր մեկնելու միջոցին տասներկու ֆրանքէն աւելի չի կրցաւ առնուլ։ Ռիչար այս փոքրիկ գումարովը եւ իր պայուսակովը հեռացաւ հայրենի տնէն եւ Ռուան գնաց պաշտօն մը բնտռելու համար։ Այս տեղ վաճառականի մը քով ծառայութեան մտաւ, սակայն երկար ժամանակ իր տէրէն գոհ չ'եղաւ։

Օր մ'իր տէրը ուղեց որ Ռիչար սպասաւորի մը պէս կառքին ետեւը նստած իր հետ պտտի, որ անմիջապէս մերժեց այս առաջարկութիւնը եւ իր պաշտօնէն հրաժարեցաւ։

Ամէն վերջը արճարանի մը մէջ ծառայութեան մտաւ եւ բաւական դրամ հաւաքելուն պէս՝ փարիզ գնաց եւ նորէն արճարանի մը մէջ ծառայութեան մտաւ Մէն—Տընի փողոցը, ուր կարողացաւ հազար ֆրանք հաւաքել։

Ան ատեն ծառայութիւնը թողուլով սկսաւ փողոցներուն մէջ անգղիական ֆաղէն վաճառել եւ այնչափ յաջողեցաւ այս գործին մէջ ալ՝ որ քսան երեք տարեկան հասակին 25,000 ֆրանք հաւաքեր էր։ Սակայն իր ընկերակցին նենգութեամբը պարտքի համար բանտարկուեցաւ։

« Ինձմէ պահանջուած 15,000 ֆրանքը կըրնայի վճարել » կըսէր սա իր յիշատակարանաց մէջ, « սակայն բնաւ չ'էի ուզեր խաբուիլ »։

Երբ բանտէն ազատեցաւ՝ նորէն գործի սկսաւ քանի մը սկուտղով։

Սակայն չուտով իր վարկը վերահաստատեց, բոլոր իր պարտքերը վճարեց եւ քիչ ժամանակէն կարող եղաւ Ֆրանսէզ փողոցին մէջ ընդարձակ մթերանոց մը վարձել, ուր մեծագումար վաստակներ ըրաւ եւ վերջապէս Նէմուրի քով Ֆայիթի գեղեցիկ կալուածը գնեց։

Իր վաճառականական գործողութիւնները հեռըզհետէ ընդարձակելով սկսաւ ադամանդներ եւ ուրիշ գոհարեղէններ գնել եւ վաճառել մի եւ նոյն ժամանակ իր առջի վաճառականութիւնն ալ ձեռքէ չի թողուց։

Իր հասարակ վաճառքներուն մէջ կար նաեւ բամբակէ կերպասներ՝ զորս բոլոր Գաղղիոյ մէջ տարածեց։ Այս միջոցին բամբակէ կտաւները զըրեթէ միայն Անգղիա կը պատրաստէր եւ ճարտարութեան այս ճիւղին իր ձեռքը մեկնելուն պատճառները գլխաւորապէս երեք էին, նախ չատ բամբակ ունենալը, երկրորդ իր մեքենայները, երրորդ այդ մեքենայները շարժող շոգւոյ ղօրութիւնը։

Ռիչար միտքը դրաւ որ բամբակէ կտաւներու տարաղադրծութիւնը Գաղղիոյ մէջ ալ մտցնէ եւ իր հայրենիքն ալ ճարտարութեան այս ճիւղին օգուտներուն մասնակից ընէ, որ Անգղիոյ համար հարստութեան մեծ աղբիւր մ'եղեր էր։

Օր մը սա դիտեց որ 80 ֆրանք վաճառուած բամբակէ կերպասի մը մէջ հապիւ 12 ֆրանքի բամբակ կար, ուրեմն գործաւորաց թոշակին եւ ձեռնարկուի մը չահուն համար 68 ֆրանք կար։

Ուստի անմիջապէս ինքն ալ բամբակէ կերպասներ գործելու ձեռնարկեց, եւ առանց ժամանակ կորուսանելու այս արուեստին գաղտնիքները սովրելու սկսաւ։

Այս մասին իր Լընուար ընկերակիցն ալ մեծապէս օգնեց իրեն, որ թէեւ առջի բերան ձեռնարկութեան դժուարութիւնները եւ վտանգները տեսնելով յաջողութեան շատ յոյս չի ցցուց, սակայն վերջապէս Ռիշարի ապիւնով քորքոքեցաւ եւ իր ամեն ձեռնարկութեանց մասնակից եղաւ։

Ռիշար նախ հարիւր լիւրա բամբակ գնեց եւ երկու Անգղիացի գործաւորներու (Պրաուն եւ Ճիպսըն) ձեռօք իր բամբակը նախ թել ապա ժոլէօ չինեց։

Սակայն այսչափով չ'էր լմննար իր ձեռնարկութիւնը, պէտք էր որ մանող եւ գործող գործաւորներ ալ ունենար, այժմ իր ուշադրութիւնը այս կէտին դարձնելով վերջապէս յաջողեցաւ քանի հատի չափ բամբակ գործող մեքենայներ ունենալ։

Ինչ ժամանակէն իր գործողութիւնները ընդարձակելու տիպուեցաւ։

Պլֆօն փողոցին մէջ վարձած երկու փոքրիկ անները իր մեքենայները դնելու նեղ գալով Թորինի փողոցին մէջ ընդարձակ օթեւան մը վարձեց, սակայն այս տեղն ալ նեղ գալով կառավարութեան աղաչեց որ Պօն—Սըքուրի վանքը իրեն տայ որ Շարօն փողոցին մէջն էր, եւ երեսէ թողուած էր։

Կառավարութենէն չուտով պատասխան մը չ'առնելով իր գործաւորաց գլուխն անցած գնաց յանդգնութեամբ վանքը գրաւեց՝ որուն լռին կառավարները իր մեքենայներուն աղաղակներովը թընդալ սկսան։

Կառավարութեան պաշտօնեայն այս յանդուգն գրաւումը լսելուն պէս՝ դործակալ մը ղրկեց որ երթայ Ռիշարը դուրս վռնտէ։ Սակայն կառավարութեան գործակալը իր աչաց առջեւ բացուած գործունէութեան տեսարանէն եւ զարմանալի բարեկարգութենէն այնքան զգածուեցաւ՝ որ իրեն արուած հրամանները չի կատարածետ դարձաւ։

Նախարարը այս գործին վրայով տեղեկագիր մը մատոյց Նաբոլէօնի՝ որ այն ատեն առաջին հիւպատոս էր, սա անմիջապէս վանք դիմեց տիկին Պօնաբարթի հետ եւ փոխանակ գրաւիչները վռնտելու եւ պատժելու՝ չէ թէ միայն այս վանքը իրենց թողուց, այլ եւ կրճնելի վանքն ալ շնորհեց նորանոր գործարաններ հաստատելու համար, այս օրուընէ սկսեալ Նաբոլէօն ամեն պարագայի մէջ այս երկու ընկերակիցները, քաջալերելու, եւ իրենց օգնելու կ'աշխատէր։

Առանք չարունակ իրենց գործողութեանց չըրջանը ընդարձակեցին եւ իրենց արտադրութեանց յատաջ բերած մեծագումար չահերը սկսան Գալղիոյ զանազան կողմերը նորանոր գործարաններ

հաստատել եւ հազարի մօտ ոստայնանկութեան մեքենաներ կը բանէին երկրին այլ եւ այլ գաւառներուն մէջ։

1803ի ճարտարութեան արուեստահանդէսին մէջ առաջին հիւպատոսը (Նաբոլէօն) առաջին անգամ Ռիշար—Լընուարի արտադրութիւնները դիտել ուզեց։ Ակէ քիչ մը վերջը մահը Ռիշարէն խլեց իր յարդոյ ընկերակիցը Լընուար, սակայն իր աշխատութիւնները երբէք չի յամրացան։ Իւրաքանչիւր ձեռնարկութիւն ուրիշ նոր ձեռնարկութեան մ'առաջնորդելով բամբակէ կերպասուց տարազագործութիւնը չուռուվ Գաղղիոյ մէջ տարածուեցաւ։

Ռիշար Փաէնի, Էկլի եւ Շանթիլլիի մէջ նոր գործարաններ հաստատեց որոց մէջ 20,000ի չափ գործաւորներ կը բանեցնէր։

Եւրոպայի երկիրները պաշարման մէջ եղած միջոցին սա ամենայն եռանդով աշխատեցաւ որ բամբակի մշակութիւնը Իտալիոյ մէջ մտցունէ։

Ամերիկայէն եկած բեռներուն մէջ գտնուած բամբակի հունտերը ժողվեց եւ Նաբոլիի շրջակայները ցանեց։ երկու տարի վերջը Իտալիայէն Ֆրանսա 50,000 լիտր բամբակ մտցուց։

Սակայն այսչափ բամբակը իրեն չ'էր օգտեր։ եւ գործաւորները դատարկ մնալու ստիպուած էին, եւ ինքն ալ իր կացութեան դժուարութիւնները զգալ սկսաւ։

Այն միջոցին եղած անդադար եւ նորանոր պատերազմները Ռիշարի ինչպէս նաեւ բոլոր գաղղիացի տարազագործներուն չատ սուղի կը նստէին։

Միւս կողմանէ ալ Հոլանտայի Ֆրանսայի կցումը իրեն համար սարսափելի հարուած մ'եղաւ, եւ բաղդը որ մինչեւ հիմա իրեն ժպտեր էր՝ այժմ կամաց կամաց իր ընդարձակ ձեռնարկութեանց հակառակ երեւնալ սկսաւ։ Նաբոլէօն թէ եւ իրեն 150,000 ֆրանքի օգնութիւն մը մատոյց՝ բայց իր դրամական տագնապը հետզհետէ աւելնալու վրայ էր եւ իր գործերը չարունակել այլ եւս անկարելի կ'ըլլային իրեն։

Իր գործաւորները, որք նախնական նիւթոց պակասութեան պատճառաւ դադարման դատապարտուած էին, անօթութենէ կը մեռնէին եւ Ռիշար զուր տեղն աշխատեցաւ բամբակի տեղ քթան գործածել։

1813ի դժբաղդութիւնները գինքը իր կործանման վիճն եղերքը տարին։ Սակայն Ռիշար առանց վհատելու կը չարունակէր իր աշխատութիւնը յուսալով թէ գործերը լաւ դարձուածք մը կ'առնուն։ Երբ 1814ին թշնամիք Փարիզի վրայ յարձակեցան, Ռիշար դնդապետ անուանելով իր լեգէոնին գլուխ անցած մայրաքաղաքը պաշտպանելու գընաց, սակայն Փարիզ անձնատուր եղաւ եւ ապրիլ 29ի վճիռը բամբակի վրայ դրուած հարկը վերցնելով իր կործանումը ի գլուխ հանեց։

Այս վայրկենին Ռիշար իր բոլոր հարստութիւններէն զրկուած միայնութեան մէջ քաշուեցաւ, եւ անոնցմէ ապրեցաւ, սա թէ եւ իր հարստութիւնը կորոյս բայց իր ձեռնարկութիւնը թէ եւ իրեն չահաւէտ չ'եղաւ բայց ուրիշներու օրինակ եղաւ։

Իրմէ եաքը զանազան տարազագործներ իր Գաղղիա մոցուցած արուեստը նորէն ձեռք առին եւ պարագայներն ալ օգնելով իրենց՝ շատ յաջողեցան եւ չահեցան։

Նաբոլէօն Գ. իր յիշատակը յաւերժացնելու համար Ռիշարի գործատանց մօտը գտնուած ծառուղիին անունը Ռիշար—Լընուար դրաւ։

Մարդիկ ընդհանրապէս կը կարծեն թէ միայն վաճառականութեան մէջ գործի մարդու մը յատկութիւնները երեւան կուգան եւ ի գործ կ'ածուին, սակայն մինչեւ հիմա մէջ բերուած օրինակներէն յայտնի կ'երեւայ թէ մարդկային գործունէութեան ամեն ճիւղերուն մէջ ալ այդ յատկութիւնները հարկաւոր են։

Ձարտար տանտիկին մը հարկաւորապէս գործի կին մ'է։ Սա իր գործերը այնպէս կարգի դնելու է որ ամեն բան կանոնաւորապէս, հաճելի կերպով եւ առանց աղմուկի կատարուին։ Կին մը այս բաները ընել կրնալու համար նախատեսութիւն, դատողութիւն եւ վարչական տաղանդ ունենալու է։

Արուեստագէտը, բժիշկը, գրագէտը ամենն ալ իրենց ասպարէզին մէջ յաջողելու համար գործի մարդիկ ըլլալու են, մարդ մը ջերմեռանդ ըլլալուն համար անդադար իր միտքը ջրբռնելու, իր ժամանակը խնայողութեամբ գործածելու եւ բոլոր իր գործերը բարեխղճութեամբ եւ ժեղոռով կատարելու է։

Ուօլթըը Սքօթի ասպարէզը այս մասին լաւ օրինակ մ'է մեզ համար։

Սա նախ փաստաբանի մը քով գրագիր եղաւ եւ բազմաթիւ տարիներ գրեթէ ընդօրինակու-

թիւններէ զատ ուրիշ զբաղմունք չ'ունէր, սակայն ասով ինք յարատեւ աշխատութեան սովորութիւնն ստացաւ։

Բոլոր ցերեկը իր գործին զբաղեալ էր եւ միայն երեկոյները աղատ էր, զորս ընդհանրապէս ընթերցանութեան եւ ուսման նուիրեց։ Ինքն իսկ կը խոստովանէր թէ իր յարատեւ եւ անդուլ աշխատութեան սովորութիւնը իր վարպետին տուած ուղղութենէն ստացած էր։ Այս սովորութիւնը շատ անգամ դրագէտներու քով կը պակսի։

Իբր ընդօրինակող մէկ երես գրի համար վեց սու կը վաստկէր, վասն զորոյ երբեմն սովորականէն աւելի աշխատելով 120 երես կրնար օրինակել որով 36 ֆրանք կը շահէր, այս ստակով երբեմն հին գրքեր կը դնէր, վասն զի նորերը գնելու անկարող էր։

Այսպէս Սքօթ վերջապէս գործի մարդ մ'եղաւ եւ իր օրինակովը հաստատեց թէ հանճարը կենաց հասարակ պարտքերը կատարելով բնաւ չի նուաստանար։

Սա կը պնդէր թէ մեր ամենաբարձր կարողութիւնները զարգացնելու համար պէտք է որ օրուան մէկ մասը մարմնական աշխատութեանց գոհենք։ Երբ յետոյ Էտինպուրկի ժողովին առենապետ եղաւ, իր գրական աշխատութեանց միայն առաւօտները կրնար աշխատիլ։ Բոլոր օրը ժողովին մէջ կ'անցուներ եւ պաշտօնին վերաբերեալ հասարակ գործերով կ'զբաղէր մանաւանդ արձանագրութեան համար բերուած թղթերը կը վաւերացնէր։

Իր կենսագիրը Լօքար կ'ըսէ թէ «իր գրական

առպարէզին ամենէն գործունեայ միջոցին իսկ իր ժամանակին մեծագոյն մասը հասարակ գործերու կը զոհէր »։

Իր ապրուստը գործերով ճարելու եւ չէ թէ դրականութեամբ վաստկիլը իրեն վարուց կանոն մ'ըրած էր։

« Ես որոշեցի » կ'ըսէ սա, « որ դրականութիւնը ինձ գաւազանի պէս ըլլայ, եւ չ'է թէ նեցուկ մը, եւ որչափ որ դրական գործերու աշխատելը սիրելի է ինձ՝ սակայն ծախքերս անոնցմէ հանել երբէք մտքէս չպիտի անցնի քանի որ ուրիշ կերպով կարենամ իմ ապրուստս ճարել »։

Սքօթ վերջին աստիճան ճիշտ մէկն էր (այսինքն ամեն գործ ճիշտ իր ժամանակին կը տեսնէր) առանց որոյ երբէք կարող չի պիտի ըլլար այնքան գրքեր գրել։

Երբ նամակ մը կ'ընդունէր եթէ տեղեկութիւններ ստանալ եւ երկարօրէն խորհելու հարկ չ'ըլլար՝ անմիջապէս նոյն օրը կը պատասխանէր անոր։

Եթէ այսպէս չ'ընէր ամեն կողմէ իրեն ղրկուած բազմաթիւ նամակներուն պատասխանել չ'էր կրնար։

Իր ապրելու կերպը հետեւեալն էր, առաւօտեան ժամը հինգին (եւրոպական) կ'ելնէր ինքիրեն կրակը կը վառէր, կ'ածիլուէր, կը հագուէր առանց աճապարելու եւ ժամը վեցին իր գրասեղանին առջեւ նստած կ'ըլլար, բոլոր իր թղթերը իր առջեւ կը գտնէր ամենայն բարեկարգութեամբ եւ բոլոր իրեն պէտք եղած դրքերը իր բո-

լորտիքը չարուած էին։ Սիրելի չուն մ'ալ ունէր՝ որ դորգին վրայ պառկած չարունակ գինքը կը դիտէր։

Այսպէս մինչեւ որ ժամը իննին ու տասնին միջոցները բոլոր ընտանիքը հաւաքուէր նախաճաշելու համար՝ ինք արդէն օրուան գործերէն շատ մը բան կ'ըլլար he had done enough to break the neck of the day's work).

Սակայն Սքօթ իր այսչափ փութաջանութեամբը, իր անխոնջ եռանդովը, իր անհուն գիտութեամբը, զոր երկար տարիներու համբերատար աշխատութեամբ ձեռք բերած էր, երբ իր եւ իր կարողութեանց վրայ խօսք բացուեր շատ պարկեշտութեամբ կը խօսէր։

« Բոլոր ասպարէզիս մէջ » ըսած է սա անգամ մը, « չեղաւ այնպիսի ժամանակ մը, յորում իմ տգիտութեանս պատճառաւ նեղուած եւ չըուարած չ'ըլլամ »։

Ճշմարիտ խոնարհութիւնը եւ անկեղծ խոնարհութիւնը այսպէս միայն կրնայ խօսիլ, վասն զի մարդ որչափ իրական գիտութիւն ստանայ՝ այնչափ սակաւ կը գտնէ իր գիտութիւնը։

Պէտք չ'է ամենեւին նմանիլ Ալեքսանդր Թրինկլէյ վարժարանին այն աշակերտին՝ որ դասատուին մինաք բարով ըսելու գացած ատեն հեռեւեալ խօսքերն ըսած է «մինաք բարով, դաստիարակութիւնս աւարտած ըլլալով կը մեկնիմ »։—« Իրաւ կ'ըսէք թէ աւարտած էք » պատասխանեց դասատուն, « ես իմ դաստիարակութիւնս դեռ նոր սկսայ »։

Այն որ ամեն բանի վրայ վեր ի վերոյ տեղե-

ԳԼՈՒԽ Ը.

ԴՐԱՄ

ԻՐ ԼԱՒ ԵՒ ՁՈՌԻ ԳՈՐԾԱԾՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ

« Ես այնպէս կը հաւատամ թէ
« ընտանեաց , ինչպէս նաեւ կա-
« ռավարութեան մը հարստու-
« թեան ամենէն լաւագոյն ապ-
« բիւրը խնայողութիւնն է ։

ԱԻԿԵՐՈՆ [1]

« Դրամը մեր գլխուն ու չէ թէ
« մեր սրտին մէջ ունենալու ենք» ։

ՏԻՆ ՍՈՒԻՖԹ

Մարդու մը վարմունքին իմաստութեան լաւագոյն փորձաքարներէն մին է անոր դրամը դործածելու , չահելու , խնայելու , եւ ծախելու կերպը ։ Դրամը կենաց մէջ իբր նպատակ մը նկատելէ զգուշանալու ենք , բայց իբր անտարբեր բան մը , փիլիսոփայական արհամարհանօք ալ նայելու չենք անոր , վասն զի ընկերական եւ բնական բարեկեցութեան ամենէն մեծ տարրներէն մին կը ներկայացնէ դրամը ։ Մարդկային քնու-

[1] Ակիկերոն Հռովմայեցւոց ամենէն հռչակաւոր ատենաբանը և իմաստասէրը ծնաւ 107 ին (Ն· Ք· գիրիս) և 64 տարեկան գլխատուեցաւ Անտոնիոսի հրամանաւ , իր ճառերն երեւելիներն են փիլիպպեանները , կատիլինեանները են , ասոր հասարակապետութեան վրայ գրածներն ալ նշանաւոր են ։

կութիւններ հաւաքած է , նա կը հպարտանայ , բայց իմաստունը ամեն ժամանակ խոնարհութեամբ կը խոստովանի « Ընչ դիայն իր քան մը չէիս նաեւը գիտիս , » եւ կամ Նիւթընի հետ կը յայտարարէ թէ « միայն ծովեզերքէն քանի մը խեցիներ հաւաքած է , եւ թէ ճշմարտութեան անհուն ովկէանը դեռ անվթար կեցած է իր առջեւ » ։

թեան ամենէն գեղեցիկ յատկութիւններէն մէկ քանին դրամին լաւ գործածութենէն կախեալ են։

Այս յատկութիւնները են վեհանձնութիւնը, պարկեշտութիւնը, արդարութիւնը եւ անձնուիրութիւնը. այս առաքինութիւնները առանց խնայողութեան եւ նախատեսութեան գործել անհնար կամ դժուար է։

Միւս կողմանէ այս առաքինութեանց հակառակ մոլութիւններ ալ կան, որք են ագահութիւն, նենգ, անիրաւութիւն եւ եսութիւն, որք դրամի համար չափազանց սէր ունեցողներուն կեանքը կ'արատաւորեն, այս մոլութիւններուն աղբիւրը գեղխութիւնը եւ աննախատեսութիւնն է։

Հէնրի Թէյլըր իր Notes from life գրքին մէջ կ'ըսէ թէ «դրամը վաստկելու, խնայելու, ծախելու, (ծախք ընելու) տալու, ընդունելու, փոխ տալու, փոխ առնելու եւ կատկաւ ուրիշի թողելու կերպին մէջ ճիշդ եւ արդար չափ մը, գըրեթէ մարդկային կատարելութեան նշանն է»։

Դիւրակեցութիւնը այնպիսի վիճակ մ'է որուն ձգտելու բոլոր մարդիկ պարկեշտ միջոցներով հասնիլ ջանալու իրաւունք ունին։

Դիւրակեցութեամբ միայն մարդ կրնայ իր բնութեան ամենէն բարձր եւ ազնիւ մասը զարգացնել, եւ իր ընտանեաց պէտքերը հոգալ, առանց որոյ կրսէ Առաքեալը մարդ մը անհաւատի մը վատթար է։

Կենաց մէջ յառաջանալու համար մեզ ներկայացած առիթներէն եթէ օգուտ քաղել գիտնանք, մեր հայրենակցաց յարգանացը արժանի

կ'ըլլանք։ Բարեկեցութեան հասնելու համար եզած ջանքն իսկ ինք իրեն դաստիարակութիւն մ'է, որ մարդուն ինքնայարգութեան զգացումը կը զրգռէ, որ իր գործնական յատկութիւնները երեւան կը հանէ եւ համբերութեան, յարատեւութեան եւ ուրիշ համանման առաքինութեանց մէջ կը վարժեցնէ։ Նախատես եւ խնայող մարդը հարկաւորապէս խորհրդածող մարդ մ'ըլլալու է, վասն զի միայն ներկային համար չ'ապրիր, այլ իմաստուն նախատեսութեամբ մը ապագային համար պէտք եղած զգուշութիւններն ալ կ'ընէ։

Նախատես մարդը ժուժկալ եւ անձնուրաց ալ (այսինքն իր կրից յաղթելու կարող) ըլլալու է, որ ամեն առաքինութենէ աւելի՝ զօրաւոր կամեցողութեան մը նշանն է։

Ձօն Սթիւըրին չատ ճշմարտութեամբ կ'ըսէ թէ «ամենէն վատթար դաստիարակութիւնն իսկ՝ եթէ անձնուրացութիւն կը սովրեցնէ, աւելի լաւ է քան այն դաստիարակութիւնը որ անձնուրացութենէն զատ ամեն բան կը սովրեցնէ»։ Հռովմայեցիք միեւնոյն (Virtus) բառը կը գործածէին չէ թէ միայն առաքինութիւնը այլ եւ քաջութիւնը նշանակելու համար, անձնուրացութիւնն ալ բարոյական քաջութիւն մը եւ ամեն առաքինութիւններէն բարձր է, վասն զի անով մենք մեզի այսինքն մեր կիրքերուն կը յաղթենք։

Գործաւորը ամենէն քիչ անձնուրացութիւն ունին, եւ ապագայ մեծապոյն զոհունակութեան մը համար չ'են կրնար ներկայ փոքրիկ հաճոյքներէն եան կենալ։

Կրնայ կարծուիլ թէ ամենէն շատ աշխատող մարդիկ ամենէն աւելի դիտեն դրամին յարգը, սակայն բազմաթիւ գործաւորք այնքան դիւրութեամբ կը մսխեն իրենց վաստակը՝ որ քնաւ ապագային համար չ'են մտածեր եւ չարունակ խնայութեամբ եւ չափաւորութեամբ ապրողներէն կախումն կունենան։

Բազմաթիւ մարդիկ կան որք թէ եւ բարեկեցութիւն եւ անկախութիւն ձեռք ձգելու բաւական միջոցներ ունին, բայց այնպիսի կեանք մը կը վարեն որ տաղնապ մը պատահելուն պէս՝ հաղիւ մէկ օր մը կրնան դիմանալ, ընկերութեան գործաւոր դասուն չքաւորութեան գլխաւոր պատճառներէն մին ալ այս է։

Ընկերական բարւոքման մեծ խնդիրներէն թերեւս ամենէն կարեւորը այս է (գործաւորաց խնայութիւն սովրեցնելու խնդիրը) եւ ընկերութեան բարեկամ մարդիկ պէտք է որ այս ճշմարտութիւնը աւելն դասու մարդոց մէջ տարածեն։

Սակայն դժբաղդաբար մեր ժամանակի հայրենասէրները այսպիսի հասարակ խնդիրներու՝ այսինքն նախատեսութեան եւ խնայութեան խընդիրներուն չատ քիչ հոգ կը տանին, թէ եւ առանց այս առաքինութեանց գործադրութեան գործաւորք երբէք ճշմարիտ անկախութիւն մը ձեռք չեն կրնար ձգել։

Սոկրատ[1] կ'ըսէր թէ « ով որ աշխարհը չարժել

[1] Սոկրատ հռչակաւոր Յոյն փիլիսոփայն ծնաւ Աթէնքի մէջ Քրիստոսէ 470 տարի յառաջ, իր հայրը քանդակադործ, մայրն ալ գոյակ Ս՛եր · ինքն ալ նախ քանդակագործ

կ'ուզէ՝ նախ ինքզինքը չարժելը գիտնալու է », եւ անդ դիական հին երգի մը հետ մենք ալ կը կրկնենք թէ

«If every one woald sel
to his own reformation
how very easily
you might reform a nation[1] »

սակայն մարդիկ ընդհանրապէս կը կարծեն թէ աւելի դիւրին է եկեղեցին, պետութիւնը բարեկարգել՝ քան թէ իրենց վատթար սովորութեանց ամենէն փոքրը մոռնալ, եւ այսպիսի բաներու մէջ

եղաւ, բայց յետոյ դիտութեան նուիրեց ինքզինքը։ Իր հայրենակիցները բարեկարգելու ծանր պաշտօնը առաւ իր վրայ և վարժարան մը բացաւ ուր շատ մը երիտասարդներ հաւաքուեցան իր դասերը մտիկ ընելու։

Սոկրատայ թշնամիները զինքն ամբաստանեցին թէ նոր բաներ կուսքեր կը սովրեցնէ և արդէն եղածներուն յարգանք չի մնաուցանէր, Սոկրատ ամենեւին չ'ուզեց ինքզինք արդարացնել, ուստի մոլեխինդ խմելու դատապարտուեցաւ, երբ սա բանան էր իր բարեկամները զինքն ուզեցին փախցընել, բայց Սոկրատ ընաւ յանձն չ'առաւ ըսելով թէ հայրենեաց օրէնքներուն հնազանդիլ պէտք է, ինչ որ ալ ըլլայ։ Սոկրատ նշանաւոր է իր մաքուր բարոյականովը, անշահախնդրութեամբը, վեհանձնութեամբը և համբերութեամբը։

Բարոյական դիտութեան հիմնադիրն ինք եղաւ և շատունակ կը քարոզէր թէ երջանկութեան տանող միակ ճանապարհը բարեգործութիւնն է։ Սա բնաւ գրուած մը թողուցած չ'է։

[1] Եթէ մեզմէ իւրաքանչիւր ոք ինքզինք բարեկարգելու հոգ տանի, այն ատեն բոլոր ազգին վերանորոգութիւնը ո՞րչափ դիւրին կըլլայ։

մարդոց աւելի հաճելի եւ ընդհանուր սովորութիւն մը դարձած է ամեն բարեկարգութիւն իր դրացիէն քան թէ իրմէն սկսիլ :

Ամեն դաս մարդկան՝ որ օրուան վաստակածը օրը կուտէ , միշտ սոսկին դաս մը կը մնայ , իր անդամները հարկաւորապէս անզօր եւ անպաշտպան կը մնան եւ ընկերութեան կողին կապուած կը կենան , ինչպէս նաւաբեկեալը նաւու մը կողին կը կապուին եւ այսպէս ժամանակաց ու եղանակաց տխուր խաղալիքը կը դառնան :

Առանք արդէն իրենք զիրենք չի յարգելնուն համար ոչ ոք կը յարգէ զիրենք :

Որ եւ է տագնապ մը վրայ հասնելուն պէս անմիջապէս կը կործանին եւ չքաւորութեան ճիրաններուն մէջ կ'ընկնին :

Խնայութեամբ ձեռք բերուած քնաւ զօրութիւն մը չ'ունենալով ամեն մարդու խաղալիք կ'ըլլան , եւ եթէ քիչ մը ողջմտութիւն ունենային անով եւ դողով պիտի նկատէին իրենց կանանց եւ որդւոց ապագայ վիճակը :

Պ. Կոպտէն իր խօսքերը Հիւսէբոֆիլտի դործաւորաց ուղղելով այսպէս կ'ըսէր : « Աշխարհ միշտ երկու դասերու բաժնուած է . անոնք որ խնայութիւն կ'ընեն եւ անոնք որ կը մսխեն , այսինքն խնայողներու եւ վատնողներու դասերը : Ամեն տուներու , գործատուններու , կամուրջներու եւ նաւերու չինութիւնները , ինչպէս նաեւ բարեկեցութեան եւ քաղաքակրթութեան յառաջանալուն նպաստող ամեն մեծ գործերու կատարումը խնայել գիտցողներու ձեռքով եղած է եւ

անոնք որ իրենց վաստակը անօգուտ տեղը կը մսխեն՝ անոնք խնայողներու գերին եղած են միշտ : Բնութեան եւ նախախնամութեան օրէնք կը պահանջեն որ այսպէս ըլլայ , եւ ես մոլորեցուցիչ մը կ'ըլլայի եթէ ըսէի թէ ընկերութեան մը անդամները կրնան իրենց կացութիւնը բարւոքել , աննախատես , անհոգ եւ ծոյլ մնալով » :

Ասոր պէս եւ ասոր չափ գեղեցիկ խորհուրդ մ'ալ Պ. Պրայթ տուաւ 1847 ին Ռօչէսթրի գործաւորաց ժողովին :

Սա հաստատելէն յետոյ թէ ընկերութեան ամեն դասուց մէջ ալ հաւասարապէս պարկեշտ մարդիկ կան՝ այսպէս շարունակեց , « եթէ մարդ մը կամ դաս մը մարդիկ ուզեն իրենց ներկայ կացութիւնը պահել եթէ լաւ է , եւ կամ լաւագոյն կացութիւն մը գտնել , մի միայն մէկ ճամբայ մը կայ այս նպատակին հասնելու որ ամենէն ապահովն է , այս ճանապարհն է աշխատութեան , սակաւապետութեան եւ պարկեշտութեան ճանապարհը . մարդիկ եթէ գտնուին այնպիսի վիճակի մը մէջ յորում ոչ իրենց բնական եւ մտաւոր պէտքերնին կրնան գոհացնել , այսպիսի մարդիկ այսպիսի վիճակէ մ'աղատելու համար վերոյիշեալ առաքինութեանց ճամբան ձեռք առնելու են : Վասն զի անոնցմով ամեն օր բազմաթիւ մարդիկ իրենց կացութիւնը բարւոքելու վրայ են » : Բնաւ պատճառ կամ իրաւունք մը չի կայ որ գործաւորաց մէկ մասին կացութիւնը օգտակար , պատուաւոր եւ յարգելի չ'ըլլայ : Ամեն գործաւորք ալ , չատ քիչ բացառութեամբ , կըր-

նան իրենց բարեկեցիկ ընկերակցաց չափ սակաւա-
պետ , առաքինի եւ կրթեալ ըլլալ եւ անոնց վա-
յելած բարիքները իրենք ալ վայելել :

Ինչ որ են քանի մը մարդիկ , նոյնը կրնան
ըլլալ ամենն ալ առանց դժուարութեան : Միեւ-
նոյն միջոցները թող դործածեն՝ միեւնոյն ար-
դիւնքները պիտի ստանան :

Ընկերութեան մէջ այնպիսի դասեր կան որք
իրենց օրական աշխատութեամբը եւ ճակտին
քրտինքովը ապրելու ստիպուած են , ասի Աս-
տուծոյ հրամանն է եւ արդար ու իմաստուն հրա-
ման մ'է. սակայն նախախնամութիւնը չ'ուզեր որ ,
որ եւ է մարդ մը կամ դաս մը մարդիկ ապեր-
ջանիկ , անբնական եւ թշուառ վիճակ մ'ունե-
նան , ասի միայն մարդոց ակարութեան , ան-
ժուժկալութեան եւ կամակորութեան պատուղն է :

Եթէ անգամ մը գործաւորաց դասուն մէջ
անհատական զարգացման եւ ինքնայարգութեան
գաղափարը տարածուի , անոնք չուտով իրենց կա-
ցութիւնը կը բարւոքեն եւ կը բարձրացնեն , չէ
թէ ուրիշներու վիճակը խոնարհեցնելով , այլ ինք-
զինքնին չարունակ կրօնքի , բանաւորութեան
եւ առաքինութեան աւելի բարձր աստիճանի մը
հասցնելով :

Երբ մարդ մը իր հայեցուածը ապագային վը-
րայ դարձնէ կը տեսնէ որ ժամանակին երեք պա-
տահմանց՝ այսինքն աշխատութեան պակասու-
թեան , հիւանդութեան եւ մահուան դէմ պատ-
րաստուելու է :

Առջի երկու պատահարներէն կրնայ ազատ

մնալ , բայց երրորդը անհրաժեշտ է . սակայն նա-
խատես եւ խոհեմ մարդը միշտ ենթադրելու է
թէ առջի երկու պատահարներն ալ կրնան հան-
դիպիլ իրեն . ուստի այնպէս վարուելու է իր կեան-
քը որ անոնց հասած ատեն կարելի եղածին չափ
թեթեւցնէ նեղութեանց ծանրութիւնը՝ չէ թէ մի-
այն իրեն համար , այլ եւ անոնց համար որք ի-
րենց բարեկեցութիւնը եւ պարէնը իրմէ կ'ակն-
կալեն : Այս մասին ամուրիի մը պարտաւորութիւ-
նը ամուսնացեալ մը պարտաւորութենէն թեթեւ
կրնայ երեւնալ , սակայն ամուրին ալ իր բոլոր
վաստակը մսխելու չէ եւ իր ծերութեան , հիւան-
դութեան եւ հանգստութեան օրերուն համար միշտ
քիչ մը բան մէկդի դնելու է :

Արդարեւ չատ տխուր տեսարան մ'է երբ
մարդ մը չատ կ'աշխատի , չատ կը վաստկի , բայց
բոլոր վաստկածը կը մսխէ եւ իր ծերութեան օ-
րերուն իր ծնողաց կամ ուրիշ սակաւապետու-
թեամբ ապրող մարդոց բեռ կ'ըլլայ : Երբ մարդ
մը կ'ամուսնանայ եւ ընտանեաց հօր պատասխա-
նատուութիւնները կ'առնու իր վրայ , բարոյապէս
պարտաւոր կ'ըլլայ չէ թէ միայն իր ապրած ա-
տեն իր կնոջ եւ զաւակաց պիտոյքը հոգալ , այլ
եւ այնպէս կարդադրելու է իր գործերը որ իր
մեռնելէն վերջն ալ իր ընտանիքը չքաւորութեան
մէջ չ'ընկնի . այն հայրը որ այս պարտաւորու-
թիւնը զանց կ'ընէ՝ արհամարհելի կ'ըլլայ :

Ուրեմն այս նկատմամբ դրամը վաստկիլ եւ
լաւ դործածել գիտնալը չատ կարեւոր է :

Լաւ վաստկուած դրամը համբերատար աշ-

խաւութեան, յարատեւ ջանից, պարտեալ փոր-
ձութեան, վարձատրեալ ակնկալութեան ապա-
ցոյցն է։

Երբ մարդ մը իր վաստակած դրամը լաւ կը
գործածէ կը ցուցնէ թէ խոհեմութիւն, նախա-
տեսութիւն եւ անձնուրացութիւն ունի, որք առ-
նական նկարագրի մը ճշմարիտ խարիսխներն են։
Թէ եւ դրամը խել մը առարկաներ կը ներկայա-
ցնէ, որք բնաւ օգտակարութիւն կամ իրական
արժէք մը չունին, սակայն այնպիսի առարկաներ
ալ կը ներկայացնէ՝ որք անհրաժեշտ կարեւոր
են, ինչպէս են մեր անունդը, հանդերձը բարե-
կեցութիւնը եւ որ նուազ թանկագին չէ, մեր
անձնական ԱՆԿԱԽՈՒԹԻՒՆԸ։

Այսպէս խնայութիւն մը գործաւորի համար
պիտոյից դէմ պատնէշ մ'է, որով իր գէշ օրերը
կ'անցնէ եւ զուարթութեամբ ու յուսով լաւա-
գոյն օրերու վերադարձին կ'սպասէ։ Մարդ մը
որ հաստատ եւ ստոյգ վիճակի մը հասնելու կը
ջանայ՝ այն մարդը աւելի զօրաւոր եւ աւելի լա-
ւագոյն կ'ըլլայ, վասն զի իր եկամուտէն միշտ
մաս մը խնայելով նորանոր ջանքեր ընելու կը
դրդէ զինքը իր վիճակը բարւոքելու համար։

Սակայն այն մարդը որ միշտ կարօտութեան
վիհին եղերքը կը թափառի՝ այն մարդը դերու-
թենէ չատ հեռի չէ։

Սա բնաւ իր տէրը չէ, վասն զի չարունակ
ուրիշի իշխանութեան տակ ընկնելու եւ իրենա-
ռաջարկուած աննպաստ պայմանները ընդունելու
վտանգին մէջ է, մինչեւ մէկ ատիճան իր սաբ-

րուկ կ'ապրի, վասն զի չի համարձակիր աներկիւղ
կերպով ուրիշներու երեսը նայիլ, վասն զի գիտէ
թէ եթէ հակառակի՝ ողորմութիւն խնդրելու եւ
բարեգործական ընկերութեանց դիմելու պիտի
ստիպուի։ Վերջապէս եթէ այսպիսի մարդ մը բը-
նաւ գործ չունենայ՝ ամենեւին միջոց մը չունի
երթալ ուրիշ տեղ գործ բնտռելու, սա իր բնա-
կարանին փակած կը մնայ ինչպէս ոստրէն իր ժայ-
ռին, ոչ գաղթել եւ ոչ ճանապարհորդել կըր-
նայ։

Ուրեմն անկախ ըլլալու համար խնայող ըլ-
լալու է, խնայող ըլլալու համար ալ գերագոյն
քաջութիւն եւ բարձր առաքինութիւններու պէտք
չի կայ, բաւական է որ մարդ քիչ մը կորով եւ
չափաւոր կարողութիւններ ունենայ։ Խնայութիւ-
նը ուրիշ բան չ'է ուրեմն քայց եթէ ոգի կար-
գաւորութեան ընտանեկան գործերու մէջ, այ-
սինքն քիչ մը խոհեմութիւն, կանոնաւորութիւն
եւ ամեն տեսակ վատնութենէ զգուշանալու խը-
նամք։ Փրիստոս խնայութեան ոգին հետեւեալ
բառերուն մէջ ամփոփած է «ժողովեցէք գնըչ-
խարեալ կոտորակ, զի մի ինչ կորիցէ»։[1]

Իր ամենակարողութիւնը կենաց փոքրիկ
բաներն ալ բնաւ չ'էր արհամարհեր, եւ այն
վայրկենին իսկ՝ յորում քիչ մը հացը չատցնելու
անհուն կարողութիւնը կը յայտնէր՝ անտեսու-
թեան արգասաբեր դաս մը կուտար, որուն ամեն
մարդ ալ այնչափ պէտք ունի։

---

[1] Ս. Յովհ. Զ. 12։

Բայց խնայութիւնը միայն ասով չ'ըլլար, խնայող մը պէտք է որ ներկայ գոհունակութիւն մը զոհէ ապագային մէջ աւելի մեծ մ'ունենալու համար, ուրեմն ակռէ յայտնի կ'երեւայ թէ խնայող մարդուն բանաւորութիւնը իր անասնական բնազդմանց կը յաղթէ։ Խնայութիւնը կծծութենէն բոլորովին տարբեր է, վասն զի խնայութեամբ միայն առատաձեռն կրնանք ըլլալ։ Խնայութիւնը դրամը իբր կուռք չի պաշտեր՝ այլ զանի իբր օգտակար միջոց մը կը նկատէ։ Ինչպէս որ Տին Սուիֆթ ալ ըսած է «դրամը մեր գլխուն մէջ ունենալու ենք, չէ թէ մեր սրտին մէջ»։ Խնայողութեան խոհեմութեան պտուղը, բարեխառնութեան տոյզը և ազատութեան մայրն է։

Խնայութիւնը պարկեշտութեան, ընտանեկան երջանկութեան եւ ընկերական բարեկեցութեան պաշտպանն է։ Խնայութիւնը բարկութիւնը կ'իջեցնէ եւ գոհունակութիւն յառաջ կը բերէ։ Խնայութեամբ մարդիկ բարեկարգութեան եւ հասարակաց ապահովութեան բարեկամ կըլլան։

Մարդիկ եթէ խնայող ըլլան, նեղութիւններ չեն ունենար, հետեւաբար եւ հասարակաց անդորրութիւնը խռովելու բնաւ պատրուակ մը չեն ունենար։ Երբ գործաւորք իրենց աշխատութեամբը եւ առաւելապետութեամբը անգամ մը անկախութիւն ձեռք ձգեն, այնատեն ուրիշներու վայելած բարեկեցութիւնը իբր անիրաւութիւն նկատելէ պիտի դադրին, եւ այն ատեն քաղաքական դաւադիրք առանց երեւակայական թշուառութիւններու իրենց դաւադրութեանց դրամագլուխ մ'ընտրելէ պիտի դադրին։

Մի միայն ստակ հաւաքելու հաճոյքով եղած խնայութիւնը չատ դժուձ բան մ'է, բայց վերոյիշեալ արդիւնքները ձեռք բերելու համար եղած խնայութիւնը լաւ եւ զօրաւոր բնաւորութեան մը ամենէն ստոյգ ապացոյցներէն մին է։ Եւ երբ այս առաքինութիւնը, այսինքն խնայութիւնը մեր մէջ կը զարգացնենք ուրիշներու օգնելու նպատակով այն ատեն աւելի աղնիւ կերպարանք մը կ'առնու։

Երբ Ֆրանսիա Հօրնէր աշխարհի գործերուն մէջ պիտի մտնէր, իր հայրը հետեւեալ խօսքերէն աւելի լաւ խորհուրդ մը չի կրցաւ տալ իրեն։ «Դիւրակեաց ապրելու փափաքած ատենդ ալ խնայող եղիր։ Խնայութիւնը ամենուն հարկաւոր առաքինութիւն մ'է եւ որչափ որ թեթեւսոլիկ մարդիկ զայն կ'արհամարհեն՝ խնայութեամբ է միայն որ մարդ մը անկախութիւն ձեռք կրնայ ձգել, որուն ամեն ողջամիտ մարդ հասնիլ կը փափաքի եւ պէտք է որ փափաքի»։

Մարդ մը միշտ իր ծախքերը իր եկամուտներուն համեմատ կարգադրելու է։

Այս սովորութիւնը պարկեշտութեան բուն իսկ էութիւնը եւ սկզբունքն է։ Արդարեւ այն մարդը որ պարկեշտութեամբ իր աշխատութեան պտուղովը ապրիլ չուզեր, անպարկեշտութեամբ ուրիշին աշխատանաց պտուղովը ապրելու կը ջանայ անշուշտ։

Արդ անոնք որ իրենց անձնական ծախքերուն հոգ չեն տանիր, եւ իրենց յատուկ գոհունակութենէն զատ ուրիշ բան չեն նայիր, անոնք չու-

տով ստակի օգտակարութիւնը կը հասկնան՝ քայց ափսոս որ վերջին ապաշաւը օգուտ մը չունի : Այսպիսի մարդիկ որչափ առաջուց զեղխութեամբ եւ առատաձեռնութեամբ կ'ապրին՝ այնքան ալ յետոյ գձուձ բաներ ընելու կ'ստիպուին · ասոնք իրենց դրամը , իրենց ժամանակին պէս կը վատնեն , ապագայն կը զեղչեն : իրենց եկամուտները ժամանակէն յառաջ կ'առնեն եւ վերջապէս մեծագումար պարտքերու տակ կ'ընկնին , եւ ալ այնուհետեւ չեն կրնար անկախ եւ ազատ մարդու մը պէս գործել :

Շատերը փոքրիկ գումարներ անօգուտ տեղը կը մսխեն , սակայն եթէ այդ փոքրիկ գումարները մէկդի դրուին՝ հարստութեան եւ անոր հետեւութիւնն եղող անկախութեան սկզբնաւորութիւնը կ'ըլլան :

Չեղխ ու չոայլ կեանք վարողները չարունակ աչխարհի անիրաւութեան դէմ կը գանգատին , սակայն եթէ լաւ խորհին իրենց ամենէն մեծ թշնամին իրենք են , վասն զի երբ մարդ մը ինք իր բարեկամը չէ՝ ինչպէս կրնայ յուսալ որ ուրիշները իրեն բարեկամ ըլլան :

Բարեկարգ մարդիկ իրենց եկամուտի աղբիւրները որչափ չափաւոր ալ ըլլան՝ միշտ ուրիշներու կրնան օգնել , մինչդեռ զեղխ մարդիկ որք առանց մտածելու իրենց բոլոր ունեցածը կը մսխեն՝ երբէք մէկու մը չեն կրնար օգնել :

Մուրացականներու ըրած խնայութիւնը շատ ախուր խնայութիւն մ'է , որուն աւելի կ'արժէ կծծութիւն ըսել քան անտեսութիւն : Կենաց եւ

գործի մէջ փոքրոգի մարդիկ ընդհանրապէս կարճատես կ'ըլլան եւ քնաւ յաջողութեան երես չեն տեսներ : Մէկ ապուխի հոգի մը երբէք երկու ապուխ չ'ընէր ըսած անգղիական առածը [1] :

Վեհանձնութիւնը եւ առատաձեռնութիւնը երբ պարկեշտութեան հետ միացած են՝ կենաց մէջ ամենէն խմաստուն վարմունքը կըլլան :

Ո՜ւխ ֆիլոէ երեց մէջ ձէնքինսըն ամեն տարի որ եւ է կերպով մը կը խաբէր Ֆլամպօրօն , « սակայն » կ'ըսէր սա , « ես որչափ որ դինքը կը խաբեմ՝ ինք միշտ աւելի կը հարստանար մինչդեռ ես աղքատութեան մէջ ընկայ եւ վերջապէս բանտ դրուեցայ » : Կենաց ամենօրեայ փորձառութիւնն ալ կը ցուցնէ թէ վեհանձն եւ պարկեշտ մարդիկ ինչ փառաւոր վախճաններ ունեցեր են :

Դատարկ պարկ մը կրնաչ առածը ոտքի չէ կըրնար կանգնիլ , այսպէս է նաեւ պարտապան մարդ մը : Շատ դժուար կը պատահի որ պարտատէր մարդ մը ճշմարտախօս ըլլայ · ուստի առածն ալ կըսէ թէ ապահովութիւնը պարտաց հետ դիտելէ կ'ընդունայ : Պարտապան մը միշտ իր վճարումը երկարաձգելու համար պատրուակներ եւ ստախօսութիւններ հնարելու կ'ստիպուի : Մարդ մը դեռ առաջին անգամ պարտք ընելու հարկադրուած առեն կրնայ չ'ընել , բայց միանգամ փոխառութեան վարժուածին պէս՝ ալ ինքզինքը չի կրնար ազատել պարտքէ , որչափ որ ալ աչխատի :

Պարտուց մէջ առնուած առաջին քայլն ալ

---

[1] *the penny soul never came to two pence .*

ստախօսութեան առաջին քայլին կը նմանի , որով մարդ զրկէ միշտ կ'ստիպուի չարունակել իր փոխառութիւնները , վասն զի ամէն նոր պարտքի հետևէ ուրիշ մը կուգայ՝ ինչպէս ամէն ստախօսութեան հետևէ նոր ստախօսութիւն մը կուգայ :

Հէյտըն նկարիչը կ'ըսէր թէ իր անկումը այն օրէն սկսաւ՝ երբ առաջին անգամ փոխառութիւն ըրաւ : Սա վերջապէս հասկցաւ այն առակին ճշմարտութիւնը որ կ'ըսէ « ով որ պարտ առնէ , վիշտ առնէ [1] . եւ ահա իր օրագրոյն մէջ գրած նշանաւոր դիտողութիւնը :

« Այս թուականէն կ'սկսին իմ պարտքերս , որոյմէ բոլոր կենացս մէջ ոչ կրցայ եւ ոչ կրնայի ազատիլ » :

Սա իր ձեռօք գրած կենսագրութեան մէջ կը ցուցնէ թէ ինչպէս դրամի պակասութիւնը եւ նեղութիւնը զմարդ յաճախ անձկութեան մէջ կը ձգէ , աշխատելու անկարող կ'ընէ եւ կը նուաստացնէ :

Այս նկարիչը ծովային աշխատութեանց մէջ մտնող երիտասարդի մը հետեւեալ խրատը տուաւ : « Փոխառութեամբ բնաւ որ եւ է հաճոյք մը վայելել մի փափաքիր : Ամենեւին ստակ փոխ մի առնուր , վասն զի անով կը նուաստանաս : Քեզ չ'եմ ըսեր թէ բնաւ փոխ մի տար այլ կ'ըսեմ թէ ամենեւին փոխ մի տար այն առնն՝ երբ փոխ տալով դու քու պարտքդ վճարելու անկարող պիտի ըլլաս . սակայն բնաւ պարագայի մը մէջ փոխառութիւն մ'ընէր :

[1] who goes a borrowing, goes a sorrowing:

Ֆիխթէ դեռ խեղճ ուսանող մ'եղած առենն իսկ իր աղքատ ազգականաց իրեն ղրկած ընծայները ընդունիլ չ'էր ուզեր :

Տօքթէօր Ճոնսըն կ'ըսէր թէ երիտասարդութեան առեն եղած պարտքերը չափահասութեան կործանումը կ'ըլլան :

Այս մասին իր արտասանած խօսքերը չատ ծանրակշիռ եւ ուշադրութեան արժանի են :

« Մի կարծէք թէ պարտքը անպատեհութիւն մ'է միայն , այլ անի աղէտ մ'ու տառապանք մ'է : Աղքատութիւնը զմեզ ուրիշի օգնելու միջոցներէն կը զրկէ , եւ բարոյական ու բնական չարեաց դիմադրելու անկարող կ'ընէ զմեզ . ուստի ամէն պատուաւոր միջոցներով աղքատութենէն խորշելու ենք . . . . . :

Ուրեմն առաջին հոգերնիդ ըլլայ մէկու մը պարտական չ'ըլլալ : Որոշեցէք աղքատ չ'ըլլալ , ուստի ինչ որ ալ ունենաք , միշտ քիչ ծախք ըրէք : Աղքատութիւնը երջանկութեան ամենէն մեծ թշնամին է . անով ազատութիւնը կը ջնջուի , առաքինութիւններ ալ կան՝ որք աղքատութեան մէջ չ'են կրնար դործադրուիլ . սակաւապետութիւնը չ'է թէ միայն հանդստութեան այլ եւ բարեպաշտութեան խարիսխն է . ոչ ոք կրնայ օգնել ուրիշին՝ երբ ինք օգնութեան կը կարօտի . նախ մարդ իրեն հարկաւոր եղածը ունենալու է ուրիշին օգնելու համար :

Ամեն մարդու անհրաժեշտ պարտաւորութիւնն է միշտ իր եկամուտներուն եւ ծախքերուն ճիշտ հաշիւն ունենալ : Ուրեմն այս նկատմամբ թուա-

բանութեան ամենէն պարզ գործողութիւնները առնել մարդու համար ալ հարկաւոր են։

Խոհեմութիւնը կը պահանջէ որ միշտ մեր եւ կամուտներէն նուազ ծախք ունենանք, սակայն այս նպատակին հասնելու համար պէտք է որ յառաջուց մեր ծախքերը մեր եկամուտներուն համեմատ կարգադրենք եւ որոշենք։

Լօք կ'ըսէր թէ «մարդ մը ճիշտ իր սահմանին մէջ ապրելու համար պէտք է որ իր գործերը չարուճակ իր աչաց առջեւ ըլլան կանոնաւոր եղանակաւ մը»։

Ուէլլինկթընի դուքսը քոլոր իր ընդունած եւ ծախս րրած ստակներուն ճիշտ հաշիւը կը բռնէր։ «Ինձ վարուց կանոն րրած եմ» կ'ըսէ սա Պ. Կըլէկի, «իմ պարտքերս իմ ձեռքովս վճարել եւ ամեն մարդու ալ խորհուրդ կուտամ որ ինձ պէս ընէ։ Ամէն յառաջ վատահութեան արժանի սպասաւորի մը յանձնած էի այս հոգը, բայց այս յիմարութենէն առողջացայ՝ երբ առաջ մը ինծ զարմացումամբ տեսայ որ մէկ կամ երկու տարուան հաշիւ մը կը պահանջէին ինձմէ. այդ յանդուգն սպասաւորը իմ ստակովս չահադիտութիւն ընելու ձեռնարկեր էր եւ իմ պարտքերս չ'էր վճարեր»։ Պարտքի նկատմամբ ալ հետեւեալ կարծիքն ունէր. «պարտք՝ մարդս ճշմարիտ գերի մը կը դարձնեն։ Ես իմ ինքսովս հասկցայ թէ ինչ բան է ստակի պէտք ունենալը, բայց երբէք պարտք չ'ըրի»։

Ուօշինկթընն ալ այս մասին Ուէլլինկթընի չափ զգոյշ էր, եւ իր տան ամենէն փոքր ծախքերն

ալ քննելը իրեն փոքրկութիւն չ'էր համարեր, վասն զի իրեն սկզբունք ըրած էր իր եկամուտներուն համեմատ ապրիլ այն աստեն իսկ՝ երբ Ամերիկեան Միութեան նախագահի բարձր պաշտօնը կը վարէր։

Ձերվիս ծովապետը, Սէն—Վէնսանի կոմսը, իր երիտասարդութեան ունեցած մաքառումները պատմած աստեն պարտքէ ազատ մնալու համար ըրած որոշման պատմութիւնը հետեւեալ կերպով կ'ընէ։ «Մեր ընտանիքը յոյժ բազմաթիւ էր, եւ հայրս ալ հարստութիւն չ'ունէր։ Գործի սկսելու համար հայրս 500 ֆրանք տուաւ ինձ եւ ասկէ զատ բնաւ ուրիշ բան մը չստացայ իրմէ։ Բաւական աստեն ծովու վրայ մնալէն յետոյ 500 ֆրանքի պարտամուրհակ մը ղրկեցի հօրս, սակայն պարտամուրհակը նորէն ինձ դարձաւ։

Այս մերժումը ինձ այնքան վիշտ պատճառեց՝ որ ուխտեցի, եւ այս ուխտին մինչեւ վերջը հաւատարիմ մնացի, բնաւ պարտամուրհակ մը չ'ստորագրել՝ մինչեւ որ անոր վճարուելուն ապահով չ'ըլլամ»։

Անմիջապէս ապրելու կերպս փոխեցի, պաշտօնակալաց սեղանը թողուցի, միայնակ ապրեցայ եւ նաւուն տուած պարենովը գոհ եղայ։ Ես ինքս իմ զգեստներս կը լուայի եւ կը կարկտէի, անկողնոյս կտաւովը երկու բանդալօն չինեցի ինձ, այսպէս բաւական ստակ կրցայ հաւաքել որով պարտամուրհակս վճարեցի եւ այս վայրկենէն շատ խնամք տարի որ ծախքս եկամուտէս չ'անցնի»։

Ամբողջ վեց տարի ձերվիս ամենաախտա գըրկանաց ենթարկեց ինքզինքը, բայց իր պարկեշտութիւնը պահպանեց, իր արուեստը ուսաւ ամենայն յաջողութեամբ, եւ իր արժանեօքն ու քաջութեամբը հետզհետէ ամենաբարձր աստիճանի հասաւ։

Երիտասարդք իրենց ասպարէզը լաւ կերպով սկսելու մեծ խնամք տանելու են, վասն զի այս վերոյիշեալ վարմունքի դրութիւնը երիտասարդութեան ժամանակ ընդունելու են, եթէ կուզեն որ այս առաքինութիւնը երթալով զօրանայ։ Անգամ մը ոտքդ ճանապարհին մէջ դնելէն յետոյ ալ քաջի՛ր եւ ուղիղ դիմէ՛ր։ Լաւ սկսուած գործ մը կիսով չափ կատարուած կը համարուի կըսէ առածը, եւ լաւ սկսուած ճակատամարտ մը կիսով չափ վաստկուած է։

Քանի քանի երիտասարդներ որք գեղեցիկ յոյսեր կուտային՝ առաջին սխալ քայլով մը կորսուած են, մինչդեռ՝ ուրիշներ՝ որոց տաղանդը բանի տեղ դրուած չ'էր, յաջողած են կենաց գործերուն մէջ, վասն զի ասոնք իրենց ասպարէզը լաւ կերպով սկսելով յարատեւութեամբ ալ չարունակած են իրենց ճանապարհը։ Լաւ սկզբնաւորութիւն մը ապագայ յաջողութիւն խոստումն է։ Որչափ խեղճ մարդիկ կան որոց կեանքը իրենց համար տառապանք մը եւ մշտնջենաւոր վշտի աղբիւր մ'է, որք կրնային բարձրագլուխ քալել, եթէ լաւ որոշումներ ընելու տեղ՝ անգամ մը գործի սկսած ըլլային։

Դժբաղդաբար շատ մը մարդիկ կան որք յաջողութեան սպասելու համբերութիւն չունին,

ասոնք չեն ուզեր իրենց հարց սկսած կերպովը սկսիլ, այլ անոնց վերջացուցած կերպովը կուզեն սկսիլ, ասոնք արուեստից եւ ճարտարութեանց պատուղները առանց որ եւ է ջանքի վայելել կը փափաքին, ասոնք երբէք յաջողութեան երես չեն տեսներ, վասն զի ապագայն կը զեղչեն վաղահաս հաճոյքներ ունենալու համար։

Մէկին կարգի մարդիկ մանաւանդ միտումի մը ունին իրենց բոլոր ունեցածը վատնելու եւ այնպիսի կեանք մը կը վարեն՝ որուն արդիւնքները ընդհանուր ընկերութեան յոյժ վնասակար են։

Այսպիսի մարդիկ իրենց զաւակները բարեկիրթ քաղաքացիներ ընելու տեղ՝ մեծատուն ազնուականներու նմանցնել կ'ուզեն։ Այս թշուառները գեղեցիկ հագուստներու, պերճանաց եւ հաճոյից համար այնպիսի տենչանք մը կը մնուցանեն իրենց մէջ՝ որ ոչ մէկ պարագայի մէջ ազնիւ եւ առնի նկարագրի մը խարիսխը չի կրնար ըլլալ, եւ իր արդիւնքն այն կ'ըլլայ՝ որ բազմաթիւ չինծու ազնուականներ աշխարհի մէջ մոլորեալ կը շրջին եւ ինչ ընելիքնին չ'են գիտեր, ու իրենց վախճանը անստոյգ է։

Ազնուական եւ մեծատուն ձեւանալու մոլութիւնը օրէ օր աճելու վրայ է։ Բազմաթիւ մարդիկ ցուցամոլութեան ետեւէ ընկած են ի վնաս իրենց պարկեշտութեան. ասոնք հարուստ չեղած աեւնին իսկ հարուստ երեւնալ կ'ուզեն։ Ասոնք արտաքին ցոյցերով չբթնչլ ըլլալ կը ջանան եւ Աստուծմէ իրենց սահմանուած վիճակին մէջ համբերութեամբ եւ յամր յամր յառաջանալու քաջու-

թիւնը չունին, այլ մէկէն ի մէկ դիւրակեաց ըլլալ եւ պերճանաց մէջ ապրիլ կուզեն. իրենց այս փափաքին հասնելու համար ալ ամեն բան ղոհել յանձն կ'առնուն:

Ընկերական ամփիթէատրոնին մէջ առաջին տեղը հասնելու համար ասոնք ղիրար կը ճնշեն, ղիրար կը հրմշակեն, եւ այս խառնաշփոթին մէջ ամեն ազնիւ եւ վեհանձն որոշում ոտքի տակ կ'երթայ, մինչդեռ չատ մը դեղեցիկ յարմարութեանց տէր մարդիկ ալ բոլորովին կ'ոչնչանան: Այսպէս միայն սուտ յաջողութեան փայլով ուրիշները շըլացնելու մոլութեամբ քանի քանի մարդիկ կը կործանին, քանի քանի մարդիկ չքաւորութեան ճիրաններուն կը մատնուին եւ կը մնանկանան. աւելորդ է ասոնց պատմութիւնը այս տեղ ընել:

Այս ցուցամոլ մարդիկը անպատուութիւնը աղքատութենէ նախամեծար համարելով տեսակ տեսակ նենգութիւններ եւ խաբէութիւններ կը գործեն եւ իրենց հետ հարիւրաւոր անմեղ ընտանեաց կործանման պատճառ կ'ըլլան:

Հանգուցեալ Սըր Զարլս Նաբիր երբ Հնդկաստանի բանակին հրամանատարութենէն հրաժարեցաւ, բանակին մէջ ծառայող բազմաթիւ պաշտօնակալներու վարած զեղխ կենաց դէմ հետեւեալ ազդու դանդատը հրատարակեց: Սըր Զարլս այս յիշատակագրին մէջ չատ ազդու կերպով կը բացատրէր թէ «պարկեշտութիւնը կատարեալ ազնուականի մը անհրաժեշտ յատկութիւններէն մին է, եւ թէ այն որ առանց դինը վճարելու շամբանկի դինի եւ գարեջուր կը խմէ, ու ձիերու վրայ նստած կը չրջի, նա չէ թէ ազնուական մը՝ այլ խաբեբայ մ'է»: Արդարեւ այն մարդիկ՝ որք իրենց նկամուտէն աւելի ծախք կ'ընէին եւ չատ անգամ նոյն իսկ իրենց սպասաւորներէն դատի կը քաշուէին ոչինչ պերճանքներու համար ըրած պարտքերնին չի կրնալ վճարելնուն համար, այն մարդիկ կրնային պաշտօնակալներ ըլլալ, բայց երբէք ազնուական մարդիկ չ'էին: Այս ընդհանուր հրամանատարը կ'ըսէր թէ այն մարդիկ՝ որք չարունակ պարտապան ըլլալու սովորած են, անանք քաղեկիրթ մարդոց վայել զգացումներէն զուրկ են: Ուրեմն բաւական չ'է միայն որ պաշտօնակալ մը պատերազմի, այլ պէտք է նաեւ որ իր խոստումը պահէ, իր պարտքերը վճարել գիտնայ. ահա այս յատկութիւններով փառաւորուելու է ազնուական զինուորականի մը ասպարէզը:

Երիտասարդ մը երբ աշխարհային գործերու մէջ կը մանէ՝ չար փորձիչներու երկայն ճանապարհի մը մէջէն կ'ընթանայ, եթէ անգամ մը տեղի տայ այդ փորձիչներուն՝ իր կործանումը չուտով վրայ կը հասնի իբր հետեւանք իր տկարութեան: Ուստի երիտասարդ մը իր ասպարէզը պատուաւոր կերպով կատարելու համար պէտք է որ այդ ամեն փորձիչներուն ալ դիմադրէ, եւ թէ գործով թէ խօսքով բացարձակ «ոչ»ով մը պատասխանէ անոնց հրապոյրներուն: Անմիջապէս որոշելու է, եւ փորձիչներու հրապոյրներուն նպաստաւոր կամ անյապաղ կողմին վրայ քնաւ երկմտելու չ'է: վասն զի երիտասարդութիւնն ալ կը կործանէ այն ինչ պէս՝ որ կ'երկմտէ: Շատերը երկայն ժամա-

նակ կը խորհին առանց երբէք որոշում մ՚ընելու, բայց որոշում մը չընելը արդէն քան մը որոշել ըսել է: «Ե՞ր պահիր ընել է ֆրյո-ինե» աղօթքը մարդոց քնութիւնը լաւ ճանչցող մէկը միայն կրնայ ընել:

Սակայն պէտք է որ փորձութիւնը գայ եւ երիտասարդին կարողութիւնը փորձէ, բայց եթէ անգամ մը տեղի տայ, իր դիմադրելու զօրութիւնը հետզհետէ կը տկարանայ, տեղի տալը արդէն առաքինութեան մէկ մասը կորսուանիլ ըսել է, եթէ երիտասարդ մը առաջին փորձութեան քաջութեամբ դիմադրէ այս դիմադրութեամբ իսկ այնպիսի զօրութիւն մը կ՚ստանայ՝ որ բոլոր կենացը մէջ կը տեւէ եւ հետզհետէ կրկնուելով սովորութիւն կը դառնայ:

Մարդիկ չարին փորձութեանց դիմադրելու համար իրենց երիտասարդութեան առենէն սովորելու եւ վարժուելու են: Կենաց հազար ու մէկ աննշան դործերուն մէջ մտած բարի սովորութիւններն են որ վերջապէս մարդուն բարոյական վարմունքին ամենէն մեծ մասը կը կազմեն:

Հիւկ Միլլեր պատմած է թէ ինչպէս իր երիտասարդութեան առեն զօրաւոր որոշումով մը աշխատասէրներու յատուկ փորձութեան մը յաղթած է: Գարահանքը բանող դործաւորները սովորութիւն ունէին երբեմն երբեմն ոգելից ըմպելիքներ խմել:

Հիւկ ալ օր մը երկու բաժակ ցորենօղի խըմեց: Ցուն դարձած առեն իր սիրելի գիրքը, —Պպֆնի ֆոռեբը— բացաւ եւ տեսաւ որ անոր գըրերը իր աչաց առջեւ կը պարէին, եւ ինք ա-

մենեւին կարդացածին իմաստը չ՚էր կրնար հասկանալ:

«Այս վիճակը» կ՚ըսէ սա, «որուն մէջ ես իմ սխալմունքովս ընկած էի, գձձութեան վիճակ մ՚էր: Ես իմ սխալմունքովս այնպիսի աստիճանի մը հասած էի՝ յորում իմացական կարողութիւններս սովորականէն չատ աւելի ստորնացած էին:

Թէ եւ այս դտնուած վիճակս լաւ որոշումներ ընելու չատ նպաստաւոր չ՚էր՝ բայց այս վայրկենէն որոշեցի որ մտաւորական հաճոյքներ վայելելու համար ինձ տրուած կարողութիւնները գինովութեան մը զոհ չընեմ, եւ Աստուծոյ օգնութեամբը այս որոշման հաւատարիմ մնացի»:

Այսպիսի որոշումներ մարդիկ իրենց խոտոր ճանապարհէն ետ կը դարձունեն, եւ ապագային մէջ իրենց ունենալիք վարմունքը կորոշեն:

Եւ այս խոտոր որուն վրայ Հիւկ Միլլեր անչուշտ պիտի նաւարեկէր՝ եթէ նոյն միջոցին բոլոր իր բարոյական զօրութիւնը մէկտեղ չ՚ամփոփէր՝ այն խոտորէն մին է ուրկէ երիտասարդութիւնը ուշադրութիւնը չարունակ զգուշանալու են:

Գինովութիւնը երիտասարդութեան ենթակայ եղած ամենէն նուաստ եւ ամենէն աղետաբեր մոլութիւններէն մին է,

Սըր Ուօլթըր Սքօթ սովորութիւն ըրած էր ըսել թէ՝ «ամեն մոլութիւններէ աւելի գինովութիւնը մեծութեան անպատշաճ եւ անվայելուչ է.» Սակայն գինեմոլութիւնը չ՚է թէ միայն մեծութեան՝ այլ եւ խնայութեան, վայելչութեան, առողջութեան եւ պարկեշտութեան հակառակ է:

նաս ։ — աշխատիմ անոր է՝ որ համբերութիւն եւ աշխատութիւն ունի ։ — ասելէ լաւ է առանց ընդհատելու պատկիլ եւ պարապած արձնալ ։ — ահա ասոնք են առածական փիլիսոփայութեան հատակոտորներէն մէկ քանին՝ որք դարուց փորձառութիւնը կը պարունակեն իրենց մէջ՝ հարստանալու գաղտնեաց նկատմամբ ։

Գրելու արուեստը դեռ չի գտնուած այս առածները ժողովրդեան բերանն էին, եւ ուրիշ առածներու հետ ժողովրդեան բարոյականին առաջին օրինագիրքն եղան ։

Ասկէց զատ ասոնք դարերու երկար միջոցին մէջ փորձուած են, եւ ամեն օրուան փորձն ալ իրենց ճշտութիւնը, զօրութիւնը եւ ուղղութիւնը կ'ապացուցանէ ։

Աչխատութեան կարողութեան եւ դրամի լաւ կամ յոռի գործածութեան համար գրուած առածներուն մէջէն Սողոմոնինները ամենէն իմաստալից են ։

Այն որ իր գործին մէջ կը ծուլանայ՝ եղբայրը է անոր՝ որ իր առնեցածը կը մսխէ ։ — Գնա՛ դ՛ալ, ջիղդ մըջիւնն ու իր ճամբայներէն եղիր եւ խոհեմանա եղիր ։ — ապուռնիկը կ'ըսէ Սողոմոն իբր առնետ մը կը յարձակի ծայլին վրայ և սպէտ իբր գինեմոլը մարդ մը, բայց ճոխ ոգեղէն չնչութիւնը կը հարստանան, — Գինեմոլը և անկմոլը պիտի ապուռնիկ և անոնք որ երկար ժամանակ կը տնանան՝ անոնք պատրաստ չըլլան պիտի հանգչին, — իր աշխատութեան մէջ ծարպիկ մարդ մը տեսա՞ր, նա թագաւորաց ծառայութեան մէջ պիտի ըլլայ ։ Որչափ սակաւ լաւ է խոհեմութեան պատճառ տան պա-

Սակայն վատթար սովորութեան մը դէմ մաքառելու համար բաւական չէ միայն հասարակ միջոցներով կռուիլ, այլ բարոյական մեծ զօրութիւն մը գործածելու է ։ Արուեստական օգնութիւնները, զոր օրինակ մոլութիւններէ ետ կենալու համար եղած երդումները թէ եւ օգտակար են՝ բայց ամենէն կարեւորը այն է որ մարդ բոլոր իր սկզբունքները մաքրէ եւ իր սովորութիւնները բարեկարգէ, ու բոլոր իր գործերը իտէական բարձրութեան մը ուղղուած ըլլան ։ Ասոր համար երիտասարդ մը պէտք է որ ինքզինք լաւ ճանչնայ, իր ընթացքին վրայ հսկէ եւ իր խորհուրդներն ու գործերը այդ իտէական բարձրութեան հետ բաղդատէ ։ Մարդ որչափ լաւ ճանչնայ ինքզինք՝ այնքան աւելի պարկեշտ եւ այնքան նուազ յանձնապաստան կ'ըլլայ ։

Փորձառութիւնը կը ցուցնէ թէ ներկայ փոքրիկ հաճոյքները ապագայ մեծագոյն հաճոյից զոհելու սովորութիւնը լաւ սովորութիւն մ'է ։

« Նա որ գիտէ իր կրից յաղթել, նա ամենէն մեծ աչխարհակալն է ։ իսկ առանց ասոր՝ ամենէն մեծ աչխարհակալն ալ ամենէն ստորին գերին է ։

Հասարակութեան հարուստ ըլլալու ճամբան սովրեցնելու համար բազմաթիւ գրքեր գրուած են ։ Սակայն այս ճանապարհը մէկ մը չ'է, ինչպէս ամեն ազգաց առածներն ալ կը հաստատեն ։

« Խնամով պահէ ֆոթչին գրպանդ, ոչ թէ գրպանը ֆոթչին կը պահէ, — ալտրկոնութիւնը երջանկութեան մայրը է ։ — չէ՛ շատ առանց յոյնութեան ։ — չէ՛ տպագրութիւնն առանց աշխատութեան ։ — աշխատէ և պիտի պատ-

ոտակոն , վասն զի ինտապահինանը մարքարէն առել ըն-
նոցին է , և ասոնց գեներալ քանելեն առել կ'ուզէ :
Աչխատութիւնը եւ խնայութիւնը միայն բաւական
են չափաւոր եկամուտի տէր մարդու մը անկախ
վիճակ մը տալ :

Դործաւոր մ'իակ կրնայ անկախ ըլլալ , եթէ իր
եկամուտները խնայութեամբ գործածելու հոգ
տանի եւ անօգուտ ծախքեր չընէ : Մէկ սուն
արդարեւ շատ փոքր բան մ'է , բայց հազարաւոր
ընտանեաց բարեկեցութիւնը այդ մէկ սուին
գործածութեան կերպէն կախեալ է : Եթէ մարդ
մը իր ճակտին քրտինքովը վաստկած մէկ քանի
սուն գինետան մը մէջ կամ ուրիշ տեղ մը մսխէ ,
քիչ առենէն պիտի նչմարէ որ իր կեանքը գրաս-
տի մը կեանքէն շատ քիչ վեր է , սակայն եթէ
այդ քանի մը սուն մէկդի դնէ , կամ իր ընտան-
եաց պէտքերը հոգալու , կամ իր տղոց դաստիա-
րակութեան համար գործածէ , քիչ առենէն պի-
տի տեսնէ որ այդ փոքրիկ դրամներու խնայու-
թեամբը իր բարեկեցութիւնը կ'աճի եւ իր միտ-
քը ազատ ու հանգարտ կ'ըլլայ , վասն զի ալ չի
մտածեր թէ ինչ պէտք է ընել վաղը՝ եթէ յան-
կարծ գործ չի գտնէ :

Եթէ գործաւոր մը վեհանձն փառասիրութիւն
եւ զօրաւոր իմացականութիւն ունի՝ որք ամեն
նիւթական հարստութիւններէ թանկագին են ,
այսպիսի գործաւոր մը չէ թէ միայն ինք իրեն
կ'օգնէ՝ այլ եւ ճամբուն վրայ պատահածներուն
ալ մեծամած օգնութիւններ կրնայ մատուցանել :

Պարկեշտ աչխատութիւն մը ինչ որ ալ ըլլայ ,

երկրագործութիւն , երկաթագործութիւն , տարա-
զագործութիւն կամ վաճառականութիւն , մարդուն
ամօթ բերելու տեղ միշտ պատիւ կը բերէն : Ե-
րիտասարդ մը որ մեծրը ձեռքը ժպտալէն ծախե-
լով կ'ապրի , բնաւ անպատուած չի համարուիր ,
« Անոնք պէտք է ամչնան » կ'ըսէ Ֆիւլլէր , « որք
բնաւ արհեստ կամ զբաղմունք մը չունին , եւ ոչ
թէ անոնք՝ որ ունին » : Եւ Հոլ եպիսկոպոսն ալ
կ'ըսէր , « Երանի անոնց՝ որք կամ մարմնով եւ
կամ մտքով կ'աչխատին » :

Անոնք որ իրենց յատուկ աչխատութեամբը
եւ ջանքովը ընկերական աստիճաններէ
բարձրացած են՝ անոնք փոխանակ իրենց ստորին
դիրքնաւորութեան վրայ ամաչելու , պարծենալու
են :

Անգամ մը ամերիկացի նախագահի մը հարցու-
ցին թէ ինչ են իր վիճակագրութիւնները որ իր յա-
ռաջագոյն փայտահար մ'ըլլալը յիշելով « փայ-
տահարի չապիկ մը » պատասխանեց : Լորտ Թէն-
թէրտէն , Անգղիոյ երեւելի պաշտօնեայներէն մին ,
հպարտութեամբ կը ցուցնէր իր որդւոյն այն խա-
նութը՝ ուր իր հայրը երկու սուի մարդ մը կ'ա-
ծխլէր ժամանակին :

Գաղղիայի տօքթէօր մը ծաղրել ուզելով Նի-
մի եպիսկոպոսին Ֆլէշիէի ստորին աստիճանէ մը
յառաջ եկած ըլլալը՝ իրեն երեսին տուաւ թէ ե-
րիտասարդութեան առեն մոմագործ մ'էր . « ա-
յո » պատասխանեց Ֆլէշիէ , « բայց եթէ դուք մի
եւ նոյն պարագային մէջ ծնած ըլլայիք՝ տակա-
ւին մոմագործ մնացած պիտի ըլլայիք » :

Մարդ մը որ դիշեր ցերեկ իր մտածութիւնները իր վիճակը բարւոքելուն վրայ կը դարձնէ, եւ այս նպատակին հասնելու համար կ'աշխատի, այն մարդը կրնայ հարստանալ, ասոր համար ալ մտաւոր բարձր կարողութեանց հարկ չի կայ, այլ պարզապէս վաստակածէն նուազ ծախելու է, սուսուի վրայ դնելու է, խնայող ըլլալու է, այսպէս կամաց կամաց հարստութիւնը կը դիզուի։

Փարիզցի Օսթէրվալտ մեծ ազգանաւորը իր երիտասարդութեան երկար ժամանակ աղքատ էր։ Սա սովորութիւն ունէր ամեն երեկոյ ընթրիքի առեն փոքրիկ չիչ մը գարեջուր խմել՝ զոր մօտակայ գինետունէ մը կ'առնէր, սա գինետունը զբնացած առեն բոլոր տեսած խիցերը կը հաւաքէր եւ կը պահէր։

Ութ տարուան մէջ ութ գաղղիական լիրայի խից հաւաքեր էր, զորս վաճառեց եւ իր մեծագումար հարստութեան հիմունքը ձգեց. մեռած առեն այս մարդը երեք միլիոն ֆրանք թողուց։

Ձօն Ֆօսթէր ալ այսպէս փոքրիկ գումարներ հաւաքելով հարստացողի մը զարմանալի մէկ օրինակը պատմած է[1]։

« Երիտասարդ մը որ չիմարաբար բոլոր իր ժառանգութիւնը վատնած էր՝ վերջապէս չքաւորութեան եւ յուսահատութեան մէջ ընկաւ։

Սա օր մը տունէն մեկնեցաւ որ երթայ դաշտը ինքզինքն սպաննէ, բայց երբ բարձր բլրի մը վրայ հասաւ՝ ուրկէ իր բոլոր հողերը կրնար տես-

[1] Essay on decision of character.

նել, կանգ առաւ, նստաւ, վայրիկ մը խորհեցաւ եւ վերջապէս հաստատ կերպով որոշեց որ աշխատի եւ իր աշխատութեան պտուղովը նորէն իր հողերը գնէ։

Գաղաք վերադարձաւ այս երիտասարդը եւ տեսնելով որ տան մ'առջեւ կառք մը ածուխ պարպեր էին՝ գնաց աղաչեց որ ինքն ալ ածուխը տուն կրէ, իր առաջարկութիւնը ընդունուեցաւ։

Այս աշխատութեամբ քանի մը տու վաստկեցաւ, բայց որպէս զի վաստկածը քովը մնայ՝ աղաչեց որ եթէ աւելորդ կերակուրներ ունէին՝ իրեն տան ուտելու, իր խնդիրքը կատարուեցաւ։

Այսպիսի ընտանեկան ծառայութեանց մէջ մտնելով բաւական տակ չտեցաւ, եւ վաստկածը մէկդի դնելով վերջապէս այնչափ դրամ ունեցաւ, որով կարող եղաւ արջառներ գնել, զորս չտաւուր կերպով վաճառեց։ Այս վայրկենէն հետզհետէ իր հարստութիւնը աճեցաւ եւ կամաց կամաց իր գործողութեանց չրջանը ընդարձակելով վերջապէս մեծագումար հարստութեան տէր եղաւ »։

Այս երիտասարդը արդարեւ կրցաւ իր վաճառած հողերը գնել, բայց դժբաղդաբար խնայութեան մրուս ծայրը հասեր էր, եւ ագահութեան մէջ մեռաւ։ Սա բոլոր կենացը մէջ բնաւ բարիք մը գործած չ'էր, ուստի եւ իր յիշատակն ալ իրեն հետ մեռաւ։

Այս երիտասարդը եթէ ամենիւ զգայուսմով մը զգածեալ ըլլար՝ կրնար այս զօրաւոր որոշումովը իր նմանեաց ու իրեն բարերարն ըլլալ, բայց իր կեանքն ալ մահն ալ գձուձ եղան։

Միմիայն խնայելու համար եղած խնայութիւնը չատ արհամարհելի բան մ՚է, այն ատեն իսկ՝ երբ պատուաւոր կերպով կը վաստկուի դրամը։

Մեր եւ մերիններուն անկախութեան ու բարեկեցութեան համար եղած խնայութիւնը չատ պատուաւոր բան մ՚է, եւ ամեն մարդ ալ պէտք է որ ընէ այս խնայութիւնը, բայց միմիայն հարուստ ըլլալու փափաքով եղած խնայութիւնը նուաստ հոգւոյ մը եւ սահմանափակ իմացականութեան մը որոշիչ նշանն է։

Իմաստուն մարդը պէտք է որ չափազանց խնայութեան սովորութեան դերի չի դառնայ, ապա թէ ոչ ինչ որ երիտասարդութեան ատեն իբր տնտեսութիւն կը նկատուէր՝ վերջապէս ծերութեան ատեն ագահութեան կը փոխուի, եւ ինչ որ առաջ պարտք մ՚էր՝ այժմ ատելի մոլութիւն մը կը դառնայ։

Զուեթց ասմաքը դրամին սէրն է, եւ չէ թէ նոյն իսկ դրամը, այս սէրն է որ գինովին կը նուաստացնէ եւ ամենավհանգն գործերու առջեւ կը փակէ անոր դռները։

Այս սիրոյն (դրամի) համար է որ Ուօլթըր Սքօթ իր դիւցազուններուն մէկուն բերնովը կ՚ըսէ թէ, « ոչխարը սատկի հոգիներ ապահոված է՝ որջէ երկաթը մարդիներ ապահոված չէ »։

Մարդ երբ անդադար իր գործերուն հաւէնն կը վազէ դրամ դիզելու փափաքով իր կեանքը մեքենայի շարժման կը նմանի։

Երբ գործի մարդ մը այս սովորութեան մէջ ընկնի՝ ալ իր գործերէն անդին բան մը չի տես-

ներ, ալ միմիայն ինք իրեն համար կ՚ապրի եւ այն ատեն միայն ուրիշները միտքը կը բերէ՝ երբ անոնք իր գործին հարկաւոր են։

Այսպիսի մարդոց բոլոր կեանքը իրենց մայր հաշուի տետրին մէջ ամփոփուած է։

Աչխարհ ընդհանրապէս նիւթական հարստութեանց փայլովը կը չլանայ, բայց այնպիսի մարդիկ ալ կան որք արդարեւ յարատեւութեամբ, ճարպիկութեամբ եւ խնայութեամբ մեծագումար հարստութիւններ կը դիզեն, բայց իրենց վրայ ազնուութեան եւ իրական մեծութեան նշոյլ մ՚անգամ չեն կրնար ցուցնել։

Այն որ լիրաներուն տարամաբանութենէն ուրիշ տարամաբանութիւն չի ճանչնար, նա թէեւ կրնայ մեծամեծ հարստութիւններ դիզել, բայց դարձեալ խեղճ ու աղքատ արարած մը կը մնայ նա բոլոր իր կենաց մէջ։ Վասն զի հարստութիւնք բնաւ բարոյական մեծութեան մը ապացոյցը չեն, եւ ինչպէս որ բռնաբարին փայլուն յաղթութիւնը զինքը կը մաշէ մեծութեան մէջ, այնպէս ալ այս տեսակ հարուստներու փայլը հասարակութեան ուշը իրենց վրայ կը հրաւիրէ եւ իրենց անարժանութիւնը ալ աւելի երեւան կը հանէ։

Մարդ մը, ինչ որ կուզէ թող ըլլայ, իր հարստութիւնը կամ աղքատութիւնը, իր երջանկութիւնը կամ թշուառութիւնը իր մտքին եւ սրտին վիճակէն կախեալ է, եւ մտքի ու սրտի յատկութիւնները ամեն հարստութիւններէ աւելի կ՚արժեն։ Բաբէ համբաւը ասկէ ծանչնայ լաւագոյն է։

Բազմաթիւ մարդոց իրենց հարստութեանց

սիրոյն ողջակէզ երթալը տեսնելով կապիկին ընչասիրութիւնը մտքերնիս կուգայ։

Ալճէրիոյ մէջ դիւղականները կապիկները որսալու համար ծառի մը վրայ բրինձով լի պարկ մը կը հաստատեն։

Պարկը ճիշտ կապիկին ձեռքը սեղմելու չափ բերան մ'ունի։ Գիշերը կապիկը կուգայ ծառին վրայ կը մագլցի, ձեռքը պարկին մէջ կը խոթէ ափ մը բրինձ կառնու եւ կուզէ երթալ, բայց իր լեցուն ձեռքը ծակէն դուրս չի կրնար հանել, սակայն այնչափ խելք չ'ունի որ ձեռքին մէջինը պարպէ եւ հեռանայ, մինչեւ առաւօտ պարկին դլուխը կ'սպասէ եւ կը բռնուի։ Այս փոքրիկ պատմութեան բարոյականը կենաց մէջ ընդարձակ կիրառութիւններու ընդունակ է։

Մարդիկ ընդհանրապէս դրամին չափազանց կարողութիւն եւ զօրութիւն կ'ընծայեն։ Աչխարհիս ամենէն մեծ գործերը, այն գործերը՝ որք մարդկութեան ամենէն աւելի օգտակար եղած են, հարուստներու կամ բաժանորդագրութեանց ձեռքով կատարուած չեն, այլ դրամական սահմանափակ միջոցներու տէր մարդոց ձեռքով եղած են։

Քրիստոնէութիւնը աչխարհի մէջ ամենախեղճ եւ ամենէն աղքատ մարդոց ձեռքով տարածուեցաւ եւ ամենէն հռչակաւոր իմաստասէրք, հնարիչք եւ արուեստագէտք միշտ ամենէն աղքատ դասերէ յառաջ եկած են, եւ չատերը իրենց օրականն պարէնը իրենց ձեռաց աչխատութեամբը ճարելու հարկադրուած էին։

Աչխարհ միշտ այսպէս պիտի երթայ, վասն զի

հարստութիւնք չատ անգամ սանձ մ'են քան թէ խթան, եւ չատ պարագայներու մէջ ալ դժուար է որոշելը թէ անոնք դժբաղդութիւն մը թէ բարեբաղդութիւն մ'են։

Այն երիտասարդը որ մեծագումար ժառանգութիւն մը կ'ստանայ, իրեն պատրաստուած կեանքը չատ դիւրին կը գտնէ եւ չուտով կը յագենայ, վասն զի փափաքելու բան մը չունենար։

Այս երիտասարդը որովհետեւ որեւէ առարկայ մը ձեռք ձգելու համար քնաւ աչխատելու, մաքառելու ստիպուած չէ՝ ձանձրութիւնը կը տիրէ իր վրայ, եւ թէ բարոյապէս եւ թէ մտաւորապէս թմրած վիճակի մը մէջ կ'ապրի, եւ ընկերութեան մէջ իր կացութիւնը ալիքներէն ծեծուած բոյսի մը վիճակին կը նմանի։

Սակայն ուղղախոհ հարուստը միշտ կ'արհամարհէ ծուլութիւնը, եւ երբ իր հարստութեամբը իր վրայ առած պատասխանատուութեան վրայ խորհի՝ կը տեսնէ որ ինք աղքատներէ աւելի աչխատելու պարտական է։

Սակայն պէտք է խոստովանիլ թէ այսպիսի հարուստներ չատ սակաւաթիւ են։

Ազար իր զարմանալի աղօթքին մէջ այսպէս կ'աղաղակէր, «Ինծի ոչ աղքատութիւն ոչ ալ հարստութիւն տուր, միայն թէ պէտք եղած եւ քու յարմար դատած սնունդը տուր»։ Եթէ լաւ խորհելու ըլլանք այս աղօթքը ամենուս ալ կը յարմարի։

Հանդուցեալ ձօզէֆ Պրօթրթըն, Անգղիոյ խորհրդարանին անդամներէն մին իր դամբանին վը-

րայ դրելու համար չատ դեղեցիկ եւ չատ ճշմարիտ տապանագիր մը թողուց։ « Իմ հարտասանական շարունեան՝ այլ պերճերուս վերջաբանին մէջ կայացած էին »։ Սա ընկերական ամենէն սաստիկն վիճակէն՝ այսինքն գործարանի ապաստաւորութենէն ամենէն բարձր աստիճանի հասաւ իր պարկեշտութեամբը, աշխատութեամբը եւ անձնուրացութեամբը։ Սա բոլոր կենացը մէջ երբ խորհրդարանը իր նիստերը կը դադրեցնէր, Մէնիլմոնթրի մէջ փոքրիկ մատուռի մը քարոզչութեան պաշտօնը կը վարէր, եւ ամեն բանի մէջ իր առանձին կեանքը ճանչցողներուն ցոյց կ'ընէր իր բնաւած փառքը այն չէր՝ որ մարդոց ուշադրութիւնը եւ գովեստները կը հրաւիրէ իր վրայ՝ այլ այն փառքը որ ամենափոքր պարտուց ճիշդ կատարումէն յառաջ կուգայ։ Յարգելի ըլլալու գաղտնիքը չատ լաւ բան մ'է, բայց այն մարդը որ միայն արտաքին, երեւոյթներով եւ փայլով յարգելի ըլլալ կը ջանայ, նա բնաւ յարգանաց արժանի չէ։

Աղքատ բայց պարկեշտ մարդ մը դէչ հարուստէ մը հազար անգամ աւելի յարգանաց արժանի է, խոնարհամիտ աղքատը հազար անգամ աւելի յարգելի է քան այն հարուստը՝ որ կառքեր եւ ձիեր ունի, բայց բարի չ'է։

Լաւ զարդարուած եւ հաւասարակշռուած միտք մը, օգտակար խորհուրդներով լի կեանք մը, ընկերական ինչ վիճակի մէջ ալ գտնուին, աշխարհի ամեն հարստութիւններէն եւ փարթամութիւններէն աւելի յարգելի են։ Կենաց ամենէն բարձր նպատակն է մեր գործերը, գոնէ ևս ջանամ ընել զանոնք ուղիղ դրդումներով, եւ առնի նկարագիր մը կազմել մեր մէջ. այս է ահա մեր կեանքին միակ նպատակը, եւ բոլոր մնացած բաները այս նպատակին համար միջոցներ են։

Ուրեմն ամենէն լաւ կեանքն ան չէ՝ որուն մէջ մարդ ամենէն աւելի հաճոյք, ամենէն աւելի դրամ, կարողութիւն, պատիւ եւ համբաւ կ'ստանայ ու կը վայելէ, այլ այն կեանքն է, որուն մէջ մարդ կարելի եղածին չափ աւելի բարձր աստիճանի մը կը հասնի մարդկութեան մէջ, եւ մարդկային սեռին օգտակար գործեր ու պարտաւորութիւններ կը կատարէ ամենէն աւելի։

Արդարեւ դրամը ինք իրեն կարողութիւն մ'է, բայց մտաւոր կարողութիւնք, անձնուիրութիւնը եւ բարոյականութիւնն ալ իրենք իրենց կարողութիւններ են։

« Թող ուրիշները ամսական ընդունելու համար աղերսագրեր տան » կը գրէր Լորա Ջոլինկվուտ իր բարեկամներէն մէկուն, « ևս առանց դրամի ալ կրնամ հարուստ ըլլալ, միչտ ջանալով որ թշուառութեան մէջ չ'ընկնիմ։ Ես կուզեմ որ հայրենեացս նուիրած ծառայութիւններս չանու ակնկալութեամբ եղած չի համարուին։ Ես դեռ կրնամ իմ ծերունի Աքօթի պարտիզպանիս հետ կազմուիլ մշակութիւնը շարունակել եւ պիտի աշխատիմ որ յառաջուընէ աւելի ծախք չ'ընեմ »։

Ուրիշ պարագայի մը մէջ ալ այսպէս կ'ըսէր։ « Այսպիսի վարմունք մ'ունենալու այնպիսի

պատճառներ ունիմ, զորս հարիւրաւոր թղչակներու հետ չեմ փոխանակեր »։

Երբ մարդիկ բաւական հարստութիւն ձեռք կը բերեն, կրնան պատուաւոր ընկերութեանց մէջ ընդունուիլ, բայց այդ ընկերութեանց մէջ յարգելի ըլլալու համար պէտք է որ ատոնք բարեկիրթ կերպարու հետ սրտի եւ մտքի լաւ յատկութիւններ ալ ունենան, առանց որոց ասոնք միայն հարուստներ կ'ըլլան եւ ոչ ուրիշ բան։

Արդի ընկերութեանց մէջ Կրեսոսի չափ հարուստներ կան, բայց ասոնք բնաւ որեւէ յարգանք կամ մեծարանք չեն կրնար ընդունիլ բարեկիրթ եւ ողջամիտ մարդոցմէ.

Եւ ինչու համար յարգելի պիտի ըլլան ատոնք, վասն զի իրենց դրամէն զատ ուրիշ բնաւ արժանիք մը չունին։

Ընկերութեան նշանաւոր մարդիկը, անոնք որ հասարակաց կարծեաց առաջնորդն ու կառավարն են, անոնք որ չատ մը օգտակար գործեր կատարած են, անոնք հարկաւորապէս հարուստները չեն, այլ այնպիսի մարդիկ՝ որք նշանաւոր են իրենց բնաւորութեան մաքրութեամբը, իրենց փորձառութեամբը եւ իրենց բարձր բարոյականութեամբը։

Ամենէն յետին աղքատն իսկ եթէ ընութենէն իրեն տրուած կարողութիւնները ձեռքէն եկածին չափ զարգացնելու աշխատած է, եթէ իրեն ներկայացած առիթներէն օգուտ քաղել գիտցած է, եթէ իր ժամանակը կարելի եղածին չափ լաւ կերպով գործածած է, այս աղքատն իսկ իր տաղանդին

համեմատ կրնայ ամօթահար ընել մեծատարած կալուածներու եւ անբաւ գանձերու տէր հարուստը՝ որ բան մ'ըրած չէ։

Պէտք է խոստովանիլ թէ վաճառականութիւնը ամեն զրաղմունքէ աւելի խստութեամբ կը փորձէ մարդուն բնաւորութիւնը, վասն զի ամենախիստ փորձութեանց կ'ենթարկէ մարդուն պարկեշտութիւնը, անձնուրացութիւնը, արդարասիրութիւնը եւ ճշմարտասիրութիւնը, եւ այն վաճառականք որք այս ամեն փորձերէն անաղարտ դուրս կ'ելլեն, պատերազմի վտանգներուն եւ թշնամեաց սուրերուն մէջ քաջութեամբ մարտնչող զօրականներու չափ պատուոյ եւ մեծարանաց արժանի են։

Եթէ անգամ մը մտածենք թէ ինչ անհուն հարստութիւններ կը յանձնուին այնպիսի ատորակարգեալ պաշտօնէից, որք իրենց օրական պարզևը հազիւ կրնան ճարել, ինչ մեծագումար դրամներ կ'անցնին գործակալներու, միջնորդներու, ապահատան եւ մթերանոցի սպասաւորներու ձեռքերէն, եթէ անգամ մը մտքերնիս բերենք կ'ըսեմ թէ որչափ չաճախ վաճառականաց վստահութիւնը գէշի կը գործածուի այս չարունակական փորձութեանց մէջ, այն ատեն պիտի ընդունինք թէ անոնք որ պարկեշտութեամբ կը կատարեն իրենց այս ասպարէզը՝ անոնք պատուոյ եւ մեծարանաց արժանի են։

Տօքթէօր Շալմէր չատ իրաւամբ ըսած է թէ այն բացարձակ վստահութիւնը զոր վաճառականք կը ցուցնեն իրենց հեռաւոր գործակալներուն, որք

երբեմն իրենցմէ հազարաւոր մղոններով հեռու կը գտնուին, մեծագումար հարստութիւններ աւանդելով այնպիսի մարդոց՝ որք մինակ իրենց բընաւորութեամբը յանձնարարուած են եւ զորս չատ անգամ տեսած իսկ չ'են, այս վստահութիւնը մարդոց իրարու ըրած մեծարանքներուն ամենէն դեղեցիկը եւ ամենէն մեծն է: Ոսկեմոխինը ամենէն լաւ տպաւորիչ ոսկին է հին առածին ճշմարտութիւնը ամենօրեայ փորձառութեամբ ալ հաստատուելու վրայ է, եւ մեզ կը ցուցնէ թէ ուղղութիւնը եւ արդարութիւնը դէպ յաջողութեան կ'առաջնորդեն ամեն բանի մէջ:

Հիւկ Միլլերի հօրեղբայրը չարունակ իրեն հետեւեալ խրատը կուտար, « բոլոր առեւտուրներուդ մէջ յաճախորդներդ բնաւ խաբել մի'ուզեր, այլ միշտ ուղղութեամբ եւ արդարութեամբ վարուէ անոնց հետ, եւ պիտի տեսնես որ բնաւ չ'ես կորսնցներ »: Թէ գործի եւ թէ խօսքի մէջ պարկեշտութիւնը ամեն գործառնութեանց անկիւնաքարը ըլլալու է:

Ինչ որ է պատիւը ղինուորականին համար, դիւթիչը քրիստոնէին համար, նոյնն ըլլալու է եւ պարկեշտութիւնը վաճառականին, խանութպանին եւ տարազագործին համար, ամենաստուրին պաշտօններու մէջ իսկ պարկեշտութիւնը եւ ուղղութիւնը հարկաւոր են:

Հիւկ միլլեր իր որմնադրութեան վարպետին համար կ'ըսէր թէ « այնպէս մարդ չ'եր, որ եր ըրած խոստանչէր տալին պոկ եր կոմմանէն ալ տնչ մը կը դներ: Այսպէս քարի գործաւոր մը իր չինած

չէնքին հաստատուն եւ կատարեալ ըլլալուն վրայ կրնայ պարծենալ:

Արդարասէր տարազագործը իր պարկեշտութեամբը չէ թէ միայն պատիւ եւ բարի համբաւ՝ այլ եւ նիւթական հարստութիւն կը վաստկի, իր արտադրած ապրանքներուն դեղեցկութեան եւ դիմացկունութեան չնորհիւ:

Թէ եւ մարդկային ընկերութեան պարկեշտութիւնը օրէ օր աւելնալու վրայ է, սակայն դժբաղդաբար տակաւին բաղմաթիւ օրինակներ կան այնպիսի մարդոց՝ որք չուտ հարստանալու նպատակաւ խարդախութիւն եւ նենգութիւն կ'ընեն, տակաւին կան այնպիսի վաճառականներ՝ որք իրենց ապրանքները կը խարդախեն, տակաւին կան տարազագործներ՝ որք բուրդի եւ բամպակի տեղ սաեւ, կամ երկաթի տեղ ձուլածոյ, անձակ սաեղներ եւ այլն կը վաճառեն: Տակաւին կան դանակագործներ՝ որք այնպիսի ածելիներ կը վաճառեն որք ածիլելու բնաւ չեն գար:

Գինիի այնպիսի վաճառականներ ալ կան որք քանի մը ֆրանք աւելի չահելու համար բոլոր իրենց երկրին վաճառականական բարի համբաւը աղարտելու խիղճ չեն ըներ: Ասոնք իրենց չիշերուն պարունակութիւնը խարդախութեամբ կը պղտիկցնեն:

Ահա այսպիսի մարդոց ուղղելու է այն ազդու խօսքերը՝ զորս պարոն Տիւբէն քառասուն տարի յառաջ Լիվերբուլի վաճառականաց պարկեշտութեան վրայ խօսած տեղն ըսած է:

« Գործի մէջ ձեռք բերուած յաջողութիւնները ալ » կըսէ սա, « կառավարութեան մէջ ձեռք բերուածներուն կը նմանին: Գործի մէջ մարդ մը

խարդախութեամբ , խաբէութեամբ եւ բռնութեամբ կրնայ յաջողիլ , բայց հաստատուն եւ տեւական յաջողութիւն ունենալու համար բոլորովին հակառակ միջոցներ գործածելու է : Չէ թէ միայն քաջութիւնը , մտացութիւնը եւ գործունէութիւնը , այլ եւ իմաստութիւնը , անտեսութիւնը եւ մանաւանդ աշխատասէր մտքով ուղղութիւնը ու պարկեշտութիւնն է որ երկրի մը վաճառականական բարի համբաւ կուտան : Եթէ Բրիտանական կղզեացոց բնակիչք իրենց առաքինութիւնները կորսնցնեն՝ վստահ ըլլանք թէ զինուորական նաւատորմիղին ահեղ պաշտպանութեան , ամենախորին քաղաքագիտութեան նախատեսութեան հակառակ , Անգղիոյ բոլոր վաճառականական նաւերը ամեն նաւահանգիստներու մէջ չի պիտի ընդունուին , պիտի անհետանան այն ծովերուն վրայէն՝ զորս այսօր ծածկած են տիեզերքի դանձերովը » :

Շատ կարելի է որ ուղիղ եւ պարկեշտ մարդը չուտով չի հարստանայ , եւ անպարկեշտը հարըստանայ , բայց պարկեշտ մարդուն յաջողութիւնը առանց խարդախութեան եւ անիրաւութեան ձեռք բերուած ըլլալուն համար չատ թանկագին է , որչափ երկար ալ սպասենք յաջողութեան՝ դարձեալ պարկեշտ ըլլալու է :

Աւելի լաւ է կորսնցնել ամեն բան եւ միայն պատիւը ազատել , քան զի պատիւը ըսա՝ ինքեան հարստութիւն մ'է , եւ եթէ պատուաւոր մարդը քաջութեամբ չարունակէ իր ճանապարհը՝ կրնայ ապահով ըլլալ թէ ամենէն մեծ վարձատրութիւնը պիտի ընդունի :

ԳԼՈՒԽ Թ.

ԱՆՁԻՆ ԴԱՍՏԻԱՐԱԿՈՒԹԻՒՆ

ԻՐ ԴԻՒՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐՆ ՈՒ ԴԱՇՈՒԱՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ

« Ամեն մարդ երկու տեսակ
« դաստիարակութիւն կընդունի , մին այն՝ զոր ուրիշները կուտան իրեն , և միւսը
« այն՝ զոր ինք իրեն կուտայ ,
« այս վերջին դաստիարակութիւնը առջինէն շատ կարեւոր է » :

ՅԻՊՈՔՈՆ

« Պարտաւորութիւններէն կը ծնին իրաւունքները » :

ԼԱՓՐԻԹԵՐ [1]

Երբ մեր բնական , բարոյական եւ մտաւորական ամեն կարողութիւնները մշակելու եւ զարգացնելու կ'աշխատինք՝ զմեզ դաստիարակած կ'ըլլանք : Ուրեմն պէտք է որ այս կարողութիւններէն իւրաքանչիւրը թէ զարգանայ եւ թէ դարձեալ իւրաքանչիւրը ուրիշ կարողութեանց զարգացման համար ինք իրմէ մաս մը գոհէ , Արդա-

[1] Լափրիւէր գաղղիացի բարոյախօս գրագէտը ծնաւ 1646 ին և մեռաւ 1696 ին 50 տարեկան , իր ամենէն նշանաւոր գործն է Նոր-Բրոյ յորումա՛սա իր գարուն մարդոց բնաւորութիւնը շատ լաւ կը նկարագրէ :

բեւ եթէ մարդ մը միայն իր բնական զօրութիւնները զարգացնէ՝ ըմբիշ մը կամ վայրենի մը կը դառնայ, իսկ եթէ միայն բարոյական զօրութիւնները զարգացնէ՝ վերջապէս մոլի մը կ'ըլլայ՝ իսկ այն մարդը որ միայն իր մտաւորական կարողութիւնները մշակելու եռեւէ կըլլայ՝ այն մարդը հիւանդ իմացականութիւն մը եւ թերեւս հրէշ մը կը դառնայ։ Ուստի այն որ կատարեալ մարդ մ'ըլլալ կ'ուզէ՝ պէտք է որ այս երեք տեսակ կարողութիւններն ալ հաւասարապէս զարգացնելու հոգ տանի եւ ներդաշնակութիւն մը տիրէ անոնց մէջ։

Նախնիք մարմնական կրթութեան մեծ կարեւորութիւն կուտային եւ իրենց ամենէն լաւ դասատիարակութեան նպատակն էր՝ ωοφῆ δηϖ χωοφῆ σωμῆ։

Ցոյն դաստիարակները իրենց դասերը ճեմելով կուտային, եւ իրենց համար հաւատոյ կանոն մ'ըրած էին թէ աշակերտք ինչ որ կրնան սորվիլ ճեմելով իրենց բաւական է, Հին Անգղիացիք ալ այս սկզբունքին կը հետեւին եւ հետեւեալ խօսքերը իրենց առած ըրած էին ωοτ-ք ωաշեերը, χոե-ք ζոժաննեը։ Միլթըն ալ իրեն համար կ'ըսէ թէ առտուընէ մինչեւ երեկոյ ոտքի վրայ կ'անցնէր։

Մեր օրերը դաստիարակութիւնը լոկ մտաւորական կրթութեանը հոգ տանելու վրայ է, ուստի եւ մարմնոյ առողջութիւնը չատ ձլասուած է այս դրութենէն։

Երբ միայն ուղեղը կը մշակուի ի ձլաս անդամներուն՝ բնական ախորժը ընդհանրապէս մտաւո-

րական ախորժին հետ խաւտոր կը համեմատի։

Բնական կենաց այս պայմաններուն մոռացութենէն, մարմնական կրթութեանց պակասութենէն առողջութիւնը կը խանգարի եւ կը ձլասուի. միտքն ալ կը հիւանդանայ եւ կը հիւծի, այլ եւս չի կրնար չարունակիլ իր ուսումը եւ մարդկային բնութիւնն ալ թոչնելով եւ կարկամելով կը դադրի իր զարգացման մէջ։

Մարմնական կրթութեանց այս պակասութենէն է թերեւս որ ինքզինքնին գիտութեան տուող մարդիկ միտում մը կ'ունենան դէպ ի մելամաղձոտութիւն եւ իրական կեանքը արհամարհելով երազներով կ'ապրին. ահա այս տեսակ կեանքն է որ Անգղիոյ մէջ պայրընականութիւնը[1] եւ Գերմանիոյ մէջ վերթերականութիւնը չառաջ բերած է։

Տէօքթէօր Շաննին այս մի եւ նոյն երեւոյթը Ամերիկայի մէջ ալ դիտած է եւ ըսած է թէ հոն ալ բազմաթիւ երիտասարդներ կան որք դէպ ի յուսահատութեան վիճը դիմելու վրայ են։ Այս բարոյական հիւանդութեան միակ դարմանը կայ, այն է մարմնական կրթութիւններ եւ մարմնական աչխատութիւններ ու զբաղմունքներ։

Տանիէլ Մալթիւս, վարժարանին մէջ տղայ

---

[1] Լորտ Պայրըն, Անգղիոյ երեւելի բանաստեղծներէն մին ծնաւ 1788ին եւ 1824ին Յունաստան թրքաց դէմ մարտնչած տեղն Միսոլունկի մէջ զարնուելով մեռաւ։ Պայրըն բարձրահասակ եւ դեղեցկադէմ մարդ մ'էր, բայց ի ծնէ կաղ ըլլալով բոլոր կենացը մէջ մարդատեաց բնութիւն մ'ունեցաւ եւ իր գրուածներն ալ այս զգացմունքներնիչալ են։

մ՛ուշնենալով չարունակ իրեն խրատ կուտար որ իր իմացականութիւնը մշակելու եւ զարգացնելու հոգ տանի, բայց եւ այնպէս մարմնական եւ ըմբռչական խաղերն ալ չ՛արհամարհէ, վասն զի կ՛ըսէր՝ առնք ամենէն լաւ միջոցներն են մարդին կարողութեանց զօրութիւնը պահպանելու եւ իմացականութեան հաճոյքները վայելել տալու։

« Ամեն տեսակ դիտութիւն, քնութեան եւ արուեստից վրայ ստացուած ամեն տեղեկութիւն քեզ պիտի զուարճացնեն եւ միտքդ պիտի զօրացնեն. +բէ+ելի խաղն ալ քու բազուկներդ եւ ծունկերդ կը զօրացնէ։ Կուզեմ որ մարմնական կրթութեանց մէջ դերազանցես, մտքի հաճոյից ամենէն լաւը եւ ախորժելին այն է՝ զոր մարդ ճեմելով կը վայելէ »։

Յարատեւ գործունէութեան առաւելութիւնները մին ալ այն է՝ որուն վրայ ձերբիմի Թեյլըր եպիսկոպոսը մշնքան աղդու կերպով կը խօսի։

« Խորչեցէք ծուլութենէն » կ՛ըսէ, « եւ ձեր ամենէն փոքր վայրկեաններն իսկ օգտակար եւ զօրաւոր աշխատութիւններով զբաղեցէք ըլլան, վասն զի եթէ հոդինիս կամ մարմինիս հանդարտ ու անգործ մնայ՝ զեղխութիւնը եւ անբարեխառնութիւնը չուտով մուտ կը գտնէ մեր մէջ. ոչ որ առողջութիւն եւ բարեկեցութիւն ունի, եթէ դատարկ կենայ՝ զգաստ չի կրնար կենալ եւ մանաւանդ պէտք է իյշէք թէ չարիքը հեռացնելու միջոցներէն ամենէն օգտակարը եւ աղդուն մարմնական աշխատութիւնն է »։

Գործի մը յաջողութիւնը մարմնական առողջութենէ չատ կախումն ունի։

Հօտաբն որ Հնդկաստանի մէջ համանուն գընդին պաշտօնակալն էր, իր Անգղիոյ մէջ ունեցած մէկ բարեկամին գրած առեն այսպէս կ՛ըսէր. « եթէ Հնդկաստանի մէջ յաջողիմ ինձ կ՛երեւայ թէ այս յաջողութիւնը, ֆիզիքապէս խօսելով, լաւ մարսողութեամբս ձեռք պիտի բերեմ »։

Գործի մը յարատեւ կերպով աշխատելու կարողութիւնը մեր մարսողութեան վիճակէն կախումն ունի, ուրեմն մտաւոր գործի մը զբաղած առեններս իսկ մեր մարմնական առողջութեան չատ հոգ տանելու ենք։ Կրնայ ըլլալ որ չատ մարդիկ մարմնական կրթութեանց չափազանց կարեւորութիւն տան, բայց անուրանալի է նաեւ թէ յոյժ կարեւոր է որ պատանիք եւ երիտասարդք կանուխէն իրենց անդամները գործածել սովրին։

Դժբազդաբար արդի դաստիարակական դրութեան մէջ այս պայմանն ալ ուրիշ չատ մը կարեւոր պայմաններու հետ երեսէ թողուած է, վասն որոյ այսօր վարժարաններէ եւ ճեմարաններէ մշնպիսի պատանիներ ելնելու վրայ են՝ որք յունարէն, լատիներէն եւ ուրիշ չատ մը բաներ գիտեն՝ բայց չեն գիտեր թէ իրենց անդամները ինչ բանի կրնան գործածել. ասոնք քերականութեան եւ ճարտասանութեան կանոնները լաւ դոց ըրած են, բայց չեն գիտեր իրենց աչքերը գործածել. ասոնք իրենց չուրջը եղած բաները դիտելու բնաւ վարժուած չ՛են։

Անտարակոյս եթէ դիտութիւնք քիչ մ՛աւելի յառաջանան, մարդիկ պիտի հասկնան թէ դաստիարակութեան գլխաւոր առարկայներէն մին է մարդը գործնական կեանքի պատրաստել։

Ուրեմն մտաւորական ամենաարժէր դաստիարակութեան մ'իսկ անվայելուչ եւ անպատշաճ չ'է գործնական կենաց ամենէն հասարակ եւ անհրաժեշտ ծանօթութիւնները գիտնալը, այլ ընդհակառակն ասոր ներհակը անվայելուչ է։

Մարդ մը՝ որ գործատան մը գործիքները գործածել կը սովրի, իր դաստիարակութիւնը աստիճան մ'աւելի բարձրացուցած կ'ըլլայ. վասն զի ասով մարդ իր բազուկներն ու ձեռքերը գործածել կը սովրի, առողջարար աշխատութեան մը հետ կ'ընտանենայ, իր գործունէութիւնը տեսանելի եւ չօշափելի բաներու վրայ կը կրթէ, գործնական մեքենագիտութեան վրայ ծանօթութիւններ կ'ստանայ, որոցմով յետոյ կարող կ'ըլլայ աւելի օգտակար գործերու ձեռնարկել եւ յարատեւ ու համբերատար աշխատութեան սովորութիւնը ձեռք կը ձգէ։

Այս մասին գործաւորաց դասը դիւրակեաց մարդոցմէ առաւելութիւն մ'ունի, վասն զի անոնք կանուխէն մեքենական աշխատութիւն մը կատարելու ատիպուած ըլլալո՝ չուտով իրենց ձեռքը մեքենական գործերու կը վարժուի եւ իրենց բնական կարողութիւններն ալ գործածած կ'ըլլան։

Գործաւորաց համար բնաւ դժբախտութիւն մը չ'է մարմնական աշխատութեանց զբաղեցնին, այլ այս աշխատութիւնը չափաւանց, եւ բարոյական ու մտաւորական կարողութեանց վնասակար կերպով ըլլալը դժբաղդութիւն մ'է։

Այժմու դրութեան մէջ հարուստ ու դիւրակեաց մարդոց զաւակներուն աշխատութիւնը իբր ծառայութիւն մը կը ցուցնեն, որով սոքա չատ մը օգտակար ծանօթութիւններէ զուրկ կը մնան, մինչդեռ միւս կողմանէ ալ գործաւորաց դասը միայն իր մարմնական աշխատութեանց նեղ շրջանին մէջ փակուած կը մնայ, եւ բնաւ մտաւորական կրթութիւն մը չ'առներ։

Սակայն եթէ մարմնական կրթութիւնը մտաւորական կրթութեան հետ աւանդուի, այն ատեն այս երկու չարեաց առաջքն ալ կ'առնուի եւ մարդոց ընդունած դաստիարակութիւնն ալ կատարեալ եւ իրենց կոչման համապատասխան կ'ըլլայ։

Նիւթերն, որ հանճարաւոր գիտուն մ'էր, իր տղայութեան ատեն մարմնական աշխատութիւններն ալ չ'էր արհամարհեր։ Ան ուսանող եղած ատեն թէեւ իր դասերուն մէջ այնքան երեւելի չ'էր՝ բայց լաւ սղոց, կացին եւ քերիչ կը գործածէր։

Նիւթերն իր սենեկին մէջ ատմուկով կ'աշխատէր եւ կառքերու, ջաղացքներու եւ ուրիշ տեսակ մեքենաներու ու գործիքներու օրինակներ կը շինէր. այս սովորութիւնը այնքան արմատացաւ իր մէջ՝ որ չափահասութեան ատենն իսկ իր բարեկամներուն համար փոքրիկ սեղաններ եւ դարակներ կը շինէր։

Սմիթըն, Ուօթ եւ Սթիփընսըն ալ իրենց տղայութեան մէջ չատ ճարպիկութեամբ կը գործածէին տեսակ տեսակ գործիքներ, եւ եթէ իրենց մանկութեան այսպիսի դաստիարակութիւն մը տուած չ'ըլլային՝ չատ հաւանական է որ իրենց չափահա-

սութեան կատարած այն մեծամեծ գործերը չկիպի-
տի կրնային ի գլուխ հանել։

Ամէն առջի գլուխներուն մէջ՝ մէջ բերուած
բոլոր հնարիւնք եւ արուեստագէտ այսպիսի կըր-
թութիւն մը առած են իրենց երիտասարդութեան
առեն, եւ այս տեսակ աշխատութիւններով այդ
մարդոց իմացականութիւնը եւ հնարիւղ ոգին չատ
կրթուած ու զարգացած է։

Նաեւ երբ այսպիսի գործաւորներ իրենց դա-
շէն բարձրանալով գուտ մտաւորական աշխատու-
թեամբ զբաղեալ մարդոց դասը մտած են, դի-
տած են որ նոյն իսկ իրենց առ ապագայ զբաղ-
մանց համար իրենց առաջին դաստիարակութիւնը
չատ օգտակար եղած է։

Ելիսիւ Պէօրէթ կը պնդէր թէ՝ մարմնական
կրթութիւնները մտաւոր կրթութեան համար ան-
հրաժեշտ հարկաւոր են եւ ինք քանի քանի ան-
գամներ իր դասերն ու ուսումը թողլով իր գոգնո-
նոցը կապած եւ սալին գլուխն անցնելով երկաթ
ծեծած է թէ մտքին եւ թէ մարմնոյն աւողջու-
թեանը համար։ Անոնք որ ազատական արուեստնե-
րու նուիրուած են՝ անոնք յաջողելու համար պէտք
է առողջ կազմութիւն մ'ունենան։ Քաղաքագէտ
մարդու մը համար ինչպէս որ զարգացեալ իմացակա-
նութիւն մը անհրաժեշտ է, այնպէս ալ առողջ եւ
բարեկազմ կուրծք մը հարկաւոր է։ Արիւնը թոքերը
եղած առեն բոլորովին մաքրուելու եւ թթուածին
ծծելու համար պէտք է որ ընդարձակ թոքերու
հանդիպի։ Մեծ մասամբ արեան մաքրուելու կեր-
պէն կախեալ է ուղեղին գործունէութիւնը։

Օրէնսգէտներն ու քաղաքական պաշտօնեայք
իրենց օրերուն մեծագոյն մասը տաք ու վիակ սեն-
եակներու մէջ անցնելու ստիպուած են, եւ այս-
չափ հոգնութիւններ ու դրգռութիւններ կունե-
նան՝ որ ասոնց ամենուն դիմանալու համար իրենց
ազատ ժամանակին ամէն մարդէ աւելի առողջ եւ
զօրաւոր կազմութիւն մը ունենալու աշխատելու են։

Լորտ Բալմէրսթընի գործունէութեան վրայ
ամեն մարդ զարմացած էր, վասն զի ոչ յոգնու-
թիւն ոչ ծերութիւն դիտէր, եւ շարունակ երիտա-
սարդական աշխուժով մը կ'աշխատէր։ Սակայն
պէտք է յիշել թէ Բալմէրսթընն երիտասարդ եղած
առեն իր ընկերակցաց մէջ ամենէն լաւ թիավարը,
ամենէն լաւ ցատկողը, եւ ամենէն լաւ վազողն էր։
Սա ըմբշական խաղերու մէջ առաջին էր, ինչպէս
որ ծերակոյտին մէջ ալ առաջին եղաւ։ Բալմէրս-
թընն տակաւին իր ծերութեան մէջ իսկ իր պարա-
պոյ ժամերուն հրացանը ուսը զարկած ձին կը
նստէր եւ դաշտերը չրջելու կերթար։

Լօրտ Պրուհամ ալ իր զօրաւորութեան եւ
քաջութեան կողմանէ չատ նչանաւոր էր իբր նոր
Հերքիւլէս մը, եւ Անգղիոյ Թայմզ լրագրին խըմ-
բագիրներէն մին ասոր եւ ասոր նման մարդոց վը-
րայ խօսած առեն կրցած է ըսել թէ՝ «մեր քա-
ղաքագէտ մարդոց մեծութիւնը իրենց մարմնոյն
բարեկազմութենէն եւ իրենց մտաց զօրաւորու-
թենէն միանգամայն յառաջ եկած է»։

Արդարեւ փիլիքական մարդն է որ իր մէջ
կը պահպանէ բարոյական եւ մտաւորական մար-
դը, եւ մարմնոյ անդամներուն միջոցաւ է որ հո-

պին կ'ապրի եւ ինքզինքը կը յայտնէ : Ինչպէս որ ձեր Պիւրթըն ալ կ'ըսէր , « մարմինը հոգւոյն վառարանը եւ բնակարանն է , եւ ինչպէս որ ջահ մը աւելի մաքուր լոյս մը եւ քաղցր հոտ մը կու տայ իր բաղադրութեան համեմատ՝ այնպէս ալ հոգին իր պաշտօնները մարմնոյ գործարանաց համեմատ կը կատարէ , եւ կամ եթէ ուրիշ կերպ բաղդատութեամբ մ'ուզենք բացատրել այս ճշմարտութիւնը , ինչպէս որ դինին գինիքը պարունակող տակառին հոտն ու ճաշակը կը պահէ , այնպէս ալ հոգին մարմնոյն տպաւորութիւնը կը պահէ » :

Ուօլթըր Աքօթ երբ Էտինպուրկի համալսարանին մէջ կ'ուսնէր իր ընկերակիցները զինքը յոյն առանձը (the greek blohhead) կը կոչէին , բայց սա , թէեւ կաղ , յոյժ գործունեայ եւ ուժեղ էր , եւ ամենէն վարպետ ձկնորսներուն ու որսորդներուն ամենէն դժուար աշխատութիւնները կրնար կատարել :

Սա որչափ որ յետոյ գրական աշխատութեանց պարապեցաւ , բայց ըմբշական խաղերու համար իր ունեցած սէրը չի պակեցաւ , եւ իր Ռոժըրլէ գիրքը գրած ատեն մինչեւ ցերեկ կ'աշխատէր , եւ ցերեկէն յետոյ դաշտերը պտտելով կը զուարճանար :

Ուիլսըն վարժապետը ճշմարիտ ըմբիշ մ'էր , եւ իր բանաստեղծական եւ ճարտարիւսական գործերուն մէջ վաստկած համբաւին չափ նշանաւոր էր նաեւ իր ըմբշական խաղերուն մէջ :

Պիւրնս ալ իր երիտասարդութեան ատեն եռանդի էր ցատկելու , մաքառելու եւ մեծ ձանրութիւններ նետելու մէջ :

Անդրիոյ ամենէն մեծ աստուածաբաններէն մէկ քանին նշանաւոր են իրենց պատանութեան ունեցած ուժովը :

Այրըք Պարրօ վարժարանին մէջ կատարեալ կռիւամարտի մը համբաւը ունեցեր էր , եւ այս համբաւին համար քանի քանի անգամներ հարուածներ ընդունեց իր դէմքին , եւ քանի քանի անգամներ իր քիթը արիւնեցաւ :

Անտիրու Ֆիւլլէր երբ իբր ագարակի սպասաւոր կաշխատէր Սօհամի մէջ՝ հռչակաւոր էր իբր կռփամարտ : Եւ Ատամ Քլարք իր տղայութեան ատեն նշանաւոր էր մեծ մեծ քարեր տեղերնէն խախտելուն համար , եւ թերեւս այս մեծ քարերը խախտելովն էր որ իր չափահասութեան մէջ ալ կրցաւ մեծամեծ գաղափարներ յուզել :

Այս բոլոր ծանօթներէն յայտնի կ'երեւայ թէ մարդիկ իրենց տղայութենէն իրենց մարմնոյն զօրաւոր կազմութիւն մը տալու աշխատելու են , սակայն մաքի կրթութիւնն ալ մոռնալու չէ , վասն զի ան ալ երիտասարդաց դաստիարակութեան գլխաւոր եւ անհրաժեշտ պայմաններէն մին է :

Աշխարհաբնիկը ոչն բանէ կը չորնէ առածը աւելի ճշմարիտ է երբ գիտութեան համար կ'ըսուի , վասն զի գիտութեան դաշտերը բաց են ամենն անոնց՝ որք կ'ուզեն աշխատիլ եւ հնձել· եւ ուսանող մը իր ուսման ճանապարհին վրայ չի հանդիպիր այնպիսի դժուարութեան մը՝ որուն չի կրնայ յաղթել · հաստատ որոշումով մը կոթլը կոթենալ է :

Շանթէրթօնի սիրելի դիտողութիւններէն մին էր թէ Աստուած իր արարածներուն բաւական երկայն բազուկներ չնորհած է, որոցմով եթէ ուզեն՝ կրնան ամեն բանի հասնիլ։

Սակայն ինչպէս որ գործի, այնպէս ալ ուսման մէջ յաջողելու գլխաւոր միջոցը կորովն է. մեր գործը յաջողցնելու համար մեր սեռեակին տախտակամածներն իսկ այրելու ենք (Բալիսթի պէս) եւ երկաթը չէ թէ միայն տաք եղած ատենը ծեծելու է, այլ ծեծելով տաքցնելու է՝ (he who has heart, has every thing «ով որ սիրտ ունի, ամեն բան ունի»)։

Անոնք որ յարատեւութեամբ եւ կորովով կ'աշխատին ուսման մը՝ անոնք զարմանալի յառաջադիմութիւններ կ'ընեն. ամէն պարագայներէ օգուտ քաղելով եւ իրենց պարապոյ ժամերուն ամենէն փոքրիկ վայրկեաններն իսկ օգտակար կերպիւ գործածելով, զորս ծոյլերն ու անհոգները կը կորսնցնեն։

Ֆէրկիւսօն աստեղաբաշխութիւնը Սկովտիոյ բլրի մը բարձունքէն սովրեցաւ, ուր ոչխարի մը մորթին մէջ փաթթուած երկինքը կը դիտէր բոլոր գիշերները. Սթօն ալ չափագիտութիւնը իր պարտիզպան աշխատելով սովրեցաւ։

Տրիւր ալ իր կարուակ աշխատած ատեն ամենաբարձր փիլիսոփայութիւնը ուսաւ, եւ Միլլէր երկրաբանութեան դաղտնիքները քարահանքին մէջ իր գործաւոր աշխատած ատեն գտաւ։

Այս մարդիկը իրենց ուշադրութիւնը գիտութեան տալով, եւ իրենց ամենափոքր վայրկեաններն ալ օգտակար կերպով գործածելով ամենա-

բարձր աստիճանի մը հասան եւ իրենց քաղաքացի մէջ չատ երեւելի եւ հաստատուն համբաւ մը վաստկեցան. այս մարդիկ ամենքն ալ ընկերական ստորին աստիճաններու մէջ ծնած էին։

Սըր Ճօզիւա Ռէյնօլտս, ինչպէս ասկէ յառաջ ալ ըսինք, աշխատութեան կարողութեան վրայ այնպիսի մեծ հաւատք մ'ունէր՝ որ կը կարծէր թէ ամեն մարդ ալ եթէ իրեն տրուած կարողութիւնները համբերութեամբ եւ յարատեւութեամբ գործէ՝ կրնայ գերազանց վիճակի մը հասնիլ։

Սա կը պնդէր թէ աշխատութեամբ եւ յոգնութեամբ միայն կարելի է հանճարեղ ըլլալ, եւ արուեստագէտի մը յառաջադիմութեան համար իր համբերութենէն եւ հոգւոյն զօրութիւններէն զատ ուրիշ սահման չկայ։ Սա բնաւ ներշնչութեան չէր հաւատար. եւ միմիայն աշխատութեան եւ ուսման վրայ հաստատած էր իր հաւատքը։ «Մարդ դիւրաշխատութեամբ կրնայ գերազանց ըլլալ» կ'ըսէր սա։ «Եղիր ջենթլմընը» կ'ըսէր դարձեալ սա, «աշխատութիւնը ջանալ աւելի պէտք չզբաղցնէ եւ կատարելագործէ, իսկ երբ չափաւոր կարողութիւններդ՝ զբաղիլ աշխատութեամբ դիւրաշխատ կընան պահանջուած գործը լեցնել։ Զկայ բան մը՝ զոր լաւ ուղղուած կորով մը չի կրնայ ի գլուխ հանել, զարձեալ չկայ բան մը՝ որ առանց կորովոյ կարենայ կատարուիլ»։

Սըր Ֆաուէլ Պիւքսթըն ալ, որ իրգործունէութիւնը բոլորովին տարբեր տեսարէզի մը մէջ կը գործածէր, ուսման եւ աշխատութեան կարողու-

թեան վրայ չատ զօրաւոր հաւատք մ'ունէք, եւ սա ալ Լէյնօլսի պէս կը պնդէր թէ որ եւ է ձեռնարկութեան մէջ յաջողելու եւ գերազանցելու համար յարատեւ եւ համբերատար աշխատութիւնը անհրաժեշտ է։ Արդարեւ չ'աշխատող հանճարը անխօս պատգամ'է, եւ ամենէն հանճարեւոր մարդիկ անոնց մէջէն եղած են՝ որք ամենէն աւելի համբերութեամբ աշխատիլ գիտեն եւ որք ուրիշներէն կը տարբերին միմիայն իրենց աշխատասիրութեամբը։

Ուսման մէջ յառաջադիմելու գլխաւոր պայմանը իր առարկայն լաւ ճանչնալն է անոր ամէն պարագաներովը միասին։

Ֆրանսիս Հօրնէր երբ իր դաստիարակութեան համար կանոններ հաստատել ուզեց, իբրառաջին կանոն դրաւ յարատեւութեամբ եւ համբերութեամբ աշխատիլը. սա քնաւ չատ գիրք կարդալու չէր փափաքէր, այլ կուզէր որ քիչ կարդայ՝ բայց ամեն կարդացածը լաւ հասկնայ եւ իւրացնէ։

Արդարեւ գիտութեան մ'արժէքը այնչափ իր ընդարձակութենէն կախումն չունի՝ որչափ այդ գիտութիւնը օգտակար կերպով գործածել գիտնալէն։ Ուստի քիչ մը ճիշտ ու կատարեալ գիտութիւն աւելի լաւ է քան չատ մը բաներու վրայ ստացուած վեր ի վերոյ տեղեկութիւններ։

Ինչպես Լօյօլայի սիրելի առածներէն մին էր թէ « այն մարդը ասելէ ետքն կը պեռնէ, որ ինքնին ժամանակի մէջ միայն մէկ ետքն մը կը պեռնէ, քայց լաւ կը պեռնէ »։ Եթէ մեր կարողութիւնները չատ մը առարկաներու վրայ տարածենք, հարկաւորապէս

կը տկարանան մեր զօրութիւնները, մեր յառաջադիմութիւնը կը յապաղի եւ առանց արդիւնքի աշխատելու կը սովորինք։

Երիտասարդ մը ինչ որ ալ դնէ իր մտքին մէջ ուսանիլ, քնաւ թողելու չ'է այդ առարկայն՝ մինչեւ որ բոլորովին ուսնի եւ անոր տէրն ըլլայ։

Լօրա Սէն—Լէօնար իր ուսման մէջ հետեւած մեթոդը Սըր Ֆաուէլ Պիւքսթընի հաղորդած ատեն՝ իր յաջողութեանց գաղտնիքը հետեւեալ բառերով բացատրեց անոր։ « Երբ իրաւագիտութիւն ուսանելու սկսայ՝ որոշեցի որ » կըսէ սա, « ինչ որ ուսնիմ անոր տէրն ըլլամ, եւ քնաւ նոր բան մը չ'սկսիմ արդէն սկսածս բոլորովին չի լմնցուցած։ Իմ ընկերակիցներէս չատերը իմ մէկ չաթթուան մէջ կարդացածս մէկ օրուան մէջ կը կարդային, բայց տարօրէն վ'րդը ես իմ ուսածներս կատարեալապէս միտքս պահած կ'ըլլայի, մինչդեռ անոնք մեծագոյն մասը մոռցած կ'ըլլային »։ Սըր Է. Պ, Լիթթօն ալ իր այնքան զբաղմանց մէջ այնքան գրքեր կարենալ գրելու գաղտնիքը այսպէս կը բացատրէր, « այդչափ գրքերը չի պիտի կրնայի գրել՝ եթէ մի եւ նոյն ժամանակ չատ մը բաներու աշխատէի։

Ինձ վարուց կանոն ըրած է օրը միայն երեք ժամ ուսման զոհել, սակայն ամեն ժամանակ ալ չ'կրնար այսչափ աշխատիլ մանաւանդ երբ խորհրդարանը բաց կ'ըլլար։ Սակայն այս երեք ժամուան մէջ ինչ բանի որ կ'աշխատէի բոլոր ուշադրութիւնս անոր կուտայի »,

Իրական կրթութիւնը չէ թէ նիւթոց բազ-

մութենէն եւ կարգացուած գրոց թիւէն՝ այլ առարկային կարեւորութենէն եւ զանի ուսնելու կերպէն կախեալ է : Ապէրնէթի կ'ըսէր թէ , եթէ անգամ մը իր միտքը յագեներ՝ ալ անկէ եաքը բան մը չէր կրնար մտցունել անոր մէջ . իսկ եթէ անպատճառ նոր բան մը մտցունելու աշխատէր , անշուշտ ուրիշ բան մը կը մոռնար : Բժշկական ուսմանց համար ալ սա այսպէս կ'ըսէր , « Եթէ մարդ մը իր ինչ ընելիքը լաւ որոշած է եւ գիտէ՝ հազիւ կը պատահի որ այն մարդը իր նպատակին յարմար եւ պէտք եղած միջոցները չի կրնայ որոշել :

Ամենէն չհաւէտ ուսումը այն է որ իրեն յատուկ եւ որոշեալ առարկայ մ'ունի , եւ որուն վրայ ուղղուած կ'ըլլան բոլոր մեր խորհուրդները դիտողութիւնները եւ ընթերցանութիւնները :

Մարդկային գիտութեանց միայն մէկ ճիւղին աշխատելով է որ կրնանք անկէ օգուտ մը քաղել ուզուած առենին :

Միայն գիրքեր եւ տեղեկութեանց աղբիւրներ ունենալը բաւական չ'է . այլ այդ գրքերուն պարունակութիւնը մեր գլխուն մէջ ունենալու ենք , որպէս զի ամեն միջոցներէ զուրկ դտնուած առենիս իսկ կարենանք մեր ծանօթութիւններէն օգուտ քաղել :

Բաւական չէ որ մարդ մը դանձ մ'ունենայ իր տունը՝ բայց սու [1] մը չունենայ իր գրպանը , այլ

[1] Ֆրանքին $^1/_{20}$ մասը Ս-- կը կոչուի և 10 փարայ կ'արժէ :

պէտք է որ մարդ իր գիտութեանց մէկ մասը , եւ մեծագոյն մասը իր գլխուն մէջ ունենայ , որպէս զի ուզած վայրկենին կարենայ զայն գործածել եւ անկէ օգուտ քաղել . եթէ այսպէս չ'ըլլայ՝ գործելու վայրկեանը կ'ուզայ բայց մարդ անպատրաստ ըլլալով ձեռքէ կը հանէ զայն :

Ինչպէս որ գործի՝ այնպէս ալ դաստիարակութեան մէջ որոշում մ'ունենալը եւ զայն չուտով գործադրելը շատ հարկաւոր են , այս յատկութիւնը տղայոց մէջ զարգացնելու համար պէտք է որ կանուխէն զանոնք վարժեցնենք իրենց գործերը իրենք տեսնելու իրենց կարողութեան համեմատ : Եթէ շարունակ հայրերը առաջնորդեն իրենց որդւոց եւ անոնց ձեռքը բան մը չի թողուն՝ այնատեն այդ զաւակները մեծնալով ալ չ'են կրնար իրենց գործերը տեսնել եւ դժուարութիւն մը պատահած առեն կը չուարին կը մնան , այսպէս մեծցած զաւակներ փամփուշտով լոզացողներու կը նմանին , փամփուշտը ձեռքէ ելնելուն պէս իսկոյն ծովուն տակը կ'երթան :

Անձին վրայ վստահութեան պակասութիւնը մեր կարծածէն շատ մեծ արգելք մ'է յառաջադիմութեան :

Ճշմարիտ պարկեշտութիւնը բնաւ չի պահանջեր մեզմէ որ իրօք ունեցած արժանիքնիս ալ ուրանանք :

Սակայն բազմաթիւ մարդիկ ալ կան՝ որք բուն իրենց արժէքը չեն կրնար հասկնալ եւ իրենց ճշմարիտ արժանեացը առջեւը շատ մը զերծներ դնելով մեծցնել կ'ուզեն զայն , ինչպէս նաեւ կան

այնպիսի մարդիկ ալ որք բնաւ վստահութիւն չունին իրենց վրայ, եւ միշտ կը տարակուսին իրենց կարողութեանց վրայ։

Վստահութեան այս պակասութիւնը եւ տարակոյսը մարդու մը յառաջանալուն մեծ արգելք կ'ըլլան։

Կենաց մէջ պատահած անյաջողութեանց գլխաւոր կէսը այս անվստահութենէն եւ տարակոյսէն յառաջ կուգայ։

Տօքթէօր ձօնսըն կ'ըսէր թէ, իր յաջողութիւնները իր վրայ ունեցած վստահութեամբը ձեռք ձգած է։

Մարդիկ եթէ շատ անգամ չեն յաջողիր՝ այդ անյաջողութեան պատճառը բուն իսկ իրենք են. ասոնք իրենց անվստահութեամբը եւ երկչոտութեամբը կը վախնան քայլ մ'աւելի յառաջ երթալէ, մինչդեռ եթէ երթային՝ շատ հաւանական է որ յաջողէին։

Մարդոց մեծագոյն մասը անձին դաստիարակութեան օգուտները կը ճանչնան եւ կը փափաքին վայելել զանոնք. բայց այդ բարիքները ձեռք ձգելու համար հարկաւոր եղած աշխատութիւնը յանձն առնուլ չ'են ուզեր։

Տօքթէօր ձօնսըն կ'ըսէր թէ արդի սերնդեան ենթակայ եղած մտաւոր հիւանդութիւնը ամենուսման մէջ ցցուցած անհամբերութիւնն է, այս դիտողութիւնը դեռ մինչեւ այսօր ճշմարիտ է։ Մեզ դիտութեան տանող ճանապարհը դուրս ու հարթ չ'է, այլ դժուարին եւ խորտուբորտ է։

Մեք դաստիարակութեան մէջ խնայող ըլլալ

կ'ուզենք եւ կը փափաքինք | որ քիչ ժամանակի մէջ շատ բան սովրինք, կ'ուզենք որ պոռն երկոտասով կամ աոանց վրձնակով դազղիներէն սովրինք, լեզու մը ուսած առեն կ'ուզենք որ քայլ կամ նախադրութեան վրայ չի խօսին մեզ։

Այս մեթոտով շատ մը բաներու վրայ շատ մը հարեւանցի տեղեկութիւններ կ'ստանանք, քանի մը դասով տարրաբանութիւնը ուսած կը համարինք, մանաւանդ երբ զուարթացուցիչ կազը (նախաթթուածուխ ազօդի, Ազթ.) կը չնչենք, երբ կը տեսնենք որ կանաչ ջուր մը կարմրի կը դառնայ, եւ լուսածինը թթուածնի մէջ կը վառի մեծ փայլով ալ բաւական կը համարինք սովրածնիս, արդարեւ այսչափն ալ ոչինչէն լաւ է, բայց դործնական օգտակարութիւն մը չունենար բնաւ։ Այսչափով կը կարծենք թէ մեր կրթութեան կ'աշխատինք, մինչդեռ ասոնք զբօսանք են։

Այս չարիքը երթալով աճելու վրայ է եւ հազար ու մէկ ձեւեր կը գործէ, ասոր ամենաւիտքրր անպատեհութիւնն է նուազ խոր միտքեր արտադրելը եւ իր ամենամեծ չարիքն այն է ո րով ներկայ սերունդը ամենայն յարատեւ եւ համբերատար աշխատութեան թշնամի ըլլալով իր մրտքին վրայ անձկութեան եւ ծուլութեան ողբալի կնիք մը դրոշմելու վրայ է։

Եթէ մենք ալ իրապէս իմաստուն եւ կրթեալ ըլլալ կ'ուզենք՝ պէտք է որ մենք ալ մեր նախորդաց պէս ամենայն եռանդով եւ համբերութեամբ աշխատինք, վասն զի միշտ այնպէս եղած է եւ պիտի ըլլայ որ ամեն իրական արժէք

ունեցող բան աշխատութեամբ միայն ձեռք բերուի ։

Չէ թէ միայն եռանդով եւ հաստատամտութեամբ աշխատելու է , այլ եւ համբերութեամբ աշխատութեան արդիւնքին սպասել գիտնալու է ։

Պիւֆոն համբերութեան եւ աշխատութեան վրայ այնքան մեծ հաւատք [մ'ունէր՝ որ կ'ըսէր թէ հանճարը հմգերութիւնն է ։ Որով ըսել կ'ուզէր թէ մեծ մարդոց կարողութիւնը գլխաւորապէս իրենց համբերատար եւ յարատեւ աշխատութեան մէջ էր ։

Ամեն լուրջ յառաջադիմութիւն յամր կ'ըլլայ , բայց այն որ խղճմտութեամբ եւ հաստատամտութեամբ կ'աշխատի՝ պէտք է ապահով ըլլայ թէ վերջապէս օր մը իր աշխատութեանց պտուղը պիտի վայելէ ։

Միտքը նախ դաստիարակութեան նախնական ճիւղերով կ'զբաղի , սակայն եթէ եռանդով եւ փափաքով աշխատիլ սովրի՝ կամաց կամաց աւելի բարձր եւ աւելի օգտակար առարկաներ կ'ունենայ աշխատելիք ։ Զմեզ կրթելու համար բոլոր մեր կեանց մէջ աշխատելէ չենք կրնար դադրիլ , վասն զի մեր դաստիարակութիւնը երբէք չի լրմընար ։

«Ջեռեմիա ըլլալը» , կ'ըսէր Կրէյ բանաստեղծը , «երջանիկ ըլլալ է» ։ – «Աւելի ազնիւ է մտիկ ընել ճանճոռիկ» կըսէր Քրմպէրլէնտ եպիսկոպոսը – «առհասարակ յաւիտենականութիւն մ'ունենալ ուրիշ հանգչելու համար» կ'աղաղակէր Արնօ ։

Եւ Մօրնիքս ալ Սէնթ – Ալէկսնտ իրեն ասած ըրած էր ըսել թէ «հանգիստը այլոց» ։

Այն աշխատաւորը որ իր աշխատութեանց պտուղը վայելելու չի կրնար սպասել՝ նա կ'ապացուցանէ թէ ինք բնաւ հետաքրքրութիւն չունի ։

Այսպիսի աշխատաւոր մը կը փափաքի որ անմիջապէս տեսնէ իր աշխատութեանց արդիւնքները ։ Ատոնք կը նմանին այն մանկանց , որք կ'ուզեն որ ցանած հունտերնին անմիջապէս բուսնի եւ այդ հունտերուն ամիլն ու մեծնալը տեսնելու համար արմատն կը խլեն զանոնք , առանց մտածելու թէ այդ գործով կ'սպաննեն տունկերը ։ Սակայն ով որ կը տնկէ եւ կը ցանէ , պէտք որ համբերութեամբ եւ վստահութեամբ սպասել գիտնայ , վասն զի գարունը ամառը եւ աշունը կուգան իրարու հետեւ եւ իր տնկած ծաղիկներն ալ վերջապէս կուտան իրենց պտուղները ։

Ութսնամեայ ծերունի մը ծառ մը կը տնկէր կ'ըսէ Լաֆօնթէն , իր ամենէն գեղեցիկ առակներուն մէկուն մէջ , երբ երեք պատանիներ գալով ծերունւոյն այսպէս աշխատելուն վրայ զարմացած կըսեն ,

«Այդ փոքրիկ ծէր ալ ինչո՞ւ կը տնկէ
Մինչդեռ ան չէ որ պտուղ կը նայի աշխարհիս» ։

Որոց ծերունին այսպէս կը պատասխանէ .

« Ես այս ծառը տնկելով ուրախանալու չ'ուզեմ ,
Որ ինչ որ ես ուրս շուտին տակ նստելու չի հանգչեմ ,
Իմ ընելս կը վայելէ այն շուտն երկն ապրելին
Ես այս ինձ համար , ինչպե՞ս է՛նդ պիտուր է ինձ
Կ'ըսէին » ։

Դաստիարակութիւններէն ամենէն բարձրը եւ ամենէն օգտակարը այն է՝ զոր մարդ ինք իրեն կուտայ։

Վարժարանի կամ ճեմարանի մէջ ընդունուածը դաստիարակութեան սկզբնաւորութիւնն է, ասոր օգուտն այն է որ ապագային մէջ զմեզ կըրթելու կը սովորինք եւ կրնանք որոշեալ ծրագրի մը եւ դրութեան մը համեմատ զմեզ դաստիարակել։

Միտքը բոլոր իր կարողութիւնները գործածել կարենալու համար պէտք է որ դաստիարակութեան ամենակատարեալ դրութեան մը մէջ իսկ՝ մաց գործունէութեան բաց դռներ թողուած ըլլան։

Այսպէս եթէ մարդ երբեմն միայն իր կարողութիւններովը ժուժարութեանց յաղթելու ստիպուած ըլլայ, իր գործունէութիւնը եւ զօրութիւնը կ'աճի եւ իր անձին տէր ըլլալ ու իր գործերը ինք տեսնել կը սովրի։

Շատ պարագայներու մէջ ամենէն լաւ դաստիարակութիւնն այն է՝ զոր մարդ գործնական կենաց զբաղմունքներուն մէջ կուտայ ինք իրեն։

Մարդ մը երբ այնպիսի գաղափարներ կ'ստանայ զոր ոչ կրնայ իւրացնել եւ ոչ օգտակար կերպով գործածել՝ այն մարդը կը նմանի այն հարստին՝ որ թէ եւ մառուկին մէջ շատ մը դրամ ունի, բայց չի կրնար ուղածին պէս գործածել զանոնք։

«Բաւական չէ որ մարդ շատ մը անմարսելի

դասեր լեցնէ իր գլխուն մէջ» կըսէ Լօք։ «այլ պէտք է որ այդ դասերով որոճայ իր միտքը՝ որպէս զի անոնցմով սնանի եւ զօրանայ»։

Ուրիշներու մեզ տուած դասերէն կամ տեղեկութիւններէն քնաւ չենք քաղեր այն օգուտը, զոր կ'ունենանք նոյն իսկ մեր աշխատութեամբը եւ ջանքովը ուսածներնէս։

Նա որ աշխատութեամբ ձեռք կը բերէ իր գիտութիւնը, նա այդ գիտութեան կատարեալ տէրը կ'ըլլայ։ Այն առեն եղած տպաւորութիւնները աւելի զօրաւոր եւ աւելի տեւական կ'ըլլան. այն առեն ձեռք բերուած տեղեկութիւնք այնպիսի կերպով մը կը դրոշմուին մեր ուղեղին վրայ՝ որ ալ չեն ջնջուիր, մինչդեռ ուրիշներէն առնուած գիտութիւնք չուտով մոռցուելու ենթակայ են։

Ակնէջ, զատ այսպիսի դաստիարակութիւն մը մեր կարողութիւնները երեւան կը հանէ եւ մեր կորովը կ'աճեցնէ։

Եթէ անգամ մը խնդրոյ մը լուծումը մենք ինքներս գտնենք՝ անով կը քաջալերուինք ուրիշ մ'ալ լուծելու եւ այսպէս գիտութիւնը կարողութիւն մը կը դառնայ։ Մեր անձին դաստիարակութեան ամենէն էական եւ անհրաժեշտ պայմանը նոյն իսկ մեր անձնական եւ գործունեայ ջանքն է, եւ ուրիշ ոչ մէկ դիւրութիւն, ոչ մէկ գիրք եւ ոչ մէկ վարժապետ ասոր ըրածը կրնան ընել։

Այսպէս երբ մեր անձին դաստիարակութեան աղբիւրը այս գործունեայ ջանքը կ'ըլլայ, այն առեն այս դաստիարակութիւնն ալ կենդանի քան

մը կ'ըլլայ, բոլոր մեր ջանքերը նպատակի մ'ուղղուած կ'ըլլան։

Ամենէն ընտիր վարժապետներն ալ մեր մեղի տուած դաստիարակութեան կարեւորութիւնը ճանչցած են, եւ ամենն ալ իրենց աշակերտաց խրատ կուտան որ կանուխէն վարժուին ինքզինքնին կրթելու։

Ամենէն ընտիր վարժապետներն ալ իրենց աշակերտաց կարողութեանց մշակուելուն աւելի կարեւորութիւն կուտան՝ որչափ չեն տար նոյն իսկ իրենց դասերուն, եւ ամենն ալ կ'աչխատին որ աշակերտք ապագային մէջ ինքզինքնին դաստիարակելը սովրին՝ եւ չէ թէ քանի մը ծանօթութիւններով գոհ ըլլան։

Տօքթէօր Առնօլտ կը ջանար որ իր աշակերտները իրենց վրայ վստահութիւն ունենալ սովրին, եւ իրենց կարողութիւնները զարգացնելու աչխատին, ինք միայն հետեւելիք ճամբան կը ցուցնէր եւ անոր մէջ յառաջանալու համար կը գրգռէր ու կը քաջալերէր իր աշակերտները։

« Աւելի աղէկ է » կըսէր սա, « որ երիտասարդ մը Վան Տիէմէն կղզին երթայ եւ այն տեղ իր ճակտին քրտինքովը օրական պարէնը հոգայ, քան թէ Օքսֆօրտ երթալով պերճանաց մէջ ապրի եւ քնաւ իղձ ու փափաք չունենայ։

« Եթէ աչխարհի մէջ զարմանալի բան մը կայ » կ'ըսէր դարձեալ սա, ուրիշ պարագայի մը մէջ, « այն աստուածային իմաստութիւնն է որով նա չափաւոր տաղանդներու տէր մարդոց ջանքերն ու աչխատութիւնները յաջողութեամբ կը պսակէ միշտ»։

Այսպիսի չափաւոր տաղանդով աշակերտի մը համար ալ այսպէս կ'ըսէր, « օր մը գլխարկս վար առած պիտի խօսիմ իրեն հետ »։ Լալէհամի մէջ աշակերտի մը դաս տուած առեն, որ պինտ գլուխ մէկն էր, երբ սա բարկացաւ օր մը, աշակերտը հայեցուածքը իր վրայ դարձնելով այսպէս աղաղակեց, « ինչու կը բարկանաք, Տէր, ձեզ կը վստահացնեմ որ ձեռքէս եկածին չափ աչխատեցայ, ալ ինչ կրնայի ընել »։

Շատ ժամանակ վերջը Առնօլտ այս պատմութիւնը իր տղայոց պատմելով այսպէս կը յաւելուր, « բոլոր կենացս մէջ այնպիսի զգացում մը չունեցայ, իր խօսքերը, իր նայուածքը երբեք չի կրցայ մոռնալ »։ Ինչպէս որ հարուստ ժառանգութիւն մ'ստանալը բնաւ ստացողին պատիւ մը չի բերեր՝ այնպէս ալ բնականապէս բարձր իմացականութիւն մ'ունենալը երբէք մեր արժանիքը չ'աւելցներ։ Միայն այդ իմացականութիւնը կամ ժառանգութիւնը գործածելու կերպին կախեալ է մեր յարգանք ստանալը եւ վայելելը։

Մէկը կրնայ գիտութեան անբաւ գանձեր համբարել առանց օգտակար առարկայ մը նպատակ ունենալու, եւ թէ եւ այդ գանձին բարերաղդ տէրը կրնայ մեծամեծ հաճոյքներ ունենալ, սակայն իր գանձը իրմէ զատ մէկու մը օգտակար չ'ըլլար։

Մի միայն դրական մշակութիւնը չ'է որ մարդը մարդ կ'ընէ, վասն զի մէկը կրնայ բազմաթիւ դրքեր կարդացած եւ շատ մը դիտութիւն-

ներ ուսած ըլլալ եւ բնաւ մտաւորական գործունէութիւն չունենալ, մինչդեռ ուրիշներ, որք դպրոցական կրթութիւն մ'առած չ'են, բայց մի միայն իրենց դաստղութիւնը եւ դիտողութիւնը կրթելով եւ մշակելով, զարմանալի մտաւորական գործունէութիւն մը կ'ունենան։

Մեր օրը ամենուն բերանը սովորական խօսք մ'եղած է թէ գիւղոլնէն կաթողնէն է, սակայն միայն գիտութիւնը չ'է կարողութիւն, այլ եւ մոլեռանդութիւնը բռնութիւնը եւ փառասիրութիւնն ալ կարողութիւն են։

Մի միայն գիտութիւնը, եթէ լաւ ուղղութիւն մը չ'առնու չարերը աւելի վտանգաւոր կ'ընէ եւ այն ընկերութիւնը ուր մի միայն գիտութիւնը կը տիրէ, այն ընկերութիւնը ճշմարիտ դժոխք մը կը դառնայ։ Գիտութիւնը եթէ բարութեան եւ իմաստութեան հետ չի խառնուի եւ ուղիղ բնաւորութեան հետ չի միանայ՝ ոչինչ է։

Բէսթալօծծի [1] կը պնդէր թէ մի միայն մտաւորական դաստիարակութիւնը վնասակար է եւ կ'ուզէր որ ամեն գիտութեան աղբիւրը եւ արմատը կրօնից եւ արդարութեան հպատակ կամքի մը մէջ ըլլայ։ Գիտութիւնը մինչեւ մէկ աստիճան մարդը գարշելի ոճիրներէ հեռու կը կեցնէ, բայց չի կրնար զանի հեռացնել եսական մոլութիւններէն երբ զօրացած չ'է լաւ սկզբունքներով եւ առվորութիւններով։ Ահա այս պատճառաւ է որ ամեն օր աշխարհի մէջ այնպիսի մարդիկ կը տեսնենք՝ որք մտաւորական բարձր կրթութիւն մ'առած են, բայց իրենց բնաւորութիւնը չատ ստորին եւ արհամարհելի է։

Այս մարդիկ վարժարաններու գիտութիւններովը լեցուցած են իրենց ուղեղը, բայց բնաւ գործնական իմաստութիւն չունին, ասոնք այնպիսի օրինակներ են, որոցմէ չարունակ խորշելու ենք չէ թէ հետեւելու։ Շատ կարելի է որ այսօրուան աշխարհի դրական մշակութեան տուած կարեւորութիւնը չափազանց է։

Մենք կը կարծենք թէ, վասն զի բազմաթիւ թանգարաններ եւ համալսարաններ ու միւզէումներ ունինք, մեծ մեծ յառաջադիմութիւններ ընելու վրայ ենք։ Սակայն չատ հաւանական ալ է որ բոլոր այս դիւրութիւնները անհատական ջանքերը կաչկանդելու քան թէ քաջալերելու կը ծառայեն։ Ինչպէս որ մեծագումար հարստութեանց տէր մարդ մը կրնայ առատաձեռն չ'ըլլալ, այնպէս ալ թանգարանի մը տէրը կրնայ գիտուն չ'ըլլալ։

Թէ եւ կրթուելու դիւրութիւնները յոյժ բազմաթիւ են այսօր, սակայն անոնք միայն իմաստութիւն եւ հանճար կ'ստանան որք հին մեթո-

---

[1] Բէսթալօծծի հաշակառոր Ցուիցերցի գաստիարակը ծնաւ 1746 ին ի Ցիւրիխ և մեռաւ 1827 ին 81 տարեկան։ Սա լեզուներ, աստուածաբանութիւն և երկրագործութիւն ուսանելէն յետոյ մարդասիրութեամբ ինքնզինքն ազգաց մանկանց դաստիարակութեան նուիրեց և վարժարան մը բացաւ ուր հաւաքուեցան շատ մը անտէր մանուկներ։ Բէսթալօծծի կը ջանար որ ուսանողը իր ուսած բաներուն ինչ նպատակի և պէտքի գործածուիլը հասկնայ, սա մանկավարժութեան և դաստիարակութեան վրայ գրուածներ թողուցած է։

այն հետեւելով ամեն քանէ յառաջ իրենց դիտողութեան, ուշադրութեան, յարատեւութեան եւ աշխատութեան վրայ կը դնեն իրենց յոյսը եւ անոր համեմատ կ'աշխատին։

Մի միայն տեղեկութիւններ ունենալը բուն իսկ իմաստութիւն եւ խելամտութիւն ունենալէն շատ տարբեր բան է, իմաստութիւնը միայն ընթերցանութիւններով ձեռք չի բերուիր, որք երբեմն առանց աշխատութեան ուրիշներու կարծիքները եւ խորհուրդները մեր ուղեղին մէջ կը խօթեն։

Այդ ընթերցանութեանց մեծագոյն մասն ալ մտաւոր հաճոյքի մը եւ զուարճութեան մը համար կ'ըլլան, որք թէ եւ առ ժամուն հաճելի գրգռութիւն մը յառաջ կը բերեն, բայց քնաւ չեն կրնար միտքը բարւոքել եւ հարստացնել կամ նըկարագիրը կազմել։

Բազմաթիւ մարդիկ ալ կան՝ որք կը կարծեն թէ իրենց միտքը կը մշակեն երբ այսպիսի ընթերցանութիւններով իրենց ժամանակը կը վատնեն. այսպիսի զբաղմանց ամենէն լաւ կողմն այն է՝ որով այդ մարդիկ ուրիշ չարիք մը չեն կրնար գործել։

Պէտք է գիտնալ նաեւ թէ գրքերէ ստացուած փորձառութիւնը որչափ թանկագին ալ ըլլայ՝ զարձեալ տեղեկութեանց կարգէն կը համարուի, մինչդեռ գործնական կենաց պատահարներէն ըստացուած փորձառութիւնը իմաստութեան կարգէն է, այս իմաստութեան միակ մէկ հատը աւելի կ'արժէ՝ քան թէ տեղեկութեանց լեռ մը։

Լօրտ Պոլինգպրոք շատ իրաւամբ կ'ըսէր թէ «այն ուսումը որ ուղղակի կամ անուղղակի կերպով զմեզ ընտիր մարդիկ կամ քաղաքացիներ ընելու չի ծառայեր, այն ուսումը վարպետ եւ հաճելի ծուլութիւն մ'է. եւ այն գիտութիւնը որ այդ ուսմամբ կ'ստանանք, ուրիշ բան չէ՝ բայց եթէ տգիտութեան մէկ յարդելի տեսակը»։

Ուրեմն պէտք է գիտնալ թէ դաստիարակութեան գլխաւոր առարկայն մեր միտքը ուրիշներու մտածումներովը խճոխել, եւ զմեզ ուրիշներու տպաւորութեանց ընդունարանը ընելը չ'է, այլ պէտք է որ մեր անհատական իմացականութիւնը զարգացնենք եւ մեր կոչման արժանի քաջ եւ օգտակար աշխատաւորներ կամ քաղաքացիներ դառնանք։

Այս տեղ կրնանք շատ մը օրինակներ յառաջ բերել այնպիսի մարդոց՝ որք թէ եւ շատ քիչ կարդացին, բայց իրենց օգտակար աշխատութիւններովը երեւելի հանդիսացան։

Պրինալի եւ Սթիփընսըն ընթերցանութիւնը եւ դրաւարժութիւնը իրենց չափահասութեան մէջ ուսան, բայց դաստիարակութեան այս յատկութիւնը քնաւ արգելք մը չ'եղաւ իրենց մեծամեծ գործեր տեսնելուն եւ իրենց քաղաքակցաց պատիւն ու յարգանքը վաստկելուն։

Ձօն Հէօնթէր քան տարեկան էր երբ դեռ ոչ կարդալ եւ ոչ գրել գիտէր, բայց ասոր փոխարէն գեղեցիկ աթոռներ եւ սեղաններ կրնար շինել իբր վարպետ առաղձագործ։ «Ես քնաւ չեմ կարդար» կ'ըսէր օր մը այս մեծ քնախօսը

իր դասերէն մէկուն մէջ, « ահաւասիկ իմ գիրքս » (եւ իր աչակերտներուն կը ցուցնէր իր առջեւ տարածուած առարկան) « ահա այն գիրքը՝ զոր դուք ալ ուզենալու եւ կարդալու հոգ տանելու էք, եթէ կ'ուզէք որ ձեր արուեստին մէջ երեւելի ըլլաք » :

Օր մ'իրեն իմացուցին թէ իր ժամանակակիցներէն մին զինքը կ'ամբաստանէր թէ մեռեալ լեզուները չի գիտեր : Ա յսպէս պատասխանեց, « թող գայ, ես յանձն կ'առնում իրեն սովրեցնել նոյն իսկ դիակին վրայ ինչ որ ինք ուսած չ'է ոչ մէկ լեզուով կենդանի կամ մեռեալ » :

Մարդու մը չատ կամ քիչ բան դիտնալը այնչափ կարեւոր չ'է, այլ կարեւորը այդ գիտութեան օգտակար նպատակի մը կամ վախճանի մը ուղղուած ըլլալն է :

Գիտութեան նպատակը պէտք է ըլլայ մեր իմացականութիւնը զարգացնել, մեր նկարագիրը ազնուացնել եւ զմեզ ալ աւելի երջանիկ, օգտակար, կորովի, բարեսէր եւ մարդկութեան անձնուէր ընել :

Պէտք է որ մենք ինքներս ըլլանք եւ ընենք չէ թէ ուրիշներու ըրածին կամ եղածին վրայ կոքդալով եւ խորհրդածելով դոհանանք :

Պէտք է որ մեր գիտութեանց ամենէն ընտիր մասը չարժման, եւ մեր խորհրդածութեանց ամենէն լաւը գործի փոխուի, որպէս զի դոնէ Ռիխթէրի պէս կարենանք ըսել, « Ձեռքս ինչ որ կուզար ըրի, ոչ ոք անկէ աւելին կրնայ պահանջել » :

Ամեն մարդու պարտաւորութիւնն է Աստուծոյ օգնութեամբը ինքզինք կառավարել եւ ինք իրեն առաջնորդել, իր վրայ դրուած պատասխանատուութեան եւ բնութենէն իրեն արուած կարողութեանց համեմատ :

Մարդ մը կրնայ ուրիշներու բարի օրինակները կամ դործերը իրեն առաջնորդ առնել, բայց պէտք է որ ինք իր ջանից վստահի եւ իր չէնքը նոյն իսկ իր վրայ հաստատէ :

Անձին կրթութիւնը եւ քննութիւնը գործնական իմաստութեան սկզբունքն են· եւ այս առաքինութիւններուն արմատները պէտք է որ անձին յարգութեան մէջ ըլլան : Ցոյսն ալ իր աղբիւրը անկէ կ'առնու, յոյսը՝ որ կարողութեան ընկերը, եւ յաջողութեան մայրն է, վասն զի ով որ իր վրայ յոյս ունի, հրաշք դործելու ձիրք ունի : Մարդոց ամենէն խեղճն ալ կրնայ եւ պարտի ըսել, « Ինչ ինչ յաջիլը Ա ինչ ինչ կապուելիքը ձեւը չ'ունի պարտաւորութիւնս է : Ես մարդկային մեծ ընկերութեան պատասխանատու անդամներէն մին եմ, այդ ընկերութեան հեղինակը իմ վրաս պարտաւորութիւն դրած է որ ոչ մարմնոյ, ոչ հոգւոյ և ոչ բնազդոտ ձեռքս նուաստացնեմ : Այլ ընդհակառակն՝ բոլոր զօրութեամբս աշխատելու եմ որ բնութեանս այս զանազան մասերը կարելի եղածին չափ կատարելագործեմ եւ բարձրացնեմ : Չէ թէ միայն չար բնազդումներս հեռացնելու եմ ինձմէ՝ այլ եւ բարիները զօրացնելու եմ, որչափ ես զինքս կը յարգեմ՝ նոյնչափ եւ ուրիշները յարգելու եմ որպէս զի անոնք ալ զիս յարգեն » :

Աստի ծագումն կ'առնուն փոխադարձ յար-

գանքը, արդարութիւնը եւ բարեկարգութիւնը, որոց պահապանն են օրէնք: Ինքնայարգութիւնը մարդուն ամենէն զեղեցիկ զարդը եւ ամենէն բարձր զգացումն է: Պիւթագորի[1] ոսկեղէն ոտանաւորներուն մէջի ամենէն իմաստուն առածն այն է՝ որով նա կը խրատէ իր աշակերտը որ ինքզինք յարգել գիտնայ: Վատն ղի նա որ ինքնայարգութեան գաղափարը ունի, նա ոչ իր մարմինը կը վատթարացնէ, ոչ ալ նուաստ խորհուրդներով իր միտքը անարգ վիճակի մը մէջ կը դնէ:

Մաքրութիւն, ժուժկալութիւն բարոյականութիւն, կրօնք այս ամեն առաքինութիւններն ալ ինքնայարգութեան զգացումէն կ'առնուն իրենց ծնունդը:

Միլթըն կ'ըսէր թէ ամեն գովելի եւ արժանի

---

[1] Պիւթագորաս յոյն փիլիսոփայն ծնաւ Քրիսոսէ 608 կամ՝ ըստ ումանց 572 տարի յառաջ և գրեթէ 100 տարի ապրելով մեռաւ, չի գիտցուիր ինչպէս: Սա Իտալիա երթալով հոն նոր դպրոց մը հաստատեց ուր շատ մը աշակերտներ ունեցաւ, Պիւթագոր իր աշակերտները չընդունած շատ մը խիստ փորձութեանց կ'ենթարկէր, գլխաւորապէս բացարձակ լռութիւն և հաւատ կը պահանջէր, և երբ իր աշակերտաց բանի մը պատճառը կը հարցնէին, նոքա պարզապէս ըսէին ոսկեղէն ոտանաւորներուն կը պատասխանէին: Պիւթագոր շատ ժուժկալ կ'ապրէր, և ընաւ կենդանեաց միս չէր ուտեր, վասն զի հոգեփոխութեան կը հաւատար: Սա նշանաւոր է մանաւանդ չափական գիտութեանց և աստեղաբաշխութեան մէջ: Աշխարհի մէջ ամեն բանի սկզբունքը թիւերն են կ'ըսէր: Սա բնաւ գրուած թողուցած չէ. միայն բարոյական առածներ կան ոսկեղէն ոտանաւորներ անուամբ:

ձեռնարկութիւն բեղմնաւորող կենդանի ջրերը ինքնայարգութեան զգացումէն կը բղխին:

Արդարեւ ով որ իր վրայ վստահութիւն չունի, նա ոչ ինքզինքը եւ ոչ ուրիշները կրնայ յարգել: Մարդոց գործերը իրենց խորհրդոց համեմատ կ'ըլլան, ով որ դէպ ի վար գեհինը կը նայի, նա չի կրնար բարձրանալ, այլ դէպ ի երկինք նայողները միայն կը բարձրանան:

Մարդոց ամենէն խոնարհը եթէ ինք իր վրայ վստահութիւն ունի, կրնայ ինք իր մէջ օգնութիւն եւ մխիթարութիւն գտնել, այս զգացումը զաղքատութիւնն իսկ կրնայ լուսաւորել եւ ազնուացնել:

Քանի՛ գեղեցիկ է տեսնել աղքատ մը՝ որ չըքաւորութեան ամեն փորձութեանց կը դիմադրէ, եւ իր ճանապարհը կը շարունակէ առանց երբէք ինքզինք նուաստացնելու ամօթալի գործով մը:

Երբ գիտութիւնը մի միայն հարստանալու եւ բարձրանալու միջոց մը կը նկատուի՝ այնատեն անարգուած կ'ըլլայ:

Բայց չ'կայ առպարէզ մ'ալ որուն մէջ յառաջանալու համար գիտութիւնը եւ միտքը անհրաժեշտ պէտք չ'ըլլան՝ թէ պարապայներէն օգուտ քաղել գիտնալու, թէ նորանոր մեթոտներ հնարելու եւ թէ յարմարութիւնը եւ ճարպիկութիւնը աւելցնելու, եւ ջանքերը կրկնապատկելու ուշադրութեամբ պահակելու համար:

Նա որ ձեռքով եւ գլխով միանգամայն կ'աշխատի, նա մի միայն ձեռքով աշխատելէն լաւ գիտէ իր պէտքը:

Ասկէց զատ այսպիսի աշխատաւորի մը վըստահութիւնը հետզհետէ կ'աւելնայ իր վրայ։ Կամաց կամաց ինքզինքին օգնելու ալ աւելի կարող կ'ըլլայ։ Մարդ մը որչափ աւելի յարգէ իր նոր արժանիքները, այնչափ աւելի կը դիմադրէ հասարակ վայելքներու մէջ ընկնելու փորձութեանց։ Այն ատեն բոլորովին ուրիշ աչքով մը կը նայի ընկերութեան եւ իր գործերուն, իր համակրութիւնները կը տարածուին եւ կը բարձրանան եւ վերջապէս կ'ստիպուի ընկերութեան եւ իր օգտին համար աշխատելու։

Սակայն ամեն մարդ ալ որչափ խնամք որ ալ տանի իր անձին դաստիարակութեան, չի կրնար ասկէ յառաջ յիշուած երեւելի արանց բարձրութեան հասնիլ։ Ամեն ատեն եւ ամեն տեղ մարդոց մեծագոյն մասը որչափ լուսաւորեալ ալ ըլլայ՝ արուեստից հասարակ գործերովը զբաղելու ստիպուած է։ Եւ հասարակութիւնը որչափ որ ալ դաստիարակուի երբէք չի պիտի կրնայ ընկերութեան նիւթական կացութեան անհրաժեշտ եղող օրական աշխատութիւններէն ազատիլ։

Սակայն սա միայն կրնայ ըլլալ, որ ընկերութեան գործաւոր դասն ալ կրթուելով եւ լուսաւորուելով հիմակուան պէս միմիայն իր գործերուն նեղ շրջանին մէջ փակուած չի մնար՝ այլ ընկերութեան միւս անդամներուն պէս ինքն ալ ազնիւ եւ բարձր խորհրդածութիւններ կ'ունենայ եւ ամենէն իմաստուն մարդոց ըսածները կը հասկնայ եւ ինքն ալ իր խորհուրդները կրնայ անոնց հասկացունել։ Այսպէս հատընտիր գրոց ընթերցանու-

թիւնը ազնիւ հաճոյքներու եւ յառաջադիմութեան աղբիւրը կ'ըլլայ, եւ չատ թանկագին արդիւնքներ կ'արտադրէ՝ մարդոց բարքն ու վարքը ուղղելով։ Մեր անձին դաստիարակութիւնը եթէ չի կրնայ զմեզ հարստացնել, գոնէ բարձր մտածմանց եւ խորհրդոց ընկերակից կ'ընէ զմեզ։

Օր մը երբ ազնուական մը արհամարհանօք կը հարցնէր իմաստունի մը թէ «ինչ չահեցար փիլիսոփայութենէդ»։

Իմաստունը այսպէս պատասխանեց, «եթէ ուրիշ բան մը չի չահեցայ փիլիսոփայութեամբս, գոնէ միշտ լաւ ընկերութիւն մ'ունիմ հետս»։

Սակայն բազմաթիւ մարդիկ ալ կան՝ որք իրենց կարծածին չափ չուտ չի կրնալ յաջողելնուն համար իսկոյն կը յուսահատին եւ կը վհատին։ Ասոնք կ'ուզեն որ ցանած կուտերնին անմիջապէս ծառ ըլլայ։ Մարդիկ ալ կան՝ որ գիտութիւնը իրը չուկան ծախուելիք վաճառք մը կը նկատեն, եւ երբ իրենց ակնկալութեան համեմատ չեն կրնար վաճառել զայն՝ կը վհատին։

Գիտութեան վրայի այս նուաստ կարծիքը չատ տեղեր քաջալերուած է ընկերութեան վրայ եղած սխալ տեսութիւններով։

Նա որ գիտութիւնը իրը պատուանդան մը կը նկատէ ուրիշներէ վեր բարձրանալու համար, նա կամ իրը մտաւորական հաճոյից եւ զբօսանաց աղբիւր մը կը համարի, նա գիտութեան յարգը չատ նուաստացուցած կ'ըլլայ, վասն զի գիտութիւնը մեր բարքը ազնուացնելու, եւ մեր մտաց առջեւ աւելի ընդարձակ հորիզոն մը բանալու մի-

ջոց մ'է : Անչուշտ չատ պատուաւոր բան մ'է իր վիճակը բարւոքելու եւ բարձրանալու աչխատիլը , բայց ասոր համար մեր արժանաւորութիւնը քնաւ զոհելու չ'ենք :

Երբ միտքը մարմնոյն գերին կ'ընենք չատ անարգ դեր մը կատարելու դատապարտած կ'ըլլանք զանի , եւ երբ առանց աչխատութեան մի միայն մեր ստացած տեղեկութեանց չնորհիւ յաջողութիւններ ձեռք բերելու կը փափաքինք՝ կ'ապացուցանեմք թէ չատ սահմանափակ միտք մ'ունինք :

Ա յապիսի մարդոց Ռօպէրթ Սութիի խօսքերը կրկնելէն զատ ուրիշ բան չենք կրնար ընել , այն խօսքերը զորս բարեկամի մ'ուղղեց՝ երբ նա իրմէ խորհուրդ կը հարցնէր : « Մեծ հաճութեամբ կ'ուզեմ ձեզի խրատներ տալ՝ եթէ անոնք կրնան օգտակար ըլլալ : Սակայն ձեզ կը հարցնեմ ինչ միջոց կայ առողջացնելու այն մարդիկը՝ որք կը փափաքին հիւանդ ըլլալ : Խմաստուն եւ բարի մարդ մը կրնայ երբեմն աչխարհի դէմ բարկանալ եւ երբեմն ալ անոր մէջ կատարուած իրողութեանց վրայ վչտանալ , բայց այն մարդը որ իր պարտաւորութիւնները կը կատարէ , այն մարդը չարունակ դժգոհ չի կրնար ըլլալ աչխարհէն : Եթէ կրթեալ մարդ մը հարստութիւն , պարապ ժամանակ եւ նիւթական ուժ ունի , եւ իր ջանից ու աչխատութեան արժանի առարկայ մը չի գըտնէր , ըսել է թէ նախախնամութիւնը այդ բարիքները այնպիսի մարդու մը չնորհած է՝ որ ամենեւին արժանի չէ անոնց » :

Ինքզինք դաստիարակել ուզող մարդը պէտք է յառաջուց գիտնայ թէ բազմադիմի դժուարութեանց պիտի հանդիպի , սակայն պէտք չէ նաեւ մոռնալ թէ այդ դժուարութիւնները յաղթելով վաստկուած փորձառութիւնը ուրիշ ամեն փորձառութիւններէն աւելի կ'արժէ :

Հռչակաւորն Ֆօքս կ'ըսէր թէ՝ այն մարդը որ իր ձեռնարկութեանց մէջ երբեմն կը վրիպի բայց քնաւ չի վհատիր , այն մարդը աւելի գործ կը տեսնէ՝ որչափ չարունակ յաջողութիւն ունեցող մարդ մը չի կրնար տեսնել :

Արդարեւ չատ անգամ անյաջողութեանց հանդիպելով է որ վերջապէս յաջողութիւնը ձեռք կը ձգենք եւ չատ հաւանականապարծնա որ սխալմունք մը գործած չէ , նա քնաւ գիտա մ'ըրած չէ :

Բնական գիտութեանց մէջ իր խուզարկութիւններովը երեւելի գիտուն մը իրր իր փորձառութեան արդիւնքը կ'ըսէ թէ՝ ամեն անգամ որ առ երեւոյթս անյաղթելի դժուարութեան մը կը հանդիպէր , անչուշտ հետեւեալ օրը նոր գիտա մը պիտի ընէր :

Ամենէն մեծ խորհուրդները , ամենէն մեծ գիւտերը եւ ամենէն մեծ հնարքները տեսակ տեսակ դժուարութեանց եւ վչտաց մէջ ծնունդ առած ու մեծցած են , եւ ամենամեծ դժուարութիւններով կրցած են յաղթանակել :

Ինչ որ կը սովրինք դժուարութեան մը գաղտնիքն է , եւ մէկ դժուարութեան գաղտնիքը մեզ կը քաջալերէ եւ կ'օգնէ որ ուրիշ բազմաթիւ գաղտնիքներ գտնելու աչխատինք :

Ուսումներ ալ կան որ դասարակութեան մէջ անպէտ եւ անկարեւոր կ'երեւան, դոր օրինակ մեռեալ լեզուները, եւ գծերու ու մակերեւոյթներու իրարու հետ ունեցած վերաբերութիւնները, սակայն անոնք ալ գործնական մեծ կարեւորութիւն ունին ոչ այնչափ իրենց սորվեցուցածներովը՝ որչափ մեր իմացականութեան զարգացման պատճառ ըլլալովնին։ Այն ուսմանց մէջ յաջողելու համար մեծ ջանք եւ աշխատասիրութիւն պէտք է, որք թաքուն պիտի մնային եթէ առարկայ մը չ'ըլլար յայտնուելու։

Այսպէս բան մ'ուրիշ բանի մը կ'առաջնորդէ, եւ աշխատութիւնը գաչխատութիւն ծնելով դըժուարութեանց հետ մաքառումը այն աստէն կը դադրի՝ երբ կեանքը կամ յառաջադիմութիւնը կը դադրի։ Բայց վհատութիւնը երբէք մէկու մ'օգնած չ'է եւ չի պիտի օգնէ դժուարութեան մը յաղթելու համար։

Երբ չափազիտութիւն ուսնող աշակերտ մը Տալամպէրի կը դանգատէր իր չի կրնալ յառաջանալուն համար, «յառաջացէք եւ զօրութիւն ու հաւատք պիտի ունենաք». պատասխանեց անոր։

Ամեն դիւրին ալ դժուարէն սկսած է, նոյն իսկ քալելու գործողութիւնը, որ ամենէն պարզ եւ ամենէն նախնական գործ մ'է։ Պարզեր որ նուագարանին ձայնին դարձդարձիկի մը պէս կը դառնան, իրենց այդ դիւրաշարժութիւնը եւ ճարպիկութիւնը շատ մը դժուարութեանց յաղթելով ձեռք բերած են։

Օր մը Քարիսխմին կը չնորհաւորէին իւր քարեկամները մեղեդիներուն գեղեցկութեանը եւ մանաւանդ դիւրաւ կարենալ շինելուն համար։ «Ա՜հ» ազաղակեց, «ամենեւին մտքերնիդ չէք բերէր թէ այդ դիւրութիւնը ստանալու համար որչափ յոգնած եւ քանի դժուարութեանց յաղթած եմ։» «Ո՞րչափ ժամանակի մէջ գծագրեցիք այս պատկերը» կը հարցնէին օր մը Ռէյնօլտսի, —«բոլոր կենացս մէջ» պատասխանեց մեծ պատկերահանը։

Ատենաբանը որ այնքան դիւրութեամբ կը հեղու իւր սքանչացեալ ունկնդրաց վրայ իր պերճախօսութեան հեղհեղները, այս զարմանալի կարողութիւնը ստանալու համար որչափ համբերութեամբ, յարատեւութեամբ աշխատած, եւ քանի քանի անգամ կրկնած է իւր ճառերը։ Ամերիկացին Հէնրի Քլէյ երիտասարդներուն խորհուրդ ու խրատ տալու հրաւիրուելով իր յաղթանակաց գաղանիքը հետեւեալ կերպով բացատրեց։ «Ես իմ յաջողութիւններս սա հետեւեալ սովորութեան կը պարտիմ։

Քանի եւ քանի տարեկան էի երբ այս ասպարէզը մտայ, պատմութեան կամ դիտութեան վրայ ճառող դիրք մը կ'առնէի կը կարդայի եւ գրքին մէջ կարդացած նիւթիս վրայ ինքնիրենս կ'առնառանէի. այսպէս չարունակեցի բազմաթիւ տարիներ։ Այս ճառերս երբեմն դաշտերուն, երբեմն անտառներուն եւ շատ անգամ ալ հարթանոցներու մէջ կը խօսէի, ուր կովերէ եւ ձիերէ զատ ուրիշ ունկնդիր չունէի։ Ահա այսպիսի

կրթութիւններով էր որ յաջողեցայ արուեստից ամենէն մեծը ձեռք բերել ։ »

Այն մարդիկ որոց դաստիարակութիւնը խընամով տրուած է, անոնք ամենէն աւելի դըժուարին ձեռնարկութեանց ետեւէ եղած եւ յաջողած են ։

Վերջին աստիճան աղքատութիւնն իսկ աթգելք չ'է կրցած ըլլալ այն մարդոց բարձրանալուն՝ որք աշխատութիւնը անհրաժեշտ պարագ մը համարած են ։

Ալէքսանդր Մըրրէյ լեզուաբանութեան երեւելի դասատուն գրելը տուաւ աթոռներու կտորներուն վրայ ածխացած փայտի կտորներով խոշոր խոշոր գրելով սովրեցաւ։ Իր հայրը, որ խեղճ հովիւ մ'էր, առաւտուն փարանոց քրիստոնէականէ մը զատ ուրիշ գիրք չունէր, բայց այս գիրքը այնքան մեծ արժէք ունէր իրենց աչքին որ չ'էին համարձակեր ամեն օր գործածել, ուստի եւ գրակի մը մէջ կը պահէին մեծ խնամով կիւրակէ օրերը կարդալու համար ։

Մուր վարժապետն ալ իր երիտասարդութեան այնքան աղքատ էր որ չի կրնալով Նիւթընի Փրէնթիս (Nicholas) գիրքը գնել, փոխ առաւ զայն եւ ընդօրինակեց իր ձեռքովը ։

Դեռ ուրիշ շատ մը աղքատ ուսանողներ, որք իրենց աշխատութեամբը իրենց օրական պարէնը ճարելու ստիպուած էին, երկար ժամանակ իրենց գիտութիւնը ասդիէն անդիէն հասկաքաղ կ'ընէին ինչպէս թռչունները իրենց կերակուրը կ'ընեն երբ ձմեռ է եւ երկիրը ձիւնով ծածկուած ։

Ուիլլըմ Քօպէթ ինք պատմած է թէ ինչպէս ուսած է քերականութիւնը, այս պատմութիւնը շատ չահաւէտ եւ զարմանալի ըլլալով կ'արժէ որ մենք ալ այս տեղ մէջ բերենք ։

« Քերականութիւնը սովրեցայ » կըսէ սա, « երբ օրը տասն երկու սու օրականով զօրական մ'էի ։ Իմ դպրոցս անկողինս էր եւ թանդարանս ալ զօրականի պարկս ։ Ծունկերուս վրայ տախտակ մը գրասեղանս էր, այսպէս բոլոր կենացս մէջ մէկ տարիէն աւելի չ'աշխատեցայ ։ Իւղ կամ մոմ գնելու ստակ չունենալով ամառը լուսնի լուսով, ձմեռն ալ վառարանին լուսովը կ'աշխատէի, բայց այս ալ ամեն աւեն չ'էի կրնար ընել, այլ իմ կարգիս սպասելու էի ։ Եթէ ես այսպիսի պարագայներու մէջ, քաջալերող կամ առաջնորդող ազգական մը կամ բարեկամ մը չունենալով, կրցայ իմ ձեռնարկութեանս մէջ յաջողիլ, ոչ ոք, որչափ աղքատ, որչափ դբաղեալ ալ ըլլայ, չի կրնար արդարացնել ինքզինքը ձախող պարագայները պատրուակ բռնելով ։ Իմ աղքատութիւնս այն աստիճանի էր որ գրիչ մը կամ կտոր մը թուղթ կարենալ գնելու համար ստիպուած էի ինքզինքս աննդիս մէկ մասէն զրկել ։ Բնաւ աղատ վայրկեան մը չունէի եւ իմ դասերս խօսակցութեանց, խնդութեանց, երգերու եւ աղմուկներու մէջ կարդալու հարկադրուած էի ։

Երբ մեկնիս կը հասնէր կամ գրիչս կ'աւրուէր, մեծ մտատանջութեանց մէջ կ'ընկնէի, վասն զի ինծի համար ծանր բեռ մ'էր զանոնք գնելու համար պէտք եղած քանի մը փարան ։ Մէկ սան-

դիմը (երկու փարա) ինձի համար մեծ դումար մ'էր։

Այն առեն ալ հիմակուան չափ մեծ էի, Առողջութիւնս չատ լաւ էր եւ ես անդադար մարմնական կրթութիւններ կ'ընէի։

Ամեն զօրական բոլոր չաբաթուան մէջ հաղիւ չորս սու կրնար աւելցնել իր ծախքերէն։ Դեռ միտքս է եւ ինչպէս կրնամ մոռնալ, որ օր մը, ուրբաթ օր մը, ամեն ծախքերս վճարելէն յետոյ մէկ սու մ'ալ կը մնար ինձ, այդ մէկ սուով հետեւեալ առտուան համար տառեխ մը պիտի գնէի։ Երեկոյին հանուած առենս տեսայ որ մէկ հատիկ սուս կորնցուցեր եմ, փորս ալ այնքան անօթեցեր էր՝ որ ինքզինքս հազիւ կրնայի բռնել։ Անմիջապէս անկողին մտայ եւ վերմակս գլխուս քաշելով տղու մը պէս սկսայ լալ։

Արդ, նորէն կը կրկնեմ, եթէ, այսպիսի պարագաներու մէջ կրցայ յաջողցնել ձեռնարկութիւնս, կրնայ գանուիլ աշխարհի մէջ այնպիսի երիտասարդ մը, որ կարենայ ինքզինք արդարացնելու պատրուակ մը գտնել։

Դեռ մօտերս, Լօնտոնի մէջ բնակող գաղղիացի գործաւոր մ'ալ յարատեւութեան եւ աշխատասիրութեան զարմանալի օրինակ մը տուաւ։

Այս գործաւորը Լօնտոնի եւ անոր չրջակայքները բաւական առեն որմնադրութիւն ընելէն յետոյ վերջապէս գործ չի կրնալով գտնել աղքատութեան ճիրաններուն մէջ ընկաւ։

Այս միջոցին խեղճ գործաւորը գնաց իր մէկ քաղաքակիցը տեսնելու, որ գաղղիերէնէն դաս

տալով հանգիստ կ'ապրէր, եւ անոր խորհուրդ հարցանելու։

« Վարժապետ եղիր » ըսաւ սա, առանց վրանելու։— « ես ինչպէ՞ս վարժապետ կրնամ ըլլալ », պատասխանեց որմնադիրը, « ես որ խեղճ որմնադիր մ'եմ եւ գաւառական բարբառէս զատ ուրիշ բան չի գիտեմ, դիս կը ծաղրէ՞ք »։— « քնաւ »։ կրկնեց միւսը, « ընդհակառակը չատ լրջութեամբ կը խօսիմ եւ նորէն խրատ կուտամ ձեզ որ վարժապետ ըլլաք։ Իմ պաշտպանութեանս տակ մտէք ես յանձն կ'առնում քիչ ժամանակուան մէջ ուսուցանելու արուեստը ձեզ սովրեցնել »։

— « Ո՛չ, ո՛չ », պատասխանեց որմնադիրը « այդ անկարելի բան է, արդէն տարիքս առած ըլլալով ուսնելու ժամանակս անցած է, ես բընաւ կրթութիւն առած չեմ, ուստի եւ վարժապետ չեմ կրնար ըլլալ »։

Որմնադիրը այս խօսքերով բաժնուեցաւ իր քաղաքակիցէն եւ նորէն գործ բնտռելու սկսաւ։

Այս միջոցին Լօնտոնի մէջ գործ չի կար, ուստի մեր որմնադիրն ալ մայրաքաղաքը թողլով գաւառները գնաց գուցէ այն տեղուանք գործ գտնելու յուսով։

Հարիւրաւոր մղոններ ճանապարհորդութիւններ ըրաւ, սակայն ի զուր, քնաւ տեղ մ'ալ ըզբաղմունք չի գտաւ։

Նորէն Լօնտոն վերադառնալով չիտակ իր քաղաքակիցին դիմեց, որուն խրատը առջի թերան մըտիկ չ'էր ըրեր եւ այսպէս ըսաւ անոր, « ամեն տեղ գացի գործ մը գտնելու, բայց ամեն տեղ

անյաջող ելայ, ուստի այժմ որոշեցի որ վարժապետ ըլլամ։

Մեր որմնադիրը անմիջապէս իր բարեկամին տեսչութեան տակ մանելով, յարատեւ աշխատութեամբը, վառվռուն հաստատութեամբը, զօրաւոր խմացականութեամբը չուտով քերականութեան տարերքը, շարադրութեան կանոնները եւ գաղղիերէն ուղիղ արտասանութիւնը (վասն զի ինք գաւառացի ըլլալով ուղիղ չ'էր կրնար արտասանել) սովրեցաւ։

Երբ իր դաստիարակն ու բարեկամը տեսաւ որ ալ ուրիշներու սովրեցնելու ատիճանին հասաւ, դասատուութեան տեղ մը գտաւ եւ որմնադիր գործաւորը վարժապետ եղաւ։

Զարմանալին այն է որ որմնադիր վարժապետը այն արուարձանին մէջ դասատու եղաւ, ուր ասկէ յառաջ իբր որմնադիր աշխատեր էր եւ ամեն օր անկողնէն ելնելուն պէս իր չինած ծրխնելոյզները կը տեսնէր։ Բաւական առեն վախցաւ որ ինքը կը ճանչնան եւ իր որմնադիր գործաւոր մ'ըլլալը հասկցուելով վարժարանին վարկն ալ կը կոտրի, որ առաջին կարգի հաստատութիւն մ'էր։

Բայց վերջապէս այսպիսի երկիւղ մ'ունենալու բնաւ պատճառ մը չի մնաց, վասն զի լաւ դասատու մ'եղաւ եւ ամեն մարդ իր դասերուն կը հաւնէր որովհետեւ աշակերտները լաւ գաղղիերէն կը սովրէին։

Սա, որու հետ որ յարաբերութիւն ունեցաւ աշակերտ ու պաշտօնակից, ամենուն ալ յարգան-

քըն ու համակրութիւնը գրաւեց, եւ երբ վերջապէս իր անցեալէն եւ իր մաքառմանց պատմութիւնը պատմեց, անոնք ալ աւելի յարգել սկսան զինքը։

Մարդիկ երբ որ ալ ուղեն՝ կրնան սովրիլ։ Բազմաթիւ օրինակներ կան այնպիսի մարդոց՝ որք չափահասութեան եւ նոյն իսկ ծերութեան մէջ սկսած են իրենց ուսումը եւ ամենայն եռանդով աշխատելով յաջողած իսկ են։

Սըր Հէնրի Սթէյմէն արդէն չիսուն տարին անցուցած էր երբ իր գիտական ուսումներն սկսաւ։ Ֆրանքլին ալ չիսուն տարեկան էր երբ քնագիտութիւն ուսնիլ սկսաւ։ Տրայտէն եւ Աքօթ քառասուն տարեկան ըլլալնէն վերջը իբր հեղինակ ճանչուեցան։ Պօքաս երեսուն եւ հինգ տարեկան էր երբ գրական ասպարէզը մտաւ, եւ Ալֆիէրի քառասուն տարեկան էր երբ յունարէն սկսաւ։ Տօքթէօր Ա.նսօլտ գերմաներէնը ծերութեան մէջ ուսաւ Նիպուրը իր բնագրին մէջ կարդալու համար, եւ ձէյմս Ուօթ քառասուն տարեկան էր՝ երբ գաղղիերէն, գերմաներէն, իտալերէն լեզուները ուսնիլ սկսաւ, այդ լեզուներով չափագիտութեան վրայ գրուած գրքերը կարդալու համար։ Ուօթ մէկ կողմէն ալ կլասկոյի մէջ չափագիտական գործիքներ կը չիներ։

Ուօլթըր Հօլ իր ծերութեան եւ հիւանդութեան ցաւերուն մէջ իսկ իտալերէնը ձեռքէ չ'էր թողուր, որպէս զի Մաքօլէյի Մխիթարի եւ Տանթէի մէջ ըրած զուգակշիռն ուղիղ կամ սխալ ըլլալը ինք անձամբ կարենայ դատել։

Հանտէլ քառասուն եւ ութ տարեկան հասակին մէջ իր մեծ գործերէն դեռ մէկն ալ հրատարակած չ'էր :

Այսպէս չափահասութեան կամ նոյն իսկ ծերութեան մէջ բոլորովին նոր ուսումներ սկսող եւ յառաջ տանող երեւելի մարդոց թիւը շատ մեծ է :

Միայն ծանծաղամիտներն ու ծոյլերն են՝ որ կ'ըսեն թէ « Ես ալ ծերացած եմ, եւ չ'եմ կրնար ուսնիլ » :

Ինչպէս ասկէ յառաջ ալ ըսինք նորէն այս տեղ կը կրկնենք թէ գաչխարհ յառաջ մղողները չ'է թէ հանճարաւոր այլ անխոնջ եւ հաստատամիտ մարդիկն են : Այսօր երեւելի մարդոց մանկութեան վրայ զարմանալի եւ հետաքրքրական պատմութիւններ կը պատմուին, բայց սա ալ յայտնի է թէ վաղահաս ճարպիկութիւնը բնաւ ապագայ մեծութեան մը նշանը կամ ապացոյցը չի կրնար համարուիլ : Վաղահասութիւնը շատ անգամ հիւանդութեան մը քան թէ զօրաւոր իմացականութեան մը նշանն է :

Ո՞ւր են եւ ինչ կըլլան իրենց չարադրութեանց եւ ուրիշ դասերուն մէջ առաջին մրցանակ վաստկողները : Եթէ կենաց մէջ առնց եւ տեւէն երթանք՝ պիտի տեսնենք յաճախ որ իրենց այն ընկերակիցները որք վարժարանին մէջ իրենցմէ շատ հեռու եւ ստորին էին, դիրենք շատ գերազանցած են : Հանճարեղ աչակերտք կը վարձատրուին, սակայն շատ քիչ կը պատահի որ այդ մրցանակները տղուն օգտակար ըլլան կերպով մը :

Հանճարեղներէն աւելի աչխատասէր, յարատեւ եւ հնազանդ աչակերտները վարձատրուելու են, վասն զի այն որ չափաւոր իմացականութեան տէր է, բայց ձեռքէն եկածին չափ կ'աչխատի, նա ամենէն աւելի քաջալերութեան արժանի է :

Շատ հետաքրքրական գլուխ մը կրնայ գըրուիլ այն երեւելի մարդոց վրայ՝ որք իրենց աչակերտութեան եւ պատանութեան առեն ծոյլ ու պինդ գլուխ մականուններ առացած էին :

Բիէթրօ տի Փօլիթօնա նկարիչը իր տղայութեան առեն այնքան ապուշի տեղ դրուած էր՝ որ զինքը Էլօ Ֆլօֆ կ'անուանէին, եւ Թոմազօ Նիտի դարձեալ իր տղայութեան Կոլօ Թօմազօ կը կոչուէր . բայց սա մեծնալով ամենաբարձր աստիճանի հասաւ : Նիւթընի տեղը վարժարանին մէջ վերջընթեր դրասեղանն էր, իրմէ վեր նստող աչակերտը օր մ'իրեն ոտքի հարուած մը տուաւ, որուն վրայ Նիւթընն, որ զօրաւոր եւ քաջ էր . զանի կուռի հրաւիրեց եւ յաղթեց ալ անոր : Սակայն միայն իր մարմնական զօրութիւնը անոր ցուցնելէն զոհ չ'ըլլալով միտքը դրաւ որ իր մտաւորական կարողութիւնն ալ ցուցնէ, ուստի ըսկսաւ ամենայն եռանդով աչխատիլ եւ քիչ ժամանակէն իր դասին մէջ առաջինն եղաւ :

Անդղիոյ աստուածաբաններէն չատերը բնաւ վաղահասութեան նչոյլ մը ցցուցած չեն : Այլըք Պարրօ վարժարանին մէջ նչանաւոր էր իր ցասկոտ եւ ծոյլ բնաւորութեամբը, եւ իր ծնողաց այնքան վիչտ կը պատճառէր՝ որ իր հայրը անգամ մը կ'ըսէր թէ, եթէ Աստուած իր որդւոց

մին առնել հաճի, կը յուսայ որ Այգըքը պիտի առնէ, վասն զի սա ամենէն անկարգըն ու ծոյլըն էր։

Առաջ Գլարք իր մանկութեան խոշոր քարեր գլտորելէն զատ ուրիշ բան չ'էր գիտեր եւ այնքան ապուշ էր՝ որ իր հայրն իսկ զինքը անկրթ եւ պէտք ելլոխ կ'անուանէր։ Տին Սուիֆտ Տրպլինի համալսարանին մէջ չի կրնալով իր քննութիւնները տալ Օքսֆօրտի համալսարանը չի պիտի ընդունուէր եթէ մանաւոր չնորհք մը չ'ըլլար իրեն։

Հռչակաւոր Զալմերս եւ Գուք տօքթէօրները Ս. Անտրիուի գաւառական վարժարանին մէջ աշակերտակից էին եւ այնքան ապուշ ու անկարգ էին որ իրենց դասատուն չափազանց բարկանալով իրենց դէմ. վռնտեց երկուքն ալ իրր անուղղայ տտահակներ։

Հռչակաւորն Շէրիտան [1] իր մանկութեան այնքան քիչ տաղանդ ցցուց՝ որ իր մայրը զինքը վարժապետի մը ներկայացուցած ատեն հետեւեալ խօսքերը ըսաւ, սա անուղղայ ծոյլ'է։

Ուօլթըր Սքօթ ալ վարժարանին մէջ տտահակ մ'էր, չարունակ կը կռուէր եւ հազիւ թէ կը կարդար դասերը։

Էտինպուրկի Համալսարանին Տալցել վարժապետը իր մանկութեան ատեն սա դատողութիւնը ըրեր էր իր վրայ թէ չնչմոլ եկէք էք չնչմոլ պէտէ եբլայ որ բարեբաղդաբար ճիշտ չ'ելաւ։

[1] Շերիտան Իրլանտացի գրագէտ եւ ատենաբան մ'է, որ ծնաւ 1751 ին եւ մեռաւ 1816 ին։

Շաֆէրթօն [1] իր մօրը եւս զրկուեցաւ իբր ապուշ եւ անօգուտ։

Պիւրնս որ երեւելի բանաստեղծ մ'եղաւ ապա, իր մանկութեան մէջ միայն ըմբշական խաղերու մէջ երեւելի էր։

Կօլսմիթ [2] ինքզինք անագանահաս տունկի մը նմանցուցած է։

Ալֆիէրի [3] ինչպէս որ մտաւ՝ դրեթէ այնպէս ելաւ վարժարանէն, եւ Եւրոպայի կէսը պտտելէն յետոյ սկսաւ այն ուսումները, որոցմով այնքան երեւելի հանդիսացաւ։

Ձօն Հօվարտ [4] մարդասէրն ալ իր մանկութեան պինդ գլուխ մէկն էր, եւ եօթ տարի վարժարանին մէջ անցնելէն յետոյ դրեթէ առանց բան մը ուսանելու ելաւ։

Սթիվընսըն հռչակաւոր ճարտարապետն ալ իր մանկութեան միայն ըմբշական խաղերովը եւ իր գործերուն տուած ուշադրութեամբը երեւելի էր։

---

[1] Շանթէրթօն ալ անգլիացի բանաստեղծ մ'է։

[2] Օլիվըր Կոլսմիթ Իրլանտացի քահանայ գրագէտ մ'էր ծնաւ Գ. դարուն, իր գործերէն Ո-Ւ-ֆիլտ Եբեջ թարգմանուած է։

[3] Ալֆիէրի Իտալացի երեւելի ողբերգակ բանաստեղծ մ'էր ծնաւ 1749—1803 մեռաւ 54 տարեկան։

[4] Ձօն Հօվարտ անգլիացի երեւելի մարդասէր մ'էր անցեալ դարուն մէջ, որ դրեթէ բոլոր Եւրոպայի բանտերն ու հիւանդանոցները շրջելով կ'օգներ անոնց մէջ նեղեալներուն։

Հըմֆրի Տէվի հռչակաւոր քնագէտն ալ իր ընկերակիցներէն քնաւ չ'էր տարբերեր վարժարանին մէջ։

Քարտիու վարժապետը իր վրայ խօսած ատեն այսպէս ըսած է. « որչափ ժամանակ որ իմ տեսչութեանս տակ մնաց, քնաւ չի կրցայ իր վրայ նշմարել այն կարողութիւնները՝ որոց համար այնքան նշանաւոր հանդիսացաւ յետոյ »։

Տէվի ինքն իսկ յետոյ կ'ըսէր թէ վարժարանին մէջ ղինքը այնչափ աչխատելու ազատ թողելնին բարեբաղդութիւն մը կը համարէր։

Որչափ որ Ուօթի մանկութեան վրայ չատ մը զարմանալի պատմութիւններ կը պատմուի, սակայն սա չատ նշանաւոր աչակերտ մը չ'էր, բայց ատոր փոխարէն համբերող եւ յարատեւ էր. ահա այս յատկութիւններովն էր որ Ուօթ կրցաւ իր չոգեչարժ մեքենայն կատարելագործել։

Երեւելի զօրապետներէն չատերն ալ իրենց մանկութեան չատ նշանաւոր եղած չեն։

Լորտ Քլայվ Հնդկաստանի մեծ զօրապետը իր մանկութեան ճչմարիտ արիկայ մ'էր, եւ չարիք գործելէն զատ ուրիշ քան չ'էր գիտեր։ Իր ընտանիքը իրմէ ազատելու համար Մատրաս ղրկեց. սակայն սա եղաւ որ քրիստոնական իչխանութեան հիմունքը ձգեց Հնդկաստանի մէջ։

Նաբօլէօն եւ Ուէլլինկթըն ալ չատ նշանաւոր ուսանողներ չ'էին, եւ իրենց դասերուն մէջ միւս ընկերակիցներէն քնաւ չ'էին զանազանուեր։

Ալբանիէզի դքսուհին առաջինին վրայ խօսելով կ'ըսէր թէ իր մանկութեան թէ եւ առողջ

կազմութիւն մ'ունէր՝ բայց հասարակ մարդերէն քնաւ չ'էր տարբերեր։

Ամերիկայի Միացեալ—Նահանգաց երեւելի զօրապետներէն մին Իւլիս Կրանթ [1] (Ulysses) իր մանկութեան այնքան ապուշ կ'երեւար՝ որ մայրը ղինքը անօգուտ, անպէտ (useless) կը կոչէր։

Իր զօրապետին ամենէն նշանաւոր տեղակալներէն մին, Սթօնուօլ ձէքսըն իր մանկութեան ատեն միայն դանդաղութեամբը երեւելի էր։

Սակայն սա Ուէսթ—Փօյնթի վարժարանին մէջ նշանաւոր հանդիսացաւ իր աչխատասիրութեամբը եւ յարատեւութեամբը։

Ինչ գործի որ հակէր չի լմնցուցած չ'էր թողուր, միւս կողմանէ ալ սա քնաւ չունեցած ծանօթութիւններովը պարծենալ չ'էր գիտեր։

Ձինքը ճանչցողներէն մին իրեն համար այսպէս կը գրէր. « քանի քանի անգամներ իր դասատուն երբ օրուան դասը հարցուցած է իրեն, ինք այսպէս պատասխանած է,—դեռ այսօրուան դասին վրայէն չի կրցայ անցնիլ, միայն երեկուան կամ նախընթաց օրուան դասը կրցայ սովրիլ »։ Իր դասարանին մէջ եօթանասուն աչակերտ կային, որոց մէջ ձէքսըն իր աչխատութեամբը տասն եւ եօթներորդն եղաւ եւ գրեթէ աչակերտ մը չի կար ուրկէ նախ ատորին եղած չ'ըլլար. բայց վերջապէս իրմէ վեր տասն եւ վեց հատ, իսկ իրմէ վար յիսուն եւ երեք հատը ետ մնացեր էին։

---

[1] Իւլիս Կրանթ Միացեալ—Նահանգաց այժմու նախագահն է։

Եթէ դասարանին չըլլանը չորս տարիի տեղ տասը տարի ըլլար, ձէքսըն իր աշակերտակցաց մէջ առաջինը պիտի ըլլար անշուշտ »։

Տօքթէօր Առնօլտի երիտասարդաց համար ըսածը մարդոց համար ալ ճշմարիտ է, այսինքն մարդոց մէջ եղած տարբերութեան պատճառը տաղանդէն աւելի կորովն է։ Եթէ յարատեւութիւն ըլլայ, կորովը չուտով սովորութիւն կը դառնայ։ Ամենէն պինդ գլուխն իսկ եթէ յարատեւութիւն եւ աշխատասիրութիւն ունենայ կըրնայ վերջապէս ամենէն տաղանդաւոր ընկերակիցներն ալ գերազանցել։

Ով որ յամր բայց անդադար կ'ընթանայ նա կրնայ իր նպատակին հասնիլ։

Յարատեւութեամբ միայն կը բացատրուի թէ ինչպէս այն պատանիք, որք վարժարանին մէջ ծոյլ ու ապուշ էին, յետոյ գործնական կեանց մէջ իրենց յաջողակ աշակերտակիցներն ալ գերազանցելով մարդոց առաջնորդներն եղած են. իսկ ատոնք, որ վարժարանին մէջ կը փայլէին իրենց տաղանդովը, ապա ծուլութեան եւ անհոգութեան մէջ ընկնելով՝ բանի մ'օգտակար չեն կրցած ըլլալ։

Այս գրքին հեղինակն ալ իր մանկութեան ատեն այնպիսի ընկերակից մ'ունեցած է՝ որ ապուշներուն ապուշն էր։

Ամենէն ճարտար դասատուները հետզհետէ փորձեցին իր գլխուն մէջ բան մը մտցունել, բայց ամենն ալ անյաջող ելան. յանդիմանութիւն, նիւթական պատիժ, գդուանք, աղաչանք, բնաւ օգուտ մը չունեցան։

Քանի քանի անգամներ դինքը դասարանին ամենէն վերը նստեցնել ուզեցին՝ բայց իսկոյն նորէն առջի տեղը, այսինքն ամենէն վարը կ'իջնէր ինչպէս երկաթի կտոր մը անմիջապէս ջրին յատակը կ'իջնէ, Բազմաթիւ վարժապետներ դինքը երեսէ թողուցին իբր անուղղայ ապուշ մը, եւ այդ դասատուներէն մին մինչեւ անգամ համարձակեցաւ ըսել թէ անոր ապշութիւնը արատաւոր կարգի բան մ'է։

Սակայն այս աշակերտը իր մէջ համր կորով մ'ունէր որ իր տարիքին հետ աճեցաւ եւ երբ վերջապէս գործի մտաւ, այդ կարծեցեալ ապուշը իր դասընկերներէն չատերը գերազանցեց եւ այսպէս ամենուն զարմանքը տարաւ։

Բնական է որ մարդ մը փութաջան ըլլայ, հոգ չ'է թէ կամայ կը յառաջանայ։ Քայլ առ քայլ մարդ հետուն կ'երթայ։ Կրիայն իր ճանապարհը ուղիղ երթալուն համար ճգտարէն յառաջ կ'անցնի, որ հազար ու մէկ մանուածապատ չըրջանակներ ընելով կ'զբօսնու։

Ամեն բանի մէջ դիւրաւ յաջողութիւնը երբեմն պակասութիւն մ'է քան թէ առաւելութիւն մը, վասն զի նա որ չուտով կը սովրի, չուտով ալ կը մոռնայ, եւ իր թանկագին կարողութիւնները մշակելու բնաւ պէտք չզգար, իսկ նա որ դժուարութեամբ կ'ուսանի՝ նա կ'ամրապնդի իր յարատեւութիւնը եւ աշխատասիրութիւնը զարգացնել, որք վերջապէս սովորութիւն կը դառնան իրեն։

Տէվի իրեն համար այսպէս կ'ըսէր. « ինչ որ

եմ ես, միայն ինձ կը պարտիմ» այս խօսքը ա-մեն մարդ ալ կրնայ ըսել։

Բոլոր ըսածնիս բովանդակելով նորէն կը կըրկնենք այս տեղ թէ՝ ամենէն բարձր դաստիարակութիւնը այն չէ զոր դասատուք կուտան, այլ այն՝ զոր մարդ ընկերութեան մէջ մտած ատեն ինք իրեն կուտայ։ Ուստի ծնողք քնաւ անհամբեր ըլլալու չեն որ զաւակնին ժամանակէն յառաջ զարգանան եւ կատարելագործուին։ Պէտք է որ համբերել եւ սպասել գիտնան. թողելու է որ բարի օրինակներ եւ խաղաղ ազդեցութիւններ իրենց արդիւնքը արտադրեն անոնց վրայ, մնացածը նախախնամութեան գիանալիք բանն է։ Ծնողք հոգ տանելու են որ զաւակներնին լաւ առողջութիւն մ'ունենան միշտ, եւ թողելու են որ անոնք իրենք զիրենք կատարելագործեն. ծնողք կանուխէն իրենց որդւոց մէջ զարգացնելու են աշխատասիրութեան եւ յարատեւութեան առաքինութիւնը, որք քանի մեծնան ու չափահաս ըլլան, եթէ արդէն լաւ ուղղութեամբ մ'սկսած են, կարող կ'ըլլան եռանդով եւ զօրութեամբ իրենց անհատական զարգացման աշխատիլ։

ԳԼՈՒԽ Ժ.

ԱԶՆՈՒԱՒՈՒԹԻՒՆ ԲԱՐՈՒՑ

ՃՇՄԱՐԻՏ ԱԶՆՈՒԱԿԱՆՆ

«Ա՛յս աշխարհիս մէջ մարդ-
«կային ամեն գործ հետեւու-
«թեանց շղթայի մը սկզբ-
«նաւորութիւնն է, այս շըղ-
«թային այնքան երկայն է, որ
«ոչ մէկ մարդու նախատեսու-
«թիւնը անոր վերջին ծայրը
«տեսնելու կարող է»։

ԹՕՄԱՍ ՍԱԼՄԷՍՊԻՒՐԻ

«Տաղանդը առանձին կենաց
«լուսեթեան մէջ, նկարագիրն
«ալ հրապարակային կենաց
«ամբոխին մէջ կը կազմուի»։

ԿԼՕԹԼ

Ազնիւ նկարագիրը կենաց փառքն ու պսակն է։ Աշխարհիս երկնից մեզ չնորհած բարեաց ամենէն թանկագինն է. ազնիւ նկարագիրը հարստութեան եւ աստիճանի տեղ կը բռնէ, նոյն իսկ հասարակութեան առջեւ. ասոր ամէն ասպարէզ կ'ազնուացնայ եւ ամեն կացութիւն կամ վիճակ աւելի բարձր եւ ընտիր կ'երեւայ ընկերութեան աչքին։

Նկարագրի ազնուութիւնը հարստութենէ մեծ ազդեցութիւն եւ կարողութիւն կը բանեցուներ, եւ

առանց համբաւի դրդուած նախանձները զրդուելու՝ միեւնոյն պատիւները կուտայ։

Անշուշտ բնաւորութիւնը այնպիսի ազդեցութիւն մը ունի՝ որ միշտ զգալի կ'ըլլայ. այս ազդեցութիւնն է ուղղութեան, հաստատամտութեան եւ փորձեալ պատուոյ ազդեցութիւնը, այս յատկութիւններով ամեն մարդ յարգանաց եւ վստահութեան արժանի կ'ըլլայ։ Նկարագրի ազնուութիւնը մարդուն բնութեան ամենէն ընտիր մասն է, ազնուութիւնը մարդուն մէջ բարոյականի մարմնաւորութիւնն է։

Արդարեւ մեծաքարոյ մարդիկ ոչ թէ միայն ընկերութեան մը՝ այլ եւ ամեն բարեկարգ կառավարութեան մէջ անոնք ամենէն լաւ չարժիչ զօրութիւններն են, վասն զի բարոյական յատկութիւններն են որ զաչխարհ կը կառավարեն։ Նոյն իսկ պատերազմի մէջ, Նաբօլէոնի կարծեաց համեմատ, բարոյականը անանկ կը համեմատի բնականին հետ, ինչպէս տասը մէկին հետ։

Զօրութիւն, ճարտարութիւն, քաղաքակրթութիւն ամենն ալ անհատական նկարագիրներու կորովէն կախեալ են։ Հասարակաց ապահովութեան հիմունքն իսկ նկարագրի զօրութիւնն է, օրէնք եւ սահմանադրութիւնք անոր անդրադարձութիւնը եւ նուիրագործութիւնն են։ Բնութեան արդար կշռին մէջ անհատ, ազգք եւ ցեղք ամենքն ալ իրենց արժանի մասը կ'ընդունին։

Ինչպէս որ ամեն պատճառ անշուշտ իր արդիւնքը կ'արտադրէ, այնպէս ալ ժողովրդեան մը նկարագրին յատկութիւններն իրենց համապատասխան արդիւնքները կ'արտադրեն գործնական կեանց մէջ։

Մարդ մը կրնայ ըլլալ որ չատ խեղճ դասակարգութիւն մ'ընդունած ըլլայ, եւ իր մէջ տաւոր կարողութիւնները չափաւոր ըլլան, չատ քիչ, կամ բնաւ հարստութիւն չունենայ, սակայն եթէ այդ մարդը մեծ ըլլայ իր նկարագիրովը, ամեն տեղ, գրասենեակը, հրապարակը, գործարանը, ծերակոյտին մէջ միշտ առաւելագոյն ազդեցութիւն մը կունենայ։

Ֆրանկլին 1801ին այսպէս կը գրէր իր բարեկամներէն մէկուն, « Մի միայն իմ բնաւորութեանս զօրութեամբը կ'ուզեմ բարձրանալ, եւ բնաւ ուրիշ միջոց չի պիտի բնտռեմ պատուոյ հասնելու համար, վասն զի եթէ այս միջոցը ամենէն արագը չ'է, ամենէն ապահովն է »։ Մարդիկ չուտով կը զարմանան հանճարեղներու վրայ, բայց միայն անոնց վրայ կը վստահին՝ որք ազնիւ բնաւորութիւն մ'ունին։ Ֆրանքլին իր հրապարակային կենաց մէջ ունեցած յաջողութիւնները իր բնաւորութեան ուղղութեանը կուտար՝ ոչ թէ իր պերճախօսութեան կամ տաղանդին, որք չատ նշանաւոր չ'էին։

« Իմ քաղաքակցաց վրայ ունեցած ազդեցութիւնս միայն իմ բնաւորութեամբս ձեռք բերած էի, վասն զի ես խեղճ տաեռնարան մ'էի, բառերու ընտրութեան մէջ կը վարանէի, հազիւ ուղիղ կրնայի խօսիլ, երբէք պերճախօսութեան չէի կրնար բարձրանալ, սակայն միշտ իմ կարծիքս կրնայի ընդունելի ընել տալ »։

Ամենէն բարձր, ինչպէս նաեւ ամենէն ստորին վիճակներու մէջ ալ բնաւորութեան պարկեշտութիւնն է որ ուրիշներուն համարումն ու վստահութիւնը կը գրաւէ։

Թուսխոյ Ալէքսանդր Ա. կայսեր համար կ'ըսեն թէ միայն իր անհատական նկարագիրը սահմանադրութիւն մը կ'արժէր։ Ֆրոնտի պատերազմներուն միջոցին գաղղիացի աղնուականներուն մէջէն միայն Մօնթէյլն իր գլեակը չի պատսպարեց եւ կ'ըսուի թէ իր անձնական բնաւորութիւնը իրեն համար դունդ մը հեծելազօրք աւելի կ'արժէր։

Ցիտութիւնը կարողութիւն մ'է ըսելը ճշմարիտ եւ իրաւացի է, բայց բնաւորութեան աղնուութիւնն ալ ուրիշ կարողութիւն մ'է ըսելն ալ աւելի ճշմարիտ է։ Միտք առանց սրտի, իմացականութիւն առանց վարմունքի, ճարպիկութիւն առանց բարութեան, կարողութիւններ են, որք կրնան միայն չարիք գործելու ծառայել. եւ ինչ ծանօթութիւն կամ զբօսանք ալ որ քաղուի առնուցմէ, չենք կրնար զարմանալ առնց վրայ, ինչպէս որ գրպանահատի մը ձեռաց արագութեան կամ աւազակի մը իր ձին գործածելու ճարպիկութեան վրայ չենք կրնար զարմանալ։

Ճշմարտախօսութիւնը, ուղղութիւնը, բարութիւնը այնպիսի յատկութիւններ են, որք ամեն մարդու կուրծքին չեն կրնար կարուիլ ժապաւէնի մը կամ խաչի մը պէս։ Անոնի նկարագրի մը հիմունքն ու էութիւնը միայն այս յատկութիւններն են։ Այն մարդը որ այս յատկութեանց հետ հաստատամտութիւն ալ ունի, նա այնպիսի

կարողութիւն մը կը կրէ իր մէջ, որուն ոչ ոք կրնայ դիմադրել. սա կարող է բարիք գործելու, կարող՝ չարեաց դէմ մաքառելու, կարող՝ աղքատութիւնը բանի տեղ չի դնելու եւ դժուարութեանց յաղթելու։

Երբ Սթիփըն Հօլօնա իր վատ հակաւակորդներուն ձեռքն ընկաւ ծաղրելով իրեն հարցուցին թէ «ուր է այժմ բերդդ»—«այս տեղ» պատասխանեց վեհութեամբ, ձեռքը սրտին վրայ դնելով։

Թշուառութեան մէջ արդար եւ ուղիղ մարդուն բնաւորութիւնը ամեն ժամանակէ աւելի փայլով կը շողայ, եւ եթէ ամեն բան ձեռքէն երթան, տակաւին իր ուղղութեամբը եւ քաջասրտութեամբը անպատմելի կը մնայ։

Լորտ Էրսքայն իր ճշմարտասիրութեամբը եւ անկախութեամբը երեւելի մարդ մ'ըլլալով կ'արժէ որ իր վարուց կանոնները ամեն երիտասարդաց սրտին վրայ դրոշմուին։ «Երիտասարդութեանս ընդունած ամենէն առաջին պատուէրը, ամենէն առաջին խորհուրդն եղաւ ընել ինչ որ խիղճս ինձ կը հրամայէր եւ անոր հետեւութիւնները Աստուծոյ թողուլ։

Մինչեւ գերեզման հետս պիտի տանիմ հօրս այս խրատին չէ թէ միայն յիշատակը՝ այլ եւ անոր հաւատարիմ մնալուս ստուգութիւնը։ Մինչեւ այսօր հաւատարիմ մնացի այս պատուէրին եւ բնաւ վնաս մը չի կրեցի այս հաւատարմութենէն։ Ընդհակառակն անով յաջողութիւն եւ հարստութիւն գտայ. իմ տղոցս ալ պիտի պատուիրեմ որ այս պատուէրին հետեւին»։

Մարդոց նկարագիրը կամ բնաւորութիւնը մեծաւ մասամբ օրինակներով կը դաստիարակուի, վասն զի առանց լմանալու մեզ չրջապատող ընկերութեան անդամոց նկարագիրը, բարքը, սովորութիւնները, կարծիքները մեզ կ'իւրացնենք։ Լաւ սկզբունք մեծ ազդեցութիւն կրնան ունենալ մարդուս վրայ, սակայն լաւ օրինակներու ազդեցութիւնը աւելի մեծ է, վասն զի այս վերջինները գործնականապէս կը սովրեցնեն։

Լաւ խրատներն ու չար օրինակները մէկ ձեռքով կը չինեն միւս ձեռքով կը կործանեն, ուստի չատ կարեւոր է որ ընկերներնիս ընտրելու մասին մեծ խնամք տանիմք, մանաւանդ երիտասարդութեան առեն. երիտասարդաց մէջ տեսակ մը մագնիսական ձգողութիւն կայ, որով միշտ իրարու նմանիլ կը ջանան։ Պ. Էմվորթ այնքան համոզուած էր թէ երիտասարդք միայն համակրութեամբ եւ առանց հաճութեան կամ անպիտութեամբ զիրենք չրջապատող ընկերութեան կը համակերպին, որ ամենակարեւոր պայման մը կը նկատէր անոնց համար ընտիր բարեկամներ ընտրել ուսուցանելը։ « Կամ քնաս ընկերութիւն կամ լաւը » խօսքերը իրեն առած ըրած էր։

Լորտ Քօլինկուուտ երիտասարդ բարեկամի մը դրած առեն այսպէս կ'ըսէր։

« Տեսնել լաւ է ինձակ՝ քան ինչ ձոպ ընկերութիւնի մէջ ըլլալ։ ասի քեզի վարուց կանոն ըրէ։ Քան ընկերներէդ քան հասատամներդ կամ ընկերդ քաղցրերուն մէջեն ընտրէ։ մարդու մը տրամադիր չի ցանկանաս քան բնկածներէն կը ճանչցուի »։

Բէթէր Լիլի իրեն սովորութիւն ըրած էր բնաւ գէշ պատկեր մը չի դիտել, վասն զի համոզուած էր թէ այն գէշ նկարը իր վրայ ալ գէշ ազդեցութիւն պիտի ընէ, ասոր պէս ալ ով որ ստորին եւ անկեալ մարդոց հետ կը կենակցի կամ ընկերութիւն կունենայ՝ կամաց կամաց անոնց կը նմանի։

« Չկայ մարդ մը » կ'ըսէր միշտ հռչակաւորն Տօքթէօր Սիմէնհամ, « որուն վրայ պարկեշտ կամ անպարկեշտ մարդու մը պատմութիւնը իր լաւ կամ վատ ազդեցութիւնը չի բանեցունէ։ »

Օրինակը որչափ որ համր է, աչխարհի մէջ ամենէն զօրաւոր դաստիարակներէն մին է։ Իր դըպրոցը գործնական կեանքն է, ուր ամեն բան գործնականապէս կ'ուսուցուի. գործնական ուսումը խօսքէն չատ համոզիչ է։

Բերանացի ուսումը կենաց մէջ մեր հետեւելիք ճանապարհը կրնայ ցուցնել, բայց օրինակին լոկին եւ յարատեւ զօրութիւնն է որ, սովորութեանց միջոցաւ մեզի հաղորդուելով եւ նոյն իսկ մեր էութեան հետ խառնուելով, մեզ կը քաչէ կը տանի իրեն հետ։

Բարի խրատները հարկաւ իրենց օգուտներն ունին, սակայն եթէ բարի օրինակներու հետ ընկերացած չ'ըլլան, իրենց ազդեցութիւնը չատ տըկար կ'ըլլայ. եւ եթէ ուշադրութիւն ընենք կը տեսնենք որ մարդիկ տեսածնին կ'ընեն ոչ թէ լսածնին այն խօսքին հակառակ որ կ'ըսէ « Ըրածիս մի նայիր, այլ ըսածս ըրէ։ »

Առ երեւոյթս ամենէն հասարակ բաներու

մէջ իսկ օրինակը մեծ կարեւորութիւն ունի, վասն զի անդադար ուրիշներու կենաց վրայ մեծ ազդեցութիւն կը բանեցնէ դէպ ի բարին կամ չարը ուղղելու մասին: Այս պատճառաւ է որ ծնողաց բնաւորութիւնը կամ նկարագիրը զաւակաց վրայ յայտնի կ'երեւայ ու անոնց մէջ կը շարունակուի, եւ սիրոյ, կրթութեան, աշխատութեան օրինակները անջինջ կը մնան՝, մինչդեռ բերանացի սովրուած չատ մը բաներ կը մոռցուին: Ասոր համար է որ իմաստուն մը կ'ըսէր թէ « Զաւակներս ապագայ կեանքս են: »

Չօր մը կամ մօր մը ապրելու կամ գործելու եղանակը բաւական է այնպիսի կնիք մը դրոշմելու մանկան բնաւորութեան վրայ, որ երբէք չ'աւրուիր: Եւ ով կրնայ ըսել թէ քանի քանի եւրիտասարդներ կործանման վէրն եղերքէն ետ դարձած են իրենց սիրելի ծնողաց յիշատակը չ'անպատուելու համար անարժան գործով մը կամ խորհրդով մը:

Ամենէն ոչինչ բաներն ալ այսպէս կարեւորութիւն կ'ստանան եւ մարդոց բնաւորութեան վրայ մեծամեծ ազդեցութիւններ կը բանեցունեն:

« Մօրս ձեռ հոմբոյրը ջիս Նլոբիւ ըրաւ » . կ'ըսէր Ուէսդ:

Առ երեւոյթս աննշան երեւցող բաներուն տղուն տուած ուղղութենէն կախուած են գըլխաւորապէս մարդուն ապագայ յաջողութիւնը եւ երջանկութիւնը:

Արդարեւ ծնողաց իրենց ապրելու կերպովը որդւոց վրայ բանեցուցած ազդեցութիւնը այնքան մեծ է, որ հայրական ամենէն ընտիր դաստիարակական դրութիւնը հետեւեալ խօսքերուն մէջ ամփոփուած է: « Դուռն էդէ քաթաոէք » : Մարդկային կենաց մէջ չ'կայ գործ մը, որ իր հետեւէն հետեւութեանց երկայն չղթայ մը չի բերէ, որուն վերջին ծայրը տեսնել անկարելի է մարդոց, չը-կայ գործ մը, որ իր ազդեցութիւնը մեր եւ մեզ չրջապատող ընկերութեան անդամոց վրայ չի բանեցունէ:

Բարի խորհուրդ մը եւ բարի գործ մը միշտ իրենց պտուղը կ'արտադրեն, նոյն իսկ այն ատեն, երբ մենք չ'ենք կրնար վայելել, ինչպէս նաեւ չար խորհուրդ մը կամ գործ մը իրենցը կ'արտադրեն, մեր էութիւնը կամ վիճակը որչափ աննշան ալ ըլլայ, մեր օրինակը միշտ իր բարի կամ չար արդիւնքը կ'ունենայ:

Արդարեւ մարդուս կեանքը այս աշխարհին մէջ իսկ կերպով մը կ'անմահանայ:

Տիեզերքի մէջ ոչ մէկ անհատ առանձին եւ ինքիրեն չ'է, մեզմէ իւրաքանչիւրը մարդկային մեծ ընկերութեան բաղկացուցիչ մասերէն մին է, եւ մեզմէ իւրաքանչիւրը իր զանազան գործերովը կ'աճեցնէ կամ կը նուազեցնէ, առ ժամայն կամ ընդ միշտ, մարդկութեան բարիքը կամ չարիքը: Ինչպէս որ ներկայիս արմատները անցեալին մէջ են, եւ ինչպէս որ մեր նախնեաց կեանքն ու օրինակները իրենց հզօր ազդեցութիւնը մեր վրայ տակաւին չարունակելու վրայ են, այսպէս մենք ալ մեր առօրեայ գործերովը ապագայ սերնդոց գոյութեան պայմանները եւ անոնց

նկարագիրը որոշելու վրայ ենք։ Անթիւ անհամար սերունդներ, որոց սկիզբը դարերու կոյտին մէջ կորսուած է։

Մեր եաեւը չարուած են կարգաւ, իւրաքանչիւր սերունդ ձեռքը իր յաջորդին ուսին վրայ դրած, եւ ներկայ սերունդը ընդունելու եւ փոխանցելու վրայ է այն յաղնխական հոսանքը՝ որով ամենէն հին անցեալը ամենէն հետու ապագային կը կապուի գործերու եւ օրինակներու անընդհատ չարունակութեամբը։

Թնաւ մարդու մը գործերը կատարելապէս չ'են մեռնիր, իր մարմինը օդ եւ փոշի կը դառնայ, բայց իր բարի եւ չար գործերը կը չարունակեն իրենց պտուղները արտադրելու, եւ իրենց գործոց ու օրինակներուն ազդեցութիւնը բոլոր ապագայ սերնդեան վրայ կը չարունակուի, 'ահա այս ծանրակչիռ իրողութեան մէջ է մարդկային գոյութեան մեծ պատասխանատուութիւնը եւ մեծ վտանգը։ Այսպէս մեր ըրած կամ տեսած ամեն գործ, մեր խօսած կամ լսած ամեն խօսք այնպիսի ազդեցութիւն մը կը բանեցնեն, որ չէ թէ միայն մեր բոլոր ապագայ կենաց վրայ կը ներգործէ այլ եւ ամբողջ ընկերութեան մէջ զգալի կ'ըլլայ։

Շատ դժուար եւ երբեմն անկարելի է այս ազդեցութեան հետքերը նշմարել մեր որդւոց բարեկամաց եւ մեր ծանօթներուն վրայ, սակայն ապահով ըլլանք որ այդ ազդեցութիւնը անչուշտ կայ եւ մենք տեսնենք թէ ոչ, անի իր գործը կը տեսնէ։

Ուստի բարի օրինակը անհուն կարեւորութիւն մ'ունի դաստիարակութեան մէջ, եւ մարդոց ամենէն խոնարհը, ամենէն աղքատը կրնայ իր բարի օրինակովը կրթել իր զաւակները կամ դինքը շրջապատողները։ Դարձեալ մարդ մը որչափ բաւորին աստիճանի մէջ ալ գտնուի՝ այս պարզ բայց թանկագին կրթութիւնը ուրիշներուն պարտական է, ուստի ամենէն յետին վիճակն ալ առկերպով կրնայ օգտակար ըլլալ, վասն զի լոյսը ինչ փայլով որ կը փայլի բլրի մը գագաթը, անկէ նուազ չի փայլիր հովտին մէջ։ Ամեն տեղ եւ միշտ, արտաքին պարագայները որչափ անյաջող ալ ըլլան կատարեալ պարկեշտ մարդը կրնայ ազնիւ եւ զարգանալ, հոգ չ'է թէ իր բնակարանը գիւղական խրճիթ մը կամ մեծ քաղաքի մը նեղ փողոցն է։

Նա որ կտոր մը հերկիր կը մշակէ, նա ալ կրնայ մեծագործմար հարստութիւններ ժառանգողի մը չափ հաւատով եւ յուսով եւ անոր չափ բարձրը նպատակի մը համար աշխատիլ։

Ամենէն խոնարհ գործատուննն ալ երէկ ուղղուի՝ կրնայ ճարտարութեան դիտութեան եւ բարոյականութեան վարժարան մը դառնալ, ինչպէս նաեւ կրնայ ծուլութեան կամակորութեան եւ ապականութեան դպրոց մ'ըլլալ։

Ամեն բան անհատներէն, եւ իրենց ներկայացած առիթներէն բարիք գործելու համար օգուտ քաղել գիտնալէն կախումն ունի։

Լաւ գործածուած կեանք մը, խնամով պահպանուած պատիւը դոյզն ժառանգութիւն մը չէ

զոր մարդ կը թողու իր որդւոց եւ աշխարհի, վասն զի անի առաքինութեան ամենէն պերճախօս դասը եւ մոլութեան ամենէն խիստ քննադատութիւնն է, այս ժառանգութիւնը հարստութեան ամենէն ապահով եւ ամենէն տեւական աղբիւրն է։

Երանի անոնց որք կրնան փօփի հետ հետեւեալ խօսքերը կրկնել, զորս ըսած է Լորտ Հէրվիի մէկ հեգնութեան պատասխանած առեն, « բաւական է որ ես ծնողացս համար չի կարմրիմ, եւ ծնողքս ինձ համար չ'արտասուեն »։ Ուրեմն բարի եւ պատուաւոր ըլլալու համար երիտասարդք լաւ ընկերութիւններ բնտռելու են եւ միշտ իտէական բարձրութեան մը հասնելու իղձ եւ ջանք ունենալու են։

Ֆրանսիա Հօրնէր իր բարձր իմացականութեամբը եւ ազնիւ բնաւորութեամբը մարդոց հետ ունեցած յարաբերութիւններէն քաղած օգուտներուն վրայ խօսած առեն այսպէս կ'ըսէ, « բնաւ չեմ վարանիր յայտարարել թէ իմ մտաւորական յառաջադիմութեանս մեծագոյն մասը անոնց կը պարտիմ՝ որոց հետ որ յարաբերութիւն ունէի, գրքերէ ուսածս անոր մէկ փոքրիկ մասը կը կազմէ »։

Լորտ Շէլպիւրն իր երիտասարդութեան առեն այցելութիւն մը տալով Մալէրպի [1] անոր

[1] Մալէրպ գաղղիացի գրագէտ և քաղաքագէտ մ'էր որ ծնաւ 1721ին ի Փարիզ, Լուի ԺԴ. ի նախարարն էր սա, որ 1794ին 62 տարեկան գլխատուեցաւ գաղղիական յեղափոխութեան առենին վճռովը։ Մալէրպ նշանաւոր է իր վարչական հանճարովը և առաքինութեամբը։

ներկայութիւնը իր վրայ այնպիսի գօրաւոր տպաւորութիւն մ'ըրաւ, որ յետոյ այսպէս կ'ըսէր, « ես չատ հանապարհորդեցի, բայց ոչ մէկ մարդու ներկայութիւնը իմ վրաս այնպիսի տպաւորութիւն մ'ըրած չ'էր, եւ եթէ կենացս ընթացքին մէջ երբէք բարիք մը գործեմ, սոսկ եմ որ Պ. Մալէրպի յիշատակին ներշնչութեամբն է որ պիտի կարենամ գործել զայն »։ Պարկեշտ մարդոց հետ ունեցած յարաբերութիւննիս միշտ օգտակար կ'ըլլայ մեզ համար, վասն զի, ինչպէս որ անուշահոտ ծաղկանց եւ մարգագետիններու մէջ չրջագայողները իրենց լաթերուն վրայ կը պահեն անոնց քաղցր բուրմունքները, այնպէս ալ պարկեշտ մարդոց հետ կենակցութիւն ունեցողները իրենց վրայ կը պահեն անոնց չնորհաց մէկ մասը։

Հանգուցեալ ձօն Սթէրլինկի հետ սերտ յարաբերութիւն ունեցողներուն ամենն ալ կը վկայեն թէ, նա իրեն մօտեցողներուն ամենուն վրայ ալ չատ լաւ ազդեցութիւն մը կը ներգործէր։ Շատերուն միտքը իրմով արթնցան թէ աշխարհի մէջ մարդուն կոչումը չատ բարձր է, եւ չատերը իրմէ սովրեցան թէ ինչ էին եւ ինչ պարտէին ըլլալ։

Պ. Թրէնք այսպէս կըսէր իրեն համար. « ով որ իր ազնիւ բնութեան հետ յարաբերութիւն կ'ունենար. ինքզինք կերպով մը աղնուացած կ'ըզգար, ես ալ ամեն անգամ որ իրմէ կը բաժնուէի, ինքզինքս սովորականէն աւելի բարձրացած կ'զգայի »։

Աղնիւ նկարագրի մը ներգործած ազդեցութիւնը ահա այսպէս կ'ըլլայ, անով կը բարձրանանք եւ կը լուսաւորուինք, բնաւ չենք կրնար դիմադրել անոր եւ կը վարժուինք ամեն բան իրեն պէս տեսնել. մարքերու իրարու վրայ բրած ազդեցութեան եւ ներշնչութեան մէջ ահա այսչափ դիւթութիւն կայ:

Արուեստագէտք ալ երբ իրենցմէ մեծ արուեստագէտներու կը հանդիպին՝ ինքզինքնին աւելի բարձրացած կ'զգան:

Հէյտընի հանճարը առաջին անգամ Հանտէլի հանդիպած առեն բորբոքեցաւ:

Հանտէլի նուագելը լսելով էր որ Հէյտընի ուսուցչութեան համար եռանդը արթնցաւ ու բորբոքեցաւ, եւ ինք իսկ կ'ըսէր թէ առանց այդ պարագային երբէք չի պիտի կրնար իր Քլէմէնթի (ասպրպզիօրնիկան) նուագը շարադրել:

Սա Հանտէլի համար այսպէս կ'ըսէր, « եթէ ուղէ կայծակի պէս կը զարնէ », ուրիշ անգամ մ'ալ այսպէս « իր խազերուն մէջ չիկայ հատ մը, որ չի հարուածէ »:

Սքարլաթի ալ Հանտէլի մէկ ուրիշ ջերմ զարմացողն էր: Բոլոր Իտալիոյ մէջ անոր նմանը չկար եւ իր զարմացումը այնքան մեծ էր որ երբ անոր վրայ կը խօսէր՝ երեսը կը խաչակնքէր:

Ճշմարիտ արուեստագէտք միշտ իրենց արուեստակցաց մեծութիւնը կը ճանչնան եւ կը խոստովանին ամենայն վեհանձնութեամբ:

Պէթօվէն Շէրիպիւնիի [1] ամենէն ջերմ զարմացողներէն մին էր եւ Շուպէրթի նորածին հանճարը մեծ հիացմամբ ողջունեց: « Արդարեւ աստուածային է այն հուրը որով Շուպէրթ բորբոքուած է » կ'ըսէր Պէթովէն:

Նարթքօթ իր պատանեկութենէն սկսեալ այն քան մեծ զարմացում մ'ունէր Ռէյնօլտսի համար որ երբ Տէվօնշայրի մէջ հրապարակական հաւաքման մ'առեն իմացաւ թէ այն մեծ նկարիչը հոն ներկայ է, բոլոր ամբոխը ճեղքելով մինչեւ անոր քով գնաց եւ յաջողեցաւ անոր հանդերձին քղանցքին դպչելու « որն որ մեծ դոհունակութիւն մը պատճառեց սրտիս » կըսէ, Ռէյնօլտսի հանճարին համար ունեցած զարմացման անկեղծութիւնը ցուցնելու համար: Օրինակի զօրութիւնը նիւթական բաներու մէջ ալ մեծ է, ամեն անգամ տեսնուած է որ այն մարդիկ որք ըստ ինքեան վատասիրտ եւ երկչոտ են, եթէ արիասիրտ մարդոյմէ առաջնորդուին, անոնց ներկայութեամբը եւ օրինակովը կը վառուին եւ երբեմն զարմանալի հրաշքներ կը գործեն:

Մինակ քաջագործութեան մը յիշատակը ամբողջ բանակ մը կրնայ ոգեւորել իբր դիւթական թմբուկ մը:

Ժան—Ջիսքա մեռնելէն ետքն ալ իր ազդեցութիւնը Պոհեմիացւոց վրայ ներգործելը չարու-

---

[1] Սալվատոր Շէրիպիւնի Իտալացի երաժիշտը ծնաւ 1760ին և մեռաւ 1842ին 82 տարեկան: Սա արդէն 15 տարեկան հասակէն նուագներ գրելու սկսաւ, իր տաղանդը կը փայլի մանաւանդ եկեղեցական երգոց համար շարադրած երաժշտութեանց մէջ:

նակելու համար մինակ յիշատակը թողուով գոհ չ'ըլլար, այլ անոնց կը թողու իր մարթը եւ կը հրամայէ որ անով թմբուկ մը չինեն։

Երբ Խաքէնտէր պէյ մեռաւ՝ Թուրքերը իր ոսկորները մէջերնին բաժնեցին, որպէս զի իրենց մէջ իւրաքանչիւրը անոր մէկ բեկորը իր սրտին վրայ ունենայ եւ նորէն ոգեւորած զգայ ինքզինքն այն արութեամբ, որով անոր կենդանութեան առեն այնքան յաղթանակներ տարեր էին։

Արին Տուկլաս Պաղեստինի մէջ եղած առեն Պրիւսի սիրտը իր վրայ կը կրէր, երբ սա տեսաւ թէ իր հեծելազօրներէն մի մահմետականներէն պաշարուած է, վազեն հանեց դիւցազնին սիրտը կրող արծաթեայ տուփը եւ կուռին ամենէն տաք տեղը նետելով այսպէս աղաղակեց. « Այսօր ալ ուրիշ ամեն առենուան պէս առաջին եղիր պատերազմի մէջ եւ Տուկլաս քեզ կը հետեւի կամ կը մեռնի ». այս ըսելով թշնամեաց մէջ նետուեցաւ եւ ամեն դիէ վիրաւորուելով ընկաւ մեռաւ ճիշտ այն տեղը ուր որ նետած էր իր բարեկամին մասունքը։

Կենսագրութեանց գլխաւոր օգուտն այն է որ չատ մը ազնիւ օրինակներ պարունակելով իրենց մէջ մեզի առաջնորդ կ'ըլլան։ Մեր երջանկայիշատակ նախնիք տակաւին մեր մէջ ներկայ են իրենց յիշատակովը եւ կատարած քաջագործութիւններուն, անոնք մեռած են բայց տակաւին մեր սենեակին մէջ, մեր սեղանին բոլորտիքը ներկայ են, անոնք մեր ձեռքէն բռնած տակաւին

կ'առաջնորդեն մեզ եւ մեզի այնպիսի օրինակներ թողած են, զորս կրնանք մեր ուսման առարկայ ընել, անոնց վրայ զարմանալ եւ նմանիլ։

Արդարեւ ով որ իր մահուանէն յետոյ ազնիւ կեանքի մը յիշատակը կը թողու, նա ապագայ սերընդեան անհատնում դանձ մը թողած կը համարուի, վասն զի այդ կեանքը ուրիշներու համար օրինակ մը կ'ըլլայ, որուն համեմատ բոլոր ապագայ ժամանակաց մէջ կրնան կառավարուիլ, այդ կեանքը կրնայ միշտ նոր եռանդով մը ոգեւորել յետագայ սերունդը որ ինք ալ այդ կեանքին տիրոջ գեղեցիկ գործերը նորէն երեւան բերէ։ Ասոր համար է որ առաքինի մարդու մը կեանքը պարունակող դիրք մը թանկագին հանութերով լի է։ Միլթըն այսպիսի գրքի մը համար կ'ըսէ թէ « ան հանճարեղ եւ առաքինի մարդու մը արեան մենէն թանկագին, ամենէն մաքուր մասն է որ զմռսուած եւ պահուած է երկրորդ կեանքի մը համար »։

Երիտասարդ մը երբեմն կենսագրութեան մը մէջ ինքզինքը կը տեսնէ, ինչպէս Քօռէժ Միքայէլ—Անճէլօյի գործերը դիտած առեն իր հանճարին զարթնուլը զգաց, եւ աղաղակեց « Ես ալ նկարիչ եմ »։

Երբ Սամուէլ Ռոմիլի իր կենսագրութեան մէջ պատմած է թէ Տակէսօ Գաղղիացի մեծ եւ վեհանձն դիւանապետին վարուց պատմութիւնը իր վրայ մեծ ազդեցութիւն ունեցած է։

« Թոմասի գործերը ձեռքս ընկան » կ'ըսէ սա, « զարմանքով կարդացի իր Տակէսօյի վրայ գրած

ներքողը, եւ այդ հռչակաւոր դիւանապետին վայելած պատիւները ասստիկ գրգռեցին եռանդս եւ փառասիրութիւնս, եւ երեւակայութեանս առջեւ փառաց նոր ասպարէզ մը բացին »։

Ֆրանքլին իր կատարած դերին կարեւորութիւնը եւ բարձրութիւնը երիտասարդութեան աչեն կարդացած ֆօթըն Մաթէրի աբուեսո քարէ ֆոթֆելը գրքին կուտար. այս գրքին մէջ Մաթէր իր կեանքը պատկերացուցած էր։

Այսպէս ահա բարի օրինակ մը իր եռեւէն ուրիշ մը ձգեց եւ բոլոր աշխարհի մէջ սերնդէ սերունդ տարածուեցաւ, վասն զի Սամուէլ Տրիուալ յայտարարած է թէ կենաց եւ մանաւանդ գործի մէջ իրեն առաջնորդ ունեցած է գֆրանքլին։

Այսպէս անկարելի է ըսել թէ ո՛ւր կանգ կառնու կամ ո՛ւր կը վերջանայ բարի օրինակ մը, եթէ երբէք վախճան մ՚ունի։

Ուսաի ինչպէս կենաց, նոյնպէս ալ գրականութեան (գրքերու) մէջ միշտ լաւագոյն ընկերութիւններ բնառելու է, ընտիր գրքերը միայն կարդալու է, եւ ինչ որ կը տեսնենք անոնց մէջ կատարեալ՝ անոր նմանելու ջանալու ենք։

« Գրականութեան մէջ » կ՚ըսէր լօրտ Տիւտլի, « միշտ լաւագոյն ընկերներ ունենալ կը փափաքիմ, այս ընտիր ընկերներս արդէն կարդացած հին գրքերս են, որոց հետ աւելի ընտանի ըլլալ կ՚ըզձամ, եւ կը կարծեմ թէ որչափ որ հին գրքերը վերստին կարդալը այնքան հաճելի չ՚է, բայց առաջին անգամ կարդացուած գրքէ մը չատ աւելի օգտակար է »։

Շատ անգամ պատահած է որ ընթերցող մը գիրք մ՚առած է ձեռքը միայն ժամանակը անցնելու համար. բայց կարդացած աւեն ալնիւ օրինակներու հանդիպելով այնպիսի կարողութիւններ արթնցած են իր մէջ, որոց գոյութեան վրայ տարակուսած անգամ չ՚էր։

Ալֆիէրի Պլուտարքոսէ վերջ երեսելի պաշտը կարդալով զգաց եւ իմացաւ թէ ինք գրականութեան կոչում ունի։

Լօյօլա երիտասարդ եւ չքեղ պաշտօնակալ մ՚էր. որ Բամբլիւնի պաշարման միջոցին ծունկէն վիրաւորուելով անկողին մտաւ։

Հիւանդութենէն առողջացած միջոցին գիրք մ՚ուզեց ժամանակը անցնելու համար։

Վերջ պըճոյ մը բերին իրեն, այս գիրքը այնպէս բորբոքեց իր միտքը որ անմիջապէս որոշեց որ ինքն ալ կրօնական ընկերութիւն մը հիմնէ *

Ասոր պէս Լուտեր [1] ալ ժան Հուսի վարուց

---

[1] Մարթին Լուտեր բողոքականութեան հիմնադիրը ծնաւ 1483 ին, իր հայրը ազգատ Հանքագործ մ՚էր։ Ան մեծնալով Օգոստինեանց կարգին մէջ մտաւ իբր կրօնաւոր։ 1517 ին Լեւոն Ժ. պապը բոլոր Գերմանիոյ մէջ ներողութիւններ բաժնել տալով (տառակով) Լուտեր սկսաւ դէմ խօսիլ, պապականք աշխատեցան գայթի բերել, բայց չկրցին, ապա ուզեցին բանտարկել, բայց Լուտեր յառաջուց իմանալով Սաքսի կայսրենորին քով փախաւ որ զինք կը պաշտպաներ։ Ասկէց յետոյ Լուտեր յայտնի համարձակ ուրացաւ պապին իշխանութիւնը և Ս. գրոց հեղինակութենէն զատ ուրիշ հեղինակութիւն չճանչցաւ, կուսակրօնութեան դէմ խօսեցաւ և ինքն ալ կրօնաւորուհիի մը հետ ամուսնանալով շատ մը զաւակներ ունեցաւ, որոց

պատմութիւնը եւ անոր գրուածները կարդալով էր որ որոշեց մեծ գործեր տեսնել։

Տօքթէօր Վօլֆ ալ Ֆրանսուա Քուվիեէ վրէն կարդալով իմացաւ թէ ինքն ալ քարոզչութեան կոչում ունի. եւ այս գիրքը իր մատաղ հոգին այնպիսի եռանդով մը բորբոքեց, որ նոյն միջոցին ինքզինք բոլորովին առաքելութեան կամ քարոզչութեան նուիրեց։

Վերջապէս, Քուա Նատալէքին ճանապարհորդութիւնները կարդալով էր որ Ուիլերմ Քարի միտքը դրաւ ձեռնարկել այն վեհ ու մեծ գործերը՝ որոց համար այնքան երեւելի հանդիսացաւ իբր քարոզիչ։

Ֆրանսիս Հօրնէր իր օրագրին մէջ կ'արձանագրէր այն գրոց անուննները որք իր վրայ լաւ եւ տեւական ազդեցութիւն մը բանեցուցեր էին։ Այս գիրքերուն մէջ կային Քօնտօրսէի [1] Հալլէրի

յարգանքը և եկեղեցւոյ պատուէրները մերժեց, խոստովանութիւնը և դիւափոխութեան վարդապետութիւնը արհամարհեց և սկզբունքներն ու հաղորդութիւնն զատ ուրիշ խորհուրդ չընդունեց։ Լեւսն Ժ. գինքը եկեղեցիեն արտաքսելու համար կոնդակ մը ղրկեց, Լուտեր առածին պէս այրեց զայն հրապարակաւ։ Լուտեր Աստուածաշունչը գերմաներէնի թարգմանեց ժողովրդեան հասկնալի լեզուով և իր վարդապետութիւնները տարածելու համար զանազան գրուածներ շարադրեց։ 1546 ին մեռաւ սա 63 տարեկան։

[1] Քօնտօրսէ գաղղիացի իմաստասէր և գիտուն մ'է որ ծնաւ 1745 ին և 1794 ին 51 տարեկան մեռաւ բանտին մէջ ինք զինք թունաւորելով։ Սա նշանաւոր է իր մարդասիրական գաղափարներովը։

վրայ գրած նէրքօզը. Սըր ձօզէֆ Ռէյնօլտսի ճառերը, Պաէօնի փորձերը եւ Պիւրնէթի գրած Վարժ Սըր Մաթիւ Հալէ գիրքը։ Հօրնէր կ'ըսէ թէ այս վերջին գրքին ընթերցանութիւնը զինքը խանդով եւ եռանդով լեցուց։ Քօնտօրսէի Հալլէրի վրայ գրած նէրքօզին համար ալ այսպէս կ'ըսէ։ « Այսպիսի գիրք մը քնաւ չ'եմ կրնար ձեռքէս թողուլ առանց տեսակ մը սրտի տրոփում զգալու, զոր չ'եմ կրնար բացատրել, վասն զի այդ տրոփումը միանգամայն զարմացման, վհատասիրութեան եւ յուսահատութեան տրոփում մ'է։ Սը ձօզէֆ Ռէյնոլտսի ճառերուն գալով այսպէս կ'ըսէ. « Պաքօնի գործերէն յետոյ չի կայ ուրիշ գիրք մը որ զիս այնքան կրթած ըլլայ որչափ Ռէյնօլտսի ճառերը։ Աչխարհի մարդոց գերազանցութեան տանող ուղին ցուցնող եւ սորվեցնող հանճարեղ մատենագիրներուն մէջէն Ռէյնօլտս առաջինն է, սա այնպիսի վստահութեամբ մը կը հաստատէ աչխատութեան ամենակարողութիւնը. որ ընթերցողն ալ իսկոյն կը համոզուի թէ հանճարը աւելի աչխատութեան արդիւնք մ'է քան թէ բնութեան մէկ ձիրքը. սա գեղեցկին եւ գերազանցութեան համար այնպիսի եռանդուն սէր մը, այնպիսի բարձր զարմացում մը կը ցուցնէ, որ կը համարձակիմ ըսել թէ անոր պէս յանկուցիչ եւ հետաքրքրական գիրք մը չի կայ »։

Ռէյնոլտս ինքն ալ ուրիշ նկարչի մը վարքը կարդալով ինքզինք այնպէս նկարչութեան նուիրեր է, Էէյտըն ալ Ռէյնօլտսի կենսագրութիւնը կարդալով անոր ապագային հետեւելու եռանդո-

վը բորբոքուեր է : Այսպէս իր կորովովը եւ յարատեւութեամբը նշանաւոր մէկ մարդու մը վարքուց պատմութիւնը բաւական է բորբոքել մի եւ նոյն նուիրական հուրը անոնց սրտին , մէջ որք մի եւ նոյն ճաշակները եւ մի նոյն յարմարութիւնները ունին . եւ յաջողութեան ու փառաց կատարը հասցնել զանոնք , որք մի եւ նոյն ջանքերով կ'աշխատին : Օրինակաց չղթայն այսպէս իր օղակաց անհուն յաջորդութեան մէջ կը պարունակէ զանազան ազնուականներ , եւ հիացումը , նմանողութեան մայրը , զարերու մէջէն կը չարունակէ ճշմարիտ այնինքն հանճարի աղնուապատուութիւնը :

Երիտասարդաց արուեստիք ամենէն կարեւոր եւ ամենէն տարաբնոյկ օրինակն է սիրով եւ ախորժելով աշխատելու օրինակը : Արդարեւ զուարթութիւնը մտքին առաձգութիւն կուտայ , ցնորքները կը վանէ , եւ դժուարութեանց հանդիպած առեն երբէք յուսահատութեան մէջ չի ձգեր զաշխատաւորը , վասն զի միշտ այդ դժուարութեանց յաղթելու յուսով կ'աշխատի , պարադայներէն կրնայ օգուտ քաղել որով վերջապէս կը յաջողի :

Ջերմ ոգի մը միշտ երջանիկ եւ զօրեղ ոգի մ'է , որ սիրով եւ ախորժով աշխատելով զուրիշներն ալ աշխատելու կը դրդռէ իր օրինակովը եւ ամենէն հասարակ զբաղմունքներն ալ կ'ազնուացնէ :

Ամենէն արդասաբեր աշխատութիւնն այն է , որ սիրով կ'ըլլայ , այսինքն այն աշխատութիւնը զոր զուարթամիտ մարդ մը կը կատարէ : Ատոր

համար է որ Հիւմ կ'ըսէր թէ նախապատիւ կը համարի զուարթ բնաւորութիւն մը եւ ամեն բանի աղէկ կողմը տեսնելու սովորութիւն մ'ունենալ , քան թէ տխուր բնաւորութիւն մը եւ տարին տասը հազար լիրա եկամուտ :

Այս տեղ յարմար կը դատենք ըսել թէ մարդոց նկարագիրը կամ բնաւորութիւնը որքան կը զօրանայ եւ կը հաստատուի լաւ սովորութիւններով : Սովորութիւնը չէ թէ միայն երկրորդ բնութիւն է , այլ նոյն իսկ մարդը սովորութեանց կոյտ մը . հաւաքածոյ մ'է . Մէթասթազիօ գործերու եւ խորհուրդներու կրկնութեան վրայ այնքան մեծ հաւատք մ'ունէր որ կ'ըսէր , « Մարդոց ամեն գործերը , նոյն իսկ առաքինութիւնը սովորութիւն է » : Պիւֆէէր իր (Անալօյի , Համակերպոնի) դրքին մէջ կ'ըսէ՝ եթէ մարդ չարունակ իր կրից յաղթելու եւ փորձութեանց դիմադրելու վարժուի՝ այն առեն առաքինութիւնը սովորութիւն կը դառնայ . այսպէս իր ըսածին նայելով , բարիք գործելը չարիք գործելէն աւելի դիւրին կ'ըլլայ :

« Ինչպէս որ մարմնոյ սովորութիւնները արտաքին գործողութիւններով ձեռք կը բերուին » կ'ըսէ սա « այնպէս ալ հոգւոյն սովորութիւնները ներքին որոշմանց գործադրութեամբը այսինքն հնազանդութեան , ճշմարտախօսութեան , արդարութեան եւ գթութեան սկզբունքներուն գործադրութեամբը ձեռք կը բերուին » :

Լորա Պրուկամ ալ երիտասարդութեան որբուեւիք լաւ դաստիարակութեան մը եւ բարի օ-

բինակներու կարեւորութեան վրայ խօսելով այսպէս կ'ըսէ. « Աստուածմէ յետոյ, ամէն բան սովորութենէ կախեալ է, որուն վրայ դրած են իրենց կեանքն ու վստահութիւնը ամէն ժամանակաց օրէնսդիրք եւ մանկավարժք. սովորութեամբ ամէն բան կը դիւրանայ եւ միայն սովորութենէ չեզուած ատեն դժուարութիւններ կը պատահին»:

Այսպէս եթէ անգամ մը ժուժկալութիւնը մեզի սովորութիւն ընենք, քնաւ ակրամոլ չ'ենք կրնար ըլլալ, իսկ եթէ խոհեմութիւնը սովորութիւն ըրած ըլլանք զեղխ մարդուն անհոգութիւնը զմեզ կը զայրացնէ:

Ուստի ամէն ժամանակ մեր վրայ հսկելու ենք ամենամեծ խնամքով եւ քնաւ թոզ տալու չ'ենք որ վատ սովորութիւն մը գայ տիրէ մեր վրայ, վասն զի եթէ անգամ մը տեղի տանք, ալ շատ դժուար կ'ըլլայ, եթէ անկարելի չ'է, անկէ ազատիլը: « Սովորութիւնները » կ'ըսէ Ռուս հեղինակ մը շատ իրաւամբ « մարդարտէ մանեակի մը պէս են, եթէ անգամ մը կապը քակուի, մարգարտի բոլոր հատերը կը թափին »:

Սովորութիւն մը ինչ կերպով ալ որ հաստատուի, ալ լինք իրեն եւ առանց դիտակցութեան կը գործէ, իր զօրութիւնը միայն անոր դիմադրած ատեննիս կ'զգանք:

Որ եւ իցէ գործ մը երբ յաճախ կը կրկնուի, միշտ եւ նոյն գործը ընելու յարմարութիւն եւ միտում մը կունենանք. եւ սովորութիւնը որ նախ սարդի ոտայնի մը չափ զօրաւոր չ'երեւար, եթէ անգամ մը հաստատուի՝ երկաթի շղթայէ մ'աւելի զօրաւոր կերպով կը կապէ զմարդ: Կենաց փոքրիկ դիպուածները առանձին առնուած ատեն կարծես թէ բնաւ կարեւորութիւն մը չունին, բայց ատոնք ալ ձեան պէս են որ հատիկ հատիկ ընկնելով վերջապէս ահագին կոյտեր կը կազմէ:

Անձին յարգութիւնը, աշխատասիրութիւնը, ճարտարութիւնը, ուղղութիւնը ամէնն ալ սովորութիւններ են: Սկզբունք որ կ'ըսենք ուրիշ բան չ'են բայց եթէ սովորութեանց տրուած անուններ, վասն զի սկզբունքները միայն բառեր են, իսկ սովորութիւնները բուն իսկ իրն են, որք եթէ բարի են՝ մեր բարերարները կ'ըլլան, իսկ եթէ չար են՝ մեր բռնաւորները եւ թշնամիները կը դառնան:

Այսպէս քանի ծերանանք մեր անհատականութեան եւ ազատ գործունէութեան մէկ մասը սովորութեան կը փոխուի, եւ մեր գործերը այս կերպով ճակատագրի բնութեան կը մատնակցին եւ մենք կապուած կ'ըլլանք այն չղթայներով զորս մեր ձեռքով դարբնեցինք:

Ուրեմն ամէն մարդու նուիրական պարտաւորութիւնն է իր զաւակները կանուխէն առաքինի սովորութեանց մէջ մեծցնելը:

Մասաղ հասակի մէջ մանկունք չատ դիւրութեամբ կը կրթուին, եւ եթէ անգամ մը լաւ սովորութիւններ ձեռք բերեն՝ ալ բոլոր կեանքերնուն մէջ կրնան երջանիկ ըլլալ, սովորութիւնք ալ ծառի մը կեղեւին վրայ փորագրուած գրերուն կը նմանին՝ որք ծառին հետ կ'աճին ու կ'ընդարձակին:

«Տուէք՝ տղու մը իր հետեւելիք ուղղութիւնը, մեծնալով ալ անկէ բնաւ չի խոտորիր»։

Արդարեւ սկզբնաւորութիւնը իր մէջ կը պարունակէ վերջաւորութիւնը։

Առաջին տպչը է որ պիտոյանք կ՚առնուի. եւ այս առաջին քայլէն կախուած է ճանապարհորդութեան ուղղութիւնը եւ նպատակը։

«Կը յիշէք» կըսէր Լորա Փօլինկուուտ երիտասարդի մը, զոր կը սիրէր «որ քանի եւ հինգ տարեկան չեղած հաստատ նկարագիր մը կամ բնաւորութիւն մ՚ունենալու էք բոլոր ձեր կեանց համար»։

Տարիքին հետ սովորութիւնները զօրանալով եւ նկարագիրը հաստատուելով հետզհետէ նոր ապարէզ մը մանելը կը դժուարանայ քանի որ կը ծերանանք։

Ասոր համար է որ չատ անգամ սովրուած բան մը մոռնալը նորէն բան մը սովրելէն աւելի դժուար է, եւ ասոր համար է որ հին Յոյն սըրընգահարը ուրիշ աշակերտներէն կրկին վարձք կը պահանջէր այն ուսանողներէն՝ որք արդէն իրմէ առորին վարպետի մը քով դաս առած էին։

Վատ սովորութիւն մը հանել նետելը ակռայ մը հանելէն հազար անգամ դժուար է եւ անկէ հազար անգամ աւելի ցաւ կը պատճառէ։

Փորձեցէք անգամ մը ծոյլ, անկարգ, զեղխ մարդ մը իր վատ սովորութենէն ետ դարձնել, ապահով եղիք որ հարիւրէն իննսունն եւ ինը պարագաներու մէջ անյաջող պիտի ելնէք. վասն զի սովորութիւնը անոնց բնութեան եւ կեանց հետ մի եղած ըլլալով անկէ բաժնելը անկարելի կ՚ըլլայ։

Ասոր համար է որ Պ. Լինք կ՚ըսէ թէ ամենէն լաւ սովորութիւնը մի միայն լաւ սովորութիւններ հաստատելն է։

Մինչեւ անգամ երջանկութիւնն իսկ սովորութիւն է։ Արդարեւ մարդ մը կրնայ ամեն բան լաւ ու գեղեցիկ տեսնելու սովորիլ ինչպէս կրնայ ամեն բան տգեղ տեսնելու ալ սովորիլ։

Տօքթէօր Ճօնսըն մինչեւ իսկ համարձակեցաւ ըսել թէ աւելի աղէկ է որ մարդ մը ամեն բանի աղէկ կողմը տեսնելու սովորի քան թէ տարին քսան եւ հինգ հազար ֆրանք եկամուտ ունենայ։

Արդ, որովհետեւ մենք մեր կամաց բաճարցակ տէրն ենք, կրնանք ուրեմն մեր յառաջդիմութեան նպաստող եւ մեզի հաճոյք պատճառող առարկայներու վրայ ուղղել մեր խորհուրդները եւ այսպէս զուարթ խորհուրդներու սովորութիւնը մշակել ինչպէս ուրիշ սովորութիւններ կրնանք մշակել, եւ ամեն մարդոց համար ալ զուարթ բնութիւն մը, համարձակ նկարագիր մը, մտաց լաւ արամադրութիւն մ՚ունենալու սովորիլը որ եւ է դիտութիւն մը կամ զբօսանցուցիչ արուեստ մը մշակելէն լաւագոյն է։

Ինչպէս որ չի կայ ծակ մը, այնքան փոքրիկ, ուրկէ արեգական լոյսը չի թափանցէ՝ այնպէս ալ չի կայ գործ մը կամ դիպուած մը այնքան փոքր կամ աննշան որ մարդու մը բնաւորութիւնը երեւան չի հանէ։ Արդարեւ անհատի մը նկարագիրը ու-

րիշ բան չ'է բայց եթէ խել մը ըստ պատշաճի եւ պատուաւոր կերպով կատարուած փոքրիկ գործերու արդիւնքը եւ ամեն օրուան կեանքերնիս ալ այն քարահանքն է ուսկից կը հանենք մեր սովորութեան չէնքին քարերը ։

Մարդու մը բնաւորութեան ամենէն ապահով փորձաքարներէն մին է անոր ուրիշներու նկատմամբ ունեցած վարմունքը ։ Մեզմէ բարձրերուն , մեր հաւասարներուն եւ մեզմէ ստորիններուն հետ շրջնորհալի կերպերը հաճոյից հաստատ աղբիւր մ'են ։ Այդ կերպերը ուրիշներու ալ հաճելի կ'ըլլան , վասն զի կ'ապացուցանեն թէ մենք դիրենք կը յարգենք , բայց մեզի անոնցմէ տասն անգամ աւելի հաճոյք կը պատճառեն ։

Ամեն մարդ ալ ազնիւ կերպեր կրնայ ստանալ եւ ուրիշ չատ մը ստացումներու պէս այս ալ մեծ մասամբ մեզմէ կախումն ունի ։

Արդարեւ միայն մեզմէ կախեալ է կիրթ եւ բարեբարոյ ըլլալը , ասոր համար հարստութիւնը քնաւ հարկաւոր չ'է ։ Քաղցր բնաւորութեան ազդեցութիւնը կարողութեան եւ համբաւի ազդեցութենէն աւելի զօրաւոր է եւ ճիշտ լուսոյ պէս կը գործէ աշխարհի մէջ , որ թէ եւ ձայն ձուն չ'հաներ , բայց բոլոր մարմինները ինք կը լուսաւորէ եւ կը գունաւորէ ։

Այս ազդեցութիւնը կամաց կամաց եւ հանդարտութեամբ յայտնի կ'ըլլայ ճիշտ այն փոքրիկ տունկին նման որ իր յարատեւ աճեցողութեամբը հողը կը բարձրացնէ , կը ծակէ եւ դուրս կ'ելնէ ։

Բարք եւ սովորութիւնք , որք կեանքը կը բա-

րեկեն , օրէնքներէն չատ կարեւոր են , որք բաւրուց արտայայտութիւնն են ։

Արդարեւ օրէնք մէկ քանի կէտերով կը չոչափեն մեզ , բայց սովորութիւնք ամեն կողմանէ պատած են մեզ մեր մինոլորտին պէս ։ Ազնիւ կերպերը ուրիշ բան չ'են բայց եթէ վարմունքի քաղցրութիւն ։

Մարդասիրութեան եւ բարեբարոյութեան արտայայտութիւնն են ազնիւ կերպերը , եւ բարեբարոյութիւնը ամենէն էական տարրներէն մին է այն ընկերական յարաբերութեանց , ուր մարդիկ հաճոյք եւ օգուտ կրնան գտնել փոխադարձաբար ։ « Քաղաքավարութիւնը » կ'ըսէր Տիկին Մոնթակ , « ըստ ինքեան չատ դիւրագնի է , բայց ամեն բան անով կը գնուի » ։ « Աչխարհի մէջ ամենէն դիւրագնի բանը բարութիւնն է , եւ ամենէն նուազ զոհողութիւն եւ յողնութիւն կը պահանջէ » ։

« Սրտերը չահեցէք » կըսէր Պիւրկէ Էլիզապէթ Թագուհւոյն , « եւ սիրտ ու քսակ միանգամայն պիտի ունենաք » ։

Եթէ բնութիւնը ինք իրեն ազատ թողուինք որ իր բնական բարութեամբը գործէր , եւ արուեստակութիւններ չի մացուներինք իր մէջ , անթիւ անհամար լաւ արդիւնքներ կ'արտադրէր ։

Գեղեցիկ եւ շնորհալի կերպերը առանձին առանձին առնուած ատեն չատ տկար արժէք մ'ունին ։ բայց եթէ ատոնք յաճախ կրկնուելով դիպուին մեծ կարեւորութիւն կ'ստանան ։ Ատոնք ալ փոքրիկ լումաներու եւ վայրկեաններու խնայու-

թեանց կը նմանին՝ որք տարւոյն կամ մարդուն կենաց վերջը այնքան մեծ արդիւնքներ արտադրած կ'ըլլան։

Շնորհալի կերպարը գործի մը զարդն են, եւ եթէ լաւ խօսք մը կամ լաւ գործ մը չնորհալի կերպով մ'ըսուի կամ ըլլուի անոնց՝ արժէքը ալ աւելի կը մեծնայ։

Այն մարդը որ տհաճութեամբ կամ իբր հարկադրուած կը տեսնէ գործ մը, որչափ լաւ ալ ըլլայ այդ գործը՝ դարձեալ ընդունելի չ'ըլլար։ Սակայն կան մարդիկ ալ որ կոչտութիւնը իրենց սովորութիւն ըրած ըլլալով՝ որչափ տաղանդաւոր եւ առաքինի ալ ըլլան՝ ոչ ոք կուզէ այսպիսինեւրու հետ ընկերութիւն կամ կենակցութիւն ունենալ։ Արդարեւ չատ դժուար է սիրել այնպիսի մարդ մը որ թէեւ քեզի ապտակ զարնելէ կ'ղգուշանայ, բայց իրեն հաճոյք մը կը սեպէ քեզ վիրաւորելը անհաճոյ խօսքերով կամ կերպերով։

Մարդիկ ալ կան որ ամեն ժամանակ ամենէն փոքրիկ պարագաներու մէջ իսկ ինքզինքնին ուրիշի պաշտպան կը ձեւացնեն եւ չարունակ իրենց մեծութիւնը երեւցնել կ'ուզեն։

Սէն—Պարթէլըմիի հիւանդանոցին համար վիրաբոյժ մը պէտք ըլլալով՝ Ապէրնէթիի ինքզինքը ընտրելի ներկայացուց եւ հիւանդանոցին վերակացութենէն մին տեսնելու գնաց, որ հարուստ նպարավաճառ մը եւ վերը յիշուած մարդոցմէ մին էր։

Այս մեծ մարդը—նպարավաճառը ըսել կ'ուզենք— երբ վիրաբուժին իր դռնէն ներս մտնելը տեսաւ, գոռոզ կերպարանք մ'առաւ. վասն զի կը կարծէր թէ անի իր հաւանութիւնը խնդրելու եկած էր։ « Կարծեմ թէ ձեր այս տարիքին մէջ իմ հաւանութեանս եւ ազդեցութեանս պէտք ունիք »։

Ապէրնէթի՝ որ ինքզինքնին մեծ բանի տեղ դնողներէն քնաւ չ'էր ախորժեր, իր վարմունքին այսպիսի մեկնութիւն մը տրուելուն չ'կրնալով համբերել, աղաղակեց. « ոչ, բնաւ, ես ուրիշ բանի համար եկած չ'եմ այլ երկու սուի թուղթ գնելու, օն չուտ, չուտով թղթի մը մէջ դիր ու տուր, արտօրնօք գործ ունիմ »։

Այն մարդիկ որ չարունակ ուրիշներու հետ բանակցելու պէտք ու առիթ ունին. անոնք իրենց կերպերը քաղաքավար ընելու աչխատելու են սակայն եթէ այս մասին ալ չափազանցութիւն ըլլայ, ծաղրելի եւ այպանելի կ'ըլլան։

Քաղաքավարութիւնը եւ բարեբարոյութիւնը կրնայ մինչեւ իսկ անհրաժեշտ համարուիլ այն մարդոց յաջողութեան, որք ընկերութեան բարձրը աստիճաններուն մէջ կ'ապրին եւ յաճախ տեսնուած է որ այս ընկերական առաքինութեան պակասութեամբը աչխատասիրութիւնը, ուղղութիւնը եւ պարկեչտութիւնը պէտք եւ կարելի եղածին չափ արդիւնք չեն կրցած արտադրել։

Աչխարհի մէջ անչուչտ կան այնպիսի մարդիկ ալ որք կերպերու կոչտութեան ուչադրութիւն չ'են ըներ եւ աւելի հասատատուն յատկութեանց կը նային, բայց այնպիսի մարդոց թիւը չատ փոքր է եւ աչխարհ ընդհանրապէս ասոնց

պէս ներողամիտ չ'է եւ չատ անգամ իր դատո-
ղութիւնը արտաքին վարմանց վրայ կը հիմնէ, վա-
սըն դի ուրիշ կերպ չի կրնար ընել։

Գաղաքավարութեան պայմաններէն մին ալ ու-
րիշներու կարծեաց համար յարգանք ցուցնելն
է։ Մարդ մը կրնայ իրեն համար առանձին կար-
ծիքներ եւ վարդապետութիւններ ունենալ, սա-
կայն պէտք է գիտնայ որ ուրիշներն ալ ճիշտ ի-
րեն պէս առանձին կարծիքներ եւ վարդապետու-
թիւններ ունին, եւ որպէս դի ուրիշները իրեն
կարծիքները յարգեն, պէտք է որ ինքն ալ ու-
րիշներունը յարգէ։

Մարդ մը կրնայ իր կարծիքները քաղաքա-
վարութեամբ եւ բարեբարոյութեամբ ալ պաշտ-
պանել, առանց երբէք ծանր խօսքերու եւ կամ
հարուածներու դիմելու, արդարեւ այնպիսի պա-
րագայներ կան յորում իւրաքանչիւր բառ մէկ մէկ
հարուած է, որոց պատճառած վէրքերը ուրիշ ա-
մէն վէրքերէ դժուար կ'առողջանան։ Այս մա-
սին բաւական կրթիչ առակ մը պիտի պատմենք
այս տեղ, զոր Աւետարանական ուխտին (Ավետարանական ընկերություն) քարոզիչներէն մին պատմած է Կալէ-
սի երկրին սահմաններուն գտնուած ատեն։

«Օր մը դէպ ի լեռը ճանապարհորդած ատե-
նըս տեսայ որ բլրին գլուխը քովը քան մը կայ որ կը
չարժի, ժամը կանուխ եւ օդն ալ ամպոտ էլլա-
լով այդ քանը ինձ այնքան արտաքոյ կարգի ե-
րեւցաւ որ ճիւաղ մը կարծեցի։ Երբ աւելի մօտեցայ
տեսայ որ անի մարդ մ'էր, եւ երբ բոլորովին
քովը հասայ տեսայ որ անի իմ եղբայրս էր»։

Բնածին քաղաքավարութիւնը որ սրտի ուղ-
ղութենէն եւ զգայմանց բարեբարոյութենէն կը
բղխի, որ եւ է դասու մը, որ եւ է ընկերական
վիճակի մը սեպհական ժառանգութիւնը չ'է։

Սեղանի մ'առջեւ աշխատող գործաւոր մ'ալ
եպիսկոպոսի մը եւ ծերակոյտի անդամի մը չափ
քաղաքավար կրնայ ըլլալ։ Գարձեալ աշխատու-
թեան կերպէն կամ վիճակէն ալ կախուած չ'է
քաղաքավարութիւնը։ Գաղաքավարութիւնը մար-
դու մը հաստատ ու լաւ յատկութիւններուն քը-
նաւ վկայ մը չի հասցներ։

Ամենէն բարձր վիճակէն սկսեալ մինչեւ ա-
մենէն խոնարհը, ամենէն հարուստէն սկսեալ ա-
մենէն աղքատը կրնայ մեծ սիրտ մ'ունենալ, վա-
սըն դի բնութիւնը իր այս թանկագին ընծորը ոչ
մէկ մարդու զլացած է, ընկերական ինչ աստի-
ճանի մէջ ալ որ գտնուի։

Երբէք տեսնուած չ'է ճշմարիտ ազնուական մը
որ ազնիւ սիրտ մը չ'ունենայ, եւ այդ ազնիւ սիր-
տը կրնայ, ինչպէս հարուստ սեղանաւորի մը ոս-
կեզօծ հագուստին տակ՝ այնպէս ալ խեղճ գիւ-
ղականի մը բանկոնակին ներքեւ բաբախել։

Ճշմարիտ ազնուականն այն է որուն նկարա-
գիրը կամ բնաւորութիւնը ամենէն դեղեցիկ օ-
րինակներու վրայ կազմուած է։ Ազնուականի ա-
նունը հին ու մեծ անուն մ'է, եւ ամեն ժամա-
նակ ազնուականը իր բարձրաստիճան եւ կա-
րող մէկը ճանչցուած է։

«Ազնուականը աւելն առեն ազնուական է»։
կ'ըսէր գաղղիացի՝ ծեր զօրապետը Տուսիյլօնի մէջ իր

Սկովտիացի աղնուականաց զօրագնդին «եւ վըտանգի ու նեղութեան ժամուն մէջ է որ աղնուականը իր ինչ ըլլալը կը ցուցնէ »։

Ամեն վեհանձն մտքեր այսպիսի բնաւորութիւն մը միշտ կը յարգեն բնազդումով մը։

Այս յատկութիւնները նորասովոր է եւ կերպերէ կախումն չունին, այլ բարոյական արժանիքէ կախեալ են։

Սաղմոսերգուն համառօտ կերպով այսպէս կը նկարագրէ աղնուականը «ուղղութեամբ կ'ընթանայ իր չաւղին մէջ, միայն արդարութիւն կը գործէ եւ ճշմարտութենէ զատ ուրիշ բան չի խօսիր »։

Աղնուականը նչանաւոր է մանաւանդ իր անձին տուած յարգութեամբը, սա մեծ կարեւորութիւն կուտայ իր բնաւորութեան ոչ այնչափ թէ ուրիշները ինչ կրնան խորհիլ իր վրայ, այլ թէ ինք ինչ կը խորհի իր վրայ, սա միայն իր խղճին հաւանութիւնը առանալ կ'ուզէ։

Աղնուականը ինչպէս որ ինքզինք կը յարգէ, նոյնպէս եւ միւսներն իրաւամբ ուրիշներն ալ կը յարգէ։ Մարդկութիւնը իր աչաց առջեւ չատ նըւիրական է. ուստի չատ քաղաքավարութեամբ եւ ներողամտութեամբ, բարեբարոյութեամբ եւ զըւարթութեամբ կը վարուի ամեն մարդու հետ։ Կը պատմուի թէ Լօրտ Էտուարտ Ֆիցկէրալտ Քանատայի մէջ Հնդիկներու հետ ճանապարհորդած ատեն երբ տեսաւ թէ խեղճ կին մը իր էրկան բեռներուն տակը սաստիկ կը տանջուի, մինչդեռ էրիկը արձակ համարձակ կ'երթար, սաստիկ վիրաւորուեցաւ եւ չի կրնալով դիմանալ խեղճ հնդիկ կնոջ մօտեցաւ եւ անոր բեռները բուն իսկ իր ուսերուն վրայ առնելով ողորմելի հնդկուհին ազատեց եւ այսպէս սրտի աղնուութեան զարմանալի օրինակ մը տուաւ։

Ճշմարիտ աղնուականը պատուոյ սաստիկ ըզգացում մ'ունի եւ ամենայն խնամով կը խորչի ամեն ցած եւ գձուձ գործերէ։

Իր խօսքերը եւ գործերը միշտ պարկեչտ են. աղնուականը բնաւ որեւէ խարդախութիւն մը չի բանեցուներ, միշտ պարկեչտ, միշտ արդար եւ միշտ ուղիղ է։

Սա ուղղութիւնը իրեն օրէնք ըրած է եւ ամեն գործերը ուղիղ կը տեսնէ։

Երբ «չ» ըսէ այդ այոին, իրր օրինաց կը հընազանդի, եւ երբ պէտք ըլլայ կրնայ քաջութեամբ «Ա՛յ» ըսել։

Ինաւ ապականութեան մէջ չ'ընկնիր, ցած եւ առանց սկզբունքի հոգիներուն կը թողու որ ուրիշներու վաճառուին եւ գործիք դառնան։

Ճշմարիտ աղնուականը, ճօնաս Հանվիի պէս ինչ գործի մէջ ալ որ դտնուի, հրապարակային թէ առանձին, բնաւ մէկէ մը նուէր ընդունիլ չանձն չ'առնուր, որպէս զի անոնց ազդեցութեան տակ չ'ընկնի եւ իր ուղիղ ճանապարհէն չի խոտորի։

Ուէլլինկթընի դուքսն ալ ճօնասի չափ աղնըւամիտ էր։

Առաւ մը, Ասէի ճակատամարտէն քիչ մը ժամանակ եառքը, Հայտերապատի արքունեաց ա-

առաջին նախարարը իրեն այցելութեան եկաւ դիտնալու համար թէ Մահրաթ իշխաններուն եւ նիզամի մէջ կնքուած դաշնադրութեան մէջ իր սիրոյ ինչ երկիրներ եւ առաւելութիւններ վերապահուած են։

Այս տեղեկութիւնը ստանալու համար, նախարարը համարձակեցաւ 2,500,000 ֆրանքէն աւելի դումար մը խոստանալ դքսին։

Սըր Արթիւր հանդարտութեամբ մէկ երկու վայրկեան երեսն ի վեր նայեցաւ, ապա այսպէս բաւ «կերեւայ թէ դուք գաղտնիք պահելու կարող էք» — «անշուշտ» պատասխանեց նախարարը,— «լաւ, ես ալ քեզի չափ գաղտնապահ եմ» կրկնեց զօրապետը, եւ ժպտելով մը ձեռնունայն ետ դարձուց նախարարը։

Ուէլլինկթընի Հնդկաստանի մէջ այնքան յաջողութիւններ ձեռք բերելէն յետոյ եւ անհուն հարստութիւն մը դիզելու ամեն դիւրութիւններըն ունենալէն վերջը դարձեալ երբ Անգղիա վերադարձաւ մեծ հարստութեան մը տէր չէր, ասի քիչ պատիւ չէ Ուէլլինկթընի դքսին։

Ուէլլինկթընի ազգական Ուէլըսլի մարքիզն ալ նշանաւոր էր իր անշահախնդրութեամբը, Միզօրի յաղթանակին առթիւ Արեւելեան Հնդկաց ընկերութիւնը 2,500,000 ֆրանքի նուէր մը տալ առաջարկեց ասոր, բայց սա մերժեց։

«Հարկ չէ» պատասխանեց սա, «իմ բնաւորութեանս եւ դեռ ուրիշ պատճառներով այդ նուէրը բնաւ չեմ կրնար ընդունիլ։ Ես ալ քանիցն պա ուրիշ քանի մը տարի չեմ խորհիր եւ բնաւ չեմ

հաճիր որ այդ արի զօրականներուն յատկացուած գումարին մէկ մասը ես վայելեմ»։ Այսպէս որոշման մէջ անդրդուելի մնաց մարքիզը։

Հարստութիւնը եւ աղնուական սերունդէ ծնունդք բնաւ ազդեցութիւն մը չունին մարդս ճշմարիտ աղնուական ընելու համար։ Աղքատն ալ ամեն նկատմամբ կրնայ ճշմարիտ աղնուական մը ըլլալ։

Ման ղի կրնայ պարկեշտ, ճշմարտախօս, արդար, բարեկիրթ, ժուժկալ, քաջասիրտ, անկախ եւ ինքզինք յարգող այսինքն ճշմարիտ աղնուական մ՚ըլլալ։

Այն մարդը որ նիւթական հարստութիւններ չունի, բայց հարուստ է սրտով, այն մարդը նիւթական հարստութիւններ ունեցող եւ սրտով աղքատ մարդէն գերագոյն է։ Պօղոս առաքեալ կըսէ թէ «սրտով հարուստ մարդը կը թուի թէ բան մը չունի, բայց նա ամեն բան ունի, մինչդեռ միւսը որ ամեն բան ունեցող կը թուի, բան մ՚ալ չունի»։

Առաջինը ամեն բանի կը յուսայ եւ բանէ մը չի վախնար, մինչդեռ երկրորդը բանի մը չը յուսար եւ ամեն բանէ կը վախնայ։

Միայն սրտով աղքատները իրապէս աղքատ են։ Այն մարդը որ ամեն բան կորսնցնելով իր արութիւնը, յոյսը, առաքինութիւնը եւ անձին յարգանքը կը պահէ, նա տակաւին հարուստ է։ Այսպիսի մարդու մը համար ամբողջ աշխարհ պահուած հարստութիւն մ՚է. սա բնաւ կոչտ ու խաչոր հոգեր չունենար եւ միշտ բարձրագլուխ

կ'ընթանայ իբր ճշմարիտ աղնուական։ Ամենէն աղքատ հանդերձի մը տակ ալ ամենէն արի եւ ամենէն քաղցր սիրտ մը կրնայ բաբախել։ Այս մասին փոքրիկ պատմութիւն մը պիտի պատմենք, որ թէեւ հին է բայց չատ աքանչելի է։

Օր մը Ատիճէ գետը յորդելով Վերոնայի կամուրջը քշեց տարաւ։

Բայց կամուրջին մէջ տեղի կամարը եւ իր վրայ չինուած փոքրիկ տնակը ազատ մնաց, եւ այդ տնակին բնակիչները պատուհաններէն կախուած գետին եզերքը եղողներէն օգնութիւն կը խընդրէին։

Այդ կամարն ալ կամաց կամաց իջնելու վրայ էր։ « Հարիւր լիրա կուտամ » աղաղակեց ընբօլվէրինի կոմսը, « այն մարդուն, որ այդ խեղճ ընտանիքը ազատելու կը փութայ »։

Երիտասարդ չինական մը ամբոխին մէջէն դուրս ցատկեց եւ նաւու մը մէջ նետուելով մինչեւ կամարին քով գնաց եւ բոլոր ընտանիքը մեծ դժուարութեամբ նաւուն մէջ առնելով ողջ առողջ մինչեւ եզերք հասուց։

« Ահաւասիկ տտակդ, ով քաջ » ըսաւ այն տտեն կոմսը։ Բայց երիտասարդը « Ես կեանքս տտակի համար վտանգի մէջ չեմ դներ, այդ ըտտակը այս խեղճ ընտանեաց տուէք որուն այնքան պէտք ունի »։

Ճշմարիտ աղնուականի մը սիրտն էր որ այդ դիւզականին բերնովը կը խօսէր։ Պ. Թիւրնպուլ Ա.ստրիոյ վրայ գրած մէկ գրքին մէջ ցուցնելու համար թէ այդ երկիրը քանի երախտապարտ է

իր իշխանաց անձնական յատկութիւններուն՝ այն համակրութեան համար զոր ժողովուրդը կը տածէ իր վրայ, հետեւեալ փոքրիկ գեղեցիկ պատմութիւնը կը պատմէ հանգուցեալ Ֆրանսուա կայսեր վրայ։

« Այն միջոցին յորում ժանտախտը բազմաթիւ կոտորածներ կընէր Վիէննայի մէջ, կայսրը քաղաքին եւ արուարձաններուն փողոցներուն մէջ չրջած տտեն, ննջեցեալի մը հանդիպեցաւ, զոր պատգարակի մը վրայ դրած գերեզման կը տանէին, բայց ետեւէն մէկը չ'էր երթար։

Կայսրը այս արտաքոյ կարգի պատահման վրայ զարմանալով բացատրութիւն խնդրեց եւ իմացաւ թէ հանգուցեալը խեղճ աղքատ մ'էր, որ ժանտախտէն բռնուելով մեռեր էր, եւ թէ իր ազգականները վախնալով չէին ուզած անոր ետեւէն մինչեւ գերեզման երթալ։

Այն տտեն Ֆրանսուա ըսաւ թէ ես չեմ ուզեր որ աղքատ հպատակներս այսպէս տտանց որ եւ է յարգանաց նշանի մը թաղուին, եւ մինչեւ գերեզման անոր ետեւէն գնաց ուր պլուխը բաց ոտքի վրայ կեցաւ մինչեւ որ կրօնական ամեն արարողութիւնները ամբողջապէս կատարուեցան »։

Ճշմարիտ աղնուականը տտախօսութենէն կը տոկայ, սա կզգայ թէ ճշմարտութիւնը կենաց պտակը եւ մարդկային գործոց մէջ արդարութեան հոգին է։

Լօրտ Չէսթըրֆիլտ աղնուականը տահմանած տտեն այսպէս կ'ըսէ, « Ես քնաւ տուտ չի խօսիր

եւ միայն ճշմարտախօսութեամբ ձեռք կը ձգէ իր ամեն յաջողութիւնները »։

Ուէլլինկթընի դուքսը սպանիական թերակղզւոյն մէջ Ֆէլլէրման զօրապետին դէմ կըռուած ատեն պատերազմական դերիներու համար անոր գրած թուղթին մէջ այսպէս կ'ըսէ. «եթէ կայ բան մը որով անգլիացի զօրական մը ուրիշ զօրականներէ աւելի կրնայ պարծենալ՝ այն ալ իր ճշմարտախօսութիւնն է։ Եթէ անգլիացի զօրական մը խօսք կուտայ չի փախչելու՝ ապահով եղիք որ նա իր խօսքին վրայ հաստատ կը կենայ։ Կ'ապահովցունեմ ձեզ որ անգլիացի պաշտօնակալի մը խօսքը պահանջոց աջակրչութենէն աւելի ապահով երաշխաւորութիւն մ'է »։

Ճշմարիտ քաջութիւնը սովորաբար քաղցրաբարոյութեան հետ համընթաց կ'ընթանայ։ Ճշմարիտ քաջասիրտ մարդը վեհանձն եւ համբերող կըլլայ, երբէք անգութ եւ անողոք չըլլար։

Ասի այնքան ճշմարիտ է որ հռչակաւոր Սըր Ֆրանքլին նաւապետին փարիւ բարեկամը զանի գովելու համար այսպէս ըսած է. «Ճօն այնպիսի մարդ մ'էր որ բնաւ կռնակը չէր դարձընէր որ եւ է վտանգի, ասոր հետ մէկտեղ այնպիսի գորովալի սիրտ մ'ունէր որ մժեղ մ'անգամ չ'էր սպաններ »։

Գաղղիացիք Սպանիոյ մէջ Անգղիացւոց դէմ կռուած ատեն էլ Պօռօնի հեծելազօրաց կռուին մէջ գաղղիացի պաշտօնակալ մը սուրը բարձրացուցած Սըր Ֆիւլթըն Հարվիի վրայ կ'ընթանար, եւ քիչ մնաց պիտի զարնէր սպաննէր, սակայն

երբ տեսաւ թէ իր հակառակորդը միայն մէկ թեւ մ'ունի, խնդոյն կանգ առաւ, վար առաւ սուրը եւ զինուորական բարեւը տալով խնդոյն հեռացաւ։ Ահա այդ պաշտօնակալը իր այս գործովը ցոյց կու տայ թէ ինչ ճշմարիտ ազնուական մ'է եւ վեհանձն սիրտ մը կը կրէ։

Ճշմարիտ ազնուականը ճանչնալու խել մը նշաններ կան, բայց առանց մէջէն հատ մը կայ որ երբէք չի սխալիր։ Այն է թէ ինչպէս կը վարուի իր սեռակարգեալներուն հետ։ Ինչպէս կը վարուի կանանց եւ մանկանց հետ։ Ինչպէս կը վարուի իր զօրականաց հետ, եթէ պաշտօնակալ է, իր գործաւորաց հետ, եթէ գործարանատէր է, իր աշակերտաց հետ եթէ վարժապետ է։

Այն ընտրողութիւնը, համբերութիւնը, բարութիւնը որոցմով իր իշխանութիւնը ի գործ կը դնէ այսպիսի պարագայներու մէջ՝ իր ազնուութեան ամենէն լաւ ապացոյցներն են։

Նա որ իրմէ ստորիններու նկատմամբ գէշի կը գործածէ իր կարողութիւնը. նա ինքզինք յոյժ մեծ անձ մը կը կարծէ, բայց այսպիսի մարդ մը բնաւ ազնուական չ'ըսուիր։ Նա որ ակարին վրայ կը բռնանայ, նա մարդ չէ այլ վատ է։

Բռնաւորը ուրիշ բան չէ, բայց եթէ գերիին ներքին երեսը։ Եթէ բարեսիրտ մը զօրութիւն ալ ունենայ, այդ զօրութիւնը եւ անկէ ծագած վըստահութիւնը իր բնաւորութեան ազնուութիւնը կ'աւելցընէ, բայց պէտք է որ արդար մարդը իր զօրութիւնը գործածել գիտնայ, վասն զի

It is excellent
To have a giant's strength, but it is tyrannous
To use it like a giant

Լա՜ է ուժել
ղըջրուխեան հսկայէ , այլ բռնական է է իւրէ ուժել
ղայն էիր ղնոյ

Քաղցրաբարոյութիւնը ազնուութեան ամենէն լաւ ապացոյցն է :

Ուրեմն ճշմարիտ ազնուականը չարունակ եւ ամեն տեղ ուրիշներու զգացմանց եւ կարծեաց համար մեծ յարգութիւն կը ցուցնէ . իր սոորակարգեալներուն եւ իրմէ սոորիններուն ինչպէս նաեւ իրեն հաւասարներուն հետ շատ քաղցրութեամբ կը վարուի :

Ազնուականը կենաց մէջ իրեն առաւելութիւնները չունեցողներուն ակարութիւնները , յանցանքները եւ սխալմունքները կը ներէ , նոյն իսկ անասնոց վրայ մեծ գութ կը ցուցնէ , ազնուականը ոչ իր հարստութեանց , ոչ իր զօրութեան եւ ոչ իր խելքին համար կը պարծենայ , սա ամենուն աչքն ու համարումը կը գրաւէ , սա առանց երբէք անոնց պաշտպան ձեւանալու :

Սըր Ուօլթըր Աքօթ անգամ մը Լօրա Լօթիրնի համար այսպէս կ'ըսէր , « սա այսպիսի մարդ մ'է ուրկէ չնորհք մը կրնայ ընդունուիլ , եւ ներկայ ժամանակաց մէջ ասի արդէն չատ մեծ բան մ'է» :

Այս մի եւ նոյն խօսքերը մենք ճշմարիտ ազնուականին համար ալ կրնանք ըսել :

Վերունին Ֆիլլէր իրեն յատուկ բացատրու-

թեան կերպովը ազնուական եւ գործի մարդը այսպէս կը նկարագրէ քանի մը բառով Ֆրանսիս Տրէք մեծ ծովապետին վրայ :

« Մաքուր իր կեանքին մէջ , արդար իր հրամանաց մէջ , հաւատարիմ իր խօսքին , բարեբարոյ իր սոորակարգելոց նկատմամբ , եւ ծուլութենէն աւելի սոելի բան մը չի կար իրեն համար , իր գործերը , մանաւանդ մեծ կարեւորութիւն ունեցող գործերը , բնաւ ուրիշներու չ'էր յանձներ՝ որչափ ճարտար եւ վստահութեան արժանի ալ ըլլային , վստանգը կ'արհամարհէր եւ բնաւ որ եւ է յոգնութենէ մը չ'էր խուսափեր , վերջապէս որոշած էր որ ըլլայ այնպէս՝ ինչպէս որ մարդ մը պարտի ըլլալ այն պարագաներուն մէջ , ուր կոչուով , ճարպիկութիւն եւ քաջասրտութիւն պէտք է » :

ՎԵՐՋ

ՑԱՆԿ ՆԻՒԹՈՑ

ԱՅԲԵՆԱԿԱՆ ԿԱՐԳՈՎ.

Ա

Էջ

Ալէքսիս տը Թօքվիլ 1,37

Անհատականութիւն եւ ազատութիւն 2–3,5,6,7–8

Ազգային յառաջադիմութիւն 3

Աչխատութիւնը օրհնութիւն է 46–47

Արտադրիչք 89

Արքրայթ 110

Արակօ 132

Աբալօնիոս Բերկոս, կոնաճեւ հատուածք . 163

Արձանագրելու սովորութիւն 186

Ատիսըն 185

Արգոս 187

Անագաթորաս բժիշկ 201

Արի Շէֆֆէր նկարիչ 239,275

Անձնիշխանութիւն 278–79

Անձնուրացութիւն 411

Անկախութիւն 418

Անպարկեշտ չահք 449

Անձին դասակարգութիւն 451

Ապէրնէթի, յաջորդումն մտաց 466,534

Անձին վրայ վստահութիւն 467–68

Արնօ 470

Առնօլտ (տօքթէօռ) վարժապետ . . 474,495,502

Ալէքսանտր Մըրրէյ 490

Անագան ուսանողք 495

Ալֆիէրի քանաստեղծ 495,499,523

Ա.յՂԸՔ Պարրօ աստուածաբան 497
Աստամ Քլարք աստուածաբան 498
Ազնուութիւն բարուց 505
Անմահութիւն այս աշխարհին մէջ . . . 512–13
Աչխատութիւն (զուարթութեամբ) . . . 526
Ազնուականը (սահման) 538

Բ

Բարէ (Ամպրուազ, վիրաբոյժ) 16,191
Բիէր Ռամիւա 19
Բալիսի (Պէրնար) հնարիչ կիտուածակերտ անօթներու 32,230
Բաբէն (Տընի) 99
Բիլ (Ռօպէրթ) 154
Բրիսթլի տարրաբան 170
Բարեկարգութիւն 174
Բի Սմիթ 186
Բէրիէ (Ֆրանսուա) նկարիչ 221
Բրիաքիլա Կիւրնի 350–51
Բէսթալօցցի դաստիարակ 476
Բիէթրօ տի Քօսթօնա նկարիչ 497
Բէթէր Լիլի նկարիչ 511

Գ

Գաղղիացի զօրապետք 22
Գլոս Լոռէն 21,209,215
Գիւաք (դիպուածով չեղած) 157
Գործունէութիւն, օրինակ 226
Գիտութիւն եւ բարութիւն 283,476–77
Գերեվաճառութիւն 334

Գործի մարդիկ 333
Գինեմոլութիւն 433
Գիտութիւն, իր վրայ եղած նուաստ կարծիք . 485

Դ

Դու քեզ օգնէ 1
Դիտողութիւն 104,154,159
Դժբաղդութիւն 362–63
Դրամ, իր լաւ եւ յոռի գործածութիւնները . 409
Դաստիարակութիւն եւ մարմնական առողջութիւն 455
Դաստիարակութիւն 472–75

Ե

Եարուրացիք 49
Եունկ (ռօքֆէօր) 158
Երաժիշտք (երեւելի) 268

Է

Էճուօրթ 104,310
Էտմոնտ Սթօն 169
Էտվարտ Պէօրտ 213
Էթի (Ուիլլըմ) նկարիչ 265
Էրսքայն (Լորտ) 309

Թ

Թիէրի պատմաբան 41
Թէյլըր 89
Թօմաս Սէվրի 98
Թակլիօնի կաքաւիչ 155
Թէսիէ աբբայ 176
Թէնթօրէ նկարիչ 209

Թէօրնըր նկարիչ 210,214
Թիթիէն նկարիչ 212
Թաղէս իմաստասէր 355

Ժ

Ժօղէֆ Ֆուրիէ 18
Ժան–Պաթիսթ Ռուսօ 24
Ժաամէն 26
Ժան–Ժաք Ռուսօ 40
Ժաքար ոստայնանկ 120
Ժիւսիէօ բուսաբան 176
Ժէրէմի Պէնթամ 183
Ժուպէր 207
Ժամանակ, իր չարդը 370–72
Ժան–Ջիաքա 519

Ի

Ինքնօգնութիւն 1
Ինիկօ Ճոնս 210
Իմաստութիւն 478
Ինքնայարգութիւն 482
Իւլիս Կրանթ 501
Իպքէնաէր պէյ 520

Լ

Լաբլաս 12
Լակրանժ 13
Լէվինկսթըն 21,311–16
Լուքա տէլլա Ռօպիա 50
Լուի Նաբօլէոն 95
Լայպնից փիլիսոփայ 101
Լօք փիլիսոփայ 131

Լի դասատու 168
Լիննէ բուսաբան 174,356
Լուի ԺԴ 225
Լամընէ արբայ . . . . . 279—80
Լայարտ . . . . . 289—90
Լուսաւորիչ 302
Լօյօլա (Ինեաս) . . . . . 302—4,523
Լապրույէր բարոյախօս 451
Լորտ Մէն—Էռնար, մեթոտի վրայ . . . 465
Լիթթըն 465
Լաֆօնթէն առակախօս 471
Լուտեր 523
Լինք 531

Խ

Խելեկերտութիւն . . . . . 82—88,249
Խնայութիւն . . . . . 419—22

Կ

Կառավարութիւն եւ անհատական գործք . . . 3
Կենսագրութիւն, իր օգտակարութիւնը . . 9,520
Կոպերնիկ աստեղաբաշխ 11
Կասէնտի 14
Կէանէր 19
Կարծր յախճապակի 67
Կէօթէ 85,505
Կլէոպատրա թագուհի 127
Կալիլէ 159
Կալվանի բնագէտ 164
Կէնսպօռօ նկարիչ 217
Կրահամ դասատուին խրատը 264

Կորովութիւն 271
Կամք, իր զօրութիւնը . . . . . 276—77, 281
Կորով . . . . . 351—52, 462
Կիկերոն Ճարտասան 409
Կրէյ բանաստեղծ, գերեզման վրայ 470
Կոլտսմիթ գրագէտ 499
Կերպեր (չնորհալի) 532

Հ.

Հաւկ 14
Հէյտն երաժիշտ 21, 268, 518
Հարստութիւնք 31
Հիւկ—Վիլլէր 30, 48, 178, 432
Համբերատար գործունէութիւն 34
Հիմնադիրք Ճարտարութեանց 45
Հաստատամտութիւն . . . . . 53—61
Հերքիւլանում 85
Հնարիւք 89
Հերոն աղեքսանդրացի 97
Հանճար (իր սահմանը) 148
Հելվէթիւս փիլիսոփայ 151
Հալ գատաւոր 182, 185
Հիւմ պատմագրան 185
Հէօնթըր (ձօն) անդամազննին . . 16, 186, 198, 479
Հարվի բժիշկ 190, 197
Հայաստան (պատուաստ ի) 197
Հերշէլ (Վիլհելմ) աստեղագաչխ 203
Հօկարթ նկարիչ 218
Հոմերոս (հայր բանաստեղծներու) 243
Հանտէլ երաժիշտ 268, 496, 518
Հարստութեան ճանապարհը 434

Հէնրի Գլէյ ատենագրան 489
Հէնրի Սբէլմէն 495

Ձ

Ձէյմս Ուօթ 91
Ձօզէֆ Պրամահ 91
Ձողիւա Հէյլման 132, 140
Ձօն Ֆօսթէր 149
Ձիարտինի երաժիշտ 155
Ձիֆորտ 168
Ձիպոն պատմագրան 185, 451
Ձէննէր հնարիչ պատուաստի 197
Ձորճ Գ. թագաւոր 206
Ձիօթթօ 210
Ձէքսըն 210
Ձչտութիւն . . . . . 365, 372—74
Ձերվիս ծովագետ 427
Ձօն Հուարտ 499
Ձօն Սթէրլինկ 517
Ձօնսըն (տօքթէօր) 531
Ձօնաս 539
Ձօն Ֆրանքլին 544

Մ

Մօլիէր 24
Մօնթէյն 33, 508
Միքայէլ—Անճէլօ 152, 156, 211, 521
Մէսթր (տը) 156
Մասօն Կուտ բժիշկ 182
Մէլանքթօն բարեկարգիչ 184

Մոնթէսքիէօ դրագէտ փիլիսոփայ 185
Միլթըն (ձօն) քանաստեղծ 244, 357, 452, 482, 521
Մանսֆիլտ (լորտ) 254
Մարթին դժբաղդ նկարիչ 266
Մօցարտ (Վօլֆկանկ) երաժիշտ 268
Մէյէրպէր երաժիշտ 270
Մօրիս ընթերցող սեպաձեւ արձանագրութ . 288
Մեսրոպ վարդապետ 328
Մահմուտ Բ. 328
Մեհրոտ 367
Մարմնական կրթութիւնք . . . . . 455—61
Մօրնիքս տը Սէնթ Ալտէկոնտ 471
Մուր վարժապետ 490
Մալմէսպիւրի (Թօմաս) 505
Մալէրպ դրագէտ 516
Մէթասթազիօ 527

Ց

Ցախճապակի 67
Ցարատեւութիւն 462

Ն

Նիւթըն 12, 149, 152, 157, 358, 497
Նաբօլէոն Ա. 46, 274, 282–83, 395–96, 500, 506
Նիւքոմէն 103
Նիքօլա–Թուսէն նկարիչ 157, 231
Նանսի (առուսին) 223
Նարիր (Սըր Զարլս) զօրապետ 284–85, 286, 430
Նէրսէս (Մեծն, պարթեւ) 327–28
Նէլսըն ծովապետ 371
Նարթքօթ 519

Շ

Շիլլէր 8, 356–57
Շէքսպիր 28, 152
Շաֆթսպրիան 33
Շոգեշարժ մեքենայ . . . . . 96—109
Շէլլէ տարրաբան 170
Շարլ—Բէն 195
Շանթրի նկարիչ 256
Շարլ Թ. թագաւոր Շուէտի 275
Շարբ Կրանվիլ . . . . . —328—44
Շէրիտան դրագէտ 498
Շամէրթօն բանաստեղծ 499
Շէրիւպինի (Սալվատոր) երաժիշտ 518
Շուպերթ երաժիշտ 519

Ո

Ուէճվուտ հնարիչ անգղիական խեցեկերտուքեան 79, 247
Ուէսլի քարոզիչ 88
Ուորաչսթըրի մարքիզը 98
Ուօթ (ձէյմս) . . 104, 161, 168, 180, 261, 495, 500
Ուօլըսթըն տարրաբան 167
Ուիլքի նկարիչ 167, 216
Ուէսթ » 167, 512
Ուօլթըր Սքօթ . . . . 169, 358, 424—7, 425, 498
Ուիլսըն (դիւանակարիչ) 208, 216
Ուիլկըմ նկարիչ 218
Ուէլլինկթըն զօրապետ 274, 500, 539, 544
Որոշում . . . . . 283—84, 432, 467
Ուիլերմս (ձօն, մարտիրոս) 310

Ուօչինկթըն (ձօրճ) 373
Ուղղամտութիւնը ամենէն լաւ քաղաքագի-
տութիւնն է 448
Ուիլյըմ Փոպկի 491
Ուրմնադիր վարժապետը 492
Ուիլեըմ Քարի 524

Զ

Զարլս Պէլ (սըր) բժիշկ 201
Զէյլինի (Պէնվենութօ, ոսկերիչ քանդակագործ . 24
Զարլս Ճէյմս Ֆոքս 366
Զէսթըրֆիլտ (լորտ) 543

Պ

Պաքոն 9, 92
Պարոյր Հայկազն 17
Պասլէն 25
Պէրանժէ 25
Պիւֆօն 33, 149, 470
Պատմութիւն խեցեկերտութեան 49
Պէօթհկէր, հնարիչ կարծր յախճապակիի . 67
Պարպէրինի 84
Պլինիոս երէց 86
Պրինտլի 86
Պաթայլ 89
Պրանքա 97
Պրինտլի մեքենագէտ 103, 479
Պրինսէլ (սըր Մարք) 105
» (Իզամպէր) 108, 161
Պուլթըն (Մաթիու) 109, 118
Պէքքարիա 130

Պէթօվէն երաժիշտ 132, 269, 518
Պրաուն Նաւապետ 161
Պլաք տարրաբան 166
Պրիսլիք նկարիչ 167
Պրինի 183
Պէքսթէր աստուածաբան 184
Պէրքլի (կոմսուհի) 200
Պանքս քանդակագործ 255
Պախ (Մէպասթին) երաժիշտ 269
Պլիւխէր զօրապետ 274, 284
Պէզճան Յարութիւն 328–31
Պղատոն իմաստասէր 356
Պայլի աստեղաբաշխ 358
Պայրըն (լորտ) բանաստեղծ 453
Պօլինկպրօք (լորտ) 479
Պիւթագօր իմաստասէր 482
Պոքաս 593
Պինդ գլուխք (հռչակաւոր) 497–503
Պիւթլէր 527
Պրուկամ (լորտ) 527
Պօղոս առաքեալ 541

Ջ

Ջանք եւ յարատեւութիւն ի գիտութիւնս եւ
ի գրականութիւն 147
Ջանք եւ յարատեւութիւն ի գեղարուեստս . 207

Ր

Ռըպուլ 25
Ռէյնօլտս պատկերհան . . 150, 208, 217, 250, 463
489, 519, 525

Ռիմէնհաուզ 168
Ռիչլիէօ (կարդինալ, դուքս) 223,282
Ռաֆայէլ նկարիչ–քանդակագործ 251
Ռօլինսըն 287–8
Ռիքէ (Բիէր Բօլ տը Պօնըքօ) 375–92
Ռիչար (Ֆրանսուա, վաճառական) . . . 396,404
Ռօպէրթ Սուիթ 486
Ռօպէրթ Հօլ 495

Ս

Սթիւարթ Միլ 16,359
Սաքսոնիոյ կայսրընտիրը եւ Պէօհմէր . . . 69
Սալօմօն տը Քօս 97
Սթիֆընսըն (Ճօրճ) չոգեկառքի հնարիչը 109,181,479,499
Սափրիչք 112
Սողոմոն իմաստուն 159,435
Սթօքթարթ նկարիչ 167
Ս. Պարթէլըմի 196
Սալվաթօր Ռօզա 210
Սբանհօլէթթօ 210
Սարինուհիք (առեւանգում) 235
Սենպաճեւ արձանագրութիւնք 288
Սիրաքայ որդին 273
Սուվարօ 281
Սէն–Վէնսան տը Բօլ . . . . . 316—2
Սէն—Բիէր . . . . . 322—27
Սահակ պարթեւ 328
Սողոն իմաստասէր 355
Սբինօզա » 356
Սոկրատ իմաստասէր . . . . . 412—13

Սթիֆըն Քօլօնա 509
Սիտէնհամ 511
Սքարլաթի 518
Սամուէլ Ռոմիլի 321
Սամուէլ Տրիւս 522
Սովորութիւնք 527
Սբօլվէրինի կոմս 542

Վ

Վօքլէն 14
Վորտսվորթ 39
Վօքանսօն հնարիչ ինքնաշարժ մեքենայից . 125
Վիրգիլիոս բանաստեղծ 149
Վօլթէր 150
Վռամշապուհ թագաւոր Հայոց 328
Վօլֆ քարոզիչ 524

Տ

Տալամպէր 12,147
Տիւբիւթթրէն 16
Տակէռ 21
Տէլլա Փօրթա 97
Տիտօ փիլիսոփայ 151
Տիզրայէլի (անդրանիկ) 152
Տէվի (Հըմֆրի) 171,500
Տըլամպր 176
Տալթօն քնադէտ—տարրաբան 181
Տարվին բժիշկ 182
Տակէսօ դիւանադպիր 183,521
Տը Թէնպլ (տիկին) 183
Տիւսի (տիկին) 183

Տէմօքրիթ բժիշկ 201
Տօմէնիքինօ նկարիչ 212
Տանթէ բանաստեղծ 254
Տէյվիտ Ուիլքի նկարիչ 261
Տրդատ Թագաւոր 302
Տիւբէն, իր կարծիքը վաճառականութեան վրայ 449
Տրայանէն 495
Տուկլաս 520
Տիւպլի (լորտ) 522

Ց

Ցինկարէլլի 210
Ցուքարէլլի նկարիչ 217

Փ

Փոխառութիւն, իր վտանգը 423
Փօփ 516

Ք

Քէքլէր առաջադաչխ 11,149
Քրիսթօֆ Գոլոմպ 20,162
Քուք 21
Քանօվա քանդակագործ 151,210
Քօլէրիճ 173
Քիւվիէ (ժօրժ) երկրաբան 174,201,202
Քիրք Հուայթ 183
Քարաշէք 209
Քաւմօն 210
Քալքօթ (սըր Օկիւստիւս) 215
Քալօ (ժակ) նկարիչ–փորագրիչ 221

Քաղաքագիտութիւն 271
Քասվիէ (Ֆրանսուա) 302–9
Քարլ քարոզիչ 309–10
Քոյքեր (գիմուլթեան) 320
Քլարքսըն 344–47
Քըմպըրլէնտ 470
Քարիսիմի երաժիշտ 489
Քլայվ (լորտ) 500
Քանինին 507
Քոլինկուուտ (լորտ) 510,530
Քոռէժ նկարիչ 521
Քօնսթօրսէ իմաստասէր 524
Քէլլէրման զօրապետ 544

Օ

Օքի նկարիչ 166
Օքսֆորտ (համալսարան) 184
Օվըն Ճէլլիամ 333

Ֆ

Ֆուրքրուա 15
Ֆրանսուա Քասվիէ 32
Ֆրանսուա սը Սալ 32
Ֆէնէլոն 33
Ֆրէտէրիկ Օգոստոս 69
Ֆլաքսմէն քանդակագործ 84,242,259
Ֆիլարէտ Շալ 90
Ֆիլիպ սը Ժիրար 132
Ֆրանքլին (Պէնճամին) 164,168,207,495,507 522
Ֆէրկիւսօն մեքենագէտ 166,168

Ֆարատէյ բնագէտ – տարրարան 172
Ֆաուէլ Պիւքմըն 275, 280, 347–52, 465
Ֆօլի (Ռիչարտ) 290–93
Ֆիքս (Ուիլհըմ) 295–301
Ֆրանսիս Հօրնէր (դատախարակութեան վրայ) . 464
516, 524
Ֆօքս 487
Ֆիցկէրալտ (լորտ) 538
Ֆրանսուա կայսր 5
Ֆիւլթըն Հարվի 544
Ֆրանսիս Տրէյք Ծովապետ 547

ՎՐԻՊԱԿՔ

Է՛Ջ	ՏՈՂ.	ՍԽԱԼ.	ՈՒՂԻՂ.
3	29	անհատից և	անհատից
51	25	կամակորութիւն	կամակարութիւն
46	26	1844	1814
93	9	դատախարակելիութիւն	դատախարակելութիւն
99	17	գինեատուններըը	գիտուններըը
102	20	որք այն ատեն այսինքն	որք
119	30	նէ կ'ըսէ	կ'ըսէ նէ (նա)
174	20	Խթ.	Ժթ.
199	4	յատւակ	յատւոյ
272	26	ամենաչար	ամենաչար
297	20	ծովեզերքն այս ղէթն-գանօթ	ծովեզերք նայող ղէթն-գանօթ
565	4	մնրն է	մնյրն է
581	16	փորձել	փոքել
401	29	շահերը	շահերովը
456	24	բլլալո'	բլլալով
471	23	տուն	դուն
485	29	աշխատեէքն	աշխատողէն
490	15	առւատւն	քառւատւն
510	26	լւս	լաւ
515	24	ուղղուի	ուզուի
542	30	երկիրը	կառավարութիւնը

60

935
0025147
ՀՀ Ազգային գրադարան
NL0025147